

REETTA EIRANEN

Lähisuhteet ja nationalismi

*Aate, tunteet ja sukupuoli Tengströmin perheessä
1800-luvun puolivälissä*

REETTA EIRANEN

Lähisuhteet ja nationalismi

*Aate, tunteet ja sukupuoli Tengströmin perheessä
1800-luvun puolivälissä*

AKATEEMINEN VÄITÖSKIRJA

Esitetään Tampereen yliopiston

Yhteiskuntatieteiden tiedekunnan tiedekuntaneuvoston
suostumuksella julkisesti tarkastettavaksi

Tampereen yliopiston Päätalolla

luentosalissa D11, Kalevantie 4,

Tampere, 14.6.2019, klo 12

AKATEEMINEN VÄITÖSKIRJA
Tampereen yliopisto, Yhteiskuntatieteiden tiedekunta

<i>Vastuuohjaaja ja Kustos</i>	Professori Pirjo Markkola Tampereen yliopisto	
<i>Ohjaajat</i>	Emeritaprofessori Irma Sulkunen Tampereen yliopisto	Professori Marja Jalava Turun yliopisto
<i>Esitarkastajat</i>	Professori Pauli Kettunen Helsingin yliopisto	Dosentti Maarit Leskelä-Kärki Turun yliopisto
<i>Vastaväittäjä</i>	Professori Tiina Kinnunen Oulun yliopisto	

Tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck -ohjelmalla.

Copyright ©2019 tekijä

Kannen suunnittelu: Roihu Inc.

ISBN 978-952-03-1129-2 (painettu)
ISBN 978-952-03-1130-8 (verkkojulkaisu)
ISSN 2489-9860 (painettu)
ISSN 2490-0028 (verkkojulkaisu)
<http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-03-1130-8>

PunaMusta Oy – Yliopistopaino
Tampere 2019

KIITOKSET

Väitöskirja on niin kokonaisvaltainen projekti, että on itse asiassa miltei vaikea uskoa, että nyt on todella kiitosten aika ja tämä tutkimus on valmis. Mutta, olen iloinen, helpottunutkin.

Suurimmat kiitokset kuuluvat ohjaajilleni, jotka ovat paneutuneesti ja asiantuntevasti vieneet minua ja työtäni eteenpäin. Kipinän henkilöhistorian ja nationalismin tutkimukseen olen saanut jo perustutkinto-opinnoissani professori Irma Sulkusen inspiroivassa ja näkemyksellisessä opetuksessa ja ohjauksessa. Ohjaussuhde lienee yhteensä jo liki kymmenen vuoden ikäinen, ja olen siitä hyvin iloinen ja kiitollinen. Kustokseni ja nykyinen professorini Tampereen yliopiston historian oppiaineessa on Pirjo Markkola, joka on viimeiset vuodet ollut kannustava ja tavoitteellinen ohjaaja. Häneltä olen saanut lisäuskoa ja -energiaa työhöni milloin olen sitä tarvinnut. Professori Marja Jalava on ollut mukana työni ohjaajana alusta asti aktiivisesti ja analyyttisesti. Hän on aina ollut valmis kommentoimaan ja keskustelemaan, ja olen voinut erityisesti turvautua hänen teoreettis-filosofiseen osaamiseensa. Lisäksi kiitän väitöskirjani ohjauksessa alkuvaiheessa mukana ollutta yliopistonlehtori Markku Hyrkkästä, jonka aatehistoriallinen näkemys on ryydittänyt opintojani jo varhaisesta vaiheesta asti.

Olin valtavan ilahtunut, kun professori Pauli Kettunen ja dosentti Maarit Leskelä-Kärki suostuivat työni esitarkastajiksi. Olen molemmille kiitollinen perusteellisista ja työn viimeistelyssä erittäin hyödyllisistä lausunnoista. Lisäksi kiitän professori Tiina Kinnusta, joka ystävällisesti suostui vastaväittäjäkseni.

Tampereen yliopiston historian oppiaineen työyhteisö ja kollegat ovat olleet tärkeä voimavara väitöskirjavuosien aikana. Kiitän Suomen historian tutkijaseminaarin osanottajia sekä erityisesti seminaarin pitkäaikaista vetäjää professori Kari Terästä, jolla aina riitti osuvia ja asiantuntevia kommentteja. Kollegoistani kiitän erityisesti Riikka Miettistä, joka on ollut paitsi tärkeä ystävä myös fiksu neuvonantaja erinäisissä tutkijaelämän kiemuroissa. Erityiskiitos kuuluu myös Lauri Uusitalolle ja Hilja

Solalalle, joiden kanssa olemme tahtaneet väitöskirjataivalta yhtä matkaa ja jotka ovat olleet korvaamaton vertaistuki sen varrella. Niin ikään kiitän lämpimästi kaikkia muita tekstejä kommentoineita, kirjoja lainanneita, teoriakysymyksiä pohtineita, maailmaa parantaneita kollegoja. Lisäksi kiitän lukuisten arkistojen asiantuntevaa henkilökuntaa, joka on neuvonut ja auttanut aineistojen etsijää ja tutkijaa sekä paikan päällä että verkon yli. Erityisesti Svenska Litteratursällskapetin arkistonhoitaja Sanna Jylhän avuliaisuus on säästänyt minut monelta huolelta ja vaivalta.

Olen kiitollinen myös työtäni rahoittaneille tahoille, joita ilman tätä tutkimusta ei olisi. Kiitos Tampereen yliopiston tutkijakoulu, Jalmari Finnen Säätiö, Ella ja Georg Ehrnroothin säätiö, Emil Aaltosen Säätiö, Suomalainen Konkordia-liitto ja Tampereen kaupungin tiederahasto. Väitöksen jälkeiseen elämään saan onnekseni tähyillä Kokemuksen historian huippuyksikön projektitutkijana.

Ja viimein. Kiitän sydämestäni vanhempiani, joille sivistyksen arvostaminen on aina ollut itsestään selvää ja jotka ovat tukeneet ja kannustaneet minua opinnoissani ja sittemmin työssäni.

Rakkaimmat kiitokseni osoitan puolisolleni Mikolle.

Tampereella, yösydännä toukokuussa 2019,
Reetta Eiranen

TIIVISTELMÄ

Tutkin väitöskirjassani, miten lähisuhteet ja kansallisuusaate limittyivät Tengströmin yliopistoperheen keksinäisessä kanssakäymisessä 1800-luvun puolivälin Suomessa. Perheen asema oli keskeinen suomalaisuusaatteen nousussa, ja heidän lähisuhteensa ja runsas kirjeenvaihtonsa olivat avainpaikkoja, joissa suomalainen kansallisuusajattelu syntyi ja muotoutui.

Väitöskirjani nostaa tutkimuksen keskiöön niin naiset kuin miehet sekä nationalismin omakohtaistumisen – abstraktin ilmiön kokemisen eletyssä todellisuudessa. Sukupuoli ja tunteet määrittivät nationalismin ja lähisuhteiden kosketuspinnoiksi. Tengströmin ryhmää koskeva analyysini vahvistaa, että niin naiset kuin miehet olivat tärkeitä osatekijöitä suomalaisen nationalismin verkostoissa. Kontekstoin Tengströmien sukupuolta ja tunteita koskevia käsityksiä eurooppalaisen keskisäädyn ihanteisiin.

Tengströmin perheeseen kuuluivat kansallisen liikkeen hegeliläinen mentori professori J. J. Tengström ja hänen toinen vaimonsa Carolina Tengström. Ensimmäinen vaimo ja lasten äiti oli arkkipiispa Jacob Tengströmin tytär Sofia Magdalena af Tengström. Perheen esikoinen oli kansallinen lupaus Robert Tengström, joka menehtyi kuitenkin varhain. Tyttäret Sofi, Helene ja Natalia Tengström avioituivat veljensä aatetovereiden kanssa ja heidän kauttaan perhe kiinnittyi nouseviin säätyihin ja sukupolveen. Vävyjä olivat kielitieteilijät M. A. Castrén ja Herman Kellgren sekä lehdimies Paavo Tikkanen. Työni tarkentaa erityisesti perheen nuoriin, jotka aikuistuivat suomalaisuusaatteen nousukaudella 1840–1850-luvuilla.

Ryhmäbiografinen tutkimusasetelma kohdistaa huomion ryhmän sisäisiin suhteisiin ja jaettuun aatteeseen. Pääaineisto on Tengströmin perhepiirin keskinäinen kirjeenvaihto, jota analysoin minää ja kokemusta rakentavana, relationaalisena kerrottana. Kansallisen kokemista rakennettiin ja vahvistettiin sukupuolittavasti ja emotiivisesti.

Tengströmin perhepiirissä arvostettu, akateeminen suku liittyi kansallista aatetta edistäneisiin 1800-luvun nouseviin ryhmiin vävyjensä kautta. Perheyhteyden tiivistivät paitsi keskinäiset tunteet myös jaettu aate. Perhepiiri muodosti inspiroivan sosiaalisen ympäristön aatteelliselle toiminnalle ja ”yhteisiin asioihin” osallistumiselle, kuten kieliopinnoille, julkaisuille, kirjasivistykselle ja hyväntekeväisyydelle.

Niissä näkyi kuitenkin sosiaaliseen taustaan ja sukupuoleen liittyviä eroja. ”Kansallista meitä” hahmoteltiin sisämaan suomalaisuutta ja ulkomaita vasten sekä ihailien että etäännyttäen. Perhepiirin nuorille miehille kansallisen minän ja uran rakentamisessa miesten keskinäiset suhteet ja niiden sisäiset tunnedynamiikat olivat tärkeitä. Läheinen, emotionaalinen ystävyys antoi tunneturvaa. Vanhemmat mentorit, heidän joukossaan isä J. J. Tengström, olivat esikuvia mutta myös erottautumisen kohteita. Nuorukaisten urat olivat koko perheen jatkuvuuden kannalta olennaisia, ja niihin limittyivät perhesuhteet sekä naisten antama tuki. Avioliittojen dynamiikoissa nojattiin ajan yleisiin sukupuoli- ja rakkausihanteisiin, mutta liitot saivat kansallisia merkityksiä keskinäisessä tunnesuhteessa ja lastenkasvatuksessa. Miehensä kuoleman jälkeen Natalia Castrén omistautui kansalliselle leskeydelle, johon kuului tämän elämäntyön vaaliminen ja oikeanlaisen naiseuden rakentaminen.

Tengströmin piirissä perhe- ja ystävyysuhteet limittyivät selvästi konkreettisten, aatteellisten aktiviteettien kanssa. Läheiset tunnesuhteet olivat resursseja kansallisissa aktiviteeteissa ja minän muotoilussa. Suhteet samaistettiin yhteiseen hyvään sen sijaan, että ne olisi nähty sen itsekkäinä vastakohtina. Perheenjäseniä ja isänmaata kohtaan tunnettu rakkaus limittyi. Jaettu isänmaanrakkaus vahvisti keskinäisiä tunteita ja päinvastoin. Sekä miehet että naiset olivat tunteellisia ja käyttivät intensiivistä tunnerekisteriä kirjeissään, mikä itsessään rakensi tunteita. Naisten ja miesten analysointi perheen kontekstissa paljastaa naisten moninaisen osallisuuden muodot sekä miesten riippuvaisuuden läheistensä emotionaalisesta ja käytännöllisestä tuesta. Tengströmit pyrkivät antamaan tietyn, kansallisen tulkinnan yleisille sukupuolittuneille ja emotionaalisille ihanteille.

Henkilökohtaiset tunteet ja sosiaaliset suhteet olivat keskeinen motivaatio ja käyttövoima kansallisuusaatteen edistämiseksi sekä konkreettisessa toiminnassa että sukupuolittuneiden ihanteiden todeksi elämisessä. Jaettu aate vastavuoroisesti muovasi ja vahvisti minuuksia ja tunnesuhteita. Tengströmin piirissä lähisuhteet ja kansallisuusaate sulautuivat toisiinsa.

Asiasanat: nationalismi, tunteet, sukupuoli, minuus, 1800-luku, kirjeet, historia

ABSTRACT

In my dissertation, I analyse how close relationships and nationalism intertwined in the intercommunication within the academic Tengström family in mid-nineteenth century Finland. The Swedish-speaking Tengström's were a key family in the rise of Finnish nationalism, and their relationships and vast correspondence were crucial spaces for the emergence and shaping of Finnish national thought.

My dissertation focuses on the personal aspects of nationalism for both women and men – on experiencing the abstract phenomenon in lived reality. Gender and emotions are defined as the contact surface of nationalism and close relationships. The analysis of the Tengström group confirms that both men and women were important factors within the Finnish nationalistic networks. I contextualise the Tengströms' conceptions of gender and emotions to the ideals of the European educated middle class.

The Tengström family was formed around the Hegelian mentor of the Finnish nationalistic movement, professor J. J. Tengström and his second wife Carolina Tengström. His first wife and the mother of his children was Sofia Magdalena af Tengström, daughter of Archbishop Jacob Tengström. The firstborn of the family was nationalistically promising Robert Tengström (1823–1847), who, however, died young. The daughters Sofi, Helene and Natalia Tengström got married to their brother's ideological comrades, and through them the family attached itself to the rising estates and the new generation. The sons-in-law were linguists M. A. Castrén and Herman Kellgren and journalist Paavo Tikkanen. My research focuses especially on the family's young generation, who matured during the upturn period of Finnish nationalism in the 1840's and 1850's.

The group biographical research setting focuses attention on the internal relations of the group and on their shared ideology. The main source of this study is the mutual correspondence of the Tengström family members. I analyse them as relational narrations which construct the self and the experience. The nationalistic experience was constructed and strengthened with gendered and emotive means.

In the forming of the Tengström family circle, a distinguished academic family connected itself with the century's rising groups, that promoted the nationalistic cause. The family connections were tightened through mutual emotions and shared ideology.

The family was an inspiring social surrounding for ideological activities and "common causes", like language studies, publishing, education and charity. Nevertheless, the gender differences and varying social backgrounds of the family members also played a role. The 'national us' was sketched against the inland Finnishness and foreign countries with a combination of admiration and alienation. For the young men of the family, the homosocial relationships and their inner emotional dynamics were important in the construction of the self and the career. A close friendship offered an emotional refuge. Older mentors, among them the father J. J. Tengström, were role models but there was also a need for separation from them. The careers of the young men were important for the continuity of the whole family, and they were associated with the family relations and the women's support. The dynamics of the marriages leaned on the general ideals about gender and love, but they got national meanings in the mutual emotional relations and in child-rearing. After her husband's death, Natalia Castrén dedicated herself to the national widowhood, which included cherishing his lifework and constructing the right kind of womanhood.

In the Tengström family, the intertwinedness of family relations and friendship relations with concrete, ideological activities was obvious. The intimate emotional relationships were resources in nationalistic activities and shaping of the self. They were not egoistically opposite to the common good but rather in line with it. For the Tengströms the love felt for the family members and for the fatherland intertwined. The shared love for the fatherland strengthened the mutual feelings and vice versa. Both men and women were emotional and used intensive emotional register in their letters, which, in turn, was a way of constructing the emotions themselves. The analysis of both women and men within the context of the family reveals the women's diverse forms of participation as well as the men's dependence on their loved ones' emotional and practical support. It seems that the Tengströms, in a way, tried to give a specific, national interpretation of the general gendered and emotional ideals.

The personal emotions and social relations were a central motivation and driving force in promoting the nationalistic cause, both in concrete activities and in living the gendered ideals. Reciprocally, the shared cause shaped and strengthened the self and the emotional bonds. Within the Tengström family, the close relationships and the nationalistic cause fused together.

Keywords: nationalism, emotions, gender, self, nineteenth century, letters, history

SISÄLLYS

1	Johdanto	13
1.1	Tutkimuksen aihe ja tutkimustehtävä	13
1.2	Kontekstit ja tutkimusasetelma	16
1.2.1	Nationalismi, sukupuoli ja tunteet perhesuhteissa	16
1.2.2	Ryhmäbiografinen lähtökohta	28
1.3	Kirjeiden kokemusluenta	33
1.3.1	Kirjeet minän kirjoituksena	33
1.3.2	Minuus: kokemus, kerronta, relationaalisuus	37
1.3.3	Sukupuolittaminen ja emotiivisuus	44
2	Aatteellis-emotionaalinen ryhmä	49
2.1	Perhepiirin muodostuminen	49
2.1.1	Sivistyssuvun traditio	49
2.1.2	Lapsuudenperheen sisäiset suhteet	55
2.1.3	Nousevien säätyjen nuorukaiset	61
2.2	Tunteilla tiivistetty	69
2.2.1	Vävyjen emotionaalinen kiinnittyminen	70
2.2.2	Me-ryhmä ja Kruununhaan piiri	90
3	Yhteiset asiat – ”Det allmänna”	99
3.1	Aatteelliset painotukset	99
3.1.1	Suomen opinnot omakohtaisena panoksena	100
3.1.2	Nuorukaisten asia osakunnissa	113
3.1.3	Naisten sivistys ja aktiivisuus	127

3.1.4	Hyväntekeväisyys kansalaisuutena	143
3.2	Me ja muut	149
3.2.1	Oman maan kokeminen	150
3.2.2	Suomalaisuuden tunnettuus ulkomailla	158
3.2.3	Ihailtu ja vierastettu toiseus	167
3.2.4	Liberaalit vaikutteet ja 1848	182
4	Perheen urat ja pojat	195
4.1	Mieheyden relationaalinen rakentaminen	195
4.1.1	Sydäntovereiden peilisuhte	195
4.1.2	Nuoruuden murroskauden kilvoittelu	209
4.1.3	Minuuden muotoilu mentoreita vasten	216
4.2	J. J. Tengströmin pojat	229
4.2.1	Isän seuraaja	230
4.2.2	Esikoispojan menetys	240
4.2.3	Appi uramentorina	248
4.3	Perheyhteydet uraresurssina	255
4.3.1	Tikkasen ja Kellgrenin kansallinen konserni	256
4.3.2	Naiset voimavarana professuurikilvassa	264
5	Avioliittojen dynamiikat	275
5.1	Paljastava ja peittävä ihanne	275
5.1.1	Kellgrenit: Rakkausideaalin muotoilu	275
5.1.2	Tikkaset: Kansallinen perhe murheiden paineessa	287
5.2	Castrénit: Ihanneolemusten keskinäisriippuvuus	302
5.2.1	Idealisoitu kansallinen yhteys	302
5.2.2	Herkkä nero ja nuori Natalia	310
5.2.3	Ura jaettuna uhrausprojektina	324
5.3	Kansallinen leskeys	332
5.3.1	Pyhän Castrénin leski	332
5.3.2	Yksityinen ja kansallinen muisto	345

5.3.3	Seuraava sukupolvi	355
6	Tunnesiteissä tehty ja koettu aate	359
7	Lähteet ja kirjallisuus	371
Liite A	Sukutaulu	405
Liite B	Henkilöiden kuvat	407
English Summary	411

1 JOHDANTO

1.1 Tutkimuksen aihe ja tutkimustehtävä

Tutkimukseni käsittelee perheen ja lähisuhteiden merkitystä kansallisuusaatteen muotoutumisessa ja omaksumisessa. Tutkin Tengströmin sukupiiriä, jolla oli ratkaiseva merkitys, kun kiinnostus suomalaista kulttuuria ja kieltä kohtaan nousi 1800-luvun ensimmäisellä puoliskolla. Akateemisen sivistyneistöperheen edistämästä ”asiasta”¹ kehkeytyi vuosisadan loppuun mennessä suomalainen kansallisuusaate eli nationalismi. Vaikka Tengströmien rooli oli prosessin kannalta olennainen, he eivät omaksuneet kielen ja kansan samaistavia aatteellisia painotuksia ja ovat ehkä siksi jääneet tutkimuksessa verraten vähälle huomiolle. Tengströmin piiri oli tärkeässä ja jopa johtavassa asemassa suomalaisuutta edistäneissä verkostoissa, ja heidän keskinäiset lähisuhteensa ja runsas kirjeenvaihtonsa olivat avainpaikkoja, joissa suomalainen kansallisuusajattelu syntyi ja muotoutui. Kirjeiden kautta avautuu ainutlaatuinen näköala nationalismin tuottamaan maailmankuvalliseen mullistukseen ja sen omakohtaisiin merkityksiin.

Nykytutkimuksessa nationalismi viittaa yleensä kansakuntaisuuteen liittyviin aatteisiin ja käytäntöihin, ja käsitettä käytetään antiessentialistiseen historiallistamiseen. 1800-luvun nousevat Euroopan tai Latinalaisen Amerikan kansalliset liikkeet eivät käyttäneet nationalismin käsitettä itsensä kuvailuun. Se yleistyi vasta 1800-luvun lopulla ja jo tuolloin, kuten nykyäänkin arkikielessä, se oli melko negatiivinen termi. Rakentumisen piirteitä sisältänyt nationalismin käsite ei istunut essentialisoituun kansakuntaisuuteen. Kansakunta ei voinut syntyä tai sitä ei voinut selittää johonkin aatteeseen liittyvän toiminnan tulokseksi. Sitä vastoin kansakunnan (*nation*) ja kansallisen (*national*) käsitteet yleistyivät ja politisoituivat Ranskan vuoden 1789 suuren vallankumouksen myötä.²

¹ He käyttivät itse usein käsitettä ”saken”.

² Kettunen 2018, 344–345, 347, 362–363. Kansakuntaan kuulumista voitiin sen sijaan ilmaista patrio-

Suomessa haluttiin pitkään kirjoittaa kansallista historiaa ”kansallisen heräämisen” kehyksessä. Suomalaiseksi nationalismiksi ja eurooppalaisen kehityskulun osaksi se on selvemmin kiinnitetty vasta 1900-luvun loppupuolella. 1800-luvun toimijoiden omasta näkökulmasta kyse olikin kansallisesta herättämisestä. Kansa piti tehdä tie-toiseksi kulttuuristaan ja menneisyydestään. Tutkimukseni lähtökohtana on käsitys kansakuntien ja nationalismien rakentuneisuudesta sekä älymystön tietoisesta ja luovasta työssä tässä prosessissa. Vaikkei kansakuntia ”löydetty” tai ”herätetty”, voidaan ajatella, että käsillä ollut kulttuurinen materiaali loi puitteet ja resurssit älymystön kuvittelulle ja inspiroitumiselle.³ Oman kansakunnan ja kansallisen erityisyyden löytäminen ja kehittäminen oli ”asian” edistämistä – kansainväliseen trendiin nojaten.⁴

Nationalismitutkimuksessa on käyty debattia ilmiön määrittelystä. Yhtäältä se on nähty modernina, aiempaan yhteisöllisyyteen nähden katkoksellisena keksintönä, toisaalta on korostettu pitkän aikavälin kulttuurisia ja etnisiä jatkuvuuksia ideologian muotoutumisen käyttövoimana. Suhteessa nationalismien teoriakenttään työssäni on tiettyjä yhtymäkohtia etnosymbolistiseksi kutsuttuun lähestymistapaan. Sen tunnetun edustajan Anthony D. Smithin mukaan kansallisen älymystön löytämät ja uudelleen tulkitsemat myytit, symbolit ja traditiot luovat yhteisölle jatkuvuuden tunnetta. Suuntaus nousi kritiikkinä modernistisille nationalismien teorioille, jotka painottavat nationalismien syntyemisessä moderneja olosuhteita ja rakenteita, kuten kapitalismia, byrokratiaa, teollistumista, massamediaa ja koulutuksen laajenemista. Muun muassa etnosymbolistisessa kritiikissä modernismia on arvosteltu jatkuvuuksien vähättelystä ja keinotekoisuuden liiallisesta korostamisesta.⁵ Suomen suuriruhtinaskunnassa kansallisesti virittynyt oppineisto ammensi löytämästään kulttuurisesta traditiosta, mutta myös konstruoi, sommitteli ja tulkitsi suomalaisuuden ja kansakunnan sisältöä ja merkityksiä aktiivisesti.

Suomalaisen nationalismien historiankirjoitus on usein kiinnittänyt huomiota

tismin käsitteellä. Se ilmaisi tunteiden, ajatusten ja toiminnan suuntaamista kansakuntaisuuteen liitettyyn yhteisön jatkuvuuteen. Nationalismitutkimuksen laajasta kentästä ja käsitteen määrittelyn haasteista ks. esim. Pakkasvirta & Saukkonen 2005.

³ Eley 2000, 30–31; Kettunen 2008, 32; Liikanen 2005, 222–223; Pierson 2000, 48.

⁴ Laaja, hiljattain ilmestynyt koonti eurooppalaisen nationalismien kehkeytymisestä on *Encyclopedia of Romantic Nationalism in Europe*. Ks. Leerssen (toim.) 2018.

⁵ Pakkasvirta & Saukkonen 2005, 23–26, 32–37; Sulkunen 2016, 300–302; Thapar-Björkert 2016, 804–805, 823. Ks. myös Smith 1999, 6–10. Sekä modernismi että etnosymbolismi voidaan lukea kritiikkinä varhaisempaa, niin sanottua primordialistista käsityskantaa kohtaan. Primordialismissa kansallisuus näyttäytyy luonnollisena ja olemuksellisenä. Etnosymbolismi on myös nähty eräänlaisena välittäjänä primordialismin ja modernismin välillä. Tunnettuja modernisteja ovat esimerkiksi Ernst Gellner, Eric Hobsbawm ja Benedict Anderson.

miespuolisiin merkkihenkilöihin, ja näkökulmat ovat tyypillisesti keskittyneet, vaikkeivät toki täysin rajoittuneet, julkiseen tai viralliseen toimintaan.⁶ Väitöskirjassani pyrin laajentamaan henkilögalleriaa ja painotuksia: analyysin kohteena on laajempi piiri naisia ja miehiä, ja keskityn kansallisuusaatteen, sosiaalisten suhteiden ja omakohtaisen kokemisen tiiviiseen vuorovaikutukseen.

Tutkimukseni käsittelee fennomaanisen liikkeen hegeliläisen mentorin professori J. J. Tengströmin (1787–1858) ja hänen toisen vaimonsa Carolina Tengströmin (1803–1885) ruotsinkielistä perhettä. He olivat keskenään serkuksia ja vaikutusvaltaisen arkkikiispa Jacob Tengströmin (1755–1832) veljien lapsia. J. J. Tengströmin ensimmäinen vaimo ja perheen lasten äiti oli arkkikiispan tytär Sofia Magdalena af Tengström (1803–1832). Päähuomioni kohdistuu perheen seuraavaan sukupolveen, joka eli nuoruuttaan ja varhaista aikuisuuttaan suomalaisuusaatteen nousukaudella 1840–1850-luvuilla. Varttuessaan lapset kasvattivat piirin vetovoimaa ja sosiaalisia verkostoja. Esikoinen oli lupaava filosofi Robert Tengström (1823–1847). Tyttäret Sofi (1826–1906), Helene (1829–1857) ja Natalia Tengström (1830–1881) olivat ajankohtaisista kysymyksistä kiinnostuneita, sivistyneitä naisia. Esikoispoika menehtyi jo 24-vuotiaana, ja 1850-luvulla keskeinen ryhmä muodostui sisarten ja heidän aviomiestensä ympärille, kun perhepiiri täydentyi kolmella nimekkäällä, suomalaisuusaatteeseen sitoutuneella vävyllä. Vanhin tytär Sofi Tengström avioitui veljensä parhaan ystävän, itämaisiin kieliin perehtyvän tulevan professorin Herman Kellgrenin (1822–1856) kanssa. Toinen tytär Helene Tengström nai tämän ystävän ja liikekumppanin, *Suometar*-lehden parissa mainetta saavuttaneen Paavo Tikkasen (1823–1873). Natalia Tengströmin puoliso oli tunnettu suomalais-ugrilaisten kielten tutkija sekä tuleva suomen kielen ja kirjallisuuden professori M. A. Castrén (1813–1852).

Ryhmä oli tiivis ja siteet läheiset niin emotionaalisesti kuin aatteellisesti. Suhteet limittyivät monin tavoin sukulaisuudessa, rakkaudessa, ystävytydessä, kollegiaalisuudessa ja aatetoveruudessa. Moni jäsen on yksittäisenä toimijana tunnettu tai vähintäänkin tiedetty, mutta ryhmän tunnistaminen nostaa kiinnostuksen kohteeksi näiden läheisten sosiaalisten suhteiden vuorovaikutuksen aatteellisen sitoutuneisuuden ja toiminnan kanssa. Perheen nuoren polven nousu ja lyhyt onnen aika alkoivat 1840-luvulla ja päättyivät lukuisiin kuolemantapauksiin 1850-luvun loppuun mennessä. Tutkimukseni rajautuu ajallisesti tähän jaksoon, jonka jälkeen pariskuntien ympärille kokoontunutta tiivistä piiriä ja sen erityistä dynamiikkaa ei enää ollut.

⁶ Ks. esim. Liikanen 1995; Tommila & Pohls (toim.) 1989; Virtanen 2002. Suurmiesten elämäkertoja ks. esim. Jalava 2006; Klinge 1998; 2004; Savolainen 2006b.

Tutkin *miten lähisuhteet ja kansallisuusaate rakentuiivat suhteessa toisiinsa Tengströmin perhepiirin keskinäisessä kanssakäymisessä*. Analysoin perhepiirin sisäistä kirjeenvaihtoa, jossa lähisuhteiden ja kansallisuusaatteen leikkauspisteeksi nousee aatteen omakohtainen merkitys. Sen kiinnekohtia olivat tunteet ja sukupuoli, jotka määrittivät työni pääteemoiksi. Väitöskirjassani esitän, että kansallinen aate ja lähisuhteet kytkeytyivät tiiviisti toisiinsa. Lähisuhteet olivat keskeisiä kansallisten merkitysten rakentamisen ja kokemisen paikkoja, ja kansallinen aate vastavuoroisesti määritti ja rakensi minuuksia ja keskinäisiä dynamiikkoja.

1.2 Kontekstit ja tutkimusasetelma

1.2.1 Nationalismi, sukupuoli ja tunteet perhesuhteissa

Tutkimukseni keskeinen konteksti on sivistyneistön perhepiiri ja siinä jaettu aate-maailma. Nationalismitutkimuksessa on usein oltu kiinnostuneita ylätasoin ilmiöistä, suurista historiallisista linjoista ja aatteen teoreettisesta luokittelusta.⁷ Sukupuolen ja nationalismin suhdetta tarkastelevissa teoksissa on korostettu, että nationalismia on pidetty julkisena ja poliittisena ilmiönä, mikä on johtanut niihin assosioituihin miestoimijoihin keskittymiseen sekä yksityiseen liitettyjen naisten ulossulkemiseen. Vuosituhannen taitteessa keskeisiä tämän näkökulman esiin nostaneita teoksia olivat Nira Yuval-Davisin *Gender and Nation* (1997) sekä Ida Blomin, Karen Hagemannin ja Catherine Hallin toimittama *Gendered Nations* (2000). Suomalaisessa tutkimuksessa sukupuolen ja kansallisuuden välistä yhteyttä etenkin 1900-luvulla on samantyyppisistä lähtökohdista käsin tarkasteltu kokoelmassa *Suomineiton hei!* (2002).⁸ Tuoreissa, 2010-luvulla ilmestyneissä nationalismin ja sukupuolen suhdetta summaavissa analyysissä katsotaan edelleen, että naiset ja sukupuoli sekä naisten kokemukset ovat jääneet syrjään kansallisia liikkeitä ja kansallisvaltioiden muodostumista käsittelevän tutkimuksen valtavirrassa.⁹ Myös suomalaista kansallisuusaatetta koskevassa tutkimuksessa pitkän aikavälin kattamiseen pyrkivä yleinen narratiivi rakentuu julkisille,

⁷ Nationalismin teoriakentän läpikäyntiä ks. esim. Hroch 2015, 3–27; Loima 2006, 28–43; Pakkasvirta & Saukkonen 2005.

⁸ Blom, Hagemann & Hall (toim.) 2000; Gordon, Komulainen & Lempiäinen (toim.) 2002; Yuval-Davis 1997. Tärkeä varhaisempi sukupuolen ja nationalismin suhdetta erittelevä teos, johon uudempi tutkimus toistuvasti nojaa, on George Mossen *Nationalism and Sexuality*, ks. Mosse 1988.

⁹ Malečkova 2011, 171–172, 198–199; Thapar-Björkert 2016, 803–827. Ks. myös Mäki 2005.

valtiollisille ja poliittisille viitepisteille ja kehityskuluille, joiden moottoreina ovat olleet osin kanonisoidutkin mieshahmot.¹⁰ Niin kotimaisessa kuin ulkomaisessakin tutkimuksessa usein naiset nousevat esiin abstraktissa, passiivisessa symboliroolissa tai aktiivinen toimijuus asettuu jollakin tavalla julkiseksi määrittyvään kehykseen, esimerkiksi naisyhdistysten tai kirjoittamisen konteksteihin.¹¹

Näkökulmien laajentaminen sekä naisten että miesten omakohtaisiin kokemuksiin voi lisätä ymmärrystä nationalismin rakentamisen dynamiikoista ja motivaatioista. Anthony Cohen on jo 1990-luvulla korostanut nationalismin henkilökohtaista merkitystä omakohtaisen nationalismin (*personal nationalism*) käsitteellään. Hänen mukaansa subjektin toimijuuden väheksyminen nationalismin rakentamisessa voi johtaa koko ilmiön väärintymmärtämiseen. Ihmiset tulkitsevat kansakuntaa ja nationalismiaan yksilöllisesti, mikä kiinnittyy omiin kokemuksiin, taustaan ja ominaisuuksiin. Omakohtaiset nationalismin tulkinnat linkittyvät minän rakentamiseen: yksilöt rakentavat identiteettejään yhteisöjen jäseninä niitä koskevien uniikkien kokemustensa kautta. Minän ja kansallisen välillä ei tulisi nähdä vastakkainasettelua, asteikkoa henkilökohtaisesta yhteiskunnalliseen identiteettiin. Omakohtaisen nationalismin käsite on yritys ilmaista niiden keskinäistä sekoittumista.¹²

Myös uudemmassa nationalismitutkimuksessa on kiinnitetty huomiota nationalismin henkilökohtaisiin merkityksiin sekä ihmisten aktiiviseen toimijuuteen kansakunnan tuottamisessa ja tulkinnessa. Nosteessa on etenkin jokapäiväisen nationalismin (*everyday nationalism*) käsite, joka ammentaa Michael Billigin 1990-luvulla lanseeraamasta banaalin nationalismin (*banal nationalism*) käsitteestä. Tarkastelut kytkeytyvät *from below* -näkökulmaan: massoihin ja nationalismin tuottamiseen jokapäiväisissä, arkisissakin käytännöissä ja tavoissa. Myös omakohtaisen nationalismin näkökulma, johon linkittyy henkilökohtaisten kuvausten käyttäminen, on saanut hieman huomiota. On nostettu esiin, miten toimijat kertovat elämäänsä antaen sille merkityksiä kansakunnan kautta ja osallistuvat näin kansakunnan rakentamiseen.¹³ Yleisemmällä

¹⁰ Ks. esim. Tommila & Pohls (toim.) 1989; Liikanen 1995; Loima 2006; Virtanen 2002.

¹¹ Ks. esim. Blom, Hagemann & Hall (toim.) 2000; Juntti 2004; Sanz, Scott & van Dijk (toim.) 2014; Sulkunen 1987; Valenius 2004.

¹² Cohen 1996, 803–805, 808, 812.

¹³ Ks. esim. Fox & van Ginderachter 2018; Moreno-Almendral 2018; Skey & Antonsich 2017 (toim.). *Nations and Nationalism* -journaalissa ilmestyi syksyllä 2018 jokapäiväiseen nationalismiin liittyvä teema, jonka johdanto Foxin ja van Ginderachterin artikkeli on. Moreno-Almendral nosti keskusteluun lisäksi omakohtaisen nationalismin käsitteen. Sekä Billigin banaalin nationalismin että Cohenin omakohtaisen nationalismin tavoitteena on ajatella nationalismia ja kansallista identiteettiä uudelleen jokapäiväisen kokemuksen näkökulmasta eksplisiittisen ideologian sijaan. Heidän

tasolla aatehistorioitsija Marci Shore korostaa aatteiden kiinnittymistä aikaan, paikkaan ja konkreettisiin ihmiselämiin. Aatteet eivät voi olla olemassa itsenäisesti ja ”puhtaasti”, vaan ne edellyttävät aina inhimillistä toimintaa. Tästä näkökulmasta tutkimuksen kohteeksi on relevanttia nostaa aatteiden kokeminen ja eläminen.¹⁴ Nationalismin henkilökohtaisiin merkityksiin keskittyvän tutkimuksen ei välttämättä tarvitse kiinnittyä massoihin tai niin sanottuihin tavallisiin ihmisiin. Uutta kentälle voi tuoda myös tutkimus, joka ottaa vakavasti kansalliseen sivistyneistöön kuuluneiden naisten ja miesten omakohtaiset kokemukset, tunteet ja suhteet.

Nationalismin omakohtaista kokemista ja merkitystä suomalaisen sivistyneistön piirissä on tutkittu jonkin verran. Juha Siltala on laajassa psykohistoriallisessa tutkimuksessaan *Valkoisen äidin pojat* (1999) käsitellyt 1800-lukulaisten kansallisten toimijoiden sisäisyyttä syvällisesti mutta myös rohkeasti tulkiten. Siltala haluaa tarkastella abstraktiota konkreettisen elämän tasolla. Kansallinen projekti linkittyy minuuden rakentamiseen ja tasapainoon, missä suhde toiseen oli keskeinen elementti. Irma Sulkunen on nostanut Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran historiassa (2004) esiin sosiaalisten suhteiden ja henkilökohtaisten dynamiikkojen vaikutuksen kansallisen projektin edistämiseksi. Lisäksi Sulkusen *Mandi Granfelt ja kutsumusten ristiriita* (1995) nostaa esiin erityisesti naisen kokemusmaailman kansallisesti kehystetyssä avioliitossa. Marja Jalavan aatehistoriallinen väitöskirja *Minä ja maailmanhenki* (2005) nivoo yhteen kansallisen, minuuden rakentumisen, sukupuolen ja tunteiden teemoja 1800-luvun oppineiston ajattelusta.¹⁵ Lisäksi monissa elämäkerrallisissa ja henkilöhistoriallisissa tutkimuksissa kansallisuusaatteeseen liittyvät teemat nousevat esiin tai jopa keskiöön, mutta kokemuksellisuuden huomiointi tutkimusotteessa vaihtelee.¹⁶

J. J. Tengströmin perhepiirin viiteryhmä oli sivistyneistö ja myös keskisääty, joihin heidät liittyivät erityisesti ihanteet, sivistys ja elämäntapa. Käsitteinä sivistyneistö

tavoitteensa eroavat kuitenkin siinä mielessä, että Billigin huomio on enemmän nationalismissa sosiaalisena identiteettinä, kun taas Cohen keskittyy henkilökohtaiseen identiteettiin. Ks. Hearn 2007, 659, 666.

¹⁴ Shore 2014, 195–196, 201–202.

¹⁵ Siltala 1999; Sulkunen 1995; 2004; Jalava 2005.

¹⁶ Vuosituhannen taitteen tienoilla uuteen elämäkerralliseen tutkimukseen ovat innoittaneet suurmieshahmojen merkivuodet. Zachris Topeliuksen elämäkerta ilmestyi, kun kuolemasta oli kulu-
nut 100 vuotta, ks. Klinge 1998. J. L. Runebergin ja J. V. Snellmanin syntymän 200-vuotisjuhlien merkivuotena ilmestyi monia elämäkertoja. Runebergistä ks. Klinge 2004, Majamaa & Paulaharju 2004; Snellmanista ks. Jalava 2006, Lahtinen 2006, Savolainen 2006b. Naisia koskevassa henkilöhistoriallisessa tutkimuksessa on Sulkusen Mandi Granfelt -teoksen lisäksi paikoin sivuttu kansallisuusaatetta. Fennomaanisuku Krohneihin liittyen ks. Vares 2005, Leskelä-Kärki 2006. Ruotsinkieliseltä ja liberaaliselta puolelta, ks. Dahlberg 2018.

ja keskisääty kuvastavat 1800-luvun mittaan tapahtunutta muutosta, jossa vanhan säätyjärjestelmän syntyperään perustuneita rajanvetoja hapersivat yhteiskunnalliset ja aatteelliset muutokset sekä opillisen sivistyksen, vaurauden ja ulkoisten tapojen merkitys. Keskisäädyn käsite korostaa rajanvetoja ylös- ja alaspäin. Samantyyppisellä eteenpäinmenon idealla on puhuttu myös nousevasta sivistyneistöstä. Kansainvälisessä kontekstissa Tengströmien voi ajatella olevan lähellä samantyyppiset ideaalit ja ajattelutavat jakanutta eurooppalaista keskiluokkaa (*middle class*). Tyypillisesti siihen lukeutui esimerkiksi yliopistoihmisiä, journalisteja, liikemiehiä ja lääkäreitä.¹⁷ Tengströmin perheeseen kuului jäseniä saumoiltaan epäselvän yhteiskunnallisen ryhmän eri laidoilta: arkkikiipspasta polveutuneista varakkaan professoriperheen lapsista aina yliopistokoulutukseen yltäneeseen savolaisen talonpojan vesaan asti.

Sukupuoli ja tunteet ovat tärkeitä näkökulmia sivistyneistön ja nationalismin suhteeseen. Monet tutkijat ovat korostaneet sukupuolten ja sukupuolijärjestelmien sekä kansallisten aatteiden ja identiteettien rakentamisen keskinäistä vuorovaikutusta ja tämän tematiikan ymmärtämisen tärkeyttä. Tässä erityisesti 1800-luku, modernin nationalismin kehitysvaihe, on arvioitu keskeiseksi. Suomalaisissakin keskusteluissa käsitykset miehisestä ja naisisesta liittyvät vahvasti kansallisuuteen.¹⁸ Myös tunteet kiinnittyvät nationalismiin monin tavoin. Niiden yhteydet liittyvät laajempaan teemaan politiikan ja tunteiden kytköksistä. Tunteilla on poliittista merkitystä.¹⁹ Ne ovat usein jääneet puuttumaan toiminnan ja päätöksenteon analyysistä, mutta niiden mukaan ottaminen terävöittää kuvaa. Tunteiden voidaan katsoa liittyvän nationalismiin sisäänrakennettuina: niillä on paikka kansakunnan ontologian ytimessä. Emotionaalisuus kuuluu ihmisten kansakuntaan muodostamaan yhteyteen. Rakkaus on tunne, joka kiinnittää ihmiset toisiinsa esimerkiksi juuri isänmaallisuudessa.²⁰

Sekä kansainvälisessä että kotimaisessa tutkimuskirjallisuudessa 1800-luvun sivistyneistön sukupuoli-ihanteiden pääpiirteet ovat varsin vakiintuneet. Suomalaiset käsitykset kiinnittyivät tiiviisti yleiseurooppalaisiin aatevirtauksiin.²¹ Kai Häggma-

¹⁷ Häggman 1994, 25–26; Tjeder 2003, 26, 30; Wirilander 1974, 385–389, 395–398. Käsitteet tulevan lähelle saksankielistä *Bildungsbürgertum*-käsitettä.

¹⁸ Blom, Hagemann & Hall 2000, xvi; Eley 2000, 28–29; Markkola, Östman & Lamberg 2014, 7–8; Sluga 1998, 87–88; Wenk 2000, 73; Yuval-Davis 1997, 1–3, 21–22.

¹⁹ Ks. esim. Ahmed 2018; Eustace 2014; Florin 2014, 34; Reddy 2001; Tepora 2018, 86–87.

²⁰ Ahmed 2018, 164, 178; Hakosalo & al. 2014, 15–16; Pierson 2000, 42; Sluga 2009, 314.

²¹ Sukupuolikäsityksiä vertailevassa, eurooppalaisessa kontekstissa käsittelevät esim. Lynn Abramsin *Making of the Modern Woman* (2014 [2002]) sekä Barbara Cainen ja Glenda Slugan *Gendering European History* (2000). Jalava huomauttaa Pirjo Markkolaan viitaten, että usein ns. kansainvälisissä tutkimuksissa kontekstina on jokin kansallisvaltio, tosin muu kuin Suomi. Ks. Jalava 2005, 40;

nin *Perheen vuosisata* (1994) on sivistyneistön perhehistorian perusteos, joka käsittelee perheen elämäntapaa, sisäisiä suhteita sekä sukupuolia koskevia käsityksiä ja ihanteita. Myös Hanna Elomaan *Idylliä etsimässä* (2006) paneutuu avioliittoon, sukupuoleen, ja sivistyneistöperheen elämäntapaan näkökulmanaan ruotsinkielisyys.²²

1800-luvun sivistyneistö jäseni sukupuolta niin sanotun polariteetti-ihanteen kautta. Se on käsitys naisen ja miehen toisiaan täydentävästä olemuksellisesta erilaisuudesta, joka juontuu 1700-luvun valistuksen filosofiaan ja tieteellisiin tutkimuksiin sukupuolen anatomiasta ja fysiologiasta. Tällaisena se oli ajassaan uusi ja edistyksellinen ajatus. Aiemmin nainen oli nähty epätäydellisenä versiona ihmisestä eli miehestä. Nyt sukupuolten välille tehtiin olemuksellinen ero. Sukupuoliin liitetyt ominaisuudet eivät perustuneet systemaattiseen empiiriseen tutkimukseen vaan siihen, minkä muutoinkin uskottiin olevan totta naisista ja miehistä. Tyypillisesti miestä pidettiin aktiivisena ja rationaalisena, naista passiivisena ja emotionaalisena. Suomessa polariteetti-ihanteen tieteelliseen perustelemiseen pyrki eritoten teologian professori, kasvatustieteilijä A. A. Laurell, joka otti 1840-luvulla lähtökohdaksi nimenomaan fyysiset erot. Käsitykset naisen ja miehen välisestä toisiaan täydentävästä harmoniasta ja olemuksellisesti erilaisista kutsumuksista olivat Suomessa yleisesti hyväksytty ihanne.²³

Tunnekuulttuurin tulkinnat ovat monimutkaisempia. 1700-lukua on usein pidetty erityisen emotionaalisena aikakautena ja etenkin sen loppupuolella alettiin ihaila tunneherkkyyttä ja vuolasta tunteiden yksilöllistä ilmaisua. Vaikka sentimentalismi kääntyi romantiikkaan 1800-luvulle tultaessa, tunteellisuus oli sallittua ja jopa toivottua sekä miehiltä että naisilta, eikä siis ollut tässä mielessä sukupuolittunutta. Toisaalta sentimentalismin heikkenemisen syyksi on teoretisoitu sen assosioituminen femininisyteen ja nationalismiin on nähty tarjonnan usein jopa ainoan soveliaan väylän maskuliiniselle tunteiden ilmaisemiselle. Suhtautuminen tunnekontrolliin näyttäytyy myös ambivalenttina: vaikka tunteellisuutta ihailtiin, hillittömyys ja hallinnan puute olivat myös pulmia. Niihin näyttää liittyneen sukupuoli- ja ikäkysymyksiä: tunnepurkaukset olivat ymmärrettävämpiä nuorelta naiselta mutta miehisisyyden ne saattoivat kyseenalaistaa. 1800-luvun mittaan olennaisemmaksi tuli ajatus järjen ohjauksesta tahdonvoimasta, joka tähtäsi intohimojen kurissa pitämiseen. Ideaalit etenkin

Markkola 2002, 82.

²² Häggman 1994; Elomaa 2006.

²³ Kansainvälisestä tutkimuksesta ks. esim. Abrams 2014, 17–23; Caine & Sluga 2000, 7–12; Ehmer 2002, 287; Shields 2007, 94, 96–97. Kotimaisesta tutkimuksesta ks. esim. Häggman 1994, 182–193; Jalava 2005, 192–193.

miehen itsehillinnästä ja tuntekontrollista alkoivat nousta.²⁴

Stephanie A. Shields on haastanut 1800-lukuun liitetyn binäärisen vastakkainasettelun, jossa mies on määritelty rationaaliseksi ja nainen emotionaaliseksi. Hänen mukaansa järjen ja tunteen uskottiin ”luonnollisten” erojen vuoksi ilmenevän eri tavoin eri sukupuolissa. Miesten rationaalista ja älyllistä kykyä, johon liitettiin kyky objektiivisuuteen ja abstraktioon, pidettiin korkeampana kuin naisen kykyä, jota luonnehdittiin intuitiiviseksi ja käytännölliseksi. Myös emotionaalisuus ilmeni naisessa ja miehessä eri tavoin eli sukupuolen ja tunteiden ilmaiseminen ja rakentaminen kietoutuivat toisiinsa. Naiseudelta ja mieheydeltä edellytettiin ja odotettiin erilaista tunteellisuutta ja sen ilmaisua. Naisella se oli tasapainotonta tunneherkkyyttä, kun taas miehellä kyseessä oli intohimoinen voima, joka näkyi tarpeessa saavuttaa, luoda ja hallita. Naisen tunne oli sentimentaalisuutta, jota hän ei juuri kyennyt säätelymään. Miehellä kontrolloitu ja järjellä hallittu passio oli elämässä tarvittavaa energiaa.²⁵

1800-luvun sukupuolijärjestelmään liitetään tyypillisesti ajatus sukupuolituneista, erillisistä sfääreistä, joka on perustunut olemuksellisesta erosta johdettuun sosiaaliin ja poliittiseen eroon. Näin miesten toimintakentäksi määrittyi julkinen ja poliittinen, naisten yksityinen ja perhe.²⁶ Sukupuolijärjestelmän uudelleenarvioinnille on nähty syntyneen poliittinen tarve Ranskan suuren vallankumouksen jälkeen, sillä se oli nostanut ideaaleja luonnollisista oikeuksista ja demokraattisesta edustuksesta. Sukupuolihierarkian säilyttämiseksi nainen ja mies määriteltiin biologisesti erilaisiksi, jotta miehen auktoriteetti sekä julkisessa että yksityisessä sfäärissä voitaisiin uskottavasti perustella. Puolustusreaktio oli kieltää naisilta mentaaliset ja moraaliset ominaisuudet, jotka pätevöittivät miehet julkisiin rooleihin.²⁷ Suomen kontekstissa Eira Juntti on esittänyt, että naisten toiminta rajattiin julkisen, poliittisen ja kansallisen ulkopuolelle feminisoimalla se ja rakentamalla näin erillinen ”sosiaalisen” alue.²⁸ Naisen ja miehen olemuksellinen erilaisuus teki heistä näennäisesti tasa-arvoisia mutta sen kautta voitiin perustella heidän toimintapiiriensä eroja.

Erillisten sfäärien ideaa on kritisoitu siitä, että selvärajainen ihanne ja monisyinen käytäntö erosivat toisistaan: miehet toki osallistuivat koti- ja perhe-elämään ja naiset

²⁴ Jalava 2005, 63–65; Reddy 2001, 161–163, 216–217; Siltala 1999, 18, 32–33; Sluga 2009, 314–315; Ulvros 1996, 340–341; 2016, 95–97.

²⁵ Shields 2007, erit. 92, 97–98; 2010, 55–56, 72.

²⁶ Ks. esim. Abrams 2014, 22–23; Caine & Sluga 2000, 7–8, 33, 55–58; Ehmer 2002, 287; Thapar-Björkert 2016, 806–807.

²⁷ Shields 2007, 96; Tosh 2005, 337. Usein viitattu argumentti on peräisin Thomas Laqueurilta, ks. Laqueur 1992, erit. 194–197, 205.

²⁸ Juntti 2011, erit. 57–58, 76–79. Laajemmin ks. Juntti 2004.

kodin ulkopuolisiin aktiviteetteihin. Yksityiseen, kuten äitiyteen, perhe-elämään ja kasvatukseen, liittyvien laajojen julkisten debattien voidaan ajatella indikoineen rajanvedon mahdottomuutta.²⁹ On tärkeää muistaa, että naiset itse aktiivisesti osallistuivat sukupuolten ja niiden välisten suhteiden muovaamiseen sekä naisten kontrollointiin ja toimintapiirin rajaamiseen. Yhteiskunnalliset ja naisten keskinäiset erot, kuten luokka ja etnisyys, vaikuttavat suhteisiin ja hierarkioihin.³⁰ Tengströmin perheen kautta pohdin, miten selkeitä sukupuolittuneet rajat lopulta olivat ja voiko feminiiniseksi määritelty toiminta näyttäytyä aikalaisille kansallisena, jossa naiset tekivät oman ja omanlaisensa osan. Etenkin joukkojärjestöjä edeltävän, varhaisemman nationalismin historian kohdalla voidaan pohtia, oliko naisten toiminnassa ja kokemuksissa sellaisia ulottuvuuksia, jotka on tulkittu tai ovat tulkittavissa kansallisiksi, vaikkei asiaa eksplisiittisesti näin ilmaistaisi. Käsitteiden uudelleen ja laajemmin määrittely voi olla tarpeen, jotta naisten kokemukset kansallisesta ja poliittisesta saadaan esiin³¹.

Nousevan sivistyneistön sukupuolittuneiden ja emotionaalisten ihanteiden taustalta hahmottuu laajempi yhteiskunnallisten asetelmien murros: niiden määrittely oli osa hegemoniaprojektia, jossa se pyrki tekemään omista arvoistaan normin sekä määrittämään ja erottamaan itseään suhteessa ylä- ja alapuolella oleviin ryhmiin. Sukupuolittunut erillisten sfäärien ideaali, jossa miehille kuului työ ja naisille koti, toimi tällaisena erontekijänä. Myös tunneherkkyys ja tunteiden reflektointi kuului nimenomaan sivistyneistölle ja ilmaisi henkilön hienostuneisuutta ja syvällisyyttä. Rahvaan, työväenluokan tai köyhien ihmisten tuntemiskykyä ei pidetty yhtä korkeana. Nouseva sivistyneistö oikeutti asemansa kehystämällä toimintansa yhteiseksi, koko kansan eduksi. Tengströmin piirin yhteentuomat miehet kuuluivat nimenomaan ryhmiin, jotka pyrkivät nostamaan omaa sosiaalista asemaansa. 1800-luvun puolivälissä hegemoniatavoitteet liitettiin kansallisvaltion ja kansalaisyhteiskunnan rakentamiseen.³² Tähän taitekohtaan ja tavoitteeseen myös Tengströmin piiri liittyi.

Tunteiden, sukupuolen ja kansallisen limittyminen erilaisissa suhteissa – perheissä ja avioliitoissa, sisarussuhteissa ja ystävyydessä sekä mentoroinnissa – on työni kannalta keskeinen tematiikka. Lukuisissa tutkimuksissa sivistyneistön ihanteiden ja

²⁹ Ks. esim. Caine & Sluga 2000, 39–40; Kingsley Kent 2012, 55; Tosh 2007, 1–2, 4.

³⁰ Ks. esim. Sulkunen 1987, 165–167, 171–172; Thapar-Björkert 2016, 808; Yuval-Davis 1997, 7–8. Erojen intersektionaalisuudesta ks. tarkemmin luku ”Sukupuolittaminen ja emotiivisuus”.

³¹ Ks. esim. Abrams 2006, 10.

³² Brodie & Caine 2014, 238–240; Douglas 2011, 22–23; Häggman 1994, 23–24, 215–216; Jalava 2005, 63–65, 143–144; Kingsley Kent 2012, 54–55; Siltala 1999, 15, 18, 32–33, 63; Ulvros 1996, 340–341; 2016, 95–97.

käytäntöjen suhde näyttäytyy moninaisena ja jännitteisenä.³³

1800-luvulla ihanteiksi nousivat rakkaus- ja jopa kumppanuusavioliitto. Yksilöiden omien tunteiden merkitys puolison valinnassa sai yhä suuremman sijan ja kumppanuusideaaliin linkittyi tasa-arvoisuuden ajatuksia. Avioliiton tunneläheisyyden ja sukupuolten olemuksellisen erilaisuuden korostaminen olivat kuitenkin ambivalentissa suhteessa toisiinsa. Toisaalta sukupuolittuneen eron avulla pyrittiin perustelemaan miehen valta-asemaa aviollisesta kumppanuudesta huolimatta.³⁴ Sulkunen on kommentoinut vaimojen merkitystä kansallista aatetta ajaneiden miesten toiminnassa ja tunne-elämässä. Hän tulkitsee heidän ruumiillistaneen kansallista naisihannetta ja symboloineen ideologiaa. Miesten tunteet puolisoa ja kansakuntaa kohtaan ovat voineet sekoittua toisiinsa, mutta avoimeksi on jäänyt se, miten vaimot itse ovat tämän roolinsa kokeneet.³⁵ Tengströmin piirin avioliittojen analyysi voi avata näkymiä sekä naisten että miesten kansalliseen kokemusmaailmaan.

Ydinperheen ihanne supisti perheyksikön kokoa ja johti suurempaan keskinäiseen intiimiyteen. Ylipäätään keskisääty omaksui perhekeskeiset ihanteet. Perhekeskeisessä yhteiskunnassa naisen tärkeimmäksi tehtäväksi nousi äitiys aiemmin korostettujen emännän ja vaimon roolien sijaan. Miehen tuli tehdä itsensä ja elättää perheensä, mutta paradoksaalisesti perhe oli kuitenkin välttämätön miehen eksistenssille: työtä tehtiin sen hyväksi ja sen tuella. Miesjohtoinen ydinperhe ja nationalismi nousivat samanaikaisesti. Kansakunnan sukupuolijärjestys heijasteli uutta, sukupuolten eron jyrkkänä nähnyttä porvarillista sukupuolijärjestystä. Kun kansakunta rinnastettiin perheeseen, keskisäätyinen ja kansallinen stereotypia sulautuivat yhteen ja naiset saivat vertauskuvallisen roolin kansakunnan moraalin, kulttuurin ja olemuksen vartijoina ja uusintajina. Perhe oli kansallisvaltiolle tärkeä uusien kansalaisten tuottajana ja

³³ Henkilöhistoriallinen tutkimus avaa teemoja ihmisten eletyssä ja koetussa elämässä. Aviopuolisoiden välinen suhde samoin kuin ihanteiden ja käytäntöjen sekä erilaisten kutsumusten ja velvollisuuksien väliset ristiriidat nousevat esiin Irma Sulkusen (1995) ja Vesa Vareksen tutkimuksissa (2005). Anne Ollila (2000) paneutuu naimattomien naisten elämään. Ruotsalaisessa tutkimuksessa Eva Helen Ulvros käsittelee samantyyppisiä teemoja tuotannossaan, joka keskittyy naisten henkilöhistoriaan Etelä-Ruotsissa 1700-luvun lopulta 1900-luvulle asti (ks. esim. 1996; 2016). Erityisesti kihlaukseen ja avioliittoihin Ruotsissa paneutuu puolestaan Christina Douglas (2011). Suomalaisen romanttisen rakkauden historiaa ovat käsitelleet Kirsi Vainio-Korhonen ja Anu Lahtinen (2015). Kotimaisessa elämäkerrallisessa tutkimuksessa sisarus on erityisesti esillä Maarit Leskelä-Kärjellä (2006) ja Kati Launiksella (2017). Sisaren ja veljen välisiä suhteita on käsitelty Julia Dahlbergin (2018) ja Eeva Kotiojan (2018) väitöskirjoissa. Ystävyys teemoja käsittelevät niin Ollila, Vares kuin Leskelä-Kärki mainituissa tutkimuksissaan.

³⁴ Ehmer 2002, 283, 286–287; Douglas 2011, 20–23; Häggman 1994, 153–154; Tosh 2007, 66–67; Ulvros 2016, 21–22.

³⁵ Sulkunen 2004, 203.

kouluttajana.³⁶ Snellmanilaisessa tulkinnassa ydinperhe oli ”tunnehautomo”, jonka rakkaudellisessa ilmapiirissä kasvatettiin uusia, isänmaanrakkauden omaksuneita kansalaisia.³⁷

Suomalaisessa kansallisessa liikkeessä sukupuolijärjestys ei näytä näin yksioikoisesti odottaneen naisilta passiivisuutta. Esimerkiksi J. V. Snellmanilla oli suuri tarve saada vaimoltaan Jeanette Snellmanilta ymmärrystä ja tukea kansallisille pyrkimyksilleen, vaikka hän samalla halusi säilyttää valta-asemansa parisuhteessa.³⁸ Myös Yrjö Koskinen kaipasi vaimonsa Sofia Koskisen henkistä tukea ja torjuttua myös älyllistä kumppanuutta.³⁹ On mahdollista, että ideaalimies ja -nainen rakentuivat paitsi ajan yleisille hyveille myös kansallisessa kontekstissa tärkeän työn tekemiselle ja ymmärtämiselle.

Tengströmin ryhmässä rakentui horisontaalinen sukupolvi sisarusten, lankojen, kälyjen ja ystäväysten kokonaisuutena ja keskinäisinä suhteina. Sisarussuhteet ovat jääneet perhehistorian sisällä verraten vähälle huomiolle, kun perhe on usein samaisitettu avioliittoon, eikä esimerkiksi yhdessä asuvien sisarusten ole välttämättä katsottu muodostavan perhettä. Vaikka usein on korostettu siirtymää 1700-luvun löyhemmistä sukuverkostoista 1800-luvun emotionaalisesti intensiiviseen avioliittoon ja ydinperheeseen, sisarussuhteet jopa vahvistuivat ja sentimentalisoituivat. Ne olivat ainoita perhesuhteita, jotka saattoivat kestää läpi koko elämän, ja ne vaikuttivat minän muotoutumiseen, elämänvalintoihin ja maailmankatsomukseen. Sisarussuhteet olivat verrattain tasa-arvoisia iästä ja sukupuolesta riippumatta, vaikka jännitteitäkin liittyi esimerkiksi syntymisjärjestykseen ja sukupuoleen.⁴⁰ Suomalaisessa tutkimuksessa sisarussuhteet ovat nousseet enenevässä määrin esiin. Tässä etenkin Maarit Leskelä-Kärjen Krohnin sisarten kirjallista elämää käsittelevä väitöskirja *Kirjoittaen maailmassa* (2006) on ollut tärkeä teos.⁴¹ Kansallisen aatteen yhteydessä sisarus-, lanko- ja kälysuhteet saavat lisää mielenkiintoa siitä, että nousevassa nationalistisessä ideologiassa ja yhteiskunnan muutoksessa yhteiskunnallisia suhteita alettiin hahmottaa sisaruuden käsitteistöllä. Olihan veljeys (*fraternité*) yksi Ranskan suuren vallankumouksen iskulauseista ja sisälsi uudenlaisen ajatuksen sosiaalisesta ja poliittisesta

³⁶ Abrams 2014, 232–233; Blom 2000, 8–9; Guttormsson 2002, 263–265; Häggman 1994, 184–186, 193–194; Jalava 2005, 64, 190; Mosse 1988, 16–20.

³⁷ Jalava 2005, 171.

³⁸ Jalava 2005, 178. Ks. myös Eiranen 2014a.

³⁹ Siltala 1999, 65–72, 78–79.

⁴⁰ Davidoff 2013, 1–3; Harris 2012, 1–11; Leskelä-Kärki 2006, 41–42; Torninoja-Latola 2014, 281–282.

⁴¹ Leskelä-Kärki 2006. Sisarussuhteisiin liittyvää tutkimusta on julkaistu Suomessa viime vuosina runsaasti, ks. Dahlberg 2016; 2018; Kotioja 2018; Launis 2017.

tasa-arvosta.⁴²

Ystävyysuhteet, jotka limittyivät perhesuhteisiin, ovat olennaisia Tengströmien ryhmän muodostumisessa. 1700-lukua on pidetty emotionaalisen ystävyyden ihanoinnin kautena.⁴³ Viimeaikaisessa ystävyyden historian tutkimuksessa on kuitenkin torjuttu ajatus ystävyyden kulta-ajoista ja korostettu ystävyyden erilaisten merkitysten ja muotojen variaatiota, eikä 1700- ja 1800-lukujen välillä ole nähty yhtäkkistä katkosta. 1800-luvulla samaa sukupuolta olevien väliset läheiset ystävyydet olivat tärkeitä ympäri Eurooppaa. Intiimit ystävyydet kuuluivat nimenomaan keskisäädyn elämään. Niiden näyttämönä oli usein koti, ja tämä edellytti tiettyä taloudellista mukavuutta. Vielä 1800-luvulla ystävyyden ja perheen kategoriat limittyivät, ja termi ”ystävä” saattoi viitata perheeseen. Kumppanuusavioliitto miellettiin ystävyudeksi ja käsitettä käytettiin ihanteellisesta aviosuhteesta. Suku- ja perhesanastoa, erityisesti veljeyttä ja sisaruutta, käytettiin osoittamaan erityisen läheisen ystävyyden intiimiyttä. Vasta 1800- ja 1900-lukujen mittaan ystävyyden ja perheen kategoriat kehittyivät erillisiksi.⁴⁴

Ystävyydet ovat olleet tärkeitä politiikassa, järjestöissä ja erilaisten aktivistiryhmien, esimerkiksi nationalististen mutta myös feminististen, synnyssä. Politiikka on edistänyt ystävyksiä mutta ollut myös riippuvainen niistä. Naisten rooli tiedon ja vaikutteiden välittäjinä sekä suosijoina ja emäntinä on ollut tärkeää eliitin ystävyysverkostoissa. Toisaalta George Mossen tulkinnassa 1700-luvun ajatus ystävydestä, joka symboloi henkilökohtaisten suhteiden autonomiaa, ei sopinut moderniin nationalismiin, joka kielsi mahdollisuuden erilaisuuteen ja vaati, että henkilökohtaiset suhteet liitettiin jollekin suuremmalle hyvälle omistautumiseen.⁴⁵ Tengströmin perhepiiri antaa mahdollisuuden tarkastella, miten sisaruuden ja ystävyyden limittänyt ryhmä tuli yhteen ja mitä se merkitsi niin aatteellisesti kuin emotionaalisesti.

Homososiaalinen mentorointi limitti ystävyyden ja sukulaisuuden rooleja ja tunteita. Pojan kasvattamisessa sekä uraan ja arvoihin liittyvässä ohjauksessa isällä oli pelissä oma tulevaisuutensa ja jatkuvuutensa. Tässäkin käytettiin läheistä yhteyttä korostavaa ystävyyden termistöä. Tärkeitä vaikutteita ja tukijoita saattoivat olla myös sedät ja enot sekä vanhemmat miespuoliset ystävät. Nuorukaisten keskinäiset ystävydet olivat niin ikään tärkeä homososiaalinen kenttä, jolla aikuista maskuliinisuutta

⁴² Harris 2012, 11–13.

⁴³ Ks. esim. Vainio-Korhonen & Lahtinen 2015, 195.

⁴⁴ Bailey 2012, 85; Brodie & Caine 2014, 223–224, 236; Caine (toim.) 2014, xii–xiv; Caine 2014, 218, 221; Ehmer 2002, 283, 286.

⁴⁵ Brodie & Caine 2014, 224–225; Mosse 1982.

tavoiteltiin.⁴⁶ Mentor- tai opettaja–oppilas-suhteita sivutaan esimerkiksi henkilöhistoriallisessa tai yliopistohistoriaa käsittelevässä tutkimuksessa. Usein painopisteet ovat vertaissuhteissa, vaikkei etenäkään eri-ikäisten ystävysten kohdalla rajanveto ole selvä.⁴⁷ Ystävyys-, mentor- ja isäsuhteiden kautta voi tarkastella, millaisia kansallisesti virittyneitä merkityksiä mieheyden rakentaminen sai homososiaalisissa tunnesuhteissa.

Tutkimuksessani tarkastelen Tengströmin perhepiiriä ja heidän kansallisia pyrkimyksiään suhteessa näihin sukupuolta ja tunteita koskeviin yleisiin ihanteisiin sekä niiden konkreettisiin ilmentymiin perheessä, avioliitossa, sisarussuhteissa ja ystävyyksissä.

Tengströmin piiriä koskevassa aiemmassa tutkimuksessa heidän viitepisteensä kansallisessa tarinassa kulkevat arkkipiispa Jacob Tengströmistä Lauantaiseuran kautta J. J. Tengströmin perhepiiriin. J. J. Tengströmin rooli fennomaanien ja etenkin J. V. Snellmanin hegeliläisenä opettajana on usein mainittu. Poika Robert Tengström ja vävyt M. A. Castrén, Herman Kellgren ja Paavo Tikkanen ovat verraten tunnettuja nimiä kansallisessa tarinassa, vaikka he ovat varhaisten poismenojensa vuoksi jääneet eräänlaisen välisukupolven asemaan.⁴⁸

Perhepiirin miehiä sivutaan monissa teoksissa. He nousevat esiin esimerkiksi yliopistohistoriassa sekä Lauantaiseuraa ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuraa käsittelevissä tutkimuksissa. Heikki Wariksen jo vuonna 1939 ilmestynyt, tarkasti tutkittu *Savo-karjalaisen osakunnan historia* valottaa etenkin Herman Kellgrenin ja Paavo Tikkasen toimintaa. Matti Klingen toimittama ja suurelta osin kirjoittama *Keisarillisen Aleksanterin Yliopiston historia* (1989) on yleisemmällä tasolla 1800-luvun yliopistohistorian perusteos. Ilmari Havun vuonna 1945 julkaistu *Lauantaiseura ja sen miehet* on kiinnostava, joskin hieman ihanteellisella otteella kirjoitettu teos. Irma Sulkusen *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1831–1892* (2004) päivittää tulkinnat näistä miesverkostoista.⁴⁹ Paavo Tikkasen toiminta nousee esiin sanomalehti- ja kustannus-

⁴⁶ Bailey 2012, 85; Davidoff 2013, 177–181; Häggman 1994, 117–118; Jalava 2005, 186; 2006, 48–51; Tosh 2007, 3–4, 110–111.

⁴⁷ Brittiläisistä yliopisto-opiskelijoista kirjoittaa esim. Deslandes 2005. Tutkijakollegoiden välisestä kanssakäymisestä on paljolti kysymys Ragnar Granitin Nobel-uraa käsittelevässä teoksessa Vilén 2013. Miesten väliset kollegiaaliset ja toverilliset suhteet kulkevat mukana monissa suomalaista yliopistomaailmaa ja kansallista liikettä käsittelevissä tutkimuksissa. Ks. esim. Savolainen 2006b; Sulkunen 2004.

⁴⁸ Matti Klinge liittää nuoren polven miesten kuolemat yhteen ja toteaa perhepiirin vaikutuksen jääneen siksi lyhytaikaiseksi vaikkakin kaivatuksi. Ks. Klinge 2007b.

⁴⁹ Klinge & al. 1989; Waris 1939; Havu 1945; Sulkunen 2004.

toimintaa käsittelevässä kirjallisuudessa, jossain määrin myös Herman Kellgren.⁵⁰ Tengströmin piirin miehet näkyvät myös lukuisissa itseään kuuluisampien miesten elämäkertoissa.⁵¹

Itsenäisiä elämäkerrallisia teoksia on julkaistu vain osasta Tengströmin perhepiirin miehistä ja nekin ovat peräisin 1900-luvun alkupuoliskolta.⁵² Työni kannalta tärkeimpiä teoksia on Gunnar Castrénin vuonna 1945 ilmestynyt Herman Kellgrenin täysimittainen elämäkerta, jossa elämänkulun kuvaus limittyy tiiviisti koko Tengströmin perheen vaiheisiin.⁵³ Kellgrenin kielitieteellisestä toiminnasta on julkaistu sekä tuoreita että vanhempia artikkeleita.⁵⁴ M. A. Castrénin suppeahkoja, tieteelliseen toimintaan keskittyviä elämäkertoja on julkaistu eniten.⁵⁵ Lyhyet pienoiselämäkerrat on julkaistu Robert Tengströmistä ja Paavo Tikkasesta.⁵⁶ J. J. Tengströmistä ei varsinaista elämäkertaa ole, mutta häntä ja hänen vaikutustaan on kuitenkin käsitelty useissa tutkimuksissa.⁵⁷ *Kansallisbiografia* sisältää artikkelit kaikista perhepiirin miehistä sekä Natalia Castrénista.⁵⁸ Lähipiirin naisista sieltä löytyy Fredrika Runeberg, ja hänestä on myös kirjoitettu elämäkertoja.⁵⁹

Tengströmin piirin naiset nousevat esille 1800-luvun puoliväliin sijoittuvassa, naisten toimintaa käsittelevässä tutkimuksessa. Eira Juntti käsittelee tutkimuksissaan ”kansallisten harjoitusten” ja kansalaisuuden sukupuolittuneisuutta. Alexandra Ramsay tutkii helsinkiläisiä rouvasväenyhdistyksiä. Ilmari Havu omistaa Lauantaiseuran miehiä käsittevässä teoksessaan osion myös sen naisille. Barbro Kindstedt ja Maija Pelkonen käsittelevät artikkelissaan Tengströmin sukupiirin ”salonkeja”.⁶⁰ Lisäksi Tengströmin sisaruksia on käsitelty kahdessa pro gradu -työssä, jotka kuvaavat nuoruuden valintoja, keskinäisiä suhteita ja terveyteen liittyviä teemoja perheen

⁵⁰ Ks. esim. Hakapää 2008; Kurki & al. 2003; Tommila 1988 & al.

⁵¹ Ks. esim. Klinge 1998; 2004; Jalava 2006; Savolainen 2006b.

⁵² Aiemman sukupolven vaikuttajasta, arkkipiispa Jacob Tengströmistä on joitain vuosia sitten ilmestynyt laaja elämäkerta. Ks. Björkstrand 2012.

⁵³ Castrén 1945. Gunnar Castrén oli tengströmiläisten jälkeläinen peräti molempien vanhempiensa kautta: hänen isänsä oli Natalia ja M. A. Castrénin poika Robert Castrén ja äitinsä Herman Kellgrenin sisaren Josephine Pippingin ja tämän puolison J. W. Pippingin tytär Charlotte Pipping. Havu 1932; Sommer 2016.

⁵⁴ Edlund 1878; Estlander 1928; Tallgren 1913.

⁵⁵ Castrén 1904; Hytönen 1917.

⁵⁶ Ks. esim. Jalava 2005; Manninen 2003.

⁵⁷ Ks. Karttunen 2000; Klinge 2007b; Luukkanen 1999; Sainio 2003; Salminen 2002; Vesikansa 2007. *Kansallisbiografia* sisältää artikkelin myös Herman Kellgrenin äitipuolesta, kauppahuoneen johtaja, laivanvarustaja Bona Kellgrenistä. Ks. Sainio 2004.

⁵⁸ Allardt-Ekelund 1945; Klinge 2006/2016; Mazzarella 2007.

⁵⁹ Havu 1945; Juntti 2004, 2011; Kindstedt & Pelkonen 1998; Ramsay 1993.

kontekstissa.⁶¹

J. J. Tengströmin perhepiiriä ei ole aiemmin käsitelty yhtenäisenä kokonaisuutena. Sen yhteen tuominen mahdollistaa aiempien tulkintojen täydentämisen ja päivittämisen etenkin henkilökohtaiseen elämään ja sosiaalisiin suhteisiin liittyvistä näkökulmista – sekä naiset että miehet huomioiden. Niin toimintaa kuin tunnesuhteita voidaan tarkastella rinnakkain ja limittäin, keskinäisessä vuorovaikutuksessa.

1.2.2 Ryhmäbiografinen lähtökohta

Tutkimusasetelmani on ryhmäbiografinen. Ryhmäbiografia keskittyy verraten pienen määrään ihmisiä, jotka ovat jo omana aikanaan omasta ja/tai aikalaisten mielestä muodostaneet ryhmän. Ryhmä määrittyy jäsenten keskinäisten suhteiden kautta, ja ryhmäbiografia keskittyy nimenomaan niihin: heidän väliseensä vuorovaikutukseen ja niihin elämän osa-alueisiin, kuten aatteisiin ja toimintaan, jotka olivat heille yhteisiä. Voimme olettaa, että ryhmän jäsenet vaikuttivat toistensa valintoihin ja jopa persoonallisuuksiin. Voidaan pohtia, miten se rakentui ja mikä piti sitä yhdessä.⁶² Keskeinen kysymys onkin dynamiikka ryhmän ja yksilöiden välillä: miten ryhmän jäsenyys selittää heidän toimintaansa ja näkemyksiään?⁶³ Ryhmäbiografia mahdollistaa vertailut, sillä jäsenillä on tiettyjä yhteisiä tekijöitä mutta tietenkin myös eroja. Vertailuja voidaan tehdä esimerkiksi sisarusten, ystäväysten, avioparien, sukupolvien ja sukupuolten välillä. Ryhmän rakenne määrittää myös tutkimuksen aikarajausta: kyseessä on ryhmän biografia.⁶⁴

Ryhmäbiografian henkilöitä ovat usein yhdistäneet perhesuhteet, kuten sisarus tai avioliitto, mutta kohteina on myös ollut ystävyksiä tai ryhmiä, joita sitoo jaettu aate.⁶⁵ Tengströmin piirissä yhdistyvät nämä kaikki aspektit. Se määrittyy ryhmäksi ensisijaisesti sukulaisuussuhteiden kautta. Tarkastelun kohteena on kaikkein läheisimpien sukulaisuussuhteiden muodostama ryhmä, johon kuuluvat vanhemmat, lapset, sisarukset ja heidän puolisonsa. Avioliitot vahvistivat ystävyyskäsitteisiin ja kollegi-

⁶¹ Hanhivaara 2009; Mukkala 2005.

⁶² Caine 2010, 47–48, 61–64; Hakosalo 2014, 53–57. Hakosalo esittää artikkelissaan osuvan ja käyttökelpoisen erittelyn erilaisista useampaa kuin yhtä henkilöä koskevista biografian lajeista eli prosopografiasta/joukkobiografiasta, kollektiiviografiasta ja ryhmäbiografiasta.

⁶³ Teema on noussut esille Tampereen yliopiston historian tohtoriohjelman yhteisissä seminaareissa.

⁶⁴ Eiranen 2014b. Sisarusten kohdalla perhetausta ja usein koulutuskin muodostavat yhteisen kehiksen, ks. Torninoja-Latola 2014, 281.

⁶⁵ Caine 2010, 61–64.

aalisuuteen perustuvat miesten väliset suhteet sukulaisuudeksi, mikä takasi ryhmän pysyvyyden – kuolemantapauksiin asti. Ulkokohtaisten suhteiden lisäksi ryhmän sinetöi kirjeaineistosta välittyvä tiiviys: tutkimukseni kohteena olevat henkilöt olivat toisilleen ”me”.⁶⁶ Tengströmin piiristä erityisen kiinnostavan tekee se, että sukulaisuussuhteet yhdistyivät jaettuun aatteeseen tiiviissä emotionaalisessa ja sosiaalisessa ryhmässä.

Elämäkertakirjoittaminen on usein ollut käsittelytavoiltaan sukupuolittunutta. Trendi, jossa kohdetta tarkastellaan sosiaalisissa verkostoissaan ja konteksteissaan, on alkanut naisia koskevien elämäkertojen kautta. Miehet on tyypillisemmin nähty yksilöinä tai jopa autonomisina neroina. Naisten henkilöhistorioissa yksityiselämä ja sosiaaliset suhteet ovat tyypillisesti olleet vahvasti läsnä, kun taas miesten kohdalla ne ovat saattaneet jäädä sivuun, koska yksityisellä elämällä tai verkostoilla ei ole nähty olleen merkitystä julkisen toiminnan kannalta. Miesten elämäkerrat eivät myöskään usein ole sukupuolisensitiivisiä. Sukupuolentutkimuksessa on kiinnitetty huomiota siihen, että yksityisen ja julkisen yhteenkietoutuminen vaikuttaa sekä naisten että miesten elämässä.⁶⁷ Irma Sulkunen korostaa henkilöhistoriallisen tutkimuksen mahdollisuutta viedä tarkastelu inhimilliselle tasolle, joka avaa purkavia näkökulmia kansalliseen kaanoniin. Ideologian ja henkilösuhteiden yhteen tuominen paljastaa ylevän ja arkipäiväisen keskinäisen kietoutuneisuuden.⁶⁸ Useissa 2000-luvulla ilmestyneissä kansallisen liikkeen miehiä käsittelevissä elämäkerroissa on tutkimusote, joka huomioi kohdehenkilön henkilökohtaisen elämän ja sosiaaliset suhteet, vaikka pääpaino tyypillisesti onkin julkisessa toiminnassa.⁶⁹ Näyttää tosin siltä, että naisten elämäkerroissa painotus henkilökohtaiseen on vahvempi.⁷⁰

Biografisen tutkimusasetelman avulla voidaan ylittää ja tarkastella kriittisesti perinteisiä dikotomioita kuten julkinen–yksityinen, emotionaalinen–rationaalinen tai luonto–kulttuuri sekä niiden sukupuolittunutta luonnetta. Dikotomiat liukenevat ja niiden rakentunut luonne tulee esiin, kun ne täyttyvät inhimillisellä elämällä. Elämä haastaa tiukat kategoriat. ”Ihmisestä tulee sosiaalisten, poliittisten, kulttuuristen ja historiallisten prosessien kohtaamispaikka”, summaa Christina Florin. Biografinen näkökulma tuo esiin sekä naisten että miesten erilaisten elämänpiirien limittymisen ja

⁶⁶ Ks. tarkemmin luku ”Me-ryhmä ja Kruununhaan piiri”.

⁶⁷ Caine 2010, 61–63; Hakosalo 2014, 54; Harmainen 2016, 104–107; Leskelä-Kärki 2014, 317–319; 2017, 219; Torninoja-Latola 2014, 279–280, 284.

⁶⁸ Sulkunen 2016, 303, 308.

⁶⁹ Ks. esim. Klinge 2004; Jalava 2006; Savolainen 2006b.

⁷⁰ Ks. esim. Leskelä-Kärki 2006; Sulkunen 1995; Vares 2005.

voi osoittaa, miten he hyötyivät toistensa verkostoista. Se on mielekäs tapa analysoida henkilökohtaisten ja sosiaalisten kontekstien yhteyksiä. Näin myös intellektuellit ja poliitikot voidaan liittää heidän läheisiinsä ja sosiaalisiin piireihinsä ja tuoda esiin tunteet ja tunnerakenteet. Ryhmäbiografia voi purkaa suurmieskeskeisiä kansallisia kaanoneita välttämällä yksilöiden keinotekoisen eristämisen.⁷¹

Ryhmäbiografia voi luoda uusia näkökulmia aatehistoriaan osoittamalla, miten tärkeitä henkilökohtaiset suhteet ja perheverkostot ovat olleet tiettyjen aatteiden syntymiselle. Ne ovat vaikuttaneet aatteisiin liittyvän taiteen kehityksessä sekä monilla eri vallankäytön alueilla kuten politiikassa, liiketoiminnassa ja akateemisessa maailmassa. Usein mainittu esimerkki on 1900-luvun alun englantilainen Bloomsburyn ryhmä, jota sivuten tunnettu biografian teoreetikko Barbara Caine on kirjoittanut ryhmäbiografian *Bombay to Bloomsbury: A Biography of the Strachey Family*.⁷² Tengströmeistä rakentamassani tutkimusasetelmassa aatteita ja ideologioita voidaan tarkastella yhteisöissä, joissa niitä elettiin ja rakennettiin.⁷³ Perhepiiri tarjoaa hedelmällisen tutkimusasetelman, joka yhdistää henkilökohtaisen ja emotionaalisen ideologiseen ja poliittiseen niin naisten kuin miesten kokemusmaailmassa ja elämänpiirissä.

Erityisesti elämäkerrallisen ja henkilöhistoriallisen tutkimuksen piirissä kysymys tutkimusetiikasta ja tutkijan suhteesta kohteisiinsa on ollut jo pidempään keskeinen. Keskustelu tutkimusetiikasta on muutoinkin vahvistunut historian tutkimuksen piirissä.⁷⁴ Henkilöihin paneutuvassa tutkimuksessa yleiset lähtökohdat liittyvät yksityisyyteen. Joskus on ajateltu, että oikeus yksityisyyteen päättyy henkilön kuollessa, eikä sitä suojaava lainsäädäntö ulotu kauan sitten eläneisiin ja kuolleisiin. Yleisesti ottaen tutkijan tulee olla erityisen tarkka arkaluontoisiksi miellettyjen aiheiden, kuten rikosten, väkivallan ja seksuaalisuuden, suhteen. Nykypäivälle analogisesti voidaan myös ajatella, että merkittävät vallankäyttäjät ja julkisuuden henkilöt eivät nauti yhtä laajaa yksityisyyden suojaa kuin niin sanotusti tavalliset ihmiset, joiden kohdalla nimeämiseen liittyvät pohdinnat ovat relevantteja.⁷⁵ Arkistoaineistojen käytössä tutkijaa auttaa arkiston asiantuntemus aineistojen käyttöoikeuksien ja henkilötietojen

⁷¹ Florin 2014, 29–31, 34, 38, 43 (lainaus s. 43); Harmainen 2016, 106–107, 117. Ks. myös Sulkunen 2009.

⁷² Caine 2005; 2010, 61–65; Dahlberg 2018, 29–31; Davidoff 2013, 55–56; Jallinoja 2017. Toisaalta henkilökohtaiset jännitteet ovat voineet myötävaikuttaa poliittisen toiminnan eriytymiseen. Ks. Davidoff 2013, 160–161. Varhaisempi Cainen ryhmäbiografia on Potterin sisaria käsittelevä teos. Ks. Caine 1986.

⁷³ Eiranen 2014b.

⁷⁴ Ks. esim. Kurth & Soikkanen 2006; Lidman & al. 2017.

⁷⁵ Vainio-Korhonen 2017, 31–33, 35.

suojan suhteen. Julkisetkin arkistokokoelmat voivat sisältää arkaluonteista ja yksityistä materiaalia.⁷⁶ Monet tutkijat ovat pohtineet suhtautumistaan ja oikeuttaan käyttää ihmisten yksityisiä, intiimejäkin aineistoja, kuten kirjeitä. Tällöin tulkinnallinen herkkyyks ja kontekstointi omaan aikaansa ovat erityisen tärkeitä.⁷⁷

Tengströmin piirin aineistot on luovutettu arkistoihin, ja osaa kokoelmista pääsee tutkimaan kuka tahansa, osaan tarvitaan arkistonjohtajan lupa. Aineistot on tietoisesti luovutettu arkistokäyttöön, ja taustalla on mahdollisesti ollut jopa ajatus henkilöiden historiallisesta merkityksestä. Kirjeet ovat olleet sukupiirin hallussa ja jo omana aikanaan usein koko perheen luettavissa. Voi tulkita, että ainakaan arkistoon säästynyttä aineistoa ei ole mielletty arkaluonteiseksi. Käsittelen Tengströmin piirin jäsenten henkilökohtaisia suhteita ja syvimpiä tuntojakin, mutta kirjeet eivät juurikaan sisällä tyypillisesti arkaluontoisiksi miellettyjä asioista. Seksuaalisuuden teemoja niihin voi jossain määrin tulkita, ja niitä olen pyrkinyt käsittelemään pohdiskellen ja omaan aikaansa tiukasti kontekstoiden.

Tutkimusetiikassa on kuitenkin kyse syvemmistä periaatteista kuin lain kirjaimesta tai muodollisista säännöistä. Tutkijan tulee kunnioittaa menneisyyden ihmistä ja tuntee vastuunsa tätä kohtaan. Voidaan jopa ajatella, että kuolleet tarvitsevat elävien suojelusta, koska eivät voi enää itse puolustaa itseään. Yksityiselämän koskettelua on arasteltukin tutkimuseettisistä syistä. Voidaan kuitenkin ajatella, että kunnioitus tutkittavaa kohtaan ei tarkoita yksityiselämän sivuuttamista, vaan aukkoinen kerronta voi antaa henkilöstä harhaanjohtavan kokonaiskuvan. Tutkijan tehtävä on tehdä kohteelle oikeutta, vaikka tulkinnat saattaisivat olla ristiriidassa tämän omien tulkintojen kanssa. Oikeudenmukaisuus ei tarkoita silkkaa positiivisuutta ja myötäsukaisuutta. Se koostuu ymmärtämisen ja analyttisyyden sekä empaattisuuden ja kriittisyyden välisestä tasapainosta. Tutkijalla on myös valtaa suhteessa kohteeseensa: hän valitsee ketä tutkii ja millä tavoin tämän elämää käsittelee. Tutkimuksen kohteena oleva ihminen ei ole väline, vaan hänellä on arvo itsessään.⁷⁸

Maarit Leskelä-Kärki on pohtinut relationaalisuutta elämäkerran kohteen ja kirjoittajan välillä. Biografisessa tutkimuksessa on esitetty kantoja, jonka mukaan elämänkerturi kirjoittaa paitsi kohteestaan myös itsestään. Leskelä-Kärki kuitenkin myös varoittaa ihailusta, samastumisesta ja affektiivisuudesta mahdollisina kohteen

⁷⁶ Kokko 2017, 72–73; Vainio-Korhonen 2017, 40–41.

⁷⁷ Ks. esim. Kotioja 2018, 35; Vares 2005, 29.

⁷⁸ Hinkkanen 2006, 189–196; Leskelä-Kärki 2017, 219–220; Tornioja-Latola 2014, 279–280; Vainio-Korhonen 2017, 37–39, 43. Hinkkanen kutsuu tutkijan eettistä vastuuta pieteteiksi.

vääristäjinä ja elämän omimisena. Tämä on usein liitetty naisia ja yksityistä elämänpiiriä koskevaan tutkimukseen, mutta se koskee yhtälailla suurmieselämäkertoja. Leskelä-Kärki kehottaa tutkijan omaelämäkerrallisuuden sijaan puhumaan moniulotteisemmin tutkimuksen henkilökohtaisuudesta.⁷⁹ Samaistumiseen liittyvät myös kysymykset siitä, kuka ”saa” kirjoittaa elämäkerran kenestäkin. Sekä ihaileva että kriittinen lähtökohta tutkimuskohteeseen voi tuoda omat pulmansa ja pohdinnan paikkansa. Molemmissa tapauksissa tutkijan pitää pyrkiä selvittämään, miten kohde itse toimintansa koki ja ymmärsi.⁸⁰

Usein tutkijan ja kohteiden välinen suhde sisältää samaistumisten ja etäännyttämisen ristivetoa. Etenkin kohteen kokemuksia ja tunteita tavoitellessa tarvitaan inhimillistä herkkyyttä toisen kohtaamiseen, jopa eläytymistä, mutta samalla tutkijan täytyy pystyä säilyttämään analyyttinen ja kriittinenkin asenne. Kohteen päämäärien ymmärtäminen ei saa muuttua niiden yksioikoiseksi legitimaatioksi, vaan tutkimusprosessin pitää olla monipuolisesti reflektiivinen. Kriittisyys ei myöskään saa kääntyä toiseuttavaksi etäisyydeksi suhteessa menneisyyden erilaisessa kulttuurissa ja ympäristössä elänyttä ihmistä kohtaan, vaan häntä ja hänen tavoitteitaan ja motivaatioitaan tulee pyrkiä ymmärtämään tarkasti kontekstoiden omaan aikaansa. Tärkeä muistisääntö on, että historioitsijalle ymmärtäminen on eri asia kuin hyväksyminen.

Samaistumiset tutkimuskohteisiin eivät kuitenkaan ole yksioikoisia, esimerkiksi sukupuolittuneesti. 2000-luvulla elävänä tutkijana elämäntilanteeni on monin tavoin likeisempi akateemisessa maailmassa paikkaansa rakentaneiden, väitöskirjojaan valmistelleiden Tengströmin piirin miesten kanssa kuin ylemmän koulutuksen ulkopuolelle jääneiden naisten. Ryhmäbiografinen lähestymistapa tuo myös monipuolisuutta tutkimuskohteiden lähestymiseen henkilöinä. Yhteen ihmiseen keskittymisen sijaan ryhmäbiografian hahmot rakentuvat koko ajan suhteessa toisiinsa ja ovat läsnä jatkuvasti toistensa vertailukohtina. Tämä auttaa ”kriittisen empaattisuuden” säilyttämisessä suhteessa eri yksilöihin.

Ryhmäbiografisessa tutkimusasetelmassani työni jakautuu neljään empiiriseen päälukuun. Johdannon jälkeisessä luvussa 2 käsittelen perhepiirin taustaa ja ryhmän muodostumista sekä Tengströmien sukutradition että nousevien säätyjen vävyjen kannalta. Lisäksi tarkastelen aatteellisten ja emotionaalisten suhteiden merkitystä me-ryhmän rakentumisessa. Luvussa 3 käsittelen Tengströmin piirin jäsenten toimintaa ja kokemuksia niin sanotuissa yhteisissä asioissa, joita nykykielellä voisi kutsua

⁷⁹ Leskelä-Kärki 2017, 214–215, 217–219, 234–239.

⁸⁰ Hinkkanen 2006, 191, 193; Leskelä-Kärki 2017, 217–221.

myös yhteiskunnallisiksi. Ryhmäbiografisesti rajaam tarkastelun jäsenten jaettuihin aktiviteetteihin. Niihin kuuluivat muun muassa kieliopinnot, julkaisuhakkeet, sivistysaktiviteetit ja hyväntekeväisyys. Lisäksi ”kansallinen me” rakentui suhteessa omaan maahan ja ulkomaihin, mitä tuotettiin ryhmän keskinäisessä kirjeenvaihdossa. Luvussa 4 käsittelen perhepiirin nuoria miehiä sekä homososiaalisissa ryhmissä että perhesuhteissa. Tarkennan ensin miesverkostoihin, joissa urat, kansalliset pyrkimykset ja keskinäiset tunteet limittyivät kahdenvälisessä ystävyudessa sekä mentor-suhteissa, joissa erityisen tärkeä oli J. J. Tengströmin isähahmo. Lisäksi käsittelen nuorten miesten uria, joihin perhesuhteet ja erityisesti myös naisten panos kietoutuivat. Luvussa 5 analysoin avioliittojen dynamiikkoja. Kellgrenien ja Tikkasten suhteet rakentuivat ajan rakkaus- ja sukupuoli-ihanteita vasten, mutta eritoten Castrénien liitossa kansalliset ja henkilökohtaiset merkitykset limittyivät. Tämän jälkeen tarkastelen kansallista leskeyttä, johon kiinnittyi edesmenneen puolison muiston vaaliminen sekä omassa naiseudessa että tämän elämäntyössä. Käsittelyn päättää lyhyt katsaus perhepiirin seuraavaan sukupolveen. Lopuksi pyrin esittämään kokonaistulkinnan tutkimukseni tuloksista.

1.3 Kirjeiden kokemusluenta

1.3.1 Kirjeet minän kirjoituksena

Tengströmien laaja perhepiiri ja sosiaalinen verkosto, johon kuului lukuisia ahkerasti kirjoittavia ihmisiä, on jättänyt jälkeensä mittavat kirjeaineistot. Rikkaan aineiston kääntöpuolella ovat rajaamisen haasteet sekä henkilöiden että aikajänteiden suhteen. Tässä tutkimuksessa olen päätenyt rajaamaan aineiston Tengströmin perhepiirin ydinryhmän keskinäisiin kirjeenvaihtoihin. Keskinäiset kirjeet vastaavat kysymyksiin siitä, miten läheisen perhepiirin *sisällä* kansallinen aate ja lähisuhteet rakentuivat suhteessa toisiinsa. Lasken tässä perhepiiriin mukaan Carolina ja J. J. Tengströmin, heidän lapsensa Robert, Sofi, Helene ja Natalia Tengströmin sekä vävyt Herman Kellgrenin, M. A. Castrénin ja Paavo Tikkasen. Naisten kohdalla käytän etunimillä niitä muotoja, joilla kirjoittajat itse tyypillisesti signeerasivat kirjeensä. Lisäksi viittaa kirjeisiin henkilön kirjoitushetken mukaisella sukunimellä. Miesten osalta käytän etunimien tai -kirjainten yleisesti tutkimuksessa vakiintuneita muotoja.

Ajallisesti aineisto rajautuu ryhmäbiografisesti määrittämäni *ryhmän* elinkaaren

mukaan eli noin 1840-luvun alusta 1850-luvun loppuun. 1840-luvun alussa ensimmäinen vävy, Herman Kellgren, kiinnittyi tiiviisti Tengströmin perheeseen, mistä alkoi sosiaalisen piirin uudenlainen dynamiikka. Ryhmän intensiivisin ajanjakso ajoittuu 1840-luvun lopulta 1850-luvun alkupuolelle, jolloin sisarten avioliitot solmittiin. Tuolloin piirin jäsenet tekivät lukuisia matkoja, jotka tuottivat rikkaan aineiston perheenjäsenten välille. 1850-luvun loppu asettaa luonnollisen ja traagisenkin päätepisteen ryhmälle: vuoden 1858 loppuun mennessä kaikki avioliitot olivat päättyneet toisen puolison kuolemaan. Tämän jälkeen jäljellä olivat lesket ja lapset, ja se sosiaalinen dynamiikka, josta olen tässä tutkimuksessa kiinnostunut, oli ratkaisevasti muuttunut.

Mainitun perhepiirin jäsenten välisiä, työni aikarajaukseen kuuluvia kirjeitä 1840–1850-luvuilta on yhteensä noin 375.⁸¹ Lisäksi tähän aineistoon kuuluu kymmenkunta kohdehenkilöiden välistä runoa. Kirjeiden laajuus vaihtelee muutamista harvoista lapuista yli kymmensivuisiin kirjoitelmiin. Tyypillinen kirje oli yksi arkki taitettuna keskeltä kahtia ja täytettynä vihkon kaltaisesti neljälle näin muodostuneelle sivulle. Tärkeimmät kokoelmat ovat Tengströmien ja Kellgrenien kirjeenvaihtoja sisältävä Kellgreniana Kansalliskirjastossa sekä etenkin Castrén-sukuhaaran aineistoja sisältävä Gunnar Castréns släktarkiv Svenska Litteratursällskapetin arkistossa. Kirjeet ovat ruotsinkielisiä ja suomenkieliset käännökset ovat omiani. Ruotsinkieliset alkuperäistekstit on annettu viitteissä.

Säilyneen kirjeenvaihdon määrässä on epätasaisuutta perhepiirin jäsenten kesken, mikä osin heijastuu heidän saamaansa tilaan itse tutkimuksessa. Suurin määrä Tengströmin piirin sisällä lähetettyjä kirjeitä tutkimuksen aikarajauksen sisällä on säilynyt Herman Kellgreniltä, noin 75 kirjettä. Lisäksi aineistoon kuuluvat kymmenkunta runoa ovat Kellgrenin kirjoittamia. Seuraavaksi eniten, 50–60 kirjettä, on arkistoitu Natalia Castrénilta, Carolina Tengströmiltä, J. J. Tengströmiltä ja Robert Tengströmiltä. Muilta kirjeitä on jonkin verran vähemmän: vajaa 30 Helene Tikkasel-

⁸¹ Kirjeiden täysin eksaktien määrien esittämistä en ole nähnyt tarpeelliseksi, sillä asia on osin tulkinanvarainen: arkistokokonaisuudet sisältävät myös vaillinaisia tai monista eri osioista koostuvia kirjeitä sekä kirjeitä, joilla on useampia kirjoittajia. Muutama mukaan lasketuista kirjeistä ajoittuu 1830-luvun loppupuolelle.

Vielä 1860-luvulla elossa olleilta kohdehenkilöiltä on säilynyt yli 130 myöhempää keskinäistä kirjettä, mutta ne rajautuvat aineiston ulkopuolelle tutkimuksen aikajänteeseen ja ryhmän kokoonpanoon liittyvistä syistä. Osalta miespuolisista perheenjäsenistä on säilynyt muuta kirjallista materiaalia kuten matkoihin ja tieteelliseen toimintaan liittyviä muistiinpanoja. Kaikilta tutkimuskohteilta on säilynyt runsaasti muuta kirjeenvaihtoa, jota on käyty niin sukulaisten, ystävien kuin kollegojen kanssa. Muu kirjallinen materiaali ja kirjeenvaihto rajautuvat niin ikään ulos tutkimuksen kysymyksenasettelun perusteella.

ta, parikymmentä M. A. Castrénilta ja Sofi Kellgreniltä sekä vajaa kymmenen Paavo Tikkaselta. Ryhmäbiografinen ote korjaa aineistomäärien epäsuhtaa, kun henkilöt valottuvat myös toistensa kirjeissä eivätkä vain omissaan.⁸² Varsinaista aikarajaustani myöhempään ajanjaksoon sijoittuvaa tai muihin henkilöihin liittyvää kirjeaineistoa käytän ydinaineistosta ja kirjallisuudesta nousseiden johtolankojen johdattamana: mikäli jokin vihje on vienyt mielenkiintoisen, täydentävän aineiston äärelle, olen sitä hyödyntänyt. Lisäksi olen täydentänyt tietojani esimerkiksi kirjeissä mainituista tapahtumista ja henkilöistä Kansalliskirjaston digitoiduilla sanomalehtiaineistoilla ja ylioppilasmatrikkeleiden tiedoilla.⁸³

Kirjeet ovat olleet suosittu lähdeaineisto tutkimuksissa, joissa ollaan kiinnostuneita ihmisten kokemuksista, tunteista, minuudesta ja suhteista. Yhtäältä kirjeiden arvo ja potentiaali subjektiivisen tavoittamisessa tunnustetaan, toisaalta niiden kulttuurisesti ja kielellisesti välittyntä ja konventioihin sidottua luonnetta problematisoidaan. Kuitenkin voidaan painottaa, että kirjeet syntyvät jaetussa sosiaalisessa todellisuudessa ja yksilön kautta voidaan ymmärtää myös yhteisöä. On pohdittu, että kirjeet eivät kerro todellisista tai kokonaisista henkilöistä vaan ovat heidän epistolaarisia versioita tai kirjeiden henkilöitä.⁸⁴ Voidaankin ajatella, että kirjeet eivät kerro ihmistä kokonaan, vaan tarjoavat yhden näkökulman minuuteen – vaikkakin sellaisenaan myös todellisen.⁸⁵

Kirjeet nähdään usein osana laajempaa, yksilöön liittyvää kirjoittamisen kenttää. Tyypillisimmin puhutaan *life-writingista* ja *egodokumenteista*. Monitieteinen, esimerkiksi kirjallisuustieteistä ja sukupuolentutkimuksesta ammentava, life-writing-traditio ja tiukemmin historian tutkimuksen rajoja vartioiva egodokumenttien traditio ovat olleet jännitteisessäkin suhteessa toisiinsa. Yleensä tähän kenttään luetaan kuuluviksi ainakin kirjeet, päiväkirjat, muistelmat ja omaelämäkerrat. Omassa työssäni tukeudun Maarit Leskelä-Kärjeltä poimimaani ”minän kirjoituksen” käsitteeseen, joka viittaa teksteihin, joissa yksilö eli minä kertoo itsestään ja elämästään. Ne voivat

⁸² Ylipäättään biografia tai muu tutkimus paljastaa vain osan kohteestaan. Jotain jää aina piiloon liittyä se sitten säilyneen aineiston luonteeseen ja määrään tai välttämättömiin näkökulmavalintoihin. Ryhmäbiografiani tarkastelee nimenomaan perhepiirin sisäistä dynamiikkaa, ja monet henkilöt voisivat näyttäytyä ja painottua toisin erilaisessa tutkimusyhteydessä, joka väijäämättä tarkoittaisi myös eroja aineistojen valinnassa.

⁸³ Ks. Kansalliskirjaston digitaalisten aineistojen kokoelma, KK; *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852*; *Ylioppilasmatrikkeli 1853–1899*.

⁸⁴ Ks. esim. Elomaa 2006, 53–55; Keravuori 2017, 25, 29–32; Leskelä-Kärki 2006, 57–58, 65–66, 73–74; Stanley 2004, 212, 214, 217, 223.

⁸⁵ Ks. luku ”Minuus: kokemus, kerronta, relationaalisuus”.

tarjota kirjoittajalleen ”itsereflektion paikan”, jossa tämä voi muotoilla minäänsä.⁸⁶ Pysin selkeyden ja yksinkertaisuuden vuoksi käyttämään käsitettä ”minä”, vaikka usein puhutaan myös itsestä (*self*) ja identiteetistä.

Muihin minän kirjoituksiin verrattuna kirjeiden erityispiirteenä pidetään ajallista läheisyyttä kokemuksiin ja tapahtumiin, joita niissä käsitellään. Tähän voidaan liittää myös ajatus spontaaniudesta. Kirjeet voivat olla jopa tajunnanvirtamaista, laskelmoimatonta ajatuspuhetta mutta yhtä lailla ne voivat olla harkittuja kirjallisia sommitelmia. Kirjeet on nähty myös melko yksityisenä kirjoittamisen muotona, mutta se näyttää vaihdelleen kirjetyypin mukaan. 1800-luvun kirjekulttuurissa erityisesti perhekirjeitä oli tapana lukea ääneen. Rakastavaisten väliset kirjeet näyttävät olleen yksityisempiä, samoin läheisten ystäväysten. Kirjeen, kuten minkä tahansa kirjallisen tuotoksen, kohdalla tärkeää onkin sen aiottu yleisö. Eri vastaanottajille kirjoitetaan eri tavoin ja eri aiheista. Tähän liittyy ajatus kirjeiden dialogisuudesta, jossa minää muotoillaan. Keskustelunomaisuuden ihanteesta huolimatta vastaukset saattoivat jäädä puolinaiseksi. Vaikka kirjeestä puuttuu monia puolia, joita kasvokkaisessa kanssakäymisessä on, erilainen kommunikaation muoto saattoi myös avata mahdollisuuksia uudenväliselle ja syvällisemmälle ilmaisulle.⁸⁷ Vastavuoroisuus oli kirjeenvaihdon tärkeä periaate ja sille perustuu *kirjesopimuksen* käsite, joka on olettautunut kirjekumppaneiden likimain yhtenevästä kirjoitustiheydestä, tekstien pituudesta ja toisen kysymyksiin vastaamisesta.⁸⁸

Subjektiin keskittyvien tekstien suosio kasvoi voimakkaasti juuri 1800-luvulla. Ideaali itsereflektiivisestä subjektista oli nousemassa kuten myös julkisesti esitetyn ja tuotetun minän arvostus. Subjektiivisen kokemuksen, identiteetin ja kirjoittamisen välisiä suhteita muotoiltiin tässä kulttuurisessa kontekstissa. Minä rakentui reflektion avulla yksilön teoista ja kokemuksista. Elämälle etsittiin juonta ja minästä tuli kerroksellinen. Ihmistä alettiin hahmottaa elämäkerran kautta, mihin myös kirjallisuus vaikutti. Kirjoitustaidon kautta saattoi ottaa reflektiivistä etäisyyttä omaan itseensä.⁸⁹ Minän ja tuntemusten erittely kirjeissä oli kuitenkin sosiaalisesti eriytynyttä. Siinä missä sivistyneistön kirjeenvaihdoissa saatettiin käsitellä minuutta ja tunteita

⁸⁶ Keravuori 2017, 18–21; Leskelä-Kärki 2006, 57–58, 65–66; 2007, 22; 2017, 16. Ks. myös Eiranen 2015, 82–83.

⁸⁷ Douglas, 2011, 36–37, 134–146; Elomaa 2006, 54; Keravuori 2017, 27–28; Lahtinen & al. 2011, 21; Leskelä-Kärki 2006, 58, 70–71, 73; 2007, 22; 2011, 254–255; Nummi 2012, 26–27; Stanley 2004, 212–213; Sääskilahti 2011, 26–27. Ks. myös Eiranen 2014a, 8–10, 13–14; 2015, 83; 2016, 45.

⁸⁸ Lyons 1999, 234–236; 2010, 178.

⁸⁹ Jalava 2005, 18–19, 64; Kokko 2016, 20–23; Leskelä-Kärki 2007, 22; Sääskilahti 2011, 29–30.

hyvin monipolvisesti, tämä ei ollut tyypillistä edes hieman alempien kansankerrosten kirjeissä, esimerkiksi perheissä, joiden pojat kuitenkin opiskelivat yliopistossa. Minä ei ollut aihe vaan näkökulma.⁹⁰

Kirjeet olivat keino käsitellä omia tunteita ja rakentaa tunnesuhteita. Niitä idealisoitiin autenttisenä ja spontaanina tapana ilmaista itseään. Tekstilajit olivat keskinäisessä vuorovaikutuksessa: romantiikan ajan kirjallisuus vaikutti lähisuhteiden kirjeenvaihtojen sävyihin ja opetti tunteiden kokemiseen ja ilmaisemiseen. Romantikassa totuus löytyi tunteista ja radikaalista sisäisyydestä. Kirjeenvaihdon romanttiset koukerot ja ylisanat voivat nykylukijasta tuntua yliampuville ja siksi jopa epäaidoilta ja konventioiden ajamilta. Psykohistoriallisen tulkinnan mukaan voidaan ajatella, että fyysinen ja seksuaalinen erossaolo ylevöitettiin henkiseksi yhteydeksi. Kontekstien ja aikakausien erilaisuuden perusteella ei kuitenkaan ole syytä tehdä päätelmiä tunteiden aitoudesta tai epäaitoudesta.⁹¹ Esimerkiksi Juha Siltalan näkemyksen mukaan Sofia ja Yrjö Koskisen väliset kirjeet ovat ”tunteiden käsittelyn suoria jälkiä”, jotka ”eivät vain kerro mitä on tehty vaan ne tekevät sitä mistä puhuvat: rakentavat minuutta suhteessa toiseen.”⁹² Itsereflektion, vilpittömyyden ja emotionaalisuuden painotukset lähisuhteiden kirjeenvaihdoissa voidaan nähdä ajan ihanteita vasten, niitä tulkitsevana ja tuottavana toimintana.

1.3.2 Minuus: kokemus, kerronta, relationaalisuus

Tutkimuksessani käsitän kirjeet tilana, joissa kirjoittajat rakentavat ja reflektoivat minuutta.⁹³ Niissä rakennetaan paitsi minää myös toista ja keskinäistä suhdetta. Prosessissa hahmottuu kokemuksessa rakentuva, relationaalinen minä, joka käyttää välineenään kerrontaa. Argumentoin, että kirjeissä kerrottu minuus on *osa* minuutta eikä sen heijastuma. Nojaan hermeneuttiseen perinteeseen osin sen tunnettuja nimiä, kuten Martin Heideggeria, Hans-Georg Gadameria ja Paul Ricœurä, itse tulkiten mutta myös tukeutuen ajatussuuntausta ja sen edustajia tulkitsevaan nykytutkimukseen,

⁹⁰ Keravuori 2016, 49–50; Sulkunen 2012, 134–137. Suomalaisessa tutkimuksessa on hahmoteltu eroa esimodernin ja modernin subjektin välillä. Tässä siirtymässä 1800-luvun puolivälissä olennaista oli yksilön yhteiskunnallinen asema ja kieli: suomenkieliselle kansalle ajatus itsereflektiivisistä, uniikista minuudesta oli vieras pidempään kuin ruotsinkieliselle sivistyneistölle. Ks. Kokko 2016, 24–29.

⁹¹ Elomaa 2006, 104; Douglas 2011, 276; Jalava 2005, 63–64; Koehler 2015, 159; Siltala 1999, 15, 18; Ulvros 2016, 21–22.

⁹² Siltala 1999, 15, 18, 23, 73 (sit.).

⁹³ Ks. edellinen alaluku sekä erit. Leskelä-Kärki 2006, 58, 66.

kuten Hanna Meretojan ja Jarkko Tontin töihin.

Käsitän kokemukset minän tulkinnoiksi nojautuen hermeneuttisen perinteen analyysiin inhimillisen olemisen ehdoista.⁹⁴ *Ymmärtävänä oleminen* on eksistentiaali ja olemisen konstituentti, ihmisen perustava suhde omaan olemiseen ja maailmaan. Olemisen ehtoihin kuuluu myös *maailmassa oleminen* ja *historiallisuus*. Ihminen on siis aina jossakin ajallis-paikallisessa tilanteessa. Ymmärtämisen johdannaiseksi voidaan määrittää tulkitseminen: siinä jotakin ymmärretään jonakin (*Etwas als Etwas*). Yksinkertaisimmillaan jotakin pidetään esimerkiksi pöytänä tai ovena. Olennaista on, että hermeneuttisessa perinteessä tulkintojen nähdään rakentavan, ei heijastavan todellisuutta.⁹⁵ Edelleen, hermeneuttinen kokemisen käsitteellistäminen määrittää kokemisen rakenteeksi tulkinnan rakenteen, joka siis on ”hermeneuttinen ”jotakin ymmärretään jonakin”. Tulkintaa voidaan pitää elämän kokemisen perusrakenteena.⁹⁶ Minimaalinen minuus voidaan määrittää ensimmäisen persoonan näkökulmaksi, johon liittyy tunne kokemusten omistajuudesta ja olemassaolosta: ”On olemassa *minä*, kokemusten subjekti”.⁹⁷ Voidaan ajatella, että inhimillisen olennon minä ja maailma rakentuvat tässä ajallis-paikallisessa tulkitsemisessä. Kirjeet minän kirjoitukseksi voidaan käsittää tämän osana; tilana, jossa tulkiten rakennetaan kokemusta ja todellisuutta.

Hermeneuttisen analyysin keskeinen käsite on kehä, joka on tulkitsemisen rakenne. Se, miten suuntaudumme maailmaan, perustuu siihen, mitä olemme *jo* ymmärtäneet ja kokeneet. Tulkitseminen perustuu aina johonkin ennalta hallussa olevaan, jonkinlaiseen ennakkokäsitykseen, joka on välttämätön kehään pääsemiseksi ja jotta kohtaamamme uusi merkitsisi meille jotakin. Tämä uusi ymmärretty ja koettu voi muuttaa (ennakko)käsityksiämme ja suuntaudumme jälleen hieman eri tavalla maailmaan. Nykyisyyden kokemisessa ovat läsnä sekä menneen ja tulevan horisontit. Kehässä on kysymys myös osien ja kokonaisuuden välisestä suhteesta, jossa ne

⁹⁴ Kokemuksen tutkimuksen kentällä eri tieteenaloilla on moninaisia käsitteen määrittelyjä, lähestymistapoja ja aiheita. Ks. esim. Toikkanen & Virtanen 2018.

⁹⁵ Ks. esim. Brockmeier & Meretoja 2014, 5; Gadamer 2005, 208–209; Heidegger 2007, 78–84, 184–185, 191–196; Tontti 2011, 52–55, 61–63. Heidegger toki käyttää termiä *täälläolo*, mutta selkeyden vuoksi kirjoitan vain ihmisestä.

⁹⁶ Meretoja 2017a, 82; Meretoja 2017b, 5–6. Meretoja kirjoittaa tulkinnassaan auki tämän rakenneyhtäläisyyden hermeneuttisen perinteen tavaksi käsitteellistää kokemus vedoten etenkin Heideggeriin ja Gadameriin. Lainauksen suomennos Gadamerin alkuperäisestä tekstistä, ks. Gadamer 2005, 219.

⁹⁷ Ovaska 2016, 29. Minimaalinen minuus edeltää paitsi kertomista myös sosiaalista olemassaoloa ja kielellistä vuorovaikutusta. Kokemus omasta olemassaolosta on olemassa syntymästä lähtien ellei jo aiemmin ja se koskee todennäköisesti myös muita eläimiä kuin ihmisiä.

rakentuvat ja saavat merkityksensä. Tulkitsemme osia eli jotakin joksikin suhteessa niiden perusteella hahmottamaamme ja ennakoimaamme kokonaisuuteen.⁹⁸ Kussakin ajallis-paikallisessa tilanteessa kirjeen kirjoittajan lähtökohtana ovat hänen senhetkiset ennakkokäsityksensä ja senhetkinen suuntautumisensa maailmaan. Kirjeissä hahmoteltu kokemus muuntuu osaksi ennakkokäsityksiä ja vaikuttaa uusiin tulkintoihin jatkossa. Kirjeenvaihdoissa eritasoisia kokonaisuuksia voi olla monia sisäkkäin. Kirjeen osat merkityksellistyvät suhteessa kyseiseen kirjeeseen, lähettäjän ja vastaanottajan väliseen laajempaan kirjeenvaihtoon sekä oman minuuden ja keskinäisen suhteen kehukseen – sekä niiden menneeseen että tulevaisuuteen.

Kokemusten tutkimiseen kuuluu traditio, jossa on ihannoitu välitöntä tai autenttista kokemusta ja pyritty sen tavoitteluun. Autenttisuus-kysymys jäsenyytensä usein saksalaisen filosofi Wilhelm Diltheyn tunnetuksi tekemällä jaottelulla *elettyyn kokemukseen* tai *elämykseen* (*Erlebnis*) ja *kokemukseen* (*Erfahrung*). Diltheylle elämys määrittyy esitietoiseksi ja käsitteellisesti tavoittamattomaksi kokemuksen tasoksi, jossa elämyksen merkitys ei ole vielä tullut reflektion kohteeksi. Elämys on tietoisuutta, jossa todellisuus on meille läsnä. Elämyksen pariin hahmotuu kokemus, joka on jollakin tavalla tulkittua ja jopa käsitteellistettyä elämystä. Tämän tyyppinen kuuluu reflektiiviselle alueelle ja on eräänlainen ”toisen asteen kokemus”. Dilthey oli nimenomaan kiinnostunut elämyksen tavoittamisesta ja uudelleenkokemisesta ihmistieteissä.⁹⁹ Erottelu voi auttaa hahmottamaan kokemuksen rakentunutta luonnetta ja mahdollistaa kielen ulkopuolelle jäävän kokemustodellisuuden ajattelemisen.¹⁰⁰

Elämyksen ja kokemuksen eroa voi hahmottaa myös temporaalisen eron kautta: elämys tapahtuu nykyhetkessä, mutta tulkinta suuntautuu aina jo elettyyn eli tulkittu kokemus viittaa tiukasti ottaen menneeseen, sillä aktuaalista nyt-hetkeä on mahdollonta saada kiinni. Elämyksen autenttisuus perustuu siihen, että se on lähimpänä ”puhdasta olemista”. Tällaisen idealisaation tavoittelu ei välttämättä ole relevanttia etenkin sosiaalisesta ja kulttuurisesta todellisuudesta kiinnostuneen historian tut-

⁹⁸ Ks. esim. Gadamer 2005, 33–36, 116–117; Heidegger 2007, 193–194, 197; Meretoja 2014b, 146–147; Tontti 2011, 55, 60–65. Ennalta-teemaan liittyy hermeneuttisessa perinteessä moninaista käsitteistöä, josta olen jälleen selkeyden vuoksi tässä luopunut. Heidegger kirjoittaa ”edeltä hallussa olevasta” (*Vorhabe*), ennakkonäkymästä (*Vorsicht*) ja esikäsityksestä (*Vorgriff*). Gadamer suosii termiä ennakkoluulo (*Vorurteil*).

Lähestymistapani tulee osin lähelle Reinhart Koselleckin kokemustilan (*Erfahrungsraum*, *space of experience*) ja odotushorisontin (*Erwartungshorizont*, *horizon of expectation*) käsitteitä. Ks. Koselleck 2004, luku 14.

⁹⁹ Jay 2005, 222–226, 230; Oesch 2002, 295–296. Viime vuosikymmenten saksalaisessa kokemushistoriassa on käytetty samaa käsitteellistä jaottelua. Ks. Kivimäki 2018, 95.

¹⁰⁰ Kivimäki 2013, 52–53; 2018, 96.

kimuksen kannalta.¹⁰¹ Ymmärtävänä olevan elämys samaistuu näin määriteltynä eksistenssiin, tietoisuuteen omasta olemassaolosta, ja kokemus yllä esittämäni tapaan tulkinnan rakenteeseen.

Joan W. Scott on tunnetusti kyseenalaistanut kokemuksen autenttisuuden ja välittömyyden evidenssinä. Scott korostaa kokemuksen sekä kokevan subjektin historiallista rakentuneisuutta ja varoittaa essentialisoinnista. Kielellisen, diskursiivisen ja kulttuurisen välittyneisyyden ja rakentumisen tunnistaminen on johtanut pohdintoihin niiden yhteydestä elettyyn.¹⁰² Hermeneuttisesta perinteestä katsottuna ihminen ja kokemukset rakentuvat joka tapauksessa historiallisesti, kulttuurisesti ja sosiaalisesti. Tämä on tulkitsemisen positiivinen mahdollisuusehto eikä sen este, rajoite tai vääristäjä, jonka taakse idealisoidaan ”autenttinen”, olemisen ehdoista irrotettu minuus. Kysymystä kielestä ja ilmaisutavoista voidaan lähestyä samalla tavalla: nekin ovat historiallisesti ja sosiaalisesti rakentuneita ja siten ihmisen resursseja kokemuksen rakentamisessa ja jakamisessa.¹⁰³ Kirjeet, sekä niiden tekstuaalinen sisältö että kirjeenvaihto käytäntönä, voidaan nähdä kokemuksen ajallis-paikallisen, kulttuurisen ja sosiaalisen rakentumisen resurssina. Kirjeiden tai ilmaisujen takaa ei tarvitse etsiä jotakin ”todellista”, vaan voidaan ajatella, että minuus ja todellisuus rakentuvat juuri niissä.

Kerronnan voi käsittää tulkinnaksi, joka kohdistuu kokemuksiin, jotka jo itsessään ovat tulkintoja. Tätä kertomisen rakennetta voi luonnehtia ”tuplahermeneutiikaksi”. Kertomuksellinen tulkinta tulee kyseeseen etenkin monimutkaisten ilmiöiden ja merkityksen antamisen prosessien kohdalla.¹⁰⁴ Sekä narratiivisuutta teoretisoinut filosofi Paul Ricœur että historiantutkimuksen kerronnallisen luonteen pohdinnoista tunnettu Hayden White liittävät kertomukseen juonen käsitteen, joka painottaa osien ja kokonaisuuden välistä kehämäistä tulkinnallista suhdetta. Juoni on kokonaisuus, jossa ristiriitaisetkin elementit tulevat ymmärrettäväksi ja saavat merkityksensä juonellistetun kokonaisuuden osina. Olennaista on huomata, että kertomuksia ei tar-

¹⁰¹ Eiranen 2015, 81–82.

¹⁰² Jay 2005, 249–251; Kivimäki 2013, 52–53, 58–59; 2018, 95–96; Leskelä-Kärki 2006, 34–36, 73; Scott 1991.

¹⁰³ Ks. Eiranen 2014a, 8; 2015, 78, 81–82. Ks. myös Jalava 2005, 21; Kivimäki 2013, 59. Juha Siltala on nostanut esiin, että tutkijan oma osallisuus kulttuurissa on ymmärtämisen väline eikä virhelähde, joka tulee eliminoida. Ks. Siltala 1999, 24.

¹⁰⁴ Brockmeier & Meretoja 2014, 2; Meretoja 2014b, 149. Myöhemmässä artikkelissaan Meretoja muotoilee, että kulttuurisilla, kuten (kauno)kirjallisilla tai historiallisilla, kertomuksilla on tuplahermeneutiikan rakenne, Meretoja 2017a, 82. Rakennekuvaus on kuitenkin nähdäkseni mielekäs minkä tahansa tulkinnoista ja kokemuksista rakennetun kertomuksen kohdalla.

vitse käsittää kronologisiksi tai koherenteiksi, yhtenäisiksi kokonaisuuksiksi. Ricœur korostaa kuitenkin kerronnan ja ajallisuuden välistä yhteyttä. Kerronnassa ajallisuuden kokemus jäsentyy kielellisesti. Ajallisesta näkökulmasta katsottuna kerronta luo peräkkäisyydestä kokonaisuuden.¹⁰⁵ Hermeneuttista kehäperiaatetta seuraten käsitän kertomisen prosessiksi, jossa kertoja *valitsee* osat ja *suhteuttaa* ne toisiinsa luoden näin merkityksiä sekä yksittäisille osille että laajemmalle kokonaisuudelle. Etenkin fragmentaarista kerrontojen, kuten kirjeiden, kohdalla on hedelmällisempää ajatella kokonaisuutta implisiittisesti ennakoituna tai oletettuna, mutta ei valmiina tai edes tiedostettuna.

Kerronta linkittyy hermeneuttisessa perinteessä, etenkin Paul Ricœurin ajattelussa, minän tai itsen kertomiseen (*self-narration*). Samoin kuin muukin tulkinta, se nähdään rakentamisena. Nykyhetken minän kerronnassa menneille kokemuksille ja tulevaisuuden odotuksille luodaan mieltä ja merkitystä ja niitä sovitellaan toisiinsa. Kertomisen avulla uudet kokemukset otetaan haltuun ja sovitetaan aiempaan jatkuvassa uudelleentulkinnan prosessissa. Elämästä kuten muistakin tarinoista on aina mahdollista kutoa monia erilaisia juonia.¹⁰⁶ Etenkin kirjeissä muodostuvien, hiljalleen ja usein tiedostamatta karttuvien ja muuntuvien kokonaisuuksien kohdalla minuutta ja minäkerrontaa on mielekästä tarkastella prosessina; avoimena *kertomisenä* eikä suljettuna *kertomuksena*. Kirjeenvaihdossa vastaanottaja vaikuttaa minuuden hahmotteluun; eri suhteissa sen tulkinnat, juonet ja painotukset voivat olla erilaisia.

Nykynarratologiassa kokemuksellisuus on noussut juonen ja ajallisuuden lisäksi keskeiseksi käsitteeksi. David Hermanin mukaan kertomus, toisin kuin muut representaation muodot, pystyy ottamaan haltuun, ”millainen maailma on kokevan mielen tilanteisesta perspektiivistä käsin”. Hermanin tunnetun määritelmän mukaan kokemukselliseen kerrontaan liittyy ajallisen jäsentyneisyyden ja kokemuk-

¹⁰⁵ Kukkonen 2014; Ovaska 2016, 30; Ricœur 1980, 169; 1992, 21–23; 2011, 164–166; Tontti 2011, 72–74. Ks. myös Kaunismaa & Laitinen 1998. Olen käsitelly Ricœurää, mm. kehämäistä mimesisteoriaa, artikkelissani Eiranen 2015.

¹⁰⁶ Herman & al. 2005, 231–232; Meretoja 2014b, 148–149; Mikkonen 2016, 65; Tontti 2011, 72. Ks. myös Siltala 1999, 19, 26. Näkemystä kertomisen merkityksestä inhimilliselle olemiselle on myös kritisoitu. Anti-narrativistisessa kritiikissä maailman kokeminen nähdään lähtökohtaisesti ei-narratiivisena ja kertomus siten jälkikäteen ja vääristävänä järjestyksen ja merkityksen asettamisena. Käsitys kuitenkin perustuu ontologisesti ongelmalliseen olettamukseen kokemuksen ”puhtaudesta” tai ”välittömyydestä” tässä ja nyt. Toisaalta kertomuksen merkitystä elämälle puolustavassa argumentoinnissa kokemus ja kertomus on voitu liiallisesti samaistaa. Meretoja tähdentää, että siitä, että kaikki kokemus on tulkinnallista ja että kokemuksen kerronnallinen tulkinta on keskeistä ja konstituovaa eksistenssillemme, ei seuraa, että kaikki kokemus olisi kerronnallista. Ks. Meretoja 2014b, 146–148; Meretoja 2017a, 76–78, 82.

sellisuuden lisäksi tilanteisuus eli se, että esitys on osa jotakin tiettyä kontekstia ja kertomistilannetta, sekä maailmanluominen tai -rikkominen.¹⁰⁷ Kirjeaineistoja minän kirjoituksena käsittelevän historian tutkimuksen näkökulmasta voidaan ajatella, että minän näkökulma tekee kirjeistä kokemuksellisia, ja ajallisuus on läsnä sekä menneen tulkinnassa että tulevaisuuden odotuksissa. Kirjeiden kerronta tapahtuu tiettyssä ajassa ja paikassa, mikä tuottaa tilanteisuuden, oikeastaan kerronnan kontekstin. Lisäksi kerronta kiinnittää menneen kokemuksen johonkin silloiseen aikaan ja paikkaan, minkä voi käsittää maailman rakentamiseksi, ja murroskohdissa myös aieman maailman rikkomiseksi. Kokemuksellisessa kerronnassa inhimillisen olemisen ehdot yhdistyvät: ymmärtävänä olevan ihmisen tulkinnat eli kokemukset asettuvat olemisen ajallis-paikallisten ehtojen kehykseen.

Kerronta on keskeinen kokemuksen jakamisen tapa. Ihmiset käyttävät sosiaalisia diskursseja ja kulttuurisia käsikirjoituksia hyväkseen kokemustensa sommittelussa. Ne ovat yhteisesti jaettuja ja tunnistettuja, ja niiden kautta voi kommunikoida henkilökohtaisiakin kokemuksia. Sosiaalisen ja kulttuurisen todellisuuden vaikutusta tulkintoihin ja kerrontoihin voi lähestyä *kulttuuristen kertomusten* käsitteen kautta. Ricœurin mukaan narratiivista identiteettiä tulkitaan jatkuvasti uudelleen kulttuurin ehdottamien tarinoiden valossa. Meretoja jatkaa kokemuksia tulkitsevasta kertomisen ”tuplahermeneutiikasta” vielä ”triplahermeneutiikkaan”, jossa kokemuksia ja identiteettejä tulkitaan uudelleen suhteessa kulttuuriin kertomuksiin. Vastavuoroisesti kulttuurisia kertomuksia uudelleen tulkitaan konkreettisissa, elytyissä tilanteissa.¹⁰⁸ Kertomus saa sosiaalisen merkityksen: ihminen muovaa kokemuksensa tulkinnaksi, joka on muille tunnistettavissa heidän oman kokemuksensa ja sosiaalisen olemisensa perusteella.

Minän sosiaalinen rakentuminen – relationaalinen rakentuminen suhteessa toisiin – on tutkimukseni kannalta keskeinen näkökulma minuuteen. Subjektin relationaalisuutta on lähestytty melko konkreettisesti korostamalla lähisuhteiden ja sosiaalisen

¹⁰⁷ Caracciolo 2014; Herman 2009, erit. 9, 137–138, 143–144, 157–158 (sit. 157), ”what the world is like from the situated perspective of an experiencing mind”. Narratologiassa sovelletaan mielenfilosofiassa käytettyä termiä ”kvalia” (qualia), joka viittaa siihen ”millaista on” tai ”miltä tuntuu”, kun on jokin kokemus. Termien suomennoista ks. Ovaska & Telakivi 2016, 40.

¹⁰⁸ Barclay 2011, 29; Meretoja 2014a, 99; Meretoja 2017a, 82–83; Ricœur 1992, 21, 32–33. Kertomisen merkitystä ovat tähdentäneet monet teoreetikot. Meretoja mainitsee mm. Julia Kristevan, Walter Benjaminin ja Adriana Cavareron. Hermeneuttisessa perinteessä esimerkiksi Dilthey ja Gadamer ovat korostaneet kielen merkitystä. On kuitenkin perusteltua ajatella, että kokemusta jaetaan myös esim. erilaisten ei-kielellisten taidemuotojen välityksellä, kuten kuvataiteessa tai musiikissa. Ks. Eiranen 2015, 81.

ympäristön merkitystä sen rakentumisessa. Sukupuolihistorian rakenteellisemmassa näkökulmassa on tuotu esiin subjektiivisen identiteetin paikantuminen suhteessa toisiin monissa sukupuoleen, luokkaan, etnisyyteen tai kansallisuuteen liittyvissä suhteissa. Minän kuvaukset muuttuvat ja ovat epäjohdonmukaisia, sillä minää rakennetaan erilaisissa suhteissa ja tilanteissa. Ihmiset kokevat itsensä suhteessa lukuisiin eri tekijöihin: esimerkiksi suhteessa ja dialogissa eri ryhmiin ja normeihin, omaan ikäänsä ja kehoonsa, kykyihinsä ja statukseensa.¹⁰⁹

Minän relationaalisuutta on analysoitu minään kohdistuvan *kuka*-kysymyksen ja siihen vastaukseksi rakennetun kertomuksen näkökulmasta. Adriana Cavarero korostaa ihmisen halua tulla toisen kertomaksi ja olemisen rakentumista relationaalisessa kerronnassa. Hannah Arendt, johon Cavarerokin nojautuu, argumentoi kertomuksen paljastavan ihmisen ainutlaatuisuuden, sen *kuka* hän on. Käsitteellisissä, universaalisuuteen pyrkivissä määrittelyissä *kuka* redusoituu *mikäksi*. Kertomisen kautta merkityksiä voidaan antaa ilman, että kohde rajoitetaan johonkin määritelmään. Juuri ainutlaatuisuuden paljastaminen on Arendtin ja Cavareron ajattelussa syy sille, miksi subjekti haluaa oman tarinansa. Tärkeää on myös se, että jokin – eli toinen – nähdään kertomisen värtiksi.¹¹⁰ Myös Mary Fulbrook ja Ulinka Rublack argumentoivat subjektin relationaalisuuden perustuvan siihen, että se vastaa toisen esittämään kysymykseen siitä, kuka sinä olet. Vastausyritykset ovat kerronnan muodossa huolimatta siitä, että subjekti on aina jossain määrin läpinäkymätön itselleen.¹¹¹ Kirjeenvaihto mahdollistaa minän relationaalisuuden: minä rakentuu suhteessa toiseen, kirjeen vastaanottajaan, ja se on molemmille kirjeenvaihdon osapuolille mahdollisuus kertoa minäänsä ja mutta myös tulla toisen kertomaksi.¹¹² Voidaan ajatella, että samaan tapaan kuin kulttuuri ”ehdottaa” minälle kertomuksia niitä ehdottaa myös minälle ja minästä kirjoittava toinen.

Sosiaalisia suhteita, ympäristöjä ja rooleja korostava relationaalinen minuuskäsitys istuu hyvin ryhmäbiografiseen tutkimusasetelmaan. Keskiössä ovat suhteet ja

¹⁰⁹ Fulbrook & Rublack 2010, 267–270; Leskelä-Kärki 2014, 317–320; Yuval-Davis 1997, 10. Ks. myös Harmainen 2016, 105–108. Relationaalisen subjektin käsite linkittyi alun perin eritoten naisiin, mutta se on alkanut kattaa myös mieheyden relationaalisen luonteen. Biografisen tutkimuksen yhteydessä ks. luku ”Ryhmäbiografinen lähtökohta”. Erilaisten erojen risteämisestä eli intersektionaalisuudesta sukupuolentutkimuksessa ks. luku ”Sukupuolittaminen ja emotiivisuus”.

¹¹⁰ Cavarero 2006, 7–16, 34–35; Douglas 2011, 18–20; Leskelä-Kärki 2014, 322; Meretoja 2017a, 80.

¹¹¹ Fulbrook & Rublack 2010, 269. Fulbrook ja Rublack viittaavat Arendtin ja Cavareron sijasta Judith Butleriin, jota vasten myös Cavareron *Relating Narratives* -teoksen johdannossa italialaisfilosofin ajatuksia keskustelutetaan. Ks. Kottman 2006.

¹¹² Leskelä-Kärki 2008, 329–330. Ks. myös Cavarero 2006.

”meidän” muodostama ryhmä, joita relationaalisessa kerronnassa minän ja toisen lisäksi voidaan hahmotella. Kokemuksen ja minän kerronnallinen rakentaminen, relationaalisuus sekä kulttuuristen tarinoiden tarjoamat resurssit ovat luettavissa esiin kirjeaineistoni erilaisissa tilanteissa, suhteissa ja aikatasoissa.

1.3.3 Sukupuolittaminen ja emotiivisuus

Tulkinnoissa ja kerronnoissa rakentuvan minän kehyksessä käsittelen sukupuolittamista ja emotiivisuutta kokemuksen merkityksellistämisen keinoina. Näin ne määrittävät alisteisiksi kokemukselle, joka on eksistenssin kannalta aina ensisijainen. – Tässä tutkimuksessa mielenkiintoni kohdistuu siihen, miten nationalistista kokemusta tuotettiin ja vahvistettiin sukupuolittavasti ja emotiivisesti lähisuhteiden kirjeenvaihdossa.

Sekä sukupuoli että tunne ovat ilmiöitä ja käsitteitä, joiden luonteesta on käyty keskustelua kulttuurisen/rakentuneen ja biologisen/universaalin välillä, ja niinpä myös niiden kiinnittyminen kielellisyyteen ja ruumiillisuuteen on ollut keskeinen teema.

Sukupuoli ymmärretään nykytutkimuksessa yleisesti kulttuurisesti, sosiaalisesti ja historiallisesti rakentuneeksi. Se on myös ruumiillinen ilmiö, mutta olennaista on, että ruumiillisuudelle annetaan kulttuurisia, sukupuolittuneita merkityksiä ja myös biologiset käsitykset muuttuvat historiallisesti. Judith Butlerin ajatteluun perustavassa sukupuolen performatiivisuuden teoriassa sukupuoli käsitetään kielellisessä ja ruumiillisessa toistossa tuotetuksi; esimerkiksi naiselliseksi tai miehisiksi miellettyjä eleitä tai puhetapoja toistamalla. Toiston tapoja määrittävät kulttuuriset ja sosiaaliset reunaehdot ja ne ovat usein varsin vakiintuneita mutta tekemisen ajatukseen liittyy muutoksen mahdollisuus. Jonkin metafyyssisen, erillisen substanssin tai olemuksen ei ajatella edeltävän sukupuolen tuottamista, vaan sukupuolittunut minä rakentuu performatiivisuuden prosessissa, jolla on ontologisia seurauksia.¹¹³ Voidaan ajatella, että omien kokemusten *sukupuolittava* rakentaminen tuottaa sukupuolta ja rakentaa kokevasta minästä sukupuolittunutta minää; se on osa sukupuolen performointia.

Sukupuoli on suhteissa rakentuva käsite, johon liittyy valtaa, hierarkioita ja järjestelmiä. Käsitykset naiseudesta ja mieheydestä liittyvät toisiinsa. Sukupuolia on

¹¹³ Butler 1993, 7; 2010, 147–148; Kingsley Kent 2012, 71, 77; Markkola, Östman & Lamberg 2014, 13; Rossi 2010, 21–23, 26–27; 2017, 89–92.

hahmotettu vastakkainasettelujen ja erojen kautta, mutta ne ovat painottuneet eri aikoina eri tavoin. Sukupuolentutkimus on herkistynyt naisten keskinäisille ja miesten keskinäisille eroille, jolloin esiin nousevat esimerkiksi etnisyys ja luokka. Erilaisen erojen risteämistä ja yhteisvaikutusta kutsutaan intersektionaalisuudeksi. On olennaista tarkastella, miten ihmiset ovat kokeneet sukupuolen, siihen liitetyt ominaisuudet ja normit, sekä tutkia, miten niitä on rakennettu. Feminiinisuuden ja maskuliinisuuden ja mies- ja naisroolien ideaalityyppien muovaaminen vaikuttaa rakenteisiin, politiikkoihin, toimintaan ja kokemuksiin. Sukupuolittuneet idealit, velvoitteet ja käyttäytymismallit vaikuttavat niin naisten kuin miesten elämään.¹¹⁴ Tai paremminkin sukupuolten elämään ilman binääristä määrittelyä.

Viime vuosina nousseella tunteiden historian tutkimusalalla on pohdittu tunteiden biologisen ja kulttuurisen rakentumisen suhdetta. Biologiaan perustuvassa universalismissa on oletettu, että on olemassa kaikille ihmisille kulttuureista ja ajankohdasta riippumatta yhteisiä perustunteita, jotka ilmenevät esimerkiksi tiettyinä kasvojen ilmeinä. Tunteiden historian tehtäväksi on kuitenkin nähty universalismin ja essentialismin vastustaminen: sen osoittaminen, että tunteillakin on historia. Ylipäättään tunteiden historiassa pyritään ennemminkin biologian ja kulttuurin, universalismin ja konstruktivismin sekä järjen ja tunteen välisten dualismien purkamiseen, jopa synetisoinniseen – mikä ei toki ole helppo saatikka ratkaistu tehtävä. Uudehko näkökulma tunteiden historiallisuuteen on näkemys biologian muuttumisesta ajan kuluessa. Nykyisessä neurotieteessä on osoitettu, että aivojen rakenne pysyy muovautuvana kaikissa elämän vaiheissa (neuroplastisuus) – kokemukset ja kulttuuri muovaavat niitä. Evoluution kannalta kyse on kyvystä sopeutua olosuhteisiin. Myös keho on kulttuurin muovaama. Tuomas Teporan arvion mukaan näiden tulosten voi nähdä viittaavan suuntaan, johon humanistiset ja yhteiskuntatieteet ovat jo vuosikymmeniä nojautuneet: maltilliseen sosiaaliseen konstruktivismiin.¹¹⁵

¹¹⁴ Abrams 2006, 2–3, 10; Kingsley Kent 2012, 22; Markkola 2014, 137; Rossi 2010, 23–27, 35–37; Yuval-Davis 1997, 7–8. Ks. myös Scott 1999, erit. 43–45.

¹¹⁵ Boddice 2018, 32–33, 47–48, 107–109, 112–119, 122; Plamper 2015, 5–6; Rosenwein 2010, 2–5, 8–10; Tepora 2018, 77, 79–80, 83, 86–90. Käsitys perustunteista nojaa Paul Ekmanin tutkimuksiin.

Barbara Rosenwein on erityisen tunnettu tunneyhteisön (*emotional community*) käsitteestään. Ne ovat Rosenweinin mukaan pitkälti samoja kuin sosiaaliset yhteisöt, esimerkiksi perheet, naapurustot tai akateemiset yhteisöt. Tunneyhteisön tutkija pyrkii paljastamaan ”tunnusysteemejä” (*systems of feelings*). Hänen mukaansa niitä tutkimalla ei voida saada selville, mitä tietty yksilö tunsi tietyssä tilanteessa. Käsite on ollut houkutteleva tämänkin tutkimuksen kannalta mutta jäänyt sivuun metodologisesta apparaatista, koska Tengströmin kohdalla on kyse monipuolisemmin elämän ja ryhmän eri aspekteista. Yhtäältä pyrkimys on kurottua yksilön kokemuksiin ilmaisujen, representoinnin ja normien sijaan, toisaalta tunteiden lisäksi kyse on yhtäläillä kansallisesta ja

William Reddy on lanseerannut tunneilmaisujen analyysiin *emotiivin* käsitteen. Emotiivit samanaikaisesti herättävät ja rakentavat ilmaisemaansa tunnetta ja muokkaavat tunnekokemusta. Niistä voidaan eritellä itsetutkiskelevat (*self-exploratory*) emotiivit, joilla on varmistava tai epäävä luonne, ja itseä muuttavat (*self-altering*) emotiivit, joilla voi olla vahvistava tai vaimentava vaikutus.¹¹⁶ On tulkittu, että emotiivi pyrkii sovittamaan sisäisen tunteen kulttuurisiin konventioihin. Reddyä on kritisoitu keskittymisestä puheeseen ja hän on sittemmin laajentanut määritelmäänsä siten, että emotiivi on yritys tuntea, mitä tekee – eikä vain mitä sanoo.¹¹⁷ Reddyn teoria tuntuu kuitenkin oletettavan jonkinlaisen eron aidon tunteen ja sen ilmaisun välille.

Monique Scheer pyrkii ylittämään tunteiden sisäisen kokemisen ja ulkoisen tai kehollisen ilmaisemisen dikotomian tunnekäytännöt-termillä (*emotional practices*). Scheer kritisoi historiantutkimuksen lähtökohtia, joissa minuus ja ”todellinen” tunne on asetettu vastakkaiseksi sosiaalisille normeille ja konventioille. Näin kokemuksen ja sen ilmauksen välille on rakennettu ero. On ajateltu, että voidaan tutkia vain ilmauksia, konventioita ja normeja eikä aitoja tunteita tai niiden muutoksia. Tietoisuuden ja mielenfilosofian teorioissa on noussut mahdollinen ratkaisu dikotomiaan (Extended Mind Theory, EMT). Kokemusta ja toimintaa ei pidetä toisistaan erillisinä, vaan kokemus itsessään on jotakin, mitä teemme – koko kehollamme, emme vain aivoilamme. Voidaan ajatella, että tunteet eivät seuraa siitä, mitä ihmiset tekevät, vaan ovat itsessään eräänlainen käytäntö; ihmiset tekevät tunteita performatiivisessa mielessä. Tunteva subjekti ei edellä tunteiden tekemistä vaan tulee olevaksi sen kautta.¹¹⁸

Emotiivien ja tunnekäytöntöjen teorioista ammentaen voidaan hahmotella analogia laajempaan hermeneuttisen kokemuksen teoretisointiin: ilmaisut ja tulkinnat rakentavat ja muovaavat kohdettaan eivätkä heijasta sitä; omien kokemusten *emotiivinen* rakentaminen tuottaa tunteita ja rakentaa kokevasta minästä tuntevaa minää.

Monet tutkijat ovat kiinnittäneet huomiota tunteiden sosiaaliseen luonteeseen ja merkitykseen: ne ovat vuorovaikutuksen välineitä. Ne ovat relationaalisia ja koskevat aina jotakin. Tunneilmaisujen dynamiikat teksteissä voivat olla moninaiset: huomion

sukupuolesta. Ks. Rosenwein 2010, erit. 10–11, 22.

¹¹⁶ Reddy 2001, 103–105. Ks. myös Kietäväinen-Sirén 2015, 20; Plamper 2010, 240. Reddy rakentaa emotiivin käsitettään J. L. Austinin puheaktiteoriaa vasten.

¹¹⁷ Boddice 2018, 63–69. Reddy kuitenkin rajaa käytön tietoiisiin ilmauksiin. Boddice keskustelee siitä, olisiko määritelmää mahdollista laajentaa tiedostamattomiinkin tunteenilmaisuihin kuten punastumiseen tai kyynelehtimiseen.

¹¹⁸ Scheer 2012, 194–196, 220. Ks. myös Boddice 2018, 121–123. Scheer hyödyntää Bourdieu’n habituskäsitettä. Boddicen arvion mukaan Bourdieu tai muut teoreetikot eivät ole välttämättömiä Scheerin argumentille.

kiinnittävät erityisen tunnelatautuneet kohdat, jotka erottuvat konventioista, mutta ylitsevuotavuuden tarkoituksena voi olla myös peittäminen. Vertaustakuvat, fyysinen kuvaus tai kiertoilmaukset voivat olla tunteiden näkökulmasta kiinnostavia. Sanojen, jotka nimeävät tietyn tunteen, ei tarvitse olla läsnä tekstissä, jotta se voitaisiin lukea suhteessa tähän tunteeseen. Hiljaisuudetkin voivat kiinnittää huomion; voidaan pohdita, mitä tunteita ei mainita ja miksi. Tekstin kokonaistunnelman kuunteleminen sekä kontekstin tuntemus on olennaista. Jaettu tunnetodellisuus avautuu myös ihmisten reaktioista toistensa tekemiin tulkintoihin.¹¹⁹

Tunteiden tuottamista voi analysoida tunneobjektien ja -symbolien kautta. Ne kiinnittävät emotionaalisia merkityksiä sekä rakentavat ja vahvistavat suhteita. Tyypillisesti niihin liittyy voimakas tunnelataus ja ne ovat usein suhteiden rakentamisen välikappaleita. Tunneobjekti tai -symboli voi ikään kuin ”edustaa” toista. Niiden merkitys on usein korostunut erossa ollessa.¹²⁰ Tunneobjekti – tai emotionaalinen esine – laukaisee tunnereaktion, mutta tunteet vaihtelevat henkilö- ja tilannesidonnaisesti. Ne ovat relationaalisia eli tunnelataus syntyy suhteessa muihin ihmisiin tai esineisiin. Tunneobjektit kiinnittävät usein myös jaettuja, esimerkiksi kansallisia, merkityksiä.¹²¹ Tunneobjekteja analysoimalla voi kiinnittää huomion tunteiden ilmaisun ja rakentamisen ulottuvuuksiin, jotka eivät ole sanallisesti eksplikoituja vaan kiteytyvät konkreettisissa esineissä ja toiminnassa.

Olennaista onkin huomata, että tunteet tai sukupuoli eivät ilmene teksteissä ainoastaan – tai eivät ehkä edes pääosin – eksplisiittisten sanojen ja käsitteiden kautta. Omassa tutkimuksessani olennaista on kirjoittajan luoma kerronnallinen kokonaisuus, jossa sukupuolittavat ja emotiiviset lataukset ilmenevät osana kokemuksellista kerrontaa – ilman, että niitä välttämättä nimetään suoraan. Monesti vahvemman, kokemuksellisen vaikutuksen tekee kerronnallinen, aikaan ja paikkaan sidottu kuvaus kuin yksinkertainen, nimeävä ilmaus. Kirjeiden kautta voidaan analysoida sitä, miten sukupuolittunutta ja emotiivista kokemusta ilmennetään ja rakennetaan silloinkin, kun niistä ei eksplisiittisesti puhuta. *Sukupuolittava ja emotiivinen kerronta* luovat tulkinnan laajemmasta kokonaisuudesta.

¹¹⁹ Ahmed 2018, 17–18, 25–28, 271 (viite 73); Florin 2014, 34; Jalava 2005, 35, Rosenwein 2010, 13–20; Siltala 1999, 19, 22, 24.

¹²⁰ Kirjeisiin liittyen ks. Eiranen 2016. Alun perin päädyin tähän käsitteeseen Martin Lyonsin ”fetissiobjektin” käsitteen kautta. Lyonsin mukaan rakkauskirje saattoi itsessään, siis esineenä, olla ”fetissiobjekti”. Ks. Lyons 2010, 179. Romanttisia objekteja ja materiaalisuutta yrjönaikaisessa englannissa on tutkinut Holloway 2013.

¹²¹ Hakosalo 2016, 167–168. Hakosalo käyttää termiä ”emotionaalinen esine”.

Minuuden ja kokemuksen rakentumisen hermeneuttisen analyysin perusteella esitän, että *kirjeen minä* ei ole heijastus *eletystä minästä*, vaan osa sitä; osa kertovaa ja ruumiillista ajallis-paikallista elettyä minää. Kirjeiden sosiaalinen, kulttuurinen ja historiallinen rakentuminen tulee pikemminkin nähdä niiden – sekä kirjoittavan yksilön että tätä ympäröivän todellisuuden – tulkinnan positiivisina mahdollisuusehtoina, eikä myyttistä autenttisuutta vääristävinä elementteinä. Sukupuolittaminen ja emotiivisuus ovat kokemuksen merkityksellistämisen resursseja, joita käyttämällä rakentuu sukupuolittunut ja emotiivinen minä. Minän näkökulma ja kerronnat paikallistuvat johonkin ajallis-paikalliseen kehoon ja kokemukselliset tulkinnat koskevat yhtä hyvin mielensisäisyyttä kuin ruumiillisuutta, jotka voidaan nähdä kietoutuneina, jopa sulautuneina, toisiinsa.

2 AATTEELLIS-EMOTIONAALINEN RYHMÄ

2.1 Perhepiirin muodostuminen

Tengströmin suvun asema rakentui akateemisten ja kirkollisten urien varaan. Sitä pönkittivät osuvat poliittiset valinnat sekä sukupiirin keskinäinen tuki, jota lähiavioliitot vahvistivat edelleen. J. J. Tengström solmi kaksi serkusavioliittoa. Perheen lapsista neljä varttui suomalaisuutta sympatisoineessa sivistyskodissa aikuisikään. Sukutradition sekä lapsuudenperheen sisäisten suhteiden tarkastelu luo taustaa ystävyysien ja avioliittojen myötä muodostuneen laajemman ryhmän dynamiikan ja tunnesiteiden käsittelylle. Lasten sukupolven kohdalla avioliittostrategiat kurottivat 1800-luvun kansallisesti aktiivisiin, nouseviin säätymiin.

2.1.1 Sivistyssuvun traditio

Tengströmit luetaan 1800-luvun alkupuolen merkittävimpiin sivistyneistösukuihin. Aseman suotuinaan kehitykseen vaikutti olennaisesti arkkiepiispaksi kohonnut Jacob Tengström. Kun Ruotsin itäisistä maakunnista tuli Suomen sodan 1808–1809 myötä Venäjän keisarikuntaan kuuluva Suomen suuriruhtinaskunta, piispa Tengström, joka oli myös yliopiston varakansleri, otti maan poliittisen johdon käsiinsä. Hän arvioi miehityksen pysyväksi jo varhaisessa vaiheessa ja halusi tehdä yhteistyötä valloittajan kanssa säilyttääkseen luterilaisen uskon ja talonpoikien oikeuden omistaa maansa. Hän loi luottamukselliset suhteet keisariin ja tämän edustajiin ja vaikutti merkittävästi tehtyihin päätöksiin. Jacob Tengströmin toiminta ei jäänyt palkitsematta. Porvoon maapäivillä hänen lapsensa saivat aatelistarvon ja muutaman vuoden kuluttua hän itse sai uusia palkkaetuja. Vuonna 1817 hänestä tuli arkkipiispa.¹²²

¹²² Jalava 2005, 127; Klinge 1989a, 9–26; 1989c, 470; 2004, 38; 2007a; 2007/2012. Jacob Tengströmin vanhemmat olivat Johan Tengström ja Maria Chydenius. Hänen enonsa oli yhteiskunnallinen kirjailija ja kirkkoherra Anders Chydenius.

Vielä 1810-luvulla ei ollut ongelma käsitteellistää suuriruhtinaskunnan alue samanaikaisesti provinssiksi ja valtioksi. Valtio tai kansakunta saattoi olla olemassa laajemman kokonaisuuden, valtakunnan, osana. Valtio merkitsi periaatteessa omaa hallintoa ja sen instituutioita. Hallintoeliitin piirissä alkoi kuitenkin voimistua idea uudesta poliittisesta kokonaisuudesta, Suomesta, ja tärkeää oli autonomian turvaaminen. Syntyneelle valtiolliselle kehykselle piti antaa sisältö, jonka tulisi olla suomalainen, ei ruotsalainen tai venäläinen. Näin yhtäältä erotettiin aluetta entisestä emämaasta, toisaalta turvattiin sen erityisasemaa uudessa tilanteessa.¹²³ Myös Jacob Tengström sympatisoi suomalaisuuden ideaa, eikä hänen mielestään ollut realistista toivoa Suomen liittämistä uudelleen Ruotsiin. Säilyminen kansakuntana vaati suomalaisen kansallishengen elävöittämistä ja vahvistamista. Uudet olosuhteet edellyttivät, että se saisi erityisen, Ruotsista erillisen merkityksen.¹²⁴

Suomalaiskansallisen liikkeen koostumus ja suhde poliittiseen valtaan poikkesi muista monikansallisten imperiumien piirissä nousseista nationalismeista. Yliopistomaailman edustajat olivat erityisen suuressa roolissa ja mukana oli verrattain paljon paitsi keskisäätyä myös ylempien ryhmien edustajia. Muodostuneen Suomen suuriruhtinaskunnan tilanne oli erikoinen, sillä eliitti ja sen kieli oli irrallaan sekä kansan enemmistöstä että uudesta poliittisesta keskusvallasta. Lisäksi suuriruhtinaskunnasta tuli oma poliittis-hallinnollinen yksikkönsä jo ennen varsinaista nationalismin läpilyöntiä. Alueella oli myös vahva ja vapaa talonpoikaisto, joka valtaosin puhui enemmistökieltä, eikä eliitillä ollut mahdollisuuksia pakkovaltaan. Uudessa poliittisessä tilanteessa ruotsinkielisellä säätyläistöllä oli motivaatio lähentyä suomenkielistä enemmistöä. Nationalismi toimi väylänä säilyttää olemassaolevia valta-asemia mutta joillekin myös keinona sosiaaliseen nousuun.¹²⁵

¹²³ Engman 1995, 181–183; Jussila 1987, 21–23, 59–64; 2009, 29–30.

¹²⁴ Tengström 1899, CXXII–CXXIII; Klinge 2007/2012; Manninen 2005/2015.

¹²⁵ Alapuro 1997, 13–24; Engman 2016, 136–138; Sommer 2012, 7. Ks. myös Engman 1995, 181–185; Hroch 2015, 122–133. Risto Alapuro summaa, että Länsi-Euroopan ”vanhoissa valtioissa” nationalismi vahvisti hallitsevan kansallisuuden asemaa, mutta Keski- ja Itä-Euroopassa se nousi heikommassa asemassa olleiden kansojen protestiksi. Suomalaisessa nationalismissa voi nähdä piirteitä sekä keskitetyn valtion ”kansalaisuskonnosta” että liikkeestä, jonka pyrkimyksenä oli vapautua keskusvallasta ja kohottaa kansallista itsetuntoa. Suomalaisen nationalismin kehitys oli 1800-luvulla verrattain vakaata ja rauhallista. Niin ikään Miroslav Hroch erottelee eurooppalaisista nationalismeista valtio-kansakunnat (*state-nations*) ja kansalliset liikkeet (*national movements*), ks. Hroch 2015, es. 266–267.

1800-luvun puolivälin jälkeen fennomaanit olivat venäläishallinnon näkökulmasta hyvä liittolainen ruotsinmielisyyttä vastaan. Monet saivat professorinimitykset ja heidän joukostaan tuli myös senaattoreita, mikä merkitsi poliittista valtaa. Ks. Jussila 2009, 47–49; Liikanen 1995, 102–103, 131–132, 325.

J. J. Tengström on nähty appensa ja setänsä, arkkipiispa Tengströmin Venäjälle lojaalin ja suomalaisuutta sympatisoineen linjan jatkajana. Hän oli keskeinen hahmo suuriruhtinaskunnassa nousseissa kansallisissa virtauksissa, ja hänestä tuli koko kansallisen liikkeen ”hegeliläinen mentor”.

J. J. Tengström julkaisi Turun romantiikan piirissä ilmestyneessä *Aura*-kalenterissa vuosina 1817–1818 tekstin ”Om några Hinder för Finlands litteratur och kultur”, joka sisälsi hänen kansallisen ajattelunsa päälinjat. Hän käytti orgaanisia metaforia, joissa Suomi näyttäytyi sekä maantieteellisenä että henkisenä kokonaisuutena. Maisema ja luonto tuottivat ainutlaatuisen kansanluonteen, joka yhdessä kielen kanssa muodosti kansakunnan. Suomalaiselta kansakunnalta puuttui kuitenkin itsetietoisuutta, ja sen kasvattamisen tärkeimmät välineet olivat kansallinen kirjallisuus ja sivistys. Suomen kielen ja kulttuurin kehittäminen oli tärkeää, mutta hän ei pitänyt vain yhtä kieltä parhaana vaihtoehtona. Ohjelmaan voi tulkita kielen ja kansakunnan yhteyteen juontuvan sisäänrakennetun ristiriidan: kansallinen perintö oli aitoa mutta haihtuvaa, moderni kulttuuri taas kasvavaa mutta fundamentaalisesti vierasta. J. J. Tengströmin johtopäätöksiä on luonnehdittu melankolisiksi ja pessimistisiksi. Hän halusi pelastaa ja säilyttää sen, mikä vielä oli mahdollista, muttei nähnyt suomalaisuudella tai suomen kielellä mahdollisuutta tulla moderniksi sivistyskieleksi.¹²⁶

Sukupiiri hyötyi Jacob Tengströmin vaikutusvallasta yliopistomaailmassa. Arkkipiispa myötävaikutti veljenpoikansa valintaan käytännöllisen filosofian professoriksi vuonna 1827. Vuodesta 1830 J. J. Tengström oli filosofian professori, kun teoreettinen ja käytännöllinen filosofia yhdistettiin samaan virkaan. Sukutaustan lisäksi J. J. Tengströmin vahvuus, hieman paradoksaalisesti, oli hänen sävyisäksi ja vaatimattomaksi kuvattu luonteensa. Marja Jalava arvioi, että J. J. Tengström oppi sedältään reaalipoliittista näkemystä ja yritti varmistaa, ettei kapinallinen ajattelu nousisi yliopisto-opiskelijoiden keskuudessa. Hän oli valmis jatkamaan varovaista, venäläiselle hallinnolle lojaalia linjaa. Myös hegeliläisyys oli Tengströmille etu. Se sopi hyvin valtiouskollisuuden filosofiaksi.¹²⁷

J. J. Tengströmin rooli hegeliläisyyden tuojana Suomeen on arvioitu merkittäväksi. Hänen luentonsa vaikuttivat olennaisesti suomalaisen nationalismin kehitykseen. Tunnetuin oppilas oli fennomanian keskeinen ideologi J. V. Snellman. Tengströmin ajattelussa valtio ei ollut vain instituutio vaan yksilön tietty asenne suhteessa yhtei-

¹²⁶ Sommer 2012, 7–11. Ks. myös Jalava 2005, 137–138; Luukkanen 1999; Rantanen 1998, 141–144.

¹²⁷ Jalava 2005, 126–127, 142; Klinge 1989c, 468–471; Luukkanen 1999; *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852*, Tengström 11688.

söönsä, mutta suomalainen kansa oli vielä kaukana valtion rakentamiseen hegeliläisessä mielessä vaaditusta kyvystä ja itsetietoisuudesta. Tengström halusi sivistyneistön ja tavallisen kansan löytävän toisensa, vaikka hänen näkemyksensä mukaan kirjallinen ja tieteellinen koulutus kuului lähinnä ylemmille ryhmille. Uusi hegeliläinen piirre hänen ajattelussaan oli silti kiinnostus myös kansan sivistystasoa kohtaan. Suomen kielen kehittäminen oli välttämätöntä sen nostamiseksi. Tengströmin ympärille muodostunut ”kansallinen oppineisto” koostui miehistä, joiden sosiaalinen tausta oli melko vaatimaton. He eivät tarvinneet kansaa oman asemansa säilyttämiseen vaan saadakseen vaikutusvaltaa vanhan aatellisen hallinnollisen eliitin kustannuksella.¹²⁸ Hegeliläisessä katsannossa – väljästi ja suomalaisessa kontekstissa tulkittuna – kukin kansakunta osallistui kansallishenkensä kautta maailmanhengen itsensä tiedostamisprosessiin, yleimaailmalliseen ja -inhimilliseen järjelliseen kehitykseen. Kansakunnat saavuttivat tietoisuutensa sivistyksen välityksellä ja kyllin kehittyneellä kansakunnalla oli lopulta oikeus omaan valtioon. Hegeliläisessä skeemassa vapaus toteutui nimenomaan valtiossa, kansalaisen siveellisenä ja samastuvana suhteena valtioonsa.¹²⁹

Avioliitot olivat tärkeitä Tengströmin sukupiirin jatkuvuuden, verkostoitumisen ja elinvoimaisuuden kannalta. J. J. Tengström avioitui serkkunsa, arkkipiispan tytären Sofia Magdalena af Tengströmin kanssa vuonna 1821. Arkkipiispan tytärten aviomiehet ja perheet niittivät akateemista mainetta enemmän kuin tämän omat pojat. Vastustajat syyttivät arkkipiispa Tengströmin ympärille muodostunutta yliopistomaailman klaania nepotismista.¹³⁰ 1800-luvun alkupuolella Tengströmin suvussa solmittiin melko paljon sukulaisten välisiä lähiavioliittoja (*close marriage*).¹³¹ Tällainen reduktiiviseksi luonnehdittava avioliittostrategia tähtäsi resurssien säilyttämiseen oman piirin hallussa.¹³² Lähiavioliitot edistivät klaanilojaalisuutta ja nepotismia. Nii-

¹²⁸ Jalava 2005, 127, 135, 137–138, 142–144.

¹²⁹ Ks. esim. Jalava 2006, 40–45, 247; Saarinen 2001, 266–270. Valtio-käsitteen kehityksestä ja Suomen valtiollista asemaa käsitelleistä debateista ks. Jussila 1987, 64–87.

¹³⁰ Björkstrand 2012, 333–335; Jalava 2005, 126–127; Klinge 1989c, 468–471; 2007a; Luukkanen 1999. Hedvig Maria af Tengströmin puoliso oli professori W. G. Lagus, jonka veli, teologian professori A. J. Lagus oli arkkipiispan ystävä ja liittolainen yliopistolla. W. G. Lagus toimi yliopiston rehtorina 1840-luvulla. Ks. Klinge 1989c, 470–471; *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852*, Lagus 11204.

¹³¹ Esim. Sofia Magdalena ja J. J. Tengström, Carolina Tengström ja Fredrik Bergbom, Fredrika Tengström ja J. L. Runeberg, Carolina Tengström ja J. J. Tengström. Termistä ks. Davidoff 2013, 227.

¹³² Avioliittostrategioista ks. Keskinen 2012 84–85. Jarkko Keskinen erittelee avioliittostrategioita porilaisen kauppiasyhteisön kontekstissa, jossa strategioiden tavoitteet erosivat jossain määrin yliopistomaailmasta. Esimerkiksi suvun sisällä solmitun reduktiivisen liiton tavoitteena saattoi olla yrityksen säilyttäminen jakamattomana sukupiirin hallussa. Perusperiaatteet avioliittostrategioiden painotusten suhteen pätevät nähdäkseni silti laajemminkin.

den esiintyvyys oli korkea eurooppalaisen porvariston keskuudessa 1800-luvulla niin liike-elämän kuin älymystön parissa. Keskinäiset liitot tiivistivät sosiaalista ryhmää ja erottivat sitä muista. Vauriissa suvuissa tavoitteena oli myös omaisuuden ja perintöjen yhtenäisyyden turvaaminen.¹³³

Sofia Magdalena ja J. J. Tengströmin lapsista neljä, Johan Robert, Anna Sofia, Helena Maria ja Lovisa Natalia, varttuivat aikuisiksi. Lisäksi perheeseen syntyneistä pojista kaksi menehtyi vauvaikäisenä. Sofia Magdalena af Tengström kuoli vuoden 1832 lopulla seitsemännenten synnytyksensä jälkiseurauksiin vain 29-vuotiaana. J. J. Tengström solmi toisen avioliittonsa kolmisen vuotta myöhemmin. Liitto vaikuttaa sukustrategiselta täysosumalta: neljän pienen lapsen leski-isä nai niin ikään leskeksi jääneen mutta lapsettoman serkkunsa Johanna Carolina Bergbomin (os. Tengström). Carolina Tengströmin ensimmäinen liitto oli myös sukuavioliitto. Hän nai vuonna 1825 äitinsä serkun, teoreettisen filosofian professori Fredrik Bergbomin. (1785–1830). Leskeksi jäätyään Carolina Tengström piti pensioonia nuorille naisille. Bergbomien tytär Anna Catharina (1826–1831) menehtyi pian isänsä jälkeen. Gustav Björkstrand arvioi Carolina ja J. J. Tengströmin liiton konkreettiseksi esimerkiksi siitä, miten läheiset suhteet Tengströmin klaanin sisällä olivat.¹³⁴ Limittäisyyksiä kuvastaa sekin, että J. J. Tengström hoiti samaa virkaa kuin Fredrik Bergbom. Ulkoisen hyödyn näkökulmasta J. J. ja Carolina Tengströmin liitossa yksin jäänyt nainen sai elättäjän ja perheen, mies kodilleen hoitajan ja lapsilleen äidin. Carolina ja J. J. Tengström eivät saaneet yhteisiä lapsia, vaikka 32-vuotias Carolina olisi ikänsä puolesta voinut tulla äidiksi.

Pariskuntana J. J. ja Carolina Tengström olivat tärkeä osa suomalaisuutta sympathisoina 1830-luvun kulttuurisia verkostoja. Monet läheiset ystävyys- ja sukulaisuussuhteet leikkasivat Lauantaiseuraan, joka on kansallisessa historiankirjoituksessa saanut liki myyttiset mittasuhteet. Yhteydet Runebergeihin olivat erityisen läheiset, sillä Carolina Tengström ja Fredrika Runeberg olivat sisaruksia, ja J. L. Runebergkin oli tengströmiläinen pikkuserkku.¹³⁵ Klinge jopa samaistaa J. J. ja Carolina Tengströ-

¹³³ Davidoff 2013, 228–230, 249; Ehmer 2002, 294–296; Jallinoja 2017, 219; Tosh 2007, 109. 1700-luvulta lähtien Euroopan valtiot vähensivät serkkujen ja puolison sukulaisten naimisen kieltoja. Ks. Warren Sabeau 2007, 310–311.

¹³⁴ Liite A; Björkstrand 2012, 459; J. J. Tengströms minnen om första hustruns bortgång 1832, SLSA 954.10.83, SSA, SLS; Kronologi, Tengström-suvun muut käsikirjoitukset, Coll. 99.8, Kellgreniana, KK; Ruotsalaisen seurakunnan syntyneiden ja kastettujen luettelo 1804–1827 (september 1826), Turun tuomiokirkkoseurakunnan arkisto, KA; Rahikainen 2003, 13, 65; *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852*, Bergbom 11668.

¹³⁵ Sukulaissuhteista Runebergeihin ks. Klinge 2006/2016.

min ylläpitämän seuraelämän eli niin sanotun Tengströmin piirin ja Lauantaiseuran. Lisäksi hän arvioi kulttuurikodin muodostaneen kirjallisen salongin. Klinge korostaa kansallisen historiankirjoituksen suurmiesten, J. V. Snellmanin ja J. L. Runebergin, läheistä yhteyttä Tengströmeihin. Hänen mukaansa he olivat henkisesti tengströmläisen tradition jatkajia. Gunnar Castrénin arvion mukaan Lauantaiseuran perinteet säilyivät Tengströmeillä elävämpinä kuin missään muualla. Hänen mukaansa Tengströmien koti oli Helsingin ja Suomen kulttuurisen elämän keskuksia.¹³⁶

Lauantaiseura näyttää jälkikäteisissä mielikuvissa saaneen lisää tavoitteellisuutta ja selvärajaisuutta. Suomalaisen Kirjallisuuden Seurankin on ajateltu juontuneen Lauantaiseuraan, mutta sittemmin käsitys on osoitettu virheelliseksi.¹³⁷ Lauantaiseuran toiminta ei näytä olleen erityisen vakiintunutta. Sillä ei ollut ohjelmaa tai tiettyä kokoontumisaikaa tai -paikkaa. Kyseessä oli miesten kokoontuminen mutta usein illan isännän puoliso tai sisar emännöi naisia. Naiset istuivat eri huoneessa, mutta heille ilmoitettiin miesten puheenaiheita. He käsitelivät niitä omalla tavallaan ja tulokset vuorostaan kerrottiin miehille. Fredrika Runebergin mukaan Lauantaiseuran lisäksi useana iltana viikossa jotkut seurueen herrat tapasivat samalla, kun naiset vierailivat toistensa luona. Tätä suppeampaa ryhmää nimitettiin usein ”Kruununhaaksi”, koska useimmat asuivat kyseisessä kaupunginosassa.¹³⁸

Nuoren polven varttuminen lisäsi osaltaan Tengströmin perhepiirin vetovoimaa. Castrén ja Klinge kirjoittavat lasten kasvaneen sivistyneessä kulttuurikodissa ja tunteen jo varhain ajan keskeisiä intellektuelleja. Molemmat painottavat kodin ja tuttavapiirin merkitystä eritoten esikoispoika Robert Tengströmin kehityksen kannalta. On kuitenkin syytä korostaa, että myös perheen tyttäret Sofi, Helene ja Natalia Tengström kasvoivat samassa älyllisessä ja aatteellisessa ympäristössä. Sosiaalistuminen siihen alkoi jo varhain.¹³⁹ Veljien ja sisarten vertailu nostaa kuitenkin esiin sosiaalisten todellisuuksien ja toimintamahdollisuuksien sukupuolittuneet erot, kuten sen, ettei naisilla ollut tasaveroista pääsyä tieteelliseen koulutukseen.¹⁴⁰

Robert Tengström rakentuu jälkimaineessaan yhdeksi sukupolvensa merkittä-

¹³⁶ Castrén 1904, 26–27; 1945, 24–25; Klinge 1989c, 470; 2007b.

¹³⁷ SKS-yhteydestä ks. Sulkunen 2004, 18–20. Yhteyttä korostavia tulkintoja ks. esim. Havu 1945, 36–38; Juntti 2004, 138, 190–191.

¹³⁸ Havu 1945, 29, 76–77; Runeberg 1946, 56.

¹³⁹ Castrén 1904, 23–27; Klinge 2007b; Sainio 2003.

¹⁴⁰ Dahlberg 2016, 58; 2018, 18, 110–111, 117, 223–224, passim. Julia Dahlberg on osoittanut 1800-luvun lopulta lähtien aktiivisten sisarusten Helena ja Edvard Westermarckin kohdalla, miten naisena Helena ainakin osin sukupuolensa vuoksi löysi intellektuaalisen reittinsä taiteesta, kun taas veljestä tuli kansainvälisesti tunnettu tutkija.

vämmäksi intellektuelliksi – täyttymättömäksi isänmaalliseksi lupaukseksi. Perheen sosiaaliset suhteet ja aatteellinen suuntaus näkyivät pojan koulutuksessa. Keväällä 1831 pian 8-vuotias Robert Tengström merkittiin ensimmäisenä oppilaana vasta perustetun Helsingin lyseon nimikirjaan. Koulu linkittyi Lauantaiseuran sosiaaliseen piiriin, josta monet opettajat tulivat. Robert Tengström pääsi ylioppilaaksi päivää ennen 16-vuotissyntymäpäiväänsä keväällä 1839 arvosanalla laudatur. Samana päivänä hän kirjoittautui Pohjoispohjalaiseen osakuntaan, mikä oli suvun perinne. Opinnoissaan hän keskittyi erityisesti filosofiaan, kirjallisuushistoriaan ja estetiikkaan, joissa myös isä saattoi ohjata häntä. Filosofiansa Robert Tengström suuntautui ajan hengen mukaisesti hegeliläisyyteen, johon hänen väitöskirjansakin liittyivät.¹⁴¹

Gunnar Castrénin kuvauksessa Tengströmin sisarista rakentuu kiehtova, hahmoina toisiaan täydentävä kolmikko: ajan parhaiden naisihanteiden mukainen lempeä ja iloinen Sofi, huonokuuloinen ja syrjäänvetäytyvämpi Helene sekä temperamenttinen ja älykäs Natalia. Tengströmin naisten ja etenkin Fredrika Runebergin kohdalla on korostettu kiinnostusta sivistykseen ja halua opiskella. On myös esitetty, että suvun piirissä suhtauduttiin ajankohtaan nähden myönteisesti naisten sivistysharrastuksiin.¹⁴² Sofi ja Natalia Tengström kävivät vapaaherratar von Rosenin pensioonissa, mutta Helene Tengströmin on kerrottu saaneen koulutuksensa kotona huonon kuulonsa vuoksi. Häinkin kuitenkin sai osan opetuksesta kodin ulkopuolella.¹⁴³

2.1.2 Lapsuudenperheen sisäiset suhteet

Perhesuhteiden yleisvire oli lämmin, mutta dynamiikkoihin vaikuttivat sukupuoli sekä lasten ikä ja paikka sisarussarjassa.¹⁴⁴ Carolina ja J. J. Tengströmin välistä kirjeenvaihtoa on säilynyt melko vähän, vain 13 vaimon kirjettä miehelleen, mutta ne antavat joitain vihjeitä pariskunnan välisestä tunnesuhteesta. Kirjeet ilmaisevat kaipausta ja kiintymystä ja sisältävät jopa pientä kiusoittelevaa, mutta tunnepuhe ei ole

¹⁴¹ Castrén 1904, 23–24, 28; Havu 1945, 34, 262; Klinge 2007b; Ruuth 1951, 452–453; *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852*, Tengström 15660. Kiinnostava vertailukohta on, että Havun mukaan W. G. Laguksen pojille eli Robert Tengströmin serkuille Helsingin lyseo oli liian uudenaikainen ja heidät lähetettiin lukioon Porvooseen. Robert Tengströmin opinnoista ja urasuunnitelmista ks. tarkemmin luku ”Isän seuraaja”.

¹⁴² Castrén 1945, 25–27, 320; Havu 1945, 83–85; Kindstedt & Pelkonen 1998, 391, 398–399; Mazzarella 2007, 35–37, 45–48; Ramsay 1993, 41–42; Sainio 2003.

¹⁴³ Tengströmin sisarten koulutuksesta ks. tarkemmin luku ”Naisten sivistys ja aktiivisuus”.

¹⁴⁴ Sisarusdynamiikoista ks. esim. Davidoff 2013, 120, 133; Harris 2012, 5; Kotioja 2018, 21–22; Leskelä-Kärki 2006, 293–294, 309, 474–476, 499–504.

erityisen vuolasta. Viimeinen sana perheessä oli ajalle tyypillisen sukupuolittuneesti aviomiehellä.¹⁴⁵ Tunneilmaukset ovat tyypillisiä 1800-luvun kirjekulttuurille eivätkä ylitä konventioiden tunnerekisteriä. Viestit kulkivat melko lyhyitä välimatkoja kuten kesäpaikasta kaupunkiin. Tällaisissa tilanteissa kirjeet olivat usein käytännöllisiä ja proosallisia, kun taas pidempi ero ja välimatka herkemmin tuottivat voimakasta tarvetta tunnesuhteen vahvistamiseen.¹⁴⁶ Tyypillisesti perhekirjeenvaihdoissa erot nostivat kodin turvasataman ihanuuden esiin.¹⁴⁷ Kirjeet kertovat joka tapauksessa lämpimästä virityksestä ja sen emotiivisesta rakentamisesta puolisoiden välillä.

Carolina Tengströmin ja lasten suhteet jäsenyivät äidin ja lasten väliseksi suhteiksi. Jo kesällä 1836 hän kirjoitti lapsista ikään kuin ominaan. Kirjeissään hän ilmaisi kiintymystään lapsia kohtaan ja käytti relationaalisia Mamma ja Pappa -nimityksiä. Näin hän emotiivisesti rakensi suhdetta sekä mieheen että lapsiin ja vankisti omaa asemaansa perheessä. Samalla hän tuotti jaettua perheen kokemusta. Sisarukset kutsuivat Carolina Tengströmiä kirjeenvaihdossa Mammaksi ja sama nimitys lienee ollut käytössä myös suullisesti. Carolina Tengström oli hyvin kiintynyt ja kiinnittynyt kotiinsa. Poissa ollessaan hän kärsi voimakkaasta koti-ikävästä ja haaveili paluusta. Hän ajatteli jäävänsä paitsi asioista, joita kotona tapahtui: hän halusi olla mukana kaikessa ja tietää kaiken.¹⁴⁸ Kai Häggmanin tutkimassa Waseniuksen perheessä uuden avioliiton kautta perheeseen tulleet sen sijaan pidettiin ikään kuin puolikkaina: julkisesti saatettiin puhua mammasta mutta yksityiskirjeessä tämä olikin isäni vaimo. Myös Maarit Leskelä-Kärki on analysoinut, että Krohnin sisarusten kesken asetelma sisarpuolina loi jännitteitä, vaikka sen myöntäminen saattoi olla myös hankalaa. Joanne Bailey on tulkinnut, että ihanteellinen isä- tai äitipuoli oli sellainen, jota ei voinut erottaa biologisesta ja joka kohteli puolisonsa lapsia kuin omiaan.¹⁴⁹ Carolina Tengströmin ja lasten suhteessa etuna oli toki sukulaisuus: hän oli molempien vanhempien serkku, ikään kuin lähin mahdollinen korvaaja biologiselle äidille. Lapset

¹⁴⁵ Carolina Tengström – J. J. Tengström Söndag afton [1836 i Juni?], Fredag morgon [tammikuu 1842], 27.1.1842, Måndag afton [syyskuu 1843?], Fredag afton s.a., Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Carolina Tengström – Natalia Tengström/Castrén s.a. [syyskuu 1843?], s.a. [24.6.1854], 29.7.1854, SLSA 1185, GCSA, SLS.

¹⁴⁶ Välimatkan ja eron pituuden vaikutuksesta ks. luku ”Sydäntovereiden peilisuhde”; myös Eiranen 2014a, 13; Eiranen 2016.

¹⁴⁷ Bailey 2012, 195–196.

¹⁴⁸ Ks. esim. Carolina Tengström – J. J. Tengström Söndag afton [1836 i Juni?], Fredag morgon [tammikuu 1842], 27.1.1842, Måndag afton [syyskuu 1843?], Fredag afton s.a., Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Carolina Tengström – Robert Tengström 16.1.1842, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Carolina Tengström – Helene Tikkanen 3.7.1854, SLSA 954.10.83, SSA, SLS.

¹⁴⁹ Bailey 2012, 240; Häggman 1994, 41–42; Leskelä-Kärki 2006, 475, 480, 499–501.

olivat myös melko nuoria hänen liittyessään perheeseen. Carolina Tengström oli jo aiemmin asunut Kruununhaassa lähellä Tengströmejä, joten suhteet ovat voineet olla jo entuudestaan tiiviit.¹⁵⁰

Robert Tengströmin matkojen aikana kirjeet olivat tärkeitä perheen tunnesuhteen vaalimisessa sekä hänelle että kotiväelle. Nuorukainen kirjoitti ikäviä kirjeitä, joissa hän idealisoi läheisiään, omaa tuntemiskykyään ja keskinäisiä suhteita. Hän ylisti vaatimattoman, rauhaisan perhepiirin siteiden vahvuutta ja kodin huomasta löytyvää onnea ja rakkautta. Tunteiden kehollisuuden kuvaukset näyttävät todistaneen tunteiden aitoudesta ja syvyydestä. Robert Tengström kirjoitti jättävänsä perheenjäsenensä kyynelsilmin, haluavansa sulkea heidät syliinsä ja tahtovansa lukea heidän silmistään, että he olivat ymmärtäneet hänen sydäntään. Erikseen hän kiitti J. J. Tengströmiä isällisistä neuvoista, osanotosta ja luottamuksesta. Matkalaisen lähettämät pienet lahjat, kuten kukkarot ja mosaiikkirintaneulat, olivat tärkeitä tunneobjekteja äidille ja sisarille: ne todistivat lahjan antajan kiintymyksestä. – Lahja materialisoi lähettäjän tunteen.¹⁵¹

J. J. Tengströmille Robert-poika oli tulevaisuuden toivo, joka ottaisi hänen paikkansa perheen aseman ylläpitäjänä ja seuraajana yliopistolla.¹⁵² Kirjeissään J. J. Tengström ilmaisi yleisin sanankääntein osanottoa ja rakkautta poikaa kohtaan, mutta ne eivät sisältäneet erikoisen laveaa tunnepuhetta. Syvemmän tunteen voi aistia J. J. Tengströmin vakuuttaessa pojalleen vakavuutta, jolla tätä rakasti sekä haluaan kirjoittaa tälle kiireistään huolimatta.¹⁵³ On esitetty, että miehet saattoivat näyttää tunteellisen puolensa helpommin tyttärilleen, kun taas poikien tuli oppia itsehillintää ja emotionaalista etäisyyttä kasvaakseen oikeanlaiseen maskuliinisuuteen ja seuratakseen isänsä jalanjalkia.¹⁵⁴ J. J. Tengströmin tunnerekisteri, jossa avoimet ilmaisut olivat vähäisiä, näyttää sopivan yhteen tämänkaltaisen poikien emotionaalisen ”koulutuksen” kanssa. Lyhyet välähdykset kuitenkin rikkovat kaavaa ja näyttävät syvemmän kiintymyksen.

Perheen naisten ja Robert Tengströmin välisestä kirjeenvaihdosta välittyy kiinty-

¹⁵⁰ Asuinpaikoista ks. Castrén 1945, 24; Rahikainen 2003, 42.

¹⁵¹ Robert Tengström – Hemmavarande (arkistossa J. J. Tengströmille) s.a. [1843], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Robert Tengström – J. J. Tengström 19.10.[1846], 20.1.1847, 6.7.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Robert Tengström – Carolina Tengström 17.11.1846, 20.1.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; J. J. Tengström – Robert Tengström 6.2.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Carolina Tengström – Robert Tengström 10.9.1847, 25.10.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Natalia Tengström – Robert Tengström 23.10.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

¹⁵² Robert Tengströmin uran rakentamisesta ks. luku ”Isän seuraaja”.

¹⁵³ J. J. Tengström – Robert Tengström 21.6.1839, 2.12.1846, 9.1.1847, 12.6.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

¹⁵⁴ Rogers 2007, 130; Tosh 2007, 115.

mys mutta myös sukupuolittunut asetus. Etenkin äidille osoitetut kirjeet oli vähintään implisiittisesti tarkoitettu myös sisarille. Itse asiassa perheen naiset sulautuivat yhdeksi, samaksi naiseudeksi Robert Tengströmin mielikuvissa:

En voi muuta kuin nauraa, kun ymmärrän, miten olen pitkin koko matkaa kutsunut Mammaa [sanalla] ”Te”, sillä tokihan se on Mamma jolle kirjoitan. Mutta anteeksi suloinen Mamma, en sentään voi ajatella Mammaa ilman sisaria myös. Ja se koskee siksi teitä kaikkia.¹⁵⁵

Naisten kirjeistä on luettavissa sukupuolittunutta itsensä ja teemojen vähättelyä. Carolina Tengström ilmaisi usein huolta, etteivät hänen aiheensa olleet pojalle erityisen kiinnostavia.¹⁵⁶ Nuorimmat sisaret Helene ja Natalia Tengström kursailivat Robert-veljelle kirjoittamista, koska arvelivat, etteivät heidän vähäpätöiset asiansa kiinnostaisi tätä. Carolina Tengströmin tulkinnassa naisellinen panos typistyi emotionaaliseen tukeen ja kiintymykseen. Isä esimerkiksi tiesi ”kaikesta sellaisesta jonka täytyy olla kiinnostavaa sinulle ja mitä me naiset muka tiedämme.” Mutta ”koko meidän sydämemme on Sinun luonasi”.¹⁵⁷ Samaan tapaan Helene Tengström vähätellen toivoi, ettei veli katsoisi hänen kyvyttömyyttään ilmaista itseään, vaan ajattelisi, että sydämen sijaan puhui paljon enemmän. Toisaalta J. J. Tengström nimenomaan oletti ja jopa edellytti, että äiti ja sisaret tiedottaisivat pojalle ilmestyneistä tohtorin väitöskirjoista ja promootion maisteripuheen sisällöstä.¹⁵⁸

Sisarusten väliset suhteet olivat tärkeitä emotionaalisesti ja taloudellisesti mutta myös esimerkiksi älyllisesti ja yhteiskunnallisesti.¹⁵⁹ Lapsuudessa muodostuneet mallit saattoivat vaikuttaa sisarusten suhteisiin läpi elämän. Usein kahden vanhimman lapsen välille muodostui erityisen läheinen suhde, mutta myös sisarusryhmän loppupäässä lapsia saattoivat yhdistää samanlaiset, ikäsidonnaiset intressit ja paineet.¹⁶⁰ Tengströmin perheen lapsista muodostui nuorina tämäntyyppiset parit.

¹⁵⁵ Robert Tengström – Carolina Tengström 17.11.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”Jag kan ej annat än skratta, när jag besinnar, hur jag hela vägen utför kallat Mamma till ’Ni’, ty det är ju dock till Mamma jag skriver. Men förlåt söta Mamma, jag kan ändå ej tänka mig Mamma utan systrarna med. Och det gäller derföre Eder alla.”

¹⁵⁶ Ks. esim. Carolina Tengström – Robert Tengström 26.8.1836, 20.6.1839, 16.1.1842, 25.10.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

¹⁵⁷ Carolina Tengström, J. L. Runeberg & Sofi Tengström – Robert Tengström 8.1.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”om allt sådant som måste ega intresse för dig och hvad veta vi fruntimmer”, ”att hela vårt hjerta är hos Dig”.

¹⁵⁸ J. J. Tengström – Robert Tengström 9.1.1847, 24.7.s.a. [1847], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK. Helene Tengströmin viesti on kirjoitettu 9.1.1847 päivätyn kirjeen kirjekuoreen.

¹⁵⁹ Ks. esim. Dahlberg 2018, 174–178; Kotioja 2018, 22, 34.

¹⁶⁰ Davidoff 2013, 120, 133. Sisaruskaksikoista ks. myös Kotioja 2018, 21.

Vanhimmat Robert ja Sofi Tengström erottuivat kahdesta nuoremasta sisaresta. Kirjeistä välittyvä keskinäinen luottamus. He käsittelivät tuttavien rakkausasioita – niukemmin omiaan –, perheenjäseniä ja yliopistoa.¹⁶¹ ”Sinulla on minun täysin luottamukseni ja rakastan Sinua siskona [...]”, vakuutti Robert Tengström eräässä kirjeessään.¹⁶² Kirjeissä näkyy kuitenkin kolmen vuoden ikäero sekä sukupuoliero: veljen sävy oli paikoin opettavainen.¹⁶³ Niissä oli myös leikillisyyttä, mikä oli yleistä nuorten aikuisten sisarusten välillä.¹⁶⁴ Siihen liittyi sukupuolittunutta sanailua aihevalintojen kepeydestä ja vakavuudesta, minkä voi tulkita myös emotiiviseksi läheisyyden merkiksi. Sofi Tengström mietti, että kirjeen perusteella veli tuumaisi hänen olevan kerrassaan parantumaton, kun hän pystyi puhumaan loputtomasti juhlista ja tansseista. Tosin hän vakuutti nykyään nurisevansa ja olevansa pahoillaan joka kerta, kun jokin kutsu saapui.¹⁶⁵ Robert Tengström vastasi pilaillen: puheet olivat yhtä totta kuin sisaren vilutauti edelliskeväänä Gripenbergien kutsujen aikaan. Hän halusi kirjoittaa sisarelleen erityisesti ollessaan ”niin uskomattoman löpötteleväisellä tuulella”, ettei voisi puhua mistään vakavasta.¹⁶⁶ Myös suhteessa vanhempiin Sofi ja osin Robert Tengströmkkin asettuivat erilleen kahdesta nuorimmasta. Molemmat saivat esimerkiksi kuulla Natalia-siskon koulunkäynnistä opettajan arvioita, joita tälle itselleen ei kerrottu. Etenkin Sofi Tengströmin avioitumisen jälkeen vanhemmat uskoutuivat tälle sisaruksia koskevissa asioissa. Carolina Tengström kirjoitti eksplisiit-
tisesti kahden keskisen luottamuksen vallitessa ja saattoi vannottaa kertovansa asiansa täysin heidän kesken. Myös J. J. Tengström uskoi vanhimmalle tyttarelle ajatuksia ja arvioita nuoremmista sisaruksista.¹⁶⁷

Nuorimmat sisaret Helene ja Natalia Tengström muistivat isoveljeään tämän en-

¹⁶¹ Ks. esim. Sofi Tengström – Robert Tengström s.a. [heinäkuu 1843], 1.9.1843, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Robert Tengström – Sofi Tengström 17.7.1844, 16.2.1847, 8.7.1847, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK. Robert Tengström esimerkiksi paljasti Sofi Tengströmille tietoonsa tulleita yliopistovirkoihin liittyneitä salaisia suunnitelmia, jotka piti välittää Papalle. Samalla hän sivumennen mainitsi sisarelleen, että J. M. Nordenstam oli yhteisen tuttavan, August Ahlqvistin biologinen isä. Ahlqvistista ks. Riikonen 2000a.

¹⁶² Robert Tengström – Sofi Tengström 8.7.1847, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK, ”Du har mitt fulla förtroende och jag älskar Dig som en syster [...]”.

¹⁶³ Ks. tarkemmin luku ”Naisten sivistys ja aktiivisuus”.

¹⁶⁴ Davidoff 2013, 135.

¹⁶⁵ Carolina Tengström, J. L. Runeberg & Sofi Tengström – Robert Tengström 8.1.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

¹⁶⁶ Robert Tengström – Sofi Tengström 16.2.1847, 8.7.1847 (sit.), Coll. 99.3, Kellgreniana, KK, ”vid ett så obegripligt pladderagtig lynne”.

¹⁶⁷ Sofi Tengström – Robert Tengström s.a. [heinäkuu 1843], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Carolina Tengström – Sofi Kellgren 1.9.1850, 28.9.1850, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; J. J. Tengström – Sofi Kellgren 15.9.1850, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK.

simmäisten matkojen aikana vielä melko lapsekkailla viesteillään. He ikävoivat häntä ja vannottivat, ettei tämä näyttäisi heidän kirjeitään kenellekään. Kuulumiset koskivat uintikertojen määriä ja kalansaaliiden kokoja. Robert Tengström ei kirjoittanut nuorimmille sisarilleen suoraan mutta vakuutti muissa viesteissä kiinnostustaan heidän kirjeitään kohtaan. Myöhemmin Robert Tengström seurasi joitakin sisariaan kosiskelevia nuoria miehiä isovelimäisellä tyytymättömyydellä.¹⁶⁸

Helene ja Natalia Tengström, joiden ikäero oli vajaa kaksi vuotta, asettuvat parivaljakoksi ja vertailukohdiksi. Perheen kirjeissä he olivat ensin ”pikkutyöt” ja vanhempi-
na sekä äidin että isän kirjeissä Sofi Kellgrenille ”Siskot” tai ”Sisarukset”.¹⁶⁹ Carolina Tengströmin suhteet nuoriin tytärpuoliin vaikuttavat mutkattomilta ja lämpimiltä. Myös J. J. Tengström vietti tyttäriensä kanssa aikaa; kesäisin he esimerkiksi kalastivat ahkerasti yhdessä. Lapsuuden kirjeissä Natalia Tengström vaikuttaa rämäpäältä, joka ei pelännyt kylmää vettä uidessaan tai myrääkää venematalla kesäpaikkaan. Helene Tengström kuvasi itsensä varovaisemmaksi äitiin ja Sofiin rinnastaen, jolloin Natalia jäi heistä kolmesta erilleen. Gunnar Castrén tulkitsee Helene Tengströmin olleen huonokuuloisuuden tai likimain kuurouden vuoksi syrjäänvetäytyvä. Perhe yritti löytää vaivaan parannuskeinoa vielä tämän aikuisiällä ja hän itse pohti kirjeissään kuulonsa kehittymistä välillä parempaan suuntaan. Kirjeenvaihdossa Helene Tengströmin huonokuuloisuus ei kuitenkaan näyttäydä sosiaalisen elämän kannalta ongelmana, vaan mukana on runsaasti mainintoja osallistumisista vierailuille ja seuraelämään, jopa teatterinäytäntöihin ja yleistajuisille luennoille.¹⁷⁰ Liki samanikäisten sisarusten

¹⁶⁸ Helene Tengström – Robert Tengström 7.6.1843, 1.9.1843, 19.7.1844, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Natalia Tengström – Robert Tengström 8.6.1843, s.a. [heinäkuu 1843], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Robert Tengström – Herman Kellgren 8.8.1845, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK; Robert Tengström – Carolina Tengström 20.1.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Robert Tengström – Sofi Tengström 16.2.1847, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK.

¹⁶⁹ Ks. esim. Carolina Tengström – Robert Tengström 26.8.1836, 19.7.1843, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; J. J. Tengström – Robert Tengström 21.6.1839, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Robert Tengström – Carolina Tengström Trettondags afton [1842], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Carolina Tengström – Sofi Kellgren 1.9.1850, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; J. J. Tengström – Sofi Kellgren 22.9.1850, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK.

¹⁷⁰ Carolina Tengström – Robert Tengström 26.8.1836, 19.7.1843, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Carolina Tengström – Sofi, Helene & Natalia Tengström (arkistossa Natalia Castrénille) 10.1.1839, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK; Helene Tengström – Carolina Tengström 28.1.1842, SLA 954.10.83, SSA, SLS; Natalia Tengström – Robert Tengström s.a. [heinäkuu 1843], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Sofi Tengström – Robert Tengström s.a. [heinäkuu 1843], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Natalia Tengström – M. A. Castrén 1.3.1850, 8.3.1850, s.a. [3.7.1850?], SLA 1185, GCSA, SLS; Helene Tengström – Sofi Kellgren 1.3.1850, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; Helene Tengström – Paavo Tikkanen s.a., SLA 954.10.83, SSA, SLS; Castrén 1945, 25–26, 320. Helene Tengström ei ilmeisesti ollut syntymäkuuro. Huonokuuloisuus voi olla esimerkiksi varhaisessa iässä sairastetun

erilaiset persoonat, Helene Tengströmin tietty arkuus ja Natalia Tengströmin räiskyvyys, saattoivat herkästi asettua relationaalisesti vastakohdiksi, jotka korostivat ja ehkä myös ruokkivat toisiaan.

Aikuiset, naimisissakin olleet sisaret saattoivat avata sydämensä toisilleen hyvin intiimisti.¹⁷¹ Tällaista läheisyyttä ja tunneturvaa välittyy myös Tengströmin sisarten myöhemmistä keskinäisistä kirjeistä. He olivat allekirjoituksissaan toistensa ”kiintyneitä” ja ”omia” sisaria ja puhuttelivat toisiaan ”omana” ja ”kultaisena”. Keskinäisen läheisyyden ja luottamuksen kerronnassa sydän oli heille tärkeä metafora: toiselle haluttiin kertoa, mitä itsellä oli sydämellä, ja luotettiin, että toinen halusi tietää sen. Vastavuoroisesti haluttiin kuulla siitä, mikä oli toisen sydäntä lähinnä.¹⁷² Lapsuudenperheen sisäinen läheisyys kantoi Tengströmejä pitkälle aikuisen ja varttuneeseen ikään.

2.1.3 Nousevien säätyjen nuorukaiset

Sukulaisuuteen, avioliittoihin ja ystävyyksiin perustuvat siteet ja verkostot ovat eri aikoina olleet tärkeitä poliittisten yhdentymien muodostamisessa sekä vaurauden, statuksen ja ihmisten identiteettien kannalta. Vävyt olivat perheen aseman säilyttämisen ja jatkuvuuden kannalta erityisen tärkeitä, jos omia poikia ei ollut.¹⁷³ Tengströmin perheen kolme tytärtä solmivat avioliitot hyvin lyhyen ajan sisällä 1840–1850-lukujen taitteessa. Puolisoiden keskinäiset tunteet olivat suhteen ennakoedellytys, mutta liitoilla oli ratkaiseva merkitys koko perhepiirin tulevaisuudelle.¹⁷⁴ Esikoispoika Robert menehtyi varhain, vain 24-vuotiaana. Tytärten avioliitot antoivat perheelle mahdollisuuden kiinnittyä esiin ponnistavaan, kansallisuusaatteeseen sitoutuneeseen sukupolveen. Kaikki liitot nojasivat samaan suuntaan: aatteellisesti suomalaisuusasiaan ja sosiaalisesti nouseviin keskiryhmiin. Vävyjen taustoja voi pitää vaatimattomampina kuin Tengströmien. He edustivat 1800-luvun nousevia säätyjä: Herman Kellgren oli lähtöisin varakkaasta porvarisperheestä, M. A. Castrénin tausta oli pappissuvussa

virustaudin kuten tuhkarokon, vihurirokon tai sikotaudin seuraus. Ks. Hirvonen 2009.

¹⁷¹ Davidoff 2013, 157.

¹⁷² Helene Tikkanen – Sofi Kellgren 22.6.[1853], Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; Sofi Kellgren – Natalia Castrén Midsommar aftonen kl 11 [24.6.1853], SL5A 1185, GCSA, SLS; Natalia Castrén – Sofi Kellgren 1.7.1853, 5.8.1853, 26.12.1853, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK.

¹⁷³ Davidoff 2013, 58, 61; Delille 2007, 163; Ehmer 2002, 294. Ks. myös Johnson 2007, 280–281. Tämä on liitetty erityisesti perheen liiketoiminnan jatkuvuuden takaamiseen.

¹⁷⁴ Aviopuolisoiden keskinäisistä tunnesuhteista ks. luvut ”Paljastava ja peittävä ihanne” ja ”Castrénit: Ihanneolemusten keskinäisriippuvuus”.

ja Paavo Tikkanen tuli suomenkielisestä talonpoikaistosta.

Verrattuna J. J. Tengströmiin ja tämän sukupolveen lasten avioliittostreegiat muuttuivat täysin. Kukaan tyttäristä ei solminut serkusliittoa, vaikka sopivan ikäisiä serkkuja olisi ollut esimerkiksi sekä Lagusten että af Tengströmien perheissä.¹⁷⁵ Akaateemisten sukujen uusintaminen naimakaupoilla oli kuitenkin tyypillistä. Lupaavia nuoria miehiä otettiin vävyiksi tai uudet viranhaltijat liittyivät sukujärjestelmään viimeistään omien lastensa avioliittojen kautta. Tengströmin tyttärien liitot on tulokittavissa joko saman sosiaalisen ryhmän sisäisiksi, reproduktiivisiksi liitoiksi, jotka tarjosivat mahdollisuuden riskittömään laajentumiseen, tai jopa ekspansiivisiksi, oman ryhmän ulkopuolelle kurottaviksi, jotka tähtäsivät resurssien ja kontaktien määrän kasvattamiseen.¹⁷⁶ Tietylnaisena avioliittostrategisena riskinä voi pitää sitä, että kaikki puoliset tulivat vakiintuneiden yliopistosukujen ulkopuolelta.

Sukulaisuuden rinnalla muut suhteet, kuten ystävyys sekä koulussa tai osakunnassa solmitut siteet, tulivat jatkuvasti tärkeämmiksi, vaikka sukuverkostoilla oli edelleen keskeinen merkitys etenkin pysyvän, johtavan hallinnollisen ja aatteellisen aseman saavuttamisessa. Koko yhteiskunnassa oli tapahtumassa murros, jossa syntyperän sijaan alettiin arvostaa yksilön omia saavutuksia. Terävästi ilmaistuna järjestelmä esimerkiksi virkapaikkojen jakamisessa oli siirtymässä nepotismista meritokratiaan. Hengen aateluus oli syntyperäistä aateluutta tärkeämpää, mikä oli keskeistä nousevan fennomaanipolven eetoksessa ja heidän sosiaalisen nousunsa kannalta edullista. Alemmastakin sosiaalisesta taustasta ponnistava saattoi ”tehdä itsensä”. Kehitys linkittyi subjektikäsitteen muutokseen ja individualisoitumiseen vanhojen auktoriteettien ja rakenteiden murtuessa. Vaikka J. J. Tengström oli saanut professuurinsa perhesuhteidensa myötävaikutuksella, hän vastusti sukulaisia suosivaa järjestelmää ja korosti yksilön omien ansioiden merkitystä.¹⁷⁷ Tämän voi nähdä edellytyksenä sille, että perhe oli myötämielinen ylimpien akateemisten piirien ulkopuolelta ponnistaneille vävyille.

1800-luvulla ihannoitiin rakkausavioliittoa, jonka nousuun vaikuttivat niin valistusfilosofia kuin romanttinen kirjallisuus. Siihen linkittyi ajatus puolisoiden keskinäisestä kumppanuudesta ja läheisestä yhteydestä, jota edistivät yhteiset älylliset

¹⁷⁵ Serkuista ks. esim. Kallinen 2001; Väisänen 2005.

¹⁷⁶ Klinge 1989c, 468; Keskinen 2012, 84–85.

¹⁷⁷ Jalava 2005, 139–141; Klinge 1989c, 481. Ks. myös Dahlberg 2018, 32–33; Wirilander 1974, 385–390, passim. Myös Britanniassa ”intellektuaalinen aristokratia” linkittyi toisiinsa avioliittojen ja ystävyyskierroksien kautta ympäri maan. Ks. Davidoff 2013, 61. Avioliitoista ja sosiaalisesta liikkuvuudesta vrt. myös Leerssen 2014, 62–64.

ja kulttuuriset intressit ja toisinaan myös jaettu osallisuus miehen työstä. Kumppanuuden ideaan toi jännitteitä sukupuolierojen korostaminen sekä pariskuntien koulutustasojen erot. Keskisäätyisen miehen tehtävä oli myös elättää vaimonsa ja tyypillisesti hänen ajateltiin olevan tämän ohjaaja ja opastaja elämässä. Asetelmaan linkittyi ajan ihanteissa edellytetty puolisoiden välinen ikäero miehen hyväksi. Muutamia vuotta saatettiin pitää erikoisen pienenä erona, eikä ollut tavatonta, että ero oli parikymmentä vuotta. Keskimääräisesti naisten ja miesten iät ensimmäistä avioliittoa solmittaessa erosivat 1800-luvulla kuutisen vuotta.¹⁷⁸ Tengströmin sisarusten avioliitoissa Natalia Tengströmin ja M. A. Castrénin välinen ikäero oli suurin, 17 vuotta. Sofi Tengströmin ja Herman Kellgrenin ikäero oli vain 4 vuotta, Helene Tengströmin ja Paavo Tikkasen 6 vuotta.¹⁷⁹ Kellgrenien ikäero peilautuu säätyläistön ihanteisiin nähden liki minimaalisena, Tikkasten varsin keskimääräisenä ja Castrénien taas suurehkona mutta tavanomaisena. Morsianten ja sulhasten elämäkokemuksissa oli suuri ero. Tengströmin tytöt olivat tottumattomia olemaan erossa toisistaan tai kodistaan edes viikkoja¹⁸⁰. Vävyt taas olivat muuttaneet jo lapsina pois kotoa koulun takia ja etenkin Kellgren ja Castrén olivat matkustelleet laajalti.¹⁸¹ Kuitenkin jaettu mielenkiinto sivistystä ja kansallisuusaatetta kohtaan yhdistivät puolisoita, ja asetelmaa tasoitti Tengströmin sisarten hyvä koulutus ja sosiaalinen asema.

Puolison valinnassa pätivät kuitenkin tietyt sosiaaliset reunaehdot. Kai Häggmanin osuvan tiivistyksen mukaan suomalaisen keskisäädyn avioliittostrategiassa oikeaa etsittiin sopivien joukosta. Kumppanin odotettiin löytyvän samasta sosiaalisesta ryhmästä, jonka parissa seuraelämäkin pitkälti rakentui. Piirit olivat kyllin suuret, jotta tosirakkauden ideaalia voitiin korostaa. Oli tärkeää, että molempien sukulaiset hyväksyivät liiton. Samantyyppiset ideaalit pätivät myös muualla Euroopassa. Tällaisessa sosiaalisessa rakenteessa nuoret naimattomat ihmiset seurustelivat lähinnä niiden kanssa, jotka olivat sosiaalisesti sopivia. Toki myös käsitykset kumppanin tunteellisesta ja eroottisesta vetovoimasta rakentuivat säädyn sisäisessä kulttuurissa.¹⁸² Yleisesti ottaen sosiaalinen rakenne itsessään saattoi taata, että nuoret kiinnostuivat perheen näkökulmasta katsottuna oikeanlaisista ihmisistä.

¹⁷⁸ Davidoff 2013, 62–64; Ehmer 2002, 283, 286; Elomaa 2006, 85, 91–93; Häggman 1994, 86–88, 153–155; Tosh 2007, 64–67; Ulvros 2016, 21–22; Vainio-Korhonen & Lahtinen 2015, 195–196. Ikäero Häggmanin laskelmissa 1801–1850 5,6 vuotta ja 1851–1900 6,2 vuotta.

¹⁷⁹ Ks. liite A.

¹⁸⁰ Natalia Tengström – M. A. Castrén 24.2.1850, 13.3.1850, SLSA 1185, GCSA, SLS.

¹⁸¹ Ks. eteenpäin tässä luvussa.

¹⁸² Douglas 2011, 24–25; Ehmer 2002, 292, 315; Elomaa 2006, 91–92, 96–97; Häggman 1994, 89–91; Tosh 2007, 57–58; Ulvros 2016, 29.

Aate tai kieli saattoivat määrittää kumppanin sopivuutta puoleen tai toiseen. Aatteellinen samankaltaisuus auttoi ylittämään eroja sosiaalisessa taustassa. 1800-luvun lopulla suomenmieliset Mandi ja Aksel Granfelt sekä Helmi ja Eemil Setälä samoin kuin ruotsinmieliset Emmy ja Oskar Hultman ovat esimerkkejä pariskunnista, joita kansallisuusaate ja kielikysymys yhdistivät.¹⁸³ Aatteellinen samankaltaisuus, jonka sosiaalinen piiri osaltaan tuotti, oli olennainen tekijä Tengströmin sisarten avioliitoissa. Nuorille miehille Tengströmien sukuyhteyteen pääseminen ja sen parissa varttuneen, sivistyneen naisen naiminen oli uran ja aatteen edistämisen kannalta edullista. Avioliitoissa miesten aatteelliset ja ystävyksiin perustuneet siteet vahvistuivat sukulaisuudeksi. Tengströmin sisaruksille lupaavan tai jo meritoituneen, jaetusta sosiaalisesta ja aatteellisesta piiristä ponnistaneen miehen naiminen oli otollista tulevan sosiaalisen aseman kannalta.

Kun monet elämänalueet olivat sukupuolittuneita, sisarusten ystävät olivat tärkeä mahdollisuus löytää kumppani. Ei myöskään ollut tavatonsa, että veljen liikekumppanista tuli myöhemmin tämän lanko tai päinvastoin.¹⁸⁴ Tengströmin piirissä sisarusten merkitys kumppanien löytämisessä korostui: Sofi Tengströmin puoliso oli veljen paras ystävä. Tämän mallin varianttina voi pitää Helene Tengströmin tapausta: hän löysi kumppaninsa ”laajennetun sisaruspiirin” välityksellä eli lankonsa liikekumppanista. Samantyyppinen vaihtoehto oli, että puoliso löytyi omien vanhempien ystävien parista, kuten Natalia Tengströmin tapauksessa.

Varakkaan kuopiolaiskauppiaan poika Herman Kellgren tuli Tengströmin perheen pariin 1840-luvun alkupuolella Robert Tengströmin kautta. Yhteys tiivistyi pian, kun hän solmi salaisen kihlauksen Sofi Tengströmin kanssa. Kellgren oli nuoruudessaan ihailtu ylioppilasjohtaja ja teki sittemmin niin tiedettä kuin liiketoimiakin. Opiskelutoveri August Schauman kuvasi häntä muistelmissaan:

Ken oli elänyt Kellgrenin keralla 1840-luvun nuorekkaan kansallisen innostuksen aikaa, jonka parhaita edustajia hän oli, ei voinut lakata rakastamasta häntä, vaikka hänen käytännöllinen maailmanviisautensa olikin viime aikoina johtanut hänet opportunistiin, jota ei aina voitu hyväksyä.¹⁸⁵

Luonnehdinta tiivistää Herman Kellgrenistä kaksi puolta, jotka piirtyvät aikalais-

¹⁸³ Elomaa 2006, 91–92, 115; Sulkunen 2005, 45–46; Vares 2005, 127–128. Ks. myös työväenliikkeen osalta Sinervon sisarukset puolisoineen, Torninoja-Latola 2014, 282–283.

¹⁸⁴ Davidoff 2013, 61, 134.

¹⁸⁵ Schauman 1967b, 176.

ten kuvauksissa. Hän oli hurmaava, innostava ja toimelias isänmaan asian edistäjä mutta nähtävästi taipuvainen pinnallisuuteen ja epävarmuuteen. Kellgren lienee ollut karismaattinen persoona. Säilyneiden valokuvien perusteella hän oli ulkonäöltään keikarimaisen viehättävä, mikä tuskin hidasti etenemistä maailmanmiehen uralla. Jo pa S. G. Elmgren, joka muistiinpanoissaan parjasi Kellgreniä erinäisin sanankääntein, huomioi, että tämä oli monintavoin lahjakas ja hänellä oli ”norja ja kaunismuotoinen vartalo”.¹⁸⁶

Kellgrenin suomalaiskansalliset pyrkimykset asettuvat mielenkiintoiseen valoon hänen taustaansa nähden. Perheen traditio Suomessa oli nimittäin varsin lyhyt. Herman Kellgrenin isä August Kellgren oli muuttanut vuonna 1814 Länsi-Ruotsista Vaasaan, josta hän sai paikan apteekista. Sittenmin hän päätyi apteekkariksi Kuopioon mutta siirtyi sahateollisuuden ja kauppahuoneen pariin 1840-luvulle tultaessa. Perheen kotikieli oli ruotsi, mutta Herman Kellgren osasi myös suomea. Herman oli Kellgrenien suuren perheen esikoinen. Hänen äitinsä oli August Kellgrenin ensimmäinen vaimo Maria Magdalena Nylander, jonka suvussa oli myös useita kauppamiehiä. Äiti kuoli pojan ollessa neljävuotias. Isä avioitui vuonna 1828 Bonaparta Caloniuksen kanssa. He saivat kahdeksan lasta, joista vanhin oli vuonna 1829 syntynyt Josephine, josta sittenmin tuli Tengströmin sisarusten ystävä. Perheen isä August Kellgren kuoli 1850 ja kauppahuonetta ryhtyi hänen toiveidensa mukaisesti hoitamaan puoliso Bonaparta Kellgren, joka toimi myös laivanvarustajana. Sittenmin kauppahuoneen toisena johtajana toimi Rurik-poika, mutta tämän pelivelat syöksivät perheyrityksen vararikoon vuonna 1872. Kuopiossa ei Herman Kellgrenin lapsuudessa ollut yliopistoon johtavaa koulua ja seudun pojat suuntasivat yleensä Porvoon lukioon. 11-vuotias poika lähetettiin kuitenkin vuonna 1833 Helsinkiin Helsingin lyseon – samaan, jota Robert Tengströmkäin kävi. Kellgren oli hyvä oppilas muttei aivan terävintä kärkeä. Yliopistoon hän siirtyi kuudentoista ikäisenä vuonna 1838 suoritettuaan ylioppilastutkinnon arvosanalla laudatur. Opinnoissaan hän suuntautui humanistisiin aineisiin ja opiskeli latinaa, hepreaa ja erityisesti kreikkaa.¹⁸⁷

Herman Kellgrenin ja Robert Tengströmin läheinen ystävyys alkoi yhteisestä lyseosta huolimatta nähtävästi vasta 1840-luvun alkupuolella. Keväällä 1841 he kuuntelivat M. A. Castrénin luentoja *Kalevalasta* ja saman vuoden kesällä molemmat

¹⁸⁶ Castrén 1945, 1–5; Elmgren 1939, 223, ”en smidig och välbildad kropp”. Kellgrenin kuva, ks. liite B.

¹⁸⁷ Castrén 1945, 5–7, 11–16, 22, 322–323; Sainio 2004, *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852*, Kellgren 15590.

ottivat osaa kasvitieteelliselle ekskursiolle Ahvenanmaalle. Alle kahdessa vuodessa ystävyys syventyi sydäntoveruudeksi. Suhteet tihentyivät, kun Herman Kellgrenin nuorempi sisar Josephine Kellgren aloitti opinnot von Rosenin pensioonissa Natalia Tengströmin luokkatoverina syksyllä 1842 ja vietti vapaapäiviä ja lomia Tengströmeillä. Molemmat nuoret Kellgrenit juhlivat esimerkiksi jouluaattoja Tengströmien luona 1840-luvun alkuvuosina.¹⁸⁸ Jos nuorukaisten ystävyys alkoi nimenomaan *Kalevala*-luennoilla, vaikka mahdollisuuksia aiempaankin tutustumiseen olisi ollut, tuntuu todennäköiseltä, että pontimena oli vastikään syttynyt palo suomalaisuusasiaan, joka yhdisti heidät lyhyeksi loppuiäkseen.

Herman Kellgrenin ja Sofi Tengströmin keskinäinen kihlalupaus on ajoitettavissa jo tammikuulle 1843. Näin päättelee Gunnar Castrén perustuen tältä ajalta peräisin olevaan sormukseen, jossa parin nimikirjaimet kietoutuivat toisiinsa. Sofi Tengströmin vanhemmat olivat tietoisia asiasta viimeistään saman vuoden kesällä, mutta varsinainen kihlaus perhepiirissä solmittiin vasta keväällä 1845. Asian piti olla salaisuus kaikille perheiden ulkopuolisille, mutta se ei käytännössä onnistunut. Vasta Herman Kellgrenin palattua pitkältä ulkomaan opintomatkaltaan syksyllä 1848 kihlaus julkistettiin. Pari avioitui vuotta myöhemmin.¹⁸⁹ Kihlautuminen oli usein monivaiheinen prosessi, jossa virallisuuden aste eteni hiljalleen. Kyse oli pariskunnan keskinäisestä sopimuksesta ja ymmärryksestä, eikä kihlaus välttämättä ollut erityisen muodollinen. Michelle avioitumisen edellytyksenä oli, että hän oli vakiinnuttanut asemansa ja kykeni elättämään perheen.¹⁹⁰ Oletettavasti parin pitkä kihlausaika selittyy pariskunnan ja etenkin sulhasen nuoruudella: Herman Kellgrenin täytyi saattaa koulutuksensa päätökseen ja selkiyttää uranäkymiään ennen kuin hän saattoi viedä mielitiettynsä vihille. Pariskunnan tilannetta helpotti se, että sulhanen oli morsiamen veljen paras ystävä: hän saattoi luontevasti seurustella koko perheen parissa tässä

¹⁸⁸ Castrén 1945, 16–17, 22–25, 29–31. Ks. myös Robert Tengström – J. J. Tengström 8.6.s.a. [1841], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK. Tengströmin ja Kellgrenin ystävydestä ks. tarkemmin luku ”Sydäntovereiden peilisuhde”, Castrénin luennoista luku ”Suomen opinnot omakohtaisena panoksena”.

¹⁸⁹ Castrén 1945, 25, 317; Schybergson 1946, 215; Robert Tengström – Föräldrar och syskon (arkistossa J. J. Tengströmille) 23.5.1843, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Robert Tengström – Sofi Tengström 17.7.1844, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; Herman Kellgren – Robert Tengström 31.3.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Herman Kellgren – Carolina Tengström Pingstdagen, i Paris [23.5.1847], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK. Ks. myös Herman Kellgrenin runot Sofi Tengströmille ”Hvad är hopp?”, 15.5.1845, ”Till Sofi! Vid minnet af den 16de Maji”, 29.5.[1845], Muut A. H. A. Kellgrenin käsikirjoitukset, Coll. 99.6, Kellgreniana, KK ja Herman Kellgren – J. V. Snellman 23.10.1847, teoksessa Snellman 1996, SA VI, 691. Sofi Tengströmin ja Herman Kellgrenin kihlauksesta myös Hanhivaara 2009, 58–59.

¹⁹⁰ Elomaa 2006, 85, 91–93; Davidoff 2013, 64; Häggman 1994, 91–95; Tosh 2007, 108–109.

roolissa.

Tengströmin perheen toinen vävy M. A. Castrén oli perheen tuttu jo 1830-luvulta lähtien. Hän oli monin tavoin kiinnittynyt samaan sosiaaliseen verkostoon. Opiskeluaikanaan Castrén asui Runebergien luona, osallistui nähtävästi Lauantaiseuran kokoontumisiin ja toimi opettajana Helsingin lyseossa. Hän kuului J. J. Tengströmin lähipiiriin ja Robert Tengströmin ja Herman Kellgren varttuessa ystävystyi myös heidän kanssaan. Castrénin lähdettyä Siperiaan perheessä seurattiin tutkimusmatkan edistymistä.¹⁹¹ Vuonna 1813 syntynyt M. A. Castrén oli ”välisukupolven” edustaja 1800-luvun alkuvuosina syntyneiden J. V. Snellmanin, J. L. Runebergin, Carolina Tengströmin ja Fredrika Runebergin sekä 1820–1830 luvulla syntyneiden Robert, Sofi, Helene ja Natalia Tengströmin sekä Herman Kellgrenin ja Paavo Tikkasen nuoren sukupolven välillä.

M. A. Castrén oli kotoisin Tervolasta, Rovaniemen ja Kemian väliltä. Hänen taustansa oli tiivistä papistossa: isä Christian Castrén ja setä Matthias Castrén olivat pappeja ja myös äiti Susanna Sofia Fellman oli vanhan pappissuvun jäsen. Isä pääsi Rovaniemen kirkkoherraksi mutta kuoli jo 1825, pojan ollessa toisella kymmenellä. Kouluvuodet Oulussa olivat taloudellisesti niukat. M. A. Castrénilla oli useita sisarusia, joista tuli ainakin kaksi pappia ja yksi kauppias. Lapsuuden kotiseutu oli suomenkielinen, mutta säätyläispiireissä käytettiin ruotsia. M. A. Castrén tietävästi osasi lapsuudestaan asti sekä suomea että ruotsia. Hän pääsi ylioppilaaksi arvosanalla approbatur vuonna 1830 ja liittyi Pohjalaiseen osakuntaan. Yliopistossa nuorukainen opiskeli filosofiaa sekä klassisia ja itämaisia kieliä. Ilmeisesti hänen pyrkimyksensä oli monien sukunsa miesten tavoin ryhtyä papiksi. 1830-luvun Helsinki ja yliopistomaailma tarjosivat monia virikkeitä suomalaiseen kulttuurinationalismiin. M. A. Castrén kiinnostui suomen kielestä ja kansanperinteestä ja seurasi nähtävästi suomen kielen lehtori C. N. Keckmanin suomen opetusta. Castrénia, kuten lukuisia aikalaisia, innosti Elias Lönnrotin vuonna 1835 ilmestynyt *Kalevala*.¹⁹²

M. A. Castrén teki ensimmäiset tutkimusmatkansa vuonna 1838 Suomen Lappiin ja kesällä 1839 Venäjän Karjalaan. Hän keräsi kieli- ja kansanrunousaineistoa.¹⁹³

¹⁹¹ Castrén 1945, 76–77; Havu 1945, 34, 61, 261–262; Ruuth 1951, 452–453; J. J. Tengström – J. V. Snellman 26.3.1845, teoksessa Snellman 1994, SA IV, 651; Robert Tengström – M. A. Castrén 12.7.[1845], SLSA 1185, GCSA, SLS; J. J. Tengström – Robert Tengström 13.4.1847, 12.6.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

¹⁹² Häkkinen 2012, 103, 105–107; Salminen 2002; Vahtola 2001; 2003; *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852*, Castrén 11052, Castrén 14681.

¹⁹³ Salminen 2002. Ks. myös Häkkinen 2012, 107–108.

Jälkimmäisellä matkalla mukana oli Robert Tengström.¹⁹⁴ Ensimmäisiltä matkoiltaan M. A. Castrén sai omien sanojensa mukaan ”halun vaeltaa”. Myöhemmin häntä ajoi velvollisuudentunto – ”syvä tarve täyttää mittani”, kuten hän päiväkirjaansa kirjoitti.¹⁹⁵ Kielitieteilijänä M. A. Castrén omaksui yleiseurooppalaiset vertailevan kielitieteen menetelmät. Hän hyödynsi niitä dosentin väitöskirjassaan, joka käsitteli suomen, eestin ja saamen sukulaisuutta. Hänet sai vuonna 1840 nimityksen suomen ja muinaisten pohjoisten kansanheimojen kielten dosentiksi. Seuraavana vuonna ilmestyi hänen ruotsinnoksensa *Kalevalasta*.¹⁹⁶

Siperiassa M. A. Castrén matkusti vuosina 1841–1844 ja 1845–1849. 1800-luvun alkupuolen merkittävä suomalainen kielitieteilijä, Pietarin tiedeakatemia akateemikoksi edennyt A. J. Sjögren oli suosija, jonka myötävaikutuksella tiedeakatemia rahoitti Castrénin matkoja. Matkojen tieteelliset tulokset olivat vaikuttavat: M. A. Castrénin keräämästä aineistosta syntyi kielioipit 14 kielelle, jotka kuuluivat viiteen eri kielikuntaan. Castrén oli kielitieteellisen kenttätöön uranuurtaja ja nykyisin häntä pidetään etnolingvistiikan perustajana. Hän palasi Suomeen alkuvuodesta 1849 ja oli juhlistu tiedemies, mutta hänen terveytensä oli radikaalisti heikentynyt. Hänet nimitettiin yliopiston ensimmäiseksi suomen kielen ja kirjallisuuden professoriksi maaliskuussa 1851. Helsingissä Castrén liittyi Tengströmien kanssa seurustelleeseen piiriin.¹⁹⁷ Tutkimusmatkojen aikana Tengströmien nuoremmat tyttäret olivat varttuneet nuoriksi aikuisiksi. Todennäköisesti M. A. Castrénin ja 17 vuotta nuoremman Natalia Tengströmin suhde kehkeytyi Tengströmien perhepiirissä tapahtuneen tutustumisen myötä. Vastikään 19 vuotta täyttänyt Natalia Tengström ja 36-vuotias maailmanmatkaaja M. A. Castrén kihlautuivat tammikuussa 1850. He avioituivat saman vuoden syksyllä.¹⁹⁸

Viimeisimpänä Tengströmin piiriin vävyksi liittyi suomenkielisestä talonpoikaisperheestä ponnistanut Paavo Tikkanen. Tikkasen tausta itäsuomalaisesta suomenkielisestä talonpoikaistosta nousseena ylioppilaana oli poikkeuksellinen 1840-luvulla, mutta hän kuului oman säätynsä eliittiin. Isä Antti (Anders) Tikkanen oli vauras ja toimielias talollinen Kiuruveden kirkonkylässä. Hän toimi sekä lautamiehenä että kirkko-

¹⁹⁴ Ks. tarkemmin luku ”Suomen opinnot omakohtaisena panoksena”.

¹⁹⁵ Sit. Häkkinen 2006, 310.

¹⁹⁶ Castrén 1945, 39; Salminen 2002.

¹⁹⁷ Branch 2002; Häkkinen 2006, 309–310; Sainio 2003; Salminen 2002; M. A. Castrén – J. V. Snellman 4.4.1849, teoksessa Snellman 1996, SA VI, 771; J. J. Tengström – J. V. Snellman 26.5.1849, teoksessa Snellman 1996, SA VI, 783; *Helsingfors Dagblad*, 23.2.1881.

¹⁹⁸ Ks. tarkemmin luku ”Vävyjen emotionaalinen kiinnittyminen”.

nisäntänä. Äiti Liisa (Elisabeth) kuului paikkakunnalla merkittävään Remes-sukuun. Kotiseudulle jääneistä sisaruksista tuli maakunnallisia vaikuttajia. Maaliskuussa 1823 syntynyt Paavo Tikkanen oli perheensä vanhin lapsi. Kahdeksan vanhana hän aloitti Kuopion triviaalikoulussa, jota kävi vuosina 1831–1838. Sieltä hän jatkoi Porvoon lukioon vuosiksi 1838–1841. Herman Kellgren ja Paavo Tikkanen asuivat 1830-luvun alussa pari vuotta Kuopiossa samaan aikaan, mutta ei ole tietoa, tutustuivatko he jo tuolloin. Tikkasen opiskeluaikana Porvoon lukion Rooman kirjallisuuden lehtorina toimi sinne vastikään Helsingistä siirtynyt J. L. Runeberg. Tikkasesta tuli ylioppilas joulukuussa 1841 arvosanalla laudatur. Hän kirjoittautui Savo-karjalaiseen osakuntaan helmikuussa 1842, hiukan vajaa 19-vuotiaana.¹⁹⁹

Tikkanen oli Herman Kellgrenin osakuntatoveri savokarjalaisissa, ja heillä oli jo 1840-luvun opiskeluaikoina yhteisiä julkaisuhankkeita. Lisäksi molemmat toimivat aktiivisesti Suomalaisen Kirjallisuuden Seurassa. Tikkanen kuului vuonna 1847 aloittaneen *Suometar*-lehden perustajiin. Tengströmien tuttavapiiriin Tikkanen kuului viimeistään Kellgrenin palattua Euroopan matkaltaan vuosikymmenen lopussa, sillä nuorten miesten yhteys muodostui kiinteäksi heidän ryhtyessään liikekumppaneiksi. Helene Tengström ja Paavo Tikkanen ihastuivat toisiinsa ja solmivat kihlauksen nähtävästi kesäkuussa 1850. He avioituivat vuotta myöhemmin.²⁰⁰

Hyvin lyhyen ja intensiivisen vaiheen jälkeen esikoispojan menettänyt, vanhempien ja kolmen tyttären perhe täydentyi kolmella vävyllä. Siitä muodostui pian sekä aatteellisesti että emotionaalisesti tiivis piiri.

2.2 Tunteilla tiivistetty

Tengströmeistä rakentui tiivis ryhmä, jossa kansallinen sitoutuminen ja läheinen emotionaalinen yhteys limittyivät. Vävyjen liittymisessä perheyhteyteen tärkeitä olivat paitsi pariskunnan keskinäiset tunteet myös emotionaalisen ja sosiaalisen yhteyden rakentaminen tuleviin appivanhempiin ja muuhun verkostoon. 1850-luvun taitteessa tengströmiläisistä pariskunnista muotoutui suomalaisuusaatteeseen sitoutuneen Kruununhaan piirin ydin.

¹⁹⁹ Hytönen 1917, 5; Keravuori 2017, 168; Klinge 1997a; Vesikansa 2007; Waris 1939, 47–48; Syntyneiden ja kastettujen luettelot 1828–1847 (augusti 1838), Kiuruveden seurakunnan arkisto, KA; *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852*, Tikkanen 15963.

²⁰⁰ Ks. tarkemmin luvut ”Nuorukaisten asia osakunnissa”, ”Tikkasen ja Kellgrenin kansallinen konserni” ja ”Tikkaset: Kansallinen perhe murheiden paineessa”.

2.2.1 Vävyjen emotionaalinen kiinnittyminen

Avioliiton solmimisessa oli kyse paitsi kahden ihmisen välisestä siteestä myös liittymisestä puolison perheeseen ja sukuun. Suhteita puolison perheeseen on usein käsitelty statukseen ja talouteen liittyvistä näkökulmista, mutta 1700-luvun lopulta lukien on esimerkkejä siitäkin, miten appivanhempien suhteita vävyihin ja miniöihin on rakennettu emotionaalisesti vanhemmuuden kaltaisiksi.²⁰¹

Herman Kellgren oli jo ennen kihlauksen julkistamista kiinteä osa perhepiiriä. Hän puhutteli J. J. Tengströmiä nimityksellä Farbror eli Setä, mikä oli tyypillinen nuoren miehen kutsumanimi vanhemmalle ystävälle. Kellgren kuitenkin rakensi tunnesuhdetta emotiivin logiikalla esittäen isä-sanastoon ja isä-lapsi-suhteeseen vetoavia tulkintoja sekä omista että J. J. Tengströmin ajatuksista ja tunteista. Ensimmäisessä kirjeessä tulevalle apelleen hän kirjoitti jo vuosikausia pitäneensä ”Setää toisena Isänäni”. Hän oli vakuuttunut, ”että Setä piti minua perheensä jäsenenä ja suhtautui minuun samoilla tunteilla kuin omiin lapsiinsa”. Hänen omat, hartaat kiitoksensa tulivat pojan sydäimestä.²⁰² Kellgren korosti tunteidensa aitoutta ja perusteli tarvetta niiden ilmaisemiseen sydämen tarpeella; siitä ei voinut pidättäytyä.²⁰³

Robert Tengströmille Herman Kellgren iloitsi ensimmäisestä J. J. Tengströmiltä saamastaan kirjeestä. Hänellä oli nyt ”mustaa valkoisella” tämän tuntemasta lämmöstä. Hän vakuutti ystävälleen kunnioittavansa J. J. Tengströmiä kuin olisi tämän oma poika, ja tuleva appi oli sydämessä hänen oman isänsä rinnalla. Samalla Kellgren muisteli, että oli aluksi etäämmältä, ulkoisen olemuksen perusteella nähnyt J. J. Tengströmissä ”kuivan pedantin, jolla on kylmä ja kuivettunut sydän”. Hän selitti, ettei tuolloin ollut voinut aavistaa tämän sydämen rehellisyyttä ja lämpöä.²⁰⁴ Kellgren halusi vakuuttaa kiintymystä ja arvostusta J. J. Tengströmiä kohtaan myös tämän pojalle, parhaalle ystävälleen. Aiemman, penseän suhtautumisensa hän pyrki kääntämään osaksi nykyisen, lämpimän suhteen tarinaa ulkoisen ja sisäisen välisellä eronteolla.

Carolina Tengströmille kirjoittamista Herman Kellgren oli arkaillut ja pohtinut asiaa kirjeessään J. J. Tengströmille ikään kuin lupaa tiedustellen. Perusteena kirjoit-

²⁰¹ Bailey 2012, 234–235; Barclay 2011, 168–170; Davidoff 2013, 57–58; Häggman 1994, 90.

²⁰² Herman Kellgren – J. J. Tengström 14.3.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”att anse Farbror som min andra Far”, ”att Farbror ansåge mig som en medlem af sin familj och omfattade mig med samma känslor som sina egna barn”. Ks. myös 28.8.[1846].

²⁰³ Herman Kellgren – J. J. Tengström 1.10.1847, 29.8.1848, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

²⁰⁴ Herman Kellgren – Robert Tengström 20.8.[1846], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”svart på hvitt”, ”en torr pedant med kallt och förtorkadt hjerta”.

tamiselle oli jälleen sisäinen tarve kiintymyksen ilmaisemiseen.²⁰⁵ Kellgren käytti tulevasta anopistaan jo kihlajaisaikana nimitystä ”Mamma” – yleensä lainausmerkeissä. Hän perusteli:

Niin anastettu ja etukäteen otettu kuin tämä nimitys ehkä onkin, en voi olla käyttämättä tätä kaunista ja rakasta nimeä sen jälkeen, kun kerran ’Mamman’ hiljaisen hyväksynnän kautta olen tullut hemmotelluksi tässä suhteessa.²⁰⁶

Nimityksen kauneus ja rakkaus teki siitä kunnianosoituksen ja liitti nämä tunteet kohteeseensa. Emotiivisella ja relationaalisella Mamma-nimityksellä Kellgren rakensi äidin ja pojan välistä suhdetta vahvistaen keskinäistä tunnesidettä. Carolina Tengström vastasi tähän ja allekirjoitti omia viestejään Mammana. Uutenavuotena 1847 hän toivoi Jumalan antavan Kellgrenille ”niin paljon hyvää kuin äidinsydän voi lapselleen toivoa”, ja jatkoi: ”sitä toivoo se jolla ei toki ole mitään oikeutta siihen, mutta joka silti mielellään haluaa allekirjoittaa ’Mamma’”.²⁰⁷ Myös J. J. Tengström nimitti vaimoaan Mammaksi kirjoittaessaan Kellgrenille.²⁰⁸

Kellgren lähensi itseään tulevaan appeensa ja koko perheeseen korostamalla suhdettaan Robert Tengströmiin veljeytenä. J. J. Tengströmille hän kirjoitti, että häntä ja Robertia yhdistivät kaikki siteet, joita kahden ihmissydämen välillä saattoi olla. Hänen mielestään ”harvat veljet ovat yhtä paljon veljiä kuin me.” He olivat kasvaneet yhdessä, ja he kirjoittivat yhdessä Sedälle jakaakseen tulevaisuuden suunnitelmansa samalla luottamuksella samalle isälliselle sydämelle.²⁰⁹ Perhesiteisiin liittyvän, emotionaalisen sanasto liittäminen ystävyys-suhteeseen teki siitä syvemmän.²¹⁰ Vilpittö-

²⁰⁵ Herman Kellgren – J. J. Tengström 4.1.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Herman Kellgren – Carolina Tengström Pingstdagen, i Paris [23.5.1847], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK. Sukupuolittuneesta kirjeenvaihdosta Tengströmin perheessä, ks. luku ”Me-ryhmä ja Kruununhaan piiri”.

²⁰⁶ Herman Kellgren – Carolina Tengström Pingstdagen, i Paris [23.5.1847], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”Så usurperade och på förhanda tagen denna benämningen mände vara, jag kan dock ej underlåta att begagna detta vackra och kära namn, sedan jag en gång genom ’Mammas’ tysta samtycke blifvit bortskämd i detta afseende.”

²⁰⁷ J. J. Tengström – Herman Kellgren 9.1.1847, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK. Carolina Tengströmin lisäys kirjeen yläreunassa. ”Gud Gifva Dig så mycket godt som ett morshjerta kan önska sitt barn, det önskar den som väl har ingen rättighet dertill, men som dock så gerna vill underteckna sig ’Mamma’” Ks. myös Carolina Tengström (arkistossa J. J. Tengströmitä) – Herman Kellgren 12.6.1847, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK.

²⁰⁸ Ks. esim. J. J. Tengström – Herman Kellgren 27.5.1848, 30.6.1848, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK.

²⁰⁹ Herman Kellgren – J. J. Tengström 17.11.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”få bröder äro så mycket bröder som vi”. Ks. myös 25.2.1847.

²¹⁰ Brodie & Caine 2014, 223–224.

myyttä ja syvällistä yhteyttä ilmentäneessä sydän-metaforissa yhdistyivät niin isä ja poika Tengström kuin Kellgrenkin.

J. J. ja Carolina Tengström vastasivat veljeys-rinnastuksiin. Jo vuonna 1843 J. J. Tengström lähetti tuttavien mukana terveisiä ”pojilleen”.²¹¹ Kirjeet nuorukaisille olivat avoimia ja jopa tarkoitettuja molemmille – ”kuin olisitte Veljiä”, kuten hän kerran ilmaisi. Luottamukselliset pohdinnat olivat kuitenkin vain heille eivätkä esimerkiksi muille maanmiehille.²¹² J. J. Tengströmin kannalta vävyt täydensivät ystäväpiiriä. Vanhemmiten, ystäväpiirin harvetessa oli sitäkin suloisempaa saada uusia, nuoria ystäviä ja sitä arvokkaampi hänelle oli Kellgrenin kiintymys. Siitä hän sai kiittää lapsiaan, jotka olivat hänelle sen myötä ”tuplasti rakkaita”.²¹³ Carolina Tengström rinnasti nuorukaiset: ”[...] ajattelen aina niin ikään molempia poikiani siellä maailmalla, ja rukoilen Jumalaa samoin teidän molempien puolesta.”²¹⁴ Tiukasti ottaen kumpikaan ei ollut Carolina Tengströmin oma, sillä Robert Tengströmin äidiksi hän oli ryhtynyt pojan ollessa 12-vuotias. Loppujen lopuksi Herman Kellgren oli tullut perheen pariin vain reilut viisi vuotta myöhemmin.

Morsiamensa vanhempina Herman Kellgren rakensi suhdetta J. J. ja Carolina Tengströmiin nojautuen rakkausideaaliin, jossa rakastavaiset sulautuivat yhteen. Naisen ja miehen ajateltiin tulevan avioliitossa ”yhdeksi lihaksi”²¹⁵. Kellgren kirjoitti: ”Pidän hänen sydäntään ja minun jo yhtenä ja samana; hänen Äitinsä ja hänen Isänsä ovat samoin myös minun, ja hänen kiitollisuutensa myös minun.” Hän maalaili elämänmittaista osuuttaan näiden elämässä, tunsii olevansa loputtoman paljon velkaa Sofin vuoksi ja halusi korvata sen kiintymyksellään.²¹⁶ Avioitumiseen asti Kellgrenin nimityksissä oli epäjohdonmukaisuutta: jopa samassa kirjeessä hän saattoi nimittää Carolina Tengströmiä Mammaksi ja J. J. Tengströmiä Sedäksi. Häiden jälkeen hän käytti suoraan Mamma ja Pappa -nimityksiä, muun muassa kirjoittaessaan kälylleen

²¹¹ Robert Tengström – Föräldrar och syskon (arkistossa J. J. Tengströmille) 6.8.1843, Coll. 99.4, Kellgreniana, ”gossar”.

²¹² J. J. Tengström – Robert Tengström 13.4.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”såsom vore I Bröder”. Ks. myös 24.7.[1847], s.a.

²¹³ J. J. Tengström – Herman Kellgren 3.10.1846, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK, ”dubbelt kära”. Ks. myös 26.10.1847.

²¹⁴ Carolina Tengström (arkistossa J. J. Tengströmiltä) – Herman Kellgren 12.6.1847, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK, ”[...] jag tänker alltid tillika på båda mina gossar der borta i verlden, och ber Gud lika för er båda.”

²¹⁵ Davidoff 2013, 61.

²¹⁶ Herman Kellgren – Carolina Tengström Pingstdagen, i Paris [23.5.1847], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”Jag anser hennes hjerta och mitt redan för ett och detsamma; hennes Mor och hennes Far äro tillika äfven mina, och hennes tacksamhet är äfven min.”

Natalia Castrénille. Näin hän tulkitsi nämä heidän yhteisiksi vanhemmikseen ja heidät sisaruksiksi.²¹⁷ Carolina ja J. J. Tengströmin kirjeissä aviopari nivoutui yhteen. Edellinen hyvästeli ”teidät molemmat rakkaamme” ja jälkimmäinen allekirjoitti kirjeitään Herman Kellgrenille ”teidän hellänä isänänne”.²¹⁸

Tengströmien perheen ja kodin emotionaalinen ja sosiaalinen merkitys Herman Kellgrenille oli suuri. Ne nousivat lapsuudenperheen rinnalle. Vaikka Kellgren oli muuttanut pois omien vanhempiansa luota jo 11-vuotiaana, aikuisena hän löysi edelleen tunneyhteyden ja -turvan lapsuudenperheensä parista: ”Suloista on toki olla kotona; huomata olevansa varauksetta rakastettu; se on ihanaa [...]”.²¹⁹ Lapsuudenkoti oli hyväksynnällä vuorattu turvapaikka, jollaista miehet avioliiton myötä hakivat vaimonsa luota. Sitä voi pitää kodin idean kiteytymänä, johon liittyy syvällisiä tunteita. Nuorukainen ikään kuin menetti kotinsa siirtyessään lapsuudenkodista toiselle paikkakunnalle opiskelemaan ja saavutti sen uudelleen vasta avioituessaan. Naisen läsnäolo oli kodin olemukselle keskeistä.²²⁰

Emotionaaliseen kodin käsitteeseen liittyy paitsi talo fyysisenä paikkana myös perheenjäsenet.²²¹ Kellgrenin kerronnassa ne limittyivät emotionaaliseksi ja relationaaliseksi kodiksi:

Olen aiemmin sanonut Sedälle miten rakkaita, miten kallisarvoisia kaikki jäsenet Sedän perheessä ovat minulle ja että Sedän talo on minulle toinen koti; tältä etäisyydeltä ne molemmat sulautuvat yhdeksi niin että niitä ei enää voi erottaa sydämessäni.²²²

²¹⁷ Herman Kellgren – J. J. Tengström 14.3.1846, 24.8.[1846], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Herman Kellgren – Natalia Castrén 16.8.1853, 9.5.1854, SLSA 1185, GCSA, SLS. Vaikkeivät M. A. Castrénin välit tuleviin appivanhempiin näytä olleen yhtä läheiset kuin Herman Kellgrenillä, tulevista appivanhemmista käytetyissä nimityksissä oli samantyyppistä horjuvuutta. Mamma ja Farbror -nimitykset esiintyivät rinnakkain, ja harvoin esiintynyt Pappa-nimitys saattoi olla lainausmerkeillä tai ilman. Ks. esim. M. A. Castrén – Natalia Tengström 3.3.1850, 21.8.1850, 19.9.1850, SLSA 1185, GCSA, SLS.

²¹⁸ Carolina Tengström – Sofi Kellgren 1.9.1850, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK, ”båda våra älskade”; J. J. Tengström – Herman Kellgren 5.8.1853, 21.8.1851 [po. 1853], Coll. 99.2, Kellgreniana, KK, ”eder hulda fader”.

²¹⁹ Herman Kellgren – Robert Tengström 24.7.1845, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”Ljuft är visst att vara hemma; man finner sig utan förbehållsamhet älskad; det är skönt [...]”. Ks. myös 2.8.1845.

²²⁰ Elomaa 2006, 257–259, 262; Davidoff 2013, 64; Johannisson 2001, 33–34. Avioliitossa ks. tarkemmin luku ”Herkkä nero ja nuori Natalia”.

²²¹ Johannisson 2001, 33; Tosh 2007, 4–5. Ks. myös Elomaa 2006, 151, 254–255.

²²² Herman Kellgren – J. J. Tengström 28.8.[1846], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”Jag har förut sagt Farbror huru kära, huru dyrbara alla medlemmarna i Farbrors familj äro mig och att Farbrors hus är mig ett annat hem; på detta afstånd sammansmälta de båda till ett så att ej mera kan åtskilja dem i mitt hjerta.”

Hän kirjoitti löytäneensä sedän talosta kaiken ihmissydämälle kalliin ja pyhän: isän, ystävän ja elämänkumppanin. Omassa asunnossa hänestä saattoi tuntua tyhjältä mutta ilmaisi, että Tengströmeillä hänet otettiin vastaan kuin perheenjäsenen.²²³ Etenkin matkan päästä koti määrittyi ennen kaikkea sosiaalisena tilana ja suhteina eikä niinkään paikkana.²²⁴ Yksinäisen opiskelijan huone ei ollut koti, koska sieltä puuttuivat läheiset ihmiset. Tunteet olivat suhde, joka loi kodin relationaalisena käsitteenä ja kokemuksena. Emotionaalista kotia rakentamalla Kellgren rakensi ja vahvisti tunteyhteyksiään koko Tengströmin perheeseen.

Herman Kellgren vahvisti sidettään Tengströmin perheeseen ja kotiin muistelemalla jaettuja, idyllisiä kotihetkiä – Carolina Tengströmille kirjoittaessaan ”’Mamman’ talossa ja ’Mamman’ ja muun perheen seurassa”. Hän ilmaisi muistojen kotoa olevan vieraassa maassa ja vieraiden ihmisten keskellä tärkeitä. Kerronnassa ajalliset tasot yhdistyivät monitahoisesti: hän oli nauttinut Mamman ystäväyydestä ja hyväntahtoisuudesta monien vuosien ajan eikä se voisi ikimaailmassa hävitä hänen muistoistaan.²²⁵ Koti-ikävä voi tulkita ikäväksi nimenomaan kodin tarjoamaan emotionaaliseen turvaan ja kodin muistoon.²²⁶ Menneisyyden koti-idyllin sulo korostui kontrastissa nykyhetken yksinäisyyteen. Muistojen ikuisuudessa se idealisoitui pysyväksi ja staattiseksi. Kotimuiston tunneturva, joka tässä kiinnittyi Mammaan samaan tapaan kuin puolisoiden kirjeissä vaimoon, antoi voimaa vierauden keskellä. Merkityksen voi ymmärtää myös laajemmin: muistot kotoa olivat muistoja kotimaasta.

Avioliiton myötä Sofi Tengströmin sai uuden perheen Kuopion Kellgreneistä. Vanhemmat tukivat avoimesti ja tarkoituksellisesti kotoa poissaoloon tottumatonta tytärtään kiinnittymisessä uuteen perheeseen. Suhteet nimettiin samalla tavalla läheisiksi kuin Herman Kellgrenin suhteet Tengströmeihin. Kyse oli Sofi Kellgrenin uudesta kodista, jota hän myös piti omanaan, ja Kuopion Mammasta ja sisaruksista. J. J. Tengström kuvasi avioliittoa uudeksi yhteydeksi perheiden välillä. Helene ja Natalia Tengströmissä isosiskon avioituminen ja uusi perhe herättivät mustasukkaisuuttakin.²²⁷

²²³ Herman Kellgren – Föräldrarna 13.10.1843, teoksessa Castrén 1945, 54–55; Herman Kellgren – J. J. Tengström 14.3.1846, 17.11.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Herman Kellgren – Robert Tengström 8.9.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

²²⁴ Vrt. Chen 2015, 59–60, 71–72.

²²⁵ Herman Kellgren – Carolina Tengström Pingstdagen, i Paris [23.5.1847], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”i ’Mammas’ hus och i ’Mammas’ och den öfriga familjens sällskap”.

²²⁶ Elomaa 2006, 259; Johannisson 2001, 34.

²²⁷ J. J. Tengström – Herman Kellgren 29.8.1849, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK; Helene Tengström – Sofi Kellgren 1.3.1850, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; Natalia Tengström – Sofi Kellgren 3.3.1850,

Herman Kellgren halusi aktiivisesti sitoa itsensä yhä tiiviimmin Tengströmien perhepiiriin. Hän oli aloitteellisempi suhteen rakentamisessa mutta tulevat appivanhemmat vastasivat pyrkimyksiin pitkälti samoin keinoin. Äiti, isä ja koti sekä niiden johdannaiset olivat emotiivisia, relationaalisia nimityksiä, joita käyttämällä tunnesidettä rakennettiin ja vahvistettiin. Emotionaalinen asema perheen poikana rakentui sekä läheisen ystävän että morsiamen kautta. Erityisen ja varhaisen läheisyyden rakentaminen näyttää mahdollistuneen juuri tämän kaksoissiteen kautta.

Natalia Tengströmin ja M. A. Castrénin liitto oli aatteellisesta ja sosiaalisesta näkökulmasta täysosuma: kansallisia pyrintöjä pyyteettömästi tieteellisellä työllään edistänyt mies ja niitä ymmärtävä sivistynyt nainen perinteikkästä, suomalaisuutta sympatisoivasta yliopistoperheestä. Kihlaus herätti mielenkiintoa suku- ja tuttavapiirissä, pari vastaanotti runsaasti onnitteluja, ja Natalia Tengströmin persoonana tunnettiin myös M. A. Castrénin pietarilaisissa akateemisissa piireissä²²⁸. Suhde eteni nopeasti verrattuna Kellgreneihin. Kihlaus solmittiin alkuvuodesta 1850 ja syksyllä he jo avioituivat.²²⁹ Esimerkiksi Josephine Kellgren oli yllätynyt, sillä Natalia Tengström oli edellisenä syksynä vakuuttanut, ettei ollut koskaan ollut rakastunut. Ystävätär pohdiskeli, ettei tämä ehkä ollut silloin vielä itsekään pystynyt ottamaan selvää tunteistaan.²³⁰ Ystävien hämmästyks ei sinänsä ollut tavatonta ja toisen kihlaus saattoi tuottaa jännitettä nuorten naisten välisiin ystävyyskisiin.²³¹

Sukupiirissä Fredrika ja J. L. Runeberg pitivät paria erittäin sopivana. He liittivät suhteeseen aatteellisia merkityksiä. Fredrika Runeberg kirjoitti, ettei paljoa tuntenut M. A. Castrénia, mutta oli joka tapauksessa aina pitänyt tätä rakkaana. Castrénille soi mielellään, että ”Natun iloiset silmät ja kiltti lämmin sydän levittävät hieman viihtyisyyttä ja lämpöä sen elämään joka on *oman maan* vuoksi uhrannut niin monta vuotta kylmälle ja epävihtyisyydelle.” J. L. Runeberg ei tiennyt ketään kenelle Natun mielummin olisi suonut kuin ”ystävä Castrénille”. Hän vitsaili vaimolleen, että tämä saisi saliin yhden muotokuvan lisää kuuluisista sukulaisistaan. M. A. Castrén oli

12.9.1850, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; Carolina Tengström – Sofi Kellgren 1.9.1850, 28.9.1850, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; J. J. Tengström & Carolina Tengström – Herman Kellgren & Sofi Kellgren (arkistossa Carolina Tengströmiltä Herman Kellgrenille) 5.9.1850, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK; J. J. Tengström – Sofi Kellgren 15.9.1850, 29.9.1850, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; Sofi Kellgren – Natalia Castrén 9.8.[1856], SLSA 1185, GCSA, SLS.

²²⁸ Ks. esim. M. A. Castrén – Natalia Tengström 17.–19.2.1850, SLSA 1185, GCSA, SLS; Natalia Tengström – M. A. Castrén 1.3.1850, SLSA 1185, GCSA, SLS.

²²⁹ Castrén 1945, 317–318.

²³⁰ Josephine Kellgren – Natalia Tengström 1.2.[1850], SLSA 1185, GCSA, SLS.

²³¹ Ollila 2000, 120, 135–136; Vares 2005, 78–80.

”kunniavävy”, mutta Fredrika Runeberg oli varma siitä, että Natalia Tengström oli rakastunut M. A. Castréniin eikä kyseessä ollut ”järkeily”.²³² Maininta paljastaa, että tietyn laskelmoinnin mahdollisuus tunnustettiin. M. A. Castrén oli jo kuuluisuus ja tässä mielessä koko suvun kannalta hyvä naimakauppa.

J. J. Tengström ja M. A. Castrén iloitsivat näköpiirissä olevasta sukulaisuudesta. Tuleva appi J. J. Tengström näki perheen onnellisessa tilanteessa kaitselmuksen johdatusta. Hän oli todella mieltynyt M. A. Castréniin ja kunnioitti tätä. Ikäerosta huolimatta he olivat monista asioista poikkeuksellisen samaa mieltä. Tengströmin arvion mukaan Castrén oli luonteeltaan iloinen, reipas ja puhelias mutta terveydeltään heikko.²³³ M. A. Castrén oli onnellinen tulevasta asemastaan J. J. Tengströmin vävynä – ja poikana. Morsiamelleen hän kirjoitti:

Välitä myös minun kunnioituksen vakuutukseni hänelle, jota niin äärettömän mielelläni kunnioitan isän-nimellä ja jota kohtaan tuntisin syvintä kunnioitusta, vaikka Natalia ei olisi minun Nataliani. Voi miten mielelläni haluaisin ilostuttaa hänen vanhuuttaan, jos minulla vain olisi kykyä siihen.²³⁴

Kiintymystä naispuolisia perheenjäseniä kohtaan sulhasmies sen sijaan ilmaisi varsin tyypillisin fraasein, jotka eivät välitä persoonallista vaikutelmaa. Hän vakuutti, että tulisi rakastamaan ja kunnioittamaan tulevan vaimonsa läheisiä.²³⁵ J. J. Tengströmistä hän olisi pitänyt joka tapauksessa, mutta muut perheenjäsenet merkitsivät jotakin vain morsiamen kautta.

Vaikka M. A. Castrén oli aatteellisen verkoston ja J. J. Tengströmin mielestä ihannevävy, suhteeseen Carolina Tengströmin kanssa liittyi molemmin puolista varautuneisuutta.²³⁶ Heidän ”onnettomista väleistään” oli liikkunut huhupuheita ja ilmeisesti

²³² Fredrika Runeberg – Carolina Tengström Fredag [tammikuu 1850], SLSA 1106, SLS-Samlingen, Handskrifter av J.L. Runeberg och Fredrika Runeberg, SLS, ”[...] Nattus glada ögon och snälla varma hjerta breder litet trefnad och värma kring dens lif som för oma maa offrat så många år åt köld och otrefnad.”, ”vännen Castrén”, ”en riktig hedersmåg”, ”resonnemang”. Myöhemmin J. L. Runeberg ja J. V. Snellman vakuuttivat M. A. Castrénille Natalia Tengströmin soveltuvuutta aatteelle uhrautuvan miehen kumppaniksi. Ks. luku ”Idealisoitu kansallinen yhteys”.

²³³ J. J. Tengström – J. V. Snellman 26.5.1849, teoksessa Snellman 1996, SA VI, 783–784; J. J. Tengström – Sofi Kellgren 22.9.1850, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK. Ks. myös Castrén 1945, 322.

²³⁴ M. A. Castrén – Natalian Tengström s.a. [26.9.1850?], SLSA 1185, GCSA, SLS, ”Anmäl äfwen min wördnadsbetygelse för honom, som jag så oändligt gerna hedrar med faders-namnet och för hvilken jag skulle hysa den djupaste wördnad, äfwen om Natalia icke wore min Natalia. Ack huru gerna skulle jag ej wilja glädja hans älderdom, om det blott stode i min förmåga.”

²³⁵ M. A. Castrén – Natalia Tengström s.a. [26.9.1850?], SLSA 1185, GCSA, SLS.

²³⁶ Ks. myös Castrén 1945, 322.

perheen toinen sulhasmies Paavo Tikkanen oli myös hämmentänyt tilannetta. Carolina Tengströmiä huolestutti, että tuleva vävy pysytteli häntä kohtaan vieraana ja etäisenä. Lisäksi Natalia Tengström selitti, että äiti oli huomannut M. A. Castrénissa tämän pienet viat, kuten Kellgrenissä ja Tikkasessakin, mutta ”ilman mitään pahaa tarkoitusta.” Natalia Tengström tunnusti, että ”ne Tikkaslaiset ajatukset” olivat osin tarttuneet häneenkin, mutta äidin kanssa käymänsä pitkän keskustelun jälkeen hän oli varma, ettei tämä suhtautunut sulhaseen varautuneesti. Äiti oli vakuuttunut, että tyttärestä tulisi hyvän ja luotettavan Castrénin kanssa todella onnellinen. Natalia Tengström kehotti sulhastaan olemaan tätä kohtaan sydämellisempi ja ystävällisempi. Hän muistutti, ettei hänkään olisi se mikä oli ilman äitiään.²³⁷

M. A. Castrén tunnusti, että oli noudattanut tiettyä varovaisuutta suhteessaan Carolina Tengströmiin.

Ihmiset ovat yrittäneet uskotella minulle, että hän, jota pian alan pitää äitinäni, ei kohdista minuun niitä kaikkein äidillisimpiä tunteita, vaan mielellään paljastaa heikkouksiani ja nostaa niitä kritiikin kohteiksi.²³⁸

Tuleva vävy oli loukkaantunut ja odotti ”äidilliseltä silmältä” suopeutta. – Itse hän ei moittinut rakkaitaan ja ystäviään pikkuasioista ja odotti samaa näiltä. M. A. Castrénin kiintymyksessä oli tiettyä ehdollisuutta: ”Kyllä Mamma kuitenkin vakuuttuu ennemmin tai myöhemmin siitä, että rakastan hän kuin poika, jos hän rakastaa minua kuin äiti.” Hän selitti luontonsa olevan sellainen, ettei ilmaissut tunteitaan sanoilla ja eleillä vaan teoilla. Hän halusi kuitenkin morsiamen välityksellä vakuuttaa anopil- le kunnioitustaan ja kiintymystään.²³⁹ M. A. Castrén vetosi tuleviin äidin ja pojan positioihin, joihin hän liitti sukupuolittuneita odotuksia. Morsiamen ja anopin piti ymmärtää hänen erityistä luonnettaan ja tapaansa ilmaista tai olla ilmaisematta tunteitaan.²⁴⁰ Kitka anopin ja vävyn välillä oli tosiasia, mutta se yritettiin neuvotella ja tasoitella parhain päin.

²³⁷ Natalia Tengström – M. A. Castrén 24.9.1850, SLA 1185, GCSA, SLS, ”olyckliga förhållande”, ”utan all ond mening”, ”de der Tikkanenska idéerna”.

²³⁸ M. A. Castrén – Natalia Tengström s.a. [26.9.1850?], SLA 1185, GCSA, SLS, ”Menniskorna hafva sökt inbilla mig att hon, som jag snart kommer att anse för min mor, icke omfattar mig med de mest moderliga känslor, utan gerna blottar mina svagheter och gör dem till föremål för kritik.”

²³⁹ M. A. Castrén – Natalia Tengström s.a. [26.9.1850?], SLA 1185, GCSA, SLS, ”ett moderligt öga”, ”Nog skall Mamma ändock förr eller sednare öfvertyga sig, att jag älskar henne som en son, om hon älskar mig som en mor.”

²⁴⁰ Ks. tarkemmin M. A. Castrénin ”muuttumattomasta luonnosta” luku ”Herkkä nero ja nuori Natalia”.

Carolina Tengströmin varautuneisuus limittyi tytärten avioliittojen nostattamiin menetyksen ja mustasukkaisuuden tunteisiin. Kuopuksen nuoruus vahvisti niitä. ”Minusta tuntuu aina pahalta, kun ajattelen, miten pian on kyse meidän pienestä lapsestamme, että me eroamme hänen kanssaan”, Carolina Tengström tunnusti vanhimmalle tyttärelleen.²⁴¹ Hän oli kyllä vakuuttunut, että he olivat jättämässä Natalian hyviin käsiin; vielä raskaampaa olisi ollut, jos lapsi olisi ollut tyytymätön tai välinpitämätön. Carolina Tengström arveli myös, että Natalia tulisi olemaan enemmän erossa kotoa kuin Sofi. Etääntymisen pelon M. A. Castrén pyrki kumoamaan. Hänestä oli päinvastoin onni, että vaimon lapsuudenkoti oli lähellä ja yhteydet säilyivät etenkin, kun hän itse saattoi työnsä vuoksi olla kiireinen.²⁴²

Vävyjenkään keskinäiset suhteet eivät olleet ongelmattomat, vaikka heitä yhdistivät yliopisto-opinnot, sitoutuminen suomalaisuusaatteeseen ja sosiaalinen piiri.²⁴³ M. A. Castrénilla oli epäilyksiä lankosuhteiden onnistumisesta, mistä hän kertoi avoimesti morsiamelleen:

Olen usein kiinnittänyt huomiosi niihin epämiellyttäviin olosuhteisiin, jotka voivat kehkeytyä seurauksena siitä kaksinkertaisesta lankoudesta, jonka nyt solmin, erityisesti kun on ilmeinen asia, että kaksi langoista ei tule vetämään yhtä. Toistan vielä kerran, että aion asettaa itseni samanlaiseen suhteeseen molempien lankojen kanssa ja toivon, että tällä tavalla voin parhaalla tavalla säilyttää rauhan ja sovinnon. Sen sijaan, että perustan sekaannusta, aion ottaa tehtäväkseni yrittää välittää eri intressejä.²⁴⁴

²⁴¹ Carolina Tengström – Sofi Kellgren 1.9.1850, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK, ”Jag får alltid ondt när jag tänker på huru snart det gäller vårt lilla barn, att vi skola skiljas vid henne.” Myös Fredrika Runeberg kutsui Natalia Tengströmiä lapseksi. Ks. Fredrika Runeberg – Carolina Tengström Lördag afton, Michaili 1850, SLISA 1104Fr, Borgåsamlingen, Fredrika Runebergs samling, SLS.

²⁴² J.J. & Carolina Tengström – Herman & Sofi Kellgren 5.9.1850 (arkistossa Carolina Tengströmiltä Herman Kellgrenille), Coll. 99.2, Kellgreniana, KK; Natalia Tengström – M. A. Castrén 24.9.1850, SLISA 1185, GCSA, SLS; M. A. Castrén – Natalia Tengström s.a. [26.9.1850?], SLISA 1185, GCSA, SLS; Carolina Tengström – Sofi Kellgren 28.9.1850, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK.

²⁴³ Kesällä 1850 Castrén ja Tikkanen olivat kihlattujensa luona maalla vierailevana parivaljakko. He ja Kellgren pitivät yhteyttä myös kaupungissa. Esimerkiksi eräänä kesäkuisena perjantai-iltana Castrénin luona olivat istuneet niin Kellgren ja Tikkanen kuin morsianten eno Fredrik Tengströmkkin. Ks. M. A. Castrén – Natalia Tengström 28.6.1850, SLISA 1185, GCSA, SLS; Carolina Tengström – Sofi Kellgren 1.9.1850, 28.9.1850, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; J. J. Tengström – Sofi Kellgren 22.9.1850, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK.

²⁴⁴ M. A. Castrén – Natalian Tengström s.a. [26.9.1850?], SLISA 1185, GCSA, SLS, ”Jag har ofta gjort Dig uppmärksam på de obehagliga omständigheter, som kunna uppstå i följe af det tvåfaldiga svågerskap, hvori jag nu träder, i synnerhet då det är en afgjord sak, att tvenne bland svågarna ej

M. A. Castrén oli avoimen vastahakoinen tulevaa sukulaisuutta kohtaan: ”Miellyttävintä minulle kai olisi vetäytyä kaikesta lähemmästä kanssakäymisestä molempien lankojen kanssa, mutta en halua sitä Sinun ja vanhempiesi takia.” Hän lupasi voimiensa mukaan ”tarjoutua toimimaan ystävien ja sukulaisten hyväksi” mutta ei asettanut sitä ”elämäntehtäväkseen”.²⁴⁵ M. A. Castrénia näyttää kiinnostaneen eritoten sukulaisuus ”aitojen” Tengströmien kanssa.

M. A. Castrénin kirjeestä ei käy selväksi, keitä hän tarkoittaa kahdella langolla, jotka eivät tulisi vetämään yhtä. Hänen ja Kellgrenin suhteet eivät olleet parhaat mahdolliset, sillä myöhemmin samassa kirjeessä hän totesi: ”Jopa Kellgren saa huomata, että hän omistaa minussa paremman ystävän kuin hän ehkä itse luulee.”²⁴⁶ Vuonna 1849 Castrén oli ollut opponenttina Kellgrenin dosentinväitöskirjalle, joka ei hänen mielestään ollut kyllin syvälinen vaikkakin hyväksyttävissä. Paavo Tikkanen taas oli useaan otteeseen kehunut M. A. Castrénia kirjeissään Helene Tengströmille. Jonkinlaisista skismoista saattaa kuitenkin viestiä Tikkasen osuus Carolina Tengströmin ja M. A. Castrénin välien hämmentämisessä. Gunnar Castrénin mielestä M. A. Castrénin levottomuuden syy olivat paitsi kahden muun langoksen hänestä eroavat luonteenlaadut myös näiden yhteiset liiketoimet, joista hän arvioi pidemmän päälle syntyvän yhteentörmäyksiä.²⁴⁷ Viitteitä Kellgrenin ja Tikkasen skismoista ei kuitenkaan muusta tämän tutkimuksen aineistosta ilmene.

M. A. Castrén itse saattoi olla kolmas pyörä langosten joukossa. Kellgren ja Castrén olivat persooniltaan varsin erilaiset ja ehkä siten yhteensopimattomat. Voi myös pohtia, oliko talonpoikainen ja suomenkielinen Tikkanen omanarvontuntoiselle sankaritutkija Castrénille liian vähäpätöinen veljeksi avioliiton kautta. Castrén oli myös kymmenisen vuotta vanhempi kuin kaksi muuta, jotka olivat opiskeluajoista asti olleet tovereita samassa osakunnassa ja yhteisten projektien parissa. Itse asiassa Castrénin ikäero Snellmaniin oli hieman pienempi ja Runebergiin suurin piirtein sama kuin Kellgreniin ja Tikkaseen. Ehkä hän halusi nähdä itsensä enemminkin vertaisena

komma att draga ett. Jag upprepar ännu en gång, att jag ärnar ställa mig på jemlik fot med båda svågrarna och hoppas på detta sätt bäst bibehålla frid och sänja. I stället för att stifta oreda skall jag göra till min uppgift att söka förmedla skilda intressen.”

²⁴⁵ M. A. Castrén – Natalian Tengström s.a. [26.9.1850?], SLISA 1185, GCSA, SLS, ”Beqwämast wore det wäl för mig att draga mig undan all närmare beröring med begge svågrarna, men jag will det ej för Din och föräldrarnas skull.”, ”bjuda till att werka öfver för wänner och fränder”, ”mitt lufs uppgift”.

²⁴⁶ M. A. Castrén – Natalian Tengström s.a. [26.9.1850?], SLISA 1185, GCSA, SLS, ”Till och med Kellgren skall finna, att han uti mig äger en bättre vän, än han kanske sjelf tror.”

²⁴⁷ Castrén 1945, 322, 359; Natalia Tengström – M. A. Castrén s.a. [27.9.1850?], SLISA 1185, GCSA, SLS. Ks. Paavo Tikkasen osuudesta anopin ja Castrénin skismassa ks. tarkemmin yllä.

näille tuleville suurmiehille kuin kuin kahdelle nuoremmalle ”nousukkaalle”.

Ulospäin tengströmiläiset vävyt pitivät yhtä. Tarkkanäköinen sukulainen, serkku Robert Lagus näki silti asetelman läpi. Langosten suhteet olivat ”mahdollisimman herttaiset”, mutta ”absoluuttinen intimiteetti” sai intomielisyydestään teennäisyyden vivahteen. Esimerkiksi Kellgrenin kirjoittama arvio Castrénin professorin väitöskirjasta oli ”ylenpalttisessa imartelussaan sopimaton”. Hän olisi halunnut nähdä Castrénin itsetyytyväisen ilmeen, kun tämä oli lukenut ”tämän suurellisen ylistyspuheen”. Samoin Kellgren ja Castrén yksissä tuumin esittivät moittivan mielipiteensä G. A. Wallinin väitöksestä.²⁴⁸ Kellgren ei näyttänyt ainakaan ulospäin jättäneensä mitään hampaankoloon Castrénin hänen väitöskirjaansa kohdistamasta arvostelusta. Tärkeämpää oli näyttäytyä saumattomana joukkona ja edistää yhteisen perhepiirin asemaa.

M. A. Castrén oli aatteellisen verkoston kannalta unelmavävy ja tuli erinomaisesti toimeen morsiamensa isän kanssa. Suhteessa tämän äitiin oli kuitenkin kitkaa. Saavutuksia ja kuuluisuutta olennaisempaa oli persoonallisuus, joka ilmeni vanhemmille hyvin eri tavoin. M. A. Castrén vaikuttaa olleen omanarvontuntoinen, eikä ollut aidosti innostunut uusista langoistaan, vaikka muiden edessä piti näiden kanssa yhtä.

Helene ja Paavo Tikkanen ovat salaperäisin Tengströmin piirin nuorista pariskunnista. Aiemmassa kirjallisuudessa he piirtyvät taka-alalle muita piirin jäseniä vaatimattomampina. Helene Tengströmin huonokuuloisuus tarjoutuu vaivattomasti syyksi kahden säkenöivän sisaren varjoon jäämiselle. Paavo Tikkasen sosiaalinen tausta oli matalampi kuin muilla vävyillä puhumattakaan arkipiispasta polveutuneesta vaimonsa suvusta. Tikkasten historiankirjoituksellinen ja lähdeaineistollinen hiljaisuus lisää entisestään houkutusta nähdä heidät Tengströmin piirin vähäisimpinä jäseninä. Tikkasten kodin tulipalossa vuonna 1858 menetettiin todennäköisesti paljon mahdollista aineistoa, kuten kirjeitä²⁴⁹.

Paavo Tikkasen tausta suomenkielisessä talonpoikaistossa näyttäytyy potentiaalisena haittana Helsingin avioliittomarkkinoilla.²⁵⁰ Yksityiset kirjeenvaihdot valottavat

²⁴⁸ Robert Lagus – Wilhelm Lagus 28.1.1851, Coll. 543.5, Lagus-suvun arkisto, KK, ”sötaste möjliga”, ”denna absoluta intimitet”, ”sitt öfverdrifna smicker oanständiga recension”, ”denna pompösä panegyrik”.

²⁴⁹ Tulipalosta ks. tarkemmin luku ”Tikkasen ja Kellgrenin kansallinen konserni”. Esimerkiksi Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran hallussa oleva Paavo Tikkasen arkisto sisältää hänelle saapuneita kirjeitä vuodesta 1858 eteenpäin.

²⁵⁰ Kielikysymysten politisoiduttua 1900-luvun alussa ruotsinmielisissä piireissä oli vastahankaisuutta avioliittoihin suomenkielisten kanssa. Niitä voitiin pitää jopa ”etnisen rajan” ylittämisenä ja suomenkielisiä yksinkertaisina. Suomenkielisiin liittyi ennakkoluuloja, joilla oli rodullinen

hänen asemaansa yhteisössä toisin, sillä miellyttävä kirjakauppias kiinnitti nuorten säätyläistytöjen huomion. Natalia Tengströmin ystävätär Charlotte Trapp raportoi innostuneena kohtaamisestaan ”Mr Tickasen” – tai ”Mr Paulin” – kanssa Öhmanin kirjakaupassa todennäköisesti joulun alla 1849²⁵¹. Charlotte Trapp vieraili liikkeessä ystävättärensä Augusta Pippingin kanssa tarkoituksenaan ostaa maalaustarvikkeita. He olivat olleet juuri katsomassa sopivia papereita, ”Kun Mr Tickanen tuli ja näytti meille kaiverruksia niitä jumalaisia!!!!” Niitä suuremman vaikutuksen sydämeen ja mieleen teki kuitenkin kirjakauppias:

[...] sillä niin miellyttävä, hyvä ja kohtelias hän oli, että kun Augusta ja minä tulimme ulos kadulle minä sanoin: tiedätkö hän on kovin miellyttävä” – En usko että olisi vaikeaa tykätä hänestä – vastasi Augusta. – Niin tiedätkö en minäkään” vastasin minä” – mutta hiljaa älä puhu tästä.²⁵²

Charlotte Trapp oli jo tietoinen Helene Tengströmin kiinnostuksesta Paavo Tikasta kohtaan: ”Valmista Sinä vain Helèneä olemaan varuillaan meidän suhteemme – että me emme aivan liian usein osta piirustuspapereita Kirjakaupasta, verukkeena Mr Paulin kanssa rupattelulle.”²⁵³ Kirje on hyvä esimerkki siitä, että 1800-luvun ihanteiden mukainen käsitys nuorten naisten passiivisuudesta kumppanin etsinnässä ei tyttöjen eletyssä todellisuudessa pitänyt paikkaansa. Nuoret naiset etsivät aktiivisesti oikeaa miestä ja heillä oli eripituisia ihastuksia – heiloja (”flamma”).²⁵⁴ Paavo Tikkanen oli helsinkiläisten säätyläistytöjen mielestä kiinnostava, jopa sulhasehdokkaana. Hän kuului *Suomettaren* perustajiin ja oli lisäksi kirjakaupan ja -painon omistaja sekä kustantaja. Tikkanen oli itsensä tehnyt, toimelias ja aktiivinen mies, jonka tausta saattoi jopa olla sopiva ripaus eksotiikkaa pääkaupungin mamsellien mielikuvissa.

ulottuvuus. Ks. Elomaa 2006, 92, 129–130, 195.

²⁵¹ Kirje on päiväämätön, mutta Gunnar Castrén on ajoittanut sen vuoteen 1849. Koska Charlotte Trapp ei lähettänyt terveisiä Sofi Tengströmille/Kellgrenille, näyttää siltä, että tämä oli jo naimisissa ja muuttanut pois kotoa. Kirjeessä on joitakin ilmaisuja, jotka sijoittavat sen loppuvuoteen.

²⁵² Charlotte Trapp – Natalia Tengström s.a. [loppuvuosi 1849], SLSA 1185, GCSA, SLS. Charlotte Trappin kirjeitä on käytetty SLS:stä saatuina, puhtaaksikirjoitettuina versioina. Trappin tapa käyttää lainausmerkkejä ja ajatusviivoja on jokseenkin sekava. Ne on tässä pyritty toistamaan samassa muodossa. ”[...] ty så hygglig, god och artig var han, att när Augusta och jag kommo ut på gatan sade jag: vet Du han är bra hygglig” – Icke tycker jag det vore svårt att tycka om honom – svarade Augusta. – Ja vet Du icke jag heller” svarade jag” – men tyst tala ej om det.”

²⁵³ Charlotte Trapp – Natalia Tengström s.a. [loppuvuosi 1849], SLSA 1185, GCSA, SLS, ”Bered Du bara Helène att vara på sin vakt för oss – att vi ej allt för ofta köper ritpapper på Bokhandeln, under förvändning att språka med Mr Paul.”

²⁵⁴ Häggman 1994, 91. Vrt. myös Davidoff 2013, 134.

”Mister” tai ”Monsieur” -sanaan viittaavat ”Mr Paul” ja ”Mr Tikkanen” -ilmaisut voi tulkita eksotisoiviksi – sekä hyvässä että pahassa.

Helene Tengström ja Paavo Tikkanen kihlautuivat luultavasti kesäkuussa 1850 yliopiston promootion juhlinnan yhteydessä. He avioituivat vuotta myöhemmin kesäkuussa 1851. Kihlaus oli periaatteessa salainen mutta siitä puhuttiin yleisesti. Huhut liikkui verkostossa, johon kuului säätyläistuttavia sekä palvelijoita. J. L. Runeberg toi tiedon Helsingin matkalta tuoreeltaan vaimolleen Fredrikalle, joka lähetti parille lämpimät ja ”tädilliset” onnentoivotuksensa. Sen sijaan J. V. Snellmanille ja Fredrik Cygnaeukselle M. A. Castrén teeskenteli tietämätöntä – tosin epäuskottavasti. Nämä vanhat ystävät saivat tyytyä palvelijoiden välittämiin juoruihin. Sisarusten ystävätäret eivät vielä kesällä tienneet kihlauksesta, vaikka heillä oli omia aavistuksiaan. Julkisessa tiedossa kihlaus näyttää olleen viimeistään syyskuusta 1850.²⁵⁵ Salaisuuden rajat piirsivät tengströmiläisyyden rajoja: sisäpuolella olleet luotetut sukulaiset kuuluivat joukkoon, muut eivät.

Paavo Tikkanen oli suvulle vieraampi sulhasehdokas kuin Herman Kellgren ja M. A. Castrén, jotka olivat jo vuosia kuuluneet paitsi Tengströmien myös Runebergien tuttavapiiriin. Fredrika Runeberg tunnusti Carolina Tengströmille, että hänestä tuntui varsin kummalliselta ajatella niin vierasta ihmistä kuin Tikkasta niin läheisenä kuin sisarensa lapsen kumppanina. Fredrika Runeberg toivoi, että nuoripari tulisi Porvooseen ”näyttämään itseään suvulle”.²⁵⁶ Tikkanen tuli tutuimpien piirien ulkopuolelta, ja hänen yhteytensä Tengströmeihin oli ennen kaikkea osakuntatoveri ja liikekumppani Herman Kellgren.

Perheen kannalta liitto oli toivottu. Vanhemmat panivat tyytyväisinä merkille suhteen positiivisen vaikutuksen tyttärensä. Helene Tengström oli niin iloinen, että hänen laulunsa kuului koko talossa päivät läpeensä. Sekä äiti että isosisko muistivat

²⁵⁵ Fredrika Runeberg – Carolina Tengström 27.6.1850, SLISA 1104Fr, Borgåsamlingen, Fredrika Runebergs samling, SLS; M. A. Castrén – Natalia Tengström, s.a. [1.7.1850?], 19.9.1850, SLISA 1185, GCSA, SLS; Charlotte Trapp – Natalia Tengström 24.9.1850, SLISA 1185, GCSA, SLS; Kuulutettujen luettelot 1850–1869 (1851), Helsingin ruotsalais-suomalaisen seurakunnan arkisto, Digitaaliarkisto, KA; Castrén 1945, 322. Fredrika Runebergin Carolina Tengströmille lähettämästä kirjeestä varmistuu, että pari kihlautui 27.6.1850 mennessä. M. A. Castrénin kirjeestä Natalia Tengströmille taas selviää, että puheet liittyivät nimenomaan promootiojuhlallisuuksiin. Tosin vaikuttaa siltä, että olennaisesta virkkeessä puuttuu sana tai sanoja: ”Snellman berättade för mig i går afton, ’att hans jungfru af Tengströms jungfru fått höra, att Tikkanen och Helene under promotions-högtidligheterna.” Promootiopäivän juhlinnasta tarkemmin ks. esim. *Helsingfors Tidningar* 22.6.1850.

²⁵⁶ Fredrika Runeberg – Carolina Tengström 27.6.1850, SLISA 1104Fr, Borgåsamlingen, Fredrika Runebergs samling, SLS, ”visa sig för släkten”.

sulhasmiestä terveisillään Helene Tengströmin kirjeissä. Carolina Tengström osoitti myös huolenpitoa sairastunutta Tikkasta kohtaan kyselemällä, haluaisiko tämä soppaa päivälliseksi. Anopin mielikuvissa Tikkanen oli toimelias mies, joka ei pitänyt laiskottelusta.²⁵⁷ J. J. Tengström kirjoitti vanhimmalle tyttärelleen vilpittömästä ilostaan. Helene Tengström oli äidin poissaolella ottanut vastuuta kodinhoidosta.

Helene on ollut kerrassaan epätavallisen iloinen ja hyvällä tuulella; mistä minulla on ollut isällinen iloni. Sillä, että hän on löytänyt ystävän ja seuraalaisen läpi elämän Tikkasestaan, on ollut häneen kerrassaan merkittävän hyvää tekevää vaikutus. Hän on kerännyt rohkeutta ja itseluottamusta, mitä hän niin hyvin tarvitseekin, minkä ohella hänelle on kehittynyt huomaavaisuutta ja tarkkaavaisuutta.²⁵⁸

Iloon tyttären löytämisestä onnesta liittyi helpotusta tämän henkisestä vahvistumisesta ja kypsymisestä. Isällisessä juonessa aran tyttären löytämä onni ja sulhanen vahvistivat tämän mielialaa ja henkistä kypsyttää. Minän relationaalisuuden näkökulmasta voidaan ajatella, että merkittävältä toiselta saatu arvostus kohensi Helene Tengströmin käsitystä itsestään. Kysymys oli myös sosiaalisesta statuksesta. Naimisissa olevan naisen asema oli arvostetumpi kuin naimattoman, eikä hän enää ollut sisarista ainoa, jolla ei ollut sulhasta²⁵⁹. Suhde oli vastavuoroinen: Helene Tengströmin Paavo Tikkaseen kohdistunut valinta sinetöi tämän aseman perheen ja suvun piirissä.

Talonpoikaisylioppilaasta muodostui fennomanian ihannoitu hahmo, joka edusti sivistysohjelmaa ja yhteiskunnallista muutosta. Kirjallisuudessa sivistyneistön ja kansan välinen liitto konkretisoitui ylioppilaan ja talonpoikaistytön avioliittoon päättyvässä suhteessa, jossa eroottinen ja poliittinen halu limittyivät vahvistavasti toisiinsa.²⁶⁰ Tengströmin perheen kirjeissä ei kommentoida Paavo Tikkasen sosiaalista taustaa. Ilo tyttären onnesta on voinut peittää alleen kysymyksen sulhasen vaatimattomammasta taustasta, mutta tämä saattoi itse asiassa olla perheen näkökulmasta

²⁵⁷ J. J. & Carolina Tengström – Herman & Sofi Kellgren (arkistossa Carolina Tengströmltä Herman Kellgrenille) 5.9.1850, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK; Helene Tengström – Paavo Tikkanen, Måndagsmorgon kl: ½ 9, SL5A 954.10.83, SSA, SLS; Carolina Tengström – Helene Tikkanen 3.7.1854, SL5A 954.10.83, SSA, SLS. Ks. myös Castrén 1945, 322.

²⁵⁸ J. J. Tengström – Sofi Kellgren 15.9.1850, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK. ”Helene har varit alldeles ovanligt glädlig och vid godt mod; hvaraf jag haft min faderliga fägnad. Att hon funnit en vän och följesla-[gare] genom lifvet i sin Tikkansen, har på henne haft en alldeles märkvärdigt välgörande inflytelse. Hon har fattat mod och förtrostan till sig sjelf, som hon så väl behöfva, jemte det hon förskapat sig i omtänksamhet och uppmärksamhet.”

²⁵⁹ Avioitumisen vaikutuksesta naisen sosiaaliseen statukseen ks. Häggman 1994, 95–96.

²⁶⁰ Rojola 2009, 17, 19.

juuri osuva lisä vävyjen joukkoon. Sofi Tengström oli nainut perheen ”toisen pojan” ja Natalia Tengströmin tuleva puoliso oli nimekäs tutkija. Helene Tengströmin kumppani saattoi hyvin olla mies, joka ruumiillisesti nousevaa suomalaista kansakuntaa ja jonka syntyperä ja äidinkieli olivat kiinteässä yhteydessä idealisoituun kansaan. Nosteessa olevana liikemiehenä Tikkanen eli todeksi ihannetta itsensä teoillaan tekevästä miehestä. Helene Tengströmin ja Paavo Tikkasen liittoa voi pitää sukupuoliroolit kääntävänä vastinparina fennomaanimiesten ”aitoon” suomalaiseen kansaan kuuluneiden naisten kanssa solmituille liitoille, joissa tunteet puolisoa ja kansaa kohtaan limittyivät ja kansaan voitiin samaistua puolison välityksellä²⁶¹.

Tikkasen suomenkielisyyttä korostetaan usein, mutta on tärkeää huomata, että koulutuksensa kautta hän oli sosiaalistunut ruotsinkielisen sivistyneistön joukkoon. Tikkanen oli niiden kahden maailman asukas, joita fennomaaninen sivistyneistö halusi niveltää yhteen. Hän oli samaistuttava mutta suomalainen. Tikkasen useat etunimet heijastavat sopeutumista erilaisiin ja erikielisiin sosiaalisiin ympäristöihin. Minäkerronnan joustavuudesta todistavat hänen eri yhteyksissä itsestään käyttämänsä etunimet: ruotsiksi hän oli Paul, suomeksi, tai savoksi, Poavo – ei siis Paavo, kuten Tikkasen nimi tavataan nykysuomen sääntöjen mukaan kirjoittaa.²⁶² Helsingissä hänen toimintaympäristönsä ja sosiaaliset piirinsä olivat valtaosin ruotsinkieliset. Niissä Tikkanen kuitenkin omisti toimintansa ja tarmonsä suomen kielen asian edistämiseksi, mikä näkyy käytännön töissä ja yksityisessä kirjeenvaihdossa.²⁶³ Poavo nousi – jopa soluttautui – ruotsinkieliseen säätyläistöön ajakseen oman kielensä, suomen, asiaa.

Vävyjä houkutti Tengströmin perheen jäseneneksi pääseminen, mihin liittyi tunteiden rakentaminen morsiamen vanhempiin sekä kiinnittyminen laajempaan verkostoon. Tengströmien vetovoimaa vävyehdokkaiden parissa lisäsi etenkin arvostettu

²⁶¹ Vrt. Siltala 1999, erit. 67–71; Sulkunen 2004, 203.

²⁶² Ruotsinkielinen kirjoitusasu Paul, ks. Helene Tikkanen – Paavo Tikkanen s.a., SLSA 954.10.83, SSA, SLS; Helene Tikkanen – Carolina Tengström, Sofi Kellgren & Natalia Tengström (arkistossa Carolina Tengströmille) 15.7.1851, SLSA 954.10.83, SSA, SLS; Herman Kellgren – Paavo Tikkanen 15.3.1854, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Carolina Tengström – Helene Tikkanen 29.6.1856, SLSA 954.10.83, SSA, SLS; Paavo Tikkanen – Sofi Kellgren, kutsu Helene Tikkasen hautajaisiin 1857, SLSA 954.10.83, SSA, SLS. Suomenkielinen tai savolainen kirjoitusasu Poavo, ks. esim. Paavo Tikkanen – August Ahlqvist 10.2.1855, 15.3.1855, August Ahlqvistin arkisto, SKS.

1800-luvun Suomen säätyläiskulttuurissa käytettiin toisinaan nimen ranskankielistä varianttia. Nimien erikieliset versiot näyttävät eläneen rinnakkain ilman, että se oli aikalaisille ongelma. Henkilön nimi saattoi vaihdella kontekstista riippuen.

²⁶³ Ks. tarkemmin luvut ”Nuorukaisten asia osakunnissa” ja ”Tikkasen ja Kellgrenin kansallinen konserni”.

isä, professori J. J. Tengström²⁶⁴. Myös tulevan apen näkökulmasta vävyt olivat tärkeä ja tervetullut lisä perheeseen ja sosiaaliseen piiriin. Vävyjen hyväksyntään vaikuttivat tytärten tunteet ja onni: vävykokelaan kuuluisuus ei ollut itsestään selvä tae myöte-mielisyydestä, toisaalta vaatimaton sosiaalinen tausta ei estänyt toisiinsa kiintyneen pariskunnan liittoa.

Tengströmin piirin muodostumiseen liittyi myös toteutumattomia mahdollisuuksia. Kesällä 1843, puolisen vuotta Herman Kellgrenin kanssa annetun lupauksen jälkeen, Sofi Tengströmiä lähestyi toinen kosija perheen lähipiiristä. Hän oli J. J. Tengströmin ystävä ja oppilas, pian 17-vuotiaasta tyttöä 20 vuotta vanhempi J. V. Snellman. Valinta oli Sofi Tengströmin oma, ja hän antoi uudelle kosijalle rukkaset. Episodi oli kiusallinen. Se saattoi Sofi Tengströmin ja Herman Kellgrenin keskinäisen lupauksen vaaraan paljastua, mihin J. J. Tengström suhtautui hyvin vakavasti. Säilyneessä kirjekonseptissa, jonka epäselvyys ja runsaat yliviivaukset kielinevät kiihdytystä mielentilasta, J. J. Tengström vaati painokkaasti Snellmania pitämään omana tietonaan asian, jota hän ei halunnut uskoa edes paperille ja jonka Snellman oli osittain saanut selville.²⁶⁵ Häggman tulkitsee, että yleisesti ottaen kihlautumiseen ei liittynyt lopullisuutta, vaan se oli eräänlainen koeaika ja voitiin purkaa ilman, että nainen menetti asemaansa avioliittomarkkinoilla.²⁶⁶ J. J. Tengströmin suhtautuminen kielii ainakin tässä tapauksessa siitä, että tilanne olin tulenarka. J. V. Snellman sai todennäköisesti tietää, että Sofi Tengström oli jo lupautunut jollekulle mutta ei välttämättä sitä, kuka sulhanen oli.

J. V. Snellmanin toiveissa yhdistyivät viehtymys nuoreen Sofi Tengströmiin ja halu päästä isällisen opettajansa perheyhteyteen. Snellman kirjoitti melko pian epäonnistuneen kosinnan jälkeen apologiakirjeen J. J. Tengströmille. Häntä viehätti tytön ”viaton, lempeä ja iloinen olemus”. Myös J. J. Tengströmin ”osoittama isällinen ystävyys” ja Carolina-puolison suopeus häntä kohtaan myötevaikuttivat päätökseen. J. V. Snellmanin kuvaus Sofi Tengströmin mielialoista oli hiukan ambivalentti: ”Ehkä – tai varmaankin – syy on minun, kun olin näkevinäni mitättömissä tapahtumissa ja sanoissa enemmän kuin niissä oli.” Kirjeensä lopussa Snellman sekoitti isällisen ja vel-

²⁶⁴ Apen kulttuurinen pääoma saattoi joskus olla jopa suurempi houkutin avioliitolle kuin tytär ja tämän rakkaus. Ks. Florin 2014, 36–37.

²⁶⁵ J. J. Tengström – J. V. Snellman (konceptfragment) 1843?, SLSA 438, J. J. Tengströms brevkoncept, SLS; Kommentar av C. M. Schybergson, SLSA 438, J. J. Tengströms brevkoncept, SLS; Schybergson 1946, 219–220. Snellmanin esittämästä kosinnasta ks. myös Hanhivaara 2009, 59–63; Jalava 2006, 182–184.

²⁶⁶ Häggman 1994, 91–95.

jellisen suhteen käsitteistöä: J. J. Tengström oli hänelle ”Jalo, isällinen Ystävä” ja hän suuteli ”pojan arvonannolla ja rakkaudella Veljen ystävän kättä”.²⁶⁷ Vielä kaksi vuotta myöhemmin ilmoittaessaan omista kuulutuksistaan Jeanette Wennbergin kanssa J. V. Snellman palasi aiempiin toiveisiinsa: hän muisti menettäneensä sen onnen, että voisi sanoa ”Kunnioitettu Isä” ja sanoi sen sijaan nyt ”Kunnioitettu Veli”.²⁶⁸

J. J. Tengströmilä säilynyt kirjekonsepti viittaa siihen, että hän ja koko perhe pyrkivät kosinnan jälkeen suhteiden pikaiseen normalisoimiseen. Hän kirjoitti J. V. Snellmanille lämpimästi ja otti osaa tämän murheeseen – jopa siinä määrin, että ei tunnu mahdottomalta, että hän olisi tässä vaiheessa toivonut Snellmania vävykseen: ”Mitä halusin kirjoittaa on sydämeni sisäinen tarve vakuuttaa Sinulle rajatonta kunnioitustani, ystävyyttäni, osanottoani.” Konseptissa lukee yliviivattuna: ”Suruun sekoittuu ilo siitä jaloudesta, joka asuu Sinun sielussasi.” Kirjeeseen sisältyi myös Carolina ja Sofi Tengströmin tervehdykset: se oli siis perheen yhteisyritys.²⁶⁹ Marja Jalava huomauttaa, että Snellmanin saamiin rukkasiin vaikutti oletettavasti tämän taloudellinen ja sosiaalinen asema, joka lienee ollut liian heikko Sofi Tengströmin taustaan ja tottumuksiin nähden, vaikka pääasiallinen syy olikin hänen aiempi sitoumuksensa Herman Kellgrenin kanssa.²⁷⁰ Snellman kuitenkin pysyi läheisenä osana Tengströmien sosiaalista verkostoa, J. J. Tengström toivoi hänestä seuraajaa professuuriinsa eikä muidenkaan Tengströmien vävyiksi valikoituneiden kohdalla vaatimattomampi tausta näytä olleen ongelma. Tapaus ei jäänyt rasittamaan Snellmanin ja Tengströmien välejä mutta suhde Herman Kellgreniin muotoutui jännitteiseksi osin tämän kolmiodraaman vuoksi.²⁷¹

Sofi Tengströmin kihlauksesta ja sulhasesta liikkui perheen salailuyrityksistä huolimatta juoruja. Marraskuussa 1843 ystävätär Mathilda von Troil kertoi, että Turussa –

²⁶⁷ J. V. Snellman – J. J. Tengström 5.7.1843, teoksessa Snellman 1993, SA III, 700–702, suom. Snellman 2001, 430–431, ”Kanske – ja säkert – är felet mitt, att hafva ansett ligkiltiga tilldragelser och ord för något mera än de varit.” Kuvaukset tunteiden kohteesta ja tilanteen aiheuttamasta levottomuudesta ovat hyvin samankaltaiset myös Jeanette Wennbergin kohdalla. Ks. Jalava 2005 193–195; Eiranen 2012, 39–40.

²⁶⁸ J. V. Snellman – J. J. Tengström 14.8.1845, teoksessa Snellman 1995, SA V, 557, ”Vördade Fader”, ”Vördade Bror”.

²⁶⁹ J. J. Tengström – J. V. Snellman (konceptfragment) 1843?, SLSA 438, J. J. Tengströms brevkoncept, SLS; Kommentar av C. M. Schybergson, SLSA 438, J. J. Tengströms brevkoncept, SLS, ”Hvad jag ville skrifva var mitt hjertas innersta behof att betyga Dig min oinskränkta högaktning, vänskap, deltagande.”, ”Med sorg blandar sig glädjen öfver den ädelhet, som bor i Din själ.”; Schybergson 1946, 220.

²⁷⁰ Jalava 2005, 193.

²⁷¹ Seuraaja-asiasta ks. J. J. Tengström – Robert Tengström 24.7.s.a. [1847] ja luku ”Appi uramentorina”. Kellgrenin ja Snellmanin suhteesta ks. luku ”Minuuden muotoilu mentoreita vasten”.

”tässä Pyhässä Juorutabernaakkelissa” – puhuttiin, että Sofi Tengström olisi kihloissa ja sulhanen olisi kuuluisa, upea ja lukenut J. V. Snellman.²⁷² Vuoden 1844 promootion jälkeen Sofi Tengström yhdistettiin oikeaan henkilöön. Robert Tengström ja Herman Kellgren promovoiitiin maistereiksi ja Sofi Tengström oli yleinen seppelensitojatar. Robert Tengström matkusteli kesällä Keski-Suomessa ja kirjoitti sisarelleen, että kaikki olivat tietävinään, että tämä oli ollut seppelensitojatar ja sitonut yhden myös sulhaselleen.²⁷³ Syksyllä Mathilda von Troil oli kuullut samaa, mutta vielä tämän jälkeenkin ystävätär arvuutteli sulhasia. Vaihtoehtoina esiintyivät Tengströmin perheen parissa seurustelleet, hieman vanhemmat kavaljeerit: Fredrik Cygnaeus, ”kuuma jääpuikko”, jolle von Troil ei olisi Sofi Tengströmiä suonut, sekä jälleen J. V. Snellman, jonka ”kovan filosofikuoren alla” ystävä olisi jäänyt. Mathilda von Troil muistutti, että muitakin oli toki olemassa.²⁷⁴ Hän kirjoitti ilikurisesti ja hieman pilkallisestikin vanhemmista, akateemisista arvostetuista herroista. Nuorten naisten silmissä he eivät näytäneet olleen erikoisen tavoiteltuja sulhasia.

Toisessa toteutumattomassa mahdollisuudessa perhepiirin nuoren polven suhteet olisivat voineet kietoutua toisiinsa vieläkin tiivimmin, sillä Robert Tengström oli kiinnostunut Herman Kellgrenin sisaresta Josephinesta. Ystävän sisaren naiminen saattoi olla ikään kuin tapa sinetöidä ystävyys²⁷⁵. Tässä tapauksessa sinetti olisi ollut kaksinkertainen.

1840-luvun puolimaissa kirjeissä alkaa olla viitteitä Robert Tengströmin kiinnostuksesta ja uumoiluja Josephine Kellgrenin tuntemuksista. Elokuussa 1846, ennen lähtöään pitkälle Euroopan opintomatkalle, Robert Tengström matkusti Kuopioon tavataksaan Josephine Kellgrenin mutta myös J. V. Snellmanin. Snellman kutsui Tengströmin Kuopioon, jotta tällä olisi veruke matkalle. Nuorella naisella oli muitakin kosijoita, joiden joukossa Tengströmiä pidettiin kilpailijana. Yleisesti arvailtiin, että tämä aikoi kosia. Nuorukainen oli hämillään ja ärsyyntynyt, sillä hän tiesi, miten matka tulisi näkemään, eikä hän itsekään ollut varma aikeistaan. Herman Kellgren

²⁷² Mathilda von Troil – Sofi Tengström 23.11.1843, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK, ”i detta Heliga Sqvallertabernakel”.

²⁷³ Robert Tengström – Sofi Tengström 17.7.1844, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; Castrén 1945, 59.

²⁷⁴ Mathilda von Troil – Sofi Tengström 8.10.1844, 23.11.1844, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK, ”varma ispiggan”, ”under det hårda filosofskalet”. Gunnar Castrénin mukaan J. V. Snellman ja Fredrik Cygnaeus olivat Sofi Tengströmin ”lämpimiä ihailijoita” ja viittaa Mathilda von Troilin kirjeeseen. Castrén kirjoittaa monimielisesti, että historia ei tunne, saiko Cygnaeus varsinaisia rukkasia. Kielikuva oli viittaus Cygnaeuksen runojulkaisuun *Höstispiggarna*. Ks. Castrén 1945, 25–26, 29. Suurmiessarjan tuttavista Elias Lönnrot sen sijaan sai kiittävät arviot Josephine Kellgreniltä, ks. Josephine Kellgren – Natalia Tengström, 20.9.1847, SLSA 1185, GCSA, SLS.

²⁷⁵ Davidoff 2013, 61, 135.

ei tiennyt matkasuunnitelmista etukäteen, mutta hänellä oli ollut aavistuksensa. Ystävänsä tai sisarensa kanssa hän ei ollut tilanteesta puhunut, mutta vanhempiansa kanssa kyllä – nämä jättivät asian kohtalon käsiin.²⁷⁶

Herman Kellgrenin mielestä ei ollut syytä kiirehtiä. Hän painotti ystävän omaa valintaa ja asian vakavuutta, vaikka tämä kyllä tiesi, mitä hän toivoi.

[...] jos huomaat, että todella rakastat tyttöä ja tunnet, että elämän onnesi riippuu siitä, tee niin kuin sydämesi käskää; muussa tapauksessa, lykkää asiaa äläkä sido ajatuksiasi ja askeleitasi, ellei se ole täysin välttämätöntä.²⁷⁷

Yleisesti ottaen avioituminen ja perheen perustaminen merkitsivät täysivaltaisen mieheyden saavuttamista, mutta poikamieselämässä oli kuitenkin puolensa – vapaus, jossa saattoi keskittyä omiin mielenkiinnon kohteisiinsa.²⁷⁸ Robert Tengström ei lopulta esittänyt kosintaansa. Hän ja Josephine Kellgren kuitenkin kirjoittivat toisilleen Tengströmin matkan aikana ainakin joitain kertoja. Tämä kiinnosti suuresti ainakin Sofi Tengströmiä. Robert Tengström vakuutti kirjeidensä viattomuutta mutta pohti toisaalta, ettei kovin usein suloinen ja kaunis tyttö kehottanut kirjoittamaan.²⁷⁹

Matkaansa edeltävinä kuukausina Robert Tengström alkoi olletikin kiinnostua Lina Borgströmistä. Tengström kehui tämän epätavallisen hyviä puolia. Hän kehysti suhteen ystävyydeksi, jossa oli erityistä sukupuolittunutta mielenkiintoa: ”On hauskaa, että on ystävänä myös tyttö ja on erittäin mielenkiintoista katsoa hänen sydämeensä ja huomata hänen tapansa nähdä asiat, erityisesti kun hän on niin siivistynyt, tunteikas ja lukenut kuin L. B.” Sofi Tengströmilta hän oli kuullut, että Lina Borgström piti häntä veljenä ja ystävänä.²⁸⁰ Lähipiirissä oli huomattu heidän

²⁷⁶ Robert Tengström – Herman Kellgren s.a. (”Till allas vår stora ledsnad...”), 22.7.1846, 8.8.1845, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK; J. V. Snellman – Robert Tengström 28.6.1846, teoksessa Snellman 1995, SA V, 637; Herman Kellgren – Robert Tengström 24.7.1845, 4.8.[1846], s.a. [20.8. tai 8.9.1846], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Sofi Tengström – Robert Tengström 17.8.[1846], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Castrén 1945, 231–232; Klinge 2007.

²⁷⁷ Herman Kellgren – Robert Tengström s.a. [20.8. tai 8.9.1846], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”[...] om du finner att du riktigt älskar flickan och känner det din lefnadsfröjd deraf beror, så gör hvad dig hjertat bjuder; i annat fall, uppskjut saken och bind ej dina tankar och dina steg, i fall det ej är absolut nödvändigt.”

²⁷⁸ Elomaa 2006, 91, 95; Tosh 2007, 108.

²⁷⁹ Robert Tengström – Herman Kellgren 21.12.[1846], Coll. 99.2, Kellgreniana, KK; Herman Kellgren – Robert Tengström 21.12.[1846], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Robert Tengström – Sofi Tengström 17.12.1846, 8.7.1847, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK.

²⁸⁰ Robert Tengström – Herman Kellgren 22.7.1846, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK, ”Det är roligt att också ha en flicka till vän och det är högst intressant att skåda ner i hennes hjerta och märka till

läheisyytensä. Niin ikään kesällä 1846 Kuopiossa vierailut J. J. Nervander arveli, että Robert Tengströmin sydän oli ”palovakuutettu” Josephine Kellgreniä vastaan Lina Borgströmin luona. Ennen Euroopan matkalle lähtöään Robert Tengström lahjoitti tälle J. L. Runebergin ”Vårt land” -runon alkuperäisen käsikirjoituksen ja ihaili tämän kaunista ja harrasta suhtautumista runoon. ”Vårt land” oli tehnyt syvän vaikutuksen Tengströmiin itseensä ja runon ihailu loi emotionaalisen yhteyden Borgströmiin.²⁸¹

Robert Tengströmin menehdyttyä Herman Kellgren kertoi Tengströmeille tällä olleen tunteita Josephine Kellgreniä kohtaan: ”Hän ja minä olimme usein luottamuksellisina hetkinä maallanne eteemme kuvan kahdesta perheestä, jotka sukulaisuuden, ystävyys ja rakkauden sitein liittyivät yhdeksi.”²⁸² J. J. Tengströmin mukaan kotiväellä oli ollut ”jokin hyvin hämärä aavistus” Robertin tunteista. Hänestä oli luonnollista, että poika oli pitänyt asian salassa, vaikka olikin useamman kerran puhunut heidät yhteen liittäneestä huhusta. Josephine Kellgren oli vastikään ollut heillä kylässä ja oli isä-Tengströmin arvion mukaan itse tietämätön Robertissa herättämistään tunteista. Pojan poismenon jälkeen hänestä oli onni, ettei nuori nainen ollut ollut kiintynyt tähän. Isä uskoi, että rakkaus oli ollut Robertille ”hyväatekevä johtotähti”.²⁸³ Ystävänsä kuoleman jälkeen Herman Kellgren näyttää halunneen korostaa tämän tunneyhteyttä omaan sisarensa, mikä – vaikkakin menetettynä mahdollisuutena – vankisti hänen omaa emotionaalista ja sosiaalista asemaansa Tengströmin perheessä.

Josephine Kellgren avioitui lääkäri J. W. Pippingin kanssa uudenvuodenpäivänä 1852. He asettuivat asumaan Helsinkiin ja kuuluivat Tengströmien lähipiiriin. Puoliso oli perheen nuorten miesten tuttava: hän oli hoitanut Robert Tengströmiä tämän sairastuttua Pariisissa ja ollut tuolloin tärkeä kumppani Herman Kellgrenille. Sittemmin J. W. Pipping oli erityisen läheinen ystävä Paavo Tikkasen kanssa. Myö-

hennes sätt att se saker, i synnerhet då hon är så bildad, känslig och beläst som L. B.” Tengströmin käsitykset olivat edellisestä muuttuneet täysin. Tuolloin hän arvioi Borgströmin olevan muun muassa jäykkä, suloton ja vähiten rakastettava koko perheestä. Ks. Robert Tengström – Herman Kellgren 8.8.1845, 28.8.1845, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK.

²⁸¹ Robert Tengström – Herman Kellgren 24.9.1847, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK; J. J. Nervander – J. V. Snellman 3.9.1846, teoksessa Snellman 1995, SA V, 641–642. Ks. myös Castrén 1945, 233; Savolainen 2006b, 431. Tengströmin suhtautumisesta runoon ks. tarkemmin luku ”Minuuden muotoilu mentoreita vasten”.

²⁸² Herman Kellgren – J. J. Tengström 29.1.1848, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”Han och jag hade ofta i förtroliga stunder för oss målat bilden af tvenne familjer, genom släktkapens, vänskapens och kärlekens band förknippade till en.”

²⁸³ J. J. Tengström – Herman Kellgren 19.2.1848, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK, ”någon högst dunkel aning”, ”en välgör sam ledstjärna”. Ks. myös Hanhivaara 2009, 87–88. Robert Tengströmin sairaudesta ja kuolemasta ks. luku ”Esikoispojan menetyk”.

hemmässäkin elämässä Tengströmin sisarukset ja Josephine Pipping olivat läheisiä ja läsnä toistensa iloissa ja suruissa.²⁸⁴

2.2.2 Me-ryhmä ja Kruununhaan piiri

1800-luvulla nousi ydinperheen ihanne, joka tiivistä aviopuolisot ja lapset intiimimmäksi, suvusta, palvelijoista ja työyhteisöstä erilliseksi yksiköksi. Varhaisten kuolemien vuoksi perheet saattoivat kuitenkin olla monimutkaisia järjestelmiä ja perheen käsite tarpeen tullen joustava. Myös lähisukulaiset voitiin laskea joukkoon, ja etenkin sisarusten ja isovanhempien kohdalla raja oli häilyvä. Me-ryhmän korostaminen sopii yhteen ajan kotikeskeisyyden (*domesticity*) ihanteen kanssa. Siinä ihannoitiin harmonista perheyhteyttä, jota voitiin vahvistaa keskinäisessä viestinnässä. Sisarusten avioliitot, kälyjen ja lankojen liittyminen perhepiiriin, toivat uuden elementin sisarusten välisiin suhteisiin ja järjestivät niitä uudelleen. Kälyt ja langot olivat tärkeitä niin sosiaalisesti, taloudellisesti kuin emotionaalisestikin.²⁸⁵ Avioliittojen myötä syntyneet uudet suhteet vaikuttivat koko Tengströmin ryhmän dynamiikkaan. Sulhasista tuli jo kihlausten myötä osa *laajennettua sisaruspiiriä*. Tengströmien kohdalla vahvasti emotionaalisesti ladattuun ”meihin” kuuluivat vanhemmat, sisarukset puolisoineen sekä näiden lapset.²⁸⁶ Erossaolo tästä me-ryhmästä oli heille vaikeaa ja yksinäisyyden tunne liittyi nimenomaan sen jäsenten poissaoloonsa.²⁸⁷

Tengströmit rakensivat oman ryhmän sisäistä tiiviyyttä ja ulossulkevaa rajaa muihin me-kerronnalla. Perhepiiriin viitattiin ajalle tyyppillisesti esimerkiksi ilmaisuilla ”de våra”, ”vår familj” ja ”vi alla”.²⁸⁸ Helene Tengströmin kihlatulleen Paavo Tikkaselle syksyllä 1850 lähettämä kirje kuvastaa hyvin tengströmiläistä käsitystä ”meistä”. Kyse

²⁸⁴ Castrén 1945, 318–321; Hytönen 1917, 40; Natalia Castrén – Sofi Kellgren 11.12.[1853], Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; Helene Tikkanen – Sofi Kellgren s.a. [kevät 1854?], Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; Josephine Pipping – Natalia Castrén 6.7.1854, SLA 1185, GCSA, SLS.

²⁸⁵ Bailey 2012, 194–195; Davidoff 2013, 133, 155; Häggman 1994, 40–42, 135; Jalava 2005, 64; Mosse 1988, 18; Tosh 2007, 18, 21. Olennaista perhehistoriassa on ollut perheeseen liitetyn ”luonnollisuuden” purkaminen osoittamalla sen suhteellisuus ja kulttuurisidonnaisuus. Ks. Häggman 1994, 21.

²⁸⁶ Avioparin ja lasten muodostama yksikkö ei korostune Tengströmien kohdalla siksikään, että sisaruksista ainoastaan Helene Tikkaselle muodostui ns. ydinperhe.

²⁸⁷ Ks. esim. Robert Tengström – J. J. Tengström 6.8.1843, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Helene Tikkanen – Sofi Kellgren Thorsdag morgon kl. ½9 [30.6.1853?], Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; Natalia Castrén – Sofi Kellgren 1.7.1853, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK.

²⁸⁸ Ks. esim. Sofi Kellgren – Natalia Castrén 16.6.1853, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; Herman Kellgren – Helene Tikkanen 10.7.1853, SLA 421, HKEM, SLS; Helene Tikkanen – Sofi Kellgren Thorsdag afton s.a., Coll. 99.3, Kellgreniana, KK. Me-ilmaisuista ks. Häggman 1994, 42.

oli omasta, erityisestä ryhmästä, jonka kanssa haluttiin kokoontua ilman ulkopuolisia.

Et voi uskoa miten läpikotaisin vihainen olen, sillä juuri kun me olimme ajatelleet täksi illaksi järjestää niin mukavasti meille tänne kotiin Castrénien ja Kellgrenien ja ehkä myös mahdollisesti sinun kanssasi, tuli Nathalia tänne hetkeksi ja sanoi aamulla saaneensa kirjelapun Victorine Lagukselta, siinä kutsuttiin meidät kaikki naiset heille tänä iltana; herrat saavat tulla toimeen itsekseen. Sitä voi suoraan harmistua että nyt taas kerran emme saa kokoontua meidän omaan mukavaan tapaamme, mutta eihän nyt kuitenkin pitäisi valittaa kun meillä yleisesti ottaen kaikki menee niin erinomaisen hyvin.²⁸⁹

Natalia Tengströmille matkoilla olleet M. A. Castrén sekä Sofi ja Herman Kellgren olivat ”te kaikki meidän rakkaamme” ja sulhasesta oli kiinni ”tehdä joukko täysilukaiseksi”.²⁹⁰ J. J. Tengström käytti ilmaisua ”meidän pieni piirimme”. Hän rakensi ryhmän rajoja kommentoimalla erään henkilön tarpeetonsa tuttavallisuutta. Tämä oli kuin ”kotiutunut”, mikä saattoi johtua siitä, että tämä oli ollut ”meidän piirissämme” liian paljon.²⁹¹

Erikoisissa, arjesta poikkeavissa tilanteissa perhepiirin yhdessäolon merkitys korostui. Perheenjäseniä kaivattiin eritoten juhlien aikaan kuten avioliittokuulutusten yhteydessä tai hää- ja syntymäpäivinä. Myös juhlapyyhinä, kuten juhannuksena ja jouluna, yhdessäolon kaipuu tiivistyi. Vastoinikäymiset kuten läheisten menetykset tulkittiin koko perhepiirin yhteiseksi ja terveydestä oltiin ristikkäisesti huolissaan – niidenkin subjektina saattoi olla ”me”.²⁹²

²⁸⁹ Helene Tengström – Paavo Tikkanen s.a., SLSA 954.10.83, SSA, SLS, ”Du kan icke tro huru genom arg jag är, ty bäst vi i afton tänkt ställa så trefligt till för oss här hemma, med Castréns och Kellgrens och kanske äfven möjligtvis Dig, kom Nathalia hit för en stund och sade sig i morse fått en billet utaf Victorine Lagus, med bjudning till oss alla fruntimmer till dem i afton; herrarna få komma utaf sig sjelfva. Man kan ju rakt förgås uti förtreten att icke nu en gång åter få vara samlade på vårt eget trefliga vis, men icke bör man ju nu ändå beklaga sig då allt i det hela taget går så utomordentligt väl för oss.”

²⁹⁰ Natalia Tengström – M. A. Castrén 13.3.1850, SLSA 1185, GCSA, SLS, ”ni, alla våra kära”, ”att göra samlingen fulltalig”.

²⁹¹ J. J. Tengström – J. V. Snellman 26.5.1849, teoksessa Snellman 1996, SA VI, 782, ”vår lilla krets”; J. J. Tengström – Herman Kellgren 4.8.1849, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK, ”varit hemmastadd”, ”i vår krets”.

²⁹² Carolina Tengström – Robert Tengström 25.10.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; J. J. Tengström & Carolina Tengström – Herman Kellgren & Sofi Kellgren (arkistossa Carolina Tengströmilta Herman Kellgrenille) 5.9.1850, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK; J. J. Tengström – Sofi Kellgren 29.9.1850, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; Herman Kellgren – Helene Tikkanen 10.7.1853, SLSA

Tengströmien kirjeissä näkyy 1800-luvun kirjekulttuurille tyypillisiä läheisyyden kertomisen piirteitä. Kirjeet olivat tunneobjekteja, jotka todistivat ja välittivät lähettäjän ja vastaanottajan välisiä tunteita. Niiden avulla ylitettiin aikaa ja paikkaa, ja ne loivat fyysisenkin linkin kirjekumppanusten välille. Kirjeiden kautta läheiset olivat läsnä vaikkakin matkan päästä. Kirjeenvaihdolla ylläpidettiin ja rakennettiin keskinäistä läheisyyttä. Perheenjäsenten pitäminen tiiviisti ajantasalla perhe- ja tuttavapiirin elämästä oli tapa kutoa heidät osaksi samaa arkea ja elämää.²⁹³

Ryhmän tiiviyydestä todistaa *monenkeskinen kirjeenvaihto*, jossa kirjeillä saattoi olla monta lähettäjää tai vastaanottajaa. Keskeinen elementti oli sekin, että muista perheenjäsenistä kirjoitettiin paljon. Tengströmin perhepiirissä kirjeillä saattoi joskus olla useita *eksplisiittisiä* vastaanottajia tai lähettäjiä. Vastaanottajia tervehtiessä puhuteltiin useampaa henkilöä, lähettäjät jakoivat saman kirjearkin merkiten kukin oman allekirjoituksensa tai lisäsivät jälkikirjoituksen. Hyvin yleistä oli, että kirjeen *implisiittisiä* vastaanottajia oli enemmän kuin varsinainen nimetty vastaanottaja. Joskus kirjeissä kommentoitiin suoraan, että ne oli tarkoitettu kaikille perheenjäsenille. Kirjeitä luettiin yhdessä ääneen, mikä oli osa säätyläiskulttuuria niin Suomessa kuin muualla länsimaissa. Lähettäjäkin saattoi huomauttaa, että kirjeen sai lukea, vaikkei sitä ollut sommiteltu erityisesti tätä ajatellen. Toisinaan rajaa vedettiin huomauttamalla, ettei kirje ollut tarkoitettu vieraille. Syyt kirjeiden jakamiseen olivat hyvin käytännöllisiä: kirjoittajalla oli samat asiat kerrottavana jokaiselle ja aika oli rajallinen. Muut perheenjäsenet saattoivat myös omissa viesteissään kommentoida jollekin toiselle osoitettua kirjettä tai laatia omat vastauskirjeensä lähettäjälle, vaikka tämä olisi nimetyksi kirjoittanut vain yhdelle heistä. Yhdelle henkilölle osoitetuissa kirjeissä puhuttelut saattoivat olla monikoissa ”te” ja ”me”. Pariskuntien välillä kirjeiden yksityisyys oli perhekirjeitä tiukempi.²⁹⁴

421, HKEM, SLS; Natalia Castrén – Sofi Kellgren 1.6.1853, 7.6.[1853], 15.7.1853, 26.12.1853, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; Sofi Kellgren – Natalia Castrén Midsommar aftonen. kl 11. [1853], SLSA 1185, GCSA, SLS; Carolina Tengström – Sofi Kellgren 7.6.1854, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK. Ks. myös Siltala 1999, 79.

²⁹³ Barclay 2011, 127; Douglas 2011, 45–46; Eiranen 2016; Lyons 2010, 178–179; Sulkunen 2012, 132. Ks. esim. Carolina Tengström (arkistossa J. J. Tengströmiltä) – Robert Tengström 10.9.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; J. J. Tengström – Sofi Kellgren 22.9.1850, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; Natalia Castrén – Sofi Kellgren 7.6.[1853], Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; Helene Tikkanen – Sofi Kellgren 22.6.[1853], Lördag afton. Den 19.[11.1853], Coll. 99.3, Kellgreniana, KK.

²⁹⁴ Carolina Tengström – Sofi, Helene & Natalia Tengström (arkistossa Natalia Castrénille) 10.1.1839, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK; Robert Tengström – Föräldrar och syskon (arkistossa J. J. Tengströmille) 23.5.1843, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Helene Tengström – Robert Tengström 7.6.1843, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; J. J. Tengström – Robert Tengström 2.9.1843, Coll. 99.4, Kellgre-

Tengströmin piirin kirjeenvaihto oli pariskuntia lukuun ottamatta pääosin sukupuolittunutta. Nuoren polven miehet kirjoittivat lähinnä keskenään ja J. J. Tengströmin kanssa. Sisaret kirjoittivat enimmäkseen toisilleen ja äidilleen. Konkreettinen esimerkki monenkeskisen kirjeenvaihdon sukupuolittuneisuudesta oli J. J. ja Carolina Tengströmin yhteisesti Herman ja Sofi Kellgrenille osoittama kirje, jossa appiukon osuus oli osoitettu vävyille ja äidin tyttärelle. Anoppi vielä tarkensi, ettei Herman Kellgrenin tarvitsisi lukea hänen töherryksiään. Aiheiden sukupuolittuneisuudessa arkielämän kuulumiset kuuluivat ainakin J. J. Tengströmin mielestä enemmän naisten kirjeisiin. Eri sukupuolta olleelle sukulaiselle voitiin välittää kysymyksiä ja pyyntöjä omaa sukupuolta olevan perheenjäsenen kautta. Jos sukupuoliraja kirjeenvaihdossa ylitettiin, lähettäjä saattoi kokea tarvetta perustella toimintaansa. Suullinen tietojen ja kuulumisten välittäminen ei sen sijaan ollut sukupuolittunutta, vaan informaatio kulki kaikkien kesken.²⁹⁵

Tengströmin perheen ympärille muodostui 1850-luvun taitteessa suomalaisuusaatteen yhdistämä ”Kruununhaan piiri”. Sen ytimessä olivat tengströmiläiset pariskunnat – sekä naiset että miehet. Piiriä sivutaan Tengströmejä käsittelevässä tutkimuksessa, mutta ryhmän luonne ja käytännöt jäävät epäselviksi. Viittauksia on alkuperäisläh-

niana, KK; Robert Tengström – Föräldrar (arkistossa J. J. Tengströmille) 11.7.[1844], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Robert Tengström – Sofi Tengström 17.12.1846, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; Carolina Tengström, J. L. Runeberg & Sofi Tengström (arkistossa Sofi Kellgreniltä) – Robert Tengström 8.1.1847 (jälkikirjoitus Natalia Tengströmiltä), Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Herman Kellgren – J. J. Tengström 19.2.1848, 4.8.1849, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Helene Tikkanen – Sofi Kellgren s.a. [kesä 1850], 22.6.[1853], Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; J. J. & Carolina Tengström – Herman & Sofi Kellgren (arkistossa Carolina Tengströmiltä Herman Kellgrenille) 5.9.1850, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK; Natalia Tengström – Sofi Kellgren 12.9.1850, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; J. J. Tengström – Sofi Kellgren 15.9.1850, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; M. A. Castrén – Natalia Tengström s.a. [26.9.1850?], SLSA 1185, GCSA, SLS; Natalia Tengström – M. A. Castrén s.a. [27.9.1850?], SLSA 1185, GCSA, SLS; Carolina Tengström – Sofi Kellgren 28.9.1850 (jälkikirjoitus Paavo Tikkaselta), Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; Helene Tikkanen – Carolina Tengström, Sofi Kellgren & Natalia Castrén (arkistossa Carolina Tengströmille) 15.7.1851, SLSA 954.10.83, SSA, SLS; Sofi Kellgren – Natalia Castrén 28.8.[1853], 13.12.[1853], 2.5.1854, SLSA 1185, GCSA, SLS. Perheiden jaetusta kirjeenvaihdosta ks. esim. Kotioja 2018, 33–35; Palin 1997, 254. Romanttisista kirjeistä ks. Eiranen 2014a, 10; Douglas 2011, 134–146.

²⁹⁵ Herman Kellgren – Carolina Tengström Pingstdagen, i Paris [23.5.1847], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; J. J. Tengström – Robert Tengström 24.7.[1847], 10.9.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; M. A. Castrén – Natalia Tengström 28.6.1850, SLSA 1185, GCSA, SLS; Natalia Tengström – M. A. Castrén 2.7.1850, SLSA 1185, GCSA, SLS; J. J. & Carolina Tengström – Herman & Sofi Kellgren (arkistossa Carolina Tengströmiltä Herman Kellgrenille) 5.9.1850, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK; J. J. Tengström – Sofi Kellgren 15.9.1850, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; J. J. Tengström – Herman Kellgren 5.8.1853, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK; Natalia Castrén – Sofi Kellgren 2.9.1853, 28.3.[1854], Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; Sofi Kellgren – Natalia Castrén 12.12.[1853], SLSA 1185, GCSA, SLS. Naisten vähättelystä omia kirjeitään kohtaan ks. myös luku ”Lapsuudenperheen sisäiset suhteet”.

teissä niukalti, ja ne ovat peräisin lähinnä muiden sukulaisten kirjeistä. Piirin nimi viittaa Kruununhaan kaupunginosaan, jossa Tengströmit asuivat.²⁹⁶ Myös monet tuttavat asuivat siellä.

Naisten rooli oli tärkeä epäformaaleissa seurapiireissä ja ryhmissä, jotka olivat keskeisiä etenkin ennen 1800-luvun kuluessa edennyttä muodollisempaa järjestäytymistä. Vapaaehtoisia kokoontumisia on pidetty poliittisen järjestäytymisen orastavana muotona. Ammatilliset ja intressiryhmät olivat päällekkäisiä ystävyyksien kanssa, jotka saattoivat saada jopa sukulaisuuden tunnun, kun samanmieliset perheet asettuivat samoilte asuinalueille. Ystävyyksien lisäksi sukulaisuudet liittyivät usein ryhmien rakenteeseen, ja yhteiset aktiviteetit vahvistivat suhteita. Kulissien takana ja toistensa kodeissa naiset panivat alulle ja vahvistivat monia siteitä, joihin miehet nojasivat julkisessa elämässä.²⁹⁷ Kodeissa tapahtuva seurustelu oli usein riippuvaista naisesta sen mahdollistajana ja järjestäjänä.²⁹⁸ Naisten merkittävän roolin näissä epämuodollisissa ryhmittymissä voi nähdä liittyvän siihen, että kodit olivat niiden kannalta tärkeitä kokoontumispaikkoja.

Fredrika Runeberg mainitsi sisarelleen Carolina Tengströmille tammikuussa 1850 kirjoittamassaan kirjeessä, että Natalia-tyttären kihlauksen ja tulevan avioitumisen myötä nämä voisivat ”saada ’Kruununhaan’ käyntiin; siinä on jälleen äiti kahden naimisissa olevan tyttären kanssa.”²⁹⁹ Hän viittasi 1830-luvun Kruununhaassa kokoon-tuneisiin ryhmiin, Lauantaiseuraan ja epämuodollisempaan ”Kruununhakaan”.³⁰⁰ Natalia Castrén käytti ainokaisessa maininnassaan samaa nimitystä. Vuosi oli 1853 ja asiayhteys surullinen: rouva Ingman oli juuri kuollut. ”Näyttää siltä että koko meidän pieni, ennen niin onnellinen, iloinen ja viihtyisä ’Kruununhaka’ olisi hajoa-massa”, hän pohti.³⁰¹ M. A. Castrén oli menehtynyt vuotta aiemmin ja Kellgrenitkin

²⁹⁶ Asuinpaikoista ks. Castrén 1945, 24–25.

²⁹⁷ Davidoff 2013, 55–56; Leerssen & van der Linden 2018. Ks. myös Leerssen 2014. Leerssen käsittelee Saksassa 1800-luvun alkupuolella muodostunutta Bökendorfin piiriä, jossa on samoja elementtejä kuin Tengströmin ryhmässä. Siihen kuuluivat muun muassa Grimmin veljekset ja Clemens Brentano. Ystävyys- ja mentorsuhteet, sisarussuhteet ja aviosuhteet olivat tärkeitä ryhmän muodostumisessa. Jäsenillä oli kulttuurisia, kirjallisia ja kansallisia intressejä. Ryhmä oli kiinnostunut kansanlauluista ja sen yhteisten ponnistusten tuloksena ilmestyi julkaistu kokoelma. Grimmien sadut sisälsivät materiaalia, jota ryhmän muut jäsenet, nähtävästi sekä naiset että miehet, olivat kontribuoineet.

²⁹⁸ Elomaa 2006, 173.

²⁹⁹ Fredrika Runeberg – Carolina Tengström Fredag [tammikuu 1850], SLSA 1106, SLS-Samlingen, Handskrifter av J.L. Runeberg och Fredrika Runeberg, SLS, ”[...] få en ’Kronohage’ i gång; det blir åter en mamma med två gifta döttrar.”

³⁰⁰ Ks. tarkemmin luku ”Sivistyssuvun traditio”.

³⁰¹ Natalia Castrén – Sofi Kellgren 15.7.1853, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK, ”Det ser ut som hela vår

oleskelivat tuolloin Pietarissa.

Enimmät aikalaiskuvaukset ”Kruununhaan piiristä” ovat peräisin Tengströmin sisarusten serkun Robert Laguksen kirjeistä veljelleen Wilhelmille. Hänen mukaansa ”tengströmiläisen kuppikunnan” ”kansallinen ilme” oli yhä korkeammassa kehityksessä. Hän kutsui ryhmää jopa ”perustuslakia säätäväksi kansalliskokoukseksi” – ilmaus, jossa oli kaikuja Ranskan vallankumouksesta.³⁰² C. M. Schybergsonin mukaan nimenomaan helmikuun vallankumous 1848 oli herättänyt toiveita tässä piirissä.³⁰³ Robert Lagus kuvaili ryhmän koostumusta samaan tapaan kahdessa eri kirjeessä vuonna 1851. Toistuvassa luettelossa olivat mukana J. J. ja Carolina Tengström, tyttäret puolisoineen, Carolina Tengströmin veli Fredrik sekä Ingmanin, Willebrandtin ja Snellmanin pariskunnat. Ensimmäisessä listauksessa mukana olivat myös liikemies Henrik Borgström rouvineen ja tyttärineen. Myöhemmin heitä ei nimetty, mutta miespuolisten jäsenten lista oli kasvanut rutkasti: mainituksi tulivat B. O. Schauman, August Schauman, Karl Collan, Fredrik Polén, August Ahlqvist, Emil von Qvanten, C. G. Borg, D. E. D. Europaeus ja S. G. Elmgren.³⁰⁴ Robert Lagus tähdensi naisten roolia ryhmässä: jäseniä luetellessaan hän mainitsi pariskuntien kohdalla miehen sukunimeltä ja lisäsi perään ”rouvineen”. Hän kommentoi veljelleen:

Ihmettelet ehkä että panen sellaisen painon nuorille rouville, sitä sinun ei kuitenkaan pitäisi tehdä, sillä rouvat ovat aivan yhtä suuresti vaikutusvaltaisia ja suosiota nauttivia kuin miehet, ja ottavat vielä tärkeivemmän ilmeen kuin he.³⁰⁵

Vaikka Laguksen sävy oli pisteliäs, hän ei voinut olla huomioimatta naisten keskeistä asemaa Kruununhaan piirissä, mikä todistaa sosiaalisesta ja jopa aatteellisesta painoarvosta.

lilla, förr så lyckliga, glada och treffliga 'Kronohage' voro på väg att splittras.”

³⁰² Robert Lagus – Wilhelm Lagus 28.1.1851, Coll. 543.5, Lagus-suvun arkisto, KK, ”Kronohags-societet”, ”det Tengströmska kotteriet”, ”nationella air”, ”den constituerande nationalförsamling”. Ks. myös *Svenska akademiens ordbok*: konstituera. Laguksen veljesten vanhempienkin näkökulmasta tengströmiläiset muodostivat oman ryhmänsä. Ks. Hedde Marie Lagus – Wilhelm Lagus 12.6.s.a.[1852], Coll. 543.4, Lagus-suvun arkisto, KK; W. G. Lagus till Castalia i Odessa, 1852, odaterrat, teoksessa Lagus 1936, 270.

³⁰³ Schybergson 1946, 221–222.

³⁰⁴ Robert Lagus – Wilhelm Lagus 28.1.1851, 2.8.1851, Coll. 543.5, Lagus-suvun arkisto, KK; Castrén 1945, 318–319.

³⁰⁵ Robert Lagus – Wilhelm Lagus 2.8.1851, Coll. 543.5, Lagus-suvun arkisto, KK, ”Du förvånar dig kanske öfver att jag lägger en sådan vikt på de unga fruarna, detta bör du dock ej göra, ty fruarna äro fullt ut lika mycket tongifvande och uppburna af populariteten som männerna, och taga en ännu viktigare air på sig än dessa.” Ks. myös 28.1.1851.

Mainituista pariskunnista J. V. Snellman tunnetusti oli J. J. Tengströmin ystävä ja oppilas sekä perheen nuoren polven ”mentori”. Hän oli muuttanut vuodenvaihteessa 1850 Kuopiosta Helsinkiin nuoren vaimonsa Jeanetten kanssa. Jeanette Snellman oli kuopiolaisen apteekkari Wennbergin tytär ja Josephine Kellgrenin läheinen nuoruuden ystävätär. Lääkäri K. F. von Willebrand oli esillä etenkin Castrénien kirjeissä: M. A. Castrénin eläessä tämän ystävänä ja kuoleman jälkeen poika Robert Castrénin omistautuneena lääkärinä. Willebrandin vaimo oli Anna Sofia Jaenisch, jota ainakin Gunnar Castrén luonnehtii Natalia Castrénin ohella yhdeksi aikansa älykkäimmistä ja temperamenttisimmista naisista. Myös E. A. Ingman oli lääkäri mutta kiinnostunut myös suomen kielestä ja kieliopista. Hän oli toiminut Suomalaisen Kirjallisuuden Seurassa aktiivisesti sen perustamisesta alkaen. Ensimmäinen puoliso oli vuonna 1849 kuollut Wilhelmina Sofia Albertina Schildt. Seuraavana vuonna hän nai Eva Peranderin, joka oli Herman Kellgrenin kahden savolaisen nuoruuden ystävän sisko.³⁰⁶ Monia listassa mainituista nuorista miehistä yhdisti kiinnittyminen suomalaisuusaatteeseen tavalla tai toisella.

Laguksen veljesten arviot Kruununhaan ryhmästä ja fennomaaneista olivat purevia. Robert Lagus kirjoitti hieman pisteliäästi, että asiaan perehtyneiden perheiden tapaamisiin ei maallikoilla ollut pääsyä.³⁰⁷ Ajan vierailukulttuurilla rakennettiinkin myös statusasemia.³⁰⁸ Wilhelm Lagus oli tiedustellut omassa kirjeessään ”kelluvatko Fennomaanit vielä ylimpänä niin kuin kerma.” Ja näinhän oli: ”Oi kyllä, nyt enemmän kuin koskaan – ei ihme kun heillä on 2 sellaista miestä kuin Snellman ja Castrén kärjessään.” Lueteltuaan muutkin jäsenet Lagus totesi, että oli myönnettävä, että he olivat ”nerokasta väkeä”, mutta ”kerma on kasaantuessaan vastenmielisempää.” Poikkeuksena olivat Snellman sekä Castrén rouvineen, jotka hänen mielestään olivat nauttimansa suosion arvoisia.³⁰⁹

Gunnar Castrén tulkitsee Robert Lagukseen tukeutuen Kruununhaan seurapiirin

³⁰⁶ Castrén 1945, 318, 320; Eiranen 2012, 32–34; Klinge 1997b; Railo 2001; Savolainen 2001b; Natalia Tengström – M. A. Castrén 24.2.1850, SLSA 1185, GCSA, SLS; M. A. Castrén – Natalia Tengström s.a. [16.9.1850?], SLSA 1185, GCSA, SLS; Natalia Castrén – Sofi Kellgren 7.6.[1853], Coll. 99.3, Kellgreniana, KK. Snellmanista nuoren polven mentorina ks. luku ”Minuuden muotoilu mentoreita vasten”.

³⁰⁷ Robert Lagus – Wilhelm Lagus 28.1.1851, 2.8.1851, Coll. 543.5, Lagus-suvun arkisto, KK.

³⁰⁸ Elomaa 2006, 173.

³⁰⁹ Robert Lagus – Wilhelm Lagus 2.8.1851, Coll. 543.5, Lagus-suvun arkisto, KK, ”[...] huruvida Fennomanerna ännu simma öfverst såsom gräddan.”, ”Åh ja, nu mera än någonsin – ej underligt då de hafva 2 sådane män som Snellman och Castrén i spetsen för sig.”, ”Man måste medge att det är genialiskt folk men säkert är dock att grädden samlad för sig är mera äcklig.”

olleen ryhmä, jossa miehet ja naiset kokoontuivat yhteiseen seurusteluun. Seuraelämä vilkastui 1850-luvun taitteessa perhe- ja lähipiirissä solmittujen avioliittojen myötä. Gunnar Castrén liittää seurapiiriin Herman Kellgrenin sisaren ja langon Josephine ja J. W. Pippingin, jotka muuttivat pääkaupunkiin avioiduttuaan vuoden 1852 alussa. Hän huomioi, että ryhmän sisällä oli paitsi suomalaisuusasiasta innostuneita myös eri kannalla olevia, kuten Pipping, Willebrand ja Borgström. Gunnar Castrén korostaa tulkinnassaan pariskuntia eikä ole valmis laskemaan Robert Laguksen kirjeessään luettelemaa nuorten miesten listaa varsinaiseen piiriin kuuluviksi.³¹⁰ Gunnar Castrénin tulkintoihin vaikuttanee hänen oma taustansa Castrénien ja Pippingien ruotsinkielisenä jälkeläisenä.

Alexandra Ramsay vertailee samantyyppiseltä pohjalta Kruununhaan piiriä ja Lauantaiseuraa. Hän olettaa Robert Laguksen kuvauksen perusteella, että Kruununhaan piirissä naiset ja miehet keskustelivat kaikista aiheista yhdessä ja myös naisten mielipiteitä arvostettiin. Lauantaiseuran suhteen hän vetoaa Fredrika Runebergin kuvaukseen, jonka mukaan naiset käsittelivät aiheita omalla tavallaan ja heidän ajatuksensa asiasta välitettiin herroille. Nyt, parikymmentä vuotta myöhemmin, naiset ja miehet istuivat yhdessä ja keskustelivat. Ramsay päätelee, että ryhmässä käsiteltiin yleisiä kysymyksiä, kirjallisuutta ja politiikkaa, ja naisten kuultiin mielellään ilmaisevan mielipiteensä asioista. Se oli erityistä Tengströmiä seuraelämässä ja naisia kannustettiin kiinnostumaan näistä kysymyksistä. Patriotismin Kruununhaan naiset ja miehet olivat perineet Lauantaiseuralta.³¹¹ Suorat lähteet piirin toiminnasta ovat kuitenkin vähäiset, ja päätelmät nojaavat lähinnä Robert Laguksen yllä siteerattuihin kirjeisiin.

Barbro Kindstedt ja Maija Pelkonen esittävät artikkelissaan erilaisen tulkinnan. Heidän mukaansa Tengströmin sisaruksilla oli 1840-luvun lopulta lähtien naisten salonki. He tulkitsevat Fredrika Runebergin rohkaisseen Natalia Tengströmiä perustamaan salongin kulttuurista kiinnostuneille naisille. Naisten Kruununhaan piirin jäseniksi Kindstedt ja Pelkonen luettelevat Tengströmin sisarusten lisäksi Josephine Pippingin, Jeanette Snellmanin ja Carolina Borgströmin. Heidän mukaansa muitakin jäseniä maan hienoimmista suvuista oli, ja piirissä vieraili useita miespuolisia taiteilijoita. Tengströmin sisaret opiskelivat suomen kieltä, minkä Kindstedt ja Pelkonen liittävät osaksi tätä salonkia. Artikkelin mukaan Natalia Castrén sai miehensä kaut-

³¹⁰ Castrén 1945, 316–321. Tosin Castrénin mukaan August Schauman, C. G. Borg ja Qvanten olivat piiriä lähellä, kuten myös Fredrik Cygnaeus ja C. G. Ehrström.

³¹¹ Ramsay 1993, 41.

ta kontakteja pietarilaisiin piireihin ja Saksaan. He myös olettavat Sofi Kellgrenin saaneen yhteyksiä kirjallisiin salonkeihin asuessaan miehensä kanssa Pietarissa. Heidän mukaansa jäsenet tapasivat säännöllisesti Natalia Castrénin luona Tengströmién talossa sunnuntai-iltapäivisin 1850-luvun lopusta lähtien – mikä tekee ajoituksiin ristiriitaa. Kindstedtin ja Pelkosen mukaan vierailuja on aiemmin pidetty vain tavallisina seurapiiritapaamisina vailla erityistä tavoitetta. He arvioivat, että naisten kiinnostuksenkohteista saa erilaisen kuvan Sofi Kellgrenin ja Natalia Castrénin 1850-luvun alun keskinäisen kirjeenvaihdon perusteella. Kirjoittajien mukaan salongit antoivat naisille mahdollisuuden edistää kansallista kulttuuria ja ottaa aktiivisesti osaa ajan kulttuuriseen patriotismiin Suomessa. He tulkitsevat nuoren polven olleen kirjallisten intressien sijaan enemmän kiinnostunut yhteiskunnallisista kysymyksistä ja hyväntekeväisyydestä. Kindstedt ja Pelkonen näkevät Sofi Kellgrenin ja Natalia Castrénin ympärille kokoontuneen Kruununhaan piirin suvun traditioiden eteenpäin viemisenä.³¹² Artikkelissa on viitattu niukalti alkuperäislähteisiin, joten tietoja on hankala varmentaa. Tengströmin piirin 1850-luvun keskinäinen kirjeenvaihto ei anna vahvistusta lukuun ottamatta naisten kielipintoja.³¹³

Tengströmit olivat suomalaisuusaatteeseen sitoutuneen ryhmän keskushenkilöitä 1850-luvun alkupuolella, mutta tiedot tapaamisten sisällöistä ja tarkoituksesta ovat valitettavan vähäiset. Perheenjäsenten ajatusmaailmaa ja tavoitteita sekä niiden kietoutumista sosiaaliin suhteisiin voidaan kuitenkin tutkia analysoimalla heidän keskinäistä kirjeenvaihtoaan tarkastellen esimerkiksi muita jaettuja aktiviteetteja sekä keskinäisiä tunnesiteitä.

³¹² Kindstedt & Pelkonen 1998, 397–399. Ks. myös Kindstedt 1999. Kindstedtin ja Pelkosen mukaan Kruununhaassa kokoontui 1800-luvun puolimaissa kaksi ”Kronohagssällskapetia”, jotka on sekoitettu keskenään osin sen vuoksi, että niiden jäsenet olivat tekemisissä keskenään. Toiseksi samannimiseksi seuraksi he mainitsevat Henrik Borgström nuoremman johtaman nuorliberaalien poliittisen ryhmän, johon kuului vain miehiä.

Fredrika Runebergin osalta Kindstedt ja Pelkonen tulkitsevat, että tällä oli 1830-luvun Helsingissä oma kirjallinen salonki, ”Kruununhaka”, johon kuului hänen lähimpiä sukulaisiaan ja ystäviään. Hänen ystävänsä Augusta Lundahl muisteli myöhemmin kirjeessään Runebergien luona kokoontuneita ”kirjallisia kerhoja” (”litterära klubbar”). Ks. Kindstedt & Pelkonen 1998, 393–396. Fredrika Runebergin muistelmassa puhutaan Lauantaiseuran rinnalla kokoontuneesta suppeammasta ryhmästä, jossa naisten vieraillessa toistensa luona myös miehet tapasivat toisiaan. Ks. Runeberg 1946, 56 ja luku ”Sivistyssuvun traditio”.

³¹³ Suomen kielen opinnoista ks. luku ”Suomen opinnot omakohtaisena panoksena”.

3 YHTEISET ASIAT – ”DET ALLMÄNNA”

3.1 Aatteelliset painotukset

Ilmeisin kansallisen sitoutumisen ja toiminnan taso liittyi niin sanottuihin yhteisiin asioihin. Sanoihin ”yhteinen” ja ”yleinen” kiinnittyi 1800-luvun suomenkielessä kansalaisuuteen, yhteiskuntaan ja valtioon liittyviä merkityksiä. Tästä näkökulmasta olen valinnut käyttööni termin ”yhteiset asiat”. Samaan merkityskenttään linkittyy myös kansallinen käsitteistö.³¹⁴

Suomalaisuusaate oli nousussa Tengströmin perheen nuoren polven aikuistuessa 1840-luvulla. Yleiseurooppalaiset virtaukset korostivat kansan kielen ja kulttuurin merkitystä. Tengströmin piirissä aatteellisesti ja emotionaalisesti tiiviit suhteet muodostivat ympäristön, joka kannusti sekä naisia että miehiä toimimaan yhteisten asioiden ja kansallisen parissa. Painotuksissa ja panostuksissa oli kuitenkin vaihtelua, ja ryhmäbiografinen sosiaalisen taustan ja sukupuolen huomioiva vertailu avaa näitä eroja. Suomen kieli ja sen opinnot olivat olennainen osa sekä naisten että miesten osallistumista kansalliseen projektiin. Nuorille miehille yliopistomaailma ja osakunnat olivat tärkeitä toiminnan areenoja. Naisten kohdalla sivistyksen ja aktiivisuuden sukupuolittuneet rajanvedot nousevat esiin, mutta näiden intressien kautta voidaan arvioida heidän aatteellisia vaikutteitaan. Tarkastelen myös hyväntekeväisyyden merkitystä kansalaisuudelle sekä naisten että miesten kannalta.

³¹⁴ Juntti 2011b, 57, 62, 78; Kettunen 2003, 179–181; Stenius 2003, 331. Ruotsiksi samaan merkityskenttään liittyivät mm. käsitteet ”medborgare”, ”samhälle” ja ”det allmänna”. Juntti tuo esiin, että suomenkielisessä lehdistössä kirjoitettiin muun muassa ”yhteisöllisyydestä” ja ”yhteys-elämästä” ja kannustettiin toimimaan ”yhteisten” asioiden eteen. Niihin lukeutuivat esimerkiksi maatalous ja tiestö sekä kirjastojen ja säästöpankkien perustaminen. Niistä käytettiin myös ilmaisua ”kansalliset harjoitukset” ja ne edistivät kansallishenkeä.

3.1.1 Suomen opinnot omakohtaisena panoksena

Kieli oli keskeinen osa 1800-luvun nousevia kansallisia projekteja. Taustalla vaikuttivat yleiseurooppalaiset herderiläiset ja romanttiset käsitykset kielen ja kansanhengen yhteydestä. Kielitieteen kehitys lisäsi entisestään näiden näkemysten vetovoimaa ja halua määrittää kansakunta kielellisin perustein.³¹⁵ Eurooppalaisessa kontekstissa on nähty poikkeuksellisenä, että Suomen suuriruhtinaskunnassa ruotsinkielinen säätyläistö ryhtyi opiskelemaan suomalaisen rahvaan kieltä. Motivaatiota lähentymiseen loi muuttunut poliittinen tilanne, jossa se erottui sekä kansan enemmistöstä että uudesta emämaasta. Kielen vaihtaminen oli kuitenkin verraten harvinaista, ja suomenkielinen sivistyneistö syntyi pitkälti seuraavien sukupolvien koulutusvalintojen kautta.³¹⁶ Tyypillisesti valtiot suosivat koulutuksessa standardikieltä, joka usein oli eliitin äidinkieli, ja levittivät sitä näin kaikkiin kansanryhmiin. Ympäri Eurooppaa kansalliset liikkeet taistelivat paikallisten kielten asemasta koulutuksessa.³¹⁷

Tengströmin perheessä oltiin kiinnostuneita suomen kielestä. Kirjeissä seurattiin sitä opiskeleville kaavailtuja stipendejä, opetuksen järjestämistä, yliopistollisten virkojen suunnittelua ja keskustelua pappien kielitaidosta. J. J. Tengström mainitsee sukumuistiinpanoissaan, että jo hänen isovanhempiansa Johan ja Maria Tengströmin (os. Chydenius) perheessä oli aina suomenkielinen piika, jotta lapset oppisivat suomea. Suomen kielellä oli merkitystä myös pappisuralla: sen puutteet saattoivat olla etenemisen esteenä.³¹⁸

Suomalaisuus ja suomen kielen asema rakentui Tengströmin piirin miesten pohdinnoissa suhteessa ruotsalaisuuteen ja venäläisyyteen. Kantoja peilattiin ystävään ja kansallisten piirien kielikeskusteluiden johtohahmoon J. V. Snellmaniin. M. A. Castrén ja Herman Kellgren korostivat kielen merkitystä kansallisen olemassaolon ja säilymisen perustana. Castrén näki ruotsin olevan suoja ”mongolikieltään” tuputtavia venäläisiä vastaan kunnes suomi olisi kyllin kehittynyt viralliseksi kieleksi. Myös Kellgren korosti kielen kehittämistä tulevaisuudessa odottavan ruotsin väistymisen ja

³¹⁵ Leerssen 2013, 12–13, 27; Sommer 2012, 1–4.

³¹⁶ Alapuro 1997, 13–24; Engman 1995, 185, 190; Häggman 2008, 180; Sommer 2012, 7. Ks. tarkemmin myös luku ”Sivistyssuvun traditio”.

³¹⁷ Hroch 2015, 203–206, 212–216.

³¹⁸ Anteckningar av J. J. Tengström till J. Tengströms biografi, SLSA 451, J. J. Tengströms arkiv, SLS; Carolina Tengström – Robert Tengström 8.7[po.6].1843, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Herman Kellgren – Robert Tengström 10.3.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Robert Tengström – Herman Kellgren 1.6.1846, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK; J. J. Tengström – Robert Tengström 6.2.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK. Ks. myös Klinge 2007a.

venäjän laajentumisyritysten vuoksi. Jos kieli katoaisi, sen puhujat lakkaisivat olemasta oma kansakuntansa. Kellgrenin mielestä suomalaisen kirjallisuuden tunteminen oli välttämätöntä todellisen isänmaanrakkauden tuntemiseksi. Omalla äidinkielellä kirjoitettaessakin tunne johdatti. Kellgrenille kieli ja kirjallisuus näyttävät olleen tunneyhteyden väylä.³¹⁹ Poliittisesti suhteessa Venäjään M.A. Castrén ja nähtävästi myös Herman Kellgren olivat jopa aseisiin tarttumisen kannalla, mikäli tilaisuus koitaisi.³²⁰ Paavo Tikkasenkin suomalaisuusohjelmassa oman kielen haltuun ottaminen linkittyi vieraasta kansallisuudesta eroon pääsemiseen. Hän vaati sivistyneistöä omaksumaan suomen kielen. Hän korosti myös suomenkielisen kirjallisuuden merkitystä kansakunnan rakentamisessa: omalla kielellä pitäisi voida kirjoittaa jaloimmatkin asiat. Tikkanen oli merkittävä suomen kielen kehittäjä. Häneltä ovat peräisin muun muassa sanat ilmiö, teollisuus, uskonto ja valtio.³²¹

Robert Tengström puolestaan pohti M. A. Castrénille, että suomen kielen vastaanottamisen ongelmana ei niinkään ollut kielen oma raakuus vaan se, että sivistyneistön pitäisi ensin yleisesti tunnustaa se ainoaksi oikeaksi. ”Suuri kansallistamisen prosessi” oli välttämätön, ja maan sivistyneistö pitäisi kansallistaa eli saada se tuntemaan, ”mikä maa me olemme, että me emme nimittäin ole ruotsalaisia tai venäläisiä vaan suomalaisia”. Tämä oli liian monelle epäselvää, kun sivistys oli ruotsalaista.³²² Robert Tengström näyttää antaneen kansalliselle tietoisuudelle etusijan suhteessa kieleen: kansalle pitäisi levittää sivistystä, antaa historia ja uskoa kykyihinsä.³²³

Omakohtainen sitoutuminen ja panostus konkretisoitui kielen käyttämisessä ja opiskelussa. Niin säätyläisnaiset kuin ylioppilasnuoriso kiinnostuivat suomen opiskelusta. Tengströmin piirin jäsenillä, sekä silloisilla että tulevilla, oli keskenään varsin erilaiset lähtökohdat kielen suhteen: sosiaalinen ja maantieteellinen tausta kietoutui kielelliseen taustaan. Yliopistosivistyneistöä edustaneille Tengströmin sisaruksille suomi oli vieras kieli, eikä heillä ollut siihen luonnollista yhteyttä. Pohjois- ja Itä-Suomen säätyläistöstä tulleiden M. A. Castrénin ja Herman Kellgrenin äidinkieli oli

³¹⁹ Herman Kellgren – Föräldrarna 13.10.1843, teoksessa Castrén 1945, 55–56; M. A. Castrén – J. V. Snellman 18.10.1844, teoksessa Snellman 1994, SA IV, 621–623; Herman Kellgren – J. J. Tengström 25.2.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK. Ks. myös Castrén 1945, 22.

³²⁰ M. A. Castrén – J. V. Snellman 18.10.1844, teoksessa Snellman 1994, SA IV, 621–623; Castrén 1945, 111; Engman 2016, 102–103.

³²¹ Häggman 2008, 180; Hytönen 1917, 12–14; Vesikansa 2007; Waris 1939, 142–143.

³²² Robert Tengström – M. A. Castrén 12.7.[1845], SLSA 1185, GCSA, SLS. Ks. myös Castrén 1904, 57.

³²³ Robert Tengström – J. V. Snellman 16.11.1844, teoksessa Snellman 1994, SA IV, 629–630. Ks. myös Savolainen 2006b, 371. Nämä Tengströmin Castrénille ja Snellmanille esittämät pohdinnat olivat ylipäättään samantyyppisiä.

ruotsi, mutta he olivat oppineet suomea kasvuympäristöissään. Savon talonpoikais-
tossa kasvaneelle Paavo Tikkaselle suomi oli äidinkieli. Tausta vaikutti luonnollisesti
siihen, millaisia henkilökohtaisia panoksia kielen käyttäminen ja kohentaminen
vaativat.³²⁴

M. A. Castrén oli 1840-luvun alussa tärkeä opettaja, joka innosti ylioppilaita
suomen pariin. Hän luennoi vuonna 1841 *Kalevalasta* ja 1844 suomen kieliopista.
Kalevala-luennoille 1840-luvun alussa kokoontui joukko suomalaisuudesta innostu-
neita nuoria miehiä. Ensimmäisiin oppilaisiin kuuluivat Herman Kellgren ja Robert
Tengström. Mukana ollut A. W. Ingman kuvaili 30 vuotta myöhemmin lehtikirjoituk-
sessaan suomen lukemisen olleen nuorukaisille yhtä vaikeaa kuin kreikan tai arabian,
mutta ”ei mikään ’wastamäki waikia’ meitä estänyt tämän äitinkielemme taitioon
tunkemasta”. Kuulijat solmivat sopimuksen asialle omistautuneiden ryhmästä, jota
jopa nimitettiin ”suomikiihkoisten’ yhtiöksi”. Robert Tengströmin kerrotaan olleen
ryhmän ”sielu”.³²⁵

M. A. Castrénin suhde suomen kieleen oli ennen kaikkea tiedemiehen, eikä hänen
käytännön taitonsa ollut erinomainen. 1850-luvun alussa hän piti kielitaitoaan puut-
teellisena suomen kielen ja kirjallisuuden professuuriin. Hän ei myöskään julkaissut
tieteellistä tekstejä tai pitänyt luentoja tai esitelmiä suomeksi uransa aikana.³²⁶ Kie-
len ja kielioppien eli tieteellisen työnsä avulla Castrén halusi osoittaa suomalaisten
yhteyden ja osuuden maailmahistoriaan ja näin edistää suomalaisen kansallisuuden
asiaa. Hän kirjoitti Snellmanille syksyllä 1844:

Minun mieleni on syvästi ja mahtavasti vallannut vain yksi asia, voin
elää vain sen hyväksi, kaikki muu on minulle sivuseikka. Olen päät-
tänyt osoittaa Suomen kansalle, ettemme me ole maailmasta ja maail-
manhistoriasta erillään elävä yksinäinen suomaan kansa, vaan olemme
sukulaisuussuhteessa ainakin kuudesosaan ihmiskunnasta.³²⁷

M. A. Castrénin painotusta kielitieteellisiin kysymyksiin kuvastaa se, että hän ei
jaksanut Siperiasta käsin kommentoida nuoren ystävänsä Robert Tengströmin pitkiä

³²⁴ Taustoista ks. luvut ”Sivistyssuvun traditio” ja ”Nousevien säätyjen nuorukaiset”.

³²⁵ Ingman 1871, 223. Ks. myös Häkkinen 2012, 109–110; Klinge 2007b; Waris 1939, 139.

³²⁶ Häkkinen 2012, 111–112. Ks. myös Ingman 1871, 223.

³²⁷ M. A. Castrén – J. V. Snellman 18.10.1844, teoksessa Snellman 1994, SA IV, 621, suom. Snellman 2002a, 142, ”Det är blott en sak, som djupt och mäktigt gripit mig, jag kan endast lefva för denna sak, allt det öfriga är en bisak för mig. Jag har beslutit, att wisa för Finlands folk, att wi icke äro ett ifrån werlden och werldshistorien lösryckt, enstaka kärr-folk, utan stå i förwandtskap med åtminstone en sjette del af menskligheten.” Ks. myös Kemiläinen 1993, 78.

selostuksia suomalaisuuden rakentamisesta mutta intoutui kirjoittamaan yli viisisivuisen kommentin ajankohtaiseen kielidebattiin ulkomaisten nimien oikeinkirjoituksesta suomen kielessä. Hän perusteli, että vierasperäisiä äänteitä ei pitäisi päästää suomen kieleen vierasperäisen nimistön kautta – tämä oli hänestä barbarismia ja uhka koko kielen olemassaololle.³²⁸

Sisämaahan suuntautuneet matkat, joiden motivaationa oli maahan, kieleen ja kansaan tutustuminen, olivat ylioppilaiden suosiossa 1840-luvun suomalaisuusinnostuksessa. Suomen kielen osaamisesta tuli omakohtainen vaade. Robert Tengström pääsi kosketuksiin sisämaan kieleen ja kansaan 16-vuotiaana vastavalmistuneena ylioppilaana ja tuoreena pohjoispohjalaisen osakunnan jäsenenä vuonna 1839. Hän teki touko–syyskuussa tutkimusmatkan Venäjän Karjalaan osakuntansa kuraattorina toimineen M. A. Castrénin ja serkkunsa J. M. J. af Tengströmin kanssa. Castrénille matkan tarkoitusperät olivat tieteelliset.³²⁹ Robert Tengströmin tavoittena oli oppia suomea. Isä-Tengström kehotti poikaa suunnitelmansa mukaisesti ahkeroimaan kielen parissa. Hän tosin pelkäsi, että nuorukaisille tulisi pidemmän päälle tylsää ”erämaissa sivistymättömän rahvaan parissa”.³³⁰

Robert Tengström matkusti myös kesällä 1844 sisämaahan, Hämeeseen, oppiakseen kieltä.³³¹ Herman Kellgren kyseli kirjeessään, millaista ”satoa” tämä oli saanut suomen kielessä. Kirje päättyy muuhun heidän väliseensä kirjeenvaihtoon verrattuna poikkeukselliseen jaksoon – se on kirjoitettu suomeksi. Kellgren muun muassa kannusti ystäväänsä kieliopintoihin:

Opi sina Suomen kjeltä; soa nähä jos osaat minulle kirjotta suomalaisen kirjan, ja ej ainoan pjälyskirjutoksen. Mina sita jo toivosin sinun niin oppineen suomen kjelta että koko kirja sisästakiin olis suomalainen;

³²⁸ M. A. Castrén – Robert Tengström 10/22.9.1845, 6/18.11.1845, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK. Kiistasta ks. Castrén 1945, 169–171. Gunnar Castrénin mukaan tässä näkyy M. A. Castrénin humboldtilainen, orgaaninen käsitys kielestä.

³²⁹ Castrén 1967, 59–60; Waris 1939, 149–151. Ks. myös Castrén 1904, 24–25; Klinge 1967, 115–118; 2007b; Schauman 1967a, 234–248. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura oli myöntänyt M. A. Castrénille matkaa varten apurahan ja hän oli ilmoittanut tarkoituksena olevan laulujen, satujen, tarinoiden sekä *Kalevalan* selitysten kerääminen. Suunnitelmat liittyivät aikeisiin laatia suomalainen mytologia ja ruotsintaa *Kalevala*. Julkaistuissa muistiinpanoissaan Castrén kirjoitti matkasta, tietojen keräämisestä ja reittivalinnoista minä-muodossa. Matkatoverit tai heidän tekemisensä eivät juuri tule esiin.

³³⁰ J. J. Tengström – Robert Tengström 21.6.1839, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”i ödemerkerna bland en obildad allmoge”.

³³¹ J. J. Tengström – J. V. Snellman 20.6.1844, teoksessa Snellman 1994, SA IV, 598–599.

waan ejpä niin ollut.³³²

Isälleen Robert Tengström ilmaisi matkan päätarkoituksen olevan ruumiin ja sielun terveyden vaaliminen mutta kiitti siitä, että saattoi tehdä sen siten kuin itse mieluiten toivoi.³³³

Herman Kellgren matkusti kesäisin kotipaikkakunnalleen Kuopioon ja teki ainakin yhden opintomatkan lähiseudulle. Mukana oli mieluisa uusi tuttavuus, neljä vuotta nuorempi, pian 19-vuotias ylioppilas August Ahlqvist. Ahlqvistilla oli nuoresta iästään huolimatta jo kirjallista mainetta. Hän oli suomentanut J. L. Runebergin ja muidenkin runoja J. V. Snellmanin *Saima*-lehteen ja julkaissut pienen *Geografia eli Maanopas* -teoksen, joka oli ensimmäinen laatuaan suomen kielellä.³³⁴ ”Olen tutustunut Ahlqvistiin tai Oksaseen, jonka nimen tunnet! Hän on yksi rakastettavimmista nuorukaisista, joita voi kohdata, vaatimaton ja vakava, jolla on lempeä, luottamusta herättävä ilme sielukkailla kasvoillaan”, Kellgren raportoi Robert Tengströmille.³³⁵ Samaan aikaan Kuopiossa oleskelleen ylioppilas August Schaumanin mukaan Ahlqvist oli ”komea, miehekäs- ja avokatseinen kahdeksantoistavuotias”.³³⁶ Ulkoisen olemuksen voitiin ajatella heijastelevan sisäistä arvoa.³³⁷ Kuvaukset henkivät fyysistä ihailua, ja niistä välittyy ajatus vahvasta ja miehekkäästä ruumiista ylevän hengen tempelinä. Ahlqvistilla oli karismaa ja oikeanlaista miehekkyyttä.

Elokuussa 1845 Kellgren, Ahlqvist, Schauman ja kaksi muuta toveria matkustivat muutamaksi viikoksi Punkaharjulle ja asettuivat asumaan paikallisten talonpoikien luo. Matkan tarkoituksperät olivat selvät: ”sitten opiskellaan ja fenniseerataan kaikin voimin”.³³⁸ Robert Tengströmin mielestä matka oli ”kerrassaan mieletön”, eikä hän uskonut, että Kellgren saisi sen aikana työtä tehtyä vaan tuhlaisi kesänsä – ”Luuletko,

³³² Herman Kellgren – Robert Tengström juli 1844, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

³³³ Robert Tengström – J. J. Tengström 8.8.1844, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

³³⁴ Riikonen 2000a; *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852*, Ahlqvist 16176. Ahlqvistin tausta oli varsin vaatimaton. Hän oli palvelijatar Maria Ahlqvistin avioton poika. Isä oli J. M. Nordenstam, joka kohosi myöhemmin mm. yliopiston sijaiskansleriksi. Ahlqvist kävi kirjeenvaihtoa sekä suomeksi että ruotsiksi, mutta esim. äidille ja velipuolelle osoitetut kirjeet olivat suomeksi. Ks. August Ahlqvist – Maria Augusta Ahlqvist 28.3.1846 ja August Ahlqvist – Oskar Eemil Kivinen 24.3.1859, teoksessa Ahlqvist 1982, 11, 13, 86.

³³⁵ Herman Kellgren – Robert Tengström 24.7.1845, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”Jag har gjort bekantskap med Ahlqvist eller Oksanen hvars namn du känner! Han är en af de älskvärdaste ynglingar, man kan träffa, blygsam och alfvarlig med ett mildt, förtroende ingifvande uttryck i sitt själfulla ansigte.”

³³⁶ Schauman 1967a, 239. Ks. myös *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852*, Schauman 16071.

³³⁷ Mosse 1996, 28–29.

³³⁸ Herman Kellgren – Robert Tengström 2.8.1845, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”så skall det studeras och fennicerats med allt makt”.

että Herramme on sisustanut sellaiset paikat opiskelukammareiksi!” Hänestä olisi viisaampaa viettää aikaa Kuopion lapsuudenkodissa, josta ystävä niin lämpimästi puhui.³³⁹ Ahlqvist oli matkakumppaneilleen suomen kielen auktoriteetti, vaikka hän oli nuorempi eikä ollut vielä edes opiskellut yliopistossa. Kellgren kertoi kirjeessään, että nuoret miehet aikoivat kokoontua pari kertaa viikossa ja pitää suomen kollokvioita ja kieliopillisia esitelmiä. Pääasiana oli suomen kirjoittaminen ja suomennokset Ahlqvistin johdolla. Kellgren teki käännöksiään Ahlqvistin tarkastaessa niitä ja luotti tämän apuun töiden saattamisessa painokelpoiseksi. Schaumankin mainitsee Ahlqvistin korjanneen muiden suomenkielisiä kirjoitusharjoituksia. Lisäksi Kellgren piti oppitunteja suomen kielen kieliopista M. A. Castrénin luennoilla edellisenä syksynä tekemiensä muistiinpanojen perusteella. Matkan ohjelmaan kuului toki myös huvittelua. Jälkikäteen Kellgren joutui tunnustamaan, että hyödyt eivät olleet suuret, mutta hän oli kuitenkin tyytyväinen – ilo ja mielen pirteys olivat korvaus. Hän harmitteli silti sitkeyden puutetta; juuri sen avulla jotain saattoi saada aikaan. Vaikka päättäisi ja roihahtaisi, ei pitäisi mainostaa vaan pelkästään tehdä, hän pohti.³⁴⁰

Lähtiessään Euroopan opintomatkalleen vuonna 1846 Kellgren pääsi tutustumaan Viipurin suomalaisuuspiireihin odotellessaan siellä paikkaa postivaunuihin. Kellgren innostui paikallisten lukio-opettajien omistautuneisuudesta. Nämä ymmärsivät ruotsia moitteettomasti mutteivät puhuneet sitä koskaan. Tämä oli Kellgrenistä harvinainen esimerkki. Lehtori Ahrenbergin 5–6-vuotias poika puhui vain suomea, ja myös tämän rouva opiskeli suomea kaikin voimin. Liki samanlaista oli toisen opettajan, Ignatiuksen, luona. Kellgren puhui ainoastaan suomea isäntänsä, lukion ranskanopettajan Adolf Relanderin ja tämän vieraiden kanssa. Seurapiireissä puhuttiin usein suomea ja se tapahtui itsestään. Hän käytti odotusajan kielen parissa ja sai apua uusilta tuttaviltaan. Kellgren arvioi ”Fennisismien” voiton olevan Viipurissa helpompi kuin missään muualla, sillä vastustajana ei ollut ruotsalaisuus tai venäläisyys vaan saksalaisuus, joka oli kuin vieras kasvi huonekasvi niukkaravinteisella maalla. Saksalaiset olivat Kellgrenin mielestä egoisteja, jotka olivat vieraalla maalla vailla yhteishenkeä.³⁴¹

Suomen kieleen perehdyttiin myös opintopiireissä, mikä oli mahdollista naisille-

³³⁹ Robert Tengström – Herman Kellgren 8.8.1845, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK, ”rent af befängd”, ”Tror du att vår Herre inredt sådana ställen till studentkammare!”

³⁴⁰ Herman Kellgren – Robert Tengström 2.8.1845, 15.8.1845, s.a. [syyskuu 1845], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Schauman 1967a, 246.

³⁴¹ Herman Kellgren – Robert Tengström 7.3.1846, 10.3.1846, 23.3.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Herman Kellgren – J. J. Tengström 14.3.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK. Ks. myös Castrén 1945, 179–180; *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852*, Relander 14535.

kin. Sofi Tengström teki keväällä 1846 aloitteen ryhmän perustamisesta, ja nuoremmat sisaret Helene ja Natalia olivat mukana. Muita jäseniä olivat Lina Borgström, Emilie Topelius, Alexandra Kiseleff ja Malla (Amalia) Mattheiszen. Emilie Bergbomin elämäkerrassa mainitaan hänen aloittaneen suomen opinnot Natalia Tengströmin kanssa, mutta Tengströmien kirjeissä häntä ei tässä yhteydessä mainita. Robert Tengström hankki ryhmän opettajaksi August Ahlqvistin. Ahlqvist oli nyt Herman Kellgrenin osakuntatoveri savokarjalaisissa.³⁴² Sisaret ystävineen pääsivät hyötymään nuorten miesten suhteista suomenmielisissä ylioppilaspireissä. Opetuskokemusta Ahlqvistilla oli jo ainakin edellisessä Punkaharjun retkeltä. Vanhempienkin on täytynyt olla myönteisiä, koska opintopiirin perustaminen oli ylipäätään mahdollista.

Tengströmin yliopistoperheen tytärten lisäksi mukana oli lähinnä porvarisperheiden nuoria naisia. Robert Tengström luetteli jäsenet, ”tytöt”, Herman Kellgrenille tuttavalliseen sävyyn etunimillä. Lina Borgström oli varakkaasta kauppiasperheestä. Alexandra Kiseleff oli kauppiaina, tehtailijana ja rakennuttajana toimineen Feodor Kiseleffin tytär. Malla Mattheiszen oli myös kauppiaan tytär ja avioitui Alexandra Kiseleffin Feodor-veljen kanssa vuonna 1849. Emilie Topelius, joka oli edellisenä vuonna nainut *Helsingfors Tidningarin* toimittajan Zachris Topeliuksen, oli myös kauppiaan tytär. Mahdollinen jäsen Emilie Bergbom oli virkamiesperheestä, ja isästä tuli muutaman vuoden kuluttua senaattori. Bergbom itse oli sittemmin suomalaisen teatterin perustajia.³⁴³ Sisarten omissa kirjeissä mainintoja opinnoista ei juurikaan löydy. Ainoa Sofi Tengströmin oma viittaus on sivuhuomio kirjeessä veljelle: ystävätär Lina oli hullaantunut italiaan ja sanoi olevansa sen suhteen vielä innokkaampi kuin Sofi koskaan suomen.³⁴⁴

Sisarusten täti Fredrika Runeberg oli kiinnostunut suomen kielestä jo 1830-luvulla ja luki sitä sanakirjan avulla. Kirjeissään ystävättärelleen Augusta Lundahlille hän kertoi, että 1840-luvun alkupuolelta asti hänellä oli ollut Porvoossa ”pieni piiri, jo-

³⁴² Robert Tengström – Herman Kellgren 16.4.1846, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK; Robert Tengström – Carolina Tengström 17.11.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Krohn 1917, 26–27. Ks. myös Castrén 1945, 227–228; Ramsay 1993, 44; Riikonen 2000a.

³⁴³ Robert Tengström – Herman Kellgren 16.4.1846, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK; Klinge 1997/2018; Ojala 2000; Savolainen 2001a; Suutela 2001; *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852*, Kiseleff 16040, Mattheiszen 11095; Yrjänä 2004/2008. Barbro Kindstedt ja Maija Pelkonen tulkitsevat nuorten naisten opintopiirin olleen osa salonkia, joka muodostui Sofi ja Natalia Tengströmin ympärille 1840-luvun lopulla. Alkuperäisaineistot 1840–1850-luvulta eivät kuitenkaan tue tulkintaa päämäärätietoisesta salonkitoiminnasta. Ks. tarkemmin luku ”Me-ryhmä ja Kruununhaan piiri” ja Kindstedt & Pelkonen 1998, 398–399.

³⁴⁴ Carolina Tengström, J. L. Runeberg & Sofi Tengström (arkistossa Sofi Tengströmiltä) – Robert Tengström 8.1.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

ka kokoontuu muutaman kerran viikossa lukemaan ja puhumaan suomea”. Hän oli aiemminkin ”ahkeroinut suomea opiskellen” ja ymmärsi helppoa kieltä, mutta *Kalevalan* lukemiseen hän tarvitsi apuneuvoksi M. A. Castrénin ruotsinnoksen. Runeberg suhtautui kuitenkin penseästi kielikysymyksen orastavaan politisoitumiseen. Hän muistutti Lundahlia, ettei tämän ”tule uskoa minun tulleen fennomaaniksi”, ja häntä harmitti, että ”ihmiset luulevat meidän harrastavan asiaa muodin vuoksi, vaikka seura on perustettu kaksi vuotta sitten”.³⁴⁵ Clara Snellman Borenius esittää ja Venla Sainio toistaa, että Tengströmin sisarukset opiskelivat suomea tätinsä esimerkin innoittamana tutustuakseen *Kalevalaan*. Mahdollinen lähde arviolle on Helmi Krohnin elämäkerta Emilie Bergbomista, jossa Krohn muotoilee tyttöjen ”varmaan” tahtoneen oppia suomea lukeakseen *Kalevalaa*, kuten Fredrika Runeberg ja hänen ystävättärensä samoihin aikoihin.³⁴⁶ Tengströmin sisarukset olivat epäilemättä tietoisia tätinsä aktiviteeteista, mutta nuorten naisten motiivit suomen opiskeluun lienevät olleet laajemmat kuin ainoastaan kansalliseepokseen perehtyminen.

Toisen esimerkin naisten aktiivisuudesta suomen opinnoissa Sofi Tengström saattoi saada Herman Kellgrenin samana keväänä kirjoittamista kirjeistä, joissa kerrottiin viipurilaisten opettajien ja näiden perheiden omistautuneisuudesta suomen kieleen. Suoria todisteita motivaatioista tai kihlaparin välisestä kirjakeskustelusta ei ole, mutta tiedossa on, että Sofi Tengström kirjoitti kieliopinnoistaan kihlatulleen.³⁴⁷ Viipurista saatujen tietojen ja opintopiirin perustamisen samanaikaisuuden perusteella on mahdollista, että Sofi Tengströmiä on jopa motivoinut näkymä Herman Kellgrenin kanssa rakennetusta suomalaisuutta toteuttavasta perhe-elämästä.

Myös Josephine Kellgren tuttavineen Kuopiossa opiskeli suomea. Syyskuussa 1847 hän kommentoi opintoja Natalia Tengströmille:

Miten Teidän Suomenne nykyään sujuu? Meillä oli eilen ensimmäinen kokoontuminen sen jälkeen, kun olemme levänneet koko kesän. Tiedätkö, luulen että Te olette paljon pidemmällä kuin me ainakin Te osaatte sen mitä osaatte perusteellisemmin kuin me, sillä meidän taitomme Kie-
liopissa, ainakin minun, ovat hyvin heikot.³⁴⁸

³⁴⁵ Majamaa & Paulaharju 2004, 74–74, 77, 79. Kirjoittaja lainaa Fredrika Runebergin kirjeitä. Ne esitetään suomennettuna sekä ilman viitettä kirjoitusajankohtaan.

³⁴⁶ Krohn 1917, 27; Sainio 2003; Snellman Borenius 1968, 147.

³⁴⁷ Herman Kellgren – Robert Tengström 7.3.1846, 10.3.1846, 23.3.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Robert Tengström – Herman Kellgren 1.6.1846, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK.

³⁴⁸ Josephine Kellgren – Natalia Tengström 20.9.[1847], SLSA 1185, GCSA, SLS, ”Huru är det nu för närvarande me Er Finska? I går hade vi vår första sammankomst efter att nu ha hvilat hela

Josephine Kellgrenin käsitys siitä, että helsinkiläiset osasivat kielioppia paremmin kuin hän, voi viitata siihen, että Tengströmin tyttöjen opintopiiri olisi aloittanut kuopiolaisia aiemmin.

Sofi Tengströmin turkulainen ystävä, entinen pensionaattitoveri Mathilda von Troil oli niin ikään kiinnostunut suomen kielestä. Hän kysyi, miten kieliopinnot etenivät ja kertoi tilanneensa ilmestymässä olleen suomalaisen teoksen sekä sanakirjan. Hän aikoi tutkia niitä ystävänsä kanssa, ”[...] se on kuitenkin jotain, mutta niin pitkälle patriotismini ei mene, että tarttuisin kielioppiin [...]”.³⁴⁹ Von Troilin suunnitelmat olivat vähemmän kunnianhimoisia kuin helsinkiläisten ja kuopiolaisten naisten opintopiirit. Vaikuttaa siltä, että hän halusi olla muodissa mukana muttei välttämättä ollut syvällisen aatteellisesti kiinnostunut työläistä kieliopinnoista. Hän kuitenkin liitti suomen kielen opinnot suorasanaisesti patriotismin käsitteeseen.

Robert Tengström kirjoitti Herman Kellgrenille pitävänsä sisartensa aloitetta ”aika huomionarvoisena ajan merkinä” ja toivoi, että siitä tulisi muotia. Alku oli hyvä, sillä jotkut ryhmän osanottajista olivat kaupungin arvostetuimpia tyttöjä. Puolisen vuotta myöhemmin Robert Tengström kirjoitti äidilleen tyttöjen innon suomea kohtaan ilahduttavan häntä ja mainitsi Helenen erikseen: tämä erityisesti ansaitsi kaikki kehut.³⁵⁰ Herman Kellgren suhtautui opintopiiriin ja sen antamaan esimerkkiin positiivisesti: ”Tyttöjen suomalaisista pohdinnoista tiedät, mitä ajattelen. Esimerkki on hyvä, voittakoon se seuraajia!” Molemmat miehet olivat kuitenkin huolissaan toiminnan mahdollisesti herättämistä närkästyksestä ja kritiikistä. Kellgreniä mietityttivät myös tyttöjen reaktiot. Hänen mielestään muiden pilkkaamasta ja kritisoidusta asiasta saattoi pelkästä vastustushalusta tulla omahyväisyyden aihe. Tällainen käytös voisi vahingoittaa sekä asiaa että tyttöjä itseään; ”Sen, joka haluaa kulkea kärjessä, täytyy huolellisesti tarkkailla itseään, etteivät ihmiset löydä heikkoa kohtaa, johon he voivat hyökätä.”³⁵¹ Kellgrenin pohdinnoissa näkyy sukupuolittunut huoli naisten kyvystä

sommarn. Vet Du, jag tror Ni äro mycket längre komna än vi åtminstone kan Ni hvad Ni kan mera grundligt än vi, ty våra kunskaper, åtminstone mina, i Grammatikan äro mycket skrala.”

³⁴⁹ Mathilda von Troil – Sofi Tengström, 3.2.1847, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK, ”[...] det är dock något, men så långt går ej min patriotism att jag griper till grammatikan [...]”.

³⁵⁰ Robert Tengström – Herman Kellgren 10.5.1846, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK, ”ett ganska anmärkningsvärd tidens tecken”; Robert Tengström – Carolina Tengström 17.11.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

³⁵¹ Herman Kellgren – Robert Tengström 5.6.1845 [po. 1846], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”Flickornas Finska funderingar vet du, hvad jag tänkar om. Exemplet är godt, måtte det vinna efterföljd!”, ”Den som vill gå i spetsen, måste noga ge akt på sig, att menniskorna ej hitta på en svag punkt, der de kunna angripa.” Ks. myös Robert Tengström – Herman Kellgren 10.5.1846, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK.

hallita käytöstään, mutta toisaalta käy ilmi, että hän tunnusti naisten toimijuuden ja halun vastata kritiikkiin. Ylipäänsä kyseessä oli nuorten miesten mielestä uusi ja erikoinen asia, joka saattoi toimia sekä positiivisena esimerkkinä että herättää erikoisuutensa vuoksi epäluuloa. Molemmat olivat kuitenkin tietoisia viipurilaisten lehtorinrouvien suomen opinnoista ja sukupiirin jäsenenä oletettavasti myös Fredrika Runebergin aktiviteeteista. Asia näyttää nimenomaan Helsingissä olleen uusi ja erona oli myös, että tytöt opiskelivat ryhmässä miesopettajan johdolla.

Nuorten miesten kirjeissä on havaittavissa ripaus sukupuolittunutta ylemmyydentuntoa. ”Saa nähdä, jaksavatko he,” Robert Tengström kommentoi.³⁵² Herman Kellgren lähetti pedagogisia neuvoja: ”Pyydä Oxasta [Ahlqvist] ottamaan asia niin käytännöllisesti kuin mahdollista; niin he ovat tottuneet oppimaan kieliä ja sen mukaisesti on tytön pää mukautunut.” Kieliopilla painostaminen vain pelästyttäisi tytöt ja he jättäisivät asian sikseen.³⁵³ Kellgren rakensi sukupuolittunutta eroa: ”he” oppivat kieliä eri tavalla kuin ”me”. Suopeasti voi toki tulkita, että erot oppimistyyliissä johtuivat tottumuksesta eivätkä kyvyistä.

Ainakin Natalia Tengströmin, sittemmin Castrénin, mielenkiinto suomen kieltä kohtaan jatkui seuraavilla vuosikymmenillä. Kesällä 1854 Helene ja Paavo Tikkanen sekä Natalia Castrén ja tämän poika Robert matkustivat Paavo Tikkasen kotiseudulle Kiuruvedelle. Carolina Tengström arveli Natalia Castrénille tämän ottavan kielessä suuria edistysaskelia. 1850-luvun lopulla Natalia Castrén oli hankkimassa uutta suomen kielioppia. Samoihin aikoihin Carolina Tengström tiesi kertoa Josephine Pippingin ”urotyöstä”: tämä otti suomen tunteja.³⁵⁴

Yliopistomaailmassa Savo-karjalainen osakunta oli suomalaisuusaatteen edistämisen kärkijoukoissa. Paavo Tikkanen oli jo vuonna 1844 osakunnassa pitämässään puheessa ehdottanut viikoittaisia kokoontumisia suomen kielen harjoitteluun ja käyttämiseen. Keväällä 1845 osakunnan vuosijuhla oli tapaus, sillä siellä pidettiin peräti seitsemän puhetta suomeksi; yksi niistä oli kuraattori Herman Kellgrenin. Osakunnan arkisessa toiminnassa ja kanssakäymisessä suomen kielellä oli aktiivien, esimerkiksi August Ahlqvistin, mielestä liian pieni sija: kieltä ei osattu eikä käytetty. Hän piti

³⁵² Robert Tengström – Herman Kellgren 16.4.1846, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK, ”Få se om de orka hålla ut.”

³⁵³ Herman Kellgren – Robert Tengström 5.6.1845 [po. 1846], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”Bed Oxanen taga saken så mycket som möjligt praktiskt; så äro de vana att lära språk och en flickas hufvud är derefter lämpadt.”

³⁵⁴ Carolina Tengström – Natalia Castrén 29.7.1854, 16.8.1859, Thorsdag 18.8.[1859], SLSA 1185, GCSA, SLS.

aiheesta kipakan puheenvuoron osakunnan kokouksessa toukokuussa 1846 – hieman sen jälkeen, kun häntä oli pyydetty Tengströmin tyttöjen opintopiirin opettajaksi. Saman vuoden syksyllä osakunnassa aloitti toimintansa Suomalais-Seura. Pöytäkirjan mukaan sen perustamiseen motivoi ruotsin valta parhaimpienkin suomalaisten yli ja toisaalta ylipäättään heikkous äidinkielessä, vaikka savokarjalaisten olisi pitänyt tässä suhteessa olla tiennäyttäjinä muille. Kiinnostuneet aikoivat kokoontua viikoittain keskustelemaan suomeksi. Kokoontumisiin osallistui yleensä yli 10 henkeä, joskus jopa reilu 20, mutta toiminta ei koskettanut kovin suurta joukkoa osakuntalaisista. Wariksen tulokinnan mukaan seuran motiivit laajentuivat kirjallis-romanttisten tarkoituksien ulkopuolelle. Tavoitteena oli puolustautua venäjän kieltä vastaan, mutta käytännön toiminta rajoittui suomen kieltä koskeviin kysymyksiin. Tapaa-misissa väiteltiin, keskusteltiin, esiteltiin uudissanoja ja pohdittiin oikeinkirjoitusta. Suomalais-Seuran toiminta jatkui kaiketi vain vuoden verran, sillä merkintöjä tapaa-misista ei enää syyslukukauden 1847 jälkeen ole. Waris arvioi, että aktiiviset jäsenet, kuten Tikkanen ja Ahlqvist, alkoivat siirtyä muihin toimiin. *Suometarkin* oli perustettu.³⁵⁵ Savo-karjalaisessa osakunnassa aktiiviset jäsenet, kuten Tikkanen, Kellgren ja Ahlqvist, toimivat monella, samaa asiaa eri keinoin edistäneellä taholla.

Tengströmin piirin nuorten kieliopinnot olivat yhteydessä moninaiseen sosiaali-seen verkostoon: samanlaisia aktiviteetteja oli monilla tuttavilla, niin naisilla kuin miehillä. M. A. Castrén oli yliopistomaailmassa esimerkki ja kielitieteellinen auktoriteetti. August Ahlqvist nousee esiin eri osaryhmissä toimineena mentorina suomen kielessä ja välittäjänä aitoon sisämaan suomalaisuuteen. Tällainen rooli oli myös Tikka-sella osakunnassa. Ahlqvist ja Tikkanen olivat kahden kielellisen ja sosiaalisen sfäärin sillanrakentajia: heillä oli taustansa vuoksi yhteys suomenkielen mutta he toimivat ruotsinkielisen koulutusjärjestelmän sisällä. Sujuva sisämaan suomenkielisyys toi heille arvontoa ja auktoriteettia suomalaisuusaatteesta innostuneissa pääkaupungin piireissä. Se ei ollut este vaan etu.

Omaehtainen panostus suomen kielen opintoihin todisti sitoutumisesta laajem-piin aatteellisiin päämääriin. Robert Tengströmin ja Herman Kellgrenin kirjeiden ilmauksissa nuorten naisten opinnot kiinnittyvät osaksi kansallista. Kirjeissä ”suo-malaiset pohdinnat” (”Finska funderingar”) viittaa paitsi naisten opintoihin myös yleiseen suomalaisuustoimintaan.³⁵⁶ Kirjoittaessaan Sofi Tengströmille Robert Teng-

³⁵⁵ Waris 1939, 142–143, 146–149, 152–158. *Suomettaresta* ks. luku ”Tikkasen ja Kellgrenin kansallinen konserni”.

³⁵⁶ Herman Kellgren – Robert Tengström 5.6.1845 [po. 1846], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Robert

ström korosti sisartensa suomen kielen opintojen yhteyttä kansallisen projektin laajempaan kontekstiin. Hän piti niitä osoituksena omistautumisesta kansallisille pyrkimyksille: ”Siksi onkin niin kaunista Teiltä, että Te opiskelette Suomea, koska se näyttää, että Teillä on sydän kansakunnalle ja sen yleisille pyrkimyksille.”³⁵⁷

Hieman yllättäen Robert Tengströmin oma motivaatio suomen oppimiseen ei lopulta ollut vahva. Herman Kellgren satoi laajemmat aatteelliset kysymykset suoraan henkilökohtaisiin panostuksiin kielessä, mikä loi kitkaa sydänystävien välille. Kellgren vaati Tengströmiä opettelemaan suomea: ”Yksi asia täysin vakavasti, mistä on usein aiemmin ollut kyse! – Sinun täytyy opetella Suomea!” Tengström oli omassa kirjeessään pohtinut, mihin ”isänmaallinen lepertely” lopulta kantaisi, jos se ei saisi laajempaa pohjaa. Nyt se muistutti ylösalaisin kääntynyttä pyramidia. Kellgren tähdensi heidän omasta vastuutaan asiassa: ”Mistä haluaisit pohjan tulevan? Tiedät, että meiltä odotetaan jotakin! Kuka laskee pohjan ellemme me?” Hän ihmetteli, millä oikeudella he puhuivat patriotismista ja edistivät maansa kieltä, jos eivät itse tunteneet sitä sen enempää kuin hepreaa. Patriotismiin kannustavat puheet eivät olleet uskottavia, kun he itse eivät vaivautuneet siihen, mihin halusivat kehottaa muita. Jos tilanne jatkuisi näin, se olisi naurettavaa. Hän liitti heidän ystävyytensä tiukasti aatteeseen, johon sitoumisen konkreettinen ilmentymä kielen opiskelu oli: ”En usko, että haluat jättää nämä meidän pohdintamme, jotka ehkä enemmän kuin kaikki muu ovat sitoneet meidän sielumme yhteen, siinä tapauksessa että et tee niin, on ehdottoman välttämätöntä että opettelet Suomea.” Jos ystävä ei opettelisi suomea, tämän mielenkiinto laimenisi, ja Kellgrenistä olisi erityisen raskasta, jos he juuri tällä kaikkein jaloimmalla yhteisellä kentällään vieraantuisivat toistensa työstä ja pyrkimyksistä. Kellgren vaati, että Tengström opiskelisi kielen tulevana kesänä.³⁵⁸

Robert Tengström vakuutti ”kaikesta sydämeästään” haluavansa oppia suomea,

Tengström – Herman Kellgren 1.6.1846, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK.

³⁵⁷ Robert Tengström – Sofi Tengström 16.2.1847, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK. ”Det är därför det är så vacker af Eder att I lären Eder Finska, emedan det visar att Ni har ett hjerta för nationen och dessa allmänna sträfanden.” Ks. myös luku ”Naisten sivistys ja aktiivisuus”.

³⁵⁸ Herman Kellgren – Robert Tengström 4.–7.5.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK. ”En sak på fullt alfvär, hvarom ofta förr varit fråga! – Du måste lära dig Finska!”, ”detta fosterländska pjollret”, ”Hvarifrån vill du basen skall komma? Du vet att man af oss väntar något! Hvem skall lägga basen om ej vi?”, ”Jag tror ej, att du vill lemna dessa våra funderingar, som kanske mer än allt annat knutit våra själar samman, och det fall du ej gör det, så är absolut nödvändigt att du lär dig Finska.” Ks. myös Ks. Robert Tengström – Herman Kellgren 20.3.1846. Esimerkiksi J. J. Nervander ivasi Snellmanille, etteivät tämä ja muutamat muut, muun muassa Robert Tengström, kyenneet lukemaan suomenkielistä kirjaa ilman sanakirjaa. Ks. Jalava 2006, 151; Savolainen 2006, 433–434.

mutta oli epävarmaa, toteutuisiko se juuri tuona kesänä 1846. Kieliopintojen edelle menivät työn alla olleet ruotsinkieliset kansanrunousjulkaisut. Lisäksi hänen täytyisi kerätä voimia ennen Euroopan opintomatkansa. Hän kehotti ystäväänsä olemaan rauhallinen; tarpeen tullen suomen opettelu olisi helposti tehty. Tengström muistutti kuitenkin varauksista, joita hänen kielitaidollaan tulisi olemaan: hän voisi ymmärtää muttei ilmaista itseään ainakaan kirjallisesti, eikä suomen kieli voisi olla hänen työalansa. Hän ei nähnyt kytköstä ystävyys- ja suomen opintojen välillä vaan korosti yhteyttä tiedemiehinä. ”Yleisesti ottaen en toki voi uskoa, että Sinä pelkäisit että minun sydämeni lakkaisi ennen kuin sinun sykkimästä meidän isänmaallemme ja sen pyhille intresseille”, hän vakuutti. Kuitenkin yhdistettynä saman kirjeen pohdintoihin siitä, että fennomania ja suomalaisuusasia olivat houkutelleet myös paljon puhetta ja parkua, suorastaan pinnallisuutta, ja että hän itse ylipäätään kaipasi syvällisempää otetta opintoihinsa, syntyy vaikutelma, että Tengström oli jossain määrin menettänyt intoaan suomalaisuusasiain kohtaan.³⁵⁹ Robert Tengströmin asenne on lähellä varhaista, yläluokkaista suomalaisuuskiinnostusta, joka oli romanttista ja estetisoivaa – runebergiläistä. Kansaa ja kansanomaisuutta saatettiin vielä ihailu ilman, että ihailu kohdistettiin kansan kieleen.³⁶⁰

Tengströmin piirin keskinäiseksi käyttökieleksi suomi ei koskaan tullut. Kirjeet olivat ruotsinkielisiä, ja niistä löytyy harvoja, yksittäisiä fraaseja suomeksi. Yllä lainattu useamman suomenkielisen lauseen jakso Herman Kellgrenin kirjeestä Robert Tengströmille on harvinaisuus. Edes yksittäiset Paavo Tikkasen ja Herman Kellgrenin väliset kirjeet eivät ole suomenkielisiä. Tikkanen kylläkin kirjoitti suomenkielisten ystäviensä ja Kellgren ainakin Ahlqvistin kanssa suomeksi.³⁶¹ Langosten kirjeet olivat ruotsiksi ehkä muuta perhepiiriä ajatellen.

Paavo Tikkasen suhde suomen kieleen oli itsestään selvä, koska se oli hänen äidinkieltensä. Myös M. A. Castrénille ja Herman Kellgrenille varhainen kosketus suomeen mahdollisti välittäjän ja auktoriteetinkin aseman. Kieltä taitamattomille

³⁵⁹ Robert Tengström – Herman Kellgren 1.6.1846, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK, ”af allt hjerta”, ”Föröfrigt kan jag väl ej tro att Du skall frukta att mitt hjerta förr än ditt skall upphöra att klappa för vårt fädernesland och dess heliga intressen.” Tengströmin uran ja opintojen painotuksista ks. luku ”Isän seuraaja”. *Finskt Anthologi* -runojulkaisusta ks. luku ”Nuorukaisten asia osakunnissa”.

³⁶⁰ Waris 1939, 104–105, 131. Runebergiläisistä vaikutteista ks. myös luvut ”Oman maan kokeminen” ja ”Minuuden muotoilu mentoreita vasten”.

³⁶¹ Herman Kellgren – Robert Tengström juli 1844, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Herman Kellgren – Paavo Tikkanen 15.3.1854, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Paavo Tikkanen – Herman & Sofi Kellgren (arkistossa Sofi Kellgrenille) 16.3.1854, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; Paavo Tikkanen – August Ahlqvist 26.9.1854, 3.2.1855, Paavo Tikkasen arkisto, SKS.

Tengströmin sisaruksille aikaa ja energiaa vievät opinnot olivat ainoa keino päästä kieleen sisään. Perheen naiset Sofi, Helene ja Natalia Tengström panostivat tähän, mutta Robert Tengströmin kohdalla muut intressit ajoivat edelle.

3.1.2 Nuorukaisten asia osakunnissa

Yliopistomaailma oli Tengströmin piirin miehille, silloisille ja tuleville, 1840-luvulla tärkeä aatteellinen areena, ja he kuuluivat kansallisuuskysymyksessä aktiivisiin osakuntiin. M. A. Castrén toimi pohjoispohjalaisten kuraattorina 1840–1843, Robert Tengström oli saman osakunnan aktiivinen jäsen. Herman Kellgren ja Paavo Tikkanen olivat toimeliaita Savo-karjalaisessa osakunnassa, jonka kuraattorinakin Kellgren toimi vuosina 1844–1846. Etenkin Robert Tengströmin ja Herman Kellgrenin asemaa 1840-luvun ylioppilasjohtajina on korostettu.³⁶²

1840-luvun reilu parikymppiset ylioppilaat tulkitsivat kansallisuuskysymyksen sukupolvikysymykseksi, jossa heidän roolinsa oli keskeinen uuden maailmankatso-
muksen luomisessa. Nuorten liikehdintä nojasi kuitenkin vanhempiin mentoreihin, etenkin Lönnrotiin, Runebergiin ja Snellmaniin. Vastustettava vanha sukupolvi löytyi yliopiston sisältä ja nuoriso saattoi asemoida itsensä oppositioon yliopistomaailman ulkopuolella olleet, jopa sinne sysätyt, idolit rinnallaan.³⁶³ Robert Tengström suhtautui Runebergin ja Snellmanin tilanteeseen kiihkeästi: hänestä oli järkyttävää, että tällaisten miesten hedelmien annettiin pudota maahan.³⁶⁴

Robert Tengström koki vahvasti elävänsä muutosaikakaudella ja iloitsi siitä. Se antoi mahdollisuuden toimintaan oman maan hyväksi ja hän näki nimenomaan nuoret eteenpäin vievänä muutosvoimana. ”Sillä nuorten asia on todellakin asia, joka menee eteenpäin jos kansakunta menee, ja toisin sanoen: kansakunta menee eteenpäin nuorten kautta”, hän linjasi Herman Kellgrenille. Vanhempien sukupolvien kohtalo riippui heidän suhtautumisestaan ”nuorten asiaan”: he seisoisivat tai kaatuisivat sen perusteella, liittyisivätkö he mukaan vai asettuisivatko he sitä vastaan. Robert Tengström referoi myös J. V. Snellmanin J. J. Tengströmille lähettämää kirjettä, jossa Snellman kirjoitti nimenomaan nuorten pyrkimyksistä ja voimasta.³⁶⁵ Ihaillun men-

³⁶² Castrén 1945, 19–20, 25–26, 96; Karttunen 2000; Klinge 2007b; Salminen 2002; *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852*, Castrén 14681, Kellgren 15590, Tikkanen 15963.

³⁶³ Castrén 1945, 151–152; Waris 1939, 140–145. Ks. myös Klinge 1967, 102–105, 122–123.

³⁶⁴ Robert Tengström – J. J. Tengström 6.8.1843, 6.7.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Robert Tengström – Carolina Tengström 20.1.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

³⁶⁵ Robert Tengström – Herman Kellgren 28.8.1845, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK. ”Ty de ungas sak

torin pohdinnat lienevät yllyttäneet Robert Tengströmin ylistämään sukupolvensa asiaa ja merkitystä. Kirjeessä aatetoverilleen Herman Kellgrenille hän pyrki elämään todeksi J. V. Snellmanin uumoilut nuoren polven merkityksestä aatteelle, kansallisen itsensä tiedostuksen kehitykselle.

Vanhemman yliopistopolven penseyttä ja ymmärtämättömyyttä Robert Tengströmille ruumiillisti professori J. J. Nordström, joka oli siirtymässä Ruotsiin valtionarkistonhoitajaksi. Hänellä oli Nordströmin kanssa vahvoja erimielisyyksiä Suomen tulevaisuudesta. Nordström oli sanonut, ettei epäröisi valinnassaan, jos hänen täytyisi punnita venäläiseksi tai ruotsalaiseksi tulemisen väliltä. Tengströmistä tämä oli täysin luonnollista, mutta Nordström oli varma, että heistä tulisi jompia kumpia. Tengström oli tyrmistynyt professorin kylmäkiskoisuudesta. Kaikesta huolimatta hän tunsu tätä kohtaan myös ihailua ja kunnioitusta, millä hän mahdollisesti viittaa Nordströmin luentoihin, joilla tämä oli juridisesti perustellut Suomen asemaa maakunnan sijaan perustuslaillisena valtiona. Samoihin aikoihin ylioppilaita järkyttivät J. V. Snellmanin aikeet siirtyä niin ikään Ruotsiin, Lundin yliopiston teoreettisen filosofian professoriksi. Robert Tengströmin mielestä se oli shokki. Siirtymällä Lundiin Snellman repisi alas sen, minkä oli tehnyt ja enemmänkin. Ylioppilaat lähettivät Snellmanille suunnitelmaa vastustaneen vetoimuksen. Sitten tämä perui hakemuksensa ja jäi Kuopioon.³⁶⁶

Myös Herman Kellgren ja Paavo Tikkanen korostivat suomalaisuuden edistämisen olevan nuoren polven tehtävä. Kellgren tulkitsi isänmaallisten pyrkimysten olevan niin uusia, että ne olivat vieraita vanhemmille sukupolville. Asia oli kasvavan sukupolven varassa ainakin toistaiseksi. Myös Tikkasen mukaan isänmaan kohtalo oli heidän eli nuoren polven käsissä, ja sen eteen piti käyttää viimeisetkin voimansa.³⁶⁷ Kellgren pohti, että sukupolvella, joka oli varttunut Suomen erottua Ruotsista, oli ruotsalaisesta kielestään ja sivistyksestään huolimatta suomalainen mieli ja tahto. Kellgren tulkitsi sukupolvensa tehtävän epäitsekkeäksi itsensä uhraamiseksi oman tunnon vaatimuksesta. Se työskenteli kaiken suomalaisen edistymiseksi ja voitoksi eli toisin sanoen oman loppunsa eteen, mikä oli ylevää mutta traagista.³⁶⁸ Hänen

är verkligen en sak, som skall fram om nationen skall det, och med andra ord sagdt: nationen skall fram genom de unga.” Ks. myös Castrén 1904, 56; J. V. Snellman – J. J. Tengström 14.8.1845, teoksessa Snellman 1995, SA V, 556–557.

³⁶⁶ Robert Tengström – M. A. Castrén 12.7.[1845], 6.12.1845, SLISA 1185, GCSA, SLS; Robert Tengström – Herman Kellgren 8.8.1845, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK. Ks. myös Castrén 1904, 53–55; Savolainen 2006, 404–407. J. J. Nordströmistä ks. Jussila 1987, 83–87; Tarkiainen 1998.

³⁶⁷ Waris 1939, 142, 145. Waris siteeraa Kellgrenin ja Tikkasen osakunnassa pitämiä puheita.

³⁶⁸ Kellgren esitti linjauksensa *Fosterländskt Albumin* toisessa osassa ilmestyneessä artikkelissa ”I hvad

mielestään ei pitänyt ajatella, oliko toiminta hyödyllistä vai ei, mihin se kantaisi tai mitkä olivat seuraukset. ”Se ei koske meitä, me toimimme niin kuin sisäinen ääni meitä kehottaa, ja menemme eteenpäin vailla pohdintoja. Että meidän asiamme täytyy mennä eteenpäin, se on meidän uskomme [...]”, hän julisti Robert Tengströmille.³⁶⁹ Hän näyttää pitäneen Suomen suuriruhtinaskunnan muodostumista jonkinlaisena rajapyykkinä suomalaisen tietoisuuden muodostumiselle. Kuitenkin hän määrittä itsensä ikään kuin välisukupolveen, jonka piti työstää suomenmielinen mutta ruotsinkielinen ylimenokausi selväpiirteiseksi suomalaisuudeksi. Asian edistäminen oli sisäinen vaatimus, jolle tuli uhrata itsensä ajattelematta seurauksia.

Max Engman arvioi Kellgreniin viitaten, että on jollain lailla ironista, miten varhaiset ”suomi-intoilijat” spekuloiivat ruotsin pikaisella katoamisella, vaikka liikkeen oma kieli oli vielä pitkään ruotsi. Hän huomioi, että Suomalaisen Kirjallisuuden Seurassa suomen kieli tuli vallitsevaksi vasta 1850-luvun lopulta lähtien ja pöytäkirjojen kieleksi vuonna 1861. Łukasz Sommer puolestaan tulkitsee, että Kellgrenin arvio suomen kieltä ja kulttuuria edistäneiden ruotsinkielisten tilanteesta oli selkeämpi kuin edeltävän sukupolven, kuten J. J. Tengströmin tai A. I. Arwidssonin.³⁷⁰ Poh-tiessaan viiteryhmänsä tulevaisuutta 1840-luvun puolivälissä Kellgren oli 23-vuotias. Vuonna 1861, kun SKS vaihtoi pöytäkirjojensa kielen suomeen, hän olisi ollut vasta 39. Kellgren saattoi ajatella, että hänen elinaikanaan suomen kieli tulisi vallitsevaksi laajemmin yhteiskunnassa ja hän itse olisi vaikuttamassa oman kieliryhmänsä katoamiseen. Vaikka hän osasi suomea, hänen äidinkieltänsä oli ruotsi.³⁷¹

Robert Tengström ja Herman Kellgren toimittivat lyhyessä ajassa useita ruotsinkielisiä, suomalaisuutta käsitelleitä julkaisuja. *Fosterländskt Album* ilmestyi kahdesti vuonna 1845 ja kerran vuonna 1847 ja Robert Tengströmin oma hanke *Finske Antologi* kertaalleen vuoden 1845 lopulla.³⁷² Nuorukaiset olivat hyvin sitoutuneita *Fosterländskt Albumiin*, ja etenkin vuosina 1845–1846 se oli usein esillä heidän kirjeis-sään.³⁷³ Pontimena oli tunne siitä, että yliopiston henkinen ilmapiiri ja sivistysharras-

förhållande står språket till nationaliteten?”, sit. Castrén 1945, 172–174.

³⁶⁹ Herman Kellgren – Robert Tengström s.a. [syyskuu 1845], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”Det angår oss icke, vi handla som en inre röst manar oss, och gå framåt utan reflexioner. Att vår sak måste gå framåt, det är vår tro [...]”. Myös Yrjö Koskinen kuvaili ”lyöttäytymistään yhteen” Suomen kanssa sillä, että päätös oli ”oikea ja jalo”. Ks. Siltala 1999, 70.

³⁷⁰ Engman 2016, 106; Sommer 2016, 3.

³⁷¹ Kellgrenin äidinkielestä ks. esim. Herman Kellgren – Robert Tengström 8.8[po. 9]1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

³⁷² Ks. Kellgren, Tengström & Tigestedt 1845a; 1845b; 1847; Tengström 1845.

³⁷³ Ks. esim. Herman Kellgren – Robert Tengström 2.8.1845, 15.8.1845, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK;

tus olivat alamaissa. Heidän sukupolvensa esiinastumista tarvittiin: hankkeen taustalla oli suuri luottamus tovereitten nuorekkaaseen rohkeuteen. Sittenmin Robert Tengström arvioi M. A. Castrénille kirjallisen elämän ottaneen reippaita edistysaskelia vuoden 1845 aikana. Julkaisuihin lukeutui runoja, tutkielmia, aikakauskirjoja, suomen kieliopeja sekä tietenkin heidän omat painatteensa. Tengström kertoi myös taide-elämän edistysaskelista ja piti selvänä, että impulssin niihin olivat antaneet ylioppilaat.³⁷⁴ Nuorukaiset näkivät julkaisunsa konkreettisena vaikutusväylänä maan ja kansakunnan aateilmastoon, missä ilmeni heidän käsityksensä kansallisen asian riippuvaisuudesta nuoren sukupolven panoksesta.

Laajemmassa katsannossa *Fosterländskt Album* liittyi eurooppalaiseen, kirjallisten almanakkojen muotiin. Suomessa Tiedeseuran *Acta*-sarja ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran *Suomi*-aikakauskirja olivat alkaneet ilmestyä 1830–1840-lukujen taitteessa. 1840-luvun alkupuolella ilmestyi useita runokalentereita kuten *Joukahainen*, *Necken* ja *Lärkan*. *Fosterländskt Albumin* on arvioitu olleen lajissaan aikansa tärkeimpiä julkaisuja. Se oli kansallisuusaatteeseen ihanteellisesti suhtautuneita runojulkaisuja kunnianhimoisempi projekti teoreettisella, historiallisella ja jopa poliittisella sisällöllään.³⁷⁵

Nuoret miehet tukeutuivat lähipiirinsä mentoreihin valmistellessaan hanketta. Alun perin he suunnittelivat kuusi kertaa vuodessa ilmestyvää aikakauslehteä mutta luopuivat ajatuksesta saamiensa varoitusten perusteella. Snellmanin kanta alkupe räiseen suunnitelmaan oli periaatteessa kannustava mutta käytännöllinen: hän esitti samantien pohdintoja yleisön tavoittamisesta ja taloudesta. Etenkin J. L. Runeberg ja nähtävästi myös M. A. Castrén kannattivat suunnitelmaa. J. J. Tengström oli epäileväinen, sillä hän toivoi poikansa keskittyvän tieteelliseen työhön muttei halunnut ryhtyä komentelemaan. *Album*-formaattia kohtaan isä oli nähtävästi suopeampi. Samoihin aikoihin hän kommentoi Snellmanille, että hänellä oli Robertissa kotona innokas suomalaisuuskiivailija.³⁷⁶

Robert Tengström – Herman Kellgren 28.8.1845, 13.3.1846, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK.

³⁷⁴ Robert Tengström – J. V. Snellman 16.11.1844, teoksessa Snellman 1994, SA IV, 628–630; Robert Tengström – M. A. Castrén 12.7.[1845], 6.12.1845, SLISA 1185, GCSA, SLS. Tengström, Kellgren ja muutoinkin ylioppilaat olivat aktiivisia kipsiveistosten hankkimisessa yliopistolle, ks. Klinge 1967, 92–94.

³⁷⁵ Klinge 1967, 112–113; 1989b, 166–169; Leerssen 2017; Sowell 2004, 304; Waris 1939, 179–181.

³⁷⁶ J. J. Tengström – J. V. Snellman 20.6.1844, teoksessa Snellman 1994, SA IV, 599; Robert Tengström – J. V. Snellman 16.11.1844, teoksessa Snellman 1994, SA IV, 628–630, 14.12.1844, teoksessa Snellman 1994, SA IV, 636–639, s.a. [huhtikuu 1845], teoksessa Snellman 1994, SA IV, 656–658; J. V. Snellman – Robert Tengström 21.11.1844, teoksessa Snellman 1994, SA IV, 630–632; J. J.

Robert Tengström piti ylempien säätyjen kansallisen tunteen ja sivistyksen heittämistä ensisijaisena verrattuna suomenkieliseen kansaan, johon ne voitaisiin helpommin istuttaa.³⁷⁷ Tämän tyyppisin pohdinnoin hän perusteli M. A. Castrénille *Fosterländskt Albumin* julkaisemista. Muiden kansojen kansallistunteen perusta oli se, että ne tiesivät, mitä ne olivat tehneet ihmiskunnan hyväksi. Ennen kuin kansallistunnetta voitaisiin edellyttää, pitäisi antaa tyydyttävä vastaus siihen, mikä oli ”suomalainen kansa”. Pitäisi etsiä kansallisia elementtejä ja muistoja, joista voisi rakentaa kuvan, josta ”kansaa voi katsoa itseään kasvoista kasvoihin”. Sivistyksestä pitäisi tehdä kotimaista. Kaiken tämän jälkeen muu kävisi itsestään, eikä ilman kieltä tulisi toimeen. *Fosterländskt Album* edisti nimenomaan tätä suunnitelmaa.³⁷⁸ Tutkimusmatkallaan ollut M. A. Castrén ei kuitenkaan tarttunut nuorukaisen yleisiin pohdintoihin, vaan ilmoitti kirjoittavansa vain itsestään ja lähiympäristöstään.³⁷⁹

Ruotsinkieliseen säätyläistöön kuuluneen mutta suomenkielisellä alueella kasvaneen Herman Kellgrenin ohjelma oli selkeämmin kaksisuuntainen noudatellen Snellmanilaista mallia sivistyneistön kansallistamisesta ja kansan sivistämisestä. Tähän tapaan hän linjasi Savo-karjalaisessa osakunnassa pitämässään puheessa. Nämä kaksi ”voima-ainesta”, sivistys ja kansa, tuli yhdistää, jotta Suomen kansa säilyisi kansakuntana. Konkreettisesti ohjelmalla oli kaksi kohdetta. Sivistyneistö eli ”ne, jotka aikovat valmistua kansansa johtajiksi” voitiin kansallistaa siten, että he ”tutkivat kansan kieltä ja sen runoutta, lähtevät sen keskuuteen eläytyäkseen sen elintapoihin ja erikoisuuksiin [...]”. Kansansivistystä taas voitiin edistää kansankirjasten ja kansakoulujen avulla.³⁸⁰ *Fosterländskt Album* edisti Kellgrenin ohjelman sivistyneistöön kohdistunutta puolta.

Fosterländskt Albumit sisälsivät kansanrunouden ja -tarinoiden ruotsinnoksia suomesta ja suomenkielistä sekä suomen kieleen, kulttuuriin, sivistykseen tai mytologiaan

Tengström – J. V. Snellman 14.12.1844, teoksessa Snellman 1994, SA IV, 636–639; J. J. Tengström – Robert Tengström 6.2.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

³⁷⁷ Robert Tengström – Herman Kellgren 28.8.1845, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK.

³⁷⁸ Robert Tengström – M. A. Castrén 12.7.[1845], SLSA 1185, GCSA, SLS, ”det finska folket”, ”att folket må skåda sig ansikte emot ansikte”. Ks. myös Castrén 1904, 57; 1945, 155–156. Gunnar Castrén painottaa, että Tengströmin mielestä oli mahdollista olla suomalaiskansallinen myös ruotiksi ja näkee tässä suoran linjan liberalismiin käsitykseen kielikysymyksestä. Gunnar Castrénin isä ja M. A. Castrénin poika Robert Castrén oli aktiivinen liberaalipolitiikko. Ks. luku ”Seuraava sukupolvi”.

³⁷⁹ M. A. Castrén – Robert Tengström 10/22.9.1845, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

³⁸⁰ Waris 1939, 145. Lainaukset Kellgrenin puheesta. Snellmanin vaikutus 1840-luvulla nousseeseen kansalliseen innostukseen etenkin ylioppilaiden keskuudessa oli valtava ja keskeinen väline oli hänen Kuopiosta käsin toimittamansa *Saima*-lehti. Ks. esim. Jalava 2006, 105–121; Klinge 1997b.

liittyviä artikkeleita. Toimittajajoukkoon kuului myös Kellgrenille jo Kuopion ajoilta tuttu osakuntatoveri K. K. Tigerstedt. *Albumia* kustansi porvoolainen, kansallisesti suuntautunut kirjakauppias A. C. Öhman. Ensimmäisessä osassa ilmestyi Tengströmin artikkeli ”Teckningar från den fosterländska vitterhetens område”. Kellgren teki käännöksiä *Kantelettaresta* sekä eestiläisistä ja inkeriläisistä kansanlauluista ja kirjoitti toiseen osaan peräti kaksi artikkelia ”I hvad förhållande står språket till nationaliteten?” ja ”I hvad mån uppfyller Finska språket fordringarne af ett språkideal?”.³⁸¹ Aatteellisten tavoitteiden lisäksi julkaisu oli nuorille miehille tilaisuus julkaista omia tekstejään, astua julkiselle kentälle ja aloittaa oman, kansallisen ja aikuisen minänsä rakentamisen. ”On toki hauskaa saada tällä tavalla jonkinmoinen kenttä, jolla voi koetella voimiaan”, Robert Tengström summasi.³⁸²

Tengström ja Kellgren olivat tyytyväisiä ensimmäisen osan menestykseen. Tengström raportoi Castrénille Siperiaan *Albumin* menekin olleen melko hyvä ja se oli ylipäättään otettu hyvin vastaan. Kellgrenin kotiseudulla Kuopiossa kysyntää oli parinkymmenen kappaleen verran. Keväällä 1846 Kellgren tiedotti Tengströmille Viipurista, että *Album* oli kirjakauppiaiden mukaan koko uuden kirjallisuuden kysytyin kirja ja sai kehuja kaikilta ostajilta. Kumpaakin siihen mennessä ilmestynyttä vihkoa oli myyty noin 25 kappaletta ja monet, jotka olivat nyt ostaneet toisen osan, olivat hankkineet myös edellisen. Kellgren intoili, että enteet olivat hyvät, hanke ajan hengessä ja tarpeen vaatima. Hän arvioi, että painokset myytäisiin loppuun muutamassa vuodessa ja pohti, pitäisikö seuraavien olla suurempia eli 750 kappaletta. Tengström sen sijaan ei pitänyt 25 kappaleen myyntiä Viipurin kaltaisessa kaupungissa erityisen suurena.³⁸³ Pieniltä kuulostavat myyntiluvut selittynevät osaksi sillä, että kohderyhmää eli säätyläisiä oli vähän, alle kaksi prosenttia koko väestöstä. Kuopiossa asukasluku oli 1840-luvun puolivälissä 2000–3000 henkeä, Viipurissa 5000–8000.³⁸⁴ *Album* kiinnosti myös naislukijoita. J. V. Snellman mainitsi arviossaan naistenkin lukeneen Kellgrenin kielen ja kansallisuuden suhdetta käsittelevää artikkelia kiin-

³⁸¹ Kellgren, Tengström & Tigerstedt 1845a; 1845b; 1847; Herman Kellgren – Robert Tengström 24.7.1845, 2.8.1845, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Ahola & Lukin 2016, 25; Castrén 1945, 163–164; Klinge 1989b, 167–168; 2007b; Sommer 2016, 3–4. Kellgrenistä kääntäjänä ks. myös Karttunen 2000. A. C. Öhmanista ks. Hakapää 2008, 225–227.

³⁸² Robert Tengström – J. V. Snellman s.a. [huhtikuu 1845], teoksessa Snellman 1994, SA IV, 656–658, suom. Snellman 2002a, 425, ”Det är dock roligt att sålunda få något fät att försöka sina krafter uppå.

³⁸³ Robert Tengström – M. A. Castrén 12.7.[1845], SLSA 1185, GCSA, SLS; Herman Kellgren – Robert Tengström 24.7.1845, 10.3.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Robert Tengström – Herman Kellgren 20.3.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

³⁸⁴ *Suomen tilastollinen vuosikirja* 1925, 9; Wirilander 1974, 440, 442, 461.

nostuneina ja hartaina. Keväällä 1847 Tengströmien kappale julkaisun kolmannesta osasta oli päätyntä lainaan sukupiiriin kuuluneelle Maria Prytzille ennen kuin J. J. Tengström oli ehtinyt siihen kunnolla tutustua.³⁸⁵

Robert Tengström pyrki aktiivisesti saamaan tunnettujen tieteentekijöiden tekstejä *Albumiin*. Näin julkaisusta voisi tulla enemmän kuin hetken työ. Hän yritti saada Castrénin lähettämään Siperiasta jotakin sopivaa, ja merkittävä kansainvälinen aluevaltaus oli Jacob Grimmin *Kalevala*-aiheisen ”Über das Finnische Epos” -tutkielman käännöksen ”Om det Finska Epos” julkaiseminen *Albumin* toisessa osassa. Grimm oli pitänyt aiheesta esitelmän Berliinin tiedeakatemiassa ja lähettänyt tutkielman Lönnrotille. Tengström vannotti Savossa oleskellutta Kellgreniä hankkimaan tekstin tältä. Hänen mielestään kyseessä oli harvinainen makupala, jota muutkin toimitukset saattoivat tavoitella. Tengström antoi ainakin Castrénille ymmärtää, että Grimmin teksti saisi suuremman yleisön heidän *Albuminsa* kuin *Suomi*-kirjan kautta. Samoin Tengström varmisteli, että Kellgren hankkisi Lönnrotilta tsuudilaisia lauluja. Ne ilmestyivät *Albumin* kolmannessa osassa. Castrénin antamia syrjäänien lauluja ilmestyi samassa julkaisussa.³⁸⁶

Ulkomaan opintomatkojen myötä ensin Kellgren ja sitten Tengström vetäytyivät *Albumin* toimittamisesta. Aiemmin matkaan lähtenyt Kellgren, käytännöllisempänä luonteena, lähetti tarkkoja, muun muassa toimittamiseen ja painattamiseen liittyviä ohjeita ystävälleen. Nuorukaiset toivoivat, että *Album* ottaisi uuden kurssin toisten tekijöiden käsissä. Vuonna 1847 ilmestynyt kolmas osa jäi kuitenkin viimeiseksi. Nuorten miesten matkustettua J. J. Tengström välitti poikansa pyytämiä uutisia *Albumin* etenemisestä ja arvioista. Robert Tengström kyseli niitä myös sisarensa Sofi Tengströmin kautta.³⁸⁷ Isäkin tiesi, että *Album* oli nuorten miesten lemmikki, ”Teidän kaikkein läheisin lempilapsenne Album”.³⁸⁸

Samoin kuin koko julkaisuprojektin aloittamisessa, myös ilmestymisen jälkeen Snellmanin mielipide oli Tengströmille ja Kellgrenille tärkeä. He raportoivat toisilleen

³⁸⁵ *Kallavesi* 12.12.1846; J. J. Tengström – Robert Tengström 13.4.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

³⁸⁶ Robert Tengström – Herman Kellgren 28.8.1845, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK; Robert Tengström – M. A. Castrén 1.9.1845, SLA 1185, GCSA, SLS; Kellgren, Tengström & Tigerstedt 1845b, 60–103; Kellgren, Tengström & Tigerstedt 1847, 48–56.

³⁸⁷ Robert Tengström – Herman Kellgren 10.5.1846, 29.6.1846, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK; Herman Kellgren – Robert Tengström 10.3.1846, 23.3.1846, 4.8.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; J. J. Tengström – Robert Tengström 9.1.1847, 13.4.1847, 10.9.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Robert Tengström – Sofi Tengström 8.7.1847, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK. Ks. myös Kellgren, Tengström & Tigerstedt 1847.

³⁸⁸ J. J. Tengström – Robert Tengström 13.4.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”Ert allranärmast skötesbarn Album”.

kesällä 1845 pikimmiten tämän kommenteista. Tengström referoi isänsä Snellmanilta saamaa kirjettä: tämä oli häkeltynyt, miten vakavia ja kaukana lapsellisuudesta kirjoitukset olivat. Robert Tengström ylisti Snellmanin olevan aina ylevä ja lämmin patriootti.³⁸⁹ *Saiman* kirjallisuusliite *Kallavedessä* Snellman kiitti julkaisun ”miehistä kypsyyttä” ja tunnusti mielellään sen ”osin epätavallisen suuret ansiot”. Hän piti julkaisijoita ”nuoren polven esitaistelijoina” mutta peräänkuulutti näiltä uhrauksia ja vaivannäköä sivistyneistölle suunnatun suomenkielisen kirjallisuuden luomisessa. Sen lisäksi, että sisältö oli isänmaallista myös kielen olisi pitänyt olla suomen eli isänmaan kieltä, jotta julkaisulla olisi merkitystä kansalliskirjallisuudelle ja kansalliselle sivistykselle. Samat argumentit toistuivat *Albumin* toisen osan arviossa.³⁹⁰ J. J. Tengström hermostui Snellmanin kielivaatimuksista. Toisen arvion ilmestyttyä hän puuskahti pojalleen, että Snellmanilla oli vanha virsi siitä, että nousevien kirjailijoiden pitäisi kirjoittaa suomeksi. Tämä oli J. J. Tengströmin mielestä merkillinen vaatimus: nyt julkaisevien sivistys ei ollut sen enempää suomalainen kuin vanhempienkaan ja sivistyselämän suomalaisuus olisi suomalaisen kirjallisuuden edellytys. Hänen mielestään Snellmanin vaatimuksissa oli ”jotain hyvin skolastista ja pedanttista”.³⁹¹ Tässä isä ja poika Tengströmin näkemykset näyttävät yhtenevän: molemmat pitivät sivistyksen suomalaisuutta ensisijaisena suomen kieleen nähden.

Snellman kiitti vuolaasti *Albumin* ensimmäisessä osassa ilmestynyttä Tengströmin artikkelia ”Teckningar från den fosterländska vitterhetens område” ja piti sitä jopa ”mittaamattoman arvokkaana”. Etenkin sen *Kalevala*-kritiikki oli osuvaa ja viimeisteltyä. Grimmin tutkielman luettuaan Snellman nosti Tengströmin tekstin jopa sen yläpuolelle. Tengström kirjoitti Castrénille *Saiman* suopeuden ilahduttaneen häntä paljon. Kellgren sai Snellmanilta ylistystä toisessa osassa ilmestyneestä tutkielmasta ”I hvad förhållande står Nationalitetet till Språket”. Se puhutteli sekä järkeä että tunnetta ja oli omassa lajissaan jopa täydellinen. Toista Kellgrenin artikkelia, ”I hvad mån uppfyller Finska språket fordringarne af ett språkideal”, Snellman ei pitänyt niinkään onnistuneena. J. J. Tengström toimi tietojen välittäjänä nuorukaisten matkustettua

³⁸⁹ Herman Kellgren – Robert Tengström 15.8.1845, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Robert Tengström – Herman Kellgren 28.8.1845, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK; J. V. Snellman – J. J. Tengström, 14.8.1845, teoksessa Snellman 1995, SA V, 556–557.

³⁹⁰ *Kallavesi* 24.12.1845, 12.12.1846. Ks. Engman 2016, 106. *Kallaveden* kirjoitukset ovat alun perin ruotsiksi. J. V. Snellmanin Kootut teokset -verkkojulkaisussa saatavilla myös suomenkieliset käännökset. Ks. myös Klinge 1967, 112–114.

³⁹¹ J. J. Tengström – Robert Tengström 9.1.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”något högst scholastiskt och pedantiskt”.

Manner-Eurooppaan.³⁹² *Albumin* ensimmäisessä osassa ilmestyneille Kellgrenin *Kanteletar*-käännöksille Snellman oli penseä. Kellgren iloitsi asian puolesta siitä, että hanketta kiitettiin, mutta oli henkilökohtaisesti pettynyt. Hän jopa harkitsi kääntämisen lopettamista, jos tekstit eivät kerran hyödyttäneet asiaa, jonka vuoksi ne oli tehty. Hän ei kuitenkaan lopettanut, ja *Albumin* toisessa osassa käännökset olivat Snellmanin mielestä huolitellumpia kuin ensimmäisessä, mutta edelleen niistä uupui muodon kauneutta.³⁹³ Snellmanilta saatu tunnustus oli tärkeää omaa, kansallista ääntään ja paikkaansa homososiaalisella kentällä hakeneille nuorukaisille.

Albumin kolmannen osan merkittävin kontribuutio oli J. L. Runebergin alkupe-
räinen ”Vårt land” -runo. Snellman tituleerasi sitä julkaisun todelliseksi aarteeksi, joka oli täydellisen kaunis. Hän ei kuitenkaan pitänyt runoa kyllin kansallisena. ”Maamme” olisi hänen mielestään ollut vaihdettavissa mihin tahansa, missä oli vuoria, järviä ja karu luonto. Sen toive ”Sun kukoistukses kuorestaan kerrankin puhkeaa” ilmai-
si alistumista toisin kuin esimerkiksi Englannin ”Rule Britannia”, jossa oli elämän täyteyttä.³⁹⁴ Robert Tengström oli happamana: aina oli jokin mutta.³⁹⁵

Robert Tengströmin oma hanke oli *Finsk Anthologi*. Tavoitteena oli osoittaa, et-
tä Suomessa kirjoitettu ruotsinkielinen runous ilmensi myös suomalaiskansallista henkeä. Julkaisu ilmestyi vuoden 1845 lopulla nimellä *Finsk Anthologi I eller samling af valda skaldestycken af Finska författare från äldre till nyare tider, jemte korta karakteristiker och biografiska notiser*. Julkaisun alkulehdillä on kuva kansanrunoilijoista Makkonen, Kymäläinen ja Puhakka, ja Tengström omisti sen Lönnrotille ja Runebergille. Julkaistut kansanrunouden käännökset oli suurimmaksi osaksi otettu jo aiemmin ilmestyneistä lähteistä: monista lehdistä, Castrénin *Kalevala*-käännöksestä, *Suomesta*, *Fosterländskt Albumista* ja *Joukahaisesta*. Muista käännöksistä Tengström kiitti professori Lilleä ja maisteri Kellgreniä.³⁹⁶

Robert Tengströmin pääargumentti, jonka hän oli esittänyt jo *Fosterländskt Albumin* suomalaista kirjallisuutta käsitelleessä artikkelissa oli, että Suomessa tehty,

³⁹² *Kallavesi* 24.12.1845, 12.12.1846; Robert Tengström – M. A. Castrén 12.7.[1845], SLSA 1185, GCSA, SLS; J. J. Tengström – Herman Kellgren 9.1.1847, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK; J. J. Tengström – Robert Tengström 9.1.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK. Tengströmin artikkelista ks. Ahola & Lukin 2016, 25. Kellgrenin julkaisuista ks. Sommer 2016.

³⁹³ *Kallavesi* 24.12.1845, 12.12.1846; Herman Kellgren – Robert Tengström 25.12.1845, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK. Myös Gunnar Castrén arvioi, että Kellgrenin käännökset olivat melko sujuvia muttei ollut työstänyt niitä kylliksi. Ks. Castrén 1945, 164.

³⁹⁴ *Litteraturblad* heinäkuu 1847.

³⁹⁵ Robert Tengström – Herman Kellgren 29.9.1847, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK. Ks. myös J. J. Tengström – Robert Tengström 10.9.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

³⁹⁶ Tengström 1845, erit. xii–xiii. Lisätietoja kansanrunoilijoiden kuvasta ks. Kansallisgalleria 2019.

ruotsinkielinen runous oli myös kansallista. Suomalainen kansallishenki (”nationallynnet”) ei näkynyt vain suomalaisessa kansanperinteessä vaan myös Suomessa ruotsiksi kirjoitetussa runoudessa. Argumentin oikeutuksena oli jaettu, suomalainen maisema. *Anthologin* esipuheessa Tengström kirjoitti, ettei Suomella ollut itsenäistä kansallista kaunokirjallisuutta eikä kirjallisuushistoriaa. Isänmaallisessa mielessä Suomella ei myöskään ollut itsenäistä valtioelämää eikä poliittista historiaa. Suomalaisella kirjallisuudella, vaikka se olisi kirjoitettu ruotsiksi, oli kuitenkin oma kansallinen ominaislaatu. Tengström näki *Anthologin* täydentävän ja vievän eteenpäin *Fosterländskt Albumissa* ilmestyneen artikkelin tavoitteita. Jopa Snellman hyväksyi Tengströmin kannan, että suomenruotsalaisessa (”Finskt-Svenska”) runoudessa oli tuulahdus henkeä, joka erotti sen ruotsalaisesta.³⁹⁷ Robert Tengströmin tavoitteet sopivat hyvin yhteen Tengströmin perheen ruotsinkielisen perhetradition kanssa. Henkilökohtaiset suhteet limittyivät tähän: eno ja idoli J. L. Runeberg runoili ruotsiksi.³⁹⁸

Robert Tengström ryhtyi toimeen omin päin kesällä 1845. Hän kirjoitti Kellgrenille Kuopioon, että hänen pitkäaikainen ”rakkain tuumansa”, kotimaisen runouden antologian julkaiseminen, oli toteutumassa. *Albumiakin* kustantanut Öhman oli innostunut ja tarjonnut jopa palkkiota. Vaikka Tengströmin suunnitelmat kuulostavat varsin valmiiksi mietityiltä ja kustantajan innostuneisuus selvältä, hän osallisti Kellgreniä: ”Mitään ei toki ole vielä sovittu ja päätös odottaa muun muassa sinun neuvoksi.” Isälleen hän ei aikonut kertoa ennen painatusta, koska uumoili tämän pitävän hanketta ajan ja vaivan hukkana. Tengström kuitenkin arveli, ettei työ ottaisi kovin paljon aikaa.³⁹⁹ Kellgren kommentoi ystävänsä suunnitelmia lyhyesti vaikkakin positiivisesti: ne kuulostivat hyviltä.⁴⁰⁰

Tengström suunnitteli neljään vihkoon jakautuvaa hanketta, jonka ensimmäiset kolme osaa etenisivät kronologisesti kansanlauluista Ruotsin ajan kautta nykyrunoilijoihin. Neljäs vihko esittäisi lyhyen historian ja luonnehdinnan kaikesta tästä. Tengström selosti hankkeen etuja niin Kellgrenille kuin Castrénille. Sen avulla saataisiin jokin pohja keskustelulle kansallisesta kirjallisuudesta, tehtäisiin yleisö tietoiseksi siitä, ettei taiteen mestariteoksia ihailakseen tarvinnut mennä maan rajojen ulkopuo-

³⁹⁷ Robert Tengström – Herman Kellgren 28.8.1845, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK; Tengström 1845, ix–xi; Kallavesi 24.12.1845; Castrén 1904, 49–51.

³⁹⁸ Runeberg-suhteesta ks. luku ”Minuuden muotoilu mentoreita vasten”.

³⁹⁹ Robert Tengström – Herman Kellgren 28.8.1845, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK, ”Intet är dock ännu afsladt och beslutet väntar bland annat ditt råd.”

⁴⁰⁰ Herman Kellgren – Robert Tengström s.a. [syyskuu 1845], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

lella ja popularisoitaisiin paitsi kansanrunoutta myös ruotsinsuomalaisia runoilijoita, joiden välinen yhteys tulisi myös osoitetuksi. Kokoelma olisi niin ikään todiste kansakunnan henkisestä kapasiteetista. Kellgren piti heidän yhteisen projektinsa puolta kysyen, voisiko viimeinen osa sisältyä *Albumiin*.⁴⁰¹

Anthologi sai osakseen varsin tyrmäävän kritiikin Snellmanin *Kallavedessä*. Ongelma oli sama kuin *Albumissa*: kieli. Se ei sisältänyt suomalaisten kirjailijoiden runoja vaan kääntäjän runoja, eikä edes alkuperäisiä runoja ollut liitetty mukaan. Robert Tengström suunnitteli vielä kesällä 1846 *Anthologin* kahta seuraavaa osaa, mutta ne eivät ehtineet ilmestyä ennen kuin hän matkusti pois. Työ ei kesäpaikassa edennyt, koska hänellä ei ollut sydäntä olla muuta kuin ”perusteellisen laiska”.⁴⁰²

Suomenkieliseen kansanosan sivistämisessä ja suomen kielen asian edistämisessä tärkeitä toiminnan mahdollistajia perhepiirin jäsenille, etenkin Paavo Tikkaselle ja Herman Kellgrenille, olivat Savo-karjalainen osakunta ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, jotka kietoutuivat samojen toimijoiden kautta toisiinsa monin tavoin.⁴⁰³ Monet keskisäätyiset miehet löysivät paikan ja identiteetin toimimalla niin sanotusti julkisella areenalla esimerkiksi erilaisissa organisaatioissa ja instituutioissa.⁴⁰⁴

Suomalaisen Kirjallisuuden Seurassa olivat jäseninä liki kaikki Tengströmin perhepiirin jäsenet mutta aktiivisia olivat vävyt. M. A. Castrén oli sihteeri vuosina 1840–1841, Herman Kellgren vuosina 1845–1846 ja Paavo Tikkanen muutoin tärkeä toimija. J. J. Tengström oli kuulunut Seuran perustajiin vuonna 1831 ja Robert Tengströmkkin oli jäsen mutta kumpikaan ei ollut järin aktiivinen.⁴⁰⁵ Sofi, Helene ja Natalia Tengström kutsuttiin jäseniksi vuonna 1848, naisista sijoilla 25–27 ja ensimmäisinä naisina, joiden kotipaikaksi oli kirjattu Helsinki. Pian jäsenyyden saivat useat heidän suomen opintopiiriinsä kuuluneet naiset. Carolina Tengström ei ollut jäsen. Ensimmäinen naisjäsen oli pari vuotta ennen Tengströmin sisaruksia J. V. Snellmanin puoliso Jeanette Snellman, kolmas Herman Kellgrenin sisar Josephine Kellgren. Heidän lisäksi kuopiolaiset olivat hyvin edustettuina naisjäsenten alkupääs-

⁴⁰¹ Robert Tengström – Herman Kellgren 28.8.1845, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK; Robert Tengström – M. A. Castrén 1.9.1845, SLISA 1185, GCSA, SLS; Herman Kellgren – Robert Tengström s.a. [syyskuu 1845], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Tengström 1845, xii–xiii. Ks. myös Castrén 1904, 50–51.

⁴⁰² *Kallavesi* 24.12.1845; Robert Tengström – Herman Kellgren 1.6.1846, 22.7.1846, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK, ”grundligt lat”.

⁴⁰³ Osakunnan ja Seuran yhteyksistä ks. Sulkunen 2004, 86.

⁴⁰⁴ Davidoff 2013, 69.

⁴⁰⁵ Lista Seuran perustajajäsenistä, Sulkunen 2004, 256. Lista Seuran esimiehistä ja sihteereistä vuosina 1831–1892, Sulkunen 2004, 297. Ks. myös passim.

sä.⁴⁰⁶ Naisten kohdalla liike kulki eri suuntaan kuin miesten: periferiasta keskustaan. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura alkoi kutsua naisia jäsenikseen pian sen jälkeen, kun Viipurin Kirjallisuuden Seura oli perustettu ja siihen oli otettu täysivaltaisia naisjäseniä. Helsingin Seurassa naisten jäsenyys vaikuttaa suurelta osin muodolliselta. Eira Juntti linkittää Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran taustalle Lauantaiseuran, jossa hän painottaa naisten roolia. Muodollisemman Seuran perustamisen jälkeen naiset olisivat jääneet sivuun. Sulkunen on kuitenkin vakuuttavasti kyseenalaistanut SKS:n lauantaiseuralaisen alkuperän.⁴⁰⁷ 1800-luvun puolivälissä Tengströmin perhepiiriin kuului sekä entisiä lauantaiseuralaisia että SKS:n jäseniä. Lauantaiseura kiinnittyi tengströmiläiseen traditioon ja vanhempien sukupolveen, kun taas SKS oli etenkin perhepiirin yhteyteen tulleiden nuorukaisten toiminta-areena.

Savo-karjalaisessa osakunnassa Herman Kellgren ja Paavo Tikkanen kuuluivat toimeliaimpiin jäseniin. Paavo Tikkasen tärkein agenda oli suomenkielisen kansanosan sivistäminen sekä suomen kielen asian edistäminen. Tikkanen esitti osakunnassa marraskuussa 1844 kokonaisvaltaisen suomalaisuusohjelman. Hän ehdotti kielio-pintoja ja ja -harjoituksia sekä Suomen historian opiskelemista. Lisäksi hän esitti kansaan kohdistuvan, kolmiosaisen julkaisuhahmotelman, joka käsitti suomenkieliset kansankirjaset, sanomalehden ja oppikirjat. Tikkasen ohjelma oli lopulta poliittinen: Suomen oli ”saavutettava täydellinen riippumattomuus”. Kun Suomi olisi tehty suomalaiseksi, he saisivat nähdä ”pyhän vapauden päivän aamuruskon”.⁴⁰⁸

Herman Kellgrenille osakunta tarjosi mahdollisuuden toteuttaa aatteellisten painotustensa kansaan kohdistuvaa puolta. Hänet valittiin kuraattoriksi syyskuussa 1844, ja Wariksen mukaan tästä alkoi snellmanilaisen aktivismin kausi. Samoihin aikoihin osakunnan sosiaalinen rakenne muuttui: aatellis- ja säätyläistaustaisten, usein romantista ja runebergiläistä isänmaallisuutta ihannoineiden, osuus väheni ja esiin nousivat alempien väestöryhmien nuorukaiset, joiden agenda oli käytännöllisempi ja poliittisempi.⁴⁰⁹ Kellgreninkin ohjelmassa edettiin askel askeleelta kohti vapautta. Hän vakuutti, että ”meidän heimollamme” oli pakko oli jokin kutsumus maailmanhisto-

⁴⁰⁶ Lista Seuran naisjäsenistä 1846–1848, 294–295. Ks. myös Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Sofi Tengström 26.5.1848 (Kutsumuskirja Mamselille Sofie Tengströmille Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran jäseneksi), Coll. 99.3, Kellgreniana, KK. Selkeästi suurin osa 1840-luvulla otetuista naisjäsenistä oli naimattomia eli jäsenyys näyttää tulleen kysymykseen erityisesti nuorille naisille. Robert Tengströmin suhtautumisesta sisartensa jäsenyyksiin ks. luku ”Naisten sivistys ja aktiivisuus”.

⁴⁰⁷ Juntti 2004, 189–195; Sulkunen 2004, 17–21, 203.

⁴⁰⁸ Waris 1939, 142–143, 198–199. Waris siteeraa Paavo Tikkasen osakunnassa pitämää puhetta. Ks. myös Häkkinen 2003, 19, 25; Sulkunen 2004, 88.

⁴⁰⁹ Sulkunen 2004, 86; Waris 1939, 84, 104–105, 137–138.

riassa. Ensin tulisi täyttää materiaaliset tarpeet, sitten tarve lukemiseen ja sivistykseen ja lopulta sivistyksen hedelmänä tulisi vapaus – se oli luonnollinen, historian todistama asiainkulkuk. Heidän tehtävänsä ja kutsumuksensa oli täyttää kansan henkinen tarve sivistykseen ja yhdistää sen osat tiiviiksi, jotta se voisi hetken koittaessa olla vahva ja vapaa ja uskoa tarkoitukseensa maailmanhistoriassa.⁴¹⁰ Kellgren ilmensi ja rakensi 1800-luvun oppisivistyneistön omaksumaa tehtävää kansallisesta herättämisestä.⁴¹¹ Hän näki kansakunnan edistymisen sukupolvittain etenevänä tehtävien sarjana. Analyysissa on snellmanilais-hegeliläinen kaiku kansojen itsensä tiedostamisprosessista ja niiden roolista maailmanhistorian näyttämöllä.

Tikkanen ja Kellgren olivat keskeisiä hahmoja osakunnan kolmiosaisessa, suomenkieliselle kansalle suunnatussa julkaisuhankkeessa *Lukemisia Suomen kansan hyödyksi. Savo-karjalaisten Oppivaisten toimittamia* vuosina 1845–1847. Se toteutti Tikkasen ulospäin tähänneen ohjelman ensimmäistä kohtaa kansankirjasista. *Lukemisten* sisältö oli varsin erilaista kuin ruotsinkielisten, sivistyneistölle suunnattujen albumien. Tekstit olivat käytännöllisiä, osin moraalisia ja yhteiskuntaan liittyviä, mutta kansallisuusasiaa niissä ei käsitelty. Lehdissä *Lukemisia* kiiteltiin kovasti. Lähimpinä esikuvina olivat ruotsalaiset kansankirjaset ”Läsning för folket”, joihin taas oli saatu vaikutteita Englannista. Joitain samantyyppisiä julkaisuja oli jo ilmestynyt myös suomeksi.⁴¹²

Paavo Tikkasen panos julkaisuihin oli vahva. Ensimmäisessä osassa ilmestyi osakunnan palkinnonkin saanut suomennos J. L. Runebergin runosta ”Hauta Perhossa”. Jokaisessa osassa ilmestyi Tikkasen Suomen ”maa-tietoa” käsittelevä kirjoitus. Maatieto oli yleisesitys suomalaisesta yhteiskunnasta ja toi esiin muun muassa eri säätyjen aseman ja oikeudet. Tikkanen käsitteli Suomea maantieteestä hallintoon, elinkeinoihin ja historiaan. Samalla perustuslait, vuoden 1772 hallitusmuoto ja vuoden 1789 yhdistys- ja vakuuskirja, tulivat julkaistuiksi ensi kertaa suomeksi. *Lukemisia* oli ensimmäisiä ja tärkeitä väyliä, jonka kautta suomenkielinen rahvas pääsi käsiksi tämäntyyppiseen yhteiskunnalliseen ja luonnontieteelliseen tietoon. Kellgren oli mukana toisessa osassa. Hän ja August Ahlqvist suomensivat C. J. L. Almqvistin kertomuksen ”Putkinotkon uudispaikka”.⁴¹³

Lukemisten painokset olivat ajan oloihin nähden suuret: ensimmäistä osaa pai-

⁴¹⁰ Herman Kellgren – Robert Tengström s.a. [syyskuu 1845], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”vår stam”.

⁴¹¹ Ks. Kettunen 2008, 32.

⁴¹² Waris 1939, 181–182, 186, 190. Ks. myös Klinge 1967, 113–115.

⁴¹³ Waris 1939, 182–187, 191–192. Ks. myös Sulkunen 2004, 89.

nettiin 4 000 ja kahta seuraavaa 6 000 kappaletta. Ensimmäinen painos loppui alle kahdessa vuodessa. *Lukemisia* myytiin kirjakaupoissa mutta osakunnassa haluttiin tehostaa sen levittämistä kotiseudulleen loma-ajaksi matkaavien ylioppilaiden avulla. Kirjalevityksen kautta sivistyneistö ja kansa tulivat sekä konkreettisesti että kuvannollisesti uuteen, suoraan yhteyteen keskenään. Erityisen suosittuja olivat Lukemisten mukana julkaistut kartat, joissa paikannimet olivat ensimmäistä kertaa suomeksi. Kesällä 1845 Herman Kellgren matkusti Kuopiossa ja muualla Savossa ja kehui Lukemisten menekkiä Robert Tengströmille. Painos oli hänen mukaansa jo tuolloin lähes loppuunmyyty. Karttaa Kellgren kertoi myyneensä kuopiolaiselle kirjakauppiaille ja kirjanpainajalle J. A. Karstenille peräti 1000 kappaletta.⁴¹⁴

Savossa Kellgren sai kuulla palautetta suoraan *Lukemisten* kohderyhmältä, suomenkieliseltä kansalta. Hän oli törmännyt julkaisuun parissa paikassa talonpoikien luona ja nähnyt kartan kiinnitettynä seinälle. Julkaisu olivat ”läpipureskeltuja ja tahraisia lainaamisesta”. Talonpojat olivat *Lukemisiin* tyytyväisiä. Siitä oli jopa poimittu fraaseja puheeseen. Eräs talonpoika kertoi, että esimerkiksi sananparrella ”Eipä siitä Herraksi tula, jos vähän Ruotsia haastaakin saattaa” oli useinkin käyttöä heidän piirissään. Samaa miestä ilahdutti suuresti, että *Lukemisten* avulla oli tullut ”tieteellisellä tavalla” ratkaistuksi kiista siitä, liikkuiko maa vai oliko se paikallaan. Savokarjalaisten valistava materiaali oli siis monin tavoin uponnut kohderyhmäänsä. Runollisen ihannekuvan ja kansan todellisten intressien välinen ristiriita konkretisoitui Runebergin ”Hauta Perhossa” -runosta saadussa palautteessa: se oli talonpoikien mukaan ”tyhjä loru”, kuten Kellgren siteerasi kirjeessään suomeksi, ”eli satu, eivätkä he halua siksi asianmukaisesti kunnioittaa sitä, kuin jos he uskoisivat, että se on todella tapahtunut.”⁴¹⁵

Kellgren oli henkilökohtaisesti todella tyytyväinen *Lukemisten* menestyksestä. Hän koki tulleen ylenpalttisesti palkituksi vaivannäöstään ja oli sieluaan myöten ilahtunut siitä, että ”muutamien ylioppilaiden työ” oli pystynyt koskettamaan kansaa. Jos kaikki 4000 kappaletta olivat yhtä luettuja kuin ne kaksi, jotka hän oli tavannut, vaiva ei ollut turha, ja se oli luonut pohjan kansan sivistykselle ja kiinnostukselle jo-

⁴¹⁴ Herman Kellgren – Robert Tengström 24.7.1845, 15.8.1845, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Sulkunen 2004, 90; Waris 1939, 184, 188–190. J. A. Karstenista ks. *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852*, Karsten 12316.

⁴¹⁵ Herman Kellgren – Robert Tengström 15.8.1845, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”genomtuggade och smutsade”, ”vetenskaplig väg”, ”Grafven i Perrho säga de är en ’tyhjä loru’, det är: en saga, och de vilja därför ej tillbörligen respectera den, såsom om de skulle tro den verkliga passedrad.”

kapäiväiset tarpeet ylittäviin kysymyksiin.⁴¹⁶ Keväällä 1846 Kellgren nautti edelleen *Lukemisten* menestyksestä. Sitä kysyttiin ilmaisulla, jota Kellgren siteerasi suomeksi: ”se kirja, jossa löytyy maailman kartta”. Väistyvä kuraattori tiedotti Robert Tengströmin kautta osakuntalaisiaan Tikkasta ja Cleveä kirjasen menekistä ja usutti näitä ottamaan uuden 3000–4000 kappaleen painoksen.⁴¹⁷

Robert Tengström oli suosiosta iloinen sekä Kellgrenin että hankkeen puolesta ja uskoj, että se saisi ajan kanssa aikaan paljon hyvää. Ystävysten prioriteettien erot kuitenkin näkyivät. Tengström muistutti, ettei Kellgren käyttäisi liikaa aikaansa tähän suuntaan, sillä asialle oli muitakin tekijöitä ja Kellgrenillä paljon muuta työtä. Korkeimmat säädyt olivat tärkeämpi kohderyhmä.⁴¹⁸ Tengström näyttää ajatelleen, että Kellgrenin kaltaisia ”parempia voimia” tarvittiin sivistyneistöön suuntautuneessa, olennaisemmassa tehtävässä.

Kellgren rinnasti *Fosterländskt Albumia* ja *Lukemisia* kirjoittaen auki, että niille tavoiteltiin erilaista lukijakuntaa: hän iloitsi, että kumpikin oli yleisönsä taholta vastaanotettu hyvin ja teki oman hyvän vaikutuksensa. Robert Tengströmin mielestä *Lukemisissa* mielenkiintoisinta oli, että tälläkin puolella vasta herännyt kirjallisuus oli nuorten.⁴¹⁹ Näin se vertautui muuhun ylioppilaiden julkaisutoimintaan, kuten *Albumiin*. *Fosterländskt Album* ja *Lukemisia* olivat rinnakkaisia projekteja, jotka kumpikin toteuttivat omalla tavallaan kansallisen liikkeen kaksisuuntaista ydintavoitetta: sivistyneistön kansallistamista ja kansan sivistämistä.

3.1.3 Naisten sivistys ja aktiivisuus

Naissivistys ja sen rajat oli keskeinen kysymys kansallisuusaatteen kannalta. Eurooppalaisessa porvarillisessa sukupuolijärjestelmässä naisten koulutukseen liittyi sisäistä jännitettä. Se nähtiin lastenkasvatuksen kohentamisen positiivisena mahdollisuutena, jonka kautta se hyödyttäisi koko kansakuntaa. Uhkana kuitenkin oli, että laajamittainen sivistys vaarantaisi naisen feminiinisyyden. Hän ei saanut itsenäistyä ja murtaa parisuhteen valta-asetelmaa. Äitiys säilyi tärkeimpänä tehtävänä, ja nainen

⁴¹⁶ Herman Kellgren – Robert Tengström 15.8.1845, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”några studenters arbete”.

⁴¹⁷ Herman Kellgren – Robert Tengström 10.3.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

⁴¹⁸ Robert Tengström – Herman Kellgren 28.8.1845, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK.

⁴¹⁹ Robert Tengström – Herman Kellgren 28.8.1845, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK; Herman Kellgren – Robert Tengström 10.3.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

pääsi yleisestä osalliseksi miehensä ja perheensä kautta.⁴²⁰

Tengströmin sukupiirissä naisten sivistyneisyydelle annettiin arvoa. Arkkipiispa Jacob Tengströmin äiti Maria luki omin neuvoin Euklidesta ja opetti sitä vanhimmalle pojalleen. Teologian professorina 1790-luvulla Jacob Tengström kritisoi yläluokkaista naiskoulutusta *Åbo Tidningarissa* ilmestyneessä, paljon huomiota keränneessä kirjoituksissaan. Hän piti naisten pinnallista koulutusta syynä siihen, ettei heillä ollut henkistä näkemystä ja kykyä ymmärtää rooliaan kansalaismielen, yhteiskunnan ja isänmaan asioiden edistämisessä. Tengströmin sisarusten täti Fredrika Runeberg oli nuoresta asti opinhaluinen, enemmänkin kuin mitä aika olisi naiselle sallinut. Myös Sofi, Helene ja Natalia Tengströmin kohdalla on nostettu esiin heidän sivistyksellisiä intressejään.⁴²¹

1800-luvun alussa oli harvinaista, että tytöt saivat samaa opetusta kuin pojat. Porvariston piirissä pidettiin hienona, että tytöt osasivat hieman saksaa ja ranskaa sekä soittaa pianoa, piirtää ja laulaa. Myös ompelu oli tärkeää. Brittiläisessä kontekstissa esimerkiksi professioissa, kuten lääkäreinä ja pappeina toimineet miehet panostivat tyttäriensä koulutukseen. Monet naiset opiskelivat kieliä ja osallistuivat julkisille luennoille. Jotkut lukivat myös historiaa ja filosofiaa. Musiikin ja taiteen harrastaminen ei välttämättä ollut kaukana perehtyneestä, kriittisestä intressistä näihin aloihin. Ruotsalaisessa esimerkissä tytöillä ja pojilla oli viiteentoista ikävuoteen asti sama opettaja, jonka johdolla opiskeltiin muun muassa historiaa, maantietoa, latinaa, saksaa, ranskaa ja englantia. Suomessa 1800-luvun edetessä ja sääty-yhteiskunnan murentuessa porvaristossa myös tyttöjen koulutus oli tärkeää perheen aseman ja edistymisen kannalta. Pinnallisen yläluokkainen salonkikasvatus tuomittiin sivistyneen keskisäädyn parissa ja tytöillekin vaadittiin käytännöllisempää koulutusta ja oikeutta todelliseen tietoon ja sivistykseen.⁴²²

Sofi ja Natalia Tengström kävivät balttilaisen vapaaherratar von Rosenin pensioonia, joka oli hienoimpia tyttöjen oppilaitoksia sen ajan Helsingissä. Pensionaattien opetusta on pidetty pinnallisena: lähinnä seuralämään valmistaviin naisellisiin taitoihin kuten musiikkiin ja piirustukseen sekä kieliin keskittyvänä.⁴²³ Von Rosenin

⁴²⁰ Ks. esim. Abrams 2014, 56; Elomaa 2006, 96–97, 100–101; Häggman 1994, 116, 193–196; Jalava 2005, 196–197.

⁴²¹ Anteckningar av J. J. Tengström till J. Tengströms biografi, SLSA 451, J. J. Tengströms arkiv, SLS; Häggman 1994, 149–151; Kindstedt & Pelkonen 1998, 398–399; Mazzarella 2007, 35–37, 45–48; Ramsay 1993, 41–42; Sainio 2003.

⁴²² Elomaa 2006, 106; Davidoff 2013, 65–66; Häggman 1994, 118; Tosh 2007, 66–67; Ulvros 2016, 84–85.

⁴²³ Castrén 1945, 25; Ruuth 1951, 457; Sainio 2003; Snellman Borenus 1968, 147. Ks. myös Kotioja

pensioonin perustamisesta ”sivistyneen säädyn lapsille” ilmoitettiin helsinkiläisissä lehdissä keväällä 1838. Sen ”tieteellisiin lukuaineisiin” kuuluivat maantieto, historia, aritmetiikka sekä ”uudemmat kielet” ruotsi, venäjä, ranska ja saksa ja ”teknisiin” aineisiin musiikki ja laulu, piirustus sekä naisten käsityöt. Opetusta oli myös tanssissa. Tieteellisen opetuksen ja päivittäisen kanssakäymisen kielet pensionaatissa olivat ranska ja saksa, uskonnollinen opetus annettiin ruotsiksi.⁴²⁴ Helene Tengströmin on arveltu olleen kotikoulussa huonon kuulon ja heikon terveyden vuoksi.⁴²⁵ Kerra-
tessaan J. V. Snellmanille lastensa kuulumisia kesällä 1844 J. J. Tengström mainitsi lukeneensa kevään aikana Helenen kanssa Euklidesta – samaa klassikkoa, jota hänen isänäitinsä oli opettanut lapsilleen.⁴²⁶ Helene Tengström sai kuitenkin opetusta myös kodin ulkopuolella. Hän kävi mamselli Rouget’lla, joka opetti ainakin ranskaa ja englantia kaupungin nuorille naisille.⁴²⁷ Vaikka Tengströmin sisarukset saivat koulutusta porvariston fineinä pitämässä taidoissa, heidän opintoihinsa kuului myös muita, yleissivistäviä aineita.

Tengströmin naiset eivät juuri kirjoittaneet aatteellisista käsityksistään. Naisten kirjeissä on kuitenkin mainintoja heidän lukukokemuksistaan, ja tarkastelemalla lähemmin näitä johtolankoja voidaan päätellä jotakin siitä, millaisiin aatevirtauksiin he olivat kallellaan. Porvarillisissa piireissä oli tavallista lukea paljon. Vaikka kirjallisuushuomioita on sisarusten kirjeiden kokonaismäärään ja tekstimassaan nähden vähän, eivätkä sisarukset pohdiskelleet lukukokemuksiaan laajasti, niiden asettaminen kulttuuriseen ja sivistykselliseen kontekstiinsa avaa näkymän heidän kiinnostuksen kohteisiinsa. Sisarusten lukema ja hankkima kirjallisuus oli usein tuoretta. Lisäksi he lukivat sanomalehtiä, ulkomaisista ainakin ruotsalaisia, ja niiden kautta saatiin tietoa politiikastakin. Mielenkiinnosta kirjallisuutta kohtaan todistaa kesäpaikassa järjestetty lukupiiri, jossa yleensä käsiteltiin jotain romaania Sofi Tengströmin

2018, 43–45. Pensiooni on esillä myös kirjeenvaihdoissa. Ks. esim. Mathilda von Troil – Sofi Tengström 15.9.1842, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; Helene Tengström – Robert Tengström 7.6.1843, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Carolina Tengström – Robert Tengström 1.9.1843, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

⁴²⁴ *Finlands Allmänna Tidning* 15.5.1838. Ks. myös *Helsingfors Tidningar* 26.5.1838, 17.3.1841. Opiskelu ei aina innostanut. Natalia Tengström valitti veljelleen Robertille, että heidän piti lukea päivittäin kaksi läksyä Suomen maantiedosta, mikä oli ”varsin tylsää”. Ks. Natalia Tengström – Robert Tengström 19.7.1844, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

⁴²⁵ Sainio 2003; Snellman Borenius 1968, 147. Snellman Boreniuksen mukaan Helene Tengström sai koulutuksen isältään ja toteaa muidenkin tytärten saaneen tältä jatkuvasti täydentävää koulutusta, mutta tietojen lähde ei ilmene.

⁴²⁶ J. J. Tengström – J. V. Snellman 20.6.1844, teoksessa Snellman 1994, SA IV, 598–599.

⁴²⁷ Helene Tengström – Carolina Tengström s.a. [18.1.1842], 28.1.1842, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; *Helsingfors Tidningar* 29.9.1841, 6.10.1841.

johdolla.⁴²⁸

Monet lukemistot painottuivat ajan romanttisiin virtauksiin, jotka kytkeytyivät myös kansallisuusaatteeseen. Natalia Castrén viittasi eri tavoin ruotsalaiseen romantiikkaan linkittyneisiin kirjailijoihin ja runoilijoihin, kuten Johan Börjessoniin, W. A. D. von Brauniin ja J. Daniel A. Mülleriin. Jälkimmäisen vaimo Clarissa Louise Nernst käänsi Runebergiä saksaksi. Sofi Kellgren mainitsi skottilaista romantiikkaa: hän luki Sir Walter Scottin alun perin vuonna 1818 ilmestynyttä romaania *Midlothians hjerta*. Aikalaistensa tapaan lukuisat suomalaiset kirjailijat voidaan lukea romanttisesti virittyneiden kirjoittajien joukkoon. Luonnollisesti Runeberg-enon tuotanto oli Tengströmin sisaruksille tuttu ja pidetty. Myös Topeliuksen *Fältskärens berättelser* kuului lukemistoihin. Natalia Castrén kertoi lukeneensa sen uudelleen ilolla ja mielenkiinnolla. Mainituksi tulee myös *Brokiga blad* -novellikokoelma A. G. Ingeliukselta. Suomalaisentyisten kirjailijoiden menestys Ruotsissa näyttää myös kiinnostaneen Tengströmin naisia.⁴²⁹

Tengströmin naiset lukivat myös romantiikan kärkihahmojen ei-kaunokirjallista tuotantoa. Natalia Castrénin ”rakkainta lukemista” vuonna 1853 olivat Wilhelm von Humboldtin kirjeet ja ”Lichtstrahlen”. Hän mainitsi erikseen hankkineensa lukemistonsa varta vasten itselleen ja hehkutti, että sen saattoi lukea uudelleen ja uudelleen ilman, että se menetti yhtään kauneudestaan. Saksalaista kielitieteilijä, filosofi ja diplomaatti Humboldtia kiinnosti, mikä konstituoiti kansanluonteen.⁴³⁰ Helene Tengström luki innokkaasti Ruotsin kansallisorunilijaksi tituleeratun ja romantiikkaan linkittyvän Esaias Tegnérin elämäkertaa, mistä hän kertoi kihlatulleen Paavo Tikkaselle. Hän kertoi olleensa niin kiinnostunut lukemastaan, ettei huomannut ajan kulua, minkä

⁴²⁸ Robert Tengström – Herman Kellgren 8.8.1845, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK; Sofi Kellgren – Natalia Castrén 3.7.[1853], SLSA 1185, GCSA, SLS; Natalia Castrén – Sofi Kellgren 12.4.1854, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; Paavo Tikkanen – Carolina Tengström 13.6.1859, SLSA 954.10.83, SSA, SLS; Ulvros 2016, 95. Ramsay sen sijaan arvioi, että Natalia Castrén kuvasi lukukokemuksia kirjeissä usein. Ks. Ramsay 1993, 42. Castrénin suosikkikirjailijoiksi hän nostaa Lamartinen ja Humboldtin. Ramsay viittaa tämän kirjeeseen Sofi Kellgrenille 2.9.1853, jossa mainitaan Humboldt, mutta ei kirjeeseen 5.9.1850, jossa esiintyy Lamartine.

⁴²⁹ Carolina Tengström – Robert Tengström 8.7[po. 6].1843, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; J. J. Tengström – Robert Tengström 9.1.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Sofi Kellgren – Natalia Castrén 16.6.1853, SLSA 1185, GCSA, SLS; Natalia Castrén – Sofi Kellgren 2.9.1853, 22.8.1856, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; *Helsingfors Tidningar* 9.1.1847. Mainituista kirjailijoista ks. Franzén 1987–1989; Klinge 1997a; Klinge 1997/2018; Sarjala 1998; Stolpe 1927; Syiavan 1926; The Editors of Encyclopaedia Britannica 1998; 2018b.

⁴³⁰ Natalia Castrén – Sofi Kellgren 2.9.1853, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK, ”käraste lektyr”. ”Lichtstrahlen” eli valonsäteet näyttää itsessään viittaavan kirjeitä sisältävään teokseen *Lichtstrahlen aus seinen Briefen an eine Freundin, an Frau von Wolzogen, Schiller, G. Forster und F.A. Wolf*. Humboldtista ks. esim. Mueller-Vollmer & Messling 2016.

voi tulkita haluksi todistaa mielenkiintoa Tegnérin edustamiin teemoihin.⁴³¹

Poliittisilta konnotaatioiltaan kiinnostavimpia Tengströmin sisarusten kirjeissä mainituista teoksista on Alphonse de Lamartinen nuoruudenmuistelo *Les Confidences*. Natalia Tengström sai sen vuonna 1850 nimipäivälahjaksi kihlatultaan M. A. Castrénilta. ”Se on erinomaisen hyvä ja olen hirveän ihastunut siihen, harmi vain että se on nyt loppu”, hän kirjoitti sisarelleen Sofi Kellgrenille.⁴³² Alphonse de Lamartine oli yksi ranskalaisen kirjallisuuden romanttisen suuntauksen avainhahmoja. Vuoden 1848 vallankumouksen jälkeen hän oli käytännössä toiminut jonkin aikaa toisen tasavallan hallituksen väliaikaisena johtajana. Ensimmäisiä reformeja olivat äänioikeuden laajentaminen kaikille miespuolisille kansalaisille ja orjuuden lopettaminen ranskalaisilla alueilla. Lamartine tuli valituksi kansalliskokoukseen, mutta porvaristo raivostui häneen, koska hän ajoi työväenluokan asiaa. Hänet erotettiin virasta kesäkuussa ja joulukuun 1848 presidentinvaaleissa hän jäi viimeiseksi. *Les Confidences* ilmestyi seuraavana vuonna.⁴³³

Suomettaressa ilmestyi loppuvuodesta 1849 laajahko artikkeli Lamartinesta, jota luonnehdittiin yhdeksi aikansa nerokkaimmista miehistä, etevimmäksi tasavallan perustajista. Artikkelissa käsiteltiin Lamartinen poliittista toimintaa ja Ranskan vuoden 1848 vallankumoustapahtumia. Häntä lainaillen *Suometar* tuntui kannattavan tasavaltaa ja jopa yleistä äänioikeutta mutta nosti esiin varoitukset sosialismista ja kommunismista. Teksti oli *Suomettaren* toimituksen kynästä, mutta valitettavasti avoimeksi jää, kuka kirjoittaja oli.⁴³⁴ Lamartine oli suhteessa Suomen poliittisiin oloihin todellinen radikaali. Kuitenkin Tengströmin perheessä hänen teostaan mitä ilmeisimmin pidettiin sopivana luettavana nuorelle naiselle ja hyväksyttävänä lahjana sulhaselta morsiamelleen. *Suomettaren* artikkeli osoittaa, että Lamartinea ja tämän ajatuksia kohtaan tunnettiin muutenkin mielenkiintoa heidän sosiaalisessa piirissään. Lehti oli Kellgrenin ja Tikkasen, lieneekö Kellgren todennäköisin kirjoittaja tekstille – hänhän oli oleskellut Pariisissa kevään 1848 ja ihaili Lamartinea.⁴³⁵

⁴³¹ Helene Tengström – Paavo Tikkanen, Måndagsmorgon kl: ½ 9 s.a., SLA 954.10.83, SSA, SLS. Tegnéristä ks. esim. Hermansson 2018.

⁴³² Natalia Tengström – Sofi Kellgren 5.9.1850, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK, ”Den är utmärkt bra och jag [är] rysligt förtjust i den, skada blott att den nu är slut.” Ks. myös *Suometar* 28.12.1849. Myös Carolina Tengström kertoi kuopuksen lukevan kirjaa hieman joka päivä ja olevan erittäin ihastunut. Ks. Carolina Tengström – Sofi Kellgren 1.9.1850, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK.

⁴³³ Guillemin 2018; Lamartine 1849.

⁴³⁴ *Suometar* 21.12.1849, 28.12.1849; Louhivuori 1940, 284–285. Tätä ennen varsinaisissa ulkomaan uutisissa oli esitetty varsin radikaaleja ajatuksia, ks. Louhivuori 1940, 265, 334–336. *Suometar* käyttää yleisesti äänioikeudesta käsitettä ”yhteinen huuto-oikeus”.

⁴³⁵ Ulkomaan uutisia vuosina 1848–1849 toimitti B. O. Schauman, ks. Louhivuori 1940, 223. Kellgre-

Hieman toisentyypistä kirjallisuutta edustivat J. V. Snellmanin avioliittoromaanit. Carolina, Sofi ja Natalia Tengström lukivat syyskuussa 1843 ”suurella ilolla” tämän *Fyra giftermål* -sarjaa.⁴³⁶ Snellmanin romaanit olivat hänen filosofiansa kuvittelua ja testaamista, eikä niiden kaunokirjallista arvoa ole pidetty suurena. *Fyra giftermål* -sarja oli suunnattu erityisesti naisille. Teemat nousivat *Läran om staten* -teoksen perhettä ja avioliittoa koskevista pohdintoista. Johtoajatukseksi oli, että luonnollinen, tunteikas rakkaus ei riittänyt avioliiton pohjaksi, vaan tavoitteena tuli olla järkevä ja siveellinen avioliitto. Myöhempien osien tapahtumat sijoittuivat Suomen järvisuudelle ja tätä kautta naisen ja miehen välisen rakkauden teema laajeni isänmaanrakkauteen.⁴³⁷ Lukemisen ajankohdan suhteen kiinnostavaa on, että J. V. Snellman oli juuri samana kesänä kosinut Sofi Tengströmiä. Tämä ei kuitenkaan ollut ollut halukas filosofisen ideaalin toteuttamisen toiseksi osapuoleksi Snellmanin kanssa.⁴³⁸

Etenkin Natalia Castrén luki myös akateemisia julkaisuja. Alexandra Ramsay arvioi hänen vaikuttaneen sisaruksista kiinnostuneimmalta sivistyksestä. Estetiikan ja nykyiskansain kirjallisuuden professorin Fredrik Cygnaeuksen virkaväitöskirja *Konung Erik XIV som dramatisk karakter* (1853) sai J. J. Tengströmiltä kehuja mutta myös perheen naiset olivat kiinnostuneita. Natalia Castrén kertoi Sofi Kellgrenille jopa Mamman lukeneen kirjan suurella mielenkiinnolla, ja hän itse aikoi pian aloittaa sen. Natalia Castrén luki tuoreeltaan myös ruotsalaisen historioitsijan E. G. Geijerin (1783–1847) *Föreläsningar öfver människans historia* (1856). Luennot oli alun perin pidetty Uppsalan yliopistossa lukuvuonna 1841–1842. Pidempi otsikko kuului: ”Historiens Filosofi eller Inledning till människans historia”. Alkuperäisen kohderyhmän ja Natalia Castrénin sukupuolten välistä ristiriitaa konkretisoivat osuvasti teoksen alussa luennoitsijan tervehdyssanat: ”Mine Herrar!” Castrén luki yliopistotason kirjallisuutta, vaikkei hänellä naisena ollut pääsyä yliopistolliseen opetukseen. Myös Geijer kiinnittyi nationalistisiin ja romanttisiin aatevirtauksiin. Hän kannatti jopa radikaalisti uusia, liberaaleja aatteita kuten yleistä ja yhtäläistä äänioikeutta, kaikkien tasaveroisia koulutusmahdollisuuksia ja köyhyyden poistamista. Myös historia kiinnosti Natalia Castrénia. Hän mainitsi yhden osan C. W. Bergmanin (1820–1857) vuosina 1852–1856 kirjoittamasta teossarjasta *Minnen ur Sveriges nyare historia, samlade av B*

nistä Pariisissa 1848 ks. luku ”Liberaalit vaikutteet ja 1848”. Lamartinen ihailusta Herman Kellgren – J. J. Tengström 29.2.1848, 13.3.1848, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

⁴³⁶ Carolina Tengström – J. J. Tengström 22.9.1843, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”med stort nöje”.

⁴³⁷ Karkama 1985, 80–86, 108–109, 113–115, 148–149; Savolainen 2006b, 303.

⁴³⁸ Ks. tarkemmin luku ”Vävyjen emotionaalinen kiinnittyminen”.

von Schinkel, joka käsitteli vuosien 1771–1815 historiaa. Venäjänpolitiikkaan liittyvät teemat herättivät Krimin sodan aikaan erityisesti huomiota.⁴³⁹ Natalia Castrén luki lähihistoriaa, joka resonoi voimakkaasti ajan poliittisten kysymysten kanssa.

Kiinnostavin yksittäinen teos, joka naisten kirjeissä mainitaan lienee Koraani. Sofi Kellgren kirjoitti keväällä 1854 Pietarista olleensa ilman lukemista, ”joten eilen (sunnuntaina) ryhdyin tutkimaan Koraania, toki ranskalaisena käännöksenä.” Hän ja puoliso Herman Kellgren oleskelivat kaupungissa miehen opintojen vuoksi, kun tämän tavoittena oli pätevöityä itämaisen kirjallisuuden professoriksi. Herman Kellgrenin tuttavapiiriin ja opettajiin kuului muita orientalisteja, joista sheikki Tantâvi luki miehille ääneen arabiankielistä Koraania. Sofi Kellgren tapasi hänen perheensä, joiden hän mainitsi olevan ”Muhamettilaisia”. Sheikki puhui ranskaa ja oli ”erinomaisen rakastettava mies”. Rouva ei puhunut kuin arabiaa ja venäjää. Vaikkei yhteistä kieltä ollutkaan, Sofi Kellgrenillä oli hyvä sana myös rouvasta, sillä tämä näytti hänestä erittäin ystävälliseltä. Mielenkiinto Koraania kohtaan näyttää nousseen nimenomaan näiden uusien, miellyttävien tuttavuuksia kautta.⁴⁴⁰

Rajanvetoa siitä, mikä oli naisille sopivaa luettavaa, voi tulkita Robert Tengströmin saatteesta isälleen, kun hän lähetti kirjojaan kotiin Euroopan matkalta. Mukana oli tutuista suomalaisista nimistä esimerkiksi Runebergin runoja, Snellmanin *Persoonan idea* ja Castrénin kääntämä *Kalevala* sekä filosofiaa, uskontoa ja taidetta käsitteleviä julkaisuja ja muistiinpanoja. Yhdestä kirjasta, Röhrmannista, Robert Tengström mainitsi erikseen, etteivät naiset voineet lukea sitä. Kyseessä on todennäköisesti Carl Röhrmannin vuonna 1846 ilmestynyt Berliinin prostituutiota käsittelevä teos, joka sisälsi myös kaupungin kuuluisimpien prostituoitujen elämäkertoja. Robert Tengströmin arvion mukaan teos oli ylipäättään huono mutta aihe mitä kiinnostavin ja läheisessä yhteydessä ”aikamme muihin syöpiin”, kyseessä oli pauperismin haarake.⁴⁴¹ Implisiittisesti siis kaikki muu, mitä hän lähetti, oli naisille sopivaa luettavaa. Muita mainintoja naisille sopimattomista kirjoista kirjeenvaihto ei sisällä.

Yliopistolla järjestetyt yleistajuiset luennot konkretisoivat akateemisen tiedon

⁴³⁹ Natalia Castrén – Sofi Kellgren 18.10.1853, 22.8.1856; Geijer 1856, vi, 1; Ramsay 1993, 42. Mainituista teoksista ja kirjailijoista ks. Jonasson 2000–2002; Klinge 2003; The Editors of *Encyclopædia Britannica* 2019b; Werin 1922.

⁴⁴⁰ Sofi Kellgren – Natalia Castrén 2.5.1854, SLA 1185, GCSA, SLS, ”Utan lecture är jag, så jag i går (Söndag) företog mig att studera Koran, dock i Fransk öfversättning.” ”Muhamedaner”, ”en utsökt älskvärd man”. Ks. myös Castrén 1945, 376. Kellgrenien oleskelusta Pietarissa ks. tarkemmin luku ”Naiset voimavarana professuurikilvassa”.

⁴⁴¹ Robert Tengström – J. J. Tengström 17.4.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”vår tids öfriga kräftor”. Ks. Röhrmann 1846.

sukupuolittuneisuuden: miehet luennoivat ja painattivat julkaisuja, mutta naisetkin saivat osallistua kuulijoina. Fredrik Cygnaeus oli pitänyt jo vuonna 1842 yleisesti sivistyneistölle suunnatun luentosarjan uusimmasta yleisestä historiasta. Robert Tengström ilmoitti tästä naisillekin tarjotusta mahdollisuudesta äidilleen Carolina Tengströmille, mutta aihe ei ole tämän enempää esillä kirjeenvaihdossa.⁴⁴²

Myös 1840–1850-lukujen taitteessa järjestettiin avointen luentojen sarja. Samantyyppisiä tilaisuuksia oli esimerkiksi Ruotsissa ja Britanniassa. Klinge liittää esitelmäsarjan ajan laajempiin kysymyksiin. 1840-luvun lopulla nousivat vaatimukset yliopiston suuremmasta osanotosta ympäröivään yhteiskuntaan ja sivistyselämään. Eurooppalaisessa kontekstissa asia linkittyi kysymykseen akateemisesta kielestä. Latiinan käytön vastustajat saivat esimerkkejä ympäri Eurooppaa sekä Venäjältä ja Yhdysvalloista. Ramsayn mukaan osittain luentojen motivaationa oli levittää sivistystä ja kiinnostusta yhteisiä asioita kohtaan naisten keskuuteen. *Helsingfors Tidningarissa* ja Tengströmin piirin ruotsinkielisissä kirjeissä iltamista kirjoitettiin termillä ”Literära Soiréer”, *Suometar* kutsui tilaisuuksia ”Yliopiston Tieteellisiksi Ilta-huwituksiksi”. Kuulijaksi saattoi maksutta tulla kuka vain säätyyn tai sukupuoleen katsomatta.⁴⁴³ Tengströmin naisten kirjeiden maininnat luentotilaisuuksista ovat suppeita, mutta aikalaislehtien avulla on mahdollista saada lisätietoja esitelmistä ja niiden pitäjistä.⁴⁴⁴

Koko Tengströmin perhepiirin panos oli vahva. Marraskuussa 1849 M. A. Castrén esitelmöi otsikolla ”Hwar låg det finska folkets wagga?”.⁴⁴⁵ Herman Kellgren käsitteli huhtikuussa 1850 indo-germaanisia kieli- ja kansanheimoja, sanskrit-kirjallisuutta ja Intian kulttuuria. Muihinkin aktiviteetteihin oli synergiaa: esitelmiä painettiin vihkosiksi Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjapainossa eli Paavo Tikkasen ja Herman Kellgrenin yrityksessä, mainostettiin heidän lehdessään *Suomettaressa* ja myytiin heidän kirjakaupassaan. Tuotto tosin meni Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralle.⁴⁴⁶

⁴⁴² Robert Tengström – Carolina Tengström Onsdagen, kl. 11 f.m. [19.1.1842?], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK. Ks. myös esim. *Helsingfors Morgonblad* 3.2.1842; *Helsingfors Tidningar* 12.2.1842. Luentosarjan otsikko oli ”Nyaste Allmänna Historien, Ifrån Fredrik den Stores död till Napoleons fall”. Myös Ramsay mainitsee 1840-luvun alussa pidetyn luentoja. Ks. Ramsay 1993, 42.

⁴⁴³ Charlotte Trapp – Natalia Tengström 23.4.1846, SLSA 1185, GCSA, SLS; *Helsingfors Tidningar* 3.11.1849, 31.10.1850; *Suometar* 2.11.1850; Schauman 1967a, 312–314; History of the Christmas Lectures 2019; Klinge 1989b, 180–181; Ramsay 1993, 42. Tilaisuuksia järjestettiin kahden viikon välein yliopiston juhlasalissa ja kunkin illan ohjelmassa oli kaksi kolme varttia kestänyttä esitelmää.

⁴⁴⁴ Olen tässä huomioinut jollakin tavalla Tengströmeihin liittyvät tai erityisesti tutkimukseni aiheen kannalta kiinnostavat henkilöt ja aiheet.

⁴⁴⁵ *Helsingfors Tidningar* 7.11.1849; *Suometar* 16.11.1849. *Suomettaren* suomennoksena otsikko kuului ”Missä oli Suomen kansan kätkyt?”

⁴⁴⁶ *Helsingfors Tidningar* 21.11.1849, 5.12.1849, 20.4.1850; *Suometar* 16.11.1849 15.3.1850. Tikkasen

Monet esitelmöijät kuuluivat samaan tuttavapiiriin. Perheelle tuttu Fredrik Berndtson puhui – Natalia Tengströmin arvion mukaan hieman yksitoikkoisesti – runoilija Fr. M. Franzénista. Tengströmin sisarusten serkku J. M. J. af Tengström käsitteli eteläisten maiden luontoa ja perheen ystävä K. F. von Willebrand sähköä ja galvanismia.⁴⁴⁷ Sukupuolinäkökulmasta professori Laurellin esitelmä on erityisen kiinnostava. Hän luennoi ”naisten ja miesten välisistä sieluntaipumusten eroista”.⁴⁴⁸ Laurell oli julkaissut pari vuotta aiemmin *Väktaren*-lehdessä kirjoitussarjan, jota Kai Häggman pitää ajan merkittävimpanä yrityksenä polariteetti-ihanteen tieteelliseksi perustelemiseksi. Laurell perusteli sukupuolten sielujen erilaisuutta lähtökohtanaan fyysiset erot.⁴⁴⁹ Sukupuolijärjestelmän rakentamisessa tieteellis-teoreettisten argumenttien kohderyhmänä yleistajuisten luentojen kautta olivat siis myös naiset.

Vaikka Natalia Tengström ei käsitellyt luentojen antia kirjeissään, sivuhuomioista käy ilmi positiivinen ja innostunut suhtautuminen. Hän hoputti Sofi ja Herman Kellgreniä kotiin Kuopiosta, sillä nämä tulisivat jäämään paitsi monista pääkaupungin ihanuuksista. Niitä oli lähipäivinä tarjolla monia, joista luento oli ensimmäinen. Toisella kerralla Natalia Tengström ja isä J. J. Tengström jäivät kotiin huonovointisuuden vuoksi, kun äiti Carolina ja sisar Helene Tengström lähtivät luennolle. Näiden palatessa Natalia Tengström keskeytti kirjeensä kuullakseen, mitä heillä oli kerrottavanaan. Mukana oli kuitenkin jotain peräti parempaa kuin uutisia: M. A. Castrénin kirje, joka oli morsiamen mielestä parasta ja kiinnostavinta jopaluentotilaisuuden jälkeen. Naiset elivät mukana läheistensä ollessa valokeilassa. Josephine Kellgren olisi halunnut olla kuulemassa veljensä esitelmää ja pohti, miten se oli sujunut – Sofi Kellgren oli vaikuttanut levottomalta puolisonsa vuoksi.⁴⁵⁰ Sukulaisista Laguksen perhe suhtautui naiseen ainakin joidenkin luentojen kuulijoina penseästi.⁴⁵¹

Suometar kirjoitti tilaisuuksista aktiivisesti ja aluksi hyvin vuolaasti antaen niille oman aatteellis-yhteiskunnallisen tulkintansa. Erikoisen kiinnostavaa *Suomettaren* arvioissa on se, että vuonna 1849 lehden päätoimittajana oli Paavo Tikkanen, jonka

⁴⁴⁷ ja Kellgrenin yrityksestä ks. tarkemmin luku ”Tikkasen ja Kellgrenin kansallinen konserni”. Natalia Tengström – M. A. Castrén 8.3.1850, SLSA 1185, GCSA, SLS; Helsingfors Tidningar 24.11.1849; Suometar 16.11.1849, 30.11.1849. Ks. myös Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852, af Tengström 15653.

⁴⁴⁸ *Helsingfors Tidningar* 9.3.1850, ”skiljaktigheten i själsanlag mellan mannen och qvinnan”.

⁴⁴⁹ Häggman 1994, 190–193.

⁴⁵⁰ Natalia Tengström – Sofi Kellgren 3.3.1850, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; Natalia Tengström – M. A. Castrén 8.3.1850, SLSA 1185, GCSA, SLS; Josephine Kellgren – Natalia Tengström 19.4.[1850], SLSA 1185, GCSA, SLS.

⁴⁵¹ Hedde Marie till sina kära barn i Odessa 4.3.1851, teoksessa Lagus 1936, 257; Ramsay 1993, 49.

kynästä artikkelit tuolloin pääosin olivat.⁴⁵² Ensimmäisessä iltamassa 26. lokakuuta yliopiston suuri sali oli miltei täynnä ja paikalla jopa 500 henkeä, miehiä ja naisia joka säädystä. *Suomettaren* artikkeli painotti erityisesti yliopiston velvollisuutta osallistua yhteiskuntaan ja yleistajuistaa tiedettä suurelle yleisölle, kuten ulkomaillakin oli jo kauan vaadittu. Lehdissä erityistä positiivista huomiota kiinnitettiin ilman papereita pidettyihin esitelmiin. Tähänkin *Suometar* liitti poliittisesti sävyttyneen vertailun ulkomaihin: moni ei ”meidän maassa” rohjennut puhua ilman papereita, ”sillä täällä ei ole tilaisuutta tottua wapaaseen esitykseen, niinkuin muualla, jossa kaikki suuremmat kysymykset päätetään julkisissa jutteloissa.”⁴⁵³

Toisesta kokoontumisesta uutisoidessaan *Suometar* kiinnitti erityisesti huomiota naiskuulijoihin. Sali oli ollut vielä täydempi kuin ensimmäisellä kerralla ja etenkin naisia oli paikalla enemmän. Lehdessä arveltiin paikalle uskaltautuneen niidenkin, jotka ensimmäisellä kerralla olivat pelänneet jäävänsä yksin miesten joukkoon. Ehkä naiset olivat myös huomanneet, että heillekin oli luennoilla tarjolla huvitusta. Lehti piti naisten suurta osanottoa merkkinä siitä, että ”meidän naiset etsivät järjellistä huwitusta, missä waan sitä niille tarjotaan.” Jälleen *Suometar* teki vertailua muihin maihin: naisten kiinnostus tilaisuutta kohtaan oli ”sitä iloittawampi”, että naissivistyksen tila maassa jätti toivomisen varaa moniin muihin maihin verrattuna.⁴⁵⁴

Sivistysharrastuksistaan huolimatta Tengströmin naisilla oli ambivalentti suhtautuminen naisten kirjalliseen työhön ja naisiin julkisina kirjoittajina. Julkinen kirjoittaminen oli periaatteessa ristiriidassa ajan naisroolin kanssa. Voitiin tulkita, että se vei aikaa naisen päätehtävältä: vaimona, äitinä ja muita varten olemiselta. Monet naiset saivat huomata, etteivät saaneet tukea ympäristöltään.⁴⁵⁵

Tengströmin sisarusten täti Fredrika Runeberg on jälkimaailman parhaiten tuntemia 1800-luvun naiskirjoittajia. Jo 1830-luvulla hän toimitti miehensä kanssa *Helsingfors Morgonbladia*. Fredrika Runebergin ensimmäinen romaani *Fru Catharina Boije och hennes döttrar* julkaistiin vuonna 1858, mutta se oli kirjoitettu huomattavasti aiemmin – jo vuonna 1843, jolloin julkaistuna se olisi ollut Suomen ensimmäinen historiallinen romaani ja ylipäätään ensimmäisiä romaaneja maassa.⁴⁵⁶ Jo 1844 Ro-

⁴⁵² Louhivuori 1940, 248. Vaikkei kirjoituksia voitaisi suoraan osoittaa Tikkasen tai Kellgrenin tuotoksiksi, voidaan ajatella, että lehden omistajina ja toimittajina he julkaisivat tekstejä, joiden linjan tunsivat omakseen.

⁴⁵³ *Suometar* 2.11.1850; Ks. myös *Helsingfors Tidningar* 14.11.1849, 31.10.1850.

⁴⁵⁴ *Suometar* 16.11.1849.

⁴⁵⁵ Ulvros 2016, 135. Ulvrosin käsittelemän Eva Wigströmin tilanne oli tosin täysin päinvastainen: aviomies tuki häntä ja jopa puhtaaksikirjoitti hänen käsikirjoituksiaan.

⁴⁵⁶ Hatavara 2007, 114; Klinge 2006/2016.

bert Tengström löysi sattumalta tätinsä puoliksi kirjoitetun novellin, joka oli hänestä ”niin kaunis, niin teeskentelemätön ja kauniisti kuvattu, kuin voi olla.” Sisarenpoika arveli kirjoittamisen keskeytyneen kotitaloustöiden vuoksi.⁴⁵⁷ Vuonna 1856 Natalia Castrén kertoi J. V. Snellmanin kehuneen täti Runebergin runoja loputtomasti. Hän ei kuitenkaan esittänyt omaa kommenttiaan asiasta. Carolina Tengström ei ollut erityisen innostunut sisarensa kirjallisista harrastuksista, vaan kehotti tätä mo-
neen otteeseen lopettamaan. Fredrika Runeberg itse kertoi hyvien ystävien antaneen ymmärtää, että naisen ei pitäisi kirjoittaa; että hänellä olisi parempaakin tekemistä pitäessään huolta lapsistaan ja miehestään.⁴⁵⁸ Naisasiaan hän suhtautui julkaistuissa teksteissään varovaisesti kannattaen vapaaehtoista alistumista ja uhrautumista miehen rakkauden säilyttämiseksi, vaikkei nainen ollutkaan miestä huonompi. Arvioissa niitä ei pidetty erityisen emansipatorisina tai nähtiin jopa sen vastakohtana. Kriittisempiä kirjoituksiaan, joissa esimerkiksi verrattiin naisen asemaa orjuuteen, hän ei julkaissut.⁴⁵⁹

Kindstedtin ja Pelkosen mukaan Natalia Castrén oli kirjallisesti aktiivinen vaikkei yhtä kuuluisa kuin tätinsä. Heidän mukaansa hän valvoi miehensä biografian julkaisemista ja kirjoitti artikkeleita eri lehtiin.⁴⁶⁰ Puolisonsa kuoleman jälkeen Natalia Castrén olikin aktiivisen kiinnostunut tämän jäämistön julkaisutyöstä ja toimi nähtävästi puhtaaksikirjoittajana.⁴⁶¹ Sisarukset olivat apuna isänsä kirjallisissa töissä. Sofi Tengström auttoi ainakin veljelle lähetettävän artikkelin jäljennystyössä ja Natalia Tengströmin ompelukset jäivät sivuun, sillä ”Papan loputon kirjoittaminen” vei niin paljon aikaa.⁴⁶² Läpikäymästäni, 1850-luvun loppuun ulottuvasta alkuperäisaineistosta tai tutkimuskirjallisuudesta ei kuitenkaan ole löytynyt viitteitä siitä, että Natalia Castrén olisi itse kirjoittanut julkisesti. Toisaalta tätä ei voida poissulkea etenkin, kun ajan tapana oli julkaista useimmat tekstit ilman tekijän nimeä.⁴⁶³

⁴⁵⁷ Robert Tengström – Herman Kellgren 17.7.1844, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK. ”så tack, så naiv, och fint skildrad, som trots någon.”

⁴⁵⁸ Fredrika Runeberg – J. V. Snellman 15.5.1856, teoksessa Snellman 1996, SA VII, 547–550; Natalia Castrén – Sofi Kellgren 22.8.1856, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; Allardt Ekelund 1945, 16. Ks. myös J. V. Snellman – Fredrika Runeberg 26.4.1856, teoksessa Snellman 1996, SA VII, 540–542.

⁴⁵⁹ Huhtala 1989, 127–129.

⁴⁶⁰ Kindstedt & Pelkonen 1998, 398.

⁴⁶¹ Ks. tarkemmin luku ”Yksityinen ja kansallinen muisto”.

⁴⁶² J. J. Tengström – Robert Tengström 10.9.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Natalia Tengström – Sofi Kellgren 3.3.[1850], Coll. 99.3, Kellgreniana, KK.

⁴⁶³ Varmistettu tieto on, että ote Natalia Castrénin yksityiskirjeestä August Ahlqvistille on julkaistu hänen luvallaan liittyen lehtipolemiikkiin M. A. Castrénin suhtautumisesta fennomaniaan. Ks. tarkemmin luku ”Yksityinen ja kansallinen muisto”.

Vuonna 1853 Natalia Castrén tyrmäsi helsinkiläisnaisten toimittaman kirjallisen albumin *Insjövågenin*. Hän oli pöyristynyt kokoelmasta ja arvioi sitä rajuin sanankääntein: ”Pahempaa roskaa ei olla nähty eikä kuultu. Se on todellinen skandaali.” Auktoriteettina hän vetosi Runeberg-enoon, jonka oli kuultu olevan samalla kannalla. Mitään nolompaa ei saattanut kuvitella ja Natalia Castrénin mielestä *Insjövågen* ”olisi hyvinkin täydellisen kieltämisen väärti, yksinpä epäsiiveellisyytensä vuoksi.” Tuomion perusteena oli periaatteessa kirjallisesti huono taso, mutta nolous ja siveettömyys näyttävät sitovan kritiikin tiukasti sukupuoleen: siihen, mikä katsottiin naiselle soveliaaksi. Castrén lisäsi yöllä kirjoitetun kirjeen sivuun hieman itseironisesti: ”Nyt kun aamulla luen läpi, mitä olen yöllä kirjoittanut, huomaa, että se on lähes yhtä epäjohdonmukaista kuin *Insjövågen*.”⁴⁶⁴

Insjövågenin julkaisijoiksi mainittiin kollektiivisesti ”Fruntimmer”, mutta jokainen teksti oli allekirjoitettu omalla nimimerkillään. Yhdeksän nimimerkin takana oli viisi naista. *Insjövågenin* teema oli rakkaus; naisen ja miehen sekä äidin ja lapsen välinen mutta myös isänmaata kohtaan tunnettu. *Helsingfors Tidningarissa* arveltiin, että kokoelmassa ilmennyt ”emansipaation häivähdys” aiheutti osan sen ympärille syntyneestä kohusta. Ramsay arvioi, ettei *Insjövågen* tuonut esille vaatimuksia naisten kansalaisoikeuksista, mutta siinä ilmeni tietynlainen naistietoisuus, ajatus naiserytyisestä elämysmaailmasta. Toisaalta kokoelman hahmoissa oli naisia, jotka olivat jollakin tavalla epäsovinnaisia ympäristönsä silmissä: rakkauden intohimojen ajamia, lohduuttomia, juopuneita. Yhtenä selittäjänä Tengströmin piiriin nuivaan suhtautumiseen saattoi olla, että *Insjövågenin* aktiivisin kirjoittaja oli vapaaherratar, professorska Sofi Gylden, jonka puoliso N. A. Gylden oli vuonna 1834 vienyt Kreikan ja Romanian kirjallisuuden apulaisen paikan, kun kanssakilpailijana oli ollut J. L. Runeberg. Lopputulosta oli aikoinaan pidetty skandaalina.⁴⁶⁵

Myös politiikan käsittelemiseen liittyi sukupuolittunutta ristivetoa, vaikka Tengströmin naiset kirjoittivat sen piiriin tulkitusta Krimin sodasta vuolaasti. He seurasivat sota-asioita Suomen alueen lähistöllä tarkasti, muun muassa joukkojen liikuttelua, vihollislaivojen näyttäytymisiä ja pommien kantomatkoja. Lähteinä olivat muun

⁴⁶⁴ Natalia Castrén – Sofi Kellgren 11.12.[1853], Coll. 99.3, Kellgreniana, KK. ”Wärre smörja har man hvarken sett eller hört. Det är en verklig skand[al.]”, ”[...] väl vore värd att totalt förbjudas, till och med för sin osedlighet.”, ”När jag nu på morgonen läser igenom hvad jag i natt skrifvit, så märker jag att det nära på är lika osammanhängande som *Insjövågen*.” Myös Ramsay käsittelee Castrénin reaktiota ks. Ramsay 1993, 51. Ramsay tulkitsee Castrénin kirjoittavan ”oredlighet”, mutta Castrénin käsialaa vertaillen sanan toinen kirjain näyttää olevan s.

⁴⁶⁵ Ramsay 1993, 47, 49–51; Riikonen 2000b.

muassa sanomalehdet, myös ulkomaalaiset. He kirjoittivat yksityiskohtaisesti erilaisista varotoimista, kuten paloturvallisuudesta, senaatin arkiston ja yliopiston kokoelmien siirtämisestä turvaan sekä oman omaisuuden suojaamisesta, jonka suhteen kirjat, kirjeet ja käsikirjoitukset olivat etusijalla. Natalia Castrén oli itse valmistautunut toimimaan. Tarpeen vaatiessa hän aikoi sammuttaa ja pelastaa sen minkä pystyi.⁴⁶⁶ Poliitiikka-aiheeseen pyrittiin kuitenkin ottamaan etäisyyttä. Carolina Tengström kommentoi Natalia Castrénille, että Herman Kellgren saisi halutessaan kirjoittaa jotakin politiikasta, ”mutta minä en antaudu sille kentälle, vaikka myös tiedän että sinä olisit siitä kiinnostunut, miltei eniten kaikesta mitä kirjoittaa saattaa.”⁴⁶⁷ Kirjoittaessaan Sofi Kellgrenille Natalia Castrén sysäsi sota-aiheen syrjään toteamalla, ettei ollut ryhtynyt kirjoittamaan ”merkitäkseen muistiin pitkiä ja latteita pohdintoja”.⁴⁶⁸ Toisessa kirjeessä hän kommentoi vastaavassa tilanteessa: ”Ja näin minä olen taas täysin odottamatta harhautunut keskelle politiikkaa, vaikka täysin vakaasti päätin etten mainitsisi siitä sanaakaan. Mutta mitä muuta voi tällaisina aikoina!” Teksti jatkui aiheen vaihdolla: ”Mutta mitä minä itse asiassa halusin ja piti sanoa on, että me tänään juhlimme Robertin nimipäivää kahdella tapaa.”⁴⁶⁹ Vaikka naisten tiedot olivat yksityiskohtaiset ja sotatapahtumat kiinnostivat suuresti, politiikka määritettiin jollakin tavalla naisille kuulumattomaksi aiheeksi. Perheeseen liittyvät teemat esitettiin sukupuolittuneesti oikeammiksi. Milloin politiikasta kirjoitettiin, epäsovivuutta tai poikkeuksellisuutta osoittaneet ilmaukset toimivat tarpeellisenä kuviona aihepiirin käsittelyn oikeuttamiseksi.

Veli saattoi olla sisarelle tärkeä tuki niin älyllisissä kuin yhteiskunnallisissa aktiviteeteissa. Tätä on tuotu esiin 1800-luvun lopulle ja 1900-luvun alkuun painottuvassa suomalaisessa tutkimuksessa, jonka kohteena ovat olleet kirjallisesti ja yhteiskunnallisestikin aktiiviset naiset. Krohnien sivistyneistöperheessä Kaarle-veli oli isän

⁴⁶⁶ Ks. esim. Natalia Castrén – Sofi Kellgren 11.12.[1853.], 28.3.[1854.], 12.4.1854, 7.6.1854, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; Sofi Kellgren – Natalia Castrén 12.12.[1853], Den 7de, om aftonen [7.4.1854 ?], SLA 1185, GCSA, SLS; Carolina Tengström – Natalia Castrén s.a. [24.6.1854], 22.7.1854, SLA 1185, GCSA, SLS; Helene Tikkanen – Sofi Kellgren Thorsdag afton s.a., Coll. 99.3, Kellgreniana, KK.

⁴⁶⁷ Carolina Tengström – Natalia Castrén 29.7.1854, SLA 1185, GCSA, SLS, ”Kellgren får skriva om han vill någontin i politiken, men jag ger mig ej in på det fältet, ehuru jag också vet att du vore intresserad deraf, nästan mest af allt hvad skrivas kunde.” Ks. myös 22.7.1854.

⁴⁶⁸ Natalia Castrén – Sofi Kellgren 1.1.1854, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK, ”att nedskrifva långa och platta reflexioner”.

⁴⁶⁹ Natalia Castrén – Sofi Kellgren 7.6.1854, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK, ”Och sålunda har jag nu åter helt oförtänt förirrat mig midt opp i politiken, ehuru jag fullt och fast beslutat att icke nämna ett ord derom. Men hvad jag egentligen ville och borde säga är att vi i dag firat Roberts namsdag på dubbelt vis.”

varhaisen kuoleman jälkeen sisarilleen Helmille, Ainolle ja Aunelle yhteys ja opastaja tämän kansalliseen ja sivistykselliseen perintöön. Kaarle Krohn hahmotteli sisarilleen naisen kulttuuria vaalivaa ja kasvatuksellista tehtävää kansallisessa projektissa, mutta kannusti näitä myös kirjallisissa töissä ja oman yhteiskunnallisen paikan etsimisessä. Vaikka veli oli hierarkisesti nimenomaan sisartensa opastaja, hänelle oli tärkeää kertoa näille omasta tutkimustyöstään. Suhteissa oli yhteisöllisyyden ja yhdessä tekemisen viritystä.⁴⁷⁰ Taiteilija, kirjailija Helena Westermarck puolestaan korosti älyllistä yhteyttä veljeensä tutkija Edvard Westermarckiin ja rinnasti oman taiteellisen ja veljen tieteellisen työn, mikä asetti heidät tasaveroisiksi intellektuelleiksi. Vaikka yhteys oli tärkeä molemmille, sukupuolittuneesti sen merkitys oli suurempi sisarelle kuin veljelle.⁴⁷¹ Kirjailija, toimittaja ja naisasialiikkeen aktiivi Adelaide Ehrnrooth ja hänen veljensä upseeri, ministerivaltiosihteeri Casimir Ehrnrooth myös tukivat ja auttoivat toisiaan sekä perheasioissa että julkisessa työssä esimerkiksi suhdeverkostojensa kautta.⁴⁷² 1840-luvulle ajoittuvissa Tengströmin sisarusten suhteissa ei ainakaan kirjeenvaihdon perusteella näy samantyyppistä vastavuoroisuutta, vaan veli oli selvästi ohjaava osapuoli. Tämä voi yhtäältä johtua ajankohdan varhaisuudesta, toisaalta siitä, että sisaret olivat vielä varsin nuoria Robert Tengströmin menehtyessä.

Robert Tengström kannusti sisariaan sivistykseen ja aatteellisuuteen. Tosin hänen asenteensa oli opettavainen ja jopa ylemmydentuntainen. Ensimmäisen kerran hän kirjoitti Sofi Tengströmille kesällä 1844 matkustaessaan sisämaassa:

Minulle juolahti mieleen matkalla että en ole koskaan kirjoittanut Sinulle, vaikka Sinä jo jonkin aikaa olet ollut niin vanha, että olet voinut kuulla myös vakavampia sanoja etkä pelkkää lepertelyä, ja päätin heti tehdä sen.⁴⁷³

Robert Tengström oli kansallisen innostuksen vallassa etenkin sisämaan luonnosta ja näyttää matkallaan keksineen, että voisi alkaa valistaa kolme vuotta nuorempaa sisartaan isänmaallisessa hengessä.⁴⁷⁴

Robert Tengström kannusti sisariaan myös esteettisen sivistyksen pariin. Samassa kirjeessä hän kirjoitti:

⁴⁷⁰ Leskelä-Kärki 2006, 297–310.

⁴⁷¹ Dahlberg 2016, 63–65; 2018, 29–31, 174–178.

⁴⁷² Kotioja 2018, 12, 22, 31–34, 254.

⁴⁷³ Robert Tengström – Sofi Tengström 17.7.1844, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK, ”Det föll mig in på vägen att jag alldrig skrifvit Dig till, ehuru Du redan en tid varit så gammal, att Du kunnat höra äfven allvarsamma ord ej blott joller, och jag beslöt att genast göra det.”

⁴⁷⁴ Ks. myös luku ”Oman maan kokeminen”.

Jos olisin kotona laittaisin Sinut lukemaan tai ehkä lukisin Sinulle jonkun hyvän Romaanin. Se on tärkeää, niin usko minua, tärkeämpää kuin moni, mitä luetaan ulkoa pensiooneissa. Sillä jos naiselta puuttuu esteettinen sivistys, puuttuu häneltä samalla se sivistys, joka varsinaisesti kuuluu hänelle, enemmän kuin kaikki tietämys. Hänen maailmansa on tunteen. Kysy Papalta lisää tästä.⁴⁷⁵

Robert Tengström liitti esteettisen ja emotionaalisen yhteen erityisesti naisellisiksi ominaisuuksiksi. Tunteen maailmassa elävä nainen saattoi kultivoitua itselleen ominaisella tavalla lukemalla oikeanlaisia romaaneja, minkä kontrastiksi asettuivat pinnallisiksi mielletyt pensiooniopinnot. Robert Tengström kommentoi myös nuorimpien sisarten piirustusopintoja ja toivoi jonkun opettavan näille maalaamista⁴⁷⁶. Aikuisuudessa ollut ja kansallisen kutsumuksensa löytänyt nuori mies halusi osallistua sisartensa kasvattamiseen ja asettautui heihin nähden auktoriteettiasemaan. Tietyssä mielessä hän pyrki vanhempien rinnalle sisarten mentorina. Ikä- ja sukupuolieroon nojaten hän rakensi näin myös omaa aikuisen, kansallisen miehen positiotaan.

Muutamaa vuotta myöhemmin Robert Tengström kannusti sisariaan ja naisia ylipäättään pyrkimään osallisiksi kansallisesta projektista, korkeammasta ihmisyydestä ja ymmärryksestä. Sisaret olivat jo ryhtyneet opiskelemaan suomen kieltä, mistä veli kehui heitä.⁴⁷⁷ Nuorukaisen mielestä naisten ei tullut pelätä tai hävetä ylevempien asioiden tavoittelua ja kansallisia pyrkimyksiä, vaan päin vastoin ne olivat heidän korkein kunniansa. ”Koko maassa herää uusi kevät, miksi Teidän pitäisi yksi jäädä jälkeen?” hän kysyi retorisesti. Robert Tengström kritisoi sitä, että yleisesti tyttöjä yritettiin säikäyttää syrjään kaikesta ”oppineesta”. Heidän ei haluttu osaavan juuri muuta kuin ”lörpötellä hieman ranskaa” ja muuta papukaijamaista ulkoaoppimista, jota saattoi omaksua ilman päätä tai sydäntä. Korkeampi ihmisyyys näyttää vaatineen jotain muuta:

Mutta sillä tavalla Te ette vielä ole ihmisiä ja kaikkein vähiten sivistyneitä tyttöjä. Sitä olette vasta, jos Te todella tulette rakastamaan sitä, mikä on

⁴⁷⁵ Robert Tengström – Sofi Tengström 17.7.1844, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK, ”Skulle jag vara hemma skulle jag ha Dig att läsa eller kanske läsa för Dig någon god Roman. Det är viktigt, ja tro mig, viktigare än mycket, som läses utantill i pensioner. Ty saknar ett fruntimme aesthetisk bildning, saknar hon i och med detsamma den bildning, som egentligen tillkommer henne, mer än allt vetande. Hennes värld är känslans. Fråga Pappa mera derom.”

⁴⁷⁶ Robert Tengström – Carolina Tengström 24.3.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK. Ks. myös Natalia Tengström – Robert Tengström 23.10.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

⁴⁷⁷ Kieliopinnoista ks. tarkemmin luku ”Suomen opinnot omakohtaisena panoksena”.

ylevää ja kaunista elämässä ja ymmärrätte tunnistaa sen niissä muodoissa, joissa se ilmenee maailmassa; ja ennen kaikkea, jos Te rakastatte maatanne ja tunnette, että Te olette sille täysin velkaa jopa elämänne.⁴⁷⁸

Esitystapaa voi tulkita nuorukaisen omaksuman hegeliläisen filosofian läpi. Maailmassa ilmenevä ylevä oli maailmanhengen itsensä tiedostamisprosessin ilmenemistä. Maailmanhengen kehityksessä kullakin kansakunnalla oli oma roolinsa ja ensisijaisesti yksilö saattoi edistää kaikkein yleisintä toimimalla oman kansakuntansa ja maansa hyväksi. Robert Tengström asetti kuitenkin selkeät rajat sukupuolten välille. Sofi Tengströmille kirjoittaessaan hän puhui ”tytöistä” ja ”heistä” osoittaen selvästi sisarensa viiteryhmän ja itsensä erillisyyden. Kuitenkin eroa tekivät ennen kaikkea muut kuin hän: ne, jotka halusivat pitää naiset loitolla korkeammasta sivistyksestä ja kaiken ylevän käsittämisestä maailmassa. Robert Tengströmin oma, voimakas kanta oli, että myös naisten oikeus ja ehkä jopa velvollisuus oli ottaa osaa kansakunnan uuteen kevääseen.

Konkreettinen esimerkki tyttöjen aktiivisesta osallistumisesta sisarten suomen opintojen ohella oli, että jotkut helsinkiläiset tytöt olivat aloittaneet keräämään tilaajalistaa Snellmanille, nähtävästi *Litteraturbladi*lle, joka oli perustettu viranomaisen lakkauttaman *Saiman* tilalle. Robert Tengström kirjoitti asiasta innostuneesti Sofi Tengströmille. Hanke näytti, että näillä tytöillä oli taipumusta arkipäiväisiä askareita korkeampaan ja jalompaan elämässä. Hänestä oli oikein, että sisaret ja naiset ylipäänsä alkoivat osoittaa mielenkiintoa ”aiheisiin ja tapahtumiin, jotka vaativat yleistä huomiota”.⁴⁷⁹

Robert Tengströmin ambivalenttia suhtautumista sisarten aktiivisuuteen osoittaa kuitenkin hänen epäröintinsä naisten ottamisessa Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran jäseniksi. Keväällä 1846 hän kertoi Herman Kellgrenille, että Seura oli äänestyksen jälkeen hyväksynyt asian. Hän kuvaili, että oli käyty kamppailu ”naisen emansipaatiosta”. Hän oli pysytellyt ”Obskuranttien”, vapaasti tulkittuna edistykseen vastustajien, puolella, sillä hänen mielestään Seuralla oli muuta tekemistä kuin

⁴⁷⁸ Robert Tengström – Sofi Tengström 16.2.1847, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK, ”Det vaknar en ny vår i hela landet, hvarföre skulle Ni ensamma blifva efter?”, ”att pladdra litet Franska”, ”Men derigenom ären I ännu ej menniskor och allra minst bildade flickor. Det ären I först om I verkligen kommer älska det ädla och sköna i lifvet och förstår att igenkänna det i de former hvaruti det uppenbarar sig i verlden; och framförallt om I älsker edert land och känner att I ären detsamma allt skyldige till och med lifvet.”

⁴⁷⁹ Robert Tengström – Sofi Tengström 16.2.1847, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK, ”Det är rätt at Ni också börjer visa deltagande för ämnen och händelser, som taga den allmänna uppmärksamheten i anspråk.” *Litteraturbladin* perustamisesta ks. Savolainen 2006b, 448–454.

”leikkiä tällä tavalla, sillä vaikeaa on käsittää mitä naiset seurassa tekisivät.”⁴⁸⁰ Tengström korosti naisten konkreettista panosta – sukupuolittuneesti hän ei nähnyt sitä mahdolliseksi ja näin ollen jäsenyyskin tuntui turhalta. Naisten jäsenyydet jäivätkin pitkäksi aikaa muodollisiksi.⁴⁸¹ Vaikka Tengströmin naisilla oli syvällisiäkin sivistyksellisiä intressejä, naisten aktiivisuuteen liittyi ambivalenssia ja rajojen vetämistä sekä naisten omissa että veljen arvioissa, mikä osin linkittyi rajankäyntiin naisen roolista yhteiskunnallisilla kentillä.

3.1.4 Hyväntekeväisyys kansalaisuutena

Keskisäädyn naisille oli tyypillistä osallistua hyväntekeväisyyteen. Se ikään kuin kuului kunniallisen naisen tehtäviin: hän saattoi käyttää hyveellisyyttään heikompien sisartensa hyväksi. On tulkittu, että osana yleisempää seurojen ja yhdistysten perustamistrendiä naisten paikka ”julkisessa” rakennettiin idealisoitujen äidin ja vaimon roolien laajentumaksi. Näin se liittyi hyväntekeväisyyteen, opetukseen ja hoivaan – yhteiskunnalliseen äitiyteen.⁴⁸² Tengströmin perheessä hyväntekeväisyys oli ensisijaisesti naisten aktiviteetti mutta miehetkin olivat siitä kiinnostuneita.

Sekä Carolina että J. J. Tengström olivat 1830-luvulla mukana aloittamassa kouluja vähävaraisille lapsille. Hankkeet olivat sukupuolittuneita: naiset perustivat koulun tyttöille ja miehet pojille. Tyttökoulun hallintoa ja opetuksen valvontaa hoitivat perustajattarien joukosta valitut edustajat, kunnes vuonna 1840 tyttöjen ja poikien koulut alistettiin saman johtosäännön alle. Tämän jälkeen naiset eivät enää olleet tyttöjen koulun johdossa. Vuonna 1840 miehet olivat aloitteellisia perustettaessa pienten lasten koulua, jossa 3–4-vuotiaat lapset saivat hoitoa ja hieman opetusta. Miesten hankkeissa vaimot osallistuivat varojen keräämiseen. Tengströmien lisäksi muidenkin aktiivisten joukossa oli aviopareja, ainakin Carolina Borgström ja kauppaneuvos Henrik Borgström.⁴⁸³

Tengströmin piirin naiset olivat alusta asti aktiivisia, kun Helsingissä aloitti hyväntekeväisyyteen keskittyneitä rouvasväenyhdistyksiä vuonna 1848. Pohjoismaisissa pääkaupungeissa ja Pietarissa niitä oli perustettu jo 10–30 vuotta aiemmin. Suomen

⁴⁸⁰ Robert Tengström – Herman Kellgren 20.3.1846, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK.

⁴⁸¹ Ks. tarkemmin luku ”Nuorukaisten asia osakunnissa”.

⁴⁸² Ks. esim. Caine & Sluga 2000, 38, 64, 74; Davidoff 2013, 55, 70, 72; Jalava 2005, 212; Ramsay 1993, 11–13; Sulkunen 1987; Thapar-Björkert 2016, 809; Tosh 2007, 55; Ulvros 2016, 88.

⁴⁸³ Ramsay 1993, 31–33; Ruuth 1951, 462–463; *Helsingfors Tidningar* 29.3.1834.

suuriruhtinaskunnan alueella ensimmäinen rouvasväenyhdistys aloitti toimintansa Viipurissa vuonna 1835 ja 1840-luvun lopulla niitä syntyi Porvooseen, Kokkolaan, Kristiinankaupunkiin ja Turkuun. Vuoteen 1855 mennessä liki joka kaupungissa oli yhdistys. Tengströmin naisten tuttavat muilla paikkakunnilla olivat aktiivisia jo pari vuotta heitä aiemmin. Fredrika Runeberg oli aloitteellinen Porvoon rouvasväenyhdistyksen perustamisessa. Kuopiossa Josephine Kellgren oli aktiivinen tyttö-koulun perustamisessa ja toiminnassa, ja mukana oli muitakin kaupungin naisten suomen opintopiiriin kuuluneita. J. V. Snellman oli molemmista tapauksissa kannustanut tuttaviaan aktiivisuuteen. Kuopion koulussa hän toimi johtokunnan sihteerinä. Useimmilla rouvasväenyhdistyksillä oli miespuolisia toimihenkilöitä sihteereinä ja rahastonhoitajina.⁴⁸⁴ Kuopiossa ja Porvoossa toimi naisryhmiä, joihin Tengströmeillä oli yhteyksiä ja joilla oli useita samantyyppisiä aktiviteetteja kuin heillä: suomen kielen opintoja ja hyväntekeväisyyttä ja ainakin kuopiolaisilla myös Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran jäsenyyksiä.⁴⁸⁵

Rouvasväenyhdistysten tavoitteiden ja vaikutusten suhde naisemansipaatioon on kahtalainen. Yhdistykset olivat vapauttavia siinä mielessä, että ne antoivat säätyläisnaisille uusia mahdollisuuksia toimia perheen ulkopuolella. Ne tulivat myös raivanneeksi tilaa emansipatorisille naisjärjestöille, joita perustettiin Suomessa 1880-luvulta alkaen. Yhdistysten kautta naiset kuitenkin osallistuivat kaksijakoisen sukupuolijärjestelmän ja kansalaisuuden rakentamiseen ja vahvistamiseen. 1900-luvun alkuun tulevassa kehityskaaressa naiset rajasivat erillisjärjestäytymisensä kautta toimintansa feminiiniseksi, omaksi kentäkseen.⁴⁸⁶

Tuoreita eurooppalaisia tietoja hyväntekeväisyystoiminnasta Tengströmin naiset saivat keväällä 1847 Berliinissä oleskelleelta Robert Tengströmiltä. Hän osoitti kirjeen äidilleen, mutta kohderyhmään kuuluivat myös sisaret. Hän kirjoitti pitkästi Berliinin kodittomista ja köyhistä. Kotiväki saattaisi helposti kuvitella, että Berliinin proletariaattiluokan parissa siveellisyys ei ollut parhaalla tolalla. Perhesiteet olivat hajonneet: suuri joukko lapsia eli ilman huolenpitoa ja kasvatusta, ja rikollisten määrä oli noussut. Hän kertoi suuresta kodittomien joukosta ja kuvaili näiden kurjia oloja.

⁴⁸⁴ Castrén 1945, 30; Ramsay 1993, 11, 45, 101–102, 106; J. V. Snellman – F. J. Rabbe 20.2.1847, teoksessa Snellman 1995, SA V, 676; Snellman 1999, SA Register och Supplement, 96, 217; *Litteraturblad* kesäkuu 1847. Ramsay esittää Jeanette Snellmanin ystävineen aloittaneen köyhien tyttöjen koulun Kuopiossa, mutta hänen aktiivinen roolinsa asiassa ei näytä todennäköiseltä. Hänellä oli jo lapsia ja muutoinkin hän koki alemmuuden tunteita yhteisten asioiden äärellä. Ks. Eiranen 2012; 2014.

⁴⁸⁵ Ks. luku ”Suomen opinnot omakohtaisena panoksena” ja ”Nuorukaisten asia osakunnissa”.

⁴⁸⁶ Jalava 2005, 212; Ramsay 1993, 150–151; Sulkunen 1987, 171–172.

”Kylmimpien talvipäivien aikana löydettiin köyhä äiti pieni lapsi sylissään kaivautuneena roskatunkioon suojautuakseen siten kylmältä”, hän kuvasi. Kodittomat olivat vähemmistö Berliinin kurjista leivättömistä, mutta monet asuivat epäinhimillisen ahtaissa oloissa ja talojen omistajat nylkivät näitä barbaarisesti. Pauperismi oli valtavassa nousussa, kuten suurimmassa osassa suurkaupungeista. Köyhäinhuoltolaitokset ja raha-apu olivat jo pitkään olleet riittämättömiä. Kehitys sai nuoren miehen pohdintaan, mihin se ajan kanssa johtaisi.⁴⁸⁷ Yhtäältä kuvauksessa oli toiseuttava sävy, toisaalta hän kirjoitti epäuskoisen myötätuntoisesti köyhien oloista.

Tämän jälkeen Robert Tengström selosti Berliinissä paljon huomiota herättäneen laitoksen toimintaperiaatteen, sillä hän arveli, että se olisi kotimaassa suuresti hyödyksi. Köyhät saattoivat kesäisin, kun työmahdollisuuksia oli enemmän, tehdä pieniä talletuksia, joita vastaan he syksyllä ja talvella saivat elintarvikkeita. Etuna oli, että laitoksen kautta rahalle saatiin enemmän vastinetta, kun ostoja voitiin tehdä suurissa erissä. Robert Tengström kannusti suoraan perheensä naisia ryhtymään toimeen: ”Se olisi juuri Rouvien asia!” Hän aikoi hankkia laitoksen keksineen miehen kirjoituksia ja lähettää ne Helsinkiin, jotta ”te voisitte miettiä asiaa”. Tukholmassa siitä keskusteltiin parhaillaan, ”ja miksi meidän pitäisi jäädä heistä jälkeen”.⁴⁸⁸ Robert Tengström esitti perheensä naisille valmiin toimintasuunnitelman. Hänelle oli tärkeää, että Suomi seuraisi eurooppalaisia uutuuksia ja olisi kehityksessä mukana tasavertaisena Ruotsin kanssa.

J. J. Tengström iloitsi, että pojan huomio oli kiinnittynyt muun muassa köyhäinhoitolaitoksiin ja pikkulastenkouluihin.

Sellainen kuuluu sivistyneelle kansalaiselle, ja yleisesti ottaen luo pohjan julkisen karakterin kunniallisuudelle, sekä kykyä tarttua julkiseen elämään ilman että selvästi asettuu sen keskiöön.⁴⁸⁹

J. J. Tengström kertoi itsekin osallistuneensa monenlaiseen ”julkiseen hyväntekeväisyyteen”. Hän oli alusta asti ollut mukana Turun säästöpankin ja Helsingin pienten-

⁴⁸⁷ Robert Tengström – Carolina Tengström 24.3.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”Under de kallaste vinterdagarna hittade man en fattig moder med ett litet barn på armen ingrädda i en sophög för att sålunda skydda sig för källden.” Ks. myös Castrén 1945, 242–243.

⁴⁸⁸ Robert Tengström – Carolina Tengström 24.3.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”Det vore just en angelägenhet för Fruar!”, ”så kunnen I der fundera på saken”, ”och hvarför skulle vi bli efter dem”.

⁴⁸⁹ J. J. Tengström – Robert Tengström 10.9.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”Sådant der tillkommer en bildad medborgare, och grundlägger redbarhet i offentlig karakter i det hela tagen, samt förmåga att gripa in i det offentliga lifvet utan att positivt vara ställd midt uti detsamma.”

lastenkoulun perustamisessa ja istunut muissakin johtokunnissa. Isä-Tengström uskoi sen tehneen hänelle itselleen hyvää. Yleisesti ottaen hän linjasi: ”Vain yhteenliittymien kautta muodostuu Yleinen Henki.”⁴⁹⁰ J. J. Tengström ei sukupuolittanut hyväntekeväisyyttä naisille kuuluvaksi alueeksi vaan liitti sen sivistyneen (mies)kansalaisen tehtäväkenttään. Etuna näytti olevan se, ettei itseään tarvinnut laittaa näkyvästi alttiiksi, ”keskiöön”. Hyväntekeväisyys ei ollut rajattu naisille ja se oli olennainen osa yleisen hengen – kansallisen ja valtiollisen – muotoutumista yhdistystoiminnassa.

Tengströmin naiset toimivat Fruntimmersförening i Helsingforsissa, joka oli kahdesta kaupunkiin perustetusta yhdistyksestä suurempi. Carolina Tengström oli johtokunnan jäsen yhdistystä perustettaessa. Aiemmista kouluprojekteista tuttu Carolina Borgström oli myös mukana. Sofi Kellgren ja Natalia Castrén toimivat rouvasväenyhdistyksen johtokunnassa 1850–1860-luvuilla, ja Herman Kellgrenin sisar Josephine Pipping oli mukana toiminnassa. Miespuolisena sihteerinä oli pitkään Zachris Topelius. Ramsayn mukaan Sofi Kellgren ja Natalia Castrén saattoivat yhdistää hyväntekeväisyyteen kiinnostuksensa suomen kieleen.⁴⁹¹ Suomenkielisten osuus Helsingissä oli kuitenkin varsin vähäinen. 1850–1860-luvuilla vain 10–20 prosenttia ja vuoden 1870 ensimmäisessä virallisessa laskennassakin 25,9 prosenttia. Tosin alimmassa väestöryhmässä osuus oli suurempi: 33,7 prosenttia.⁴⁹² Selvästi suurin osa väestöstä oli ruotsinkielistä, mutta hyväntekeväisyystyössä todennäköisyys suomenkielisten kohtaamiseen lienee ollut suurempi kuin sivistyneistönaisten normaalissa elinpiirissä. Helene Tikasta ei mainita rouvasväenyhdistyksen aktiivien joukossa. Hän oli sisaruksista ainoa, jonka perhe-elämään kuului useita lapsia, ja hän menehtyi jo vuonna 1858, jonka tienoilla sisartenkin aktiivinen kausi johtokunnassa vasta alkoi.

Fruntimmersföreningin nimi korosti asemaa ylemmissä yhteiskuntaluokissa, sillä fruntimmer-sana viittasi nimenomaan näiden ryhmien naisiin. Pienemmän yhdistyksen, Orpolasten ystävien, nimi oli suomeksi, vaikka johto koostui ruotsia ja venäjää äidinkielenään puhuneista naisista. Fruntimmersföreningin aktiivit kuuluivat kaupungin ylimpiin sosiaalisiin kerrostumiin. He tulivat virkamiesperheiden, kauppaporvariston ja yliopistosukujen eliitistä. Orpolasten ystävien jäsenet olivat samantyyppisistä perheistä mutta eliitin alemmista kerroksista. Järjestöjen aktiiveja erotti myös ikä: Fruntimmersföreningin jäsenet olivat varttuneempaa sukupolvea,

⁴⁹⁰ J. J. Tengström – Robert Tengström 10.9.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”en publik välgör-samhet”, ”Blott genom association formerar sig en Allmän Anda.”

⁴⁹¹ Ramsay 1993, 9, 35, 38, 40, 101–102, 104–108; *Helsingfors Tidningar* 1.4.1848. Carolina Borgström on mainittu aloitteelliseksi yhdistyksen perustamisessa.

⁴⁹² Waris 1951, 18–23.

Orpolasten ystävät nuorempia. Kahden rouvasväenyhdistyksen toiminnan yhdentyminen alkoi kuitenkin jo 1850-luvun alussa, vaikka virallisesti Orpolasten ystävät lakkasi vasta 1870-luvun alussa.⁴⁹³

Henrik Steniuksen mukaan rouvasväenyhdistykset olivat keskinäisessä kilpailuasetelmassa, minkä hän tulkisee varhaiseksi ilmaukseksi ideologisten klikkien synnystä. Alexandra Ramsay pyrkii liittämään Orpolasten ystävät jäsenten miessukulaisten kautta kansalliseen liikkeeseen, mutta he eivät näytä olleen erityisen nimekkäitä suomalaisuusmiehiä. Ramsay nostaa esiin Tengströmin sisarten ympärille kokoontuneen suomen kielen opintopiirin, johon kuuluivat Orpolasten ystävien jäsenet Alexandra ja Amalia Kiseleff. Hän mainitsee myös, että hyväntekeväisyysyhdistys, jolla oli suomenkielinen nimi, sopi hyvin yhteen Tengströmin suvun traditioiden kanssa vedoten arkkipiispa Jacob Tengströmin ajatuksiin.⁴⁹⁴ Nimenomaan Fruntimmersföreningiin kuuluneiden Tengströmin naisten vuoksi selkeää eroa yhdistysten välille on hankala tehdä. Orpolasten ystävien aatteelliset kytkennät linkittyivät osin Tengströmeihin, joiden sukulaisuussuhteetkin tunnettuihin, suomalaisuutta sympatisoineisiin hahmoihin olivat tiiviimmät. Tengströmin naisten kuuluminen Fruntimmersföreningiin näyttää saaneen alkunsa Carolina Tengströmin jalanjäljissä. 1850–1860-luvuilla, jolloin Sofi Kellgren ja Natalia Castrén toimivat Fruntimmersföreningissä, Orpolasten ystävien toiminta oli jo hiipumassa.

Ramsay pitää Natalia Castrénin Sofi Kellgrenille lähettämää kirjettä esimerkkinä siitä, miten avunpyytäjien ja -antajien suhteista tuli rouvasväenyhdistysten kautta osa julkisia yhteiskuntarakenteita. Vuonna 1864 Natalia Castrén kertoi edesmenneen puolisonsa palvelijattaren Gustafvan tulleen pyytämään apua syöpäsairaana posteljoonin perheelle. Monet hyvin toimeentulevat pitivät velvollisuutenaan tukea palvelusväkeään, myös entistä. Natalia Castrén ei kuitenkaan kerro, miten asiassa oli menetelty. Kirjeen marginaaliin hän oli lisännyt, ettei perhe kuitenkaan asunut sisaren ”alueella” viitaten siihen, että rouvasväenyhdistyksen jäsenille oli jaettu omat alueet, joita he hoitivat ja joissa naiset vierailivat köyhien kotona. Ramsay tulkitsee, että Natalia Castrén näki nyt ratkaisuksi siirtää asia hoidettavaksi rouvasväenyhdistyksen kautta. Myös rouva Borgström, yhdistyksen aktiivi, oli käynyt kirjurin ja tämän perheen huolien vuoksi.⁴⁹⁵

⁴⁹³ Ramsay 1993, 9, 13–14, 104–108.

⁴⁹⁴ Ramsay 1993, 14, 44–45; Stenius 1987, 166. Orpolasten ystävien sukulaismiehistä Ramsay mainitsee F. A. Ehrströmin, E. G. Ehrströmin ja J. R. Danielson-Kalmarin.

⁴⁹⁵ Natalia Castrén – Sofi Kellgren 17.2.1864, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK, ”De bo likvisst icke inom ditt distrikt.”; Ramsay 1993, 114–116. Entisen palvelijan avustamisesta ks. myös Carolina

Ramsay arvioi, että johtokunnan jäsenyys saattoi olla vaikeaa ja raskasta. Tehtävä oli aikaa vievä ja se otettiin vakavasti.⁴⁹⁶ Huolet ja avuntarpeet vaikuttivat Natalia Castréninkin mielialaan: yllä mainitun, raskaaksi kokemansa päivän jälkeen hän oli ”aivan alakuloinen ja huonotuulinen”. Castrén oli mukana useissa hyväntekeväisyysaktiviteeteissa. Samassa kirjeessä hän mainitsi lastenkodin ja ylioppilastalon hyväksi järjestettävät konsertit sekä kirjallisen illan hädänalaisten hyväksi – ”ja tietenkin minun täytyy olla mukana niissä kaikissa.”⁴⁹⁷ Aseman tuomat velvoitteet ja odotukset näyttävät tässä vaiheessa käyneen professorinlesken voimille.

Eira Juntti tulkitsee, että ajan sanomalehtikeskusteluissa ”kansalliset harjoitukset” määriteltiin miesten alueeksi, kun taas naisten aktiviteetit, kuten hyväntekeväisyys ja rouvasväenyhdistykset, etäännytettiin valtiosta ja julkisesta feminisoimalla ne. Näin kehitettiin oma ”sosiaalisen” sfääri. Silti naisten aktiviteetit voidaan nähdä ”yhteisinä asioina” ja tässä mielessä ”kansallisina”. Kysymys ei ollut niinkään siitä, mitä ihmiset tekivät, vaan sukupuoli määritti, miten toimintaa tulkittiin. Tämän takana Juntti näkee julkinen–yksityinen-jaottelun.⁴⁹⁸ Yleisemmällä tasolla on jopa esitetty, että naisten osallistuminen kansakunnan rakentamiseen olisi rikkonut vallitsevaa sukupuolijärjestystä.⁴⁹⁹

Tengströmien lähipiiristä löytyy ainakin eräs esimerkki, jossa rouvasväenyhdistykset liitettiin suoraan kansalliseen aatteeseen. *Suomettaressa* Kuopion tyttökoulua käsittelevässä artikkelissa linjattiin: ”Se ei ole ainoastaan esimerkin, mutta myös kansallisen itse arvon herätykseksi, kuin sanomalehtien ja sen kautta yleisön pitäsi seurata näitä vehkeitä.” Artikkelin loppukaneetissa todettiin, että vaikka sanotaan, että nainen ja hänen toimintansa eivät ole luotu julkisuuteen, muualla on nähty, että ”ei häntä julkinen puhe pahenna enemmän kuin miestäkään, jolla on jotain rehellistä ja hyödyttävää tarkoituksena.”⁵⁰⁰

Tässä aineistossa ei juurikaan ole kirjeitä, joissa Tengströmin naiset olisivat kirjoittaneet omasta toiminnastaan, vaan tiedot ovat lähinnä muista lähteistä. Eva Helen Ulvros on pohtinut, että omien aktiviteettien esiin tuominen on voinut olla risti-riidassa vaatimattomuutta korostaneen naisihanteen kanssa. Hän huomauttaa, että

Tengström – Natalia Castrén 29.7.1854, SLISA 1185, GCSA, SLS.

⁴⁹⁶ Ramsay 1993, 112.

⁴⁹⁷ Natalia Castrén – Sofi Kellgren 17.2.1864, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK, ”alldeles förståmd och ur hymör”, ”och naturligtvis måste jag vara med om dem alla.”

⁴⁹⁸ Juntti 2004, 171–184, 200, 210–211; Juntti 2011, 56–59, 77–80.

⁴⁹⁹ Pierson 2000, 47.

⁵⁰⁰ *Suometar* 27.7.1849. Juntti viittaa artikkeliin, mutta ei erityisesti nosta esille kansallisen käsitteistön käyttöä. Ks. Juntti 2004, 196, 271–272, 275–276, 279, 334.

monet naiset kirjoittivat itsestään vähättelevästi ja alistuvasti, vaikka se ei välttämättä ollut linjassa heidän todellisen käyttäytymisensä ja toimintansa kanssa.⁵⁰¹ Tengströmin naisten kohdalla tämä voi olla osa selitystä. Tosin muussa aineistossa on viitteitä siitä, että he kirjoittivat esimerkiksi kieliopinnoista kirjeissä, jotka eivät arkistoaineistoon ole säilyneet.⁵⁰² Yksi selitys on heidän aktiviteettiansa kiinnittyminen keskinäisiin suhteisiin: he toimivat vain silloin, kun olivat yhdessä samassa paikassa. Näin aktiviteetit eivät voisi näkyä kirjeissä, joita on kirjoitettu heidän ollessaan maantieteellisesti erossa.

Kansallisen aatteen ja toiminnan sukupuolittaminen 1800-luvun puolivälin kontekstissa ei ole yksiselitteistä. Tengströmin piiriä lähellä ollut *Suometar* liitti naisten toiminnan eksplisiittisesti kansalliseen ja toisaalta J. J. Tengström näki hyväntekeväisyyden osana myös miesten kansalaisuutta. Naisten toiminta hyväntekeväisyydessä on tulkittavissa kansalaisuuden rakentamiseksi, ja vaikka naisten ja miesten toiminnan jaottelussa oli sukupuolittuneisuutta, molemmat voitiin jo 1800-luvulla mieltää kansallisiksi.

3.2 Me ja muut

Erottelut meidän ja muiden välillä rakentavat kansallista ominaislaatua ja selkiyttävät sitä suhteessa toisiin.⁵⁰³ Näin voidaan ajatella hahmottuvan ”kansallinen me”.⁵⁰⁴ Tengströmien suomalaisuus ja kokemus omasta maasta määrittäytyi relationaalisesti yhtäältä suhteessa suomenkieliseen kansaan, toisaalta ulkomaihin. Sisäisesti tilanteessa oli ambivalenssia, mutta suuriruhtinaskunnan ulkopuolella he olivat itsestään selvästi suomalaisia. Ulkomainen tunnettuus ja tunnustus suomalaiselle kielelle ja kulttuurille oli tärkeää. Matkat antoivat aihetta monenlaisiin vertailuihin: suomalaisuus rakentui toisia vasten niin ihailussa kuin penseydessä, ja poliittisesti saatiin liberaaleja, jopa radikaaleja vaikutteita.

⁵⁰¹ Ulvros 1996, 340, 345; 2016, 88.

⁵⁰² Ks. luku ”Suomen opinnot omakohtaisena panoksena”.

⁵⁰³ Aronsson & al. 2011, 259; Mäki 2005, 127; Ranki 2007, 51.

⁵⁰⁴ Kettunen on nostonut käsitteen teoksensa otsikkoon, ks. Kettunen 2008.

3.2.1 Oman maan kokeminen

Tengströmien suhteessa suomalaiseen kansaan oli kuulumisen ja toiseuden välistä jännitettä. Robert Tengström asettui kirjekerronnassaan erilleen sisämaassa kohtaamastaan Suomesta ja suomalaisuudesta. Ensikosketuksissa alkeellisemmat olot vieraannuttivat 16-vuotiasta, joka oli tottumaton olemaan poissa kodin suojasta. Jo alkumatkasta hän oli kohdannut ”huomattavan kontrastin” siihen, mihin oli tottunut. Hän oli matkakumppaneineen pysähtynyt syömään, mutta paikassa oli niin epäsiistiä, että täytyi nähdä vaivaa pystyäkseen syömään jotakin. He olivat huomauttaneet, että teelusikat pitäisi pestä, mutta emäntä oli sanonut, ettei se haitannut. Tie oli puolestaan hyvin huono mutta erittäin kaunis. Erillisyyks tuli ilmi Tengströmin kuvatessa ”suomalaista satakieltä” ja kertoessa ”suomalaisten” siitä käyttämän nimen.⁵⁰⁵ Jopa lintu oli sisämaassa ”suomalainen” ja alueen asukkailla, ”suomalaisilla”, oli sille osuva nimi. Eronteko ei välttämättä liittynyt yksiselitteisesti kansana olemiseen: laatusanat ”finska” ja ”svenska” saattoivat viitata myös kieleen. Vuoden 1844 matkaltaan Tengström kirjoitti ulkopuolisen tai jopa yläpuolella olevan näkökulmasta: ”väki näytti tyytyväiseltä ja hyvinvoivalta” ja ”kasvot olivat suloisia ja avoimia”. Sama tyyli koski kieltä: ”Kieli helisi kuin kultasaie sisimmässä sydämessäni.”⁵⁰⁶ Myös suhtautuminen Helsingissä vierailleisiin kansanrunoilijoihin, jotka edustivat aitoa sisämaan suomalaisuutta ja kansaa, oli eksotisoivan etäistä ja uteliasta mutta ihailevaa.⁵⁰⁷ Engmanin arvion mukaan runoniekkujen ”katseleminen” Helsingissä oli ylioppilaiden sisämaanmatkojen vastinpari.⁵⁰⁸ Ylipäätään ihmisiä eli kansaa koskevat maininnat Tengströmin kirjeissä olivat vähäisiä ja etäisiä. Hän itse ei kuulunut kansaan, vaikka koki siihen jonkinlaista ihannoivaa yhteyttä.

Tengströmin naisten ja rahvaan välistä eroa konkretisoi 1850-luvun alkupuolen heikko ruokatilanne. Kesällä 1853 Natalia Castrén oli huolissaan köyhän kansan elan-

⁵⁰⁵ Robert Tengström – J. J. Tengström 29.5.1839, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”en betydlig contrast”, ”finska näktergalen”, ”Finnarne kalla den ’satakielinen’”. Gunnar Castrén kuvaa vuoden 1839 matkan kokemuksia ja suomalaisuuteen tutustumisesta jokseenkin ihanteellisesti ja tuo esiin sen syvän vaikutuksen Robert Tengströmiin. Ks. Castrén 1904, 24.

⁵⁰⁶ Robert Tengström – Herman Kellgren 17.7.1844, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK, ”folket såg nöjdt och välmående ut”, ”Anletena voro ljufva och öppna.”, ”Språket klang som en guldsträng ända in i mitt innersta hjerta.”

⁵⁰⁷ Robert Tengström – M. A. Castrén 6.12.1845, SLSA 1185, GCSA, SLS. Herman Kellgren toverineen oli ilmeisesti kohdannut samat miehet Savossa ja viettäneet viettivät yhden illan kuunnellen aitoa kansanlaulua. Ks. Schauman 1967a, 246–247. Ks. myös Herman Kellgren – Robert Tengström 15.8.1845, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

⁵⁰⁸ Engman 2016, 151.

nosta. Hän kirjoitti pitkästi Sofi Kellgrenille koko maata kohdanneesta puutteesta ja kadosta pohtien niin kalansaaliita kuin sademääriäkin; niitä oli kauhea ajatella.⁵⁰⁹ Seuraavana kesänä Sofi Kellgren mainitsi äidin ”porisevan” mahdottoman korkeista hinnoista. Omaksi kommentikseen hän lisäsi: ”En käsitä miten köyhä kansa pärjää, ja mitä he syövät.”⁵¹⁰ Sodan aiheuttama ruokatavojen hintojen nousu ja saatavuuden heikkeneminen kiinnosti ja kosketti Tengströmejä jossain määrin. Sivistyneistörout asettuivat kuitenkin kerronnassaan erilleen huolensa kohteesta, köyhästä kansasta. Molemmat sisarukset siirtyivät näiden murheiden jälkeen kirjeissään oman ympäristönsä käsittelemiseen. Castrén kertoi asettumisesta kesäpaikka Bjurböleen, jossa oli varsin rumaa vaikkakin huoneet olivat kauniit. Kellgren puolestaan alkoi kuvailla, miten hän ja puoliso Herman nauttivat kauniista kesäsäistä ja näkymistä omalla terrassillaan. Sairaudet sen sijaan koskettivat kaikkia sosiaalisesta asemasta riippumatta. Kadon lisäksi kolera koetteli. Natalia Castrén kutsui Helsinkiä koleranpesäksi ja kertoi Sofi Kellgrenille pitkästi uutisia sairaiden määristä Helsingissä ja Pietarissa sekä tuttavista, jotka olivat kuolleet tai sairastuneet. Bjurbölestä Castrén kirjoitti, että myös punatauti oli ollut liikkeellä, ja huoli kiinnittyi erityisesti Robert-poikaan.⁵¹¹

Natalia Castrénin kerronta sisälsi myös voimakkaan samaistumisen juonteeseen, jossa hän tulkitsi omat ja kansan kärsimykset jaetuksi koettelemukseksi. Uudenvuodenpäivänä 1854 hän summasi edellisvuoden synkkiä tunnelmia ja toivoi tulevalta parempaa rinnastaen oman huolentäyteisen vuotensa ja koko Suomen kohtalon:

Niin on taas yksi vuosi mennyt, vuosi täynnä levottomuutta ja huolta ei yksinomaan minulle, ja monille minun kanssani, vaan ikävä kyllä koko meidän rakkaalle köyhälle Suomellemme; Jumala suokoon että tämä vuosi toisi meille jälleen rohkeutta ja elämänhalua, ja ennen kaikkea runsaan hyvityksen kaikista niistä suruista, joilla tämän vuoden kato, sairaalloisuus ja vastoinikäymiset ovat meitä rasittaneet.⁵¹²

⁵⁰⁹ Natalia Castrén – Sofi Kellgren 1.7.1853, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK. Satoa kommentoitiin kirjeissä muutoinkin. Ks. esim. Carolina Tengström – Robert Tengström 4.8.1839, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Robert Tengström – Herman Kellgren 29.9.1847, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK; J. J. Tengström – Herman Kellgren 28.7.1848, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK.

⁵¹⁰ Sofi Kellgren – Natalia Castrén 3.7.1854, SLSA 1185, GCSA, SLS, ”puttrar”, ”Jag begriper ej huru det fattiga folket slår sig ut, och hvad de förtära.”

⁵¹¹ Natalia Castrén – Sofi Kellgren 1.7.1853, 5.8.1853, 2.9.1853, 9.11.1853, 28.3.[1854], Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; Sofi Kellgren – Natalia Castrén 3.7.1854, SLSA 1185, GCSA, SLS; Carolina Tengström – Helene Tikkanen 3.7.1854, SLSA 954.10.83, SSA, SLS. Ks. myös Robert Tengström – Herman Kellgren 16.4.1846, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK; Carolina Tengström – Natalia Castrén 22.7.1854, SLSA 1185, GCSA, SLS.

⁵¹² Natalia Castrén – Sofi Kellgren 1.1.1854, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK, ”Så har då åter ett år gått

Natalia Castrénin oma elämä ja Suomi kietoutuivat yhteen me-puheessa. Castrén, hyvin toimeen tuleva sivistyneistönainen, kertoi suomalaisen yhteisen köyhän kansan konkreettisia vastoinkäymisiä symbolisesti myös omikseen.

Maisemalla oli suomalaisessa patriotismissa suuri merkitys. Erityisesti 1840-luvulla innostuttiin sisämaan luonnosta. Maiseman rakentumiseen symboliksi liittyy eritasoisia ilmiöitä: henkilökohtaisia kokemuksia, kollektiivista usein taiteen tuottamaa symboliikkaa sekä poliittisia ja historiallisia merkityksiä. Maisemia määriteltiin ja kuvattiin kansallisiksi ja eritoten niiden kauneutta korostamalla tähdättiin kansallisten tunteiden vahvistamiseen. Maisemaa ei kuitenkaan itsestäänselvästi nähty isänmaana, vaan se vaati ohjausta, ehkä jopa aikomusta. Kansalliseen maisemaan kiinnittyminen ja sen ylistäminen sopi erityisesti ruotsinkielisen sivistyneistön strategiaksi kielen roolin ohi. Suomalainen luonto ja sen ”henki” olivat helpommin saavutettavissa ja samaistuttavissa kuin kieli ja kansanperinne. Aitoa ja autenttista suomalaisuutta etsittiin sisämaasta, missä turmeltumattomat, suomenkieliset asukkaat elivät vielä perinteistä, agraarista elämää. Siihen liittyi tiettyä eksotiikkaa. J. L. Runebergin rooli suomalaisten kansallismaisemien luomisessa oli keskeinen. Hän idealisoi aitoa suomalaista kansaa, ja järvet ja metsät näyttivät heijastavan kansallishenkeä, eritoten sen levollisuutta. Romanttisissa matkakuvauksissa ylipäättään tunnelmallisten maisemien luominen oli yleistä. Maisemilla oli konkreettisuutensa lisäksi symbolinen ja runollinen merkitys.⁵¹³

Robert Tengström rakensi läheisille sisämaan kesämatkoilta kirjoitetuissa kirjeissä suomalaisuuden kokemista ja kerrontaa tästä maisemanationalismista ammentaen. Kokemukset ja kerronnat olivat runebergiläisesti sävyttyneitä; hän viittasi eksplisiitista enon tuotantoon. 21-vuotiaana, vuonna 1844 hän aloitti matkansa Porvoosta, jossa syvästi vaikuttanut viikko ihaillun runoilijan seurassa viritti katsetta ja intentiontia.⁵¹⁴ Tengström liitti luontokokemuksensa J. L. Runebergin *Hannaan* (1836) ja nimihenkilön veljen Augustin luontokuvaukseen. Hän kirjoitti Sofi Tengströmille ja Herman Kellgrenille samana päivänä ja siteerasi molemmille Augustin sanoja ”Här är färger, grönska och lif”. Kuvaus oli kummassakin kirjeessä innostunut ja hyvin

förbi, ett år fullt af oro och bekymmer icke allenast för mig, och många med mig, utan för ty värr för hela vårt kära fattiga Finland; Gud gifve att detta år måtte bringa oss mod och lefnadslust åter, och framförallt riklig ersättning för alla de sorger detta års missvext, sjuklighet och motgångar kostat oss.”

⁵¹³ Bonsdorff 2005, 44–45; Klinge 1967, 116; 1975, 104; Lyytikäinen 2013, 161–164; Varpio 1997, 26–28; Vihavainen 2004, 31. Ks. myös Dahlberg 2018, 94–95.

⁵¹⁴ Runeberg-suhteesta ks. tarkemmin luku ”Minuuden muotoilu mentoreita vasten”.

samankaltainen. Leivoset riemuitsivat hänen ympärillään, ihanat ja suurenmoiset seudut alkoivat Päijänteen länsipuolelta. Ne olivat erämaata mutta rikasta, vaihtelevaa maisemaa – ne saattoivat synnyttää kunnan miehiä. Hän ihaili kukkuloita ja notkelmia, peilikirkkaita järviä vehmaise saarineen, vakavia mäntyjä ja kirkkaanvihreitä koivuja. Runeberg-lainaus tuli todeksi nimenomaan sisämaan luonnossa. Eteläinen Suomi rinnastui kerronnassa Ruotsiin.⁵¹⁵ Myös ensimmäisellä matkallaan viisi vuotta aiemmin hän oli asettanut suuriruhtinaskunnan alueet suoraan vertailuun keskenään: Uudellamaalla ja rannikolla ei voinut kuvitella savolaisen luonnon kauneutta ja vaikuttavuutta.⁵¹⁶

Runebergin *Hanna*, jota Robert Tengström lainasi, on järven rannalle maalaispappilaan sijoittuva rakkaustarina. Runoelman yleissävy on hyveellinen ja idealistinen. Pappilan poika August esittelee maisemaa rannikkoseudulta tulevalle ystävälleen. Luonto on teoksessa jotakin jumalallista ja yhteys siihen merkitsee myös yhteyttä omaan minuuteen. Kauniissa kesäyön idyllissä vierailulla oleva ystävä ja pappilan tytär Hanna kokevat ensirakastumisen. Teoksen ilmestymisaikana nationalistinen agenda ei ollut ilmeinen, vaan vasta myöhemmät kehityskulut tekivät siitä kansallisromanttisen ikonin ja inspiraation.⁵¹⁷ Tähän rakennustyöhön Robert Tengström osallistui omissa lähisuhteissaan, joissa hän rakensi omaa kansallista kokemustaan Runebergin luomaa kuvastoa vasten. Voidaan ajatella, että *Hannassa* rannikon miehen rakkaudessa nainen ja luonto lankeavat olemukseltaan yhteen.⁵¹⁸

Sofi Tengströmille osoitettu kuvaus sisämaan luonnosta oli erityisen laaja. Robert Tengström näyttää halunneen kerronnallaan välittää oikeanlaisen mielikuvan Suomesta ja ikään kuin virittää sisaren kansallista katsetta ja oikeanlaista kokemisen tapaa. Hänen mukaan sisar voisi käsittää *Hannankin* kuvaukset kunnolla vasta sisämaan nähtyään.

Miten toivonkaan, että Sinä itse saisit nähdä miten ihana sinun isiesi maa on; miten avoin, miehekäs ja kunniallinen ilme kansan kasvoilla; että Sinä saisit kuulla miten soinnikas se kieli, joka lipuu sen huulilla.⁵¹⁹

⁵¹⁵ Robert Tengström – Herman Kellgren 17.7.1844, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK; Robert Tengström – Sofi Tengström 17.7.1844, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; Runeberg 2004 [1836], 43–45. Sae Cajanderin suomennoksessa: ”Täällä on vihreytt’, on heleyttä ja henkeä.”

⁵¹⁶ Robert Tengström – J. J. Tengström 29.5.1839, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

⁵¹⁷ Lyytikäinen 2013, 164–165; Riikonen 2004, xi–xiv.

⁵¹⁸ Isänmaan ja rakastetun samaistamisesta ks. tarkemmin luku ”Idealisoitu kansallinen yhteys”.

⁵¹⁹ Robert Tengström – Sofi Tengström 17.7.1844, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK, ”Hvad jag önskade att Du sjelf finge se huru härrligt ditt fädernes land är; huru öppet, manligt och ärbart uttrycket i

Veli pyrki kuvauksellaan sisällyttämään Sofi Tengströmin omaan suomalaisuuden kokemukseensa, joka ei kuitenkaan ollut yksiselitteinen. Isänmaa oli oma, kieli ihailtu mutta kansa kuitenkin erillinen.

Ulkomaihin verrattuna Suomen luonto nousi etulyöntiasemaan, vaikka kauniita seutuja oli muuallakin. Robert Tengström vertasi sisämaassa ihannoimiaan maisemia Sveitsiin, vaikka enemmän niissä oli Suomea, ”sitä maata, jossa Idylli on kehittynyt kauniimpaan kukkaan kuin missään muussa maailman maassa.” Tämäkin vertaus sai innoituksensa Runebergiltä, jonka mukaan mitkään ulkomaiset melodiat eivät olleet harmoniassa suomalaisen luonnon kanssa samoin kuin sveitsiläiset.⁵²⁰ Ulkomailla Robert Tengström arvioi, että Preussin ”proosallista nummiluontoa” vasten ”meidän kauniin kotimaamme” luonto voitti vertailun selvästi. Rakennetussa loistossa Suomi tosin hävisi. ”Mutta palatsit? Niin jos niitä olisi, voisi Suomessa helposti luoda tuhansia Eldoradoja.”⁵²¹ Toisaalta Rein-joki oli Robert Tengströmille suuri ja odotettu luontoelämys. Hän kuvasi monesti nähneensä sen silmiensä edessä korkeimpana ja kauneimpana, mitä hänen mielikuvituksensa saattoi luoda.⁵²² Rein oli muodostunut romantiikan maisemanäkemyksessä ylivertaiseksi ja hyvin tunnetuksi kohteeksi.⁵²³

Robert Tengströmin kuvaukset käyvät yhteen sivistyneistön tavoitteiden kanssa: suomalainen sisämaan kansa oli turmeltumatonta ja ihanteellista, mutta kuitenkin villiä – se ei ollut vielä herännyt kansalliseen tietoisuuteensa, vaan sivistyneistön tuli herättää se. Tällainen ajattelu tuntuu sopineen Robert Tengströmin elitistisen estetisoivaan katsantokantaan hyvin. Suomalaiseen rahvaaseen ja maisemaan kohdistuvat kuvaukset voi nähdä nuorukaisen tapana ottaa ne haltuun. Kerrontansa kautta hän tulkitsi ja koki ne sellaisina kuin halusi. Tässä kehässä eletyn todellisuuden kertominen halutunlaiseksi vahvisti sen ihanteellista kokemista. Matkustaessaan sisämaahan hän näki Runebergin kuvaaman Suomen ja välitti tulkintaansa ystävälleen ja sisarelleen. Relationaalisesti Robert Tengström rakensi itsestään aitoa ja oikeanlaista suomalaiskansallista miestä, joka tunsu ja koki ”oikeita” asioita matkustaessaan Suomessa.

folkets anleten; att Du finge höra huru klangfullt det språk, som svärfver på dess läppar.”

⁵²⁰ Robert Tengström – Sofi Tengström 17.7.1844, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK, ”[...] det land der Idyllen utvecklats sig till en sköna blomma än i något annat land i världen.”

⁵²¹ Robert Tengström – Hemmavarande (arkistossa J. J. Tengströmille) s.a. [kesäkuu 1843], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”vårt sköna hemland”, ”Men palatserna? Ja hade man dem, då kunde man lätt skapa i Finland tusende Eldorados.”

⁵²² Robert Tengström – Föräldrar och syskon (arkistossa J. J. Tengströmille) 23.9.[1843], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

⁵²³ Varpio 1997, 28.

Myös naiset ihailivat sisämaan luontoa maisemanationalistiseen sävyyn. Kesällä 1854 Paavo ja Helene Tikkanen sekä Natalia ja Robert Castrén matkustivat Paavo Tikkasen kotiseudulle Savoon Kiuruvedelle. Matka nähtiin perhepiirissä mahdollisuutena virkistyä ja toipua murheista.⁵²⁴ Helene Tikkasesta oli hauska matkustella ympäriinsä sekä nähdä monia kauniita paikkoja ja puolisonsa vanhemmat ja kotiseutu. Josephine Pipping arveli, että Natalia Castrén nautti ihanasta luonnosta sielulla ja sydämellä, ja poika Robert Castrénkin olisi onnellinen maaseudulla.⁵²⁵ Carolina Tengström iloitsi tyttärensä matkasta. Hän arveli, että upeiden paikkojen ja luonnonkauneuden näkemisestä tulisi elämänmittainen muisto. Tyttärenpoikansa hän toivoi tulevan ”ruskeana ja pulskana kotiin kuin oikea suomalaispoika”.⁵²⁶ Pari vuotta myöhemmin Natalia Castrén ihaili Sofi Kellgrenin venematkaa Saimaaseen kuuluvalla Puruvedellä, jonka vesi oli ”läpinäkyvän kristallinkirkasta”.⁵²⁷ Helene Tikkanen taas oli kuullut, että Sofi Kellgren oli ollut ”täysin ihastunut” vierailuunsa Punkaharjulla, mikä ei ollut ihme, kun tämä oli saanut nähdä ”niin paljon ihanaa ja kaunista.”⁵²⁸ Emotiivisen ihannoiva puhetapa näyttää olleen odotettu ja edellytetty. Se vahvisti oikeanlaisten kansallisten kokemusten syntymistä.

Oma maa oli paras ja rakkain juuri siksi, että se oli oma. Helene Tikkasen mielestä ulkomailla, vieraassa paikassa oppi ”arvostamaan omaa maataan ja oman pienen rakkaan kotinsa viihtyisyyttä”. Vaikka muualla näkisi miten kauniita seutuja, ei mitään nautintoa voinut verrata siihen, mistä joka hetki pääsi osalliseksi kotimaassa.⁵²⁹ Robert Tengström nautti ulkomailla taiteesta ja henkisistä aarteista, mutta yhteisessä kodissa oli kalliita olosuhteita, paljon kaunista ja rakastettavaa, joita vasten nämä olivat vähäisiä asioita; poissa oli hyvä mutta kotona paras. Koti ja isänmaa olivat uusia asioita kohtaavan matkalaisen ylevä kiintopiste: niistä sekä totuutta ja oikeaa kohtaan tunnetusta rakkaudesta löytyi rauhaa vaihtelun keskellä. Tengström pohti, että isänmaalla oli jokin puolittain selittämätön ja mystinen vetovoima jokaiseen. Se

⁵²⁴ Tikkaset olivat menettäneet puolentoista vuoden kuluessa kaksi lasta ja Natalia Castrén kaksi vuotta aiemmin puolisonsa. Ks. tarkemmin luvut ”Tikkaset: Kansallinen perhe murheiden paineessa” ja ”Pyhän Castrénin leski”.

⁵²⁵ Helene Tikkanen – Sofi Kellgren 15.5.1854, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; Josephine Pipping – Natalia Castrén 6.7.1854, SLSA 1185, GCSA, SLS.

⁵²⁶ Carolina Tengström – Natalia Castrén 3.7.1854, ”brun och tjock hem som en äkta finnpojke”, s.a. [24.6.1854], 22.7.1854, SLSA 1185, GCSA, SLS.

⁵²⁷ Natalia Castrén – Sofi Kellgren 6.7.1856, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK.

⁵²⁸ Helene Tikkanen – Sofi Kellgren 22.7.s.a., Coll. 99.3, Kellgreniana, KK, ”alldeles förtjust”, ”så mycket härligt och skönt.”

⁵²⁹ Helene Tikkanen – Sofi Kellgren 22.6.[1853], Coll. 99.3, Kellgreniana, KK, ”sätta värde på eget land och trefnaden uti ens eget lilla kära hem”.

oli isänmaantunteen salaperäinen puoli, joka harvoin sai sanoja. Runoudessa se oli kuitenkin mahdollista.⁵³⁰ Herman Kellgren kuvasi yksinäisenä matkalaisena kotimaan paremmuutta lukuisin kielikuvin; hän olisi mielummin suutari kotona kuin ministeri muualla ja muussa maassa hän kuivuisi kuin mato auringonpaisteessa. Hän siteerasi nykyäänkin tunnettua sanontaa suomeksi: ”Oma maa mansikka, muu maa mustikka.”⁵³¹ Isänmaan emotionaalinen merkitys ja kotimaan kokemus terävöityivät ulkomaita vasten. Niiden ylistäminen oli emotiivista isänmaasuhteen luomista ja vahvistamista.

Kellgren laajensi omasta isänmaahan kuulumisen kokemuksestaan yleisemmän nationalistisen kokemuksen. Oma kotimaa saattoi olla ”Italian kukkatarhat tai Lapin lumitundrat”, mutta silti sitä rakastettiin yhtä lailla. Synnyinmaan kalleus juontui Jumalasta ja siitä, että ihminen koki yhteyttä muihin siellä asuviin sekä vielä erityisemmin omiin läheisiin. Kellgren luonnollisti yhteyden synnyinmaahan kasvumetaforan kautta: lapsi rakasti kehtoaan ja kamariaan, poika kaupunkiaan ja vanhempiaan. Nuorukainen rakasti lisäksi morsiantaan, ystäviään, lähimmäisiään – ”ja kaiken tämän tiivistymänä, isänmaataan.”⁵³² Kellgrenin mielestä kosmopoliittinen rakkaus oli itse- rakkauden valepuku ja kosmopolitismi ja egoismi lopulta saman asian kaksi nimeä. Oman maan eteen tehty oli arvokkainta.⁵³³ Kiintymys synnyinmaata kohtaan juontui kotipaikkaan ja läheisiin kohdistuneesta rakkaudesta – synnyinmaa *muodostui* läheisistä, ja vain sen kautta saattoi toimia altruistisesti.

Ulkomailla ikävöinti kiinnittyi läheisiin. He edustivat kotia, joka rinnastui synnyinmaahan. Ystävän mukana saattoi saada luokseen puolet kodista. Yhteyttä ja kotimaan kokemusta haettiin kirjeitä kirjoittamalla ja lukemalla. Juhlapäivät, kuten joulu ja juhannus, voimistivat kaipausta. Vierailta paikkakunnilla koettiin yksinäisyyttä ja ulkopuolisuutta. Kotimaan ja ulkomaiden välinen emotionaalinen ero konkretisoitui: se saattoi olla perustavampaa laatua kuin pelkkää seuran puutetta, se oli maanmiesten puuttumista. Herman Kellgren pohti ulkomailla olevan erityisen yksinäistä, kun ihmisten sisimmän käyttövoimana olivat itselle vieraat intressit. Leipzigin yksinäi-

⁵³⁰ Robert Tengström – J. J. Tengström 16.11.1846, 23.5.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Robert Tengström – Sofi Tengström 16.2.1847, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; Robert Tengström – Herman Kellgren 24.9.1847, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK.

⁵³¹ Herman Kellgren – Robert Tengström 4.5.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK. Hän viitannee S. G. Berghin samannimiseen runoon. Ks. Hirvonen 2002.

⁵³² Herman Kellgren – Robert Tengström 4.5.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”Italiens blomstergårdar eller Lappens snötundror”, ”som inbegreppet af allt detta, sitt fosterland.”

⁵³³ Herman Kellgren – Robert Tengström 4.5.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Herman Kellgren – J. J. Tengström 17.11.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

syydessä hän kirjoitti, että jos hän olisi tavannut helsinkiläisen ryysyläisen, hän olisi juonut tämän kanssa veljellisen maljan, ja jos hän olisi kuullut suomalaisen tai jopa ruotsalaisen sanan, hän olisi suudellut ne lausuneita huulia. Oletettavasti Kellgren viittasi tässä kansallisuuteen eikä kieleen. Kellgrenin pariskunnan oleskellessa ulkomailla Helene Tikkanen iloitsi useaan otteeseen, että nämä olivat kohdanneet omia maanmiehiä vieraalla maalla. Kotimaiset vieraat olivat ulkomailla erityisen tervetulleita, mistä esimerkiksi Sofi Kellgren kirjoitti.⁵³⁴

Ulkomailla suomalaiset hakeutuivat usein toistensa seuraan. Esimerkiksi Pariisissa oli 1840-luvun loppupuolella suomalaisyhteisö, johon Robert Tengström ja Herman Kellgren liittyivät. ”Voitko Sinä kuvitella, että meitä on nyt taas kuusi Suomalaista [...] kokonainen perhe”, Robert Tengström kertoi sisarelleen Sofille.⁵³⁵ Herman Kellgren kuvasi J. J. Tengströmille olevansa ”kuin puoliksi kotona”, koska heitä oli niin monta.⁵³⁶ Maanmiehet antoivat mahdollisuuden sosiaaliseen kiinnittymiseen ja loivat turvallisuuden tunnetta.⁵³⁷ Tuttavuudella unkarilaiseen Sarvasiin oli Herman Kellgrenille erityinen merkitys: ”[...] tunnemme kielten sukulaisuuden vuoksi toisemme sukulaisiksi ja kielisukulaisen tapaamisen harvinaisuus saa sukulaisuuden meistä tuntumaan läheisemmältä kuin se todellisuudessa on.”⁵³⁸ Myös pohjoismaalaiset koettiin läheisiksi.⁵³⁹ Kyse oli eräänlaisesta ”ylirajaisesta kotimaisuudesta”: Euroopan keskeisimmissä metropoleissa, joista lähdettiin hakemaan ulkomaisia vaikutteita ja oppia, hakeuduttiin kotimaiseen seuraan. Se toimi perheen ja kodin korvikkeena ja kotimaan kokemuksen tuottajana. Paremman puutteessa jollakin tavalla läheisiin

⁵³⁴ Robert Tengström – Hemmavarande (arkistossa J. J. Tengströmille) s.a. [kesäkuu 1843], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Robert Tengström – Föräldrar och syskon (arkistossa J. J. Tengströmille) 23.9.[1843], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Herman Kellgren – Robert Tengström 4.5.1846, 5.6.1845 [po. 1846], 8.8[po. 9]1846, 19.12.[1846], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Herman Kellgren – J. J. Tengström 17.11.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Robert Tengström – Herman Kellgren 16.12.1846, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK; Helene Tikkanen – Sofi Kellgren 22.6.[1853], 2.9.1853, Lördag afton. Den 19.[11.1853], Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; Sofi Kellgren – Natalia Castrén 2.5.1854, SLSA 1185, GCSA, SLS. Kodista relationaalisena ja läheissuhteina ks. luku ”Vävyjen emotionaalinen kiinnittyminen”.

⁵³⁵ Robert Tengström – Sofi Tengström 8.7.1847, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK, ”Kan Du tänka Dig att vi nu åter äro här sju Finnar [...] hela familjen”. Ks. myös 16.2.1847; Robert Tengström – Föräldrar och syskon (arkistossa J. J. Tengströmille) 6.8.1843, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Robert Tengström – J. J. Tengström 17.4.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK. 1800-luvun lopun pohjoismaisista ”siirtokunnista” suurkaupungeissa, ks. Elomaa 2006, 406.

⁵³⁶ Herman Kellgren – J. J. Tengström 4.7.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

⁵³⁷ Elomaa 2006, 406–407.

⁵³⁸ Herman Kellgren – Robert Tengström 5.6.1845 [po. 1846], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”[...] vi känna oss för språkens förvandskap som släktingar och det rara för oss båda att träffa en språkförvandt för att släktskapen synes oss närmare än den i verklighet är.”

⁵³⁹ Ks. luku ”Esikoispojan menetys”.

kansoihin kuuluvien kohtaaminen herätti samanlaista iloa kuin suomalaisten. Emotionaalinen side kotimaahan ja sen paremmuus ulkomaihin nähden tiivistyi läheisiin tai läheisiksi koettuihin ihmisiin sekä kansalliseksi maisemaksi tulkittuun luontoon. ”Oma maa” oli aina emotionaalisesti etusijalla.

3.2.2 Suomalaisuuden tunnettuus ulkomailla

Suomen kielen ja kansanrunouden tunnettuuden edistäminen ulkomailla oli osa kansallista projektia. Niiden saaman tunnustuksen käsitettiin kohdistuvan suomalaisiin kansana, sillä ne ilmensivät kansallishenkeä. Robert Tengström pohti aihetta etenkin Siperiassa matkanneelle M. A. Castrénille lähettämässään kirjeissä, joissa hän välitti kotimaan ja Euroopan kuulumisia. Herman Kellgren puolestaan edisti asiaa konkreettisesti matkustamalla Saksaan ja muovaamalla opintojensa suuntaa.

Ulkomainen, tieteellinen huomio kielelle ja kansanrunoudelle mairitteli ja herätti optimismia. Robert Tengströmille erityisen tärkeää oli tunnetun saksalaisen kielitieteilijä Jakob Grimmin kiinnostus. Tengström iloitsi vuonna 1845 M. A. Castrénille, että saksalaisetkin olivat alkaneet käsitellä ”meidän kansanrunouttamme”. Grimm oli pitänyt Berliinin Tiedekatemiassa luennon *Kalevalasta*. Tengström lainasi kirjeessään pitkästi *Morgonbladetin* uutista aiheesta. Nuorukainen arvioi, että hänen oma, *Kalevalaa* ja suomalaisten menneisyyttä käsitellyt artikkelinsa *Fosterländskt Albumissa* oli ollut ajankohtainen. Tengströmin mielestä se, että yksi Saksan erinomaisimmista tiedemiehistä oli ”alentunut” tutkimaan ja Berliinin suurimpien tieteenharjoittajien edessä pitämään esitelmän suomalaisesta eepoksesta ja suomen kielestä, oli ajan merkki, jota ei vuosikymmentä aiemmin olisi voinut aavistaa. Grimm oli osoittanut monia yhtäläisyyksiä saksan ja suomen kielten välillä ja korottanut *Kalevalan* verrattomasti skottien Ossianin laulun yli. Hän oli todennut, että suomi oli yksi tapuisimmista ja sointuvimmista kielistä koko maapallolla. Tengströmin mielestä suurin hyöty ja merkitys oli sillä, että kyseessä oli ”Grimm”, eivätkä vähäisemmät tekijät. Elias Lönnrotin kautta *Fosterländskt Albumin* toiseen osaan saatiin Grimmin kirjoittama, tiedakatemian esitelmään perustunut artikkeli.⁵⁴⁰ Toinen tunnettu hahmo, jonka nimen Robert Tengström nosti esiin, oli Louis Lucien Bonaparte.

⁵⁴⁰ Robert Tengström – M. A. Castrén 12.7.[1845], ”vår folkpoesi”, 1.9.1845 ”nedlätit sig”, ”Grimm”, 6.12.1845, SLA 1185, GCSA, SLS. *Fosterländskt Albumista* ja siinä ilmestyneistä artikkeleista ks. luku ”Nuorukaisten asia osakunnissa”. Tengströmin artikkelista ks. myös Ahola & Lukin 2016, 25.

*Morgonbladet*issa prinssiksi tituleerattu Bonaparte oli Napoleonin veljenpoika ja kielentutkija. Hän oli aiemmin perehtynyt uralilaisiin kieliin ja alkanut nyt opiskella suomea. Bonaparte oli kirjoittanut M. A. Castrénille saadakseen apuneuvoja kielen opiskeluun. Robert Tengström veti omat, oletettavasti puolittotiset johtopäätöksensä. ”Lucien Bonaparte ja Jakob Grimm fennomaaneja!” hän huudahti samoihin aikoihin kirjoitetuissa kirjeissään sekä Herman Kellgrenille että M. A. Castrénille.⁵⁴¹

Pari vuotta myöhemmin Herman Kellgren tiedotti Berliinistä professori Schottin luennoivan suomen kielestä. Tämä antoi kerran viikossa opetusta viidelle kuulijalle, mitä tapahtui ensi kertaa Suomen omien rajojen ulkopuolella. Kellgreniä hämmästytti, miten perehtynyt professori oli asiaansa. Kellgrenin sydämen syvimpiä kieliä kosketti kuulla ”kätkeytyä suomeaan” esitelmöitävän Saksan parhaan yliopiston oppituolista, vieläpä savolaisella murteella. J. J. Tengströmistä professori Schottin suomen luennot olivat hämmästyttävä asia. Hän epäili, ettei niiden pitäminen ollut kannattavaa ja tuntui ihmettelevän, että tämä edes löysi halukkaita kuulijoita.⁵⁴²

Robert Tengström toivoi ulkomaisen huomion edistävän suomalaisuuden asiaa kotimaassa. Hän uumoili, että se alkaisi saada vastakaikua ja näki tässä voittoa ennakoivan Kaitselmuksen merkin.⁵⁴³ Näin hän kaiutti M. A. Castrénin *Saimassa* julkaistussa matkakirjeessä ilmaisemaa kantaa: kiinnostusta suomea kohtaan oli ulkomailla, mutta vain Suomessa asiaan suhtauduttiin epäluuloisesti.⁵⁴⁴ Robert Tengström oli vakuuttunut, että Suomen opinnot tulisivat muotiin Saksassa, mikä olisi hyödyksi. Lisäksi Suomi tulisi kirjallisuuden maailmanmarkkinoille ja pääsisi tilanteesta, joka oli onnettomin – sivuuttamisesta. ”Euroopassa voitaisiin näin ollen alkaa puhua Suomalaisesta kansasta”, Tengström päätteli.⁵⁴⁵

Robert Tengströmin iloon sekoittui huoli siitä, että muunmaalaiset ohittaisivat suomalaiset heidän oman kielensä ja runoutensa tutkimuksessa. ”Jymäyttävätkö Saksalaiset meitä tässäkin?” hän pohti. Se olisi kuitenkin kummallista, sillä *Kalevalasta*

⁵⁴¹ Robert Tengström – Herman Kellgren 28.8.1845, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK; Robert Tengström – M. A. Castrén 1.9.1845, SLISA 1185, GCSA, SLS, ”Lucien Bonaparte och Jakob Grimm fennomaner!”; *Morgonbladet* 27.2.1845; The Editors of Encyclopaedia Britannica 2019c. Ks. myös Castrén 1945, 144, 149.

⁵⁴² Herman Kellgren – J. J. Tengström 4.1.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; J. J. Tengström – Herman Kellgren s.a. [vuodenvaihte 1846–1847], Coll. 99.2, Kellgreniana, KK. Schott oli ilmeisen laaja-alainen: hän luennoi myös kiinan kielessä. Ks. myös Havu 1932, 95.

⁵⁴³ Robert Tengström – Herman Kellgren 28.8.1845, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK; Robert Tengström – M. A. Castrén 1.9.1845, 6.12.1845, SLISA 1185, GCSA, SLS.

⁵⁴⁴ Castrén 1945, 149.

⁵⁴⁵ Robert Tengström – M. A. Castrén 6.12.1845, SLISA 1185, GCSA, SLS, ”Man kunde sálunda i Europa börja att tala om ett Finskt folk”.

ei ollut yli vuosikymmenen aikana tehty yhtään esteettistä arviota ja edelleen sitä lukivat vai ”verrattain harvat niin sanotut Fennomaanit”.⁵⁴⁶ Nyt ei tarvitsisi odottaa kymmentäkään vuotta, niin saksan kielellä olisi olemassa ”suomalainen kirjallisuus”. Suomalaisten piti pitää huolta, ettei kaikki vaiva ja kunnia olisi saksalaisten ja ettei tällä tavalla menetettäisi sananvaltaa asiassa. Kunnia ja kiitos kuului niille miehille, jotka olivat vaivojen ja vaikeuksien kautta pelastaneet suomalaisen kansakunnan nimen itseään väheksyvän kansan häväistyksestä, Tengström tunnelmoi Castrénille Siperiaan. Lönnrotin työ oli mittaamatonta ja tulisi vasta tulevaisuudessa koko laajuudessaan arvostetuksi.⁵⁴⁷ Oletettavasti Tengström viittasi myös Castrénin omiin ponnisteluihin suomen kielen hyväksi.

Osa suomen kielen ja samalla oman itsen tunnetuksi tekemistä ulkomailla oli julkaisujen lahjoittaminen tutkijoille ja merkkimiehille. *Fosterländskt Albumin* kolmas toimittaja K. K. Tigerstedt lahjoitti kappaleet *Albumia* ja *Lukemisia* A. I. Arwidsonille, joka oli pitänyt etenkin ensin mainitusta. Herman Kellgren antoi *Albumin* ministeriwalvosihteeri Armfeltille, joka auttoi tämän opintomatkan rahoituksen järjestämisessä ja otti julkaisun nähtävästi suojeasti vastaan. Saksassa Kellgren lahjoitti filosofi ja esteetikko Rosenkrantzille Robert Tengströmin *Anthologin* ja *Joukahaisessa* ilmestyneen esseen. Grimm sai samat julkaisut ja lisäksi heidän yhteistoimitteensa *Albumin*. Saksalainen oli hyvin kiitollinen, antoi vastalahjaksi oman potrettinsa ja oli ylipäänsä hyvin kohtelias ja ystävällinen. Grimm tiedusteli, eikö hänen *Albumissa* ilmestyneessä *Kalevala*-artikkelissaan ollut useita virheitä, minkä Kellgren myönsi. Kellgren arveli artikkelin kääntämisen sekä ruotsiksi että venäjäksi imarrelleen miestä. Nuorukainen huomasi, että saksalaistutkijan *Kalevala* oli yltympäriinsä alleviivattu. Lontoossa preussilainen ministeri Bunsen, joka oli innokas filologi, halusi tavata Kellgrenin oppiakseen suomea. Tälle Kellgren lahjoitti Saksassa ilmestyneen tuoreen julkaisunsa ja piti tämän luona kaksi tuntia kestäneen luennon.⁵⁴⁸

Herman Kellgren edisti konkreettisesti suomen kielen tunnettuutta Saksassa, mihin kietoutui hänen oma kielitieteellinen uransa. Hän oli aikonut valmistella lisen-

⁵⁴⁶ Robert Tengström – M. A. Castrén 12.7.[1845], SLSA 1185, GCSA, SLS, ”Skola vi äfven häri dragas vid näsan af Tyskarna?”, ”jembörelsevis få så kallade Fennomaner”.

⁵⁴⁷ Robert Tengström – M. A. Castrén 1.9.1845, SLSA 1185, GCSA, SLS, ”en Finsk litteratur”.

⁵⁴⁸ Robert Tengström – Herman Kellgren 8.8.1845, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK; Herman Kellgren – Robert Tengström 20.4.1846, 31.3.1846, 18.10.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Herman Kellgren – J. J. Tengström 29.1.1848, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Castrén 1945, 186–189. Kellgren pyrki myös saamaan suomalaista kirjallisuutta, kuten Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran julkaisuja, myyntiin Saksaan. Ks. Havu 1932, 92–93. Kellgrenin opintomatka ja Armfeltistä ks. tarkemmin luku ”Appi uramentorina”.

siaatin ja dosentin väitöskirjat kreikan kielestä mutta lähti Leipzigiin sanskritin ja itämaisten kielten professori Brockhausin luo keväällä 1846 opettaakseen tälle suomea. Brockhaus oli innostunut suomen kielestä ja suunnitteli kääntävänsä *Kalevalan*. Robert Tengström arveli, että Grimmin kehu olivat herättäneet hänen kiinnostuksensa. Brockhaus oli yhteydessä Lönnrotiin ja toivoi jonkun suomalaisen tulevan opettamaan hänelle kieltä. Vastavuoroisesti hän voisi opettaa tulijalle sanskritia. Kellgren epäröi suunnitelmiensa muuttamista, mutta J. V. Snellman sai hänet vakuuttumaan matkan tarpeellisuudesta suomen kielelle sekä sen tarjoamista uramahdollisuuksista. Kellgren oli opiskellut sanskritia jo kesällä 1843 Berliinissä niin ikään Snellmanin kannustamana. Nyt hän päätti riskistä huolimatta panostaa siihen jälleen ja katsoa, mitä hyötyä siitä voisi olla hänelle rakkaalle suomen kielelle.⁵⁴⁹

Robert Tengström kannatti Kellgrenin lähtöä; se oli peräti ”tärkein uutinen”, kun hän kirjoitti M. A. Castrénille Siperiaan. Päätös oli ”riuska veto” ja se katkaisi monia tulevaisuuden toiveita, ”mutta sellainen on hänelle pikkuasia, kun hän näkee pystyvänsä saamaan jotain aikaan.” Tengström oli ”asian vuoksi” sitä mieltä, että Kellgreniä piti kehottaa tehtävään, sillä tämä oli siihen sopivin.⁵⁵⁰ Tengström laittoi ystävän henkilökohtaiset uraintressit syrjään aatteelliseen päämäärän vuoksi. Myöhemmin Robert Tengström hehkutti Kellgrenille *Kalevalan* saksalaisen käännöksen olevan ”tosisuurenmoinen asia”, jolla varmasti olisi vaikutuksensa. Se oli tärkeä suomalaisten aseman kannalta: heihin kiinnitettäisiin enemmän huomiota ja puheet heistä ja heidän esi-isistään ”raakoina, sivistymättöminä barbaareina” jäisivät sikseen. Hän toivoi Kellgrenin tekävän Brockhausin ”oikein kirotn hulluksi” suomeen.⁵⁵¹ Suomalaista

⁵⁴⁹ Robert Tengström – M. A. Castrén 6.12.1845, SLISA 1185, GCSA, SLS; Castrén 1945, 145–147. Gunnar Castrén lainaa J. V. Snellmanin 16.10.1845 Herman Kellgrenille kirjoittamaa kirjettä sekä Herman Kellgrenin 31.10.1845 Fabian Collanille kirjoittamaa kirjettä. Ks. myös J. V. Snellman – Herman Kellgren 3.10.1845, teoksessa Snellman, SA V, 564–565. Kellgrenin koko Leipzigin matkasta ks. Havu 1932; tässä erit. 84–87. Kellgrenin kielitieteellisestä uravalinnasta ja Snellmanin roolista siinä ks. luku ”Minuuden muotoilu mentoreita vasten”.

Myös unkarilainen professori Bugát toivoi jonkun matkustavan opettamaan hänelle suomea. Kellgren ei tarttunut tilaisuuteen, mutta ilmeisesti Wienissä oleskellut Ingman matkusti Pestiin, jossa Bugát ja hän opettivat kieliään toisilleen. Mielenkiintoista on, että Bugát oli kirurgian professori. Ks. Herman Kellgren – Robert Tengström 1.12.[1846], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Herman Kellgren – J. J. Tengström 11.12.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; J. J. Tengström – Robert Tengström s.a. [1847], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

⁵⁵⁰ Robert Tengström – M. A. Castrén 6.12.1845, SLISA 1185, GCSA, SLS, ”den vigtigaste nyhet”, ”ett raskt tag”, ”men sådant är för honom en småsak, då han ser sig något kunna uträtta.”

⁵⁵¹ Robert Tengström – Herman Kellgren 1.6.1846, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK, ”urypperlig sak”, ”råa, obildade barbarer”, ”rätt förbannadt befängd”. Tengström kehotti Kellgreniä miettimään *Kalevalan* runojen järjestystä, johon hänellä itsellään oli ehdotus mm. *Fosterländsket Albumissa* julkaistussa artikkelissaan. Kellgren ei kuitenkaan jakanut ystävänsä mielipidettä. Ks. Robert

kansanrunoutta oli kerätty 1700-luvulta asti mutta *Kalevala* oli uudennainen, uskottava todiste suomalaisen kielen ja kulttuurin arvosta. Kansanperinne ja eepokset olivat ylipäättään pinnalla, mikä lisäsi kiinnostusta *Kalevalaa* kohtaan.⁵⁵²

Esillä oli ollut myös Elias Lönnrotin lähteminen Saksaan. Lönnrot olisi voinut julkaista suomen kielen sanakirjansa siellä, ja Robert Tengström uskoi, että tämä pääsisi Grimmin kehujen myötä kosketuksiin Saksan juhlituimpien filologien kanssa. Lönnrot itse pohti, olisiko hänestä sinä aikana enemmän hyötyä Suomessa. ”Mielestäni se on kuitenkin hieman lapsellista, kun kyse on niin suuresta hankkeesta kuin tämä”, Tengström linjasi.⁵⁵³ Kellgren toivoi Lönnrotin lähtevän mukaan. Hän vieraili tämän luona Kajaanissa alkuvuodesta 1846 ja sai apua matkaan valmistautumisessa. Hän opetteli Lönnrotin johdolla kanteleen soittoaikin, ja otti oman soittimen mukaan lähtiessään Saksaan.⁵⁵⁴

Kellgrenin saavuttua tunnelmat Leipzigin Brockhausin luona olivat toiveikkaat: nuorukainen odotti ”hedelmiä Kirjallisuutemme tunnettuudelle”.⁵⁵⁵ Kellgren intoili, että *Kalevala*-käännös tietäisi hyviä näkymiä paitsi asialle myös hänelle itselleen. Hän oli kuullut monelta taholta käännöksen olevan hyvin tervetullut. Brockhaus oli jättänyt kesän vapaaksi suomen kieltä varten ja edistyi. Professori oli nuori ja aikaansaava, samalla kertaa mukava opettaja ja toveri. Kellgren tunsikin olonsa kotoisaksi tämän perheen luona. Nuorukaisen päivästä 6–7 tuntia kului sanskritin ja vähintään 3 tuntia suomen kielen parissa. Suomen oppituntien valmistelu oli aikaa vievää eikä alku ollut helppo. Hän tunsikin olevansa hieman häkeltynyt joutuessaan opettamaan professoria. Apuna oli Lönnrotin kieliopin käsikirjoitus, Keckmanin sanatarkkoja käännöksiä *Kalevalasta* sekä Castrénin muistiinpanoja *Kalevalasta* ja kieliopista. Kellgren kaipailla myös Soldanin tekemiä saksankielisiä käännöksiä eepoksesta. Hän teki samalla kieliopillisia muistiinpanoja vastaisuuden varalle ja luonnoksen uudesta kieliopista. Hän uskoi, että käännöksestä tulisi Keckmanin muistiinpanojen tarjoaman rikkaan lähteen avulla jopa täydellisempi ja tarkempi kuin Castrénin ruotsinnoksesta. Kellgren

Tengström – Herman Kellgren 1.6.1846; Herman Kellgren – Robert Tengström s.a. [20.8. tai 8.9.1846 ?], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK. Ks. myös Castrén 1945, 202–203.

⁵⁵² Häkkinen 2012, 105–107; Salminen 2002.

⁵⁵³ Robert Tengström – M. A. Castrén 6.12.1845, SLSA 1185, GCSA, SLS, ”Jag tycker dock, att det är något barnsligt, då frågan är om ett så stort företag, som detta.” Ks. myös Havu 1932, 84–87.

⁵⁵⁴ Herman Kellgren – Robert Tengström s.a. [tammikuu 1846], 12.1.1846, 4.5.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

⁵⁵⁵ Herman Kellgren – Robert Tengström 4.5.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”frukt för vår Litteraturs kändedom”.

toivoi sen valmistuvan seuraavaksi pääsiäiseksi tai juhannukseksi.⁵⁵⁶

Brockhausin kanssa tekemänsä työn myötä Kellgreniä alkoi kiinnostaa Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran vuonna 1846 asettama palkinto suomen kieliopin laatimisesta. Hän väitti, että suomen kielioppi oli niin yksinkertainen, että sen olisi voinut summata kahdelle arkille. Kuitenkin tästä ranskaa tai englantia helpommasta kieliopista oli keinotekoisesti tehty yhtä hankala kuin kiinan vastaavasta. Näihin pohdintoihin hän liitti Lönnrotin. Robert Tengströmin arvioi palkinnon olevan pöydätty Lönnrotille: tarkoituksena oli vauhdittaa tämän työtä. Ystävä huomatti melko tiukkasanaisesti Kellgrenille, että tällä oli omissa töissään apuna Lönnrotin käsikirjoitus. Kellgrenkin selitti, että olisi ollut julkeaa ryhtyä kilpasille Lönnrotin kanssa mutta puolustautui, että oli kaikista palkinnoista riippumatta käsitellyt kielioppia ja keräsi siihen materiaalia käydessään läpi *Kalevalaa*.⁵⁵⁷ Sulkusen mukaan Suomalaisen Kirjallisuuden Seurassa rakennettiin Lönnrotin suurmiesasemaa.⁵⁵⁸ Kellgrenin ja Tengströmin palkintoa koskevat kirjekeskustelut ovat tämän kanssa linjassa. Nuorten miesten täytyi varoa, etteivät he astuneet kansallisen liikkeen rakentumassa olleiden suurmiesidoleiden varpaille. Toiminnallaan he toki itsekkin osallistuivat näiden aseman pönkittämiseen.

Kalevala-käännös ei lopulta valmistunut. Kellgrenin näkemys professori Brockhausista muuttui ajan mittaan kriittisemmäksi. Tämä oli jokseenkin saamaton, varallisuutensa ja elämäntapansa hemmottelema. Säännöllinen työskentely oli tästä epämukavaa. Jo kesän 1846 lopulla Kellgren oli arvellut, että Brockhausin alkupeäinen kirje ei välttämättä ollut täysin vakavissaan kirjoitettu, sillä tämä otti kaiken kevyesti. Kellgren itse lähti Leipzigiin Berliiniin vuodenvaihteessa. Hän ei kokenut saamaansa opetusta enää hyödylliseksi ja halusi jatkaa opintojaan omin päin. Hän arveli Brockhausin suoriutuvan *Kalevalan* käännöksestä jo itsekseen, ja epäselvissä kohdissa häntä voisi neuvoa kirjeitse. Pääsyy aikaistettuun lähtöön oli kuitenkin halu

⁵⁵⁶ Herman Kellgren – Robert Tengström 12.1.1846, 23.3.1846, 31.3.1846, 20.4.1846, 4.5.1846, 5.6.1845 [po. 1846], 4.8.[1846], s.a. [20.8. tai 8.9.1846], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Herman Kellgren – J. J. Tengström 24.8.s.a. [1846], 17.11.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Havu 1932, 89. Havu lainaa Kellgrenin kirjettä Lönnrotille 12.6.1846. Ks. myös Castrén 1945, 193–198. Brockhaus kirjoitti Lönnrotille Kellgrenille myötämielisen kirjeen, josta osa julkaistiin *Saimassa*. Kellgren arveli, että hänen isänsä ja monia muitakin kotona ilahdutti kuulla hänestä hyvää. Ks. Herman Kellgren – Robert Tengström s.a. [20.8. tai 8.9.1846], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; *Saima* 8.8.1846; Castrén 1945, 202.

⁵⁵⁷ Robert Tengström – Herman Kellgren 20.3.1846, 29.6.[1846], Coll. 99.2, Kellgreniana, KK; Herman Kellgren – Robert Tengström 20.4.1846, 4.5.1846, 5.6.1845 [po. 1846], 4.8.[1846], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK. Ks. myös Sulkunen 2004, 64.

⁵⁵⁸ Sulkunen 2004, ks. esim. 77, 84 ja passim.

olla yhdessä Berliiniin matkustaneen Robert Tengströmin kanssa. Sieltä Kellgren kirjoitti Brockhausille melko tiukasti tämän laiminlyövän *Kalevala*-käännöstä, mutta professori päätti jäädä odottamaan eepoksen uutta laitosta. Kellgren arveli sen olevan vain veruke, ja todellisuudessa käännös oli osoittautunut työläämmäksi kuin tämä oli etukäteen luullut. Kellgren kuitenkin uskoi edelleen, että se ennemmin tai myöhemmin ilmestyisi. Vielä kesällä 1847 Brockhaus lähetti kirjeen, jossa kertoi käännöksen menevän reippaasti eteenpäin. Reippauteen Kellgren oli kuitenkin valmis laittamaan kysymysmerkin.⁵⁵⁹ Käännös jäi tietävästi keskeneräiseksi ja julkaisemattomaksi, mutta professori kuitenkin luennoi *Kalevalasta*. Gunnar Castrén arvioi sekä Kellgrenin että Brockhausin jossain määrin kyllästyneen käännöstyöhön ja molempien halunneen jälleen omistautua omille tutkimusaloilleen.⁵⁶⁰ Vaikuttaa siltä, ettei professori alkuinnostuksessaan ollut käsittänyt miten valtavaan työhön hän oli ryhtymässä itselleen täysin vieraan kielen parissa. Kellgreninkin kohdalla innostus nosti toiveita peittäen realistisen arvioinnin alleen.

Kellgrenin opinnot Brockhausin luona veivät häntä kohti historiallista ja vertailevaa kielitiedettä, joka oli nouseva tieteenala. Sen avaimena pidettiin sanskritia. Alan kehitys oli 1700- ja 1800-luvun Euroopassa limittynyt kansallisvaltioiden ja kansallisten liikkeiden nousuun. 1800-luvun orastavassa kansallisessa ilmapiirissä vertailevalla kielitieteellä oli houkutuksensa. Se tarjosi tavan relativisoida kielten traditionaalisia arvohierarkioita: suomea voitiin tarkastella kielitieteellisesti kielenä kielten joukossa riippumatta sen kulttuurisesta tai poliittisesta statuksesta. Pulmallista oli kuitenkin se, että kielitieteellisen tarkastelun potentiaalinen johtopäätös oli, ettei suomi ollut eurooppalainen kieli, mikä sisälsi implisiittisiä olettamuksia huonommuudesta. Kielten arviointikriteerit eivät olleet irrallaan kielitieteen ulkopuolisista näkökohdista. Indo-eurooppalaisten kielten status oli korkein.⁵⁶¹ Tunnetuimmat tutkijat olivat niiden puhujia.

⁵⁵⁹ Herman Kellgren – Robert Tengström 4.8.[1846], 14.12.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Herman Kellgren – J. J. Tengström 17.11.1846, 11.12.1846, Annan dag Pingst 1847, 4.7.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

⁵⁶⁰ Havu 1932, 93; Castrén 1945, 236. Kellgrenin Leipzigissa oleskelemien kahdeksan kuukauden aikana Brockhaus ehti kääntää 10 runoa. *Kalevala* ilmestyi saksaksi Pietarissa vuonna 1852 Anton Schiefnerin käännöksenä. Kyseessä oli uuden *Kalevalan* ensimmäinen runomittainen käännös. Schiefner käytti apunaan M. A. Castrénin ruotsinnosta ja sai tältä uuden *Kalevalan* painoarkkeja ennen sen ilmestymistä. Tietävästi hän sai apua myös leskeksi jääneeltä Natalia Castrénilta. Ks. Anton Schiefner 1852, 2015; Snellman 1995, SA V, kommentaari 173, 755.

⁵⁶¹ Leerssen 2013, 12–13; Morpurgo Davies 2003, 65–69; Sommer 2012, 1; Sommer 2016, 1, 5, 18. Sommer 2016 käsittelee laajemmin kansallisuusaatteen vaikutusta Kellgrenin kielitieteelliseen toimintaan.

Kellgren intoutui soveltamaan vertailevan kielitieteen menetelmiä, kun hän Brockhausin kannustamana valmisteli Jenassa pidettävään saksalaisten filologiiden tapaamiseen esitelmää Suomen kansasta ja uralilais-altailaisesta kielikunnasta. Kirjeissään hän oli aluksi korostanut, että kutakin kieltä piti tutkia ja työstää itsessään ennen kuin vertailusta voitaisiin saada yleisiä tuloksia. Hänen mielestään vertaileva kielen tutkimus oli sekä houkuttelevaa että vaarallista, sillä oli helppoa tehdä hypoteeseja, jotka eivät olleet perusteellisia. Pian Kellgren kuitenkin kirjoitti innostuneesti omista vertailuistaan ja näyttää sortuneen tismalleen siihen, mitä pari viikkoa aiemmin kirjeessään kritisoi. Hän kirjoitti havainnoistaan innostuneesti sekä J. J. että Robert Tengströmille. Oli hämmästyttävää, miten lähellä suomi oli mongoliaa, ja seuraavina tulivat unkari, turkki ja mantšu. Hän näki ensisilmäyksellä, että tässä oli suunnaton, hedelmällinen kenttä suomalaiselle filologialle. Suomalaisten suku oli suuri ja monilukuinen. Huolimatta siitä, että vertailukohteena olleet kielet olivat hänelle varsin vieraita, hän vakuutti, että kielen rakenteen näyttäytyessä selkeänä oli helppo etsiä kaikkein yleisimmät analogiset lait.⁵⁶²

Esitelmällä oli kahtalainen merkitys: se oli mahdollisuus tehdä tunnetuksi paitsi suomalaisuutta myös Kellgreniä itseään. Valmistautuminen oli työlästä, mutta oli erittäin houkuttelevaa ”kerrankin pakottaa Saksan Lingvistit tietämään jotakin meistä ja mahdollisesti voittaa työstäjiä meidän kielellemme”.⁵⁶³ Esitys hermostutti nuorukaista, ja hän tukeutui suomalaiseen mytologiaan: ”Olkoon kaikki *Suomen ’haltiat’*, Ukko ja Tapio kärjessä minun apunani!”⁵⁶⁴ Tapaamisessa esitelmää oli lopulta yhteensä vain kaksi. Kellgren kirjoitti tutkijoiden olleen kiinnostuneempia näkemään toisiaan ja viettämään iloista elämää kuin käymään oppineita keskusteluja. Hänen mielestään mielialat suomea kohtaan olivat kuitenkin suopeat ja sen lähempää tuntemusta odotettiin uteliaisuudella.⁵⁶⁵ Itselleen tärkeään asiaan paljon panostaneella Kellgrenillä lienee ollut tarve tulkita tapaaminen hyödylliseksi ja myöntämieliseksi sekä itseään että suomea kohtaan, vaikka akateeminen anti jäi vaatimattomaksi.

⁵⁶² Herman Kellgren – Robert Tengström 4.5.1846, s.a. [20.8. tai 8.9.1846], 8.8[po. 9].1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Herman Kellgren – J. J. Tengström 24.8.[1846], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK. Ks. myös Castrén 1945, 203; Havu 1932, 90–91.

⁵⁶³ Herman Kellgren – Robert Tengström 4.8.[1846], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”på en gång tvinga Tysklands Lingvister att veta något om oss och möjligen vinna någon bearbetare för vårt språk”. Ks. myös Herman Kellgren – J. J. Tengström 24.8.s.a. [1846], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

⁵⁶⁴ Herman Kellgren – Robert Tengström 20.8.[1846], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”Må alla Suomis ’haltiat’, med Ukko och Tapio i spetsen stå mig bi!”

⁵⁶⁵ Herman Kellgren – Robert Tengström 3.10.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK. Ks. myös Castrén 1945, 208–209.

Kellgreniltä ilmestyi kaksi saksankielistä tieteellistä julkaisua. Kirjoittajan kansallinen sitoumus näkyy niiden taustalla. ”Das Finnische Volk und der Ural-Altaische Völkerstamm”, joka ilmestyi *Jahresbericht der Deutschen morgenländischen Gesellschaftin* vuosikirjassa 1846, perustui eritoten Jenan esitelmään. Toinen julkaisu *Die Grundzüge der finnischen Sprache mit Rücksicht auf den ural-altaischen Sprachstamm* ilmestyi 100-sivuisena erillisjulkaisuna Berliinissä vuonna 1847. Artikkelin käsitteli suomalaisia osana suurempaa kansojen perhettä ja kirja suomen kieltä osana laajempaa kieliperhettä. Molemmat nimetään ”uralilais-altailaisiksi”, ja vaikka termit yksittäisinä ovat peräisin M. A. Castrénilta, Kellgren näyttää olleen ensimmäinen, joka yhdisti ne. Suomen ja suomalaisten uralilais-altailaisiin sukulaisiin olisivat näin kuuluneet esimerkiksi turkkilaiset ja mongoolit. Kellgrenille mutta myös Castrénille yhteyksien osoittamisella oli aatteellinen merkitys: suomalaiset liitettiin osaksi laajempaa kansojen ja kielten kokonaisuutta, joka tarjosi varmemman paikan maailmanhistoriassa. Kellgrenin julkaisuissa suomi oli keskiössä ja suomen kieli näyttäytyi uralilais-altailaisen ryhmän puhtaimpana ja siksi edustavimpana esimerkkinä.⁵⁶⁶ Tehtävä oli selvästi suurempi kuin Kellgrenin voimat. Suomen kielessä hänen taitonsa ja tietonsa olivat hyvät, mutta muissa vertailukohtana olleissa kielissä varsin pinnalliset. Kirjansa päätavoitteena Kellgren piti ulkomaisen kiinnostuksen herättämistä suomen kieltä kohtaan. Tässä mielessä julkaisu saavutti tavoitteensa: se suuntasi filologien mielenkiintoa suomeen ja oli yleisesti ottaen kiitetty sekä kotimaisissa että ulkomaisissa lehdissä.⁵⁶⁷

Henkilökohtaisella tasolla julkaisut merkitsivät Kellgrenille astumista tieteen maailmaan. Hän laskeskeli, että ulkomailla hankitulla vähäisellä maineella oli tapana kasvaa suureksi kotona. Tuleva appi J. J. Tengström myhäili Kellgrenin saaneen kirjallaan tunnettuutta Saksassa. Hänen mielestään kirjallisen maineen hankkimisesta oli ulkoista etua. Kotimaassa sellainen herätti aina mielenkiintoa ja suosiota. Perhepiiri iloitsi nuorukaisen näkyvyydestä lehdistössä ja pyrki edistämään sitä. Robert Tengström välitti kotiin otteita saksalaisten lehtien kirjoituksista, jotka olivat todisteita mielenkiinnosta suomen kieltä kohtaan. J. J. Tengström suunnitteli, että saksalaislehtien maininta Kellgrenin esiintymisestä filologitapaamisessa pitäisi saada johonkin

⁵⁶⁶ Sommer 2016, 8–11. Ks. myös Havu 1932, 91; Herman Kellgren – J. J. Tengström 4.1.1847, 25.2.1847. Sekä Kellgrenin että Castrénin kehittämä altailaishypoteesi on sittemmin kumoutunut kielitieteessä. Ks. esim. Karlsson 2001, 37. M. A. Castrénin motivaatioista ks. luku ”Suomen opinnot omakohtaisena panoksena”.

⁵⁶⁷ Castrén 1945, 213, 218 (Kellgrenin julkaisuista laajemmin 209–219). Ks. myös Herman Kellgren – J. J. Tengström 25.2.1847, 30.7.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

kotimaiseen lehteen. Sellainen ilmestyikin pian *Morgonbladetissa*.⁵⁶⁸ Ulkomainen tunnustus oli tärkeää paitsi suomen kielelle ja kulttuurille myös yksityisille urataivoille. Henkilökohtaisten suhteiden luominen ja avainhenkilöiden mielenkiinnon herättäminen, mutta myös laajemman julkisuuden tavoittelu, olivat keskeisiä keinoja molempien asioiden edistämässä.

3.2.3 Ihailtu ja vierastettu toiseus

Tengströmin piirin jäsenten ulkomaanmatkojen kuvauksista välittyy ihailu suurkaupunkien sivistystä ja modernia kohtaan; ne edustivat edistystä. Robert Tengström ja Herman Kellgren matkustivat 1840-luvulla Saksassa ja Ranskassa, Kellgren myös Englannissa. Helene ja Paavo Tikkanen kävivät Ruotsissa 1851 ja Sofi ja Herman Kellgren asuivat Venäjällä ja Saksassa 1853–1854.

Matkustamisen mahdollisuudet olivat hyvin sukupuolittuneet. Nuoret miehet pystyivät matkustamaan yksin verraten nuorina, kun taas naiset saattoivat tarvita retkillekin seuralaisen.⁵⁶⁹ Tengströmin piirin nuorilla miehillä oli mahdollisuus lähteä kuulemaan luentoja Berliiniin ja Pariisiin, keräämään tutkimusaineistoa Lontooseen tai samoilla Karjalassa ja Siperiassa kansanrunoja etsimässä. Naisten mahdollisuudet matkustaa olivat sidottuja heidän miespuolisiin läheisiinsä, tyypillisesti aviopuolisoon. Sekä Sofi Kellgren että Helene Tikkanen pääsivät ulkomaille aviomiehensä seurassa.

Natalia Castrén ihaili Sofi Kellgrenin kokemuksia – tämä oli nähnyt ja oppinut paljon, mistä tulisi elämänmittainen muisto. Aviomiehen menehdyttyä hänen itsensä täytyisi odottaa ulkomaanmatkaa kunnes Robert-poika olisi kyllin vanha lähtemään maailmalle ja toivoa, että tämä ottaisi äitinsä mukaan. Carolina Tengström puolestaan muisteli, ettei hän ollut päässyt matkustelemaan sitten seitsemännentoista ikävuotensa. Sofi Kellgren itse kommentoi olevansa onnellinen, kun sai nähdä vähän maailmaa. J. J. Tengström piti matkustelua tyttärelleen sekä sielun että ruumiin kannalta hyödyllisenä.⁵⁷⁰

⁵⁶⁸ Herman Kellgren – J. J. Tengström 24.8.s.a. [1846], 4.1.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Robert Tengström – J. J. Tengström 16.11.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Robert Tengström – Carolina Tengström 17.11.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; J. J. Tengström – Robert Tengström 16.12.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; J. J. Tengström – Herman Kellgren 13.3.1847, 22.1.1848, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK; *Morgonbladet* 28.12.1846.

⁵⁶⁹ Davidoff 2013, 67–68; Varpio 1997, 133–134.

⁵⁷⁰ Sofi Kellgren – Natalia Castrén 3.5.1853, SLISA 1185, GCSA, SLS; J. J. Tengström – Herman Kellgren juli 1853, 5.8.1853, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK; Natalia Castrén – Sofi Kellgren 2.9.1853, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; Carolina Tengström – Natalia Castrén s.a. [24.6.1854], SLISA 1185,

Ulkomaiset pääkaupungit olivat suomalaisesta vinkkelistä vaikuttavia. Niissä pääsi tutustumaan sivistys-, kulttuuri- ja taidetarjontaan, jonka veroista ei kotimaassa ollut saatavilla. Berliinin ja Pariisin loisto, vilinä ja kauneus tekivät vaikutuksen Robert Tengströmiin ja Herman Kellgreniin. He kuvasivat näkemäänsä innostuneesti kirjeissään.⁵⁷¹ 1800-luvulla näiden kaupunkien välillä oli kilpailuasetelma, jossa Berliini jäi jälkeen. Pariisi-myytti oli voimissaan; siihen liitettiin kulttuuria ja historiaa sekä haaveellisia mielikuvia. Se oli ennen kaikkea hengen pääkaupunki.⁵⁷² Nuorukaiset ihailivat sivistyksen tyyssijoja kuten kirjastoja ja sanomalehtihalleja sekä kulttuuri-tarjontaa kuten teattereita, konsertteja, museoita ja gallerioita. Ensin kokemaansa Berliiniä Robert Tengström luonnehti tieteen metropoliksi, jossa ihminen oli myös taidenautintojen suhteen taivasten valtakunnassa. Hän lähetti kotiväelle pitkiä kuvauksia näkemistään oopperoista ja näytelmistä. Robert Tengström korosti ylipäättään taiteen kulttuurihistoriallista merkitystä: sen tunteminen oli välttämätöntä Rooman, Kreikan, keskiajan ja itämaisten kansojen elävälle ymmärtämiselle. Kellgrenin mielestä mikään ulkomainen kaupunki ei vetänyt vertoja Pariisille.⁵⁷³ Myös J. J. Tengströmille Pariisi oli maailmankaupunki ja ranska moderni maailmankieli. Sivistyksen kannalta se oli ja pysyi ”modernin Eurooppalaisen kulttuurin pääkaupunkina”.⁵⁷⁴

Lontoo sen sijaan ei tehnyt Kellgreniin suurta vaikutusta. Liikennettä ja kivihiilen savua oli paljon, ihmiset kulkivat kiireisin, päättäväisin askelin ja näyttivät ”Englantilaisen juhlallisilta ja vakavilta”.⁵⁷⁵ Yllättäen poliisit olivat mukavimpia ihmisiä Lontoossa. Kahviloita tai viihtyisiä ravintoloita ei ollut ja eläminen oli edullista – hovit eivät maksaneet mitään, koska niitä ei ollut. British Museumia hän kuitenkin piti suurenmoisena: se kattoi kaikki tieteen ja taiteen alat lukuun ottamatta maalaus-taidetta. Hän näki muun muassa Rosettan kiven ja Parthenonin osia. Kellgren kävi

GCSA, SLS.

⁵⁷¹ Ks. esim. Robert Tengström – Föräldrar och syskon (arkistossa J. J. Tengströmille) 23.5.1843, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Robert Tengström – J. J. Tengström 23.5.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Herman Kellgren – J. J. Tengström 4.7.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

⁵⁷² Ranki 2007, 122–124.

⁵⁷³ Robert Tengström – Föräldrar och syskon (arkistossa J. J. Tengströmille) 6.8.1843, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Robert Tengström – Herman Kellgren 22.7.1846, 26.[11.1846], Coll. 99.2, Kellgreniana, KK; Robert Tengström – Carolina Tengström 17.11.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Herman Kellgren – J. J. Tengström 4.1.1847, 4.7.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Robert Tengström – J. J. Tengström 20.1.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

⁵⁷⁴ J. J. Tengström – Herman Kellgren 3.10.1846, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK, ”den moderna Europeiska kulturens hufvudort”; J. J. Tengström – Robert Tengström 12.6.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

⁵⁷⁵ Herman Kellgren – Robert Tengström 7.9.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”Engelskt högtidliga och alfarliga”.

myös teatterissa ja näki Shakeapearen näytelmiä. *Times* oli hänen mielestään vaikuttava sanomalehti. Suomi ei ollut Englannissa kovin arvostettu ja vielä vähemmän tunnettu.⁵⁷⁶

Pietarissa Sofi Kellgren innostui ihmisvilinästä, valjakoiden kolinasta ja hienoista liikkeistä. Herman Kellgrenkin oli ihailut Nevaa, ihmisten vaatteita ja vaunuja sekä Nevski Prospektia, mutta säät olivat olleet huonot ja kadut märät ja likaiset. Sofi Kellgren kuvasi Eremitaasin ja keisarillisen palatsin loistoa pitkästi Natalia Castrénille. Pietari näyttäytyi yltäkylläisenä: Eremitaasissa oli loputtomasti upeita huoneita, joiden seinät olivat lattiasta kattoon täynnä erinomaisten maalareiden tauluja – hänen oma suosikkinsa oli Murillo. Espanjalainen oli yksi suosituimmista barokin uskonnollisista taiteilijoista. Keisarillisessa palatsissa Sofi Kellgren näki kullattuja pilareita, punasamettisia huonekaluja ja hauskoja leikkikaluja, mutta kiinnostavimpia olivat keisallinen kruunu, valtikka ja omena.⁵⁷⁷

Kaupunkien ja taidenautintojen ylistäminen oli kerronnan tapa, joka rakensi kirjoittajan oikeanlaista kokemusta ja häntä syvällisenä kokijana. Samalla kerronnat osallistivat kokemuksiin kotiväen, joka aktiivisesti haki elämyksellisyyttä perheenjäsentensä välityksellä. Esimerkiksi Helene Tikkanen oli innostunut ja iloinen Sofi Kellgrenin tarkasta matkaselostuksesta. Hän odotti tämän paluunsa jälkeen kertovan kaikesta, mitä oli nähnyt, ”niin että me voimme kuvitelmissamme myös tehdä tämän matkan”.⁵⁷⁸ Matkakirjallisuus ja sanomalehdissä julkaistut matkakuvaukset olivat ylipäättään suosittua luettavaa 1800-luvun Suomessa.⁵⁷⁹

Eksplisiittistä vertailua Suomeen kirjeissä oli niukasti. Robert Tengströmille Berliinin loisto näyttäytyi vaikuttavana eritoten verrattuna Helsinkiin ja Suomen pikkukaupunkeihin. Sofi Kellgrenille Eremitaasi oli sitäkin mahtavampi, kun hän ei ollut koskaan nähnyt parempaa taidekokoelmaa kuin Helsingin vuosittaisessa taidenäyttelyssä. Helene Tikkanen vertasi Tukholmaa ja Helsinkiä edellisen hyväksi. Ne muistuttivat toisiaan, mutta Tukholma oli kauniimpi rakennustensa, kanaaliensa ja siltojen vuoksi.⁵⁸⁰

⁵⁷⁶ Herman Kellgren – Robert Tengström 20.9.1847, 24.9.1847, 18.10.1847, 25.10.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Herman Kellgren – J. J. Tengström 1.10.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

⁵⁷⁷ Herman Kellgren – Robert Tengström 31.3.1846, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK; Sofi Kellgren – Natalia Castrén 3.5.1853, 3.7.[1853], SLSA 1185, GCSA, SLS. Murillosta ks. The Editors of Encyclopaedia Britannica 2019a.

⁵⁷⁸ Helene Tikkanen – Sofi Kellgren 2.9.1853, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK, ””så att vi uti inbillningen också får göra denna färd”.

⁵⁷⁹ Varpio 1997, 38–40.

⁵⁸⁰ Robert Tengström – Föräldrar och syskon (arkistossa J. J. Tengströmille) 23.5.1843, Coll. 99.4,

Edistysellinen tekniikka teki vaikutuksen ulkomailla. Helene ja Paavo Tikkanen vierailivat vuonna 1851 tehtaissa Vätternin rannalla Motalassa, mikä oli Helene Tikkasen mukaan todella hauskaa. Hän kertoi äidilleen ja sisarilleen, että oli ihmeellistä, miten erilaisia metalleja taivutettiin ja halkaistiin kuin ne olisivat olleet puuta, pehmeää leipää tai paperia. Hän kuvasi voimanlähteen mekanismia. Kaikki saatiin aikaan ”pyörällä, joka laitetaan liikkeeseen vedellä ja joka akselin ympäri pyörimisen kautta laittaa toimintaan niin monia muita koneita.” Tukholman seudulla pariskunta vieraili käsityönäyttelyssä, mistä löytyi mielenkiintoinen laite: kätevä silityskone, jonka Helene Tikkanen olisi kovasti halunnut ostaa.⁵⁸¹ Yksityiskohtaiset kuvaukset voi lukea oletuksena siitä, että kirjeen vastaanottajiaakin, äitiä ja sisaria, kiinnostivat teknologiset uutuudet. Pohdinnat silityskoneen hankinnasta voi tulkita Helene Tikkasen kiinnostukseksi soveltaa tekniikkaa sillä elämänalueella, jossa se hänelle naisena oli mahdollista: kodinhoidossa.⁵⁸² Pieniä vihjeitä tekniikan ihailusta on muissakin kirjeissä. Robert Tengström kirjoitti rautatien nopeudesta ja helppoudesta. Herman Kellgren välitti kaksi pienen automaatin aivan itsekseen tekemää piirrosta ”todisteeksi pitkälle harjaantuneesta Mekaniikasta”. Sofi Kellgren lähetti sisarenpojalleen Robert Castrénille Saksasta pienen höyryvaunun, josta saattoi saada käsityksen, millainen laite oli kyseessä.⁵⁸³

Muotikin liittyi ulkomailla koettuun moderniin. Etenkin Pietari näyttäytyi Tengströmien kirjeissä muodikkaan pukeutumisen mittatikkuna. Tuoreena kihlattu M. A. Castrén hankki perheelle turkiskauluksia ja muhveja, ja nahkalaatujen suosiota, ajanmukaisuutta ja kestävyyttä ruodittiin kihlparin kirjeissä pitkästi.⁵⁸⁴ Asuessaan Pietarissa ja Pavlovskissa Sofi Kellgren näki ”loputonta vaihtelua jopa lasten asuis-

Kellgreniana, KK; Helene Tikkanen – Carolina Tengström, Sofi Kellgren & Natalia Castrén (arkistossa Carolina Tengströmille) 15.7.1851, SLSA 954.10.83, SSA, SLS; Sofi Kellgren – Natalia Castrén 3.5.1853, SLSA 1185, GCSA, SLS.

⁵⁸¹ Helene Tikkanen – Carolina Tengström, Sofi Kellgren & Natalia Castrén (arkistossa Carolina Tengströmille) 15.7.1851, SLSA 954.10.83, SSA, SLS, ”[...] genom ett hjul som sättes uti rörelse utaf vattnet och som genom sin vridning kring en axel sätter så många andra machiner uti verksamhet.”

⁵⁸² Sivupolkuna mainittakoon, että Helene ja Paavo Tikkasen tytär Johanna (aviossa Schybergson) oli sittemmin Suomen ensimmäisiä naispuolisia keksijöitä. Ks. Suomalaiset naiset keksijöinä ennen ja nyt 2009.

⁵⁸³ Herman Kellgren – Robert Tengström 4.8.[1846], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”som prof på långt drifven Mechanik”; Robert Tengström – Carolina Tengström 19.8.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Sofi Kellgren – Natalia Castrén 28.8.[1853], SLSA 1185, GCSA, SLS.

⁵⁸⁴ M. A. Castrén – Natalia Tengström 27.2.1850, 5.3.1850, SLSA 1185, GCSA, SLS; Natalia Tengström – M. A. Castrén 8.3.1850, SLSA 1185, GCSA, SLS. Pietarin eduista ks. myös Helene Tikkanen – Sofi Kellgren s.a. [kevät 1854?], Coll. 99.3, Kellgreniana, KK.

sa”. Hän peilasi trendejä Helsinkiin ja sisarenpoikaansa Robert Castréniin: tämän ”pieni olki-myssy” oli ”äärimmäisen moderni”, hattuja sen sijaan näki erittäin vähän.⁵⁸⁵ Muutoinkin ”moderni” esiintyi vaatehankintojen yhteydessä positiivisena määreenä.⁵⁸⁶

Kirjeissä arvioitiin ja vertailtiin kansanluonteita. Kansanluonne oli 1800-luvulla tärkeä käsite, jonka avulla perusteltiin kansakuntien ja valtioiden itsenäisyyttä ja erityisyyttä. Herderin ajattelussa kansakunnat olivat kuin eläviä organismeja, ja sen pohjalta kansoja pidettiin kollektiivisina persoonallisuuksina, joilla oli oma luonteenlaatunsa.⁵⁸⁷ Nuoret miehet suhtautuivat ranskalaisiin ihannoivasti. Jo etukäteen Herman Kellgren linjasi, että Pariisi oli paikkakunta sille, joka halusi tutkia valtiota ja kansaa. Helmikuun 1848 vallankumouksen jälkeen hän luonnehti ranskalaisia maailman ensimmäiseksi kansaksi.⁵⁸⁸ Robert Tengström kuvaili maalle sunnuntaisin lähtevien pariisilaisten riehakkaan iloista luonnetta ja rakastettavuutta. ”Ei voi kuvitella eloisampaa, terveempää, vapaampaa ja nokkelampaa kansaa eikä varmasti myöskään humanimpaa”, Robert Tengström ylisti.⁵⁸⁹ Hänestä ei ollut ihme, että kansa, joka Pariisissa joka askeleella astui muiston päälle ja joka toisella näki ylistetyn taideteoksen, ”tuntee itsensä vahvaksi ja kykeneväksi valloittamaan maailman.”⁵⁹⁰ Historia ja taide olivat osoituksia kansankunnan henkisestä kyvystä ja mahdollistivat sen tulevat saavutukset; ne todistivat kansanhengen kehityksestä. Pariisi oli edistynein paikka sekä henkisesti että poliittisesti.

Saksalaisten ja ranskalaisten tietoisuus oli korkeammalla tasolla kuin suomalaisten, joiden poliittiset mahdollisuudet olivat tämän vuoksi vähäisemmät. Herman Kellgren kirjoitti J. J. Tengströmille, että ranskalaiset ja saksalaiset toteuttivat ”maailmanhistoriallista tarkoitustaan”, edellinen kapinoimalla valtiota, jälkimmäinen uskontoa vastaan. Suomalaiset sen sijaan eivät voineet tehdä mitään vaikka olisivat halunneet eivätkä voineet haluta, koska olivat ”poliittisessa tietoisuudessa” liian kaukana takana

⁵⁸⁵ Sofi Kellgren – Natalia Castrén 3.7.[1853], SLA 1185, GCSA, SLS, ”en oändlig variation till och med i barn drägter”, ”halm-mössa är ytters modern”.

⁵⁸⁶ Helene Tikkanen – Sofi Kellgren 13.6.1853, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; Natalia Castrén – Sofi Kellgren 1.1.1854, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK.

⁵⁸⁷ Ranki 2007, 51; Saukkonen 2005, 94–95, 97.

⁵⁸⁸ Herman Kellgren – Robert Tengström 8.8[po. 9]1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Herman Kellgren – J. J. Tengström 29.2.1848, 13.3.1848, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK. Kellgrenistä ja helmikuun 1848 vallankumouksesta ks. tarkemmin luku ”Liberaalit vaikutteet ja 1848”.

⁵⁸⁹ Robert Tengström – Carolina Tengström 19.8.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”Man kan ej tänka sig något rörligare, raskare, friare och qvickare folk och säkert ej heller något humanare.”

⁵⁹⁰ Robert Tengström – J. J. Tengström 23.5.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”känner sig starkt och mäktigt att eröfva en verld.”

saadakseen kasvamaan ne siemenet, jotka itivät ”politiikan korkeimmissa, vapaimmissa korkeuksissa”.⁵⁹¹ Kellgrenin mielestä kansakuntia saattoi parhaiten arvioida niiden politiikasta, sillä ollessaan ”vapaa ja kansallinen” se oli niiden ”korkein elämänilmaus”. Hän arvioi, että ”kansakuntien suuressa draamassa” Ranska edusti levottomuutta ja edistystä, Englanti puolestaan puhdasta konservatismia.⁵⁹² Robert Tengströmille kansanhengen kanssa yhteen langennut kansakunnan sivistystaso määrittä, miten kansaa tuli hallita. Hän yritti selittää kantojaan Preussin tilanteesta maltillisemmalle isälleen. Kansan vaatimukset hallitsijaansa kohtaan eivät täysin olleet ”juridisesti” perusteltuja, mutta ne olivat ”historiallisesti oikeutettuja” kansan korkean sivistyksen ansioista. Se ei enää ollut sopusoinnissa ”pietistisen reaktionäärisen hallitustavan” kanssa. Preussin kuningas oli toiminut kansallishenkeä ja kansansa sivistystä vastaan.⁵⁹³ Nuorten miesten arvioissa kansanhengen kehitysasteen ja poliittis-hallinnollisten olojen kytöksestä kuuluu hegeliläissävytteinen kaiku.

Saksalaiset ja ranskalaiset asettuivat toistensa vastakohdiksi, joissa edellisiin liittyi vakavuutta ja syvällisyyttä ja jälkimmäisiin kepeyttä ja pinnallisuutta. Kellgrenin mielestä ranskalaiset olivat tutustuttaessa heti huomaavia mutta saksalaisten kanssa täytyi ensin olla läheinen. Toisaalta ranskalaisten kanssa saattoi vuoden päästä olla samassa pisteessä kuin ensimmäisinä päivinä, mutta saksalaisten kohdalla saattoi olla varma lämpimästä ja sydämellisestä vastaanotosta. Ranskalaisiin liittyi myös epäluuloa: lääkärit olivat puoskareita ja professorit tekivät elämänsä mukavaksi pitäen puolet vuodesta lomaa ja opettaen puolet vuodesta kerran tai kahdesti viikossa. J. J. Tengström arvioi tutkimukseen liittyen, että ranskalaiset ja englantilaiset tarttuivat reippaasti materiaalien työstämiseen, mikä saattoi ilman valmistautumista johtaa pinnallisuuteen. Saksalaisia hän näyttää pitäneen perusteellisempina. Robert Tengströmin näkemyksen mukaan teatteritaiteessa saksalaisten ja ranskalaisten erilaiset kansalliset luonteenlaadut paljastuivat enemmän kuin missään muualla. Herman Kellgren arvioi suomalaisen luonteenlaadun sointuvan yhteen saksalaisen kanssa mutta olevan vastakkainen ranskalaiselle. Suomen henkinen suuntaus ja filosofia olivat kallellaan edelliseen ja poliittinen asema kielsi jälkimmäisen.⁵⁹⁴

⁵⁹¹ Herman Kellgren – J. J. Tengström 17.11.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”sin werldshistoriska bestämmelse”, ”i politiskt medevetande”, ”på politikens högsta, friaste höjder”. Ks. myös Castrén 1945, 230–231.

⁵⁹² Herman Kellgren – J. J. Tengström 20.6.1848, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”fri och nationel”, ”deras högsta lifsytring”, ”i nationernas stora drama”.

⁵⁹³ Robert Tengström – J. J. Tengström 6.7.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”juriskd”, ”historiskt berättigade”, ”en pietistiskt reactionär styrelseform”.

⁵⁹⁴ Herman Kellgren – Robert Tengström 20.4.1846, 3.10.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Robert

Venäjä oli erityinen toinen.⁵⁹⁵ Lentävässä lauseessa todetaan tunnetusti, että ”ruotsalaisia emme ole, venäläisiksi emme halua tulla, olkaamme siis suomalaisia”. Vaikka sitaatti on kliseisyyteen asti viljelty, se kiteyttää jotakin olennaista 1800-luvun Suomen suuriruhtinaskunnan tunnelmista. Nousevaa suomalaiskansallista liikettä ei Venäjällä pidetty uhkana, vaan se nähtiin pikemminkin positiivisena erottautumisena entisestä emämaasta Ruotsista. Valtakunnan näkökulmasta suomalaisuutta kannatti tukea ja tähän myös fennomaanit nojautuivat ja saivat edistettyä asiaansa. Kuitenkin keisaria lukuun ottamatta tunnesuhdetta venäläisyyteen leimasi enemmän pelko kuin sympatia, minkä vuoksi venäjän kielestä ja kulttuurista pyrittiin erottautumaan.⁵⁹⁶

Tengströmin perheen kirjeenvaihdossa eronteko ja suhteet venäläisyyteen olivat keskeisiä suomalaista ”kansallista meitä” rakennettaessa. Entinen emämaa Ruotsi tai ruotsalaisuus eivät juuri olleet esillä. Suomalaisuuden ja venäläisyyden suhteet nousevat esiin kirjeissä, joissa käsitellään Krimin sota, keisarin vierailua Suomen suuriruhtinaskunnassa sekä Venäjälle, eritoten Pietariin, suuntautuneita matkoja.

Suomalaisen ”meidän” erillisyyys venäläisestä tulee ilmi jokapäiväisesti tavassa, jolla eri ryhmiin viitattiin kirjekerronnoissa. ”Venäläisistä” kirjoitettiin itsestä ja omasta viiteryhmästä erillisenä samaan tapaan kuin muiden kansallisuuksien edustajista. Ilmauksen rinnalla esiintyi ”me”, joka viittasi suomalaisiin.⁵⁹⁷ Robert Tengström kommentoi kuulumista eksplisiittisesti: hänestä ulkomaisten tuttavuuksien kanssa oli ikävää, ”että pidetään sellaisena, mitä ei toki ole, nimittäin Venäläisenä.”⁵⁹⁸ Erillisyyden kokemusta kuvastaa myös Herman Kellgrenin tarve esittää pitkä kuvaus Venäjän tullen läpi kulkemisesta.⁵⁹⁹ Natalia Castrénin ennakkoluuloa ja puolustautuvaa asennetta venäläisiä kohtaan ilmentää suhtautuminen hänen kuultuaan venäläisen suuriruhtinaan aikeista ostaa kartano Suomesta. Se oli hänestä valitettavaa. ”Pian

Tengström – J. J. Tengström 23.5.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Herman Kellgren – J. J. Tengström 17.8.1847, 21.11.1847, 27.12.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; J. J. Tengström – Herman Kellgren 9.1.1847, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK.

⁵⁹⁵ Suomalaisen kansakunnan ”toinen” oli pääasiassa Venäjä mutta myös jossain määrin Ruotsi. Ks. Aronsson & al. 2011, 259.

⁵⁹⁶ Vihavainen 2004, 24, 30–32. Klassikkositaatti on yleensä laitettu A. I. Arwidssonin nimiin, mutta Kristiina Kalleinen arvelee sen juontuvan enemmän G. M. Armfeltiin. Ks. Kalleinen 2017, 66–67. E. G. Ehrströmin samantyyppisestä ajatuksesta ks. Wassholm 2008, 2.

⁵⁹⁷ Ks. esim. Natalia Tengström – Robert Tengström s.a. [heinäkuu 1843], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Herman Kellgren – Robert Tengström 31.3.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Herman Kellgren – J. J. Tengström 13.3.1848, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; J. J. Tengström – Herman Kellgren 29.4.1848, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK.

⁵⁹⁸ Robert Tengström – J. J. Tengström 19.10.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”att anses för, hvad man dock ej är, nemligen för Rysse.” Ks. myös Elomaa 2006, 408.

⁵⁹⁹ Herman Kellgren – Robert Tengström 31.3.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

he varmaan ostavat koko Suomen Venäläiseksi. Jumala varjeltkoon meidän rakasta kaunista Suomeamme!!”, hän puuskahti.⁶⁰⁰

Krimin sodan aikana kirjoitetut kirjeet paljastavat Tengsträmin naisten kokemaa kuulumista ja erillisyyttä. Huoli kohdistui ”meidän Suomeemme” ja erityisesti ”meidän Helsinkiimme”. Natalia Castrénin kirjekerronnoissa sota uhkasi meitä ja meidän raukkaa, kallista tai rakasta Suomeamme, jolle hän toivoi Jumalan suojelusta. Kun Englannin laivaston uhka Helsinkiä kohtaan alkoi konkretisoitua, huoli kohdistui erityisesti kotikaupunkiin, meidän rakkaaseen, iloiseen tai kauniiseen Helsinkiimme. Hän toivoi yksinkertaisesti vain rauhaa.⁶⁰¹ Natalia Castrén viittasi nähtävästi Suomen kaartiin ilmaisulla ”meidän suomalainen sotaväkemme”.⁶⁰² Hän kirjoitti konfliktista nimenomaan venäläisten ja englantilaisten välisenä: ”Huomenna on venäläinen pääsiäislauantai saa nähdä aikovatko Englantilaiset silloin tänne kopsauttelemaan pääsiäismunia Venäläisten kanssa.”⁶⁰³ Sotahävityksen kauhistelu liittyi paikoin englantilaisiin kansana. Natalia Castrénista oli ”barbaarista, häpeällistä ja vastenmielistä”, että sellainen kansakunta kuin englantilaiset oli alentunut rauhallisten satamien polttamiseen ja hävittämiseen Pohjanmaalla. ”Emme ikävä kyllä voi muuta kuin halveksia heitä!”, hän päätti.⁶⁰⁴ Myös Sofi Kellgrenin sotatapahtumia koskevassa kerronnassa on tiettyä ulkopuolisuutta. Hän kirjoitti muun muassa, että venäläiset olivat saaneet suuren voiton Turkista eikä näyttänyt samaistuvan kumpaankaan osapuoleen. – Yksityiskohdat sisko voisi lukea lehdestä. Toisaalta hän mainitsi Pietarissa järjestettävän juhlallisuuksia iloisten uutisten johdosta.⁶⁰⁵ Sisarusten kirjeissä konfliktin osapuolena eivät olleet he itse tai Suomi – eli ”me” tai ”meidän Suomeemme”. Etenkään Natalia Castrénille suurvaltapoliittiset kysymykset ja sodan tavoitteet eivät näyttäytyneet tärkeinä, vaan olennaista oli oman maan turvallisuus.

Helsinkiläisten rauhaa eivät uhanneet vain englantilaiset sota-alukset vaan jossain määrin myös kaupunkia puolustamaan saapuneet venäläiset joukot. Venäläisten sotilaiden tempuista ja raakuuksista kiersi huhuja. Natalia Castrén suhtautui puheisiin

⁶⁰⁰ Natalia Castrén – Sofi Kellgren 6.7.1856, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK, ”Snart köpa de väl hela Finland till Ryskt. Gud bevara vårt kära vackra Finland!!”

⁶⁰¹ Natalia Castrén – Sofi Kellgren 18.10.1853, 13.3.[1854], 28.3.[1854.], 12.4.1854, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK.

⁶⁰² Natalia Castrén – Sofi Kellgren 1.7.1853, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK, ”vår finska militär”.

⁶⁰³ Natalia Castrén – Sofi Kellgren 20.4.1854 [po. 1853], Coll. 99.3, Kellgreniana, KK, ”I morgon är ryska påskaftonen få se om Engelmännens då ärna sig hit att knacka påskägge med Ryssarne.”.

⁶⁰⁴ Natalia Castrén – Sofi Kellgren 7.6.1854, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK, ”barbariskt, nesligt och afskyvädt”, ”Vi kunna ty värr ej annat än förakta dem!”. Ks. myös Carolina Tengström – Natalia Castrén 22.7.1854, SLSA 1185, GCSA, SLS.

⁶⁰⁵ Sofi Kellgren – Natalia Castrén 12.12.[1853], SLSA 1185, GCSA, SLS.

epäileväisesti ja hieman alentuvastikin arvellen niiden olevan tekaistuja. Venäläisiä sotajoukkoja majoitettiin taloihin, ja J. J. Tengströmin osalle tuli kuuden miehen ottaminen. Natalia Castrénin mukaan he olivat olleet näihin tyytyväisiä. Hänestä tuntui kuitenkin kummalliselta nähdä venäläisen sotaväen marssivan läpi kaupungin, mutta Robert-poika oli suunniltaan ihastuksesta.⁶⁰⁶ Castrén paheksui ihmisten huvittelun halua ja kiinnitti eritoten huomiota siihen, miten sekä rouvat että tytöt olivat ”ihastuneita” uusiin upseereihin, erityisesti husaareihin, eivätkä nähtävästi jääneet ilman vastakaikua. Kaarti pysyisi korkeintaan tasoissa.⁶⁰⁷ Vaikka venäläiset sotajoukot olivat puolustamassa suuriruhtinaskuntaa, he näyttäytyivät Castrénin kerronnassa ”ulkomaalaisina” sotilaina, joiden suhteet paikallisten naisten kanssa olivat epäilyttäviä. Vastinpariksi asettui Suomen kaarti.

Tengströmien poliittisista kannoista sodan aikana on melko vähän tietoa. Gunnar Castrén arvioi, että Herman Kellgrenin vuoden 1848 vallankumousta sympatisoineet tunnelmat viittaisivat kallistumiseen länsivaltojen kannalle, mutta toisaalta tämä ei osoittanut mielenkiintoa skandinaavisia suunnitelmia kohtaan. Gunnar Castrén jatkaa J. J. Tengströmin vaikuttaneen kirjeenvaihdossaan ylipäättään lojaalilta Venäjälle ja olettaa Carolina Tengströmin pääasiassa jakaneen miehensä mielipiteet. Natalia Castrénin hän kirjoittaa olleen aina ”aina hyvin venäläisvastainen”. Paavo Tikkanen kirjeistä on tulkittu viitteitä siitä, että hän olisi ollut myötämielinen ajatukselle Suomen tilanteen muuttumisesta Ruotsin myötävaikutuksella.⁶⁰⁸ Herman Kellgrenin kirjeestä Natalia Castrénille ilmenee, että häntä ainakin ärsyttivät Euroopassa kiertäneet virheelliset uutiset, joiden mukaan Suomessa vallitsi kurjuus ja venäläiset sotajoukot olisivat ryöstelleet maata. Tällainen alensi paitsi venäläistä hallintoa myös Suomen asemaa maailman silmissä. Niin ikään tiedot englantilaisten heikosta sotamenestyksestä rauhoittivat oman ja sukulaisten turvallisuuden suhteen.⁶⁰⁹

Joka tapauksessa perheessä suhtauduttiin penseästi venäläisille myönteiseen Zachris Topeliukseen ja tämän *Helsingfors Tidningariin*. Carolina Tengström kirjoitti Natalia Castrénille kesällä 1854, että jopa hän alkoi kyllästyä Topeliukseen sen vuoksi, mitä tämä kirjoitti lehdessään. Sofi Kellgren mainitsi samoihin aikoihin, että *Helsingfors Tidningarista* ja Topeliuksesta puhuttiin liki yhtä paljon englantilaisista.⁶¹⁰ Topelius

⁶⁰⁶ Natalia Castrén – Sofi Kellgren 18.10.1853, 11.12.[1853], 20.4.1854 [po. 1853], Coll. 99.3, Kellgreniana, KK.

⁶⁰⁷ Natalia Castrén – Sofi Kellgren 8.5.1854, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK, ”förtjusta”.

⁶⁰⁸ Castrén 1945, 408–409; Suolahti 1921, 134–135.

⁶⁰⁹ Herman Kellgren – Natalia Castrén 9.5.1854, SLA 1185, GCSA, SLS.

⁶¹⁰ Sofi Kellgren – Natalia Castrén 3.7.1854, SLA 1185, GCSA, SLS; Carolina Tengström – Natalia

kirjoitti sodasta englantilais- ja turkkilaisvastaisesti jo ennen kuin sotatoimet Suomen rannikolla käänisivät yleistä mielipidettä hänen linjoilleen. Hänen keväällä 1854 saamaansa Suomen historian ylimääräistä professuuria pidettiin palkintona hänen poliittisesta kannastaan.⁶¹¹ Paavo Tikkanen kommentoi Kellgrenille professuurin olevan ”tärkeä ylennys”.⁶¹² Suomen historian professuuri merkitsi suomalaisuusasian edistymistä. Penseä suhtautuminen Topeliukseen antaa silti olettaa, että Tengströmit eivät pitäneet liiallisesta Venäjän myötäilystä, vaikkei sympatiaa riittänyt Suomen rannikoita uhanneille englantilaisillekaan.

Keisariin Tengströmin piiri näyttää suhtautuneen 1850-luvun alkuvuosina varsin positiivisesti. Nikolai I vieraili kolmen poikansa kanssa Suomessa maaliskuussa 1854, Krimin sodan levitessä Itämerelle. Hänet otettiin innostuneesti vastaan: väkeä kokoontui kaduille tuhansittain ja eläköön-huudot kaikuivat.⁶¹³ Natalia Castrén kirjoitti kaupunkia laitettavan kuntoon monin tavoin. Carolina Tengström ja koko kaupunki aikoivat yrittää nähdä vilauksen keisarillisista. Hän itse ei uskaltanut väkijoukkoon, mutta olisi toki mielellään nähnyt heidät.⁶¹⁴ Paavo Tikkasen kuvaus vierailusta oli yleissävyltään myönteinen. Päivät olivat menneet ”humussa ja sumussa”. Ehkä pientä ironisointiakin on Tikkasen kertoessa ”meidän Keisarimme” odotetusta vierailusta. Oli saatu ihailla häntä, hurrata hänelle ja nauttia hänen ylenpalttisesta armostaan. Puheessaan keisari oli sanonut ”yhteisen isänmaan” olevan suuressa vaarassa ja toivovansa, että kuulijat puolustaisivat sitä. Ylioppilaat olivat hurranneet. Keisari oli ollut suopea yliopistolle ja kuulemma sanonut konsistorille kanslerin eli kruununperijän olevan heihin tyytyväinen. Erityisesti Tikkanen iloitsi toiveista päästä eroon muutamaa vuotta aiemmin annetusta, suomenkielistä julkaisemista rajoittaneesta sensuuriasetuksesta.⁶¹⁵ Ylioppilaat esittivät keisarille venäläisen laulun suomalaisella sanoituksella, jonka oli tehnyt August Ahlqvist. Natalia Castrén muisteli, miten kauniisti ja ystävällisesti kruununperijä oli aiemmin ottanut vastaan samanlaisen kunnianosoituksen: ”[...] vähintään hän varmasti ymmärtää myös nyt oikein arvostaa tätä tervetulotoivotusta, miten epätavallinen sellainen mielipiteen

Castrén 15.7.1854, SLSA 1185, GCSA, SLS. Ks. myös Castrén 1945, 111, 408–409.

⁶¹¹ Jaakkola 2011, 29–30; Klinge 1989c, 495; 1997/2018.

⁶¹² Paavo Tikkanen – Herman & Sofi Kellgren (arkistossa Sofi Kellgrenille) 16.3.1854, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK.

⁶¹³ Vierailusta ks. Klinge 2000/2008; Schauman 1967b, 60–66.

⁶¹⁴ Natalia Castrén – Sofi Kellgren 13.3.[1854], Coll. 99.3, Kellgreniana, KK.

⁶¹⁵ Paavo Tikkanen – Herman & Sofi Kellgren (arkistossa Sofi Kellgrenille) 16.3.1854, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK, ”sus och dus”, ”vår Kejsare”, ”Det gemensamma fäderneslandet”. Suomen kieleen kohdistuneista rajoituksista ks. luku ”Tikkasen ja Kellgrenin kansallinen konserni”.

ilmaus Venäjällä saattaakin olla.”⁶¹⁶ Natalia Castrén tulkitse laulun jollakin tavalla poliittiseksi ja harvinaisuudessaan erityisesti suomalaiseksi.

Herman Kellgren kirjoitti vierailun aikaan langolleen Paavo Tikkaselle. Hänellä oli Viipurin ja Pietarin kokemustensa perusteella käsitys, että Suomen asema keisariin nähden oli parempi kuin koskaan. Vierailu, jolla oli mukana useita hänen poikiaan, oli suosionosoitus, joka harvoin kohtasi mitään osaa laajasta valtakunnasta. Kellgren nosti arvoon suuriruhtinaskunnan suoran ja erityisen suhteen keisariin: ”On ilahduttavaa ajatella sitä, että Hän luottaa maahan, ja siinä on paras takuu tulevaisuuden toiveille.” Kellgrenin kuuleman mukaan kiitos Suomen ja keisarin hyvistä suhteista kuului kenraalikuvernööri Rokassowskijlle. Keisari oli muun muassa halunnut tietää, sympatisoiitinko Venäjää Suomessa. Rokassowskij oli halunnut vastata rehellisesti, että sympatiaa ei ollut, sillä venäläiset ja suomalaiset olivat kaksi erillistä kansaa, joilla oli eri tavat ja uskonto eivätkä he viihtyneet yhdessä. Suhtautuminen keisariin ja tämän perheeseen oli kuitenkin erilainen: heidän puolestaan suomalaiset olivat valmiita seisomaan yhtenä miehenä ja olemaan uskollisia lailliselle johtajalleen. Keisari oli vastannut, ettei vaatinut enempää ja oli tyytyväinen. Matkaa Suomeen pidettiin tämän seurauksena. Kellgrenin mielestä Rokassowskij oli ”puhunut kansan sydäimestä, ja samalla asettanut Suomen siihen suhteeseen Venäjän ja sen Keisarin kanssa, missä se mieluiten on.”⁶¹⁷ Suomalaiset olivat siis uskollisia keisarille ja tämän perheelle, vaikkakaan eivät Venäjälle tai venäläisille sinänsä, ja näin kuului Kellgrenin mielestä ollakin.

Pietari oli tärkeä metropoli etenkin Suomen suuriruhtinaskunnan itäosan asukkaille. Kaupungissa oli 1800-luvun puolivälissä runsaasti suomalaisia. Kosmopoliittinen suurkaupunki mahdollisuuksineen ja vapauksineen sekä ihastutti että kauhistutti. Tällaisena se herätti epäluuloa ja huolta suomalaisten turmeltumisesta. Kaupunkien ”paheellisuuden” karsastaminen on ylipäättään ollut tyypillistä suomalaisessa, agraarisessa tulkinnassa.⁶¹⁸ Tengströmin piirin jäsenistä M. A. Castrénilla sekä Sofi ja Herman Kellgrenillä oli omakohtaista kokemusta Pietarissa asumisesta.

⁶¹⁶ Natalia Castrén – Sofi Kellgren 13.3.[1854], Coll. 99.3, Kellgreniana, KK, ”[...]”han åtminstone skall väl och så nu förstå att rätt värdera denna välkomsthelsing, ehuru ovanlig en sådan opinions yttring i Ryssland än må vara.” Schaumanin muistelmien mukaan keisarilliselle seurueelle laulettiin myös Maamme-laulu, mutta tätä Castrén tai Tikkanen eivät mainitse. Ks. Schauman 1967b, 64.

⁶¹⁷ Herman Kellgren – Paavo Tikkanen 15.3.1854, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”Det är glädje att tänka derpå att Han har förtroende för landet, och deri ligger er den bästa garanti för framtidens förhoppningar.”, ”[...]”talat ur folkets hjerta, och tillika ställt Finland i det förh. [förhållande] till Ryssland och dess Kejsare, hvori det helst önskar stå.”

⁶¹⁸ Engman 2004, 32, 83–86, 117, 374–375.

M. A. Castrénin käsitykset pietarilaisista olivat varsin kriittisiä, mikä näyttää yhdistyvän kansallisuuteen sidottuun moraaliseen ylemmyyteen. Hän kirjoitti kihlatulleen Natalia Tengströmille suorasukaisesti näkymyksistään pietarilaisten pinnallisuudesta.

Mikään erityinen ystävyys tai vilpittömyys ei tule Pietarissa koskaan kysymykseen; niitä kutsutaan ystäviksi, jotka toisinaan vierailevat toistensa luona. Totutaan lapsuudesta asti elämään vain ulkoista, käytännöllistä elämää, joka tukahduttaa sydämen hellemmät tunteet. Miehet ovat siksi vain virkakoneita ja naiset etikettinukkeja.⁶¹⁹

Tietoa Pietarissa oli saatavilla enemmän kuin tarpeeksi, mutta sydämellinen sana oli harvinainen. Läheistä ja luottamuksellista kanssakäymistä ei ollut, vaan ihmiset viihdyttivät itseään oppineilla keskusteluilla, uutisilla ja vitsailulla. M. A. Castrén tunsu itsensä alakuloiseksi seurapiirien kylmässä ilmapiiressä. Hän viihtyi vain sellaisissa paikoissa, joissa hän saattoi vapaasti ilmaista sydämensä aikomuksen ja tiesi, että se ymmärrettäisiin. Hän väitti, ettei tuntenut Pietarista kahta ihmistä, jotka täysin luottaisivat toisiinsa. Myös raha-asioissa kannatti olla varovainen, ja avioliitoissakin varakkuus oli pääasia Venäjällä. Kihlapari näyttää jakaneen nämä käsitykset; Natalia Tengström kyseli erään kollegan ystävällisyydestä kirjoittaneelta M. A. Castrénilta vitsikkään yllättyneesti, miten Pietarissa kuitenkin oli niin monia mukavia ihmisiä.⁶²⁰ Ulkoisten etujen ja avujen tavoittelun lisäksi älylliset virikkeetkin näyttäytyivät pinnallisina, kun sydämeen kiinnittynyt vilpittömyys puuttui.

Kaupunki näytti korruptoivan etenkin suomalaiset naiset, joiden vilpittömän luonteen vieraat, pietarilaiset vaikutteet turmelivat. M. A. Castrén arvioi Pietarin suomalaisen seurakunnan kirkkoherran tyttären Olga Sirénin muuttuneen huonompaan suuntaan. Tämä oli menettänyt paljon niin ulkonäön kuin sydämenkin puolesta. Avoin, viaton, sydämellinen ilo oli poissa ja hänen puheissaan oli pahansuopuutta. M. A. Castrénin mukaan Olga Sirénin päämääränä oli emansipoitua. Tästä eräänä merkinä oli sikarien polttaminen. Castrén oli neuvonut Siréniä, jolla oli kotio-
pettajandiplomi, että tämä voisi perustaa emansipaatioinstituutin. M. A. Castrénin Pietarissa asuneen mentorin A. J. Sjögrenin tytär Sofie Sjögren sai niin ikään kritiik-

⁶¹⁹ M. A. Castrén – Natalia Tengström 5.3.1850, SLSA 1185, GCSA, SLS, ”Någon synnerlig vänskap och uppriktighet kommer i Petersburg alldrig i fråga; de kallas vänner, som stundom besöka hvarandra. Man vänjer sig ifrån barndomen att lefwa ett blott yttre, praktiskt lif, som qwäfver hjertats vekare känslor. Männerna äro derföre blott embetsmachiner och damerna etikettsdockor.”

⁶²⁰ M. A. Castrén – Natalia Tengström 15/27.2.1850, 8.3.1850, SLSA 1185, GCSA, SLS; Natalia Tengström – M. A. Castrén 8.3.1850, SLSA 1185, GCSA, SLS.

kiä, vaikka Castrén piti tätä parempana kuin useimpia muita Pietarissa oleskelleita daameja. Kihlapari laski kirjeissään leikkiä Sofie Sjögrenin ilmaistua olevansa hyvä ystävä Natalia Tengströmin kanssa, vaikka näin ei ollut. M. A. Castrén arveli, että tämä oli Sofie Sjögrenille yhtä rakas kuin mihin ihmiset Pietarissa ylipäätään olivat tottuneet.⁶²¹

Kihlattu Natalia Tengström näyttäytyi pinnallisen pietarilaisuuden vastakohtana. Hän tarjosi turvapaikan vaikkakin matkan päästä. Kyllästyttävissä seurapiireissä M. A. Castrén vaipui ajatuksiinsa ja eli niissä rakastettunsa luona. Yksi suudelma morsiamen huulilta olisi ollut hänelle tuhat kertaa arvokkaampi kuin Pietarin akateemisten piirien kohteliaisuus.⁶²² Mies kaipasi pois Pietarista, ”tästä autiomaasta kotiin rakkaalle synnyinseudulle ja ennen kaikkea nuoren morsiameni luo.”⁶²³ Vieraan kaupungin vastinpariksi rakentui rakkaudessa toisiinsa limittyneet isänmaa ja morsian, joihin kiinnittyi pietarilaisuudelle vastakkaisia, yleviä piirteitä – aitoutta ja vilpittömyyttä.

M. A. Castrénin käsitykset monista Siperian matkallaan kohtaamistaan ihmisryhmistä olivat myös varsin negatiiviset, mistä hän kirjoitti Robert Tengströmille. Pohjavireenä ja perusteena oli isänmaallisen lojaalisuuden puute, josta juontui monia ei-toivottuja piirteitä. Siperialaisella ei ollut Jumalan pelkoa eikä liekehtivää patriotismia, joka taas oli venäläiselle tyypillistä. Siperialainen oli melko siivo mutta vilpillinen ja petollinen. Tunnusmerkkinä oli vaikuttaa rehelliseltä ja kunnolliselta, mutta sydämessään hän oli täynnä halpamaisia ja alhaisia temppuja. Kaupungissa oli myös paljon puolalaisia, joista suurin osa oli karkotettuja. Näillä oli patriotismia mutta muuten henkinen tila ei ollut kehuttava: he joivat ja valehtelivat ja olivat venäläisessä palveluksessa usein petollisia. Venäjän saksalaiset taas olivat sievistelevää salonkiväkeä, jolla ei ollut periaatteita. M. A. Castrén oli kirjoittaessaan Tomskissa. Hän kuvasi sen olevan Siperian sivistynein kaupunki, mikäli sillä tarkoitettiin turkkien, vaunujen ynnä muiden saatavuutta, mutta sivistynyttä miestä ei kaupungista löytänyt. Lisäksi siellä hädin tuskin uskalsi kulkea kadulla päiväsaikaan. Mielenkiintoista yhteenkuuluvuuden tunnetta ilmensi, että paikallinen mies, jonka kaksi poikaa olivat Suomessa

⁶²¹ M. A. Castrén – Natalia Tengström 5.3.1850, s.a. [23.9.1850?], SLSA 1185, GCSA, SLS. Olga Sirénin taustasta ks. *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852*, Sirén 12978, Kiseleff 15571. Sofie Sjögrenin taustasta ks. Branch 2002. M. A. Castrénista ja Olga Sirénistä ks. myös luku ”Idealisoitu kansallinen yhteys”.

⁶²² M. A. Castrén – Natalia Tengström 3.3.1850, 8.3.1850, SLSA 1185, GCSA, SLS.

⁶²³ M. A. Castrén – Natalia Tengström 5.3.1850, SLSA 1185, GCSA, SLS, ”detta öken hem till den älskade fosterbygden och framför allt till min unga brud.”

insinööreinä, piti häntä tämän vuoksi tavallaan maanmiehenä.⁶²⁴ Sivistys ja patriotismi määrittivät M. A. Castrénille kansan ja sen kunnollisuuden. Ylemmyyden tunto siperialaisia ja muita sinne päätyneitä kohtaan rakensi välillisesti suomalaisuudesta jotakin niitä parempaa – viime kädessä kansakunnan.

Sofi Kellgren muutti miehensä akateemisen pätevyitymisen perässä Pietariin 1853.⁶²⁵ Vieraaseen paikkaan asettuminen ei ollut kitkatonsa vaan nostatti vierauden ja epävarmuuden tunteita. Kaupunki tuntui kalliilta, mihin vaikutti tottumattomuus tinkimiseen sekä heikko kielitaito, jonka vuoksi hän arveli joutuneensa maksamaan useissa puodeissa yhden jos toisenkin kopeekan liikaa. Läheiset toivoivat Sofi Kellgrenin toimittavan komissioita, mutta häntä huolesti kykynsä hoitaa niitä vieraassa paikassa. Yhden takia hän oli liki menettänyt yönensä.⁶²⁶

Ensivaikutelminaan Sofi Kellgren myös ihaili kaupungin loistokkuutta, mutta sekin kääntyi paikoin ylenpalttisuuden paheksunnaksi. Pietarilaisetkin muuttivat maalle kesäisin, mutta se oli suureellisempaa: Pavlovskissa oli liikettä ja ihmisiä sekä musiikkia useina iltoina viikossa. Siellä olivat Pietarin ylhäisimmät ja loistavimmat, ja pukeutua piti yhtä hienosti.⁶²⁷ Sofi Kellgren arveli heidän olevan kaikkein vaatimattomimmat kesävieraat. Pavlovskin huvipuistossa Vauxhallenissa Kellgrenit oli ainoina jätetty syrjään: kaikki muut huomioitiin jotenkin, mutta vain he olivat yksin eikä heille juteltu. Sofi Kellgren oli tuntenut itsensä ahdistuneeksi ja hylätyksi, vaikka puoliso oli ollut hänen vierellään. Hän itse ihmetteli tätä eikä ymmärtänyt omia tunteitaan. Sofi Kellgren vaikuttaa olleen tapauksen johdosta tolaltaan. Ilmeisesti ensimmäistä kertaa elämässään hän sai kokea, miltä tuntui olla merkityksetön sosiaalisessa piirissään: ”Olen usein kuullut sanottavat, että ’pitää lähteä maailmalle todella oppiakseen tuntemaan oman persoonansa mitättömyyden’, mutta en ole ennen kuin tänään täysin tajunnut tämän lauseen totuudenmukaisuutta.” Sofi Kellgren, joka oli tottunut kuulumaan helsinkiläisten akateemisten piirien parhaimmiston, koki nyt alemmuuden ja ulkopuolisuuden tunteita.⁶²⁸

⁶²⁴ M. A. Castrén – Robert Tengström 6/18.3.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

⁶²⁵ Herman Kellgrenin pätevyitymisestä Pietarissa ks. tarkemmin luku ”Naiset voimavarana professorikilvassa”.

⁶²⁶ Sofi Kellgren – Natalia Castrén 3.5.1853; Midsommar aftonen kl 11 [24.6.1853], 12.12.[1853], SLSA 1185, GCSA, SLS. Samantyyppisiä vierauden tunteita 1900-luvun alun Pietarissa nuorena vaimona koki myös Aino Kallas. Ks. Vuorikuru 2017, 49–50.

⁶²⁷ Sofi Kellgren – Natalia Castrén 3.5.1853, SLSA 1185, GCSA, SLS.

⁶²⁸ Sofi Kellgren – Natalia Castrén 16.6.1853, SLSA 1185, GCSA, SLS, ”Jag har ofta hört yttras, att ’man bör komma ut i verlden, för att rätt lära känna obetygligheten af sin egen person’, men jag har ej förr än i dag riktigt fattat sannfärdigheten af denna satts.”; Castrén 1945, 376–377.

Alkaessaan purkaa tuntojaan Natalia Castrénille Sofi Kellgren arveli, että tämä ehkä nauraisi ”Sofi-siskon lapsellisuudelle” kuullessaan syyn hänen surulliseen mielialaansa.⁶²⁹ Ja todellakin: Helene Tikkanen kirjoitti nauraneensa kuultuaan Vauxhallen-kuvauksen Natalia Castrénilta. Toisaalta hän heti jatkoi, että pystyi samaistumaan sisaren tunteisiin ja vertasi niitä yksinäisyyden kokemuksiinsa Ruotsissa. Uppsalan promootiossa hän oli tuntenut itsensä jopa niin ahdistuneeksi, että oli kaiken ilon keskellä purskahtanut itkuun. Hän linkitti ahdistuksen tunteet kotimaan ja ulkomaan väliseen jännitteeseen – kotimaan eduksi.⁶³⁰ Sofi Kellgren ei pitänyt vahvoja tunteuksiaan oikeutettuina ja jotain huvittavaa niissä sisartenkin mielestä oli. Helene Tikkasen reaktiota on hankala tulkita. Lieneekö kontrasti Sofi Kellgrenin sosiaaliin asemaan kotikaupungissa Helsingissä ollut niin voimakas, että ulkopuolisuuden tunteissa pietarilaispiireissä oli jo jotakin huvittavaa.

Emotionaalisena itsepuolustuksena Sofi Kellgren turvautui keskisäätyisiin vaatimattomuuden hyveisiin taltuttaakseen pietarilaiseliitin loistoa kohtaan tuntemansa kateuden ja torjunnan. Loistokkuuteen takertui hienosteleva pinnallisuus. Hän väitti, ettei olisi edes halunnut elää piirissä, jossa kaikki, ainakin naiset, ajattelivat vain itseään ja vaatteitaan. ”Jos vain näkisit miten koketteja Naiset täällä ovat! Pelkästä heidän keimailunsa näkemisestä voi tulla levottomaksi”, hän kirjoitti sisarelleen.⁶³¹ Sofi Kellgren kohdisti paheksuntansa eritoten naisiin, jotka hän luonnosteli vastakuvaksi keskisäätyiselle naisihanteelle, jota hän itse implisiittisesti ilmensi. Näin hän pystyi asettumaan moraalisesti näiden naisten yläpuolelle ja väittämään heidän olevan ei-toivottua seuraa.

Koti ja sen välityksellä Suomi näyttäytyivät turvapaikkana. Vauxhallen-vierailun jälkeen Sofi Kellgren oli onnellinen, että oli päässyt takaisin omaan kotiinsa ja heti palattuaan hän haki kirjeen välityksellä lohtua varsinaisesta kodistaan Helsingistä, perheensä luota – hän ei pystynyt menemään nukkumaan ennen kuin oli keventänyt sydäntään jollekin heistä. Muutoinkin hänellä oli koti-ikävä ja yhteydenpito kirjeitse oli erittäin tärkeää.⁶³² Pietarin ja Helsingin vertailussa koti-ihannointi limittyi isänmaallisuuteen. Herman Kellgrenin professuurin ratkettua Natalia Castrén oli varma, että Kellgrenit mielellään ”kääntäisivät selkensä” Pietarille ja palaisivat ”Suomeen,

⁶²⁹ Sofi Kellgren – Natalia Castrén 16.6.1853, SL5A 1185, GCSA, SLS, ”ät Syster Sofis barnslighet”.

⁶³⁰ Helene Tikkanen – Sofi Kellgren 22.6.[1853], Coll. 99.3, Kellgreniana, KK.

⁶³¹ Sofi Kellgren – Natalia Castrén 16.6.1853, SL5A 1185, GCSA, SLS, ”Om du skulle se hur coquetta Fruntimren här äro! Man kan bli ängslig till mods af att blott se deras behagsjuka.”

⁶³² Sofi Kellgren – Natalia Castrén 16.6.1853, 3.7.[1853], SL5A 1185, GCSA, SLS.

meidän kalliiseen, rakkaaseen Suomeemme”.⁶³³ Venäläisyys ja suurkaupunkilaisuus asettuivat suomalaisuuden ja pikkukaupunkilaisuuden vastakuvaksi.

3.2.4 Liberaalit vaikutteet ja 1848

Herman Kellgrenin ja Robert Tengströmin näkemykset olivat politisoitumassa ulkomailta ja myös J. V. Snellmanilta saatujen vaikutteiden seurauksena.⁶³⁴ Euroopan matkoillaan he pääsivät tutustumaan muiden maiden poliittisiin ja sosiaalisiin oloihin sekä ajan radikaaleihin aatevirtauksiin.

Nuoret miehet saivat liberaaleja, kansalliseen aatteeseen limittyneitä virikkeitä jo ensimmäiseltä matkaltaan Saksaan vuonna 1843. Robert Tengströmin huomion kiinnitti se, että kuninkaan syntymäpäivän kunniaksi pidetyissä akateemisissa juhllaisuuksissa rehtori von Raumer piti puheen saksaksi eikä latinaksi. Lisäksi puhe oli sisällöltään hyvin liberaali. Saksan 1000-vuotisen vapauden kunniaksi järjestetyissä juhllaisuuksissa Tengström kuuli suuren vaikutuksen tehneen saarnan. Siinä puhuttiin saksalaisten kansallistunteelle, kehoitettiin heitä olemaan sietämättä pakkoa sisältä tai ulkoa ja pyydettiin Saksan vapautta. Gunnar Castrénin mukaan Tengström ja Kellgren tutustuivat myös paikallisiin, poliittisesti radikaaleihin piireihin.⁶³⁵

Myöhemmällä matkallaan Tengström ja Kellgren näkivät Euroopassa julkaisemisen ja kokoontumisen vapautta, joka oli heille uutta ja ihailtavaa. Leipzigissa he söivät päivällistä lukukabinetissa, jossa oli 50 poliittista ja 200 kirjallista lehteä. Ranskalaisia sanomalehtiä pidettiin korkealuokkaisina ja vertailu heikkotasoiisiin suomalaisiin oli lehtiin oli masentavaa. Kellgren ainakin suunnitteli tuovansa matkaltaan Suomessa kiellettyjä kirjoja. Massatapahtumat saivat aikaan kokemuksen jaetusta ihmisyydestä, jopa kansalaisuudesta. Kellgren tunnelmoi Leipzigissa suuren tulipalon uhrien hautajaisissa olleensa keskellä ihmisiä, jotka tunsivat olevansa kansalaisia. Pariisissa kuninkaan nimipäivien kunniaksi Champs-Élysées’lle kokoontuneessa 200 000 – 300 000 hengen ihmisjoukossa ilotulitusta katsellessaan Tengström tunsu itsensä ylpeäksi siitä, että oli ihminen.⁶³⁶ Näitä kokemuksia nuorukaiset olivat virittyneitä hakemaan

⁶³³ Natalia Castrén – Sofi Kellgren 7.6.1854, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK.

⁶³⁴ Klinge 2007b.

⁶³⁵ Robert Tengström – Föräldrar och syskon (arkistossa J. J. Tengströmille) 6.8.1843, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Castrén 1904, 36; 1945, 43–44, 50–52; Klinge 1989b, 180. Vuonna 1847 J. J. Tengström ja Immanuel Ilmoni rikkoivat Suomessa traditioita ja laativat promootio-ohjelman latinan sijaan ruotsiksi.

⁶³⁶ Herman Kellgren – Robert Tengström 8.8[po. 9]1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK: Robert

ja rakentamaan ja halusivat tuottaa niitä kirjeissään suhteessa kotiväkeen.

Robert Tengström kirjoitti vuonna 1846 äidilleen ja sisarilleen erittäin pitkästi ja ihailevasti saksalaisesta liberaalista politiikosta Robert Blumista. Nuorukainen kuvasi tämän olevan Saksin kuuluisimpia ja suosituimpia henkilöitä ja kansanpuhujia. Hän arvioi tämän yltävän merkittävään poliittiseen rooliin. Blum nousikin näkyvään asemaan vuoden 1848 vallankumousyrityksessä, mutta hänet lopulta teloitettiin. Robert Tengström kertoi Blumin kirjallisista hankkeista ja tämän tavoitteista herättää ihmisten mielenkiinto poliittisia liikkeitä kohtaan. Hän vertasi Blumia irlantilaiseen nationalistijohtajaan Daniel O'Connelliin, joka tunnettiin lisänimellä ”The Liberator”. Blum oli kuin O'Connell mutta pienemmässä mittakaavassa. Tengström lainasi Blumin runoja, vaikka miettikin, että ne saattaisivat vaikuttaa rabulistisilta. Hän vaakuutti, että näin ei ollut, ja ne saivat myös eri merkityksen, kun niitä veisasi vapaiden miesten kokous.⁶³⁷

Kaunista niissä [säkeistöissä] on se, että myös naiselta edellytetään korkeaa ja jaloa pyrkimystä, mikäli hän haluaa täyttää kutsumuksensa, ja myös häneltä edellytetään mielenkiintoa ei ainoastaan perhettä, vaan myös valtiota kohtaan, sillä yksi ei voi koskaan olla olemassa ilman toista todessa merkityksessä.⁶³⁸

Sen sijaan Suomessa naisille suunnattiin vain latteita säkeitä, joissa naisessa ei tunnettu kuin ”hänen kauneutensa, mukautuvaisuutensa, ja muita vastaavia hyviä ominaisuuksia”. Kun ei oikein tiedetty, mitä naisista sanottaisiin, pitäydyttiin kauniissa ”par excellence”.⁶³⁹ Robert Tengström oli ulkomaisen esimerkin jalanjäljissä valmis laajentamaan naisten intressialueen kodin piiristä valtioon, koska nämä sfäärit olivat perimmältään riippuvaisia toisistaan. Uusia kokemuksiaan ja tietojaan jakaessaan hän rakensi itsestään suunnannäyttäjää Suomen ja oman perheensä naisille.

Tengström – Carolina Tengström 17.11.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Robert Tengström – J. J. Tengström 23.5.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; J. J. Tengström – Robert Tengström 10.9.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Herman Kellgren – J. J. Tengström 27.12.1847, 13.3.1848, 25.7.1848, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

⁶³⁷ Robert Tengström – Carolina Tengström 17.11.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK. Blumista ks. Reinalter 1998/2004. O'Connellista ks. The Editors of Encyclopædia Britannica 2018a.

⁶³⁸ Robert Tengström – Carolina Tengström 17.11.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”Det vackra hos dem är, att man också hos qvinnan förutsätter ett högt och ädelt sträfvande, i fall hon vill uppfylla sin kallelse, och äfven hos henne förutsätter intresse icke allenast för familjen, utan också för staten, ty den ena kan alldrig finnas utan det andra i sann mening.”

⁶³⁹ Robert Tengström – Carolina Tengström 17.11.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”der man hos qvinnan ej känner annat än hennes skönhet, foglighet, med andra dylika goda egenskaper”. Ks. myös Ramsay 1993, 43.

Herman Kellgrenin ja Robert Tengströmin erilaiset valmiudet sosiaalisen liikehännän ja levottomuuden hyväksymiseen tulivat ilmi puolalaisten kevään 1846 epäonnistuneen Galitsian kansannousun yhteydessä. Tengström suhtautui kriittisesti. Se oli hänestä ”viheliäistä ja naurettavaa samalla kertaa” ja voisi aiheuttaa maalle paljon epäonnea. Hän kehotti pois matkustanutta Kellgreniä välttämään yhteyksiä tähän ”rähinään” ja jopa puolalaisia ylipäättään, sillä se oli erityisesti nyt riskialtista. – Tosin tuttavuus ei hänestä ollut erityisen houkutteleva, kuten he vanhastaan tiesivät.⁶⁴⁰ Kellgrenin näkökulma Puolan tapahtumiin oli toinen. Hän kehotti ystäväänsä olemaan tuomitsematta kapinaa liian nopeasti. Lopputulos oli viheliäinen muttei naurettava. Hänestä oli mahdotonta sanoa, mikä se olisi ollut, jos ”suuret aristokraatit sokeassa ylpeydessään” eivät olisi olleet niin tietämättömiä kansan ajattelutavasta. Ylimykset olivat kuvitelleet voivansa nostattaa kansan hallitusta vastaan ja pitämään sitä sortajanaan, mutta sen sijaan kansa kävi heitä itseään vastaan. Koko asia kääntyi odottamattomaan suuntaan. ”Sorron tavallisia seurauksia”, Kellgren kommentoi. Hänen mielestään samaa ei voinut tapahtua vapaiden talonpoikien keskuudessa, mutta Viipurin läänin kruununtalonpoikien suhteen ei tarvittaisi enempää kuin samankaltainen syy, niin sama voisi tapahtua siellä.⁶⁴¹ Gunnar Castrén huomauttaa, että kirjeen saadessaan Kellgren asui Pietarissa poliittisesti radikaalin Soldanin luona ja seurusteli puolalaisen Budkoffskin kanssa.⁶⁴² Kellgrenillä oli ehkä henkilökohtaistakin kosketuspintaa tapahtumiin, kun taas Tengströmin suhtautuminen henkii ylemmydentuntoa suhteessa puolalaisiin.

Herman Kellgren kirjoitti hanakasti poliittisista uutisista kotimaahan ja kriittiseen sävyyn Venäjästä. Robert ja J. J. Tengström varoittelivat poliittisista aiheista: kirjeet voitaisiin avata ja Kellgren saattaisi kompromettoida itsensä. Molemmat vakuuttivat, että uutiset päättyisivät Suomeen muutenkin. Tengströmin piirissä varottiin sensuuria ja seurattiin, oliko kirjeitä avattu matkan varrella, mutta ainakaan he eivät kirjoittaneet havainneensa näin käyneen. Keväällä 1846 Kellgren kertoi levottomuuksista Venäjän keisarikunnassa ja muualla Euroopassa. Hän oli kuullut, että ylioppilaita Königsbergistä ja Tartosta oli viety Siperiaan. Eräässä kirjeessä hän vitsaili omankin Siperian kyytinsä mahdollisuudesta. Hän halusi myös välittää ulkomaisista lehdistä keräämiään uutisia *Morgonbladetiin*. Robert Tengström ihmetteli, miksi kaikki piti

⁶⁴⁰ Robert Tengström – Herman Kellgren 20.3.1846, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK, ”ynkligt och löjligt på engång”, ”detta oväsande”. Ks. myös Castrén 1945, 224.

⁶⁴¹ Herman Kellgren – Robert Tengström 31.3.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”de stora aristokraterna i sin stolta blindhet”, ”Förtryckets vanliga följder.”

⁶⁴² Castrén 1945, 224–225.

aina nähdä niin mustana ja muistutti, että asioilla oli kaksi puolta. Kellgren vastasi vinoillen, että neuvo pätevoittäisi Stanislauksen kolmannen luokan ansiomerkkiin.⁶⁴³ Ilmeisesti Kellgren piti ystäväänsä niin varovaisen lojaalina, että irvaili sen riittävän venäläisen ansiomerkkin saamiseen.

Tengströmien huoli kirjeiden tietojen ja mielialojen päätyemisestä väärin ihmisten silmiin ei ollut perusteeton. 1800-luvun alkupuolella postilaitos alkoi tarkistaa kirjeitä. Sen oli tarkoitus olla salaista, mutta tieto toiminnasta vuoti ulos. Tarkistukset kohdistuivat pääasiassa yksityiskirjeisiin ja erityisesti merkittävien henkilöiden kirjeenvaihtoon. Tarkoituksena oli avata kirjeet jälkiä jättämättä ja tarvittaessa kopioida sisältöä kenraalikuvernööriä varten. Tietoisuus tarkistuksista aiheutti epäilemättä toisinaan varovaisuutta sen suhteen, mistä asioista kirjoitettiin. Salainen kirjeiden tarkistus loppui 1850-luvulla.⁶⁴⁴

Euroopan poliittiset aatteet kaiutuivat myös Suomeen. Ryyditettyinä suomalais-kansallisen liikkeen tiivistyillä vaatimuksilla ne käänsivät etenkin nuorempia yliopiston opettajia ja ylioppilaita vaarallisille, yhteiskuntakriittisille urille.⁶⁴⁵ Keväällä 1846 eräs ylioppilas joi Puolan terveydeksi. Robert Tengströmin arvioi sen herättäneen huomiota etenkin noina aikoina ja se vielä muistutti Runebergin–Nervanderin tapausta. Hän viittasi niin sanottuun Puolan maljaan vuoden 1830 Puolan kapinan ajoilta.⁶⁴⁶ Lisäksi venäläisen professori Grotin ikkunat rikottiin. Kellgren huomasi ikäväkseen, että saksalaisissa lehdissä kirjoitettiin myös Suomesta ja näistä tapauksista otsikon ”Venäjä ja Puola” alla. Hänestä oli huolestuttavaa, jos ”kansalliset aikomukset” liitettäisiin puolalaisten kapinan yhteyteen. Siitä voisi olla yliopistolle seurauksia. Kellgren pelkäsi, että maljan ehdottaja olisi voinut olla August Ahlqvist tai jopa Robert Tengström.⁶⁴⁷ Tengström vastasi, että Kellgrenin levottomuus oli aiheetonta ja asia oli jo unohdettu. Lukukausi oli kuitenkin hänen mielestään ollut meluisampi

⁶⁴³ Herman Kellgren – Robert Tengström 20.4.1846, 4.5.1846, 4.8.[1846], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Robert Tengström – Herman Kellgren 29.6.[1846], 4.8.[1846], Coll. 99.2, Kellgreniana, KK; Robert Tengström – J. J. Tengström 23.5.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; J. J. Tengström – Robert Tengström 24.7.s.a. [1847], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; J. J. Tengström – Herman Kellgren 1.4.1848, 27.5.1848, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK; Castrén 1945, 225. Poliitikasta kirjoittamisesta ja sensuurista ks. myös Natalia Castrén – Sofi Kellgren 1.7.1853, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK.

⁶⁴⁴ Pietiäinen 1988, 262–264, 271–274, 328–320, 331–332; 1998, 22–23.

⁶⁴⁵ Klinge 1989b, 185.

⁶⁴⁶ Robert Tengström – Herman Kellgren 16.4.1846, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK. Aiemmasta Puolan maljasta ks. Klinge 1967, 16–18.

⁶⁴⁷ Herman Kellgren – Robert Tengström 4.5.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”Russland und Polen”, ”De nationela fundringarne”. Ks. myös Castrén 1945, 225–226. Maljaa ehdottanut ylioppilas oli Th. Clåsen, ja hänet erotettiin vuodeksi yliopistosta.

kuin koskaan, joskin tunnelma nähtävästi rauhoittui kesää kohti.⁶⁴⁸ Kellgren uumoili jo tuolloin, että venäläiset saattaisivat lakkauttaa osakunnat, mikä tapahtuikin vuonna 1852. Mitä enemmän niissä oli ”Henkeä” (*Geist*) sitä enemmän niiden olemassaolo oli pelissä. Hän myös pelkäsi, että ”Henki” saattaisi haihtua idän suunnasta tulevassa painostuksessa.⁶⁴⁹

Seuraavana keväänä levottomuutta yliopistomaailmassa aiheutti August Ahlqvistin maljapuhe, jossa hän kritisoi venäjän kielen opiskeluun tarkoitettua stipendiä hakeneita suomalaisopiskelijoita. Hänen mielestään nämä olivat unohtaneet velvollisuutensa äidinkieltään ja isänmaataan kohtaan. Ahlqvist erotettiin yliopistosta luku-kaudeksi. Pariisissa oleskellut Robert Tengström oli kriittinen kotimaisten ystävien kirjeistä huokuvalla oppositiolla. Hänen mielestään piti opiskella todellisuudessa tyhjyyteen ja negaatioon jäämisen sijaan, ja Ahlqvist saisi hävetä aiheutettuaan yliopistolle niin paljon harmia. Hänestä oli vaarallista, jos edes vähäinen joukko omaksuisi tällaiset mielipiteet: yliopiston olemassaolo olisi joka hetki vaarassa. Myös Herman Kellgren suhtautui Ahlqvistin toimintaan kriittisesti ja kirjoitti tälle nuhtelevan kirjeen. Vallitseviin oloihin tuli sopeutua pidättyväisyydellä ja säilyttää salaisuus eli oppositiomieli sydämessä. Ystävykset Kellgren ja Tengström arvioivat Ahlqvistin olleen liikaa Snellmanin uhmakkailla linjoilla.⁶⁵⁰

1840-luvun lopulla venäläinen hallinto halusi tehostaa yliopiston poliittista valvontaa. Tavoitteena oli korkeatasoista virkamieskoulutusta tarjoava yliopisto, josta vallankumouksellisuus ja levoton elämä oli kitketty pois. Sijaiskanslerin asemaa vahvistettiin ja hänelle siirrettiin suuri osa kanslerin valtaa. Rehtorin asema puolestaan heikkeni. Sijaiskansleriksi tuli kenraalikuvernööri Menschikoffin luottomies kenraali J. M. Nordenstam. Hänet nimitettiin myös senaatin talousosaston jäseneksi ja Uudenmaan läänin kuvernööriksi, mikä toi poliisivoimat hänen alaisuuteensa. Kolmoisrooli antoi runsaasti vaikutusvaltaa. Nordenstam oli Ahlqvistin ulkoaviollinen isä, ja Juha Siltala tulkitsee nuorukaisen käytöksen kapinaksi tätä vastaan.⁶⁵¹ J. J. Tengström kir-

⁶⁴⁸ Robert Tengström – Herman Kellgren 10.5.1846, 1.6.1846, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK.

⁶⁴⁹ Herman Kellgren – Robert Tengström 5.6.1845 [po. 1846], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK. Osakuntalaitoksen lakkauttamisesta ks. Klinge 1967, 214–220.

⁶⁵⁰ Robert Tengström – Herman Kellgren 29.9.1847, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK; Herman Kellgren – Robert Tengström 3.10.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Klinge 1967, 141–142; 1998, 162; Waris 1939, 222–223.

⁶⁵¹ Klinge 1967, 144–145; 1989b, 180–181, 183–185; Savolainen 2006a; Siltala 1999, 172. Nordenstam nimitettiin yliopiston sijaiskansleriksi pian Ahlqvistin tapauksen jälkeen. Siltalan mukaan Ahlqvistin suhtautuminen oli tässä vaiheessa erilainen kuin ylioppilaiden enemmistöllä, joka piti Nordenstamia ”sortovallan ruumiillistumana”. Poika sen sijaan ”omaksui itseensä etäisen

joitti Herman Kellgrenille alkuvuodesta 1848, että sijaishallitsija oli saanut Pietarista määräysvaltaa, joka herätti hämmästyksiä ja huolta. Keisarikunnan käskykirjeen mukaan hänet oli velvoitettu varmistamaan, ettei opiskelevasta nuorisosta kasvatettaisi vain suomalaisia vaan myös keisarin uskollisia alamaisia. Lisäksi sijaishallitsijan valtaa kasvatettiin suhteessa konsistoriin. Tengströmin mielestä asetus oli ajan merkki. Hän näyttää pitäneen arvioitaan arkaluontoisina todeten, että olisi parempi, ettei Kellgren mainitsisi niistä toverilleen J. W. Pippingille eikä asia myöskään kaipaasi vastausta.⁶⁵² Klinge arvioikin, että Nordenstamin tehtävänä ei ollut vain ylioppilasnuorison vaan myös opettajien mielialojen seuraaminen.⁶⁵³

Helmikuun vallankumous Pariisissa 1848 sai Herman Kellgrenin entisestään innostumaan Euroopan radikaaleista aatteista.⁶⁵⁴ Kirjeet olivat täynnä kiihkeää kuvausta poliittisista tapahtumista. Robert Tengström oli menehtynyt edellisvuoden marraskuussa ja Kellgren kirjoitti tunnelmistaan tulevalle apelleen J. J. Tengströmille, jonka kanssa hän oli nyt entistä läheisempi.⁶⁵⁵

Kellgrenin kirjeet olivat jo ennen vallankumousta kuningasvallan vastaisia. Elokuussa 1846 hän tiedotti Robert Tengströmille, että Ranskan kuningasta Louis Philippeä oli yritetty ampua ”samalla epäonnella kuin aina aiemmin”.⁶⁵⁶ Kyseessä oli jo seitsemäs kuningasta tai tämän poikia vastaan tehty vakava salamurhayritys.⁶⁵⁷ Puhe epäonnesta saattaa olla ironista mutta voi sellaisenakin paljastaa radikaalin poliittisen kannan. Pariisissa oleskellessaan Kellgren iloitsi luostareiden ja kuninkaallisten asumusten muuttamisesta majataloiksi demokratian voiton. He olivat syöneet päivällistä samoissa huoneissa, missä Ludvig XIV oli syntynyt.⁶⁵⁸

Ennen helmikuun 1848 vallankumousta tietoisuus Ranskan vuoden 1789 suuren vallankumouksen tapahtumapaikoilla olemisesta yhdistyi senhetkiseen levottomaan ja muutoksia uumoilleeseen tunnelmaan. Kellgren kirjoitti, että katukiviä tallattiin kunnioituksella, sillä ei voinut tietää, mikä niistä oli ”värjäytynyt vapauden vuoksi

auktoriteetin ja hierarkkisen ajattelutavan”.

⁶⁵² J. J. Tengström – Herman Kellgren 19.2.1848, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK. Ks. myös Castrén 1945, 307; Klinge 1967, 145–146.

⁶⁵³ Klinge 1967, 147.

⁶⁵⁴ Gunnar Castrén käsittelee Kellgrenin oleskelua vallankumousvuosina Pariisissa ja Lontoossa tämän elämäkerrassa, ks. Castrén 1945, 278–300.

⁶⁵⁵ Robert Tengströmin kuolemasta ja sen vaikutuksesta Herman Kellgrenin ja J. J. Tengströmin suhteeseen ks. luku ”Esikoispojan menetys”.

⁶⁵⁶ Herman Kellgren – Robert Tengström 4.8.[1846], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”med samma otur som alltid förut”.

⁶⁵⁷ Harsin 2002, 20.

⁶⁵⁸ Herman Kellgren – J. J. Tengström 2.7.1847. [konsepti], 4.7.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

vuodatetulla kansalaisverellä”.⁶⁵⁹ Kellgren iloitsi, että oli maassa juuri tänä ”myrskyisänä aikana”. Hän sai tilaisuuden ”poliittiseen kasvatukseen”, johon kotimaan olosuhteissa ei ollut mahdollisuutta ja joka kuitenkin oli välttämätöntä kaikille, jotka aikoivat tulla kansalaisiksi. Hän arvioi menneen vuoden olleen poliittisesti ja vielä enemmän sosialistisesti merkittävin sitten vallankumousajan.⁶⁶⁰ Poliittisesti edistyneemmässä valtiossa oleskelu mahdollisti myös yksilön tietoisuuden kasvun kohti kansalaisuutta.

Helmikuun 1848 vallankumouksen aikaan Kellgren koki olevansa maailmanhistorian keskipisteessä. Robert Tengström oli ilmaissut tällaista tunnelmaa jo edellisenä keväänä. ”Tuntee olevansa sen verstaan keskuksessa, jossa historiaa tehdään”, hän kirjoitti kotiin.⁶⁶¹ Herman Kellgren käytti samantyyppistä ilmaisua vallankumouksen jälkeen: ”[...] olen nähnyt historian tekevän itseään ja kuullut ihmiskunnan edistymisen pauhun.”⁶⁶² Pariisi oli ”ihmiskunnan sydän, josta kaikki elämä ja liike on peräisin” ja siellä sen kuuli sykkivän. Vallankumouksen jälkeen hän katseli ”uuden maailman luomuksia”.⁶⁶³ Hegeliläisessä viitekehyksessä se, että ”historia teki itseään” on tulkittavissa maailmanhengen itsensä tiedostamisprosessin keskiöksi. Tuolla historian hetkellä ranskalaiset olivat edistynein kansakunta, jonka kautta maailmanhenki kehittyi.

Herman Kellgren kirjoitti J. J. Tengströmille pian helmikuun vallankumouspäivien jälkeen, karkauspäivänä 1848. Hän ryhtyi heti rakentamaan unohtumatonta ja vertaansa vailla olevaa kokemusta ja toivoi tietenkin, että Robert Tengström olisi ehtinyt nähdä kaiken. Hän ei antaisi noiden päivien muistoa pois mistään hinnasta; ne olivat kauneimpia, jotka hän oli elänyt. Erityisesti yhteisöllinen kokemus oli merkittävä. Hän oli kokenut yksityistä onnea ja toivoi sitä jatkossakin, ”mutta tällaisia päiviä, jolloin yksilö katoaa ja ilon väristys valtaa koko ihmiskunnan en varmasti enää saa kokea [...]”. Kokemus näyttää paenneen sanallistamista: hän ei

⁶⁵⁹ Herman Kellgren – J. J. Tengström 4.7.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”färgad af för friheten gjutet medborgare-blod”.

⁶⁶⁰ Herman Kellgren – J. J. Tengström 29.1.1848, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”denna stormiga tid”, ”en politisk uppfostran”.

⁶⁶¹ Robert Tengström – J. J. Tengström 23.5.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”Man känner att man är i centern af den verkstad, der historien göres.”

⁶⁶² Herman Kellgrenin kirjoitelma helmikuun 1848 vallankumouksesta 25.2.1848. Lähetetty J. J. Tengströmille 29.2.1848 kirjoitetun kirjeen mukana. Arkistossa Herman Kellgren – Tuntematon 25.2.1848, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”[...] jag har sett historien göra sig och hört dånet af mensklighetens framåtskridande.”

⁶⁶³ Herman Kellgren – J. J. Tengström 13.3.1848, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”mensklighetens hjerta, derifrån allt lif och all rörelse utgår”, ”skapelser af en ny verld”.

edes yrittäisi kuvailla kokemiensa vaikutelmien voimaa. Hän oli ollut koko viikon kuin kuumeessa. Henkilökohtaisista asioista kirjoittaminen tuntui mahdottomalta näiden tapahtumien keskellä.⁶⁶⁴

Keväällä nuorukainen uhkui luottamusta tasavaltaan: se vakiintui ja voitti luottamusta sekä maan ulko- että sisäpuolella. Kellgrenin mukaan vallankumous herätti vastakaikua kaikkialla Euroopassa; hän kertoi levottomuuksista Saksassa, Italiassa, Itävallassa ja Unkarissa. Pariisissa odotettiin kansalliskokouksen vaaleja, ja Kellgren suhtautui innostuneen ihannoivasti kansanvaltaan. Hallitusta tukivat miehet, joiden joukosta sen jäsenet oli otettu. Kansa näki työn puutteen takia nälkää, mutta lähti ulos rohkaisemaan hallitusta. Se olisi tarvittaessa valmis uhraamaan verensä jalon asian vuoksi. Kellgren julisti: ”Tänne ei tule enää koskaan kuningasta. Kansa, joka unohtaa itsensä, egoisminsa, joka pystyy kohottamaan itsensä aatteeksi on suvereeni kansa.” Kuningas Louis Phillippe oli Englannissa. Kellgrenin mielestä loppu oli häpeällinen kuten tämän koko elämä; tämä oli kaikkien inhoama ja kiroama.⁶⁶⁵ Huhtikuussa ulkomaiset lehdet ennakoivat sisällissotaa, mutta Kellgrenin mielestä mikään ei viitanut siihen, vaan tasavalta oli turvattu yleisessä ajattelutavassa. Vielä toukokuussa, kun kansalliskokoukseen ei sen valinnan jälkeen oltu tyytyväisiä ja kauppa ja teollisuus seisoivat, Kellgren luotti tasavallan pysyvyyteen – muun yrittäminen olisi hulluutta – eikä väkivaltaisuuksista hänen mielestään ollut pelkoa. Hegeliläisyyttä kaiuttaen hän uskoi, ettei mikään voisi estää yhteiskunnan järkevää kehitystä. Vallankumouksen aiheuttamat taloudelliset vaikeudet saivat Kellgreniltä varsin vähän huomiota. Hän toi ilmi työn ja ruuan puutteen, taloudellisen kriisin jatkumisen sekä kaupan ja teollisuuden ongelmat vain sivumennen.⁶⁶⁶ Levottomuuksista kuten mielenosoituksista ja työläisten ja kansalliskokouksen välisistä jännitteistä kirjoittamista hän näyttää jopa vältelleen.⁶⁶⁷ Kellgren jatkoi kirjeissään ihanteellisen kokemuksen kerrontaa, millä hän peitti merkit pinnan alla kuplineista ongelmista ja ihmisten kärsimän puutteen vakavuudesta. Ajallisesti kehityskertomuksen suunta oli vain eteenpäin.

Työläisistä Kellgren kirjoitti ihannoivasti. Työläisryhmät keskustelivat nykypäivän suurista ongelmista: työn järjestämisestä ja tulevasta kansalliskokouksesta. He

⁶⁶⁴ Herman Kellgren – J. J. Tengström 29.2.1848, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”men dagar som dessa, der individen försvinner och en darrning af fröjd genombärfvar hela mensklighet får jag säkert ej mer [...]”. Ks. myös 13.3.1848.

⁶⁶⁵ Herman Kellgren – J. J. Tengström 13.3.1848, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”En kung kommer hit aldrig mer. Ett folk, som glömmet sig sjelf, sin egoism, som kan höja sig till en idé är ett souveraint folk.”

⁶⁶⁶ Herman Kellgren – J. J. Tengström 13.3.1848, 18.4.1848, 23.5.1848, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

⁶⁶⁷ Castrén 1945, 291–292.

olivat ihailtavaa väkeä, joka puhui hyvin ja tahdikkaasti sekä ”luonnollisella ymmärryksellä”. Tästä ”tähän asti ylenkatsotusta yhteiskuntaluokasta” tuli näkyviin jaloja uhrautumisen ja yleveyden piirteitä päivittäin. Eräs työläinen oli Kellgrenin mukaan sanonut, että monarkia halusi heidän istuvan ajattelemana, juoden ja pelaten krouveissa mutta tasavalta halusi heidän valistustaan. Kuten rikkailla heillä ei ollut salonkia, johon mennä, joten he olivat ”ulkona julkisilla paikoilla; sieltä me etsimme sivistystämme keskusteluissa toistemme kanssa.” Kellgrenin esittämät lainaukset kuulostavat kovin selkeiltä. Ehkä kuvauksen innoituksena olivat työläisten keskustelut, mutta kirjoittaja lienee antanut oman panoksensa.⁶⁶⁸ Hänen mielestään Ranskan vallankumous 1848 oli varsinaisesti vasta alkamassa. Poliittinen osa oli valmis päivässä, kun monarkia kaatui, mutta nyt alkoi ”sosiaalinen vallankumous”. Hän odotti sen olevan rauhanomainen, vaikka muutos aiheuttaisi myös kaaosta. Tulossa oli täysin uusi yhteiskuntajärjestys, joka nostaisi monilukuisinta luokkaa, ja maksaisi kyöneleitä niiltä, jotka tähän asti olivat vähiten tottuneita itkemään. Pariisi ei ollut ennallaan: salongit, vaunut ynnä muut ”etuoikeutetun säädyn leikkikalut” olivat poissa, ja tilalle oli tullut kansa.⁶⁶⁹ Suhteessa vallankumouskevään eri ryhmittymiin Kellgrenin kannat olivat varsin radikaaleja ja hän katsoi asioita työläisten näkökulmasta.⁶⁷⁰ Kellgren samaisitui ”kansaan” ihannoivan etäisesti muttei nähnyt omaa etuoikeutettua asemaansa suhteessa siihen.

Kellgrenin tulevalle apelleen lähettämät kirjeet olivat Euroopan kuohuessa tulenarkoja – jopa kansallisesti. J. J. Tengströmin mukaan uutisia eurooppalaisesta politiikasta odotettiin kyllä, ja hänestäkin oli nyt hankalaa kertoa arkipäiväisistä asioista. Vallankumouskeväänä hän kuitenkin korosti erityisesti, ettei Kellgrenin pitäisi kirjoittaa politiikasta, vaikka tämän omakätiset kuvaukset ilahduttaisivatkin heitä. Hän painotti, että Suomessakin tapahtumista saatiin tietää lehdistä, myös ulkomaisista, ja muistutti varovaisuudesta, johon Euroopan myrskyisät olosuhteet velvoittivat heitä suomalaisina. Näin ei ollut vain yksityisten intressien vaan koko isänmaan vuoksi. J. J. Tengström perusteli politiikasta vaikenemista silläkin, ettei halunnut heidän kirjeenvaihtonsa kärsivän ja viivästyvän sen vuoksi. Kellgren vakuutti, ettei enää kirjoittaisi politiikkaa, missä hän ei kuitenkaan onnistunut. Hän arveli

⁶⁶⁸ Herman Kellgren – J. J. Tengström 13.3.1848, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”ett naturligt förstånd”, ”denna härtills föraktade samhällsklass”, ”ute på offentliga platsen; det är der vi söka vår bildning under samtal med hvarandra.”

⁶⁶⁹ Herman Kellgren – J. J. Tengström 23.5.1848, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”en social revolution”, ”de privilegierade ståndens leksaker”.

⁶⁷⁰ Castrén 1945, 288, 291–292.

jo kyllästyttäneensä J. J. Tengströmin aiheella, mutta hänellä ei ollut ketään, jonka kanssa keskustella suullisesti.⁶⁷¹

Kirjeiden lisäksi Kellgren kirjoitti helmikuun vallankumouksen tapahtumista pidemmän yhtenäisen kuvauksen, jonka hän lähetti J. J. Tengströmin kautta kotimaahan. Hän toivoi, että se voitaisiin julkaista *Morgonbladetissa* tai *Litteraturbladissa*. Hän ajatteli, että se voisi tuottaa iloa ja vastustaa vääriä vaikutelmia, joita esimerkiksi *Finlands Allmänna Tidning* pyrki levittämään. Hän oli tiettyjen, olletikin poliittisten, syiden vuoksi yrittänyt olla vain kertoja, vaikka sielu oli pohjalla. Silti kuvaus oli hänelle itselleen kuin päiväkirja. J. J. Tengström oli näyttänyt tekstiä muutamille ystäville ja lähettänyt sen sitten Kuopioon Kellgrenin isälle ja kirjoittanut myös Snellmanille. Hänen mielestään sitä ei ollut viisasta yrittää julkaista, ja Kellgrenkin lopulta jakoi tulevan appensa kannan; julkaiseminen olisi sekä turhaa että epäviisasta. Nuorukaisen mielestä oli pariisilaisen julkisuuden jälkeen vaikeaa ja vastenmielistä ajatella, että sanalla oli kahleet ja että hän voisi aiheuttaa itselleen ja muille ikävyyksiä.⁶⁷² Myös Kellgrenin ystävät arvioivat, että tekstin julkaiseminen oli mahdotonta. Fredrik Berndtson pelkäsi, että Kellgrenistä oli tulossa jo siinä määrin ranskalainen, että hänet lähetettäisiin täydentämään Castrénin filologiset tutkimukset – Siperiaan.⁶⁷³ Vaikka J. J. Tengström suhtautui vävynsä poliittisesti arkaluontoisiin kirjoituksiin varovasti, hän näyttää olleen niistä hyvin kiinnostunut: eräässä kirjeessään hän kiitti erityisesti kirjeen mukana tulleesta liitteestä, joka todennäköisesti oli tämä Kellgrenin vallankumouskuvaus.⁶⁷⁴

J. J. Tengströmin maltilliseen maineeseen nähden on mielenkiintoista, miten paljon ja kiihkeästi nuori Kellgren kirjoitti tasavaltalaisista ja jopa sosialistisista näkemyksistään tulevalle apelleen. Se kertonee innostuneesta varmuudesta asian voittoon ja oikeutukseen, mutta parhaan ystävän kuoleman jälkeen kirjeet toimivat omien ylitsepersuavien kokemusten käsittelyn ja jäsentelyn paikkoina. Voi pohtia, oliko edes olennaista, kuka vastaanottaja oli, vai oliko Kellgren itse asiassa vakuuttunut,

⁶⁷¹ J. J. Tengström – Herman Kellgren 1.4.1848, 29.4.1848, 27.5.1848, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK; Herman Kellgren – J. J. Tengström 18.4.1848, 20.6.1848, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

⁶⁷² J. J. Tengström – Herman Kellgren 1.4.1848, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK; Herman Kellgren – J. J. Tengström 29.2.1848, 18.4.1848, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK. Ks. myös Herman Kellgrenin kirjoitelma helmikuun 1848 vallankumouksesta 25.2.1848. Arkistossa Herman Kellgren – Tuntematon 25.2.1848, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

⁶⁷³ Castrén 1945, 301–302. Kellgrenin selostusta luettiin innolla etenkin Savo-karjalaisessa osakunnassa, ks. Klinge 1989b, 188–189. Vallankumousuutisen saapumisesta helsinkiläisylioppilaiden tietoon, ks. myös Klinge 1967, 148–149, 152.

⁶⁷⁴ J. J. Tengström – Herman Kellgren s.a. [kevät 1848], Coll. 99.2, Kellgreniana, KK.

että appi maltillisen kuorensa alla sympatisoi tai vähintään ymmärsi tasavaltalaisia päämääriä.

Pariisissa tunnelma työläisten ja kansalliskokoukseen enemmistön saaneiden maltillisten tasavaltalaisten välillä kiristyi kesään tultaessa. Tilanteen kärjistyessä Kellgren oli jo matkustanut eteenpäin Lontooseen. Kesäkuun 23. päivä työläiset aloittivat aseellisen taistelun kansalliskokousta vastaan. Näiden lisäksi alkoi kuitenkin nousta bonapartistinen suuntaus. Louis Napoléon valittiin kansalliskokouksen jäseneksi kesäkuussa, puoli vuotta myöhemmin tasavallan presidentiksi ja neljä vuotta myöhemmin hän oli Ranskan keisari.⁶⁷⁵ ”Ranska tasapainoilee vapaan tasavallan ja keisarikunnan välillä”, Kellgren pohti jo kesällä 1848.⁶⁷⁶

Helmikuun vallankumouksen jälkeen Suomen venäläinen hallinto oli valmiudessa kukistaa mahdolliset levottomuudet aseellisesti. Yliopistolla varoiteltiin lukemisvalinnoista, juopottelusta ja kaduilla laulamisesta. Opettajien ja opiskelijoiden ulkomaanmatkat kiellettiin. Suomessa innostus ja ymmärrys Ranskan tapahtumista oli aluksi vähäistä. ”Hullu vuosi” sujui rauhallisesti ja merkkitapahtumaksi on jäänyt ylioppilaiden Floranpäivän kevätjuhla 13. toukokuuta. Juuri tuona vuonna sille saatiin lupa monien epäävien päätösten jälkeen. Juhlan poliittisen vaarattomuuden takuumiehenä toimi Fredrik Cygnaeus. Klingen tulkinnan mukaan juhla oli ”mielipiteiden ohjausmanööveri”, jolla haluttiin kääntää ”latentti vallankumouksellisuus lojaaliksi suomalaisuuden ylistykseksi”. Ylioppilasnuoriso oli yleisesti edistyksellistä mutta ajan aatevirtaukset eivät olleet ehtineet eriytyä toiminnalliseksi, poliittiseksi liikehdinnäksi. Vallitsevia oloja vastaan oli oppisitiomieltä, mutta positiivinen ohjelma puuttui.⁶⁷⁷ J. J. Tengström kirjoitti kevätjuhlasta Kellgrenille kommentoiden lyhyesti, että kaikki olivat olleet ilmeisen tyytyväisiä. Hän ei itse ollut mukana, koska oli sairaana. Cygnaeus oli ehdottanut maljoja kanslerille ja Suomelle, hän tiesi kuitenkin kertoa.⁶⁷⁸ Kellgren oli iloinen, että ylioppilaat olivat saaneet juhlaan luvan. Hän näyttää kuitenkin suhtautuneen hallinnon toimiin kyynisesti ja tulkinneen ne ajan ja olosuhteiden vaatimaksi järjestykseksi ja poikkeukseksi. ”En rakenna sellaiselle armolle”, hän kirjoitti.⁶⁷⁹

⁶⁷⁵ Castrén 1945, 291–295.

⁶⁷⁶ Herman Kellgren – J. J. Tengström 20.6.1848, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”Frankrike väger emellan en fri republik och ett – kejsaredöme.”

⁶⁷⁷ Klinge 1967, 149, 152, 159; 1989b, 188–189 (sit.). Cygnaeus sai samoihin aikoihin Aleksanterin stipendin, jolla saattoi peitellä velkojaan.

⁶⁷⁸ J. J. Tengström – Herman Kellgren 27.5.1848, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK.

⁶⁷⁹ Herman Kellgren – J. J. Tengström 20.6.1848, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”Jag bygger ej på

Kellgrenin edistysoptimismi muuntui levottomuudeksi epävarman tulevaisuuden edessä. Maailmanmeno alkoi näyttää merkilliseltä ja Herakleitosta siteeraten vain muutos pysyvältä. Hän pohti siirtymävaiheen lamauttavan aiemman kukoistuksen ja uuden maailma olevan syntymässä, mutta se ei tapahtuisi kivutta. Kellgren uumoili yleiseurooppalaista sota: monarkistinen ja demokraattinen prinssiippi tulisivat taistelemaan Euroopassa. Demokratialla oli puolellaan massa, mutta se oli sekasortoinen ja kuriton, eikä sillä ollut, kuten nyt näytti, miehiä, jotka kykenivät pitämään vallan. Monarkialla oli rikkauksia ja etenkin yksi mies, keisari Nikolai, joka seisoi valmiina Puolassa, Euroopan rajalla, joukkojensa kanssa. Nyt Kellgren näytti pelkäävän väkivaltaisuuksia, joissa työväenluokka oli osallisena.⁶⁸⁰ Gunnar Castrénin tulkinnan mukaan helmikuun vallankumous jätti jälkeensä pettymyksen, jonka myötä Kellgrenin näkökulma maailmaan muuttui kriittisemmäksi ja realistisemmaksi.⁶⁸¹ Suomessa Kellgren kuitenkin jatkoi konkreettisia kansallisia, osin radikaalejakin pyrkimyksiään, jotka koettelivat sanomisen ja julkaisemisen rajoja, muun muassa *Suometar*-lehdessä ja kirjakauppiaana.⁶⁸²

sådan nåd.” Ks. myös Castrén 1945, 308.

⁶⁸⁰ Herman Kellgren – J. J. Tengström 20.6.1848, 25.7.1848, 29.8.1848, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

⁶⁸¹ Castrén 1945, 315.

⁶⁸² Ks. tarkemmin luku ”Tikkasen ja Kellgrenin kansallinen konserni”.

4 PERHEEN URAT JA POJAT

4.1 Mieheyden relationaalinen rakentaminen

Robert Tengströmille ja Herman Kellgrenille nuorukaisen kasvutehtävä aikuiseen, itsenäiseen mieheyteen ja oman paikan löytäminen olivat minuuden rakentamisen ja itseymmärryksen kannalta ratkaisevia kysymyksiä. Mieheyden homososiaalinen kenttä oli tässä keskeinen areena.⁶⁸³ Keskinäinen, läheinen ystävyys oli Tengströmille ja Kellgrenille emotionaalisesti ja aatteellisesti tärkeä. Lievää jännitettä loi sukupuolittunut suhdetriangeli Sofi Tengströmin kanssa. Tunnesiteessään nuorukaiset hahmottelivat tulevaa kohtaloaan suomalaisuusliikkeen johtohahmoina. Ihailut, vanhemmat mentorit tarjosivat myös minuuden hahmottelun heijastuspintoja, mikä näkyi nuorten miesten keskinäisissä kirjeissä.

4.1.1 Sydäntovereiden peilisuhde

Robert Tengström ja Herman Kellgren olivat parhaat ystävät, joita yhdisti voimakas emotionaalinen side sekä aktiivinen aatteellinen toiminta. Heidän säilynyt kirjeenvaihtonsa alkaa kesästä 1844, jolloin molemmat tahoillaan matkustivat Suomen sisämaassa. Se jatkui Robert Tengströmin kuolemaan eli vuoden 1847 syksyyn ja käsittää noin 70 kirjettä, joista osa on parhaimmillaan yli kymmenen liuskaa käsittäviä ”tutkielmia” itsestä ja ystävydestä, kymmenkunta taas lyhyitä, saman kaupungin sisällä lähetettyjä käytännöllisiä viestejä.

Ystävysten kirjeenvaihto oli emotionaalisesti hyvin intensiivistä. Gunnar Castrén kirjoittaa Kellgrenin ja Tengströmin olleen kuin kaksoisveljet, jotka rakensivat tunteen täydellisestä yhteisymmärryksestä ja yhteisestä ideaalista, mikä muistutti 1700-luvun ystävyyskulttia. Säätyläiskulttuurin emotionaalinen miesystävyyks oli

⁶⁸³ Ks. tarkemmin ”Nuoruuden murroskauden kilvoittelu”. Homososiaalisuudesta ks. esim. Markkola et al. 2014, 15; Tosh 2007, 6.

kuitenkin voimissaan seuraavallakin vuosisadalla. On esitetty, että intiimit ja romantiset ystävyydet olivat keskeisiä monien 1800-luvun keskisäätyisten nuorukaisten elämässä. Ne olivat tärkeitä erityisesti nuoruuden siirtymävaiheessa, kun pojat alkoivat etäännyä perheestään ja kohdata aikuisuuden asettamia vaatimuksia. Näiden ystävyyksien on nähty olleen tyypillisiä Venäjällä, erityisesti yliopisto-opiskelijoiden kesken, missä ne saattoivat kiinnittyä yhteisiin poliittisiin tavoitteisiin, sortavan hallituksen vastustamiseen. Myös Suomesta löytyy esimerkkejä 1800-luvun lopultakin. Voimakkailla tunnerekistereillä sivistyneistön miehet tekivät eroa alempien luokkien miehiin. Miesten välisen tunneilmaisun rajojen on kuitenkin tulkittu kaventuneen 1800-luvun mittaan, kun käsitykset sukupuolieroista polarisoituivat biologisoinnin ja essentialisoinnin myötä. Ne johtivat negatiivisempiin asenteisiin epämiehekkyyttä ja homoseksuaalisuutta kohtaan.⁶⁸⁴

Rajanveto tunne- ja ystävyyssuhteiden eroottisuuden ja ei-eroottisuuden välillä on vaikeaa. Ylenpalttiset kiintymyksen ja kaipauksen ilmaisut olivat tavallisia samaa sukupuolta olleiden ystävysten, sekä naisten että miesten, kirjeissä, vaikka he olisivat olleet hyvin sitoutuneita heteroseksuaalisiin suhteisiin. Rakkauskäsitys ylipäätään oli 1800-luvulla monipuolisempi, eikä samalla tavalla seksualisoitu ja parisuhteeseen painottunut kuin usein nykyään. Voidaan tulkita, että miesten välisten kirjeiden emotionaaliset ilmaisut eivät olleet samalla tavalla seksuaalisesti latautuneita kuin niitä nykypäivänä luettaisiin, tai on mahdollista, että niissä oli eroottinen sävy ilman, että sitä olisi luokiteltu epämiehekkääksi. Samoin raja eroottisen ja ei-eroottisen ilmaisun välillä ei välttämättä ollut yhtä terävä kuin millaiseksi se on myöhemmin rakentunut. Seksuaalisuutta tutkittaessa ja tulkittaessa käsitteiden historiallisuuden ja kulttuurisidonnaisuuden pitäminen mielessä on erityisen olennaista. On vastuullista tiedostaa, että kaikkiin kysymyksiin ei voi saada vastausta vähäisistä tai hiljaisista lähteistä.⁶⁸⁵ Aineiston suhteen täytyy noudattaa erityistä varovaisuutta, jotta ei tulisi projisoineeksi nykyläisiä 1800-luvun puolivälin maailmaan ja olettaisi seksuaalista vetovoimaa

⁶⁸⁴ Brodie & Caine 2014, 239–240, 244–246; Castrén 1945, 24; Jalava 2005, 414–415; Liliequist 2006, 167–173; Mosse 1988, 74–75; Siltala 1999, 18, 32–33; Tosh 2005, 336–338; 2007, 109–110.

⁶⁸⁵ Brodie & Caine 2014, 235; Dahlberg & Timosaari 2014, 99, 109; Davidoff 2013, 74–75; Liliequist 2006, 167–170; Ollila 2000, 130; Tosh 2007, 110; Vares 2005, 82–83. Vastaavasti tuoreessa tutkimuksessa on esitetty, että heteroseksuaalisten nuorten miesten ystävyydet ovat muuttuneet läheisemmiksi sekä henkisesti että fyysisesti, kun homofobia on vähentynyt. Ks. Robinson & al. 2018. Myös naisten välisen ystävyyden kohdalla on tuotu esiin kirjeenvaihtojen tunnekylläisyys ja pohdittu sen mahdollisia seksuaalisia sävyjä. Kiihkeät ilmaukset on kuitenkin yleensä tulkittu ajan tunnekeskustelujen tyyliin kuuluviksi. Ks. Ollila 2000, 120, 128–130, 135; Sulkunen 1995, 34–35; Vares 2005, 81–84.

tai fyysistä läheisyyttä anakronistisesti. Toisaalta riskinä on, että platonisoivien ja varovaisten luentojen vuoksi seksuaalisuus jää kirjeistä tunnistamatta.

Erossa ollessa kirje oli ainut keino ajallis-paikallisen etäisyyden ylittämiseen. Vaikka kirjeenvaihtoon liittyi kommunikaation rajoitteita ja katkoksellisuutta, se loi mahdollisuuden eritellä tunteita, toiveita ja tavoitteita uudella, arkielämästä poikkeavalla tavalla.⁶⁸⁶ Kellgrenin ja Tengströmin kirjeisiin pitkä ero viritti uuden intiimiyden tason, kun Kellgren lähti opintomatkalle keväällä 1846. Kyse ei ollut konkreettisesti eron kestosta tai välimatkan pituudesta, vaan jo niiden ennakointi tiivistä tunnerekisteriä. 1800-luvun olosuhteissa tilanne merkitsi epävarmuutta jälleennäkemisestä. Ero viritti tarpeen vahvistaa suhdetta, jonka ruumiillinen, jokapäiväinen muoto oli väliaikaisesti katkolla. Ystävän kirjeet antoivat vahvistusta tämän tunteista, mikä innoitti väkevämpään tunnepuheeseen. Murroskohtien kirjeet voivat purkaa ulos tiivistymiä itsestä, toisesta ja keskinäisestä suhteesta⁶⁸⁷.

Nuorukaisten kirjeiden tunnepuhe oli usein jollakin tavalla erillinen osio muusta kokonaisuudesta. Kiihkeiden, vuolaiden kaipauksen ja kiintymyksen ilmaisujen jälkeen kerronta saattoi muuttua varsin proosalliseksi omien ja ympäristön kuulumisten läpikäymiseksi. Joissain kirjeissä tunneosio oli erotettu jatkosta väliin piirretyin viivoin. Erottelut voi tulkita tunnepuheen merkityksen korostamiseksi: se oli erillistä arkisista jokapäiväisyyksistä.⁶⁸⁸ Kirjeet olivat tunneobjekteja, joihin kiinnittyi tunteita ja jotka todistivat toisen kiintymyksestä. Tämä linkittyi kirjesopimukseen ja sen vastavuoroisuuden periaatteisiin. Kirjeiden viipyminen aiheutti levottomuutta toisen tunteista.⁶⁸⁹ Kellgren oli osoitesekaannuksen vuoksi Leipzigissa kaksi kuukautta ilman kirjeitä, mikä teki hänet epävarmaksi läheisten kiintymyksestä. Hän oli ollut alakuloinen mutta kirjeet saatuaan kuin uudestisyntynyt. Kellgrenin näkemys kirjeenvaihdosta oli, että molempien piti käydä läpi toisen kirjeen kaikki kohdat, jotka kaipasivat vastausta.⁶⁹⁰

Kellgrenin ja Tengströmin kirjeissä ilmeni läheisissä suhteissa lähetetyille kirjeille tyypillinen fyysisen etäisyyden ylittämisen kuvittelu. Tengström asetti kaivatun ystävän samaan tilaan: ”Mitä antaisinkaan, jos voisin nyt siirtää sinut kamariini edes pariaksi silmänräpäykseksi!” Ystävysten kirjeissä etäisyyttä kuroivat umpeen toiveet

⁶⁸⁶ Eiranen 2016, 45. Ks. myös Leskelä-Kärki 2006, 70–71.

⁶⁸⁷ Vrt. Snellmanit, ks. Eiranen 2012, 80; Jalava 2005, 178.

⁶⁸⁸ Herman Kellgren – Robert Tengström 7.3.1846, 23.3.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Robert Tengström – Herman Kellgren 13.3.1846, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK.

⁶⁸⁹ Eiranen 2016, 43–44; Lyons 1999, 234–236; 2010, 178–179.

⁶⁹⁰ Herman Kellgren – Robert Tengström 5.6.1845 [po. 1846], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

toisen fyysisestä koskettamisesta: käden puristamisesta ja rintaa vasten painamisesta. Kellgrenin osakunnan, Savo-karjalaisten, juhlassa tämän kuva oli leijunut Tengströmin edessä niin, että hän luuli miltei näkevänsä tämän oikeasti. Myös Kellgren koki näkevänsä kaipaamansa läheiset silmiensä ja sielunsa edessä. Kirjeisiin saattoi liittyä ajatus toisen kehollisesta läsnäolosta kirjeen materiaalisuudessa, mitä melko äärimmäisellä tavalla sivuaa Kellgrenin vitsailu hänen käyttäessään poikkeuksellisesti punaista mustetta: Tengström voisi kuvitella sen olevan kirjoitettu hänen sydänverellään.⁶⁹¹

Nuorukaiset idealisoivat ystävyyttään ja vahvistivat näin tunnesidettään; he rakensivat suhteensa erityislaatuisuutta. Keskinäinen ystävyys ja kiintymys piirtyivät muita toveruuksia vasten syvällisinä. Heidän välillään oli muista suhteista erottuvaa henkistä ja emotionaalista läheisyyttä. He ilmaisivat eksplisiittisesti, että heidän ystävyytensä oli jotakin erilaista ja parempaa verrattuna muihin.

Tengström ja Kellgren korostivat, että juuri he kykenivät ymmärtämään toisiaan. Kellgrenin lähdön jälkeen Tengströmillä olisi saman tien ollut tuhat asiaa, joista hän olisi halunnut puhua. Hänellä ei ollut Helsingissä ketään, kelle olisi voinut avata sydämensä tai puhua luottamuksellisesti.⁶⁹² Tengströmin rakentamassa suhteen narratiivissa eron tuska sai merkityksen siitä, että se oli todiste keskinäisen siteen erityisyydestä.

Myös se on lohtu tässä surussa ja ilo joka on paljon arvoinen, että me niin pystymme kaipaamaan toisiamme. Ja toivon, että tämä kokemus tekee meistä korvaamattomia toisillemme koko elämämme ajaksi. Se ajatus tekee hyvää sydämelleni, virtaa kuin hunaja suonissani, että minulla on sellainen ystävä kuin Sinä. Tunnen itsessäni, että Sinun vuoksesi voisın uhrata kaiken minulle kalleimman, jos se siihen tulisi, ja minä olisin iloinen voidessani näyttää Sinulle sen.⁶⁹³

⁶⁹¹ Robert Tengström – Herman Kellgren 13.3.1846, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK, ”Kunde jag i ett nu förflytta dig hit i min kammar helst på ett par ögonblick hvad gafve jag ej för det!”; Herman Kellgren – Robert Tengström 10.3.1846, 4.8.[1846], 4.9.1847, 20.9.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Douglas 2011, 45; Eiranen 2016, 44–45.

⁶⁹² Robert Tengström – Herman Kellgren 13.3.1846, 20.3.1846, 10.5.1846, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK; Herman Kellgren – Robert Tengström 31.3.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

⁶⁹³ Robert Tengström – Herman Kellgren 20.3.1846, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK, ”Äfven det är en glädje i sorgen och en glädje som väl är värd mer än mycket att vi så kunna sakna hvarandra. Och jag hoppas den erfarenheten skall göra oss omistligare för hvarandra för hela vårt lif. Den tanken gör mig godt i i mitt hjerta, ja flyd/ter som honung genom mina ådror att jag har en sådan vän som Du. Jag känner på mig, att jag för Dig kunde uppoffra allt hvad jag äger dyrbarast, om det komme derpå an, och jag skulle vara glad att få visa Dig det.”

Tengström kirjoitti jo koko elämän ajaksi yhdistävästä raskaasta eron kokemuksesta, vaikka Kellgren oli ollut poissa hädin tuskin kolme viikkoa.

Nuorukaiset nostivat keskinäisen suhteensa muiden ystävyysien yläpuolelle yle-
villä määreillä: ylimaallisuudella ja puhtaudeella. Kellgren julisti: ”Ystävyys on pyhä
sana! mutta jos me emme ole ystäviä, niin en tiedä mitä maan päältä löydetävissä
on. Myös muita kutsutaan ystäviksi, mutta kun he tulevat lähemmäksi, niin huomaa
eron.”⁶⁹⁴ Ystävyys oli korvaamaton Jumalan lahja, joka annettiin harvoin ja jonka
onnekkaat vain kerran saivat. Se oli ”harvinainen kasvi”, jota tuli hoitaa ”kuin se olisi
noudettu paratiisista”.⁶⁹⁵ Tengströmkkin kirjoitti rakastavansa Kellgreniä ”enemmän
kuin kaikkia ystäviä maailmassa yhteenlaskettuna”.⁶⁹⁶ Hän iloitsi, miten puhtaalla
perustalla heidän ystävyytensä oli. Kun hän näki ”kaikki nämä nervanderilaiset, snell-
manilaiset, cygnaeuslaiset ja nordströmiläiset ystävyudet” hän ajatteli aina tuntevansa
kuitenkin ”maailmassa yhden, joka on luja kuin kallio”.⁶⁹⁷ Kellgren säesti, että tosiys-
tävää kohtaan tunsii niin suurta kunnioitusta, että se piti sydämen puhtaana. Hän teki
samoja vertailuja kuin Tengström: tavallinen ystävyys, kuten Snellmanin tai Nervan-
derin kanssa, ei lopulta ollut mitään. Tottumusta, usein omaa etua, samanmielisyyttä
tiettyissä asioissa. Kaikkiällä näki pitkämielisyyttä, ei ystävyyttä.⁶⁹⁸

Puhtauden ja ylimaallisuuden sanastoon pääsi tunkeutumaan kuitenkin demoni.
Kellgren vakuutti ystävälleen: ”Ei Robert! – Mitä sinä olet, sitä ei kukaan ole minulle;
uskallan sanoa, että meidän ystävyys on puhdas kuin hohtava kulta.” Joskus tä-
mä puhtaus oli saattanut saada pienen, ohimenevän tahran, mutta perusta oli puhdas
ja tahra on jahdattu pois kuin ”paha demoni, kuin paholainen taivaanvaltakunnan
enkelten joukosta”.⁶⁹⁹ Suoraviivaisin tulkintalinja tahra- ja demonikielikuvaston koh-
dalla on ajatella sen tarkoittavan parhaissakin ystävyyksissä välttämättä ilmeneviä
erimielisyyksiä. Toisaalta voi miettiä, viittaako puhtauden ja tahrojen retoriikka ja

⁶⁹⁴ Herman Kellgren – Robert Tengström 23.3.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”Vänskapen är ett heligt ord! men om vi ej äro vänner, så vet ej hvar den står att finnas på jorden. Man kallar äfven andra till vänner, men träder1 dem närmare, så märker man skilnaden.”

⁶⁹⁵ Herman Kellgren – Robert Tengström 24.9.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”[...] en rar planta, låt oss vårda den, som vore den hemtad från paradiset.”

⁶⁹⁶ Robert Tengström – Herman Kellgren 18.9.[1846], Coll. 99.2, Kellgreniana, KK, ”mera än alla jorderns vänner tillsammantagen”.

⁶⁹⁷ Robert Tengström – Herman Kellgren 20.9.1847, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK, ”alla dessa Nervanderska, Snellmanska, Cygnaiska, Nordströmska vänskaper”, ”en i verlden som är fast som hälleberget”.

⁶⁹⁸ Herman Kellgren – Robert Tengström 24.9.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

⁶⁹⁹ Herman Kellgren – Robert Tengström 23.3.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”Nej Robert! – Hvad du är, är ingen för mig; jag vågar säga, att vår vänskap är rent som det glänsande guldets.”, ”som en ond demon, en djufval bland himmelrikets englar.”

jopa demonien ja paholaisen nostaminen ilmaisujen joukkoon sellaisiin ystävyyspiirteisiin, jotka eivät olleet sallittuja – epäpuhtaisiin tai epäsiiveellisiin ajatuksiin tai jopa tekoihin. Se ei vaikuta todennäköiseltä mutta ei toki ole täysin poissuljettavissa-
kaan⁷⁰⁰.

Tengström ja Kellgren idealisoivat samuuttaan – ja tätä kautta itseään. He olivat toisilleen peilipinnat, joihin kohdistetut ihanteelliset piirteet heijastuivat takaisin itseen. Tengström korosti heidän samanlaisuuttaan ja sielunkumppanuuttaan. Hän puhuteli Kellgreniä puolikkaaksi sielustaan. He olivat luodut toisilleen.⁷⁰¹ Hän kirjoitti heidät eksplisiittisesti samaksi: ”Me olemme niin lähellä toisiamme, niin samanlaiset, että se mikä koskee yhtä, koskee samassa määrin myös toista.”⁷⁰² He tunnistivat itsensä toisissaan – näin he molemmat kirjoittivat. Tengström pohti, että he olivat syntyneet saman tähden alla ja heidän sielunsa musiikki kulki samassa sävellajissa. Kellgrenistä tuntui toisinaan, että heidän ajatuksensa osuivat liki sanatarkasti yksiin. – Olivathan he eläneet ja kasvaneet yhdessä. Berliinistä hän kirjoitti nähneensä ja kuulleensa kaiken vain puolinaisesti ilman ystäväänsä. Viereltä puuttui jotakin ja mieli oli alamaissa. Tengströmistä oli joskus jopa pelottavaa lukea Kellgrenin sydämeellisiä, intiimin tunteen sisältäviä kirjeitä sen suhteen, mitä niistä hänestä itsestään tulisi päivänvaloon.⁷⁰³

Ystävyys liittyi toisen ihannointi mutta toisaalta ideaalinen suhde kannusti itsen kehittämiseen. Tengström ei halunnut ystävänsä muuttuvan hiukkaakaan. Tällöin hän ei tuntisi tätä niin hyvin. Ei ollut olemassa mitään jaloa tai korkeaa tavoitetta, jonka arvoisena hän ei tätä pitäisi sellaisena kuin tämä nyt oli. Kellgren vakuutti pysyvänsä aina ystävyysyhteydessään samana, mutta monessa muussa voisi aina kaivata pientä parannusta. He eivät olleet enkeleitä ja usein kaipasi ystävän ymmärtävyyttä. Hän kuvasi ystävien olevan toistensa omatunto. Ystävyys kannusti heitä kaikkeen hyvään ja takasi, että he seurasivat oikean tietä. Kellgren vakuutti Tengströmin aikaansaavutuksen rohkaisevan myös häntä. Kateus oli ollut hänelle vaikea vihollinen, ja hän oli ylpeä päästessään siitä yli. Hän kertoi iloitsevänsä ystävän menestyksestä kuin se olisi ollut hänen omaansa. Samoin ystävän hyväksyntä antoi rohkeutta omaan

⁷⁰⁰ Ks. Tosh 2007, 110.

⁷⁰¹ Robert Tengström – Herman Kellgren 13.3.1846, 10.5.1846, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK. Yhtenä sieluna olemisesta ja samuudesta kirjoitti myös Yrjö Koskinen morsiamelleen Sofia Fribergille. Ks. Siltala 1999, 77.

⁷⁰² Robert Tengström – Herman Kellgren 20.3.1846, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK, ”Vi äro ock så nära hvarandra, så lika, att hvad som gäller om den ena, i samma mån gäller om den andra.”

⁷⁰³ Herman Kellgren – Robert Tengström 20.4.1846, 20.8.[1846], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Robert Tengström – Herman Kellgren 18.9.[1846], Coll. 99.2, Kellgreniana, KK.

työhön.⁷⁰⁴ Ystävän menestys saattoi kannustaa mutta peilisuhteessa vaarana oli ka-teuskin. Emotionaalisten siteiden vuoksi menestys voitiin kuitenkin tulkita jaetuksi; se edisti yhteistä tulevaisuutta ja asiaa.

Kellgren teki eroa Tengströmin ja muiden ystävien välille negaation kautta eden-neellä kerronnalla. Hän vertasi tätä hiljattain kohtaamaansa toveriin. Verrokkitoveri liikkui valmiiksi viitoitetuissa, ahtaissa piireissä ja ajatuksissa. Tältä puuttui ”sydämen lämpöä ja henkeä, se hyrskyisä kuohu verestä”, ja tämä oli liian harkittu – sellainen ihminen, joka ei edes pystyisi ottamaan harha-askelta.⁷⁰⁵ Robert Tengström vasta-si löytävänsä nämä ominaisuudet vain Kellgrenistä. Ilman niitä oli ”proosallinen jokapäiväisihminen”, hyvä ja vakava mutta hieman tylsä. Nämä olivat sinänsä kun-nioitettavaa väkeä, ja heidän kanssaan mielellään keskusteli ja vietti aikaa. Mutta tämä ei pitänyt silloin, kun piti saada maailmassa aikaan jotakin, johon ei voinut käsin tart-tua vaan joka vaati sielun kohottamista ja intoa.⁷⁰⁶ Ystäviissä syttynyttä intomielisiä isänmaallista paloa he kyllä arvostivat. Kuvatessaan ihailemiaan puhujia ja poliittisia hahmoja Robert Tengströmin ylistyssanoissa toistui usein miehin olemus tai luon-ne, lisäksi muun muassa rehellisyys, luonnollisuus vaka-us ja kunnioitettavuus.⁷⁰⁷ Mieheissä passio voitiin hallittuna käsittää positiiviseksi voimaksi.⁷⁰⁸ Kellgren ja Teng-ström ihailivat emotionaalista voimaa toisissaan ja samalla itsessään, mutta hallinnan puutekin saattoi nimenomaan olla tavallisuuden ylittämisen ja luovuuden edellytys. Toisaalta passion suuntaaminen jalo-on päämäärään, kuten isänmaan asiaan, voidaan tulkita myös sen hallinnan keinoksi. Ylevien päämäärien ajaminen vaati rohkeut-ta ja korkeampia ominaisuuksia. Niitä oli nimenomaan heillä kahdella – ei muilla. Keskinäistä yhteyttä korostaneella ja muut ulossulkevalla kerronnalla nuorukaiset rakensivat minuuksiaan toisiinsa ja keskinäiseen tunnesiteeseensä tukeutuen.

Kellgren ja Tengström rakensivat suhdettaan koko elämän jakamiseksi, mikä

⁷⁰⁴ Herman Kellgren – Robert Tengström s.a. [syyskuu 1845], 5.6.1845 [po. 1846], 24.9.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Robert Tengström – Herman Kellgren 20.9.1847, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK. Ks. myös Herman Kellgren – J. J. Tengström 28.8.s.a. [1846], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

⁷⁰⁵ Herman Kellgren – Robert Tengström 23.3.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”hjertervärme och geist, det brusande svallet i bloden”. Ks. myös 5.6.1845 [po.1846]; Castrén 1945, 123. Castrénin mukaan ystävä, ”Hufeland”, johon vertailua tehtiin oli Anton Alftan.

⁷⁰⁶ Robert Tengström – Herman Kellgren 10.5.1846, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK, ”dessa prosaiska hvardagsmenniskor”.

⁷⁰⁷ Robert Tengström – Föräldrar och syskon (arkistossa J. J. Tengströmille) 6.8.1843, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Robert Tengström – Herman Kellgren 14.8.1845, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK; Herman Kellgren – Robert Tengström s.a. [syyskuu 1845], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Robert Tengström – Carolina Tengström 17.11.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

⁷⁰⁸ Shields 2010, 97–98.

läheni sen rinnastamista avioliittoon. On tulkittu, että nuorten miesten ystävyyskiin liittynyt aviollinen kieli ei viitannut suhteiden seksuaalisuuteen vaan niiden asemaan avioliiton emotionaalisena vastineena. Nämä ystävydet jäivät usein sivuun avioliiton myötä.⁷⁰⁹ Kellgrenin ilmaisut noudattelivat liki vihkikaavaa, vaikka hän korosti ystävyyttä:

Robert, sydämeni kuuluu sinulle, niin paljon kuin ystävyysden mahdissa on antaa; suljen sinut rintaani vasten, oma Robertini! Suokoon Jumala meidän pitkään elää näin yhdessä, yhdessä työskennellen, yhdessä nauttien elämän lahjoista, jakaen pahan ja hyvän myötä- ja vastoinkäymisissä!⁷¹⁰

Sydän oli Tengströmin, mutta vain siinä määrin kuin ystävyydelle oli mahdollista ja soveliaista – ei siten kuin romanttiselle tai eroottiselle rakkaudelle. Tästä huolimatta ei ollut mahdotonta jatkaa ystävyysden kertomista aviosuhteeseen liittyvin ilmauksin. Myöhemmin Kellgren liitti veljeyden samantyyppiseen ilmaukseen: heidän piti ”jakaa kuin veljet hyvä – ja paha!”⁷¹¹

Kellgren vertaili rakkautta ja ystävyyttä: ”Muistatko, miten aina sanotaan, että rakkaus ei koskaan kyllästy ikuisesti toistamaan samoja fraaseja; hiukan samaan suuntaan kallistuu ystävyys, se vain on vaatimattomampi.”⁷¹² Vaikka nuorukaisten keskinäinen ystävyys on tulkittavissa rakkauden muodoksi heidän tunnustaessaan tunteitaan toisilleen Kellgren teki eron romanttisen rakkauden ja ystävyysden välille. Tästä päätäten romanttisten rakastavaisten viestien pitäisi olla sävyltään vielä intensiivisempiä kuin ystävyysden kirjeiden, vaikka nekin kuohuivat tunteita. Valitettavasti Herman Kellgrenin ja Sofi Tengströmin/Kellgrenin kirjeitä ei ole säilynyt vertailukohdaksi. Kellgrenin huomio fraaseista paljastaa myös, että hän oli konventioiden metatasolla tietoinen tunneilmaisujen toisteisesta luonteesta, mutta ei näyttänyt pitävän sitä merkkinä niiden epäaitoudesta.

⁷⁰⁹ Brodie & Caine 2014, 245.

⁷¹⁰ Herman Kellgren – Robert Tengström 23.3.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”Robert, mitt hjerta tillhör dig, så mycket vänskapen mäktar gifva; jag slutar dig till mitt bröst, egen Robert! Mätte Gud låta oss länge lefva så tillsamman, tillsamman arbetande, tillsammande njutande lifvets gåfvor, delande ondt och godt i lust och i nöd!” Kihlausta muistuttavista sanamuodoista ks. myös Liliequist 2006, 168–169.

⁷¹¹ Herman Kellgren – Robert Tengström 4.12.[1846], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”dela som bröder godt – och ondt!”

⁷¹² Herman Kellgren – Robert Tengström 24.9.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”Kommer du ihåg, huru man alltid sagt, att kärleken alldrig tröttnar, att evigt upprepa samma fraser; litet åt samma håll lutar vänskapen, blott att den är mera blygsam.”

Elämän ehdoton jakaminen kurottui jopa yhdessä kuolemiseen. Kellgreniä kosketi syvästi Lucrezia Borgia -oopperan ystävykset Orsini ja Gennaro, jotka vanhoivat elävänsä ja kuolevansa yhdessä ja menehtyivät myrkkyyn samasta maljasta. Hän mietti, että hekin olisivat voineet järjestää niin, ettei heidän olisi tarvinnut erota. ”Tulevaisuudessa elämme ja kuolemme kuin veljet yhdessä!” Kellgren kirjoitti.⁷¹³ Tengström viittasi samaan oopperaan ja oli vastavuoroinen Kellgrenin ajatuksille: ”Kuolemassa ja elämässä Herman, olkoon tämä meidän peruuttamaton päätöksemme ja uskon että sen kautta olemme voittaneet kaiken. Sillä sellainen ystävyyden side kuin meidän on elämä ja toimeliaisuus ja pitää sisällään kaiken mikä on elämisen ja työskentelemisen arvoista.”⁷¹⁴ Kellgren ajatteli, ettei ollut mahdollista, että he eroaisivat; he kuuluivat yhteen. Hän kuvitteli jo, miten he vanhoina iloitsisivat katsoessaan takaisin menneeseen.⁷¹⁵ Näissäkin ilmauksissa ystävyys heijasteli avioliittomaisesti pysymistä yhdessä kuolemaan asti, mutta Kellgren liitti tähän jälleen veljeyden sanaston, joka lienee tehnyt vakuutuksista sallitumpia verrattuna avioliittoon rinnastumiseen. Tärkeä aspekti oli myös käsitys ystävyydestä heidän elämäntyönsä tukena ja resurssina.

Läheisiin ystävyyksiin liitettiin muutoinkin 1800-luvulla erityisesti sisarussuhteisiin liittyvää sanastoa.⁷¹⁶ Kellgrenin ja Tengströmin keskinäisen veljeyskerronnan käsitesiirtymässä ystävyydestä sukulaisuuteen ei ollut kyse vain vakiintuneista puhuttelutavoista vaan syvällisemmän yhteyden muovaamisesta. He käyttivät voimakkaampia tunnesanoja; he olivat paitsi ”sydänystäviä” myös ”sydämen veljiä” ja ”kaksosystäviä”.⁷¹⁷ Sukulaisuussuhteen kaltaista sidettä vahvistettiin kertomalla omaa kiintymystä toisen perheeseen erityisen vahvaksi. Tätä kautta siihen kiinnityttiin emotionaalisesti ja keskinäinen suhde sukulaisuudenkaltaisena vahvistui. Kellgreniä yhdisti Tengströmin perheeseen myös Sofi Tengströmin kanssa solmittu kihlaus. Li-

⁷¹³ Herman Kellgren – Robert Tengström 20.4.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”I en framtid skola vi lefva och dö som bröder tillsammans!”

⁷¹⁴ Robert Tengström – Herman Kellgren 10.5.1846, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK, ”I död och lif Herman, må detta vara vårt oåterkalleliga beslut och jag tror vi skola derigenom hafva vunnit allt. Ty ett vänskaps band som vårt är lif och verksamhet och innesluter i sig allt som förtjenar att lefva och verka för.”

⁷¹⁵ Herman Kellgren – Robert Tengström 24.9.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

⁷¹⁶ Brodie & Caine 2014, 223–224.

⁷¹⁷ Ks. esim. Herman Kellgren – Robert Tengström 5.6.1845 [po. 1846], s.a. [20.8. tai 8.9.1846], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Robert Tengström – Herman Kellgren 20.3.1846, 18.9.[1846], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK. Ilmaiset olivat esim. saksaksi ”Busenfreund” ja ruotsiksi ”hjärtas broder” ja ”tvillinge vän”.

säksi hän vaihtoi tunteikkaita kirjeitä tulevien appivanhempiensä kanssa.⁷¹⁸ Robert Tengström puolestaan vakuutti, että koko Kellgrenin perhe oli hänelle ”rakkaampi kuin jos he olisivat minun läheisimpiä sukulaisiani ja enemmän kuin kukaan muu sinä, Herman”.⁷¹⁹ Tengström kirjoitti heidän olevan veljiä ”enemmän kuin yhdessä suhteessa”.⁷²⁰

Tengströmin ja Kellgrenin suhteessa peilikuvan hakeminen ja haltuunotto sai vielä yhden kierteen, kun molemmat haikailivat puolisoikseen sydänystävän lähintä naisvastinetta – tämän sisarta.⁷²¹ Läheinen ystävyys saatettiin sinetöidä naimalla ystävän sisar.⁷²² Tengströmin ja Kellgrenin kohdalla kyse oli ennemmin emotionaalisesta ja ehkä seksuaalisestakin haltuunotosta ulkokohtaisten, esimerkiksi taloudellisten intressien sijaan. Kaiken jakamisen ajatus jopa avioliittoon nähden ilmeni Kellgrenin miettiessä kansantarinoiden kerääjinä ja kielentutkijoina tunnettujen Grimmin veljesten ”kaunista” suhdetta ja anekdootteja siitä, miten nämä neuvottelivat siitä, kumpi avioituisi heidän yhdessä valitsemansa tytön kanssa. Jacob olisi sanonut Wilhelmille: ”tee sinä se, minä olen aiemmin toimittanut kaikenlaista meidän kummankin puolesta”. Nyt Wilhelm oli naimisissa ja Jacob edelleen naimaton.⁷²³

Nuorten miesten keskinäisten, läheisten ystävyyksien houkutusta lisäsi kouluuksellinen ja mahdollisesti myös oletettu älyllinen ero naisiin. 1800-luvun mittaan nousseet käsitykset sukupuolirooleista ja -ihanteista järjestelivät uudelleen tunneksiteitä ja niiden keskinäistä arvotusta. Sydäntoveria alettiin yhä enemmän etsiä miespuolisen ystävän sijaan vaimosta.⁷²⁴ Herman Kellgrenin ja Tengströmin sisarusten välille muodostui eräänlainen kolmiodraama, jossa erilaiset lähisuhteet olivat jännitteessä keskenään, kun ystävyys ihannoinnin ja rakkausavioliiton ideaalin välillä oli ristivetoa. Morsian ja ystävä ikään kuin kilpailivat Herman Kellgrenin huomiosta mutta toisaalta keskinäinen sisarussuhde oli Sofi ja Robert Tengströmille tärkeä. Yhteismitallista vertailua suhteiden välillä ei voi tehdä. Siinä missä Herman Kellgrenin

⁷¹⁸ Kihlauksesta ja suhteesta appivanhempiin ks. tarkemmin luku ”Vävyjen emotionaalinen kiinnittyminen”.

⁷¹⁹ Robert Tengström – Herman Kellgren 8.8.1845, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK, ”kärare än om de vore mina närmaste släktingar och mer än någon annan du, Herman”. Ks. myös 14.8.1845.

⁷²⁰ Robert Tengström – Herman Kellgren 10.5.1846, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK, ”i mer än ett afseende”.

⁷²¹ Ks. tarkemmin luku ”Vävyjen emotionaalinen kiinnittyminen”.

⁷²² Davidoff 2013, 61.

⁷²³ Herman Kellgren – Robert Tengström 20.4.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”gör du detta, jag har förut utträttat hvarje handa för oss båda”. Grimmeistä, erityisesti Bökendorfin piirin jäsenenä ja avioliitosta ks. Leerssen 2014, 60–62.

⁷²⁴ Jalava 2005, 186, 196–197; Tosh 2007, 109–110.

ja Robert Tengströmin väliltä on säilynyt useita kymmeniä kirjeitä, Herman Kellgrenin ja Sofi Tengströmin välisestä yhteydenpidosta on jäljellä vain joitakin runoja, eikä kirjeenvaihtoa ole arkistoissa lainkaan, vaikka siitä on muissa kirjeissä useita mainintoja.⁷²⁵ Sofi Tengström ja Herman Kellgren tutustuivat Robert Tengströmin välityksellä. Osin ajallisen järjestyksen, osin aineistomäärän eron kautta lähtökohdaksi tarjoutuu ajatus, että Robert Tengström olisi ollut Herman Kellgrenille näistä kahdesta ensisijainen suhde, ja kihlautuminen sisaren kanssa vahvistus perhepiiriin liittymiselle.⁷²⁶ Yhtä mahdollista on kuitenkin ajatella, että rakastuminen ystävän sisareen itse asiassa lujitti ystävyysuhdetta eikä päinvastoin.

Kolmikön kirjeenvaihdossa oli monenkeskisyyttä, joka ilmensi keskinäistä luottamusta, vaikka siinäkin tehtiin eri suhteiden välistä rajankäyntiä. Herman Kellgrenin kirjeet sisaruksille kulkivat samoissa kuorissa. Hän kehotti Robert Tengströmiä tiedustelemaan Sofi Tengströmiltä lisää uutisia joistain asioista tai lukemaan tämän saaman kirjeen. Huomautukset koskivat yleisiä kuulumisia tai sosiaalista elämää.⁷²⁷ Erään ystävän esittämään kosintaan liittyneessä luottamuksellisessa asiassa Robert Tengström tähdensi Herman Kellgrenille erikseen, ettei tämä saisi mainita edes Sofi Tengströmille mitään. Hänen itsensäkin oli ollut vaikeaa olla kertomatta sisarelleen, mutta Herman Kellgrenille hän paljasti asian, ”sillä sinulta minulla ei ole mitään salaisuuksia.”⁷²⁸ Toisaalla Robert Tengström vakuutti sisarelleen, että tällä oli hänen täysi luottamuksensa.⁷²⁹ Silti hän tässä asetti ystävyysuhden tärkeämmäksi kuin sisarussuhteen.

Sisarukset esiintyivät Kellgrenin kirjeissä usein rinnakkain. Odottaessaan kirjeitä malttamattomana hän mainitsi heidät molemmat. Hän vuorotteli, kenelle kirjoitti ensin, sillä ajankäytössä nämä kilpailivat keskenään. Hän pohti miten morsian, ystävä tai hän itse ehtisivät muuttua kaksi vuotta kestävä matkan aikana. He saattaisivat mennä erilaisia reittejä niin, etteivät kohdatessaan olisi enää yhtä läheisiä kuin aiemmin.⁷³⁰ Pois matkustaneelle Kellgrenille Robert ja Sofi Tengströmin, nimenomaan

⁷²⁵ Runoista ks. tarkemmin luku ”Kellgrenit: Rakkausideaalin muotoilu”.

⁷²⁶ Kellgrenin tulosta perhepiiriin ks. tarkemmin luku ”Nousevien säätyjen nuorukaiset”.

⁷²⁷ Herman Kellgren – Robert Tengström 24.7.1845, 2.8.1845, 3.1.[1846.], s.a. [tammikuu 1846]; 4.8.[1846], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK. Ks. myös Robert Tengström – Herman Kellgren 20.3.1846, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK.

⁷²⁸ Robert Tengström – Herman Kellgren 10.5.1846, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK, ”ty för dig har jag ingen hemligheter”.

⁷²⁹ Robert Tengström – Sofi Tengström 8.7.1847, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK. Sisarusten välisestä suhteesta ks. luku ”Lapsuudenperheen sisäiset suhteet”.

⁷³⁰ Herman Kellgren – Robert Tengström 15.8.1845, s.a. [tammikuu 1846], 12.1.1846, 10.3.1846,

molempien, kirjeiden saaminen oli järisyttävä kokemus.

Tiedätkö, kun sain sinun kirjeesi, jossa tiesin olevan myös kirjeen Sofilta, veri kuohui minussa, niin että käteni tärisivät ja silmäni sumenivat, niin että [en] pystynyt lukemaan mitään pitkään aikaan. – Monta kertaa olen sen jälkeen lukenut läpi teidän kirjeenne, ja aina kuin olisin juuri silloin saanut ne.⁷³¹

Aikalaiset ilmaisivat samankaltaisia tunnekuohuja sekä läheisten ystävien että rakastettujen kirjeitä vastaanottaessaan.⁷³² Herman Kellgrenin tapauksessa morsian ja ystävä olivat läsnä yhtäaikaan ja tasaveroisina.

Ystävyyden ylistysten lisäksi Kellgren korosti kirjeissään Robert Tengströmilä paikoin tunnesuhdettaan Sofi Tengströmiin. Matkalle lähdettyään hän kirjoitti vuolaasti tätä kohtaan tuntemastaan rakkaudesta ja ikävästä.⁷³³ Hän koki tarvetta purkaa mieltään, mutta halusi suojella kihlattuaan omilta ikävän tunteiltaan ja uskoutuiksi siksi tämän veljelle. Vaikka kiihkeän ystävyyden kontekstissa voisi ajatella, että uskoutuminen Sofi-ikävästä olisi ollut omiaan aiheuttamaan Robert Tengströmissä mustasukkaisuutta, Herman Kellgren näki avautumisensa luottamuksen osoituksena: ”Ellet olisi minulle se mikä olet, niin en koskaan paljastaisi tätä heikkoutta, jota miltei häpeän itse tunnustaa itselleni.” Hän pyysi Robert Tengströmiä kirjoittamaan, miten tämän sisar oli ottanut eron ja pitämään huolen, ettei tämä liiaksi jäisi murehtimaan ja kaipaamaan. Lopulta Herman Kellgren vähätteli pohdintojaan eronhetken valituksina ja vakuutti kukistavansa ne.⁷³⁴ Herman Kellgren käytti miespuolista ystävänsä uskottunaan ja varaventiilinään. Hän halusi tämän avulla suojella rakastamaansa naista ja pitää yllä kuvaa omasta vahvasta mieheydestään. Ystävällekin hän tasoitteli saavuttavansa jälleen ajan kanssa miehisen tunteiden hallinnan.

Robert Tengströmin kirjeistä välittyy tarve rinnastaa itsensä ja sisarensa – omaksi edukseen. Kuvattuaan omaa kiintymystään intentiisivin sanankääntein ja ylistettyään

23.3.1846, 4.5.1846, 20.9.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

⁷³¹ Herman Kellgren – Robert Tengström 23.3.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”Vet du, då jag fick ditt bref, deri jag visste att bref fanns äfven från Sofi, svallade blodet i mig, så att handen darrade och öfven för dunklades, så att jag kunde läsa något på en lång stund. – Många gånger har jag sedan genomläst edra bref, och alltid som om jag just då hade fått dem.”

⁷³² Ks. esim. Eiranen 2016, 44; Liliequist 2006, 168.

⁷³³ Ks. tarkemmin luku ”Kellgrenit: Rakkaudesta muotoilu”.

⁷³⁴ Herman Kellgren – Robert Tengström 10.3.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”Skulle ej du vara mig den du är, så skulle jag aldrig för dig blotta denna svaghet, som jag nästan skäms att sjelf tillstå för mig.”

ystävyyssuhdetta kaunopuheisesti syntyi iso kontrasti, kun hän sivuutti sisarensa naisellinen kaipauksen kirjallisella olankohautuksella:

Sofin vuoksi sinun ei tarvitse huolehtia. Tyttöjen kanssa on niin kuin laulussa sanotaan: ”kolme päivää itki hän ja sitten tuli hän tyytyväiseksi”. Heillä on ihmeellinen kyky mukautua kaikkiin olosuhteisiin. Sofin luonteenlaadun tunnet sitä paitsi entuudestaan. Hän elää sitä paitsi vanhempien ja sisarusten ja ystävien kanssa, – sellainen on tytön koko maailma.⁷³⁵

Robert Tengströmin tulkinnassa on hegeliläisiä kaikuja naisen heikommasta käsityskyvystä ja jopa erilaisesta kokemisen tavasta.⁷³⁶ Hän kertoi ystävyyttään Herman Kellgrenin kanssa joksikin korkeammaksi verrattuna tämän ja sisarensa väliseen suhteeseen. Miehet pystyivät ylevämpiin tunteisiin. Naisten tunteet eivät olleet yhtä syvällisiä ja he sopeutuivat nopeasti siihen, mitä heidän eteensä tuli. Naisen elämä pyöri vain kodin ja läheisten ympärillä, mihin sisältyi implisiittisesti ajatus, että Sofi Tengströmin maailma oli etäällä siitä ylevästä, minkä Robert Tengström ja Herman Kellgren miehinä pystyivät keskenään jakamaan. Vastauskirjeessään Herman Kellgren kommentoi kihlattiaan hyvin lyhyesti: ”Että Sofi on rauhallinen ja iloinen, tekee sydämelleni hyvää ja rauhoittaa minua. Tiedän kyllä ettei hän sen takia rakasta minua vähempää.”⁷³⁷ Näin Kellgrenkin sysäsi Sofi-pohdinnat syrjään homososiaalisesta ystävyyssuhteesta, jota nainen oli käynyt haastamassa.

Ajan sukupuolikäsityksessä miespuolinen ystävä ja naispuolinen morsian eivät välttämättä aidosti ”kilpailleet” keskenään, sillä he täyttivät erilaisen tarpeen miehen elämässä. Voi jopa ajatella, että Sofi ja Robert Tengström edustivat Herman Kellgrenille saman ”entiteetin” tai ”hengen” kahta eri ilmentymää. Naisen rooliin liittyi kuitenkin ambivalenssia: tämän piti erilaisesta olemuksestaan huolimatta ymmärtää miehensä päämääriä. Tässä kohdin oli morsiamen ja ystävän roolien potentiaalinen hankauspiste.

⁷³⁵ Robert Tengström – Herman Kellgren 20.3.1846, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK, ”För Sofi kan du vara obekymrad. Det är med flickorna, som det heter i visan: ”tre dagar gret hon och så blef hon nöjd”. De ha en underbar förmåga att finna sig i alla förhållanden. Sofis lynne känner du dessutom af gammalt. Hon lefver dessutom med föräldrar och syskon och vänner, – en sådan flickas hela verd.” Linaus on Erik Gustaf Geijerin runosta ”Vikingen”. Ks. Poesi av Erik Gustaf Geijer.

⁷³⁶ Ks. Jalava 2005, 188; Pulkkinen 2011, 52.

⁷³⁷ Herman Kellgren – Robert Tengström 31.3.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”Att Sofi är lugn och glad, gör mig hjertans godt och tryggar mig. Jag vet nog att hon därför ej älskar mig mindre.”

Nuorukaisten intiimien ja emotionaalisten kirjeiden kanssa kontrastoituvat Herman Kellgrenin ja J. J. Tengströmin kommentit Robert Tengströmin kuoleman jälkeisessä kirjeenvaihdossa. Kellgren kertoi ystävänsä isälle, että heillä oli harvoin tapana ”antaa ilmausta sille syvälle, hartaalle ystävyydelle jota tunsimme toisiamme kohtaan”. Hän kirjoitti olleensa yllätynyt Robert Tengströmin viimeiseksi jääneestä kirjeestä, jossa tämä ilman erityistä syytä hukutti hänet ystävyyden ja kiintymyksen ilmauksiin. Hän siteerasi kirjettä pitkästi J. J. Tengströmille.⁷³⁸ J. J. Tengström kommentoi, ettei Robert Tengström koskaan ollut puolella sanallakaan kehunut Kellgreniä tai puhunut heidän ystävyydestään. Hän kuitenkin piti vaitonaisuutta merkinä siitä, että he kuuluivat toisilleen kuin veljet, jotka rakastivat toisiaan mutteivät puhuneet siitä, koska eivät pitäneet toisiaan erillisinä.⁷³⁹ Tunneilmaisujen puute kääntyi tässä ajatuskuviossa niin, että kaikkein tärkein ja läheisin oli niin ilmeistä, ettei sitä erikseen tarvinnut vakuutella.

Kellgrenillä on kuitenkin täytynyt olla hyvässä muistissa ystävysten 1½ vuotta aiemmin toisilleen lähettämät tunneintensiiviset kirjeet. Välissä oli toki proosallisempiakin viestejä, mutta viimeisen syksyn emotionaalinen viesti ei kirjekokoelman kokonaisuudessa näytä yllättävältä. Kommentit ovat kuitenkin muistutus kirjeenvaihdon ja elämän välisestä suhteesta: vaikka intensiivisen emotionaaliset kirjeet arkistokokoelman kokonaisuudessa ovat hallitsevassa roolissa, niiden merkitys tai tunneilmaisun rekisteri saattoi elämän ja ystävyyden kokonaisuudessa olla lyhyt vaihe.⁷⁴⁰

Robert Tengströmin myötä Kellgren koki menettäneensä jotakin korvaamaton: hän ei koskaan enää saisi nuoruudenystävää.⁷⁴¹ Nuorempana ihmisiin tutustui helpommin, ”jokainen ’poika oli veli’”.⁷⁴² Vanhemmiten ystävien löytäminen oli harvinaista. Viimeisimmissä kirjeissään Robert Tengströmille Kellgren kirjoitti: ”Olen varma, että et Sinä enkä minä, jos toinen meistä vaeltaisi pois täältä, enää pystyisi löytämään toista, vaan sydämeen jäisi jäljelle ikuinen tyhjyys.”⁷⁴³

⁷³⁸ Herman Kellgren – J. J. Tengström 21.11.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”gifva uttryck åt den djupa, innerliga vänskap vi hyste för hvarandra”.

⁷³⁹ J. J. Tengström – Herman Kellgren 7.12.1847, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK. J. J. Tengströmin ja Herman Kellgrenin läheisestä suhteesta Robert Tengströmin kuoleman jälkeen ks. luku ”Esikoispojan menetyt”.

⁷⁴⁰ Jeanette ja J. V. Snellmanin kirjeenvaihto oli varsin ongelmakeskeistä, mutta jotkin vihjeet saavat pohtimaan eletyn elämän ja kirjeenvaihdon välistä suhdetta. Pulmat saattoivat kiertyä auki nimenomaan kirjeissä arjen ollessa tasaisempaa. Ks. Eiranen 2014a, 14.

⁷⁴¹ Herman Kellgren – J. J. Tengström 7.12.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

⁷⁴² Herman Kellgren – Robert Tengström 8.9.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

⁷⁴³ Herman Kellgren – Robert Tengström 24.9.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”Jag är säker på,

4.1.2 Nuoruuden murroskauden kilvoittelu

Robert Tengström ja Herman Kellgren elivät tietoisesti nuoruuden murroskautta, joka ymmärrettiin 1800-luvulla ratkaisevaksi vaiheeksi aikuisen mieheyden saavuttamiselle. Miestä arvostettiin sen mukaan, millaiseksi hän oli tehnyt itsensä, ja täyden, maskuliinisen statuksen saavuttaminen liittyi vertaisilta saatuun tunnustukseen. Homososiaaliseen kenttään liittyi keskinäistä kilpailua, joka oli herkässä balanssissa toveruuden kanssa. Nuorukaisen tuli saavuttaa itsenäisyys, mikä tarkoitti toiminnan ja mielipiteen autonomiaa. Tunteellisuutta ei tarvinnut kieltää, mutta miehen tuli järkensä avulla saada hallintaan nuoruuteen kuuluvat intohimot ja saavuttaa vakaa yhteiskunnallinen asema, joka mahdollisti perheen ja oman kotitalouden perustamisen.⁷⁴⁴ Kellgren ja Tengström muodostivat yksikön, joka pyrki yhdessä, toinen toistaan emotionaalisesti tukien luomaan asemansa. Heille itsensä tekemisen areena oli laajasti ottaen akateeminen maailma mutta erityisesti kansallisuusaate. Toimittuaan joitakin vuosia suomalaisessa ylioppilasmaailmassa ja julkaisujen parissa heidän oli aika siirtyä eteenpäin, ulkomaille ja syvällisempään tutkimukselliseen toimintaan.⁷⁴⁵ Yleisesti ottaen ulkomaille suuntautuneen ”Grand Tourin” ajateltiin auttavan feminiinisestä kotielämästä irtautumisessa ja maskuliinisen itseluottamuksen luomisessa.⁷⁴⁶

Tengström kirjoitti vain hiukan yli 20-vuotiaana jokseenkin pateettisesti taakse jäävästä nuoruudestaan. Hän oli haikea ja tunsi alkavansa vanheta. Aiempi välitön, puhdas ja reflektoimaton ilo hälveni, mikä oli tuskallista. Hän tunsi välillä ”jäistä välinpitämättömyyttä”, vaikka aiemmin oli tuntiessaan ”palanut” joko rakkaudesta tai vihasta, ilosta tai surusta. Tengström näyttää olleen huolissaan tuntemiskykynsä jäähtymisestä.⁷⁴⁷ Kellgrenkin pani merkille ystävänsä taipumuksen poroporvarillisuuden ja vanhuuden uumoiluun, vaikkakin suotta.⁷⁴⁸ Jälleen miehen tuntemiskyvyn rooli positiivisena voimana nousee esiin.⁷⁴⁹ Aikuisen mieheyteen liitettiin tunteiden

att hvarken Du eller jag, om den ena af oss vandrade hädan, mera kunde finna en annan, utan det blefve ett evigt tomrum i hjertat kvar. ”

⁷⁴⁴ Jalava 2005, 186–187; Tjeder 2003, 39–44, 47–49; Tosh 2007, 3–4, 110–111.

⁷⁴⁵ Nuorukaisten urista ja matkoista ks. tarkemmin luku ”Isän seuraaja” ja ”Appi uramentorina”.

⁷⁴⁶ Tosh 2007, 113.

⁷⁴⁷ Robert Tengström – Herman Kellgren 14.8.1845, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK, ”frostig likgiltighet”, ”brunnit”. Ks. myös 22.7.1846.

⁷⁴⁸ Herman Kellgren – Robert Tengström 3.1.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Robert Tengström – Herman Kellgren 22.7.1846, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK.

⁷⁴⁹ Shields 2010, 97–98.

hallinta, mutta Tengström piti intensiivistä tuntemiskykyä voimavarana, jonka hän oli vanhenemisen myötä vaarassa menettää.

Kellgrenin kohdalla tärkeä siirtymävaihe nuoruuden opinnoista kohti itsenäistä aikuisen miehen aatteellista ja tieteellistä toimintaa oli vuosien 1846–1848 opintomatka Euroopassa. Henkilökohtaiset toiveet ja tunteet asettuivat ristiriitaan kansallisen projektin vaateiden ja oman aatteellisen minän kehittämisen kanssa. Hän matkusti pois ”väkivallalla itseään kohtaan” ja egoistinen itseriittoisuus – joka on tulkittavissa maskuliiniseksi ominaisuudeksi – oli poissa. Kotimaan olosuhteet tuntuivat kalliilta: hän jätti niin paljon kuin ihmissydän vain saattoi. Hän kuvasi romanttisin sanankääntein, miten hänet oli sidottu menneen iltaruskoon rakkauden sitein, eikä tulevaisuuden aamunkoitto kyennyt niitä voittamaan. Morsian, ystävä, vanhemmat, koti, isänmaa – kaikki olivat rakkauden valon kultaamia. Kirjeissä toistui ajatus siitä, että vasta kun oli menettänyt jotakin, saattoi tietää, mitä oli omistanut. Kellgren kuvasi joutuvansa kaikella järjen kylmällä mahdilla vakuuttamaan itselleen matkan välttämättömyyttä.⁷⁵⁰

Henkilökohtaiselle onnelle antautuminen olisi ollut uhka aatteellisten päämäärien toteuttamiselle. Kellgren kirjoitti yleisellä tasolla olosuhteista, mutta onni, ehkä jopa perhe-elämä, Sofi Tengströmin kanssa lienee ollut konkreettisin vaihtoehto aatteelliselle kasvumatkalle. Kellgren piti lähtöään välttämättömänä, sillä hänestä oli tulossa ”kuin lumottu” niin, että olisi miltei valmis jättämään tulevaisuutensa ja unelmoimansa kunnian, liki pettämään isänmaansa.⁷⁵¹ Hänen mielestään eron täytyi tapahtua, jottei hän kadottaisi toimintakykyään ja itsehallintaansa. Hän oli ollut niin kiintynyt läheisiinsä ja kotiinsa, että se teki vain selvemmäksi, että hänen oli pakko erota niistä, ”sillä aika määrättyille tavoilla ja rauhalliselle elämälle perheen parissa ei ole vielä ja [se] veisi ennen pitkää ainakin kaikki voimani ja toimeliaisuuteni.” Hän kirjoitti miltei häpeävänsä hentomielisyyttään ja apeuttaan suhteessa tavoitteeseen, joka hänellä oli edessään.⁷⁵²

Idealisoitu kaipauksen kerronta oli emotiivinen, ylistävä sukellus omiin tunteisiin ja tuntemiskykyyn eikä niinkään pyrkimys niiden tukahduttamiseen. Se vakuutti ys-

⁷⁵⁰ Herman Kellgren – Robert Tengström 10.3.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK. Ks. myös 7.3.1846. Itseriittoisuuden ihanteen maskuliinisuudesta ks. Siltala 1999, 89–90.

⁷⁵¹ Herman Kellgren – Robert Tengström 12.1.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”likasom förtrol-lad”.

⁷⁵² Herman Kellgren – Robert Tengström 10.3.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”ty tiden för bestämda vanor och ett lugnt lif i skötet af en familj är ännu ej inne och skulle i längden betaga åtminstone mig all kraft och all verksamhet.”

tävää ja ehkä hänen kauttaan morsiantakin Kellgrenin emotionaalisesta sitoutuneisuudesta heihin. Kerronnan kaari päätyi kuitenkin pyrkimykseen ylittää tunnemyrsky ja luoda menetykselle ja kaipaukselle mieli. Kellgrenin kilvoittelu henkilökohtaisten ja aatteellisten pyyteiden välillä merkitsi tunteiden järjestelmällistä hallitsemista, niiden uhraamista suuremman päämäärän hyväksi, mikä oli myös välttämätöntä aikuisen, aatteellisen mieheyden saavuttamiselle.

Tengströmin mielestä kuului asian luonteeseen, että Kellgrenillä oli ikävää. Hän kertoi tilanteen ja siihen liittyvät kokemukset yhteiseksi. Hän puhui eksplisiittisesti ”meistä molemmista” mutta myös ”meidän sydämistämme” ja ”meidän tunteistamme”. Tengström pohti ylevin sanankääntein ja lukuisin kielikuvin heidän elämänvaihtaan. Elämän kauneus ei ollut vain hilpeydessä vaan myös kyynelissä. Heidän täytyi kokea ”surun ja kaipauksen kiirastuli”. Nuoruuden ”kuohuvat kevättulvat” piti hillitä ”kapeampaan joenuomaan”. He olivat tähän mennessä nauttineet paljosta kauniista ja ihanasta, mutta nyt oli aika jollekin muulle: ”Emmehän elä täällä heittelehtiäksemme ilon hyökyaalloissa sinne tänne; vaan kasvaaksemme sellaista päämäärää varten, jolle voi uhrata ihmiselämän.” Hän lainasi Runebergin runoa, jossa lapsen osa oli nauraa ja nauttia, mutta nuorukaisen taistella ja luopua.⁷⁵³ Säkeisiin vetoaminen linkitti heidät ajatuksellisesti runoilijaan, joka oli yksi heidän esikuvistaan. Kärsimys ja emotionaalinen uhraus jalostivat nuorukaisesta itsenäisen miehen. Merkityksen niille antoi ja murroskauden yli työnsi suuremmalle päämäärälle antautuminen.

Yksinäisyys – erossaolo suvusta ja ystävistä – lisäsi matkustamisen aiheuttamaa emotionaalista painetta.⁷⁵⁴ Leipzigissa Kellgren vietti erakkoelämää, eikä hän ollut koskaan samalla tavalla tuntenut yksinäisyyden painoa. Tengströmin yksinäisyyden ja koti-ikävä kokemukset tiivistyivät, kun he joutuivat viettämään joulun erillään vaikka olivat molemmat Saksassa. Ystävysten välille syntyi kiistaa, sillä asialla oli Tengströmille suuri, kotiin ja juhlapäiviin kiinnittynyt emotionaalinen merkitys. Viestinvaihdon aikana turhautuneen Kellgrenin mielestä ystävän suhtautuminen oli lopulta jopa sentimentaalista ja lapsellista.⁷⁵⁵ Tengström itse asiassa liitti tilanteen

⁷⁵³ Robert Tengström – Herman Kellgren 20.3.1846, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK, ”[vi] begge”, ”vårt hjerta”, ”våra känslors”, ”Sorgens och saknadens skärself”, ”brusande vårflodena”, ”en smalare flodbädd”, ”Vi lefva ju ej här för att kastas hit och dit af glädjens svallvåg; utan för att uppfstras för ett mål, värdigt att offra ett menniskolif för.” Runebergiä Tengström lainasi näin: ”Att le och njuta det var barnets lott; men ynglingen är strida och försaka.” Ks. myös Runeberg 2002, 59–60, 282.

⁷⁵⁴ Yksinäisyyden ja ulkopuolisuuden tunteista matkoilla ks. myös luku ”Oman maan kokeminen”.

⁷⁵⁵ Ks. esim. Herman Kellgren – Robert Tengström 4.5.1846, 5.6.1845 [po. 1846], 19.12.[1846], s.a. [23.12.1846], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Robert Tengström – Herman Kellgren 16.12.1846,

aikuistumiseen. ”Emme ole enää lapsia, Herman, ja me pystymme kyllä lohduttautumaan”, hän lopulta alistui erillään olemiseen. Hän odotti, että jouluiltana todella vakavasti tuntisi ensimmäistä kertaa, millaista oli tulla mieheksi ja seisoa omilla jaloillaan.⁷⁵⁶ Jälleen emotionaalinen uhraus sommiteltiin osaksi miehistymisen juonta, jossa se sai mielen ja merkityksen. Kotoa 11-vuotiaana pois muuttaneen Kellgrenin näkökulmasta ystävän reaktio lienee vaikuttanut ylimitoitettulta.⁷⁵⁷ Opintomatkan aikana ystävykset pyrkivät sovittamaan yhdessäolon järkeviin tieteellisiin opintosuunnitelmiin ja kannustivat toisiaan niille paikkakunnille, jotka kuuluivat heidän omaan matkareittiinsä.⁷⁵⁸

Kellgrenin ja Tengströmin asema oli näkyvä 1840-luvun kansallisissa pyrinnoissä etenkin opiskelijoiden keskuudessa.⁷⁵⁹ Keskinäisissä kirjeissään he pyrkivät esittämään osakseen tulleen kunnioituksen ja ihailun kiusallisina, mutta tietoisuus omasta asemasta välittyy molempien kuvauksista. Tengström kertoi, että hänellä oli epämiellyttävä tunne, kun häntä kiiteltiin. Hän oli selvästi huomannut, että seurassa hänen ympärilleen keräännyttiin, latteuksille naurettiin ja kaikessa oltiin mukana ennen kuin hän ehti edes sanoa asiansa julki. Kellgren myönteli, että oli ikävää, jos muut juhlivat auktoriteettina ja parasta oli perääntyä. Kannatti lyhyesti ilmaista, mitä mieltä oli, mutta antaa puheen sitten olla. Oli parempi vaieta kuin yrittää tehdä vaikutusta ja hallita. Jos nautti arvostusta, saattoi vaikuttaa yhtä paljon sen kautta, että muut tunsivat henkilön ajattelutavan ja näkivät miten tämä toimi.⁷⁶⁰ Myös ajatukseen siitä,

Coll. 99.2, Kellgreniana, KK.

⁷⁵⁶ Robert Tengström – Herman Kellgren 21.12.[1846], Coll. 99.2, Kellgreniana, KK, ”Vi äro ej barn mera, Herman, och vi kunna väl trösta oss.”

⁷⁵⁷ Kellgrenin koulutuksesta ks. luku ”Nousevien säätyjen nuorukaiset”. Ks. myös Tosh 2007, 118–119.

⁷⁵⁸ Herman Kellgren – Robert Tengström 8.8[po. 9].1846, 3.10.1846, 14.12.1846, 19.12.[1846], s.a. [23.12.1846], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Robert Tengström – Herman Kellgren 18.9.[1846], Coll. 99.2, Kellgreniana, KK; J. J. Tengström – Herman Kellgren 3.10.1846, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK; Herman Kellgren – J. J. Tengström 17.11.1846, 11.12.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK. Robert Tengström matkusti ensin Herman Kellgrenin luo Leipzigiin ja siirtyi sitten varsinaiseen kohteeseensa Berliiniin. Kellgren jätti Leipzigin ja tuli niin ikään Berliiniin pääasiassa Tengströmin vuoksi. Myös Pariisissa oleskeluaan Kellgren pidensi Lontoon kustannuksella osin siksi, että Tengströmin oli siellä. Tengström suunnitteli jatkavansa Pariisista Italiaan, mutta sinne Kellgrenin aika ja rahat eivät olisi riittäneet. Unkari sen sijaan kiinnosti häntä ja osa reitistä olisi voinut olla yhteinen. Robert Tengström menehtyi Pariisissa syksyllä 1847. Kellgren matkusti Pariisista Lontooseen ja palasi sieltä Suomeen syksyllä 1848. Ks. myös luvut ”Esikoispojan menetys” ja ”Appi uramentorina”.

⁷⁵⁹ Ks. tarkemmin luku ”Nuorukaisten asia osakunnissa”.

⁷⁶⁰ Robert Tengström – Herman Kellgren 20.3.1846, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK; Herman Kellgren – Robert Tengström 31.3.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK. Gunnar Castrén liittää Kellgrenin pohdinnat tämän asemaan Savo-karjalaisen osakunnan kuraattorina. Ks. Castrén 1945, 154.

että juuri itsen oli välttämätöntä uhrata henkilökohtaiset pyyteet aatteen vuoksi, sisältyy implisiittisesti tietoisuus omasta arvosta ja asemasta sosiaalisessa ja aatteellisessa kentässä.

Suomen jättämisessä Kellgren nosti orastavan aatteen kohtalon kaiken muun yli mutta silläkin oli omakohtainen merkitys:

Jätän morsiamen, jätän ystävän, kodin ja toisen kodin, ja mikä on yhtä paljon kuin kaikki tämä, jätän asian, joka voisi tarvita kaikki voimat ja toveripiirin, johon ehkä lämpimällä ja hyvällä tahdolla olisi voinut jotakin vaikuttaa, hetkellä, jolloin hyvä tahto ehkä eniten olisi tarpeen, pitääkseen yllä sitä pientä, juuri herännyttä kipinää.⁷⁶¹

Pohdintoihin aatteen kehityksestä liittyi huoli oman sosiaalisen aseman ja toverisuhteiden säilyttämisestä: ”[...] juuri herännyt asia saattaa vaimeta ja sammua tai ottaa ripeämmän vauhdin kuin missä ehtii seurata mukana, ja molemmissa tapauksissa jää veljespiirin ja oman syvemmän toimintakentän ulkopuolelle.”⁷⁶² Aatteellisella kentällä Kellgren saattoi kokea itsensä ja toimintansa merkitykselliseksi ja sen piirissä toteutuivat myös monet tärkeät sosiaaliset suhteet, jotka olivat siitä osin riippuvaisiakin. Samatahtisuuden säilyttäminen kotimaisen kansallisen projektin kanssa oli tärkeää.

Kellgrenin huoli suomalaisesta toveripiiristä erkaantumisesta ei ollut täysin turha. Savo-karjalainen osakunta kukoisti uuden kuraattorinsa Z. J. Cleven johdossa, ja Kellgreniä jopa kritisoitiin. Häntä selvästi harmitti, vaikka hän totesi iloitsevansa paitsi Cleven ja osakunnan puolesta myös siksi, että saattoi tehdä niin ilman kateut-ta. Hän vakuutti olevansa jo tämän toimintapiirin yläpuolella ja hakevansa ansioita ”korkeammista, yleisemmistä sfääreistä”.⁷⁶³ Kellgreniä näyttää kismittäneen, miten

⁷⁶¹ Herman Kellgren – Robert Tengström 10.3.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”Jag lemnar en brud, jag lemnar en vän, ett hem och ett annat hem, och hvad som är så mycket som allt detta, jag lemnar en sak, som kunde behöfva hvarje kraft och en krets af kamrater, på hvilka kanske med värma och god vilja kunde något inverkas, i en stund, då en god vilja kanske mest vore af nödan, för att underhålla den lilla, nyssvagnade gnistan.”

⁷⁶² Herman Kellgren – Robert Tengström 10.3.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”[...] en nyvagnad sak kan mattas och slockna eller taga raskare fart än att man hinner följa med, och i hvardera fallet står man utom bröderkretsar och fältet för ens djupaste verksamhet.” Lähtönsä jälkeen Kellgren muisteli lämmöllä toveripiirin häntä kohtaan osoittamaa ystävyttä. Ks. Herman Kellgren – Robert Tengström 7.3.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

⁷⁶³ Herman Kellgren – Robert Tengström 5.6.1845 [po. 1846], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”högre, allmännare sferer”. Ks. myös Robert Tengström – Herman Kellgren 10.5.1846, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK.

korvattavissa hän sittenkin oli, ja hän joutui selvemmin turvautumaan Tengströmin kanssa muotoilemaansa ajatukseen siitä, että heidän täytyi pyrkiä eteenpäin nuoruuden piireistä kohti aikuisen miehen toimeliaisuutta.

Peilimäisessä suhteessaan nuorukaiset rakensivat ja ennakoivat tulevaa aatteellista johtajuutta. Tengström pohti, että he olivat osoittaneet kykyjään toiminnallaan ja luoneet odotuksia, mutta nyt oli kyse siitä, pystyisivätkö he täyttämään ne. Hänellä oli vastaus valmiina: ne vaativat vakavampia opintoja. Hän pohti, ettei ihmiskunnan sankarien joukossa ylipäätään ollut ollut muuta tietä kunniaan kuin vastoinkäymiset ja työ. Itsen kehittäminen näyttää olleen avain johtajaksi kasvamiseen:

Puolinaisuutta ja keskinkertaisuuksia, Herman, on maailmassa jo entuudestaan, miksi me kasvattaisimme heidän määräänsä? Ei, minä uskon, että meidät on määrätty johonkin parempaan tässä maailmassa kuin sellaiseen [...] Arvelet, että olet menettänyt tilaisuuden vaikuttaa tovereiden keskuudessa. Ei, jotta voisit jotakin vaikuttaa isänmaan hyväksi, täytyy Sinun vetäytyä itseesi; sinun täytyy mennä ulos erämaahan joksikin aikaa jotta opit itsesi, ennen kuin asetat itsesi muiden johtajaksi, muutoin myös muut pian väsyisivät sinun johtajuuteesi ja kasvaisivat pääsi yli.⁷⁶⁴

Tengström liitti heidät tiukasti yhteen. Hän oli ajatellut asioita Kellgrenin osalta mutta myös omaltaan. He olivat niin läheisiä, että se mikä koski yhtä, koski myös toista.⁷⁶⁵ Tengströmin kerronnassa heidät oli määrätty johonkin ylevään ja keskimääräistä parempaan, ehkä jopa sankaruuteen, ja raamatullisesti, kuin pelastustehtävänsä valmistautuva Jeesus, heidän täytyi vetäytyä erämaahan kilvoittelemaan pystyäkseen täyttämään kohtalonsa.

Itsestä ja omista, jopa hieman omahyväisistä toiveista oli helpompi puhua peilausten niitä toiseen.⁷⁶⁶ Vaikka ilmaisu oli näennäisen vaatimatonta – piti vetäytyä itsen kehittämiseen ja nähdä vaivaa, jotta voisi väittää olevansa jotakin – taustalla oli oletus

⁷⁶⁴ Robert Tengström – Herman Kellgren 20.3.1846, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK, ”Halfheten och medelmåttor, Herman, finnes det ock förutan i verlden, hvarföre skulle vi öka deras antal? Nej, jag tror vi äro bestämde till något bättre här i verlden än som så [...] Du menar att du förlorat ett tillfälle att verka bland kamrater. Nej, skall Du för fosterlandet kunna verka något, så bör du just nu draga Dig inom Dig sjelf; du måste gå ut i ödemarken på en tid för att lära Dig sjelf, innan Du vill ställa Dig, som ledare för andra, annars skola äfven andra snart tröttna vid din ledning och växa Dig öfver hufvudet.”

⁷⁶⁵ Robert Tengström – Herman Kellgren 20.3.1846, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK.

⁷⁶⁶ Siltala kuvaa samuuden kerrontoja Sofia ja Yrjö Koskisen suhteessa ja luonnehtii: ”Peilaus vahvisti minätunteen ja kasvusuunnan.” Ks. Siltala 1999, 77.

siitä, että heidän lopullinen kohtalonsa oli kulkea kärjessä ja olla sukupolvensa nationalistien johtajia. Kerronnan tapa on sukupuolisidonnainen: se asettuu selkeään kontrastiin naisten tapaan kirjoittaa itsestään. Naisten puhe oli vaatimatonta, jopa itseä vähättelevää, ja oma arvo ja ansiot linkitettiin usein itsen ulkopuolelle, esimerkiksi aviomieheen. Mies saattoi sopivin sanankääntein ja kerronnallisin sommitelmin ilmaista itsetietoisuutta ja korkeaa käsitystä omasta arvostaan, mutta naisen kohdalla tämä olisi ollut täysin ristiriidassa ajan sukupuoli-ihanteen kanssa.

Erämaakilvoittelun kuvausta voi ajatella kulttuurisena tarinana, jota Tengström ehdotti paitsi Kellgrenille myös itselleen. Kellgren oli epävarma, oliko päämäärä henkilökohtaisten uhrausten arvoinen. Hän olisi voinut ottaa elämälleen toisen suunnan ja kiirehtiä aloittamaan perhe-elämän kihlattunsa kanssa. Tengströmillä tällaista vaihtoehtoa ei ollut näköpiirissä, ja hänen elämäntilanteeseensa sopi paremmin tarina, jossa kaksi nuorukaista kilvoitteli rinta rinnan ja toisiaan tukien kohti ylevää tavoitetta. Kerronnallaan Tengström vahvisti näkymää yhteisestä tavoitteesta ja kohtalosta. Ehkä etuoikeutetun tengströmiläisen silmin hän näki heidät edeltävän sukupolven työn luonnollisina jatkajina – isänsä, Snellmanin, Runebergin, Castréninkin.

Kellgrenin tunnelmat lauhtuivat välittömän ikävän liennettyä, ystävän tukemana. Voidaan ajatella, että hän tuli ystävänsä kertomaksi, mikä tarjosi hänelle välineitä käsitellä omaa kokemustaan ja tilannettaan. ”Että olen matkustanut pois, on asia, jonka kanssa olen jo sovussa, sillä olen käsittänyt matkan välttämättömyyden kaiken tulevaisuuden kannalta”, hän kirjoitti. Kevyt puhe isänmaasta herätti hänessä vastustusta. He olivat senhetkisestä tilanteestaan käsin tehneet, minkä pystyivät ja nyt oli tarpeen ottaa toinen reitti. Silti hän pohti, oliko arvostanut kylliksi onnea, jonka oli jättänyt. Jo hallussa olevaa ei pitänyt kevyesti heittää syrjään sellaisen takia, jota ei vielä ollut eikä ehkä koskaan saavuttaisi, ”mutta syvemmät perusteet kuin vain onnen ovat jo kukistaneet nämä kysymykset.” Nyt oli ikävää ainoastaan se, että hän odotti pääsevänsä perille ja työn alkuun.⁷⁶⁷ Viime kädessä henkilökohtainen onni oli uhrattava suuremmille päämäärille.

⁷⁶⁷ Herman Kellgren – Robert Tengström 31.3.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”Att jag rest bort, är en sak, vid hvilken jag redan försonat mig, emedan jag insett resans nödvändighet för all framtid. ”, ”[...] men djupare grunder än blott lyckans hafva redan qväst dessa frågor.”; Castrén 1945, 152.

4.1.3 Minuuden muotoilu mentoreita vasten

Omien vanhempien lisäksi tädit, sedät, enot ja kasvatusvanhemmat saattoivat olla tärkeitä kasvattajia ja mentoreita. Joskus tällaisen roolin ottivat myös aikuiset, jotka eivät olleet sukua. Tätien ja setien sekä siskon- ja veljenlasten suhteita on käsitelty melko vähän ja etenkin suhteiden emotionaalisesta sisällöstä on niukanlaisesti tietoa.⁷⁶⁸

Robert Tengströmin ja Herman Kellgrenin kirjeissä ihailtuina mentoreina nousevat vahvasti esiin J. L. Runeberg ja J. V. Snellman. Runeberg oli Tengströmin eno⁷⁶⁹ ja hänelle erityisen tärkeä. Riuska ja käytännöllinen mutta kiivas Snellman oli ristiriitainenkin hahmo, mutta hänellä oli ratkaiseva merkitys Kellgrenin uravalinnalle. M. A. Castrén hahmottuu mentorin ja vertaisen välimaastoon.

J. L. Runeberg oli etenkin Tengströmille liki mystinen, romanttinen mutta miehen esikuva. Kesällä 1844 hän vieraili Runebergien luona Kroksnäsissä ja kuvasi siellä viettämänsä aikaa onnellisimmaksi ja rikkaimmaksi, mitä hän oli pitkään aikaan kokenut. Hän arvosti korkealle Runebergia ja tämän kanssa käymiään keskusteluja. Hän ihaili runoilijan kirjallisuuden tuntemusta, samoin kuin Fredrika Runebergin, joka otti aina osaa näihin keskusteluihin.⁷⁷⁰ Vanhemmilleen nuori Tengström kirjoitti suoranaisen rakkauskirjeen Runebergistä. Hän kertoi ihailevansa enoaan rajattomasti, ”niin että olisi valmis nöyrytymään hänen vuokseen tomuksi ja silti rakastamaan koko sydämensä halulla, niin että olisi iloinen saadessaan uhrata hänen hyväkseen kaiken [...]”. Tätäkin tärkeämpää oli olla ”niin läheisessä ja sydämellisessä suhteessa sellaiseen mieheen”. Robert Tengström saattoi ilmaista Runebergille sisimmät ajatuksensa ja tämä otti ne rakkaudella vastaan. Samoin runoilija itse, ”se suuri”, alentui puhumaan yhtä sydämellisesti takaisin.⁷⁷¹ Nuori Tengström rakensi emotiivisesti suhdetta ja läheisyyttä ihailemaansa runoilijaan paitsi omissa myös perheensä silmissä.

Suhteeseen liittyi lähentävää isä-poika-sanastoa. Runeberg suhtautui sukulaispoikaansa tämän sanojen mukaan ”läheisesti kuin ystävä, tukien ja kannustaen kuin

⁷⁶⁸ Bailey 2012, 199–200, 210, 218; Davidoff 2013, luku 7, erit. 180.

⁷⁶⁹ Tarkalleen ottaen J. L. Runeberg oli naimisissa Robert Tengströmin äitipuolen Carolina Tengströmin sisaren Fredrika Runebergin (os. Tengström) kanssa. Tengströmin perheen kirjeenvaihdossa J. L. Runebergiä kutsuttiin Morbroriksi eli enoksi.

⁷⁷⁰ Robert Tengström – Föräldrar (arkistossa J. J. Tengströmille) 11.7.[1844], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Robert Tengström – Herman Kellgren 17.7.1844, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK.

⁷⁷¹ Robert Tengström – Föräldrar (arkistossa J. J. Tengströmille) 11.7.[1844], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”så att man vore färdig att ödmjuka sig för honom i stoftet och dock älska med hela sitt hjertas åtrå, så att man vore glad att för honom få uppoffra allt [...]”, ”i ett så intimt och innerliga förhållande till en sådan man”, ”den store”.

vanhempi veli kyllä niin kuin isä”. J. L. Runeberg ilmaisi omaa isällistä kiintymystään Robert Tengströmiä ja Herman Kellgreniä kohtaan toveripiirin nähden, mikä oli tunteikasta ja sosiaalisesti tärkeää. Robert Tengströmistä oli unohtumatonta, miten tämä sulki heidät syliinsä ja sanoi heidän tovereilleen: ”Katsokaa tässä ovat minun poikani, heitä rakastan kuin lapsiani.” Tämän kirjoittaminen alkoi itkettää Tengströmiä.⁷⁷² Kertaalleen Herman Kellgrenkin haki Robert Tengströmin välityksellä Runebergin mentorointia: kommentteja omiin runoihinsa.⁷⁷³ Varautunut arvio nähtävästi hillitsi hänen runoilijanambitioitaan, vaikkei hän kirjoittamista täysin hylännytään.⁷⁷⁴ Robert Tengströmille Runebergissä yhdistyi läheinen sukulainen ja ystävä sekä maan suurin nero, ja Kellgrenin yhteys runoilijaidoliin näyttää muotoutuneen nimenomaan hänen kauttaan.

J. L. Runeberg oli ylipäänsä Tengströmin perhepiirissä ihailtu. Sekä Carolina että Sofi Tengström kirjoittivat tienneensä jo etukäteen, että Robert viihtyisi Kroksnäsissä erinomaisen hyvin, eikä Herman Kellgrenkään ollut yllättynyt. Carolina Tengström kirjoitti, että jokainen, jolla oli pieninkään tunne hyvää ja kaunista kohtaan, ihastui J. L. Runebergiin suuressa määrin, jopa sellainen, joka ei ymmärtänyt tämän täyttää arvoa.⁷⁷⁵ Myöhemmin 1850-luvulla Natalia Castrén kuvasi, että Runeberg-enon seurassa raskas mieliala selkeni ja tällä oli kyky johdattaa puheenaiheet asioihin, jotka olivat lähimpänä sydäntä. Enon rauhallinen ja sydämellinen olemus vaikutti kaikkiin tämän ympärillä.⁷⁷⁶ Tämä oli ”mahdottoman suloinen, iloinen, rakastettava, ja kaunis”.⁷⁷⁷

Robert Tengström kiinnitti J. L. Runebergin kansallismaisemaan ihailleen tämän välitöntä, jopa ylimaallista tai mystistä luontosuhdetta, jossa luonto oli feminiininen hän, ”henne”.

⁷⁷² Robert Tengström – Föräldrar (arkistossa J. J. Tengströmille) 11.7.[1844], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”förtroligt som en vän, stödjande och uppmuntrande som en äldre bror ja som en far”, ”Se dessa äro mina pojkar, dem älskar jag som mina barn.” Ks. myös Castrén 1904, 42, 65.

⁷⁷³ Robert Tengström – Herman Kellgren 17.7.1844, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK; Herman Kellgren – Robert Tengström 15.8.1845, s.a. [syyskuu 1845], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

⁷⁷⁴ Castrén 1945, 157–162; Karttunen 2000. Runot eivät olleet erityisen omintakeisia, eikä hän voittanut tunnustusta aikalaisarvioijilta. Kellgrenin omista kirjeistä ilmenee, että hän olisi toivonut hengentuotteilleen huomiota.

⁷⁷⁵ Carolina Tengström – Robert Tengström 19.7.1844, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Sofi Tengström – Robert Tengström 19.7.1844, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Herman Kellgren – Robert Tengström juli 1844, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

⁷⁷⁶ Natalia Castrén – Sofi Kellgren 5.8.1853, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK. Ks. myös 20.8.1853.

⁷⁷⁷ Natalia Castrén – Sofi Kellgren 22.8.1856, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK. ”orimligt söt, glad, älskvärd, och vacker”.

Sinun pitäisi nähdä miten hän elää maalla, miten hän nauttii luonnosta. Se ei tapahdu kuten muut yleensä tekevät tarkastelemalla häntä, vaan menemällä suoraan hänen helmaansa, kertakaikkiaan elämällä hänessä.⁷⁷⁸

J. L. Runebergin luontosuhde konkretisoitui etenkin kalastamisessa; miten hän odotti jokaista koukkua ”lapsellisella uteliaisuudella” ja iloitsi retkien onnistumisesta. ”Niin hän oli vain tunne”, Tengström päätti.⁷⁷⁹ Gunnar Castrén tulkitsee, että Robert Tengströmille J. L. Runeberg personoi elämän ideaalisia voimia ja eritoten isänmaata.⁷⁸⁰ Robert Tengström pyrki toisintamaan J. L. Runebergin ruumiillistaman luonnon ja hengen yhteyden, johon kansallinen kuvasto limittyi. Käynti tämän luona 1844 pohjusti ihanteellisesti virittynyttä isänmaanmatkaa.⁷⁸¹ Nuoren Tengströmin hahmottelemassa Runebergin luontosuhteen sukupuolittuneessa asetelmassa miehinen, autenttinen passio sulautui yhteen feminiinisen luonnon kanssa. Näin muodostui suora, jopa seksualisoiva yhteys synnyinmaahan. Kertomalla itseään runebergiläiseen todellisuuteen ja tunnelmiin Robert Tengström rakensi yhteyttä ja samaistumista idoliinsa.

Jo seuraavana kesänä Robert Tengström tulkitsti J. L. Runebergin romanttismystiseen olemiseen negatiivisen kääntöpuolen. Kesäretkellä tämä ”oli kuin lapsi, mutta puhui kuin runoilija ja tietäjä”, mutta idolin välitön ja huoleton kesäelämä luonnossa oli alkanut arveluttaa nuorta ihailijaa. Hän oli ollut Runebergin kanssa aamusta iltaan merellä tai metsässä. Robert Tengströmistä oli kuitenkin uskoma tonta, miten ajatuksetonta elämää eno vietti. Tällä ei ollut kirjaa mukana, eivätkä edes lukuisat vieraat tarjonneet henkistä ravintoa. Oli ikävää joutua tunnustamaan tämän velttous ja siihen liittyvä välinpitämättömyys monia asioita kohtaan. Hän kertoi, että Runeberg oli kovin suuttunut paljon puhutusta purismista suomen kielen suhteen ja peräti nauranut saamansa *Lukemisia*-kirjasen omistuskirjoitukselle, joka oli suomalaisittain osoitettu ”Runeperkille”. Tämän jälkeen Tengström kuitenkin

⁷⁷⁸ Robert Tengström – Herman Kellgren 17.7.1844, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK, ”Du skulle se hur han lever på landet, hur han njuta af naturen. Der sker ej såsom andra vanligen göra genom att betrakta henne, utan genom att sjelf rakt återgå i hennes sköte, genom att helt och hållet lefva i henne.”

⁷⁷⁹ Robert Tengström – Herman Kellgren 17.7.1844, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK, ”Ja han var blott en känsla.”

⁷⁸⁰ Castrén 1904, 65.

⁷⁸¹ Robert Tengström – Herman Kellgren 17.7.1844, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK; Robert Tengström – Sofi Tengström 17.7.1844, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK. Maisemasuhteesta ja sen runebergiläisestä tulkinnasta ks. tarkemmin luku ”Oman maan kokeminen”.

jatkoi täysin eri sävyssä viikon Kroksnäsissä kuluneen kuin uni.⁷⁸² Myös kirjeessään M. A. Castrénille Robert Tengström liitti tapauksen kielipurismikeskusteluun mutta kuvasi Runebergin nauraneen sydämellisesti.⁷⁸³ Tengströmille runoilijan välinpitämättömyys näyttää tarkoittaneen yliolkaista suhtautumista suomen kielen asiaan.

Viimeisen kohottavan nuotin Robert Tengströmin Runeberg-suhde sai kesällä 1846 juuri ennen nuorukaisen Euroopan opintomatkaa. Hän oli matkustanut Kuopioon ja palasi Porvoon kautta Helsinkiin. Suomen luonto ei koskaan ollut tehnyt häneen voimakkaampaa vaikutusta. ”Olin totisesti usein valmis itkemään tämän ylevän, aution kauneuden vuoksi, joka häämötti kaikkialla”, hän kertoi Herman Kellgrenille. Lähdön lähestyessä tuntui kuitenkin haikealta. Näissä tunnelmissa Robert Tengström kuuli J. L. Runebergin ”Vårt land” -runon, joka teki häneen suunnattoman vaikutuksen; tuntui kuin se olisi suoraan hänen sydämistään. Runeberg luki runon ”puoliksi vapisevalla, usein katkonaisella äänellä” heidän istuessaan kahdestaan keskellä yötä. Myös Runeberg huomasi, että runo kosketti vierasta suuresti. Hänellekin se kuului rakkaimpiin, koska oli laulanut siinä täydestä sydämistään. ”Pyysin teosta Fosterländskt Albumiin ja sain sen”, Tengström totesi. Ystävälleen Tengström tunnelmoi kysellen, oliko tämä koskaan kuullut ”täydempää, syvempää tai miehekäämpää sointia” tai nähnyt ”isänmaantunteen lausuvan mielipiteensä ihanammin sanoin”. Hän maalaili runolle kansallislaulun asemaa, joka menisi sielujen läpi kuin kaksiteräinen miekka ja vaaran hetkellä olisi ”meidän Marseljeesimme”. Runebergiä hän ylisti loputtomasti: heidän tulisi arvostaa isänmaansa suurinta laulajaa ennen muita. ”Hänessä kansakunnan sydän sykkii puhtaimmin, hänessä kangastelee toki meidän maamme lämpimin kuvajainen. Onnellinen Suomi, joka omistaa sellaisen laulajan!”⁷⁸⁴ Myöhemmin hän vielä ylisti Runebergin olevan ”jättiläinen, Suomen A

⁷⁸² Robert Tengström – Herman Kellgren 8.8.1845, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK, ”R. var som ett barn, men talade som en skald och en siare”.

⁷⁸³ Robert Tengström – M. A. Castrén 1.9.1845, SLSA 1185, GCSA, SLS. Castrénin kannasta ulkomaisten nimien oikeinkirjoituksesta suomen kielessä ks. luku ”Suomen opinnot omakohtaisena panoksena”.

⁷⁸⁴ Robert Tengström – Herman Kellgren 18.9.[1846], Coll. 99.2, Kellgreniana, KK, ”Jag var verkligen ofta färdig att gråta öfver denna högstämde, ödsliga skönhet, som öfverallt framblickade.”, ”halft darrande, ofta afbruten röst”, ”Jag begärte stycket till Fosterländskt Album och fick det.”, ”Har du någonsin hört fullare, djupare och manligare toner? Har du någonsin sett fosterlandskänslan uttala sig i herrligare ord?”, ”vår Marseiller marche.”, ”Hos honom klappar dock nationens hjerta renast, hos honom hägrar dock vårt land i den varmaste afspiegling. Lyckligt Finland, som äger en sådan sångare!” Ks. myös Castrén 1945, 232. Klinge tulkitsee, että Runeberg halusi ylioppilasjohtaja-Tengströmin kautta runon vaikuttavan kiristyneessä poliittisessa tunnelmassa. Ks. Klinge 2007b;

ja O, Suomen kunnia ja ylpeys, Suomen kauneus ja viisaus, Suomen katse, Suomen kaikki mielet ja ajatukset sellaisina kuin ne ovat kauneimpina ja tosimpina”.⁷⁸⁵

J. V. Snellman oli myös tärkeä esikuva. Häntä ja Robert Tengströmiä yhdisti keskinäinen ihailu. Kirjeissään Robert Tengström antoi J. V. Snellmanille ja tämän *Saima*-lehdelle kunnian henkisen elämän vireyden ja kansallistunteen herättämisen eteen tehdystä työstä. Näin hänen mielestään kansakunta saatettiin tietoisuuteen itsestään. Nuorukainen ihaili Snellmanin työkykyä ja piti tätä suopeana ja sydämellisenä. *Persoonallisuuden idea* -teos oli hänen mielestään johdonmukainen ja itsenäinen esitys hegeliläisestä aiheestaan. Vastavuoroisesti J. V. Snellman näki Robert Tengströmin nuoremman sukupolven kärjessä.⁷⁸⁶

Mutta Robert Tengströmkään ei välttynyt joutumasta törmäyskurssille J. V. Snellmanin kanssa. *Joukahaisen* toisessa vihkossa ilmestynyt Tengströmin ”Finska folket såsom det skildras i Kalevala” joutui syksyllä 1845 Snellmanin kritiikin kohteeksi ja Tengström kirjoitti vastineen *Morgonbladetiin*. Tengströmin tulkittiin pitävän suomalaisia talismaanien ja fetissien sekä eläinten, korkeimpana muotonaan karhun, palvojina, kun taas Snellman ja Kellgrenkin halusivat nähdä *Kalevalassa* tätä kehittyneemmän uskonnon ja kansallishengen ilmauksen. Snellman kiisti fetissipalvonnan ja piti persoonallisen ylijumala Ukon palvontaa merkinä monoteismista, joka nähtiin uskonnon korkeimmaksi muodoksi. Myös Kellgrenin mielestä suomalaiset olivat luonnonuskontojen ja taikaesineiden palvonnan yläpuolella. Tengström yritti kirjeenvaihdossa vielä selostaa kantojaan Kellgrenille ja vetosi osin väärinkäsityksiin. Snellmanille ja Tengströmille kyse oli myös Hegelin uskonnonfilosofian tulkinnasta.⁷⁸⁷

ks. myös 1967, 133. ”Vårt land” -runon julkaisusta *Fosterländskt Albumissa* ks. luku ”Nuorukaisten asia osakunnissa”. Tengström jäljensi koko runon ystävälleen osoittamaansa kirjeeseen. Kellgren kiitti Runebergin ”ihanista säkeistä” muttei kommentoinut pidemmin. Ks. Herman Kellgren – Robert Tengström 3.10.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

⁷⁸⁵ Robert Tengström – Herman Kellgren 24.9.1847, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK, ”koloss, Finlands A och O, Finlands ära och stolthet, Finlands skönhet och visdom, Finlands blick, Finlands alla sinnen och tankar, sådana de äro som vackraste och sannaste.”

⁷⁸⁶ Robert Tengström – J. J. Tengström 8.8.1844, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Robert Tengström – M. A. Castrén 1.9.1845, 6.12.1845, SLISA 1185, GCSA, SLS; Robert Tengström – Herman Kellgren 16.4.1846, 10.5.1846, 12.9.1847, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK; J. V. Snellman – J. J. Tengström 26.11.1847, teoksessa Snellman 1996, SA VI, 693; Castrén 1904, 39–40; 1945, 187; Savolainen 2006b, 501.

⁷⁸⁷ Ahola & Lukin 2016, 24–26; *Kallavesi* 30.10.1845, *Saima* 26.2.1846; Herman Kellgren – Robert Tengström 23.3.1846, 5.6.1845 [po. 1846], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Robert Tengström – Herman Kellgren 16.4.1846, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK; Snellman 1995, SA V, kommentaarit 11 & 45, 712, 720–721. Tengström käsitteli samaa tematiikkaa *Fosterländskt Albumin* ensimmäisessä osassa vuonna 1845 ilmestyneessä artikkelissa ”Teckningar från den fosterländska Vitterhetens

Polemiikissa oli panoksena koko henkilökohtainen suhde. Tengström oli ärsyyntynyt Snellmanin *Saimassa* julkaisemista jatkokommenteista, ja hänestä oli selvää, että tällä kertaa Snellman ei halunnut hänelle hyvää. Hän ironisoi Snellmania nimitäten tätä ”saimaattiseksi auktoriteetiksi”. Tengström oli kahden vaiheilla, tulisiko hänen vielä vastata uuteen kritiikkiin ja kysyi Kellgrenin neuvoa asiassa. Sen täytyisi tapahtua kovilla panoksilla, mikä johtaisi välirikkoon, sillä Snellman ei sietänyt nälleen hypittävän. Kellgrenin mielestä polemiikki Snellmanin kanssa oli visainen juttu. Sekä nykyisten että tulevien henkilökohtaisten suhteiden kannalta välirikko olisi epämiellyttävä. Hänen mielestään Snellmanin kanssa ei kannattanut alkaa kiistellä siitä, kuka oli ymmärtänyt Hegelin eniten oikein. Tengström puhisi, että hänen mielestään Snellman oli ymmärtänyt Hegelin väärin muttei itse edes ymmärtänyt ymmärtäneensä väärin. Mutta asiassa ei ollut voitettavaa. Tengström päätti vaieta ja tyytyä kiistassa: jos asia menisi henkilökohtaisuuksiin, se ei päättyisi koskaan, sillä tässä Snellman oli harjaantunut.⁷⁸⁸ Relationaalisuuden kannalta Snellman oli tärkeä mielipidejohtaja ja mentori, jonka mielipiteitä vasten omaa minää suomalaisuusasian edistäjänä ja tutkijana rakennettiin. Tengströmin kitkeryyttä Snellmania kohtaan lienee kärjistänyt se, että emotionaaliset panokset olivat korkeat.

J. V. Snellmanilla oli ratkaiseva vaikutus Herman Kellgrenin kansallisesti motivoituneelle uravalinnalle kielitieteen parissa. Hän hahmotteli ”riuskan suunnitelman” keskittymisestä vertailevaan kielitieteeseen ja sen kannalta olennaiseen sanskritin kieleen. Kellgrenille käytäntö ja ihanteet olivat hetken aikaa ahdistavasti vastakkain, eikä urapäätös ollut helppo. Alkuperäisenä suunnitelmana ollut käytännöllinen juristin ura sai kuitenkin väistyä. Siihen myötävaikutti Robert Tengströmin, joka kannusti ystävänsä omistamaan elämänsä delfoilaiselle jumalalle. Jälkikäteen Kellgren muisteli olleensa keväällä 1843 miltei sielultaan sairas, huolissaan ja epätoivoinen. Päätöksensä hän teki oleskeltuaan samana kesänä Robert Tengströmin kanssa Berliinissä, missä hän kuunteli muun muassa sanskritin luentoja. Kun ratkaisu oli tehty, sen kansalliset, jopa poliittiset, merkitykset olivat selkeät. Kellgrenin mielestä kansallistietoisuus oli lähtöihin niistä, jotka työskentelivät kansan kielen hyväksi ja olivat takuu sen jatkuvuudelle ja olemassaololle. Gunnar Castrénin arvioi Kellgrenin esittäneen kansallisen ohjelman snellmanilaisessa hengessä.⁷⁸⁹

område. Inledning I. Kalevala”.

⁷⁸⁸ Robert Tengström – Herman Kellgren 13.3.1846, ”Saimaitiska auktoritet”, 20.3.1846, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK; Herman Kellgren – Robert Tengström 23.3.1846, 16.4.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK. Ks. myös Castrén 1904, 58.

⁷⁸⁹ Robert Tengströmin päiväkirja 6.2.1843, teoksessa Castrén 1904, 32; Herman Kellgren – August

Kellgrenin täytyi vakuuttaa kauppiaasisänsä valintojensa järkevyydestä. Hän selosti filologian saaneen uuden vertailevan menetelmän myötä uutta nostetta, mutta Suomessa tästä ei vielä tiedetty mitään. Suomessa ei tarvitsisi olla erityisen nerokas tulakseen aihepiirissä erinomaiseksi. Se, joka ensimmäisenä toisi uuden tutkimustavan maahan, voisi olla varma professorintuolista. Aiemman urasuunnitelman hylkäämistä hän perusteli poliittisillakin syillä: ”Juristin ja kameralistin kutsumus on näinä aikoina sulauttaa poloinen isänmaamme Venäjän kanssa, ja tästä toimesta haluaisin pitää käteni erossa.”.⁷⁹⁰ Hän vakuutti vanhemmilleen, että voisi kielitieteilijänäkin olla valtiossa kunnon kansalainen ja tehdä jotain hyvää isänmaansa eteen, ehkä jopa kaikkein parhaiten ja vapaiten juuri tällä tiellä.⁷⁹¹ Snellmanin vaikutuksen voi kuulla siinä, miten Kellgren kuvaili virkamiehen hankalaa asemaa Suomessa. Kielitieteelliselle suunnitelmalle hän sai vahvistusta J. J. Nervanderiltakin, jonka neuvokkuutta voi aavistella professuurilaskelmoinnissa.⁷⁹²

Siirtymässä nuorukaisen elämänvaiheesta aikuiseen mieheyteen urapäätös oli tärkeä.⁷⁹³ Vanhemmilleen Kellgren kirjoitti: ”Nyt minusta tuntuu että olen vasta saanut ikään kuin jalansijaa elämässä ja tietyn tavoitteen johon pyrkiä; tämä on tehnyt mielen virkeäksi ja miltei uudelleensynnyttänyt minut [...]”.⁷⁹⁴ Snellmanille hän oli kiitollinen: hän oli löytänyt sen, mitä etsi, selkeän elämänuran. Ratkaisulla oli liki eksistentiaalinen merkitys nuorelle miehelle: ”[...] nyt minulla ainakin on jotakin, minkä hyväksi elää, sillä sanskrit johdatti minut suomen kieleen ja isänmaahan.” Sanskritin kautta avautuvan vertailevan kielitieteellisen ymmärryksen kautta hän toivoi voivansa edistää suomen kielen tuntemusta. Kielen historian kautta voitaisiin tutkia hengen kehityshistoriaa. Opinnoissaan hän aikoi keskittyä kreikkalaiseen filologiaan, johon voisi soveltaa Berliinissä oppimiaan uusia metodeja.⁷⁹⁵ Myöhemminkin Snell-

Kellgren 8.4.1843, teoksessa Castrén 1945, 34–37, ”denna raska plan”; Herman Kellgren – Föräldrarna 13.10.1843, teoksessa Castrén 1945, 55–56; Castrén 1945, 40–41, 56. Ks. myös Sommer 2016, 1–3. Vertailevan kielitieteen ja sanskritin merkityksestä ks. luku ”Suomalaisuuden tunnettuus ulkomailla”.

⁷⁹⁰ Herman Kellgren – August Kellgren 8.4.1843, teoksessa Castrén 1945, 34–37 (sit. 35), ”Juristens och kameralistens kall är här i dessa tider att assimilera vårt arma fädernesland med Ryssland, och i detta verk skulle jag ej villa hafva min hand med.”

⁷⁹¹ Herman Kellgren – Föräldrarna 13.10.1843, teoksessa Castrén 1945, 55.

⁷⁹² Castrén 1945, 37.

⁷⁹³ Itsenäisen mieheyden saavuttamisesta ks. esim. Elomaa 2006, 83–84; Jalava 2005, 186–187; Tosh 2007, 110–111, 116–119.

⁷⁹⁴ Herman Kellgren – Föräldrarna 13.10.1843, teoksessa Castrén 1945, 55, ”Nu tycker jag mig först ha’ fått likasom fast fot i lifvet och ett bestämdt mål att sträfvä till; detta har gjort sinnet friskt och har nästan pånyttfödt mig [...]”.

⁷⁹⁵ Herman Kellgren – J. V. Snellman 14.10.1843, teoksessa Snellman 1993, SA III, 730, suom. Snellman

manilla oli merkittävä vaikutus Kellgrenin uran suuntaan: tämän hylkäsi suunnitelmat kreikan kieleen liittyvistä väitöskirjoista ja lähti professori Brockhausin luo Saksaan opettamaan suomea, oppimaan sanskritia ja avustamaan *Kalevalan* kääntämisessä.⁷⁹⁶

Elämänuran ja päämäärän kytkeminen kansalliseen aatteeseen antoi omalle toiminnalle suurempia ja kauaskantoisempia merkityksiä, romanttiseen elämänkäsitukseen niveltuvää tunnetta tehtävän toteuttamisesta, minkä voi ajatella olleen 1800-lukulaisille jopa tyypillistä.⁷⁹⁷ Kielitieteellisellä ohjelmallaan Snellman tarjosi Kellgrenille väylän kiinnittyä aatteeseen. Kellgren saattoi kokea työskentelevänsä koko Suomen kansan eteen ja näin välillisesti koko ihmiskunnan edistymisen hyväksi. Uraahdistuksen taustalla kangasteli yleisten ja henkilökohtaisten pyyteiden yhdistämisen problematiikka. Kielitieteellisellä uralla Kellgren saattoi yhdistää yksityiset urapyyteensä sekä kiinnittymisen aatteelliseen ja sosiaaliseen verkostoon, samoin kuin kansallisen projektin ja yleiseurooppalaiset tiedevirtaukset.

Herman Kellgrenin ja J. V. Snellmanin henkilökohtaiset suhteet olivat kaikesta huolimatta varhain jännitteiset, mikä juontui ainakin osin heidän ja Sofi Tengströmin väliseen ”kolmiodraamaan”.⁷⁹⁸ Kellgren suhtautui Snellmaniin varsin sapeksaasti jo 1840-luvun puolivälissä. Kotona Kuopiossa vierallessaan Kellgren ironisoi Robert Tengströmille Snellmanin olevan ”oraakkeli Kuopion kaupungissa” ja ”uponnut sappeen”.⁷⁹⁹ Kesällä 1845, Snellmanin kosiskellessa tulevaa puolisoaan Jeanette Wennbergiä, Kellgren arvioi tämän toimivan laskelmoiden ja imarrellen ja nimitti tätä despootiksi. Robert Tengström suhtautui hieman varauksellisesti Kellgrenin raportteihin ja tulkitsi tilannetta Snellmanin kannalta suopeasti. Kihlauksen varmistuttua Kellgren sai vahvistuksen epäilyksilleen Snellmanin kiinnostuksesta Sofi Tengströmiä kohtaan, kun tämä itse uskoutui asiassa hänelle.⁸⁰⁰

2001, 468–469, ”[...] nu har jag åtminstone något att lefva för; ty Sanskriten förde mig till Finskan och fosterlandet.” Ks. myös Castrén 1945, 55–56. Sommer on nimennyt artikkelinsa tämän lainauksen mukaan, ks. Sommer 2016.

⁷⁹⁶ Ks. luku ”Suomalaisuuden tunnettuus ulkomailla”.

⁷⁹⁷ Ks. Siltala 1999, 15. Samaan tapaan perusteli M. A. Castrén, ks. luku ”Suomen kieli omakohtaisena panoksena”. Esimerkiksi Yrjö Koskiselle kansalliseen aatteeseen sitoutuminen tarjosi oman itsen ylittävän tarkoituksen elämälle, ks. Siltala 1999, 70. 1800-luvun jälkipuoliskon kielikiistan toiselta puolelta samantyyppinen tapaus on Oskar Hultman, joka valitsi pohjoismaisten kielten opiskelun ideologisista syistä, toimiakseen ruotsinkielisyyden hyväksi, ks. Elomaa 2006, 83–84, 188.

⁷⁹⁸ ”Kolmiodraamasta” ks. tarkemmin luku ”Vävyjen emotionaalinen kiinnittyminen”.

⁷⁹⁹ Herman Kellgren – Robert Tengström juli 1844, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”ett orakel i den staden Kuopio”, ”doppad i galla”. Ks. myös Jalava 2006, 158.

⁸⁰⁰ Herman Kellgren – Robert Tengström 24.7.1845, s.a. [syyskuu 1845], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Robert Tengström – Herman Kellgren 8.8.1845, 28.8.1845, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK. J. V. Snellman oli antanut epäröivälle Jeanette Wennbergille kolmen kuukauden harkinta-ajan mutta

Suorempaa skismaa Kellgrenin ja Snellmanin välille syntyi vuonna 1847. Snellman syytti Kellgreniä laskelmoinnista ja pikkumaisuudesta Robert Tengströmille osoittamassaan kirjeessä, josta osa oli kohdistettu myös Kellgrenille. Snellman kritisoi, ettei Kellgren suhtautunut kyllin kriittisesti Saksan poliittiseen tilanteeseen *Morgonbladetin* lähettämissään kirjoituksissa. Gunnar Castrén arvioi, että Snellmanin mielestä Kellgren oli uhrannut kansalliset ihanteensa voittaakseen matkansa rahoittajien ministerivaltiosihteeri Armfeltin ja kruununperijän suosion. Snellmanin arviot näyttävät jyrkiltä, ja ura sanskritin parissa – johon hän itse oli Kellgreniä yllyttänyt – näytti kaikkea muuta kuin varmalta. Snellmanin suitsuttamaan Robert Tengströmiin verrattuna Kellgren näytti kuitenkin pitävän tiukasti kiinni kansallisista tavoitteistaan. Gunnar Castrén pohtii Robert Tengströmin olleen Snellmanin rakkain oppipoika, joka kuitenkin etääntyi aatteellisesti. Kellgren oli Snellmanin ajatusten uskollisempi kannattaja muttei henkilökohtaisesti yhtä läheinen.⁸⁰¹ Tässä vertailussa henkilökohtaiset suhteet ja jopa kateus Kellgrenin asemasta Tengströmin perhepiirissä tarjoutuvat selitykseksi Snellmanin suhtautumiselle.

Kellgren sai tukea sekä J. J. että Robert Tengströmiltä. J. J. Tengström näyttää tulkinneen, että Snellman olisi toivonut Kellgrenin jatkavan konkreettisen kansallisen työn parissa puhtaasti tieteelliseen työhön keskittymisen sijaan. Tuleva appi arvioi, että Snellman saisi kuitenkin huomata käynnissä olevan jotakin hedelmällistä. Hän piti Snellmanin syytöstä laskelmoinnista käsittämättömänä; hänestä Kellgrenin valitsema reitti osoitti pikemminkin päinvastoin. Robert Tengström oli kysynyt asiasta Snellmanilta tavattuun tämän Pariisissa, ja tämä itse hädin tuskin tiesi, mitä oli kirjoittanut. Tengström kehotti Kellgreniä olemaan avaamatta vanhoja haavoja. Hän oli kuitenkin sanonut Snellmanille, että tällä oli väärää tietoa Kellgrenin suhteesta Armfeltiin. Kellgren puolestaan vietti Lontoossa aikaa J. V. Snellmanin sekä parin muun tuttavien kanssa. Hänen käsityksensä tästä ei ollut korkealla. Snellman oli mer-

yrityksi samalla monin keinoin vakuuttaa tätä suostumaan. Ks. tarkemmin Eiranen 2012, 44–63. Myöhemmin Robert Tengström oli saanut kuulla, että Jeanette Snellman oli täysin kääntynyt ihailemaan puolisoaan ja ahmi tätä silmillään ja korvillaan. Se oli Tengströmin mielestä ”todiste hengen mahdista”. Ks. Robert Tengström – Herman Kellgren 16.4.1846, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK.

⁸⁰¹ Castrén 1945, 156, 269–273. Ks. myös J. V. Snellman – Robert Tengström & Herman Kellgren 1847, utdrag, teoksessa Snellman 1995, SA V, 684–685; Robert Tengström – Herman Kellgren 12.9.1847, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK. Myös J. J. Tengströmille osoitetussa kirjeessä, jossa Snellman kehui Robert Tengströmiä, hän kirjoitti nimiä mainitsematta, että joissain nuorissa näkyi tartuntaa laskelmoinnista, ks. J. V. Snellman – J. J. Tengström 26.11.1847, teoksessa Snellman 1996, SA VI, 693. Robert Tengströmin ja Herman Kellgrenin urista ks. luvut ”Isän seuraaja” ja ”Appiuramentorina”.

killinen: fanaattinen ja yksipuolinen, niin että järkevä keskustelu oli mahdotonta. Mitä enemmän hän oli tämän kanssa, sitä enemmän hän tunsu, etteivät he sopineet yhteen.⁸⁰²

Kunnolla Kellgren tuohtui kuultuaan Snellmanin tahdittomasta käytöksestä tämän tavattua Tengströmin perheen Helsingissä ennen Eurooppaan suuntautunutta matkaansa. Snellman oli ylistänyt omaa perheonneaan Sofi Tengströmille ja puhunut ikävästi Herman Kellgrenistä – Sofi Tengströmin mukaan vain kiusatakseen häntä. Snellmanin penseä asenne ja sen todennäköinen syy olivat tiedossa myös Tengströmin perhepiirissä. Kellgren soimasi Snellmania J. J. ja Robert Tengströmille. Hän oli erityisen loukkaantunut siitä, että heidän tavatessaan Pariisissa ja Lontoossa Snellman oli esiintynyt ystävänä kuin mitään ei olisi tapahtunut.⁸⁰³ ”Olen jo kauan ollut huomaavinani, että Veli on kantanut minulle kaunaa näennäisen ystävyytensä takana, ja olen samoin jo kauan tätä ennen havainnut syyn siihen [...]”, Kellgren kirjoitti Snellmanille. Kellgren vakuutti kirjoittaneensa tyynessä mielentilassa ja tietoisena seurauksista. Hän vakuutti samalla kasvaneensa ulos lapsenkengistään ja Snellmanin kurin alta.⁸⁰⁴ Robert Tengströmille Kellgren jopa uumoili, että Snellmanin kiinnostus heidän Saksan matkaansa kohtaan vuonna 1843 liittyy samaan asiaan.⁸⁰⁵ Juuri tuolloin, Kellgrenin poissaollessa, Snellman oli esittänyt kosintansa. Jännitteisiin tunnesuhteisiin kietoutui Kellgrenin syvä tarve itsenäistyä Snellmanista. Tietyissä mielessä isähahmo oli pettänyt hänet.

J. J. Tengström asettui jälleen tulevan vävynsä puolelle ja keskusteli tämän kanssa asiasta luottamuksellisesti, mutta esitti Snellmanin suuntaan, ettei tiennyt välirikosta. Hän kirjoitti pyrkivänsä säilyttämään suhteen Snellmaniin ennallaan huolimatta ys-

⁸⁰² J. J. Tengström – Herman Kellgren 10.9.1847, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK; J. J. Tengström – Robert Tengström 10.9.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Robert Tengström – Herman Kellgren 12.9.1847, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK; Herman Kellgren – Robert Tengström 20.9.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK. Ks. myös Castrén 1945, 272.

⁸⁰³ Herman Kellgren – J. J. Tengström 1.10.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Herman Kellgren – Robert Tengström 3.10.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Herman Kellgren – J. V. Snellman 23.10.1847, teoksessa Snellman 1996, SA VI, 691; Carolina Tengström – Robert Tengström 25.10.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK. Carolina Tengström arvioi, että Snellman oli erilainen ihminen kuin Runeberg. Snellmania täytyi arvostaa yhtä korkealle, mutta tämä ei voinut olla kaikkien taholta yhtä rakastettu. Hänellä itsellään oli Snellmanista aina rakas muisto. Ks. Carolina Tengström – Robert Tengström 19.7.1844, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

⁸⁰⁴ Herman Kellgren – J. V. Snellman 23.10.1847, teoksessa Snellman 1996, SA VI, 690, suom. Snellman 2002b, 261–262, ”Jag har redan länge trott mig märka, att Bror, under allt sken af vänskap, i sitt sinne burit afvig sköld emot mig, och jag har jemväl redan långt före detta funnit anledningen dertill [...]”. Gunnar Castrén arvelee, ettei kirje Robert Tengströmin sairastumisen ja kuoleman vuoksi koskaan ehtinyt päätyä Snellmanin käsiin, ks. Castrén 1945, 273.

⁸⁰⁵ Herman Kellgren – Robert Tengström 3.10.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

tävydestään ja rakkaudestaan Kellgreniä kohtaan. Hän toivoi, että Kellgren pystyisi antamaan tilaa vanhalle kunnioitukselle, vaikkei se voinutkaan olla yhtä rajatonta kuin aiemmin. Silti J. J. Tengström kirjoitti Snellmanista melko kovin sanoin. Hänenkin mielestään tämä oli käyttäytynyt tahdittomasti ja paljastanut yksipuolisuuden, sokeuden ja kiivauden, jota ei voinut antaa anteeksi.⁸⁰⁶ J. J. Tengströmin lojaliteetin suunta konkretisoi eron näiden miesten asemassa suhteessa häneen: Kellgren oli Sofi Tengströmin valittu, Snellman puolestaan oli saanut tältä rukkaset.

Kellgrenin ja Snellmanin kiista kärjistyi samoihin aikoihin, kun Robert Tengström sairastui vakavasti Pariisissa syksyllä 1847. Snellmankin otti tämän kuoleman erittäin raskaasti. Lieneekö yhteinen suru yhdistänyt miehiä, mutta seuraavana keväänä Kellgren ja Snellman olivat kirjeiden välityksellä korjanneet välinsä. Nyt Kellgren pohti J. J. Tengströmille, että he olivat molemmat olleet epämiellyttäviä ja epäoikeudenmukaisia toisiaan kohtaan. Jos Snellman tunnustaisi tämän kuten hän, he palaisivat eivät vain pinnalta vaan myös pohjalta vanhaan ystävyYTEensä. Tengströmejä välien korjaantuminen toki ilahdutti.⁸⁰⁷ Gunnar Castrén arvioi, että kiista saattoi jopa vapauttaa Kellgrenin aiemmista estoista ja auttaa häntä arvioimaan Snellmania selvemmin.⁸⁰⁸ Konfliktin kautta Kellgren saattoi vapautua liiallisesta kunnioituksesta Snellmanin auktoriteettia kohtaan ja solmia tasaveroisemman ystävyYden mentorinsa kanssa.

M. A. Castrén oli Robert Tengströmille ja Herman Kellgrenille opettaja ja mentori, mutta tämä ei ollut yhtä etäisellä jalustalla kuin J. L. Runeberg ja J. V. Snellman. Ikäero oli pienempi ja suhde tässä mielessä tasaveroisempi. Robert Tengström oli ainakin säilyneen kirjeenvaihdon perusteella läheisempi M. A. Castrénin kanssa kuin Herman Kellgren.

Robert Tengström kehysti M. A. Castrénin Siperian tutkimusmatkan koko Suomen intressiksi. Sanomalehdissä ilmestyi otteita Castrénin matkakirjeistä, ja Tengström toivoi tämän kestitsevän koko Suomea uutisillaan. Hän uskoi Castrénin kor-

⁸⁰⁶ J. J. Tengström – Herman Kellgren 26.10.1847, 7.12.1847, 22.1.1848, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK. Ks. myös J. J. Tengström – Robert Tengström 10.9.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Castrén 1945, 273. J. V. Snellman ja J. J. Nervander ajautuivat samoihin aikoihin väliin, mikä päättyi traagisesti, kun Nervander menehtyi pian tämän jälkeen. Ks. esim. Jalava 2006, 152.

⁸⁰⁷ J. J. Tengström – Herman Kellgren 4.12.1847, s.a. [kevät 1848], Coll. 99.2, Kellgreniana, KK; Herman Kellgren – J. J. Tengström 13.3.1848, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK. Robert Tengströmin sairaudesta ja kuolemasta ks. luku ”Esikoispojan menetys”. Erimielisyyksistä huolimatta Kellgren oli kirjoittanut kotiin lähettämänsä kirjeen mukana Snellmanille Robert Tengströmin poismenosta. Ks. Herman Kellgren – J. J. Tengström 21.11.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Castrén 1945, 273.

⁸⁰⁸ Castrén 1945, 274–275.

jaavan rikkaita hedelmiä tieteelle.⁸⁰⁹ Castrén kehotti Tengströmiä puhumaan hänestä itsestään kirjeissä niin vähän kuin mahdollista. Hän kirjoitti, ettei ansainnut sen enempää ylistystä kuin ”joka toinen kuolevainen, joka yrittää täyttää mittansa”. Tutkimusmatkailija koki, ettei hänen elämänsä ollut suuri uhraus ja oli ajatellut, että voimien riittäessä lähtisi vielä uudelleen Siperiaan. Hän pohti sen olevan materiaalisistakin syistä välttämätöntä, sillä Suomessa hän ei saisi leipää ja Pietarissa hän ei haluaisi elää.⁸¹⁰ Robert Tengström pyrki nostamaan M. A. Castrénia jalustalle mutta tämä itse ainakin ilmaisi pessimismin sävyttämää vastahankaisuutta.

Kirjeet pitivät yllä tutkimusmatkailijan ja kotimaan kansallisten piirien välisiä yhteyksiä. Robert Tengström oli varma, että kuulumiset Suomesta kiinnostaisivat, koska Castrénille enemmän kuin kellekään ”oma maa” är ett ’mansikka’. Samalla hän lienee halunnut osoittaa ystävälle, että asiat kotimaassa etenivät. Tengström lähetti pitkiä lainauksia uusien julkaisujen, etenkin *Saiman*, teksteistä.⁸¹¹ Castrén puolestaan välitti Tengströmin kautta terveisensä tuttaville ja kunnioituksensa tämän vanhemmille.⁸¹² Robert Tengströmin ja Herman Kellgrenin ollessa omalla matkallaan Euroopassa, J. J. Tengström tiedotti säännöllisesti M. A. Castrénin Siperian kuulumisista.⁸¹³

Robert Tengströmin ja M. A. Castrénin suhde vaikuttaa sangen läheiseltä. Castrén tervehti Tengströmiä paitsi ajan tavan mukaan veljenä myös sydänystävänä. Kirjeistä hän kiitti vuolassalaisesti: hän arvosti niitä yhtä paljon kuin tataari hevosiaan, tunguusi miekkaansa ja niin edelleen. Hän kuvasi kirjeen olevan talismaani, joka suojaasi tauteja vastaan ja oli ennen kaikkea henkisessä mielessä raikkaan ilman henkäys; eniten hän tarvitsi hyvää ja ystävällistä sanaa. Kun Castrénin kumppani J. R. Bergstadi sairasteli ja suunnitteli matkan keskeyttämistä, Castrén uskoi Tengströmin tehtäväksi uuden seuralaisen etsimisen. Tengströmille Castrénin kirjeet olivat todiste tämän ystävällisestä suhtautumisesta. Hän oli huolissaan matkaajan terveydentilas-

⁸⁰⁹ Robert Tengström – M. A. Castrén 1.9.1845, 6.12.1845, SLSA 1185, GCSA, SLS. Ks. myös Robert Tengström – Herman Kellgren 8.8.[1846], Coll. 99.2, Kellgreniana, KK; J. J. Tengström – Herman Kellgren 1.4.1848, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK. M. A. Castrénista matkakirjoittajana ks. Castrén 1945, 134, 148–149; Varpio 1997, 80–81.

⁸¹⁰ M. A. Castrén – Robert Tengström 6/18.3.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”hvarje annan dödlig, som söker fylla sitt mått”. Castrénin urasta Siperiasta paluun jälkeen ks. luku ”Ura jaettuna uhrausprojektina”.

⁸¹¹ Robert Tengström – M. A. Castrén 1.9.1845, SLSA 1185, GCSA, SLS.

⁸¹² M. A. Castrén – Robert Tengström 10/22.9.1845, 6/18.11.1845, 6./18.3.1846, SLSA 1185, GCSA, SLS.

⁸¹³ Ks. esim. J. J. Tengström – Robert Tengström 6.2.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; J. J. Tengström – Herman Kellgren 22.1.1848, 1.4.1848, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK.

ta ja toivoi tämän olevan armeliaampi itselleen. Huoli kehystyi paitsi yksityiseksi myös tieteellis-aatteelliseksi. Tengström muistutti, että vaivojen ja räsytysten jälkeen Castrénin pitäisi pystyä täyttämään päämääränsä: järjestämättömät muistiinpanot vieraisa käsissä tarvelisi puolet niiden arvosta. Robert Tengström kirjoitti M. A. Castrénille myös urasuunnitelmistaan. Hänen huomionsa oli häiriintynyt erilaisiin toimiin kuten *Fosterländskt Albumiin* ja *Finsk Anthologiin*, mutta nyt hän aikoi hoitaa dosentin ja lisensiaatin väitökset, jotta voisi matkustaa ulkomaille, missä opinnot ja ajan henki olivat houkuttelevammat. Castrén oli iloinen Robert Tengströmin suunnitelmista ja toivoi niille kaikkea menestystä.⁸¹⁴ Pidemmin hän ei niitä kuitenkaan kommentoinut.

Castrénin kirjeiden tyyli oli melko kepeä ja paikoin ironisoiva. Hän kertoi olevansa ”iso pamppu” Surgutissa, mutta arveli Tengströmin pohtivan, että millainen kaupunki se sitten oli. Hän luetteloi tietoja 500 asukkaan kaupungista, jossa ei ollut kelloa mutta kylläkin aurinkokello, joka näytti kahtatoista, kun kello oli puoli 10, sekä kirkko, jossa oli kaksi tornia ja kaksi pappia – yksi kumpaankin torniin. Castrén vitsaili myös, että Tengströmin täytyisi katsoa, että Snellman, Cygnaeus ja Willebrand menisivät pian naimisiin. Hänen oma morsiamensa ei olisi lihaa ja verta vaan kylmä talvi. Castrén ei henkilökohtaisissa kirjeissään jaksanut kirjoittaa vakavista asioista: esimerkiksi ostjakeista hänellä olisi ollut paljon sanottavaa sekä leikillä että vakavasti, mutta hän ei halunnut pilailla köyhän ja apean kansan kustannuksella ja vakavasti kirjoittamiseen hän oli liian väsynyt. Samassa kirjeessä hän kommentoi maanmies-tensä julkaisuja: hänestä näytti, että suomalaiset kirjoittivat kuin olisivat kerrassaan rakastuneita.⁸¹⁵ Castrén oli naimisissa tieteellisten pyrkimystensä kanssa, eikä hänellä riittänyt energiaa isänmaalliseen vellomiseen kuten Suomen mukavissa oloissa asuneilla tovereilla. Sen sijaan hän käytti kirjeissä tilaisuuden hyväkseen ironiseen ja keventävään etäisyyden ottoon – tai se oli helpoin tapa täyttää arkit.

Herman Kellgren suhtautui Castrénin tieteellisiin tavoitteisiin epäillen. Ennen Leipzigiin lähtöään hän oli arvellut, ettei olisi niin kauheaa tehdä Castrénin matkaa, mutta matkustettuaan itse pois hän vannoi, ettei mikään mahti maailmassa saisi häntä pois Suomesta, jollei venäläinen antaisi hänelle ilmaista kyytiä Siperiaan. Hän kirjoitti Robert Tengströmille, että hänen kävi sääliksi Castrénia ja Bergstadia, jotka

⁸¹⁴ M. A. Castrén – Robert Tengström 6/18.11.1845, 6./18.3.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Robert Tengström – M. A. Castrén 10/22.9.1845, 6.12.1845, SL5A 1185, GCSA, SLS. Bergstadi keskeytti matkan alkuvuodesta 1847. Ks. Salminen 2002. Castrénin tieteellisten kokoelmien postuumista julkaisemisesta ks. luku ”Yksityinen ja kansallinen muisto”.

⁸¹⁵ M. A. Castrén – Robert Tengström 10/22.9.1845, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”en kaxe”.

lumen ja jään keskellä selvittivät sammuneiden ja merkityksettömien kielten sirpaleita. Siperialaiset kielet olivat raunioina ja olisi parempi keskittyä kieliin, jotka mahdollisesti olivat suomen yläpuolella ja voisivat luoda siihen enemmän valoa. Hän oli itse vakuuttunut, että suurten mongoli- ja tataariheimojen kielten tutkimus antaisi moninkertaisesti sekä suomen kielelle että yleiselle tietämykselle. Hänestä oli mahdollista, että Castrénin työ menettäisi arvonsa, kun käännettäisiin suurempien ryhmien, kuten turkkilaisten ja unkarilaisten, puoleen.⁸¹⁶ Myös J. J. Tengströmille Kellgren arvioi Castrénin keskittyvän liikaa erikoisuuksiin, eikä tämä pian ehtisi suuriin kansakuntiin koskaan. ”Castrén on vaarassa unohtaa metsän puilta”, hän tuumasi.⁸¹⁷ Kellgrenin arviot Castrénista olivat osa hänen oman ammatillisen ja tieteellisen minuutensa ja statuksensa rakentamista. Kielitieteilijöinä he olivat Castrénin kanssa samalla kentällä ja Kellgren halusi luoda omaa asemaansa ihailtua kollegaa vasten.

Robert Tengström näyttää olleen henkilökohtaisella tasolla läheisempi kuin Kellgren kaikkien kolmen mentor-hahmon kanssa. Runeberg edusti romanttista kansallisisännöintia, joka oli vähiten poliittista. Tähän ystävyksistä maltillisempi Tengströmkkin tuskastui, vaikka otti mallia runoilijan tavasta kokea isänmaa. Aatteellisesti Kellgren oli lähempänä Snellmania, mutta miesten välillä oli kitkaa pitkälti siksi, että Kellgren oli saanut Sofi Tengströmin ja paikan J. J. Tengströmin poikana, mitä Snellmankin oli havitellut. Robert Tengström piti M. A. Castréniin yhteyttä muutaman kirjeen verran, mutta yleisvaikutelmaksi tutkimusmatkailijan viesteistä jää, että kotimaan ja maanmiesten ylevät suunnitelmat tuntuivat etäisiltä Siperian ankarista oloista käsin katsottuna. Kellgrenille Castrén näyttäytyi tässä vaiheessa enemmän vertaisena kuin mentorina. Hänellä oli tarve erottautua tästä omaksi hienoiseksi edukseen, joskin myöhemmän tutkimuksen valossa hän jäi kielitieteellisissä hypoteeseissa ja ansioissa häviölle.

4.2 J. J. Tengströmin pojat

J. J. Tengström arvioi 1840-luvun puolivälissä varsin tarkkanäköisesti poikansa Robertin ja tulevan vävynsä Herman Kellgrenin ominaislaatuja:

⁸¹⁶ Herman Kellgren – Robert Tengström 4.5.1846, 20.8.[1846], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

⁸¹⁷ Herman Kellgren – J. J. Tengström 18.4.1848, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”Castrén löper fara att glömma skogen för träden.”

Häneltä [Robertilta] ei näytä puuttuvan lahjoja kirjailijan uralle, millaisen suunnan hänen kirjallinen toimintansa sitten saakin. Hän puuhailee täysin ad libitum [mielensä mukaan] ilman minkäänlaisia sääntöjä tai minun ohjaustani, joita noudattamaan hän ei alistuisikaan, enkä melkein pä edes tiedäkään hänen edesottamuksistaan. Kellgren, hänen Busenfreundinsa [sydänystävänsä], on monipuolisempi ja käytännöllisempi, ja minusta näyttää siltä, että hänessä on ainesta tulevaisuudessa laajalti vaikuttavaksi mieheksi.⁸¹⁸

Isä-Tengström mentoroi seuraajiaan aktiivisesti näiden aloittaessa oman uransa luomista. Tavoitteet olivat tärkeitä koko perheen kannalta: heidän kauttaan Tengströmin perhepiiri rakensi asemaa ja jatkuvuutta akateemisessa maailmassa. Robert Tengström alkoi melko pian kiinnostua laajemmista filosofisista kysymyksistä, eikä halunnut alistaa tiedettä kansalliselle. Reitti yliopistollisella filosofinuralla isänsä jalanjäljissä näytti selkeältä. Robert Tengströmin kuolema teki Herman Kellgrenin asemasta perheessä entistä tärkeämmän, ja J. J. Tengström suuntasi tarmonsä ja tunteensa tähän jäljelle jääneeseen ”poikaansa”. Herman Kellgrenin valintoja ohjasi kansallisten ja tieteellisten pyrkimysten yhteensovittaminen, mutta hänen täytyi pohtia valinnoissaan myös ulkoista toimeentuloa.

4.2.1 Isän seuraaja

Robert Tengström oli isänsä ja lähipiirinsä suuri toivo. J. J. ja Robert Tengströmin välisiä kirjeitä on säilynyt pojan opintomatkojen ajoilta.⁸¹⁹ J. J. Tengström neuvoi ja mentoroi poikaansa muttei järin tiukalla kädellä. Kirjeiden keskeiset teemat liittyivät mieheyteen, uraan ja aatteeseen.

Maskuliinisten ominaisuuksien ja statuksen välittäminen seuraavalle polvelle oli tärkeää keskisäädyn miehille. Isän oma maskuliinisuus oli kasvatustehtävän henkilökohtaisena panoksena. Poika tarjosi mahdollisuuden symboliseen kuolemattomuuteen jatkamalla isän nimeä, ominaisuuksia ja joskus työalakin. Tavoitteet konkreti-

⁸¹⁸ J. J. Tengström – J. V. Snellman 26.3.1845, teoksessa Snellman 1994, SA IV, 651, suom. Snellman 2002a, 382–383, ”Anlag till författaretalent synes icke saknas honom, hvad riktning den nu må komma att taga. Han sysselsätter sig helt och hållet ad libitum utan allt tvång eller ledning från min sida, hvilka han ej eller skulle foga sig efter, och nästan äfven utan att jag alls vet hvad han förhafver. Kellgren, hans Busenfreund, är mer mångsidig och praktisk, och borde, som mig synes, i framtiden kunna uppträda i vidsträckt verkningskrets.”

⁸¹⁹ Robert Tengström matkusti vuonna 1843 Saksassa ja vuosina 1846–1847 Saksassa ja Ranskassa.

soituivat pyrkimyksessä varmistaa pojalle kunniallinen ja palkitseva ammatti, mikä oli keskeinen edellytys tulevalle, miehiselle asemalle. Erityisesti vanhempien poikien kasvattaminen ja valmistaminen menestykseen kodin ulkopuolella kuuluivat perheessä isän velvollisuuksiin. Keskisäätyisen miehen odotettiin luovan oman asemansa, missä henkilökohtaisilla ominaisuuksilla oli yhä keskeisempi merkitys, mutta vaikutusvaltaisesta isästä, suvusta ja muista suhteista oli merkittävää hyötyä. Lahjakkuus ja varallisuus lisäsivät valinnanvapautta. Isällä oli valtaa poikiensa tulevaisuuden suhteen, myös taloudellisten edellytysten luomisen kautta. 1800-luvun mittaan omien valintojen ja koulutuksen merkitys kasvoi. Se, että nuori valitsi itse tiensä, saattoi olla arvo sinänsä. Itse hankittu asema ja menestys antoivat itsenäisyyttä ja vapauttivat isän määräysvallasta. Näin saavutettiin aikuisen miehen status ja arvovalta.⁸²⁰ Vapauden valita voi oman sisäisyyden kuuntelemisen ja toteuttamisen merkityksessä linkittää romanttiseen ihmiskäsitykseen, jossa se oli oman subjektiuden todiste.⁸²¹

Nuorukaisen aikuiseen mieheyteen kasvamisen ja kasvattamisen projekti oli läsnä sekä J. J. että Robert Tengströmin kirjeissä. Oli tärkeää oppia huolehtimaan itsestään ja asioistaan. Miehisen vahvuuden vastakohdaksi asettuivat yhtäältä lapsellisuus, toisaalta naisellisuus. Isä korosti sydämen puhtauden ja viattomuuden säilyttämistä.⁸²² 1800-luvun keskisäädyn ihanteissa miehen luonne (*character*) muodostui sisäisessä moraalisuudessa. Toisaalta mieheyteen liitettiin myös fyysiseen voimaan liittyvää kyvykkyyttä.⁸²³ Tengströmien akateemiseen ja keskisäädyn yläkerrokseen kuuluneelle suvulle soveltuvasti J. J. Tengström näyttää korostaneen erityisesti miehen henkisiä ominaisuuksia ja ilmaisi sen emotionaalisin sanankäntein.

Vakaan aseman hankkiminen nousee J. J. Tengströmin kirjeissä esille edellytyksenä sille, että voisi tulevaisuudessa saada jotakin aikaan. Hän kirjoitti, että pojan uran edistämisen täytyi olla lähellä heidän molempien sydäntä. Isä kaipasi tältä kuitenkin lisää tarkkaavaisuutta taloudenpidossa, sillä sekin oli ehto viihtyisyydelle ja tyytyväisyydelle elämässä. Häntä huolestutti, että poika tottuisi menoihin, joita pienemmät tulot eivät voisi kattaa sitten, kun tämä olisi omillaan. Vaikka hän korosti, ettei pojan pitäisi huolestuneena ajatella tulevaa, oli tärkeää olla suunnitelmia. Varoittavana esi-

⁸²⁰ Broughton & Rogers 2007, 4; Elomaa 2006, 81–83; Häggman 1994, 117–118; Tosh 2007, 3–4, 111, 114–116, 121–122. Viktoriaanisen Englannin kontekstissa Tosh tuntuu korostavan isän valtaa selvästi enemmän kuin esimerkiksi Häggman Suomessa.

⁸²¹ Ks. Siltala 1999, 15, 18.

⁸²² J. J. Tengström – Robert Tengström 21.6.1839, 4.8.1839, 9.1.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Robert Tengström – J. J. Tengström 19.10.[1846], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK. Ks. myös J. J. Tengström – Herman Kellgren 2.12.1846, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK.

⁸²³ Tosh 2007, 111–112, 117–119.

merkkinä oli Janne-eno, joka oli tulevaisuuden näkymiä ajattelemaan omistautunut botaniikalle ja saanut maksaa siitä kalliisti. J. J. Tengström liitti tähän nähtävästi alkoholisoituneen enon nykyisen ”moraalisen vararikon”.⁸²⁴ Epäonnistuminen miehisen identiteetin turvaavan ammatillisen aseman hankkimisessa asetti alttiiksi moraalisille vaaroille.

Robert Tengströmin tähtäimessä oli yliopistoura; se oli selvää sekä isälle että pojalle. Ensimmäinen Saksan matka kesällä 1843 vakuutti nuorukaisen uravalinnasta: hän halusi omistautua filosofialle. Hänellä oli ylevä käsitys omasta ajastaan ja filosofian roolista siinä: ”Meidän aikamme on toinen Reformaatioaika ja tämä Reformaatio täytyy toteuttaa Filosofian kautta. Mikä korkea ajatus!” Berliinissä hän koki olevansa ”filosofisen maailman keskipisteessä”. Hän kirjoitti näkevänsä ja kuuntelevansa miehiä, jotka tutkimustensa ja vaivannäkönsä kautta johtivat maailmanhengen kulkua. Oli kuin henki voisi laskeutua myös itseän ja ajaa kulkemaan heidän jalanjälkiään kuiskaten, että hekin olivat ihmisiä, kuten sinä.⁸²⁵ Isää ilahdutti pojan ahkeruus ja rakkaus filosofiaan, vaikka hän varoitti sen aina olevan ikään kuin sisäpiirin tietoa.⁸²⁶ Robert Tengströmin katsomus oli hegeliläisyyden sävyttämä: maailmanhengen kehitystä ohjasivat filosofiaan vihkiytyneet miehet ja hän halusi tulla yhdeksi heistä. Isä vahvisti emotionaalisesti pojan päätöstä kulkea näiden miesten eli myös itsensä jalanjäljissä.

J. J. Tengström toivoi pojasta seuraajaansa tulevaisuudessa, ja tällä itsellään oli kutsumus yliopiston opettajaksi. Uranäkymät riippuivat osin siitä, kuka tulisi filosofian professuuriin isän jälkeen. J. J. Tengström toivoi tehtävään J. V. Snellmania, mutta toisen hakijan, G. F. Aminoffin, jäljiltä filosofian apulaisen paikka jäisi avoimeksi, mikä avaisi pojalle suotuisimmat etenemismahdollisuudet. Tätä isä-Tengström ei kuitenkaan voinut toivoa vaikka myönsi sitä ajatelleensa. Myös Robert Tengström toivoi Snellmania isänsä professuuriin.⁸²⁷ J. J. ja Robert Tengström eivät pyrkineet

⁸²⁴ J. J. Tengström – Robert Tengström 10.9.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”moraliska obestånd”. Ks. myös 13.3.1847, 24.7.s.a. [1847]. Myös Herman Kellgren totesi eräässä kirjeessään Robert Tengströmin olevan hutilus asioiden hoitamisessa (”en slarf i affairsväg”), ks. Herman Kellgren – Robert Tengström 3.10.[1847], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK. Eno Johan Magnus af Tengströmistä ks. Havu 1945, 66–67; *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852*, af Tengström 12340. J. M. af Tengström toimi yliopiston eläin- ja kasvitieteen professorina vuoteen 1847 asti.

⁸²⁵ Robert Tengström – Hemmavarande (arkistossa J. J. Tengströmille) s.a. [kesäkuu 1843], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”Vår tid är den andra Reformationstiden och denna Reformation måsta nu verkställas genom Philosophie. Hvilken hög tanke!”, ”i centern af den philosophiska verlden”. Matkasta ks. myös Castrén 1904, 34–38; 1945, 39–54.

⁸²⁶ J. J. Tengström – Robert Tengström s.a. [18.7.1843?], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

⁸²⁷ Robert Tengström – M. A. Castrén 1.9.1845, SLA 1185, GCSA, SLS; J. J. Tengström – Herman

pelkästään siihen, että poika olisi jatkanut isänsä ja sukunsa akateemisia perinteitä, vaan tähtäimessä oli tismalleen sama professuuri kuin isällä. Lojaliteetti ja kiintymys J. V. Snellmania kohtaan kuitenkin siirsi toivetta etäämmälle tulevaisuuteen.

Kesäkuussa 1846 Robert Tengström väitteli tohtoriksi ja dosentiksi Hegelin taidefilosofiaa käsitelleillä väitöskirjoilla.⁸²⁸ Suunnitelma oli hänen oman arvionsa mukaan ollut mahtipontinen, mutta reippaalla työotteella kaikki oli sujunut ja erityistä tyydytystä tuotti töiden valmistumisen antama osoitus omasta työskentelykyvystä. Häntä motivoi väitöskirjojen jälkeinen näkymä Saksaan matkustamisesta ystävänsä Kellgrenin luo. Hän piti matkustamista välttämättömänä, jotta saattoi laajentaa tietoisuuttaan maailmasta.⁸²⁹ Hän otti ensimmäisen askeleen ”sillä ajanjaksolla, josta luultavasti tulee henkiselle kehitykselleni kaikkein merkityksellisin.”⁸³⁰ Tässäkin näkyy matkojen ”Grand Tour” -henkeä itsenäisen ja etenkin akateemisen mieheyden saavuttamisessa.⁸³¹ Nuori Tengström oli väitöskirjojensa kautta antanut osoituksen miehisestä kyvystä itsenäiseen ja merkitykselliseen työskentelyyn. Toiselle ulkomaanmatkalle lähteminen oli tietoinen askel seuraavaan vaiheeseen uralla ja elämässä.

Aikuisen miehen projektissa olennaista oli osoittautua itseen kohdistuneen rakkauden ja luottamuksen arvoiseksi sekä olla omilla kyvyillään hyödyksi muille; niin omalle perheelle kuin synnyinmaalle. Robert Tengström käsitti tehtäväkseen kasvaa ylevien asioiden edistäjäksi perheensä tuella mutta myös perheensä vuoksi.

Kaksinkertaisessa huumassa kuvittelen itseni sen sijaan jälleen takaisin Teidän piiriinne sitten kun olen kerännyt itselleni elämän aarteen ja tehnyt itseni kyvykkääksi palvelemaan tiedettä ja isänmaata. Silloin niin kuin toivon astun jälleen arvokkaampana linkkinä perhekehään, ja tulee olemaan ylpeyteni ja iloni näyttää julkisesti, että niin paljon rakkautta ei

Kellgren 13.3.1847, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK; Robert Tengström – J. J. Tengström 6.7.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; J. J. Tengström – Robert Tengström 24.7.s.a. [1847], 10.9.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK. Kellgrenkin arvioi, että itsekkäiden laskelmien kannalta Robert Tengströmille ei olisi edullista, että Snellman tulisi yliopistolle mutta oli varma, että tämä siitä huolimatta iloitisi siitä. Ks. Herman Kellgren – Robert Tengström s.a. [syyskuu 1845], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK. Hausta ks. Jalava 2006, 197–198.

⁸²⁸ Klinge 2007b; *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852*, Tengström 15660. Väitöskirjojen otsikot: *Doctrina Philosophiae Hegelianae de Essentia Artis Pulchrae, De metaphysica pulchri indole*.

⁸²⁹ Robert Tengström – Herman Kellgren 16.4.1846, 1.6.1846, 29.6.[1846], Coll. 99.2, Kellgreniana, KK; Robert Tengström – J. J. Tengström 16.11.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

⁸³⁰ Robert Tengström – J. J. Tengström 19.10.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”den tidsperiod, som troligen för min andliga utveckling skall blifva den mest betydelsefulla.”

⁸³¹ Ks. Tosh 2007, 113 ja luku ”Nuoruuden murroskauden kilvoittelu”.

ole turhaan tuhlattu ja hukattu Teidän Robertiinne.⁸³²

Isä iloitsi pojan kirjeistä, joiden hän näki todistavan lämmöstä tieteellisen ymmärryksen hankkimista ja sitä kautta synnyinmaan hyödyttämistä kohtaan.⁸³³ Julkisesti tunnustetun aseman saavuttaminen oli osoitus ja tunnustus perheen kasvatustehtävän onnistumisesta, jossa keskinäiset tunteet olivat motivaatio eivätkä turhaa hemmottelua. Urapyyteet eivät olleet yksityisiä, vaan ne saivat korkeamman merkityksensä viime kädessä oman maan eteen tehdyssä työssä.

Väitöskirjat olivat nuorelle Tengströmille jonkinlainen henkinen käännekohta. Niiden myötä hän alkoi kokea lehti- ja esseekirjoittamisen pinnalliseksi. Hän pohti Herman Kellgrenille, että he tulivat liian vanhoiksi ilkamoimaan tieteellä ja käyttämään kirjallisuutta vain keppihevosenä itsensä huvittamiseen ja osuvien pistojen tekemiseen. Hän ei halunnut enää kirjoitella lehtiin vaan kaipasi syvällistä perehtymistä ja perinpohjaista tieteellistä työtä. Kellgrenin mielestä ystävä oli jo liian maltillinen ja akateeminen, minkä tämä kuitenkin kiisti. J. J. Tengström taas oli tyytyväinen, että poika oli kyllästynyt lehtikirjoitteluun ja sen tuottamaan hetkelliseen suosioon. Suurempi työ hautui ja kypsyi, nopeat työt olivat jo syntyessään keskeneräisiä. Se, että Robert Tengström ja Herman Kellgren olivat nuorella iällä olleet kirjallisesti toimeliaita, oli isän mielestä kuitenkin etu, mutta se piti säilyttää todellisen päämäärän kautta.⁸³⁴

Robert Tengströmille kansallinen aate oli lopulta alisteinen filosofialla ja tieteelle eikä toisinpäin. Hän teki vertailua isänmaalliseen innostukseen: ”Filosofia, johon olen nyt jälleen ilman kaikkia sivuintressejä ryhtynyt, on siksi maistunut kuin raikkaalta lähdevedeltä, sen jälkeen kun on juonut itsensä puolijuopuneeksi makeasta ja äitelästä viinistä.”⁸³⁵ Hän kaipasi isänmaan asiaan vakavampaa ja syvempää mieltä, vaikka

⁸³² Robert Tengström – J. J. Tengström 19.10.[1846], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”Med dubbel hänryckning tänker jag mig deremot åter tillbaka i Eder krets sedan jag samlat mig en skatt för lifvet och gjort mig skicklig att tjena vetenskap och fosterland. Då skall jag såsom jag hoppas åter inträda såsom en värdigare länk i familjeringen, och det skall blifva min stolthet och glädje att visa offentligt, att så mycken kärlek ej förgäfves blifvit slösad och spilld på Eder Robert.” Ks. myös 20.1.1847, 23.5.1847, 6.7.1847; Robert Tengström – Hemmavarande (arkistossa J. J. Tengströmille) s.a. [1843], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

⁸³³ J. J. Tengström – Robert Tengström 13.3.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

⁸³⁴ Robert Tengström – Herman Kellgren 1.6.1846, 22.7.1846, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK; Robert Tengström – J. J. Tengström 20.1.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; J. J. Tengström – Robert Tengström 6.2.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK Etääntymisestä ylioppilaselämästä ja tarpeesta perusteellisuuteen, ks. myös Castrén 1904, 59, 86; 1945, 152, 155.

⁸³⁵ Robert Tengström – Herman Kellgren 20.3.1846, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK, ”Philosophien, hvilken jag nu åter utan alla biinteressen upptagit, har derföre ock smekat mig som en dryck friskt

sen herättämä innostus olikin jaloa ja kaunista. Hänellä ja Kellgrenillä oli itsellään osansa paljon puheessa ja pinnallisuudessa. Asia oli kuitenkin välttämätön ja sitä täytyi huutaa ja puolustaa, jos mielipiteitä haluttiin muokata. Kaikkien opinnot eivät kuitenkaan voineet suuntautua kansallisiin teemoihin.⁸³⁶ Tengström näyttää verranneen kansallista innostusta nousuhumalaan – aidon äärelle pääsisi filosofian raikasta vettä maistelemalla. Hän kaipasi filosofiaan tarttumista ilman kansallisia motiiveja, jotta voisi saavuttaa jotain syvällisempää ja yleisempää.

Isän ja pojan välisissä kirjeissä käsiteltiin toisen matkan aikana 1846–1847 pitkästi Robert Tengströmin opintosuunnitelmia. Yleisesti ottaen tavoitteena oli opiskella filosofiaa, historiaa ja taidetta sekä ymmärtää kansojen poliittista ja uskonnollista elämää. Yleisten opintojen lisäksi hän aikoi kerätä materiaalia rajoitetumpaan työhön. J. J. Tengström kannatti suunnitelmaa. Kerätyt aineistot kypsyisivät ja ne voisi kotona työstää valmiiksi.⁸³⁷ Opintojensa keskipisteeksi Robert Tengström valitsi ”Opin perheestä”. Aiheella oli yleistä inhimillistä mielenkiintoa, ja hän aikoi käsitellä sitä sekä filosofisesti että historiallisesti. ”Meidän olosuhteissamme sillä on lisäksi se etu että se on täysin rauhanomaista laatua”, hän myös perusteli. Toisin sanoen hän otti huomioon kotimaan poliittiset olosuhteet aihepiiriä valitessaan: perhe oli tässä mielessä vaaraton.⁸³⁸ Hän halusi tehdä ”perheen fenomenologiaa” ja selvittää perheen ”päämuotojen” kehityksen eri kansojen parissa eri aikoina, mihin liittyi uskontojen, maailmankatsomusten ja kansanluonteiden eroja.⁸³⁹ Isä muistutti, että tieteellisissä opinnoissa kannatti syvällisyys ja vankkuus ja varoitti pinnallisuudesta; piti pystyä säilyttämään suunta – kuten Hegel. Hän oli tyytyväinen, että poika oli antamassa filosofisille opinnoilleen historiallisen suunnan. Tässäkin mielessä tämä seurasi isäänsä, jota jälkimaailma on arvostanut ennen kaikkea historioitsijana eikä niinkään filosofina.⁸⁴⁰

Robert Tengström kirjoitti isälleen pitkästi filosofiakäsityksistään. Hän kiinnos-

källvatten, sedan man druckit sig halfrusig af sött och sliskt vin.”

⁸³⁶ Robert Tengström – Herman Kellgren 1.6.1846, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK.

⁸³⁷ Robert Tengström – Herman Kellgren 16.12.1846, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK; Robert Tengström – J. J. Tengström 20.1.1847, 25.3.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; J. J. Tengström – Robert Tengström 6.2.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

⁸³⁸ Robert Tengström – J. J. Tengström 16.11.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”Läran om familjen”, ”I våra förhållanden har det dertill fördelen af att vara en fullkomligt fredlig natur”. Ks. myös Castrén 1904, 68.

⁸³⁹ Robert Tengström – J. J. Tengström 20.1.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”familiens phaenomenologi”, ”hufvudgestalter”.

⁸⁴⁰ J. J. Tengström – Robert Tengström 2.12.1846, 16.12.1846, 9.1.1847, 6.2.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Castrén 1904, 68; Luukkanen 1999.

tui nuorhegeliläisestä ajattelusta, joka tulkitsi todellisuuden järjellisyysperiaatetta kumouksellisesti: todellisuus tuli tehdä järjelliseksi. Suuntauksessa päädyttiin radikaaleihin tulkintoihin: uskonnollisesti panteismiin ja ateismiin ja poliittisesti liberaaliin demokraattisuuteen. Ajan jakolinjojen, vanha- ja nuorhegeliläisyyden mukaisesti, Tengströmin mielestä Hegelin systeemillä oli sekä konservatiivinen että vallankumouksellinen puoli, ja jälkimmäistä Hegel ei ollut tutkinut tarpeeksi. Todellista ei pitänyt vain olettaa vaan myös kiistää, eikä järjellinen ollut vain todellista vaan se piti myös muuttua todellisuudeksi. Filosofian tulevaisuus ei nuorukaisen mielestä ollut Hegelin periaatteiden soveltamisessa ennalta annettuun materiaaliin tai tämän systeemin selittämässä vaan empiiristen tieteiden tulosten huolellisessa tutkimuksessa ja pyrkimyksessä käsittää todellisuutta terävästi ja ennakkoluulottomasti filosofisen tutkimuksen avulla. Hegeliläisen filosofian kriittisellä suuntauksella olisi suuri merkitys uskonnossa ja politiikassa. Robert Tengström ihaili Hegeliä, mutta piti tämän ”koulua” pedanttisena, valjuna ja abstraktina. Filosofista kirjallisuutta vaivasi hengettömyys ja skolastisuus. Ainoa keino tilanteen kohentamiseksi oli todellisuuden ja taiteen rakkaudellinen tutkiminen, missä todellisuus tarkoitti paitsi nykyhetken elämää myös traditioita.⁸⁴¹

Erityisesti Robert Tengströmiä kiinnosti Ludwig Feuerbach, jonka jalanjäljissä hän alkoi suhtautua kriittisemmin uskontoon. Feuerbach kiinnittyi nuorhegeliläisyyteen ja hänen on sanottu perustaneen filosofisen antropologian teoksellaan *Das Wesen des Christentums* (1841). Feuerbachin mukaan teologiset väitteet ilmaisivat pikemminkin antropologisia kuin teologisia totuuksia, ja Jumala oli vain projektio ihmisen sisäisestä luonnosta. Hän piti kristillistä Jumalaa illuusiona mutta kielsi olevansa ateisti.⁸⁴² Tengström tulkitsi: ”[...] Feuerbach purki koko yli-inhimillisen maailman todelliseen, ja teki Teologiasta Antropologiaa. Todellinen näyttäytyy siten järjellisenä.” Koko absoluuttisen hengen sfääri Hegelin systeemissä oli ihmisen ja hänen henkensä toiminnan kuvaus.⁸⁴³ Myöhemmin Tengström pohti, että filosofian pitäisi

⁸⁴¹ Robert Tengström – J. J. Tengström 16.11.1846, 20.1.1847, 6.7.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK. Ks. myös Castrén 1904, 68–70, 77; Rossi 2010. Taiteen merkityksestä isä ja poika olivat hieman erimielisiä. Robert Tengström piti sitä tärkeänä ja hänelle sen merkitystä oli korostanut Snellman. J. J. Tengström ei ollut yhtä vakuuttunut: se oli vain vaihe pojan sivistyksessä, eikä sitä kotimaassa ollut saatavilla tutkimuksen kohteiksi. Ks. J. J. Tengström – Robert Tengström 16.12.1846, 9.1.1847, 6.2.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Robert Tengström – J. J. Tengström 20.1.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

⁸⁴² Gooch 2016; Rossi 2010; The Editors of Encyclopaedia Britannica 2014. Ks. myös Castrén 1904, 72–73.

⁸⁴³ Robert Tengström – J. J. Tengström 16.11.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”[...] Feuerbach

tulla alas päästä sydämeen. ”Filosofiasta pitää tulla uskonto”, hän linjasi.⁸⁴⁴ Robert Tengström oli kiinnostunut myös filosofi Arnold Rugesta. Ruge kiinnittyi niin ikään nuorhegeliläisyyteen ja oli Pariisissa toimittanut lehteä yhdessä Karl Marxin kanssa. Ruge ei kuitenkaan innostunut sosialismista vaan kannatti porvarillis-demokraattista tasavaltaa.⁸⁴⁵

Robert Tengström vertaili isälleen Saksan ja Ranskan ajankohtaisia kysymyksiä. Hän piti uutta uskonnollista ajattelua Saksassa ja poliittista liikehdintää Ranskassa saman, uuden kehityskulun – maailmanhengen kehityksen – ilmentyminä. Ihminen oppi tuntemaan arvonsa, eikä antanut enää uhrata itseään politiikalle tai uskonnolle niiden despoottisessa ja valistusvihamielisessä muodossa. Hänen mielestään sosialismin opeissa näki helposti virheellisyyden, jopa lapsellisuuden, mutta niissä puhuvaa sisäistä ääntä täytyi kunnioittaa. Näistä liikkeistä Robert Tengström halusi matkansa aikana saada käsityksen. Teoreettiset, hengen maailman opinnot Saksassa näyttäytyivät ennakkoehtona käytännöllisille, empiirisille opinnoille Ranskassa.⁸⁴⁶

J. J. Tengström suhtautui kriittisesti poikansa nuorhegeliläiseen innostukseen eikä ollut valmis hyväksymään yhtä radikaaleja kantoja. Aluksi hän kommentoi niitä melko suppeasti ja Robert Tengström ehti jo iloita Herman Kellgrenille ”Ukon” odottamattomasta liberaaliudesta filosofisten periaatteidensa suhteen. J. J. Tengström kuitenkin ihmetteli, miten poika arvioi näitä oppeja niin suurella lämmöllä, vaikka ne olivat täysin uusia tuttavuuksia. Hän muistutti, että jo sana todellisuus piti sisällään toteuttamisen. Poika myönsi, että kääntymys kriittisen hegelismin puolelle oli äkillinen. Hän selitti olleensa Helsingissä vielä liian kiinni systeemissä ollakseen kunnolla kiinnostunut käytännöllisistä kysymyksistä. Erikseen J. J. Tengström kritisoi feuerbachilaista antropologiaa. Antropologia, joka kurotti teologiaan, ei ollut

upplöste hela den öfvermenskliga verlden i den verkliga, och gjorde Theologien till Anthropologie. Det verkliga visade sig sålunda, som det förnuftiga.”

⁸⁴⁴ Robert Tengström – J. J. Tengström 6.7.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”Filosofin måste bli religion.” Ks. myös Castrén 1904, 77–78.

⁸⁴⁵ Robert Tengström – J. J. Tengström 19.10.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Robert Tengström – Carolina Tengström 20.1.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK. Rugesta ks. Reinalter 1999/2004; Rossi 2010. Gunnar Castrénin mukaan Marxin nimen täytyi olla tuttu Robert Tengströmille ja Herman Kellgrenille muun muassa A. E. Arppen Kellgrenille lähettämän kirjeen kautta. Ks. Castrén 1845, 242.

⁸⁴⁶ Robert Tengström – J. J. Tengström 16.11.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK. Ks. myös Castrén 1904, 70–71. Saksassa hän opiskeli uskonnollisia liikkeitä, Feuerbachia, Rugea ja Michelet’ä sekä toisaalta politiikkaa, historiaa ja taidetta. Ranskassa pääasiana sen sijaan oli opiskella poliittisia ja sosiaalisia kysymyksiä sekä historiaa. Pariisissa hän aikoi keskittyä oikeusfilosofiaan, historianfilosofiaan ja yleisesti uudempaan ranskalaiseen filosofiaan. Ks. Robert Tengström – J. J. Tengström 25.3.1847, 6.7.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

enää oppia ihmisestä vaan oppia jumalallisesta hänestä. Samalla tavalla myös moraali, estetiikka ja niin edelleen voitaisiin redusoida antropologiaan. Vaikka Feuerbachissa, Rugessa ynnä muissa oli isä-Tengströmin mielestä paljon huomionarvoista, oli heissä kuitenkin fanatismia. Ruge läheni jopa täyttää siveettömyyttä ja antisosiaalisuutta. Hän muistutti, ettei poika kirjoittaisi Suomeen mitään, minkä panettelijat voisivat tulkita teoreettiseksi tai moraaliseksi puutteeksi. Tämän pohdintoja senhetkisestä saksalaisesta filosofisesta kirjallisuudesta isä oli sen sijaan lukenut ilolla, ja oli melkolailla samaa mieltä muun muassa filosofian tutkimuksen skolastisesta asenteesta Saksassa.⁸⁴⁷

Suomen asema oli isän mielestä jännitteisessä suhteessa Robert Tengströmin ihailmien eurooppalaisten ajatusten kanssa. Hän koki tarvetta muistuttaa ulkomaisista vaikutteista ja abstrakteista teorioista innostunutta nuorukaista kotimaisista hyveistä: ”[...] säilytä Suomalainen, alamainen, kiitollinen ajattelutapa, joka kuuluu meidän Kansakunnallemme, kuuluu Perheelle jonka nimeä Sinä kannat.” J. J. Tengströmin tulkinnassa suomalainen ja tengströmiläinen asenne samaistuivat. Hän korosti myös uskollisuutta hallitsijahuonetta kohtaan. Se oli suomalaisten turva ja siteet syvällä.⁸⁴⁸ Hänen mielestään hallitsijan monien hyvien tekojen tunnustaminen oli oikeus ja velvollisuus. Lakeja ja todellisuudessa annettuja järkeviä olosuhteita, joista kaiken sosiaalisen kehityksen piti versoa, tuli kunnioittaa. Isä tähdensi pojalleen, että niitä eivät saaneet tahrata sellaiset ulkomaiset vaikutteet, joista osa oli täysin antisosiaalisia, osa suomalaisiin näkökantoihin ja sivistykseen soveltuvia vain suunnattoman monien välilinkkien kautta. J. J. Tengström muistutti, että hän ”vanhimpana ja lämpimimpänä kaikista Sinun ystävästäsi” toivoi ja odotti Robertilta tulevaisuudessa ”kunniaa meille yhteisesti”. Sitä niitettiin ”harjoittamalla objektiivisesti konkreettisia siveellisiä periaatteita”.⁸⁴⁹ Ystävän käsitettä käytettiin usein perheenjäsenistä, ja se sai mentoroinnin

⁸⁴⁷ J. J. Tengström – Robert Tengström 2.12.1846, 16.12.1846, 6.2.1847, 13.3.1847, 24.7.s.a. [1847], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Robert Tengström – Herman Kellgren 16.12.1846, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK; Robert Tengström – J. J. Tengström 6.7.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK. Ks. myös Castrén 1904, 78. J. J. Tengström kirjoitti ”uushegeliläisyydestä” (”Nyhegelska lärörna”) mutta tarkoitti nykytermein nuorhegeliläisyyttä. Nytemmin uushegeliläisyydellä viitataan 1800-luvun lopun Britanniassa nousseeseen idealistiseen aatesuuntaukseen. Ks. *Tieteen termipankki*, Filosofia: uushegeliläisyys, brittiläinen idealismi.

⁸⁴⁸ J. J. Tengström – Robert Tengström 12.6.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”[...] bevara Finländska, undersåttliga, tacksamma tänkesätt, hvilka tillhöra vår Nation, tillhöra till Familien hvars namn Du bär.” Ks. myös 13.3.1847.

⁸⁴⁹ J. J. Tengström – Robert Tengström 24.7.s.a. [1847], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”såsom den äldste och den varmaste af alla Dina vänner”, ”heder för oss gemensamt”, ”genom bedrifvandet af objektivt konkreta sedliga grundsattser.” Ks. myös Castrén 1904, 78–79.

ja ohjaamisen mutta myös intiimiyden merkityksiä. Perheen arvojen siirtäminen lapsille oli vanhempien yleinen toive. Juuri kirjeenvaihdon kautta vanhemmat saattoivat jatkaa niiden korostamista poissoleville, aikuisille lapsille.⁸⁵⁰ Pysyttely maltillisessa todellisuuden järjellisyydessä ei ollut Robert Tengströmin yksityisasia, vaan hänellä oli velvollisuuksia isäänsä ja perhettään kohtaan.

J. J. Tengström vertasi Suomen asemaa Ruotsin ja Venäjän vallan alla ja piti jälkimmäistä ehdottomasti parempana. Vaikka Suomi saattoi olla loputtoman paljosta kiitollinen Ruotsille, sitä oli tuhottu jatkuvissa sodissa ja riistetty. Ulkoinen hyvinvointi sekä itse kansan ja kansakunnan ”viljely” olivat jääneet suurin piirtein reformaatioajan tasolle. Nyt Suomi nautti ensi kertaa omasta hallinnosta ja tulot pysyivät maan sisällä. Suomen arvo oli ylemmällä taholla tunnustettu ja sitä piti pitää yllä, ”ja siksi hienotunteisuus suhteissa on ehdotonta”. Nyt oli nautittu 40 vuoden rauhasta, mikä oli ennenkuulumatonta. Rauha oli kehityksen ehto, minkä myötä maanviljely nousisi ja maata asutettaisiin. Tämän kautta tehtäisiin pohja porvarillisen teollisuuden synnylle ja kansallisten taipumusten ja pyrkimysten todelliselle kehitykselle. – Ja tämä vaatisi vuosisadan. ”Vain sillä tavalla kansallinen sivistys voi versoa kansan povesta”, maalaili J. J. Tengström. Hieman pisteliäästi hän totesi sivistyneiden elävän ”abstraktioiden yläilmoissa”, vaikka juuri heidän pitäisi pystyä vertaamaan mennyttä ja nykyhetkeä.⁸⁵¹

Robert Tengström käsitteli isänsä neuvoja ensin kohteliaan ja kunnioittavan myötällyn sävyyn mutta siirtyi pian omiin perusteluihinsa. Hän kiitti ”vakavista, isällisistä neuvoista” ja vakuutti kiitollisuuttaan ja uskollisuuttaan hallitsijahuoneelle, jonka suojeluksessa Suomi saattoi kehittää henkisiä ja maallisia voimiaan. Maan tulevaisuus riippui kuitenkin hallitsijahuoneen oikeudentunnosta ja suosiollisuus piti pyrkiä jatkossakin ansaitsemaan. – Sivistyksen ja totuuden asia ei kuitenkaan saisi siinä kompromettoitua. Robert Tengström korosti omaa kansallishenkeä, josta kiinni pitäminen samaistui totuuden ja oikean puolella olemiseen ja konkretisoitui kansallisen sivistyksen ja kielen hyväksi työskentelemisessä. Kansallishenki elävöitti heitä ja sen kanssa he elivät ja kuolivat. Tarvittaessa piti pystyä nousemaan yhtenä miehenä toistamaan Lutherin sanat: ”Tässä seison enkä muuta voi.” Hän lainasi myös Runebergin ”Vårt land”-runon viimeistä säettä, jossa synnyinmaan laulu ker-

⁸⁵⁰ Bailey 2012, 85, 174–175, 178.

⁸⁵¹ J. J. Tengström – Robert Tengström 10.9.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”odling”, ”och derföre är delikatess i förhållanden oefftergiftig”, ”Blott sålunda skall ur folkets sköte en national bildning framspira.”, ”abstraktionernas rymder”.

ran saa korkeimman kaiun.⁸⁵² Luettuna Robert Tengströmin omaa ohjelmaa vasten myönnytyksen sanat isälle vaikuttavat välttämättömältä pehmennykseltä. Hänen oma kantansa kansallishengen vaatimuksista oli selvä, eikä hallitsijahuoneen suosiota voinut taata keinoilla, jotka olivat niiden kanssa ristiriidassa. Hän ei kuitenkaan luottanut pelkkään omaan argumentaatioonsa, vaan kutsui siteerausten kautta avukseen niin uskonnollisen auktoriteetin kuin isänmaallisen runoilijan.

Robert Tengströmin halusi erottautua isästään ja tämän ajattelusta. Meriitti ja aikuistumisen merkki ei ollut isän ajattelun seuraaminen vaan perusteltu irrottautuminen siitä. Kyse ei ollut varsinaisesta pojan kapinasta, vaan aikuisen miehen itsenäisyyden saavuttamisesta omalla, autonomisella ajattelulla.⁸⁵³ Hän rakensi erilisyyttään ja aikuisuuttaan suhteessa isään etäisyyden päästä, kirjeiden välityksellä. Robert Tengströmin isälleen kirjoittamat selostukset käsityskannoistaan lähenevät suppeita esseitä. J. J. Tengströmin kommentit olivat aluksi suppeita, mutta hän alkoi nähdä poikansa ajattelussa radikaaleja piirteitä, joita hän pyrki hillitsemään vetoamalla suomalaiseen mielenlaatuun, kotimaisiin olosuhteisiin sekä perheen perinteisiin. Radikaaleista ideoista viehättyneen pojan ja maltillisen isän välillä oli aatteellinen juopa, vaikka molemmat jakoivat isänmaallisuuden eetoksen. Robert Tengströmin varhainen kuolema katkaisi uran ja aatteellisen kehityksen, joiden jatko jäi toteutumattomaksi mahdollisuudeksi.

4.2.2 Esikoispojan menetys

Robert Tengström menehtyi yllättäen opintomatkansa aikana Pariisissa, mikä oli koko perheelle kova isku. Hän sairastui hermokuumeeseen eli lavantautiin syyskuun 1847 lopulla Herman Kellgrenin oleskellessa Lontoossa jäljentämässä sanskrit-käsikirjoituksia omia tutkimuksiaan varten. Huolestunut Kellgren ei matkustanut takaisin Pariisiin, sillä tauti näytti menevän ohi. Tengströmiä hoitanut lääkäri C. von Haartman tähdensi, että toipuminen kestäisi kauan ja vaatisi kärsivällisyyttä. Kellgreniä huoletti, että Tengströmillä olisi yksinäistä ja tylsää. Hieman toivuttuaan Robert Tengström kirjoitti ystävälleen ja arvioi sairauden kuuluvan verkkaisiin muttei vaaral-

⁸⁵² Robert Tengström – J. J. Tengström 6.7.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”de allvarliga, faderliga råd”, ”Hier stehe Ich und kann Nichts weiteres”. Robert Tengström lainasi myös ranskalaisen papin ja intellektuellin de Lamennais’n sanoja toivon merkityksestä. Siteeraukset ovat kirjeessä alkukielillään. Robert Tengström ehti vastata vain isänsä ensimmäiseen näitä teemoja käsitelleeseen kirjeeseen, joka oli kirjoitettu 12.6.1847.

⁸⁵³ Vrt. Häggman 1994, 118; Tosh 2007, 111, 120–122.

lisiin. Harmitellen menetettyä aikaa häntä oli peräti kismittänyt maata kolme viikkoa ja miltei leikkiä sairasta. Marraskuun alussa Kellgren oli kuitenkin Pariisissa: Robert Tengström oli saanut vakavan jälkitaudin. Sen puhkeamista Kellgren selitti sillä, että ystävä oli jo toipilaana syönyt hieman enemmän, koska oli ajatellut olevansa jo melko pitkällä paranemaan päin. Pian tämän jälkeen hän oli alkanut voida huominkin. Gunnar Castrén tulkitsee jälkitaudin johtuneen varomattomuudesta.⁸⁵⁴

Kellgren kirjoitti Tengströmin perheelle muutaman päivän välein ystävänsä menehtymiseen asti. Hän ei poistunut tämän rinnalta ja vakuutti, ettei hoidosta puuttunut mitään. Viimeinen näistä kirjeistä on kirjoitettu vain kolme tuntia ennen Robert Tengströmin kuolemaa, 13. marraskuuta. Kellgrenin saavuttua Pariisiin Robert Tengström houraili ja oli niin huonossa kunnossa, ettei enää voinut kunnolla hyvästellä läheisiään. Kerran hän oli nostanut käsiään ja halunnut syleillä Kellgreniä. Kirjoittaessaan J. J. Tengströmille Kellgren oli kysynyt, lähettäisikö Robert terveisiä ja tämä oli vastannut myöntävästi sekä pyytänyt tervehtimään myös Josephine Kellgreniä.⁸⁵⁵ Sairauden aikana matkalla olevat ja kotiväki elivät korostetusti eri aikaa. Perhe sai kuulumiset noin kahden viikon viiveellä. Ajan hajoaminen näkyi J. J. Tengströmin kirjeessä Kellgrenille: ”[...] onnettomuudessa olemme kuitenkin kiittäneet sitä onnea, että Sinä olet siellä Robertin luona, tai että Sinä olit, olet ollut, ehkä pitäisi sanoa nyttemmin.” 27. marraskuuta Carolina Tengström kommentoi aikatasojen eritahtisuutta suoraan: he elivät vielä 10. päivässä, ”mitä sen jälkeen Teidän luonanne on tapahtunut, on meille vielä tulevaisuutta”. Perheen odotukset olivat siis synkkiä mutteivät vielä aktualisoituneet.⁸⁵⁶ Varsinaista suruviestiä Kellgren ei lähettänyt suoraan kirjeenä J. J. Tengströmille vaan pyysi J. L. Runebergiä toimittamaan sen pehmentääkseen iskua. Hän halusi turvautua tämän lempeään luonteeseen ja hyvää tekevään vaikutukseen.⁸⁵⁷ J. J. Tengström kiitti Kellgreniä: ”Sinä näit meidän sielu-

⁸⁵⁴ Herman Kellgren – J. J. Tengström 1.10.1847, 16.10.1847, 3.11.1847, 27.12.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Herman Kellgren – Robert Tengström 9.10.1847, 14.10.1847, 18.10.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Robert Tengström – Herman Kellgren 18.10.1847, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK; J. J. Tengström – Herman Kellgren 7.12.1847, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK; Castrén 1904, 87–90; 1945, 275–277. Sairauden nimestä ja laadusta ks. myös Forsius 2002.

⁸⁵⁵ Herman Kellgren – J. J. Tengström 3.11.1847, 7.11.1847, 10.11.1847, 13.11.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Herman Kellgren – Farbror, ”Mamma” och Syskon (arkistossa J. J. Tengströmille) 14.–15.11.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

⁸⁵⁶ J. J. & Carolina Tengström (arkistossa J. J. Tengströmiltä) – Herman Kellgren 27.11.1847, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK, ”[...] vi likväl i olyckan prisat den lyckan, att Du är der borta hos Robert, eller att Du var, varit, kanske det borde heta numera.”, ”hvad sedan dess hos Eder passerat, är för oss ännu framtid”. Carolina Tengströmin kirjoittama osuus sisältyy J. J. Tengströmin kirjeeseen.

⁸⁵⁷ Herman Kellgren – J. J. Tengström 21.11.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK. Ks. myös Castrén

jemme sisimpään, kun Sinä pyysit R:ltä [Runebergiltä] sitä ystävänpalvelusta jonka hän täytti.⁸⁵⁸

Kellgren huolehti ystävänsä jäämistöstä ja raha-asioista. Kotiin lähetettävistä tavaroista tärkeimpiä olivat kirjat, käsikirjoitukset ja kirjeet. Hän teetti Robert Tengströmistä daguerrotypiana kuolinkuvan ja lähetti perheelle kuoleman jälkeen otettuja hiuskiehkuroita. Kellgren harmitteli, ettei ystävä koskaan otattanut kuvaa itsestään. Ainoaksi elävästä mallista tehdyksi jäi Maria Prytzin piirros.⁸⁵⁹ Kuvan tai kuolinnaamion ottaminen muistoksi oli 1800-luvulla tyypillistä.⁸⁶⁰

Robert Tengströmin hautajaiset pidettiin 16. marraskuuta Montparnassen hautausmaalla. Kellgren kertoi saattajina olleen neljä suomalaista, kaksi ruotsalaista ja neljä norjalaista. Norjalainen pappi oli toimittanut hautauksen ”meidän tapojemme mukaan”. Ruotsalainen tyttö, joka asui samassa talossa, oli Robertin sisarten sijaan koristellut arkun syressin oksilla ja valkoisilla liljoilla. Kellgren itse puhui haudalla joitakin sanoja. ”Kaikki meni suurin piirtein niin kuin kotona omassa maassa”, Kellgren päätti.⁸⁶¹ Robert Tengströmille hankittiin hautakivi merkiksi matkustaville maanmiehille, kuten J. J. Tengström ilmaisi. Kellgrenin tiedusteluun mitä hautakiveen kirjoitettaisiin ja millä kielellä – ranskaksi, ruotsiksi vai suomeksi – J. J. Tengström vastasi, että kiveen tulisi vain lyhyesti ”J. R. Tengström”. Kellgren antoi istuttaa haudalle kuusen ja kanervia, ja näin se muistuttaisi yhdellä kertaa Robert Tengströmistä ja Suomesta. Kuusi kasvoi ystävänsä ohimolla; sen havinalla oli suomalaisen maaginen vaikutus. J. J. Tengströmin mielestä kuusi oli kaunis symboli.⁸⁶² Omien tapojen seuraaminen oli ulkomaillakin tärkeää. Suomalaisen lähipiiriä korvasivat pohjoismaalaiset. Kellgren halusi suomalaisuuden näkyvän ystävänsä haudalla ja toteutti sen symboliikalla, kun tämän isä oli eleettömyyden kannalla.

1904, 87–89.

⁸⁵⁸ J. J. Tengström – Herman Kellgren 4.12.1847, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK, ”Du skådade in i våra själers innersta, då Du bad R. om den vänskapstjenst han fullgjort.”

⁸⁵⁹ Herman Kellgren – J. J. Tengström 21.11.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; J. J. Tengström – Herman Kellgren 7.12.1847, 28.12.1847, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK. Nuoruudenkuva Robert Tengströmistä ks. liite B. Myös Haartman nähtävästi piirsi Robert Tengströmin tämän kuoleman jälkeen. Ks. Herman Kellgren – J. J. Tengström 7.12.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

⁸⁶⁰ Palin 1997, 256–257.

⁸⁶¹ Herman Kellgren – J. J. Tengström 21.11.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”efter vår sed”, ”Allt gick ungefär som hemma i eget land.”

⁸⁶² Herman Kellgren – J. J. Tengström 7.12.1847, 18.4.1848, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; J. J. Tengström – Herman Kellgren 7.12.1847, 28.12.1847, 27.5.1848, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK. Kellgren tarjoutui jopa tuomaan ystävänsä maalliset jäännökset mukanaan Suomeen mutta J. J. Tengström torjui ajatuksen. Ks. Herman Kellgren – J. J. Tengström 29.1.1848, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; J. J. Tengström – Herman Kellgren 19.2.1848, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK.

Tengströmin perheen surukirjeissä toistuivat ajalle tyypilliset menetyksen hetkien etäisyyden ottamisen ja lohdun hakemisen keinot: tapahtunut oli osa korkeampaa järjestystä ja Jumalan tahtoa, joiden edessä tuli nöyrytä ja alistua. Aikuisen kuolema oli harvinaisempi kuin lapsen tai vanhuksen ja siksi sitä oli vaikeampi hyväksyä. Esikoispojan kuolemaan saattoi liittyä vastahankaisuutta etenkin isän kohdalla.⁸⁶³ Carolina Tengström piti menetystä miehelleen erityisen raskaana: ”Pappa-parka – Me muut, mitä se auttaa että meillä on raskasta ja vaikeaa, mutta että Tengströmin iässä kärsii sellaisen menetyksen, menettää ainoan poikansa; – ja millaisen pojan!”⁸⁶⁴ Samoin ajatteli J. L. Runeberg.⁸⁶⁵ Kellgrenin yhteys perheeseen vahvistui jaetuksi kerrotun surun kautta. Kehollisuus oli läsnä yhdessäolon kuvittelemisessa etäältä: hän olisi halunnut olla kotona, syleillä ja itkeä yhdessä rakkaan muistolle. J. J. Tengström kirjoitti, että tunteet olivat yhtäpitävät ja surullinen harmonia lievittäisi raskasta tuskaa.⁸⁶⁶

Isä J. J. Tengström korosti tunnehallinnan merkitystä. Vaikka menetys oli musertava, hän ajatteli, että surevista vanhimpana hänen täytyi yrittää olla esimerkkinä korkeimman tahtoon alistumisessa. Hän vetosi ikäänsä eikä sukupuoleensa tai asemaansa perheen päänä. Tuleva appi kannusti Kellgreniä tunteiden hallintaan, johon itsekin pyrki: he kunnioittivat Robert Tengströmin muistoa sen kautta, etteivät surreet voimattomasti. J. J. Tengströmin pohdinnoissa pelkkä päätös tunteiden hallinnasta ei riittänyt, mutta työn kautta saattoi saavuttaa rauhan, eikä velvollisuuksien täyttäminen sallinut, että apeat tunteet ottaisivat ylivallan.⁸⁶⁷ Raskaan menetyksen kohdatessa piti säilyttää miehinen eetos. Liiallinen tunteilu olisi estänyt toimeliaisuuden osana maailmaa ja kääntäen työlle antautuminen oli keino hallita tunteitaan.

Robert Tengströmin kuolema ei ollut vain yksityinen vaan myös aatteellinen menetys, ja se järkytti laajasti ystävä- ja tuttavapiiriä. ”On kovaa, että täytyy kuolla,

⁸⁶³ Häggman 1994, 81–83. Ks. esim. Herman Kellgren – J. J. Tengström 13.11.1847, 7.12.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Herman Kellgren – Farbror, ”Mamma” och Syskon (arkistossa J. J. Tengströmille) 14.–15.11.1847; J. J. Tengström – Herman Kellgren 27.11.1847, 4.12.1847, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK; Carolina Tengström – Herman Kellgren 3.12.1847, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK.

⁸⁶⁴ Carolina Tengström – Herman Kellgren 3.12.1847, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK, ”Stackars Pappa – Vi andra, hvad hjälper det att vi ha tungt och svårt, men att vid Tengströms år lida en sådan förlust, mista sin enda son; – och en sådan son!”

⁸⁶⁵ Castrén 1904, 89. Castrén lainaa Runebergin kirjettä Kellgrenille.

⁸⁶⁶ Herman Kellgren – Farbror, ”Mamma” och Syskon (arkistossa J. J. Tengströmille) 14.–15.11.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; J. J. Tengström – Herman Kellgren 27.11.1847, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK.

⁸⁶⁷ J. J. Tengström – Herman Kellgren 27.11.1847, 4.12.1847, 7.12.1847, 28.12.1847, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK.

juuri kun alkaa elämään sille mitä pitää parhaana ja arvokkaimpana maan päällä”, Kellgren kirjoitti pohtien varmasti ystävänsä panosta tieteele ja isänmaan asialle.⁸⁶⁸ *Litteraturbladin* nekrologissa J. V. Snellman totesi isänmaan menettäneet Robert Tengströmissä paljon.⁸⁶⁹ Laajasta osanotosta huolimatta J. J. Tengström halusi säilyttää pojan muiston yksityisenä, se oli ”meidän omaisuuttamme”.⁸⁷⁰ Idealisoitu, puhdas muisto antoi heille lohtua ja teki surustakin kalliin ja ylevän.⁸⁷¹

Herman Kellgrenistä tuli Robert Tengströmin korvaaja tämän vanhemmille, etenkin isälle. Vävyjen merkitystä perheen jatkuvuudelle on tuotu esiin ulkoisten näkökohtien, kuten liikeyrityksen turvaamisen kannalta. J. J. ja Carolina Tengströmille olennaista oli kuitenkin emotionaalinen jatkuvuus, johon tosin linkittyi myös urapyyteitä.⁸⁷²

Vaikka J. J. Tengström ja Herman Kellgren olivat jo aiemmin olleet läheisiä, tuleva appi otti Kellgrenin nyt suorasanaisesti pojakseen. Robert Tengströmin kuolema teki isä-Tengströmin emotionaalisesta rekisteristä Kellgreniä kohtaan dramaattisesti intensiivisemmän. J. J. Tengström halusi, että Kellgren pitäisi häntä isänä ja itseään hänen omana poikanaan, jolla oli hänen rajoittamaton luottamuksensa; täysin samaan tapaan, kuin Robert oli nyttemmin ollut hänelle sekä poika että ystävä. ”Minulle Sinä tulet meidän edesmenneen Robertimme paikalle”, hän kirjoitti suoraan. Hän pohti, että oli alkamassa uusi vaihe, jonka hänen eläkkeelle jäämisensä ja Robertin poismeno merkitsivät syvin vedoin. Hän turvautui Kellgreniin: he liittyisivät lähemmin yhteen

⁸⁶⁸ Herman Kellgren – Farbror, ”Mamma” och Syskon (arkistossa J. J. Tengströmille) 14.–15.11.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”Hårdt är att måsta dö, just då man begynner kunna lefva för hvad man anser bäst och värdigast på jorden.” Robert Tengströmin muistamisesta ks. Castrén 1904, 89–90.

⁸⁶⁹ *Litteraturblad* nro 14, joulukuu 1847. Ks. myös J. J. Tengström – Herman Kellgren 28.12.1847, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK.

⁸⁷⁰ J. J. Tengström – Herman Kellgren 19.2.1848, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK, ”vår tillhörighet”. J. J. Tengström, J. L. Runeberg ja Herman Kellgren pohtivat Robert Tengströmin matkamuistiinpanojen julkaisemista. Kellgren suunnitteli myös ystävänsä kirjeiden julkaisemista, mutta hanke ei toteutunut. Runeberg ehdotti sen sijaan elämäkertaa, jossa kirjeitä ja näin ollen Tengströmin omaa ääntä käytettäisiin mahdollisimman paljon. Ks. J. J. Tengström – Herman Kellgren 22.1.1848, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK; Herman Kellgren – J. J. Tengström 13.3.1848, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; J. L. Runeberg – Herman Kellgren 16.5.1851, teoksessa Runeberg 1970, 190–191. Gunnar Castrénin Robert Tengströmistä (1904) ja Herman Kellgrenistä (1945) julkaisemat elämäkerrat ovat itse asiassa tämältyypypisiä: pitkällä kirjelainauksilla on niissä suuri rooli.

⁸⁷¹ Herman Kellgren – Farbror, ”Mamma” och Syskon (arkistossa J. J. Tengströmille) 14.–15.11.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Carolina Tengström – Herman Kellgren 3.12.1847, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK.

⁸⁷² Vävyjen merkityksestä ks. esim. Davidoff 2013, 57–58; Johnson 2007, 280–281. Kellgrenin urasta apen mentoritavana ja koko perheen projektina ks. luvut ”Appi uramentorina” ja ”Naiset voimavarana professuurikilvassa”.

kuin ennen, ”ei [siitä] huolimatta vaan juuri siksi että Robertia ei enää ole meille.”⁸⁷³ J. J. Tengströmin emotiivinen isä-poika-suhteen rakentaminen oli voimakasta ja avointa. Hän tarvitsi Kellgreniä emotionaaliseen selviytymiseen mutta oli myös murroskohdassa, joka asetti hänen perheensä ja perintönsä jatkuvuuden uhanalaiseksi.

Isä-Tengströmin intensiivistä emotionaalista siirtymää Robert-pojasta tämän ystävään selittänee oletus, että taustalla oli korkeampi tarkoitus ja johdatus. Hän kirjoitti, että hänellä oli usein ollut hämärä aavistus, etteivät he saisi pitää poikaa.⁸⁷⁴ Heillä oli vielä ”Yksi”, jonka he Robertin poismenon vuoksi saattoivat vetää lähemmäs. ”Korkeampi tahto on niin halunnut”, tulkitsi J. J. Tengström. Elämässä suotuun hyvään kuului ”sellainen muisto, jonka Robert on meille jälkeensä jättänyt, elävänä ja reippaana Sinun kauttasi, hänen meille pelastettu ystävänsä.”⁸⁷⁵ – Ikään kuin kohdalo olisi etukäteen määrännyt Robert Tengströmin ajan lyhyeksi mutta ohjannut tämän tuomaan Herman Kellgrenin perheen pariin seuraajakseen. Tunnesuhteelle hahmottui jumalallinen siunaus ja tarkoitus.

Kertoessaan Kellgreniä pojakseen J. J. Tengström korosti tämän ja Robertin läheisyyttä ja samuutta. Hän oli onnellinen, siitä että ”sydämeni täyteydellä saan ja voin liittyä yhteen hänelle kaikkein läheisimmistä, hänen toiseen puolikkaaseensa”.⁸⁷⁶ Vaikkei poika puhunutkaan siitä, J. J. Tengström oli tunnistanut nuorukaisten välisen syvän ystävyysyden: nämä kuuluivat toisilleen kuin veljet ja sisarukset, jotka ”eivät pidä toisiaan erillisinä, vaan yhdessä Yhden erottamattoman Kokonaisuuden muodostavina.”⁸⁷⁷ J. J. Tengström korosti ja ylisti useaan otteeseen uhrautuvaa ystävyyttä, jota Kellgren oli osoittanut keskeyttämällä oman työnsä Lontoossa ja hoitamalla Robert Tengströmiä Pariisissa. Sen kautta tämä oli entistäkin kalliimpi. Isä laski heidän ystävyytensä yhdeksi harvinaisimmista ja onnekkaimmista asioista, joka saattoi tulla ihmisen osaksi.⁸⁷⁸ Nuorten miesten välinen side yhdisti myös J. J. Tengströmiä ja

⁸⁷³ J. J. Tengström – Herman Kellgren 4.12.1847, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK, ”Du intager för mig vår bortgångne Roberts plats.”, ”icke oaktadt utan just därför att Robert icke är mera för oss.” Ks. myös 7.12.1847. Myös Gunnar Castrén huomioi lyhyesti J. J. Tengströmin ja Herman Kellgrenin lähentymisen Robert Tengströmin kuoleman jälkeen. Ks. Castén 1945, 277.

⁸⁷⁴ J. J. Tengström – Herman Kellgren 4.12.1847, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK.

⁸⁷⁵ J. J. Tengström – Herman Kellgren 19.2.1848, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK, ”vi ännu hafva En”, ”En högre vilja har så velat.”, ”ett sådant minne, som Robert åt oss efterlemnadt, lefvande och friskt genom Dig, hans åt oss räddade vän.” Ks. myös 4.12.1847.

⁸⁷⁶ J. J. Tengström – Herman Kellgren 4.12.1847, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK, ”med mitt hjertas fullhet få och kunna sluta mig till en hans allranärmaste, den andra hälften af honom”.

⁸⁷⁷ J. J. Tengström – Herman Kellgren 7.12.1847, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK, ”de betrakta hvarandra såsom icke skilda, utan blott tillsammans utgörande Ett oupplösligt Helt.” Ks. myös luku ”Sydäntoveriden peilisuhde”.

⁸⁷⁸ J. J. Tengström – Herman Kellgren 27.11.1847, 7.12.1847, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK.

Kellgreniä. Kellgrenin asema pojan korvaajana legitimoitui kahden ystävyksen samuuden kautta. Kyse oli sukupuolittuneesta, miehisestä yhteydestä, mikä teki heistä henkisesti veljiä. Viimeinen uhraus, kuolemansairaana rinnalle matkustaminen, oli sinetti Kellgrenin omistautumiselle ja sitä kautta lisäoikeutus sille, että hän saattoi ottaa Robertin paikan perheessä.

Sukupuolittunutta tulkintaa korostaa se, että kertoessaan Kellgreniä pojakseen ja perheenjäseneksi J. J. Tengström puhui Robert Tengströmistä, Herman Kellgrenistä ja itsestään muttei tyttärestään Sofi Tengströmistä. Vaikka Kellgren oli kihlattu perheeseen, naisen kautta syntyneen yhteyden kautta hän ei voinut asettua samaksi kuin esikoispoika. Sofi Tengströmin rooli tuli ilmi talousasioiden yhteydessä. J. J. Tengström halusi antaa Kellgrenille rahaa ikään kuin testamenttina pojaltaan. Hän perusteli asiaa tyttärensä kautta: omaisuus tulisi Sofi Tengströmin perintöosan kautta kuulumaan sekä tyttärelle että tämän puolisolle.⁸⁷⁹ Kellgren muotoili, ettei ottanut lahjaa vastaan palkkiona tai lahjana, vaan ”sillä yksinkertaisella, aidolla tunteella, jolla poika ottaa jotain vastaan Isältään”.⁸⁸⁰ Taloudellinenkin tuki saatiin kiedottua isä-poika-yhteyden rakentamiseen.

Kellgren vastasi J. J. Tengströmin emotiiviseen suhdekerrontaan. Hän vakuutti omien tunteidensa tulevan ”Isän lämpimän rakkauden ilmauksia” vastaan puolivälissä ja korosti heidän suhteensa ja omien tunteidensa pitkäaikaisuutta. Kellgren vastannotti suorasanaisesti paikkansa J. J. Tengströmin poikana ja Robertin seuraajana: ”Jo pitkään olen katsonut Setää pojan lämpimällä tunteella ja pitänyt Setää toisena isänäni. Jos pojan voi värvätä niin Setä on minussa värvännyt sellaisen.” Hän aikoi ponnistella seuratakseen Robertia tämän pyrkimyksessä olla Sedän vanhuuden ilo. Kellgrenkin painotti ystäväänsä heidän yhteytensä luojana: tämä oli jättänyt hänelle lahjaksi lämpimän, vilpittömän rakkauden Setään ja ollut sille ensimmäinen syy.⁸⁸¹ Kirjesopimuksen tasapaino muuttui, mikä ilmentää kunkin kirjoittajan tarvetta investoida suhteeseen emotionaalisesti: perhepiiriin kiinnittymään pyrkineen Kellgrenin kirjeet olivat aluksi pidempiä, mutta Robert Tengströmin kuoleman jälkeen asetelma kääntyi. Kellgren vastasi J. J. Tengströmin tunteisiin, mutta tulevan apen ilmaisuissa oli

⁸⁷⁹ J. J. Tengström – Herman Kellgren 28.12.1847, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK.

⁸⁸⁰ Herman Kellgren – J. J. Tengström 29.1.1848, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”utan med den enkla, oblandade känsla, hvarmed en son emottager något af sin Far”.

⁸⁸¹ Herman Kellgren – J. J. Tengström 27.12.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”de uttryck af en Faders varma kärlek”, ”Redan länge har jag ansett Farbror med en sons varma känsla och betraktat Farbror som min andra fader. Om man kan förvärfva sig en son så har Farbror förvärfvat en i mig.”

nyt kiihkeämpi ja riippuvaisempi sävy. Aiemmin Kellgrenillä oli ollut voimakkaampi tarve rakentaa isä-poika-suhdetta, mihin hän ehkä verhotusti viittasikin korostaessaan omien tunteidensa pitkäaikaisuutta.⁸⁸² Nyt osat vaihtuivat. Tilanne on voinut olla Kellgrenin kannalta ristiriitainenkin: hän sai tunnustuksen janoamalleen pojan emotionaaliselle asemalle, mutta se toteutui vasta, kun ystävä menehtyi.

Kellgrenkin korosti syvällistä yhteyttään ja samuuttaan Robert Tengströmin kanssa sekä tämän merkitystä koko elämänsä kululle. He olivat yhteen kasvaneita mielenkiinnonkohteissa, kehityksessä ja tulevaisuuden suunnitelmissa. Kaikki oli heille yhteistä ja luottamuksellisessa kanssakäymisessä kaksi sydäntä oli sulautunut yhdeksi. Kellgren vakuutti, että olisi ollut valmis antamaan Robert Tengströmille puolet omasta jäljellä olevasta elämästään. Hän koki elämänuransa ja tulevaisuutensa ratkenneen tämän kautta: hän oli tullut perhepiiriin, josta oli löytänyt sen mikä ihmiselle oli kalleinta ja rakkainta – tarkoittaen olletikin paitsi Sofia myös koko perheyhteyttä – sekä tutustunut maan parhaisiin miehiin.⁸⁸³ Yhteyden ja samuuden emotiivinen kerronta vahvisti Kellgrenin asemaa ystävänsä seuraajana ja korvaajana tämän perheessä.

Carolina Tengström oli jo ennen esikoispojan kuolemaa ollut kirjeissään Kellgrenin ”Mamma” ja nämä olivat olleet ”minun molemmat poikani siellä maailmalla”.⁸⁸⁴ Nyt hän otti Kellgrenin ”omaksi kultaiseksi pojakseen” ja tästä tuli entistä vahvempien tunteiden kohde. ”Herman, nyt meillä on vain Sinut jäljellä teistä kahdesta”, tuleva anoppi kirjoitti, ”Me emme voi muuta kuin rakastaa Sinua kaksinkertaisesti, siirtää sen kaksinkertaisen rakkauden yksin Sinuun.”⁸⁸⁵ Kellgren osoitti kirjeestään J. J. Tengströmille yhden sivun Carolina Tengströmille ja vakuutti tällekin kiintymystään: ”[...] tiedän että ’Mamma’ jakaa Sedän kirjeet, samoin kuin minä lämpimässä kiintymyksessäni en pysty erottamaan ’Mammaa’ Sedästä, vaan suhtaudun samalla

⁸⁸² Kirjeenvaihdon alkuvaiheessa J. J. Tengström itse kommentoi tekstinsä olleen lyhyt verrattuna Kellgrenin ”ystävyyden vuodatuksia” täynnä olleeseen kirjeeseen, mutta kehotti luottamaan harvoihin sanoihinsa. Ks. J. J. Tengström – Herman Kellgren 2.12.1846, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK. Myöhemmin hän kirjoitti pidemmin ja totesi itsellään olevan enemmän aikaa, kun oli jäänyt eläkkeelle, eikä Kellgrenin ei tarvitsisi pitää itseään sidottuna vastaamaan yhtä pitkästi. Ks. 19.2.1848. Tunnesuhteen rakentumisesta alkuvaiheessa ks. luku ”Vävyjen emotionaalinen kiinnittyminen”.

⁸⁸³ Herman Kellgren – J. J. Tengström 21.11.1847, 7.12.1847, 27.12.1847, 29.1.1848, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

⁸⁸⁴ Carolina Tengström – Herman Kellgren 12.7.1847, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK, ”båda mina gossar der borta i verlden”. Carolina Tengströmin ja Herman Kellgren tunnesuhteen rakentumisesta ks. luku ”Vävyjen emotionaalinen kiinnittyminen”.

⁸⁸⁵ Carolina Tengström – Herman Kellgren 3.12.1847, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK, ”egen rara Gosse”, ”Herman, nu ha vi blott Dig qvar af er båda. Vi kunna ej annat än älska Dig dubbelt, öfverflytta den dubbla kärleken på Dig ensam.”

hartaalla rakkauden tunteella Teihin molempiin.⁸⁸⁶ Herman Kellgrenin ja Carolina Tengströmin tunneläheisyyden pohja oli luotu jo aiemmin, eikä sen varsinaisesti tarvinnut muuttua, mutta suhteeseen tuli uusia panoksia, kun Kellgren jäi ainoaksi pojaksi. Sukupuolittuneesti kuitenkin korostuu, että suhde tulevaan appeen oli nuorukaiselle tärkeämpi.

Kahdenvälisten, vanhemman ja lapsen välisten suhteiden lisäksi koko perheen muuttunut tunnedynamiikka tarvitsi vahvistusta. J. J. Tengström korosti syvällistä perheyhteyttä ilmaisemalla Robertin kuuluneen perheeseen sielulla ja sydämellä.⁸⁸⁷ Hän ilmaisi jopa, että kaikkein läheisimpien kanssa oltiin ”Yhtä olemusta”.⁸⁸⁸ He olivat ”Robertin sielunsukulaisia”, ja tähän perheen sisäiseen sielujen sympatiaan J. J. Tengström satoi nyt Kellgreniä. Tämä oli heille ”meidän rakkaamme, meidän yhä meille pelastettu, ystävä, veli, poika”. Mielenlaatu yhdisti Herman Kellgreniä Robert Tengströmiin; se oli tuonut hänet heidän perhepiiriinsä jäseneksi ja osaksi heidän elämäänsä. J. J. Tengström toivoi, että Kellgrenin ystävyys Robertia kohtaan siirtyisi heihin jopa syvempänä kuin aiemmin. Hän myös muistutti, että Sofilla oli omia vaatimuksiaan.⁸⁸⁹ Kellgren ilmaisi haluaan liittyä perheen lasten joukkoon ja J. J. Tengströmin sydämen lämpimin toive oli, että tämä tulisi neljänneksi lapseksi.⁸⁹⁰ Nuorukainen oli nyt kiedottu tiiviisti perheen yhteyteen. Voi pohtia, olisivatko Sofi Tengström tai Herman Kellgren enää voineet perääntyä kihlauksestaan, vaikka olisivat halunneet.

4.2.3 Appi uramentorina

J. J. Tengström mentoroi kiinteästi tulevan vävynsä uraa jo ennen Sofi Tengströmin ja Herman Kellgrenin avioitumista ja kävi tämän kanssa tiivistä kirjeenvaihtoa vuosien 1846–1848 opintomatkan aikana. Kirjekeskustelujen yleissävy oli kannustava ja rohkaiseva mutta ne tasapainoilivat henkilökohtaisten mieltymysten ja miehen velvollisuuksien täyttämisen ristivedossa.

⁸⁸⁶ Herman Kellgren – J. J. Tengström 27.12.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”[...] jag vet att ’Mamma’ delar Farbrors bref, likasom jag i min varma tillgifvenhet ej kan åtskilja ’Mamma’ från Farbror, utan med samma känsla af innerlig kärlek omfattar Eder begge.”

⁸⁸⁷ J. J. Tengström – Herman Kellgren 4.12.1847, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK.

⁸⁸⁸ J. J. Tengström – Herman Kellgren 27.11.1847, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK, ”Ett väsen”.

⁸⁸⁹ J. J. Tengström – Herman Kellgren 7.12.1847, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK, ”Roberts själsförvandter”, ”vår älskling, vår än för oss räddade, vän, bror, son”.

⁸⁹⁰ Herman Kellgren – J. J. Tengström 7.12.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; J. J. Tengström – Herman Kellgren 28.12.1847, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK.

Tulevan apen neuvot kiinnittyivät ajan käsityksiin aikuisesta mieheydestä: miehen tuli luoda tiensä ja kyetä hankkimaan asema, jonka turvin hän saattoi elättää vaimonsa ja perheensä, mikä oli myös avioitumisen ennakkoehto. Työ itsessään oli keskeistä maskuliinisuuden idealle. Maisterin tai tohtorin arvot eivät riittäneet, vaan arvostukseen tarvittiin työ tai virka, itse ansaittua rahaa. Miehen elämän käännekohtat liittyivät usein menestykseen uralla.⁸⁹¹

J. J. Tengström vakuutti osanottoaan ja iloaan Kellgrenin suunnitelmista ja ahkerasta työskentelystä. Tuleva appi korosti, että toimeliaisuus oli olennainen osa ihmiselämää ja sen onnellisuuden ehto. Hän kannusti luottamaan tulevaisuuteen ja moraalisena voimaan mutta painotti, että opintoja suunniteltaessa täytyi kaukonäköisesti ajatella myös ulkoista asemaa, sillä se oli sisäisen syvällisyyden ja jalojen hankkeiden toteuttamisen edellytys. J. J. Tengströmin ohjeen mukaan eteenpäin piti mennä pään ja sydämen yhteisohjauksessa, ja Kellgren uskoi saavuttavansa maalin, jossa ne yhdistyisivät. Miesten jakama yleväkö ajatusmalli oli, että ansioitumista, kykyä ja hyödyksi olemista seuraisi palkinto tavalla tai toisella.⁸⁹² Kellgren vakuutti, että materiaallisen toimeentulon huomioiminen opinnoissa oli hänelle selvää. Hän oli ollut siitä varsin usein huolissaan, ei itsensä vaan ”Sofin ja Sedän vuoksi”. Siksi rohkaisu teki hänelle hyvää.⁸⁹³ Hegeliläisin kaiuin miehen piti aidosti sisäistää ja ymmärtää se, mikä oli oikein, ja oikeanlaisesta sisäisestä vakaumuksesta seurasi ulkoisen aseman vakaus. Kellgren vakuutti ymmärtävänsä velvollisuutensa, jonka hän relationaalisesti ja emotiivisesti kiinnitti morsiameen ja appeen.

Kellgrenille J. J. Tengströmin mentorointipanos oli hyvin tärkeä, ja hän ilmaisi arvostustaan ja kiitollisuuttaan tätä kohtaan. Tämän ystävyys ja sydämellisyys paitsi vahvistivat ja rohkaisivat häntä myös kannustivat työskentelemään ja olemaan niiden arvoinen.⁸⁹⁴ Hän kehui Tengströmin saavutuksia eri aloilla: filologiassa, historiassa ja filosofiassa. Tätä kohtaan osoittivat rakkautta ja kunnioitusta ”kaikki meidän parhaamme” eli Snellman, Runeberg ja Castrén – ”nuoremmista” oli jälkikäteen

⁸⁹¹ Caine & Sluga 2000, 32–33; Davidoff 2013, 64; Elomaa 2006, 81–87, 171; Häggman 1994, 95, 155.

⁸⁹² J. J. Tengström – Herman Kellgren 3.10.1846, 2.12.1846, s.a. [vuodenvaihte 1846–1847], 6.2.1847, 13.3.1847, 10.9.1847, 26.10.1847, 22.1.1848, 19.2.1848, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK; Herman Kellgren – J. J. Tengström 17.11.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

⁸⁹³ Herman Kellgren – J. J. Tengström 4.1.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”för Sofis och Farbrors skuld”. Ks. myös 17.11.1846.

⁸⁹⁴ Herman Kellgren – J. J. Tengström 17.8.1847, 1.10.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK. Kääntäen läheisten menettäminen saattoi johtaa kunnianhimon ja motivaation hiipumiseen. Ks. Elomaa 2006, 85.

yliviivattu.⁸⁹⁵ Kellgren halusi osoittautua apen panosten väärtiksi. Kunnioituksen ilmaisuilla hän pyrki emotiivisesti lähentämään suhdetta ja korosti mentoroinnin tärkeyttä itselleen.

Nuorukainen esitti Suomen akateemisen maailman ytimessä toimineelle tulevalle apelleen spekulatioita siitä, mitä virkapaikkoja yliopistolla tulisi lähivuosina vapaaksi. Kellgren haki tämän hyväksyntää tulevaisuuden suunnitelmilleen vakuuttaen samalla omaa rohkeuttaan ja työkykyään. Yksi vaihtoehto, joskin epätodennäköinen, oli tulla otetuksi ylimääräiseksi professoriksi sanskritin alalle. Toinen mahdollisuus oli kreikan professuuri, jota hoitaneen A. G. Sjöströmin terveys oli heikko. Tosin Kellgrenin näkemyksen mukaan kilpailuakin oli paljon. Mieluisin olisi ollut itämaiden kirjallisuuden professuuri, jonka alaan sanskritin tuolloin katsottiin kuuluvan. Sen haltijalla Gabriel Geitlinilla oli toiveissa siirtyä teologisen tiedekunnan eksegeetikan professoriksi ja näin valmistaa paikka oppilaalleen G. A. Wallinille. Wallin oli kuitenkin omistautunut tutkimusmatkoilleen Lähi-idässä ja pidettiin epävarmana, haluaisiko hän vastaanottaa professuurin Suomesta. J. J. Tengström pohti Kellgrenin mahdollisuuksia perusteilla olleeseen suomen kielen professuuriin. M. A. Castrén ja Elias Lönnrot tulivat ensimmäisinä kysymykseen, mutta jos kumpikaan heistä ei hakisi tehtävää, siihen sopisi Kellgren. Tuleva appi otti esille myös Pietarin tiedeakatemian, josta voisi löytyä jokin toimi askeleeksi kohti uran edistymistä Suomessa. J. J. Nervander puolestaan oli puhunut Sofi Tengströmille, että Kellgrenin pitäisi asettaa suunnitelmakseen J. G. Linsénin tehtävä eli kaunopuheisuuden ja runousopin professuuri.⁸⁹⁶

Opintovalinnoissa kilpasilla olivat varmemman toimeentulon takaava kreikka ja tieteellisesti kiinnostavampi sanskrit. Robert Tengström kehotti ystäväänsä keskittymään enemmän kreikkaan, mutta hänelle Kellgren vastasi, ettei leivän hankkiminen voinut olla tiennäyttäjän opinnoissa. J. J. Tengström koki olevansa jäävi kommentoimaan asiaa, joka oli niin lähellä hänen sydäntään. Hän pohti ohimennen mahdolli-

⁸⁹⁵ Herman Kellgren – J. J. Tengström 29.8.1848, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”alla de bästa [”af de yngre” yliviivattu] hos oss”.

⁸⁹⁶ Herman Kellgren – J. J. Tengström 24.8.s.a. [1846], 17.11.1846, 20.6.1848, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; J. J. Tengström – Robert Tengström 6.2.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; J. J. Tengström – Herman Kellgren 2.12.1846, 13.3.1847, 10.9.1847, 26.10.1847, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK. Ks. myös Castrén 1945, 219–221; Vento 2001; Väisänen 2000/2008; Öhrnberg 1998. Kreikan professori Sjöström menehtyi jo vuoden 1846 lopulla, ks. Riikonen 2000c. Eräs kirjeiden vakioaihe, jota Kellgren ja appi pohtivat yhdessä oli, kannattaisiko Kellgrenin promovoitua tohtoriksi Leipzigissa. Ks. esim. Herman Kellgren – J. J. Tengström 24.8.s.a. [1846], 1.10.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; J. J. Tengström – Herman Kellgren 3.10.1846, 13.3.1847, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK.

suutta yhdistää sanskritin ja kreikan tutkimus, mikä tuli myös Kellgrenille itselleen mieleen. Tämä päätti kuitenkin panostaa sanskritin opintoihin, koska katsoi niistä olevan hyötyä millä tahansa filologian erikoisalalla. Hän aikoi jatkaa niitä kunnes olosuhteet olivat ehtineet kehittyä. Tästä hän pyysi sekä J. J. että Robert Tengströmiä pitämään itsensä ajan tasalla.⁸⁹⁷ J. J. Tengströmin preferensseissä tyttären turvautun tulevaisuuden varmistaminen ja Kellgrenin uran mielekkyys olivat ristivedossa. Nuorukainen laittoi panoksensa sanskritiin, ja paljasti ehkä ystävälleen kiinnostavuuden olevan tärkeämpi motiivi – toivoen, että ulkoinenkin hyöty seuraisi.

Lupaavan korkeamman tason tukijan Kellgren sai ministerivaltiosihteeri Alexander Armfeltista, jonka myötävaikutuksella hän sai stipendin opintomatkansa varten. Armfelt ja jopa itse kruununperillinen kiinnostuivat hänen hankkeistaan, etenkin siitä, että saksalainen professori Brockhaus halusi paneutua suomen kieleen. Tämän suojattina hankitut ulkomaiset meriitit edesauttoivat stipendin saamista. Kellgren pyrki opintomatkansa aluksi tekemällään vierailulla Pietarissa ja myöhemmin kirjeitse vakuuttamaan Armfeltin sanskritin ja vertailevan kielentutkimuksen erinomaisuudesta sekä ylläpitämään mielenkiintoa pitämällä tätä ajantasalla suunnitelmistaan ja niiden edistymisestä. Hän kuitenkin korosti, ettei halunnut alentua nöyristelyyn tai liehakointiin.⁸⁹⁸

Matkatuen hankkimisessa ja suhteiden rakentamisessa oma isä ja tuleva appi toimivat Kellgrenin hyväksi. Isä August Kellgren tapasi Armfeltin kahdesti ja J. J. Tengström edisti Kellgrenin asiaa hankkimalla tämän suosittelijoiksi yliopiston sijaiskansleri, kenraali Thesleffin ja yliopiston vararehtorin, professori Gabriel Reinin. Positiivisen lopputuloksen jälkeen August Kellgren ja J. J. Tengström huolehtivat hyvien suhteiden ylläpitämisestä suosijoihin joko itse esittämillään kiitoksilla tai kehottamalla poikaa kirjoittamaan sellaiset. Kiitoksensa nuorukainen esitti myös isälleen ja tulevalle apelleen. Myöhemmin matkan aikana Herman Kellgren ja J. J. Tengström

⁸⁹⁷ Robert Tengström – Herman Kellgren 22.7.1846, 1.6.1846, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK; Herman Kellgren – Robert Tengström 4.8.[1846], 8.8[po. 9].1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; J. J. Tengström – Herman Kellgren 3.10.1846, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK; Herman Kellgren – J. J. Tengström 17.11.1846, 11.12.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK. Ks. myös Castrén 1945, 271.

⁸⁹⁸ Herman Kellgren – J. J. Tengström 17.11.1846, 11.12.1846, 4.1.1847, 25.2.1847, 17.8.1847, 1.10.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Herman Kellgren – Robert Tengström 31.3.1846, 1.12.[1846], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK. Ks. myös Castrén 1945, 184–185. Armfeltistä ks. Savolainen 2001/2008. Kellgrenille myönnettiin 1 000 hopearuplan matkatuki ja lupa vierailla Pariisiin ja Lontoon kirjastoissa. Kellgrenin stipendeistä ja matkustusluvista ks. myös Havu 1932, 87–88, 94. Kellgrenistä Brockhausin luona Leipzigissa ks. tarkemmin luku ”Suomalaisuuden tunnettuus ulkomailla”.

pohtivat mahdollisuuksia uusiin tukiin, mikä ei nähtävästi kuitenkaan toteutunut.⁸⁹⁹

Stipendin saaminen vahvisti Kellgrenin uskoa uranäkymiinsä ja piti J. J. Tengströmille lähetetyissä kirjeissä tukea jopa epäsuorana suopeana vastauksena toiveisiinsa jonkinlaisen yliopistotehtävän perustamisesta sanskritille. Hän pohti, että suurimmalla osalla yliopistoista sellainen jo oli ja sitä tarvittiin, jotta yliopisto pysyisi perässä filologian edistysaskelissa. Toisella kerralla ei ehkä olisi olemassa toimeen sopivaa ehdokastakaan. – Hän siis näki itsensä mahdollisuutena yliopistolle. Myös J. J. ja Robert Tengström pitivät stipendiä hyvänä merkinä tulevaisuuden kannalta. Kellgren tulkitsi urasuunnitelmiansa hyväksi myös konsistorin suostumuksen hänen ehdotukseensa hankkia sanskritiin ja kiinaan liittyvää kirjallisuutta. Jos oli kirjoja, piti löytyä myös opettaja. Hän iloitsi kannustuksesta, jota oli saanut ystäviltä ja jopa auktoriteeteilta ja pohti, että sillä oli häneen päinvastainen vaikutus kuin moniin muihin: se ei tehnyt häntä ylpeäksi ja ylimieliseksi vaan vaatimattomaksi. Häneen kohdistui toiveita ja niihin hän halusi vastata; kannustus antoi voimia ja luottamusta.⁹⁰⁰ Tulevalle apelleen Kellgren tulkitsi positiivisen kuvan näkymistään toiveidensa alan parissa. Tulevaisuudenuskonsa ja itseluottamuksensa nuorukainen verhosi vaatimattomuuden sanankäänteisiin, joissa menestystä ei haluttu itsen vaan toisten ja näiden asettamien toiveiden eli lopulta yleisen hyvän vuoksi.

Ministerivaltiosihteeri Armfeltin suunnitelma näyttää kuitenkin olleen yleisvaltakunnallinen, mikä ei Kellgrenin pirtaan sopinut. Armfelt olisi halunnut nuorukaisen lähtevän Kazaniin ja tämän jälkeen Itä-Intiaan. Kellgrenin isä oli tuonut tälle esiin epävarmuutensa, koska hänen pojallaan, kuten monilla nuorilla yliopistossa, oli perustelematon pelko kaikkea venäläistä vastaan. Muilta tuttavilta Armfelt oli saanut kuulla, ettei Kellgren ehkä haluaisi erota kodistaan niin pitkäksi aikaa, sillä hän oli sitoutunut Helsinkiin hellin sitein. Armfeltin mielestä sitä ei kenenkään nuoren miehen pitäisi tehdä.⁹⁰¹ Kellgren kuuli kuitenkin isältään alkuvuodesta 1848, että

⁸⁹⁹ Herman Kellgren – J. J. Tengström 17.11.1846, 4.1.1847, 25.2.1847, 27.12.1847, 13.3.1848, 20.6.1848, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; J. J. Tengström – Herman Kellgren s.a. [vuodenvaihte 1846–1847], 10.9.1847, 22.1.1848, 29.4.1848, 28.7.1848, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK. Kellgren pyysi myös Robert Tengströmiä puhumaan Reinille näkymistään Armfeltin luona. Ks. Herman Kellgren – Robert Tengström 5.6.1845 [po. 1846], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK. Thesleffistä ks. Kalleinen 2000/2008, Reinistä ks. Landgrén 2006.

⁹⁰⁰ Herman Kellgren – Robert Tengström 4.12.[1846], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Herman Kellgren – J. J. Tengström 24.8.s.a. [1846], 11.12.1846, 4.1.1847, 25.2.1847, 1.10.1847, 23.5.1848, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; J. J. Tengström – Herman Kellgren s.a. [vuodenvaihte 1846–1847], Coll. 99.2, Kellgreniana, KK; Robert Tengström – Carolina Tengström 20.1.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK. Ks. myös Castrén 1945, 223–224.

⁹⁰¹ Herman Kellgren – J. J. Tengström 17.11.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; J. J. Tengström –

Armfelt oli uumoillut sanskritin professuurin perustamista Helsinkiin 4–5 vuoden kuluttua. Kellgren aikoi toimia niin kuin sellainen olisi tulossa muttei aikonut tuntea itseään apeaksi ja petetyksi, mikäli toive ei toteutuisi. Realismin sijaan hän näyttää turvautuneen ylevään sallimususkoon: ”Puutetta en tule kärsimään ja toimintakentän, jalon ja maalleni hedelmällisen, tulen Jumalan avulla löytämään tavalla tai toisella [...]”.⁹⁰²

J. J. Tengström kehotti Kellgreniä olemaan laskematta sanskritin oppituolin varaan. Armfeltin laajemman suunnitelman yhteydessä J. J. Tengströmin arvio tulevan vävynsä näkymistä oli varsin tiukka: ”Tästä myös kuitenkin huomaamme, että Sinä olet teillä, jotka eivät todellisessa elämässä kanna eteenpäin.”⁹⁰³ J. J. Tengström varoitti, ettei Armfeltistä olisi tukea sanskritin oppituolin perustamisessa. Hän arvioi, ettei tämä edistänyt mitään yleisiä intressejä ellei joku muu, kotimainen tai pietarilainen, auktoriteetti laittaisi asiaa liikkeelle. Hän totesi aiheen olevan arka, mutta sekä järkevyyttä että viisautta edellyttivät ennakoitua. Kirjallinen maine ja ansiot sekä minkä tahansa aiheen tieteellinen tuntemus olivat joka tapauksessa pohja, jolle saattoi rakentaa.⁹⁰⁴ J. J. Tengström pyrki välillä tiukemmin, välillä hellempään herättämään Kellgrenin senhetkisiin akateemis-poliittisiin virtauksiin, jotka eivät hyvästä alusta huolimatta olleet kantamassa loppuun asti.

Kellgren valitsi päätyökseen Manun lain tieteellisen laitoksen ja sanskritkommentaarien tekemisen Leipzigin professori Brockhausin ja Pariisin professori Burnouf’n kannustamana. Manun laki on hindulaisuuden moraalisia elämänohjeita sisältävä lakikirja, joka on nykyäskäytöksen mukaan peräisin ajanlaskun alun tienoilta. Kellgrenin mukaan se ei ollut ainoastaan kielihistoriallinen lähde, vaan paljasti intialaisten elämän ja maailmankatsomuksen perustan, kansan sielun ja olemuksen. Manu oli sanskritisteille, etnografeille ja historioitsijoille korvaamaton. Toteutuessaan suunnitelman mukaan hänen työnsä tulisi säilyttämään arvonsa pitkään. Kellgren oli innostunut ja itämainen filologia näyttäytyi elävänä ja eteenpäin menevänä alana päinvastoin kuin klassinen filologia. Hän vertasi aloja uudisasukkaaseen Amerikan rikkaissa, köynöksin ja kukin läpikudotuissa metsissä ja eurooppalaiseen maamieheen,

Herman Kellgren 10.9.1847, 26.10.1847, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK. Ks. myös Castrén 1945, 260.

⁹⁰² Herman Kellgren – J. J. Tengström 13.3.1848, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”Lida nöd skall jag ej och ett fält för verksamhet, ädelt och för mitt land fruktbärande, skall jag med Guds hjälp finna på ett eller annat vis. [...]”.

⁹⁰³ J. J. Tengström – Herman Kellgren 26.10.1847, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK, ”Vi finne emellertid äfven häraf, att Du är på vägar, som i det verkliga lifvet bära framåt.” Ks. myös 10.9.1847.

⁹⁰⁴ J. J. Tengström – Herman Kellgren 19.2.1848, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK.

joka kynti yhä uudelleen isien ja isoisien vanhoja peltoja.⁹⁰⁵ Tuntemattoman maan ihmeiden tutkiminen oli positiivinen mielikuva, jota vasten vanhaan eurooppalaiseen perintöön perehtyminen näytti tylsän toisteiselta.

Tutkimusaiheen valinnassa J. J. Tengströmin ohjenuora oli, kuten oman poikan-sakin kohdalla, rajaaminen, syvällisyys ja keskittyminen tiettyyn aiheeseen, jonka työstämisen kautta suurempi sfääri saisi valaistusta. Tuleva appi ilmaisi kielitiedettä sivuavia mielipiteitään ja varoitti kiertelevästi myös pinnallisuudesta. Hän kuitenkin korosti, ettei ollut alan asiantuntija. J. J. Tengströmin mielestä Kellgrenin suunnitelma Manun lain parissa oli sekä suunnaton että suurenmoinen. Tätä oli kannustettu suureen ja merkitykselliseen työhön, mikä kertoi luottamuksesta kykyihin. Professori Burnouf myös luennoi Manun laista Kellgrenin takia, mitä tuleva appi piti kunnianosoituksena. J. J. Tengström arvioi, että oli Kellgren käyttänyt ulkomailla viettämänsä kaksi vuotta hyvin ja keskittynyt opintoihin. Sen sijaan promootion jälkeinen aika kotimaassa oli mennyt hukkaan, hajanaisiin touhuihin.⁹⁰⁶ J. J. Tengström kannatti paneutumista tieteellisiin opintoihin ja muu, kuten lehtikirjoittelu, näyttäytyi sen rinnalla toissijaisena. Nyt tuleva vävy oli oikealla tiellä.

Kotiinpaluun lähestyessä ja Kellgrenin huumaanuttua vuoden 1848 poliittisesta liikehinnästä J. J. Tengström muistutti, että opintojen tulisi olla yhteydessä kotimaiseen elämään tavalla tai toisella. Hän näyttää vihjanneen, että kotimaan uranäkymien vuoksi Kellgrenin tulisi hiljalleen irrottautua pelkkään sanskritiin keskittymisestä. Hän antoi oman esimerkkinsä kautta ymmärtää, ettei ollut pakko keskittyä vain yhteen asiaan: hän itse oli harjoittanut niin filologiaa, historiaa kuin filosofiaakin. Kellgrenin ei pitänyt antaa kahlehtia itseään koko elämäkseen tiettyyn kirjalliseen päämäärään, kuten tähän asti, vaan eri alat voisivat myös hyödyttää toisiaan. Sanskritin tutkimuksesta saatuja metodisia taitoja olisi mahdollista soveltaa yleisemmin. J. J. Tengström valmisti Kellgreniä kotimaahan paluuseen myös muistelemalla omia 29 vuoden takaisia kokemuksiaan. Hän oli pelännyt, että elämä tuntuisi tyhjältä, mutta hän oli päättänyt etsiä rakkauden ja häntä onnisti: parin kuukauden päästä paluustaan hän oli kihloissa. Monipolvisesti hän viittasi Kellgrenin samankaltaiseen tilanteeseen Sofi Tengströmin kanssa. Hän toivoi, ettei tämä löytäisi vain korvausta

⁹⁰⁵ Herman Kellgren – J. J. Tengström 2.7.1847 [konsepti], 4.7.1847, 1.10.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Castrén 1945, 246; Hindulaisuus 2007.

⁹⁰⁶ Herman Kellgren – J. J. Tengström 4.7.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; J. J. Tengström – Herman Kellgren 9.1.1847, 13.3.1847, 30.7.1847, 10.9.1847, 26.10.1847, 29.4.1848, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK.

sille, mitä matkalla koetusta kaipaisi, vaan kruunun sen päälle.⁹⁰⁷ J. J. Tengström pyrki valmistelevaan Kellgreniä kotiinpaluun aiheuttamaan elämänmuutokseen melko hienovaraiseen tyyliinsä antamalla esimerkkejä omasta elämästään ja kokemuksistaan.

Paluuta ennakoidessaan Kellgren kirjoitti matkustavansa kotiin monin tavoin muuttuneena. Hän uskoi tullessa jo niin käytännölliseksi, että pystyisi sulautumaan ympäristöönsä ja löytämään paikan, jossa olisi hyödyksi yhteiskunnassa. Todellisuus tuli nähdä selkeästi, siihen tuli mukautua ja vaikuttaa kykynsä mukaan siten kuin parhaaksi näki. Hän antoi ymmärtää, että oli saamansa ohjauksen ansioista kypsytynyt lähemmäs tulevan apen ajattelutapoja: hän sai mielihyvää siitä, että vuosien mittaan hänen oma tapansa nähdä asiat ja olosuhteet läheni yhä enemmän niitä, ”joita eniten rakastaa ja arvostaa”.⁹⁰⁸ Vallankumouksen rajujen tapahtumien jälkeisessä pettymyksen puuskassa nuoruuden into näytti jähmettyvän apen tolkuttamaksi aikuisen miehen realismiksi. Kellgrenin todellisuus-puheessa oli hegeliläinen kaiku: hän oli palannut radikaaleista aatteista ja tieteellisistä unelmista todellisuuden järjellisyys- ja järjellisen todellisuuteen. Vaikutus ei liene ollut pitkäaikainen: sittemmin hän koetteli rajoja lehtimiehenä ja kustantajana ja lähti tilaisuuden tullen tavoittelemaan hetkeksi sivuun sysättyä unelmaa itämaisen kirjallisuuden professuurista.⁹⁰⁹

4.3 Perheyhteydet uraresurssina

Tengströmin piirissä perhesuhteet limittyivät urapyrkimyksiin. Herman Kellgrenin ja Paavo Tikkasen ”kansallisen konsernin” tarkastelussa nousee esiin, miten savokarjalainen opiskelutoveruus ja tengströmiläinen lankous kietoutuivat sosiaaliseen asemaan ja aatteellisesti virittyneisiin liiketoimiin. Kellgren palasi kuitenkin tavoittelemaan akateemista uraa, itämaisen kirjallisuuden professuuria. Viranhaun tarkastelu koko perheen näkökulmasta näyttää, miten naiset eri tavoin osallistuivat yhteisesti tärkeän tavoitteen edistämiseen.

⁹⁰⁷ J. J. Tengström – Herman Kellgren 30.6.1848, 28.7.1848, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK. Kellgrenistä keväällä 1848 Pariisissa ks. luku ”Liberaalit vaikutteet ja 1848”.

⁹⁰⁸ Herman Kellgren – J. J. Tengström 29.8.1848, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”hvilka man högst älskar och värderar”

⁹⁰⁹ Ks. tarkemmin seuraavat luvut ”Tikkasen ja Kellgrenin kansallinen konserni” ja ”Naiset voimavarana professuurikilvassa”.

4.3.1 Tikkasen ja Kellgrenin kansallinen konserni

Paavo Tikkanen rakensi kansallisesti motivoitunutta uraa julkaisu- ja kustannusala-la osakunta-ajoistaan lähtien. Nuorukaisen osakunnassa vuonna 1844 esittelemään käytännölliseen suomalaisuusohjelmaan kuuluivat paitsi suomen kielen opinnot ja *Lukemisten* kautta toteutetut kansankirjaset myös sanomalehti.⁹¹⁰ Tikkanen linjasi lehden tavoitteeksi ”yhdistää Suomi suureksi kokonaisuudeksi ja kohottaa se sivistykseen”. Hän korosti lehtikirjoittamisen pyyteettömyyttä: sitä ei pidetty ammattina, ”vaan tarkoituksemme on istuttaa massa, joukkoihin se elämänvoima, joka meissä it-sessämme asustaa.”⁹¹¹ Kesti vielä joitain vuosia ennen kuin lehti toteutui: *Suomettaren* ensimmäinen numero ilmestyi vuoden 1847 alussa. Perustajiin kuuluivat savokarjalais-ten Paavo Tikkasen ja August Ahlqvistin lisäksi länsisuomalainen Antero Varelius ja viipurilainen D. E. D. Europaeus. Viikoittain nelisivuisena ilmestyneen julkaisun pai-nosmäärä oli alkuvuosina 500, mutta tilaajia oli vain parisataa. Taloudellinen tilanne ei ollut kehuttava Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran tukistoista huolimatta. *Suomet-taren* yhteiskunnallinen vaikuttavuus jäi aluksi nähtävästi pieneksi. Levikin pienuutta selitti se, että kohderyhmää, suomenkielistä sivistyneistöä, ei oikeastaan ollut vielä olemassa.⁹¹² Tengströmit olivat ensimmäisten lukijoiden joukossa. – Ahlqvistkin oli jo edellisvuonna aloittanut tytärten opettamisen suomen kielessä. Perheen naisväki ilmoitti Robert Tengströmille Berliiniin heidän saaneen *Suomettaren*, suomalaisen lehden, ensimmäisen numeron ja luettelivat myös sen julkaisijat.⁹¹³

Herman Kellgren palasi syksyllä 1848 opintomatkaltaan, jonka aikana hän oli me-nettänyt parhaan ystävänsä ja läheisimmän aatteellisen toverinsa Robert Tengströmin. Pian Kellgren ja vanha osakuntatoveri Paavo Tikkanen löysivät toisensa kansallisissa pyrinnoissa, liiketoiminnassa – ja myös langoksina. Tikkasen vanavedessä Kellgren suuntautui käytännölliseen työhön. Toiminnan mies Tikkanen oli aatteellisenä kump-panina varsin erilainen kuin ylevään haaveellisuuteen taipuvainen filosofi Robert Tengström ja houkutteli Kellgrenistä esiin eri puolia. Tikkanen oli bisnesmies, eikä

⁹¹⁰ *Lukemisia Suomen kansan hyödyksi* -julkaisusta ks. luku ”Nuorukaisten asia osakunnissa”, kieliop-pinnoista ks. luku ”Suomen opinnot omakohtaisena panoksena”.

⁹¹¹ Waris 1939, 142–143, 198–199 (sit.). Ks. myös Sulkunen 2004, 90.

⁹¹² Häkkinen 2003, 26–30; Waris 1939, 202; *Suometar* 12.1.1847; August Ahlqvist – Elias Lönnrot 21.6.1848, teoksessa Ahlqvist 1982, 25.

⁹¹³ J. J. Tengström – Robert Tengström 9.1.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK. J. J. Tengströmin kirjeen mukana ollut tieto on jonkun muun perheenjäsenen, todennäköisesti Carolina tai So-fi Tengströmin, kuoreen lisäämä. Kieliopinnoista ks. luku ”Suomen opinnot omakohtaisena panoksena”.

tämä maailma ollut vieras Kellgrenille, varakkaan kauppiaan pojalle⁹¹⁴.

Tikkasen ja Kellgrenin liiketoimista muodostui 1840–1850-lukujen vaihteessa kirja-alan konserni. Liikekumppanuuteen motivoi kansallisesti profiloituneen Öhmanin kirjakauppa- ja kustannusliikkeen pelastaminen aiempien omistajien menestyttyä. Tikkanen oli vahvasti kytköksissä Öhmanien liikkeeseen. Porvoossa toiminut yritys perusti kesällä 1848 Helsinkiin kirjakaupan, jota hän hoiti.⁹¹⁵ Samalla *Suometar* liitettiin konserniin: Öhmanin liike osti sen aiemmalta julkaisijalta Gröndahlilta. Sama Öhmanien liike oli kustantanut Herman Kellgrenin ja Robert Tengströmin *Fosterländskt Albumia* ja Tengströmin *Finsk Anthologin*.⁹¹⁶ Tikkanen ehdotti liikekumppanuutta Kellgrenille, joka ainakin Lönnrotille alkuvuodesta 1849 perusteli suostumistaan kansallisin motiivein.⁹¹⁷ Öhmanien liike ja kustannusoikeudet siirtyivät Tikkaselle ja Kellgrenille. Liiketoiminta täydentyi vielä kirjapainolla, kun miehet vuokrasivat Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjapaino-oikeudet. Paino toimi nimestään huolimatta itsenäisesti, mutta vuokraajilla oli yksinoikeus painaa Seuran julkaisemat tai kustantamat teokset. Kumppanusten työnjaossa Tikkanen hoiti kirjakaupan ja Kellgren kirjapainon. Heillä oli ainakin 17 työntekijää. Bisnes oli iso ja alku nopea. Liike oli toiseksi suurin Helsingissä ja kolmanneksi suurin koko maassa. Eriytymättömyys oli tyypillistä 1800-luvun julkaisu- ja kirja-alalle. Usein samat toimijat omistivat kirjapainon ja olivat kirjojen ja sanomalehtien kustantajia sekä kirjojen tukku- ja vähittäiskauppiaita. Sanomalehden painaminen oli tärkeää kirjapainon tasaiselle työvirralle. Lehden ilmoitusmyynnillä hankittiin lisätuloja ja omia kustannustuotteita ja kirjakaupan tarjontaa mainostettiin lehdessä.⁹¹⁸ Tämä alalla yleinen symbioosi näkyi vahvasti Tikkasen ja Kellgrenin liiketoiminnassa.⁹¹⁹

Nuorten miesten bisnes iski kansallisen kulttuurin ja sivistyksen edistämiseen tähdänneeseen ajan trendiin: kirjakauppojen määrä nousi 1840–1850-luvun taitteen tienoilla rutkasti ja samanaikaisesti kirjastolaitos kehittyi voimakkaasti. Tikkanen ja Kellgren laajensivat kirjakauppaverkostoa nopeaan tahtiin. He hankkivat kirjakaup-

⁹¹⁴ Gunnar Castrén huomioi yhteyden Kellgrenin liiketoimien ja perhetaustan välillä, ks Castrén 1945, 331.

⁹¹⁵ Hakapää 2008, 226–227, 350.

⁹¹⁶ August Ahlqvist – Elias Lönnrot 21.6.1848, teoksessa Ahlqvist 1982, 25. Öhmaneista Kellgrenin ja Tengströmin julkaisujen kustantajana ks. luku ”Nuorukaisten asia osakunnissa”.

⁹¹⁷ Herman Kellgren – Elias Lönnrot 27.2.1849, teoksessa Hytönen 1917, 17.

⁹¹⁸ Castrén 1945, 329–333; Hakapää 2008, 107, 109, 227; Häggman 2008, 23–24, 57–58, 66–67, 84, 105; Sulkunen 2004, 100.

⁹¹⁹ Ks. esim. *Suometar* 30.11.1849, 7.12.1849, 19.4.1850. Eri toimintojen synergiaa kuvaa myös tieteellisten iltahuvitusten esitelmien painaminen ja myynti, ks. luku ”Naisten sivistys ja aktiivisuus”.

paprivilegioita Vaasassa, Porvoossa, Haminassa ja Viipurissa, mutta liikkeet siirrettiin pian eteenpäin Helsingissä harjoitelleille apulaisille, jotka usein olivat taustaltaan ylioppilaita. Hakapään arvion mukaan tavoitteena ei ollut tuottoisamman liikeryypään luominen vaan kansalliskulttuurin edistäminen ja luotettujen kirjakauppiaiden verkoston rakentaminen ympäri Suomen.⁹²⁰

Tikkaselle kirjakauppa-asia oli tärkeä ja hän piti sitä innokkaasti esillä lehtikirjoittelussa. Hakapää arvioi hänen suhtautuneen alaan hyvin idealistisesti. Tikkasen mielestä kirja oli paras tavara maailmassa ja kirjakaupan pitäminen paras hyvä työ.⁹²¹ Hän oli aktiivinen myös suomalaisten kustantajien yhdistystä perustettaessa 1850-luvun lopulla ja kuului sen johtokuntaan. Häggman tituleeraa Tikkasta ja Kellgreniä ”akateemisiksi herrasmieskauppiaksi”, joiden kohdalla sanonta ”menestyvä kustannusliike on yhdistelmä katedraalia ja pörssiä”, on erityisen osuva. Hän pohtii Tikkasen olleen ”idealistinen maailmanparantaja”, jolle kielipolitiikka oli kuitenkin myös elannon tuovaa ”arkipäiväistä myyntityötä”.⁹²² Tikkasen asenteen ja aseman arvioinnissa on häivähdyks romantisoitua: maailmanparannus antaa kevyen kuvan kielipoliittisista ja niihin tiiviisti linkittyneistä yhteiskunnallis-sosiaalisista kysymyksistä, joita Tikkanen piti tärkeinä.

Langosten liiketoimissa erilaiset tavoitteet kietoutuivat yhteen. Kirja-alan arvostus oli korkeampi kuin muun käsityön tai teollisuuden, koska se kytkeytyi tiiviisti sivistykseen, joka taas oli keskiössä kansallisen projektin edistämisessä. Liikesuhteissa luottamus oli tärkeää ja sukulaisuus vahvisti sitä. Usein kumppaneita etsittiin miespuolisten sukulaisten joukosta.⁹²³ Kirja-alan liiketoiminta yhdisti Tikkasen erityyppiset tavoitteet saumattomasti: aatteen edistäminen ja sosiaalinen nousu limittyivät toisiinsa. Avioituminen Tengströmin perheeseen tiivistä liikekumppaneiden suhteet sukulaisuudeksi ja sinetöi Tikkasen yhteiskunnallisen etenemisen.

Kellgrenillä oli toimi yliopiston kirjaston ylimääräisenä amanuenssina mutta näkymät kunnolla palkatun yliopistoviran saamiseksi olivat kehnot.⁹²⁴ Myös kevään 1848 järjestyttävät vallankumoustahtumat ja käytännön yliote teoriasta olivat saaneet Kellgrenin epäilemään abstraktien opintojen mielekkyyttä: ne eivät kuuluneet

⁹²⁰ Hakapää 2008, 80–81, 99, 236, 304 (viite 101), 374.

⁹²¹ Hakapää 2008, 10–11, 82, 101, 222, 237. ”Maailman paras tavara” on myös Häggmanin teoksen nimi, ks. Häggman 2008.

⁹²² Häggman 2008, 84 (sit.), 95–97, 107.

⁹²³ Davidoff 2013, 57–58, 61; Häggman 2008, 18, 58.

⁹²⁴ Castrén 1945, 330–331; *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852*, Kellgren 15590.

nykypäivän tarpeisiin ja mielenkiinnon kohteisiin.⁹²⁵ Kellgrenin kannalta liiketoimiiin ryhtyminen näyttää liittyneen paitsi konkreettisiin, aatteellisiin tavoitteisiin myös itsenäisen taloudellisen aseman saavuttamiseen, joka oli avioitumisen kannalta välttämättömyys.

Yritystä ympäröi yhteisö, johon kuuluivat paitsi työntekijät myös omistajien perheet. Joulukuussa 1849 Kellgren kutsui Tikkasen, kirjapainon faktorin ja kirjakaupan herrat päivälliselle, sillä hänestä kohteliaisuus vaati, että ”meidän väkemme” joskus kutsuttiin ainoaan perheeseen, joka yhtiöllä toistaiseksi oli. Työntekijöille ja heidän perheilleen järjestettiin uudenvuodenjuhlia, joita Gunnar Castrén pitää Kellgrenin ”demokraattisten tendenssien” ilmauksena vaikkakin varsin harmittomassa muodossa.⁹²⁶ Yrityksellä oli yhteyksiä Tengströmin sukupiirin julkaiseviin jäseniin. He toimivat Öhmanin jälkeen Runebergin kustantajina, Castrénin teoksia oli myynnissä kirjakaupassa ja tämän matkoista kirjoitettiin *Suomettaressa*.⁹²⁷ Tengströmit olivat perillä yrityksen asioista. J. J. Tengström mainitsee asian kirjeessään jo kesällä 1849, sittemmin Paavo Tikkanen kirjoitti aiheesta kihlatulleen ja tuleva anoppikin kuuli uutisia hyvin sujuvista liiketoimista, mikä lienee ollut sulhasmiehelle edullista.⁹²⁸ Avioiduttuaan Helene Tikkanen mainitsi käyntejään kirjakaupalla ja viittasi puolisoihin ilmauksella ”me kirjakaupan rouvat”.⁹²⁹

Liiketoimintaan liittyi elementtejä, jotka olivat jännitteisessä suhteessa keskusäytyisiin ihanteisiin. Oman edun tavoittelu oli hyväksyttävää vain, jos se hyödytti laajempaa yhteisöä, ja mammona saattoi uhata moraalia. Ihanteisiin ei myöskään kuulunut toisen palveluksessa työskenteleminen, käteisen rahan käsitteleminen tai käsien likaaminen. Tämän tyyppinen työ ajoi säädyn alempiin kerroksiin.⁹³⁰

⁹²⁵ Herman Kellgren – J. J. Tengström 23.5.1848, 20.6.1848, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK. Kellgrenistä Pariisissa keväällä 1848 ks. luku ”Liberaalit vaikutteet ja 1848”, Kellgrenin urasta myös luku ”Appiuramentorina”.

⁹²⁶ Castrén 1945, 333.

⁹²⁷ Hakapää 2008, 225–227; Häggman 2008, 124; *Suometar* 1.2.1850, 15.2.1850. Runebergin mielestä kustantajat tosin maksoivat hänelle aivan liian vähän ja hän ihmetteli, miten taidosta kirjoittaa kirja maksettiin puolet siitä mitä maksettiin taidosta ottaa rahat vastaan.

⁹²⁸ J. J. Tengström – Herman Kellgren 4.8.1849, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK; Carolina Tengström – Sofi Kellgren 1.9.1850, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; J. J. & Carolina Tengström – Herman & Sofi Kellgren (arkistossa Carolina Tengströmltä Herman Kellgrenille) 5.9.1850, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK.

⁹²⁹ Helene Tikkanen – Sofi Kellgren 13.6.1853, Thorsdag morgon kl. ½9, s.a, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK, ”vi boklåds fruar”. Perhepiirin kirjeissä kirjakauppaa kutsuttiin nimellä ”boklåda”. Sana viittasi kirjansitojen tapaan myydä kirjoja verstaassaan tai asunnossaan säilyttämästään laatikosta, ja se oli yleisesti käytössä 1800-luvun alussa. Ks. myös Sofi Kellgren – Natalia Castrén 3.7.1854, SLSA 1185, GCSA, SLS. Boklåda-nimityksestä ks. Hakapää 2008, 93; Häggman 2008, 68.

⁹³⁰ Davidoff 2013, 68; Tjeder 2003, 140–141; Tosh 2007, 12–13, 67.

Liiketoiminta olikin Tengströmien lähipiirissä vähemmän arvostettua kuin akateemiset pyrkimykset. Robert Tengström näyttää pitäneen liike-elämää tai ainakin sen suorittavaa porrasta tylsänä vaihtoehtona. Tuttua nuorukaista hän oli neuvonut opintojen pariin isän konttorilla työskentelyn sijaan, sillä olisi ollut sääli, jos tämä uhraisi nuoruutensa kukoistuksen mekaanisessa työssä. Kellgrenin kohdalla liike-elämälle antautuminen oli jännitteisessä suhteessa aatteellisen, akateemisen miehen ideaaliin, jonka toteuttamista lähipiiri odotti. J. V. Snellman katsoi, että tämän kyvyt menivät kirja-alan liikemiehenä hukkaan: hän piti Kellgreniä toimeen liian hyvänä, kun muutkin, vähemmän koulutetut ja lahjakkaat, olisivat kelvollisia. Vanhemmat ystävät J. V. Snellman ja J. J. Tengström olivat huolissaan Kellgrenin jakaessa voimiaan monelle taholle: liiketoiminta oli uhka ellei jopa päätepiste nuorukaisen akateemiselle uralle. Kellgren pystyi kuitenkin edistämään tieteellistäkin uraansa.⁹³¹

Useat tuttavat suhtautuivat rahan tavoitteluun ja taloudelliseen menestykseen pensästi. Robert Tengström kommentoi erään pastoriksi siirtyneen ystävän kavaltaneen tieteen neljästäkymmenestä hopearahasta. Tikkasen liiketoiminnan myötäkäymisille oli kadehtijoita, vaikka hän itse vakuutti, ettei ollut rikkauksia kerännyt. Kohdalle oli osunut monia takaiskuja ja palkkioiden vaatijoita piisasi mutta tappioista hän kantoi vastuun. Kellgrenin kohdalla tuttavat, etunenässä Snellman, pitivät ongelmana sitä, että tämä ryhtyi ammattiin, jossa tavoiteltiin voittoja ja rahallisia ansioita; pelkkä huhu tästä voisi vahingoittaa hänen asemaansa. Tosin Snellmanin omilla lehti-hankkeilla oli paitsi aatteellinen myös taloudellinen merkitys. Laguksen perheessäkin arvioitiin pisteliäästi nuorukaisen olevan kiinnostunut rahan keräämisestä. Kellgreniä muutoinkin parjannut S. G. Elmgren arvioi, ettei tämä jättänyt käyttämättä mahdollisuuksia hankkia taloudellista hyötyä fennomaniastaan kirjakaupan ja -painon kautta.⁹³² Kirjallisuudessa esitetyt arviot Tikkasen ja Kellgrenin liiketoiminnan me-

⁹³¹ Robert Tengström – Herman Kellgren 28.8.1845, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK; J. V. Snellman – Herman Kellgren 23.1.1849, teoksessa Snellman 1996, SA VI, 761–763, 19.2.1849, teoksessa Snellman 1996, SA VI, 764; J. J. Tengström – J. V. Snellman 26.5.1849, teoksessa Snellman 1996, SA VI, 782–784. Kellgrenin akateemisen uran jatkosta ks. luku ”Naiset voimavarana professuurikirilvassa”. Gunnar Castrén pohtii, että Kellgrenin fokus olisi voinut säilyä paremmin, mikäli Robert Tengström olisi saanut elää. Hän arvioi, että J. J. Tengström ja J. V. Snellman yrittivät täyttää tämän paikan. Ks. Castrén 1945, 368.

⁹³² Robert Tengström – M. A. Castrén 6.12.1845, SLSA 1185, GCSA, SLS; J. V. Snellman – Herman Kellgren 23.1.1849, teoksessa Snellman 1996, SA VI, 761–763, 19.2.1849, teoksessa Snellman 1996, SA VI, 764; Robert Lagus – Wilhelm Lagus 28.1.1851, Coll. 543.5, Lagus-suvun arkisto, KK; Hedde Maria till sina kära barn i Odessa 23.11.1851, teoksessa Lagus 1936, 260; Paavo Tikkanen – August Ahlqvist 15.3.1855, August Ahlqvistin arkisto, SKS; Elmgren 1939, 223. Ks. myös Castrén 1945, 342–344; Hytönen 1917, 26–28; Jalava 2006, 111. Gunnar Castrén huomauttaa, ettei havainnut

nestyksestä ovat yleisvireeltään positiivisia. Toiminnan loppua sävyttivät kuitenkin monet vastoinkäymiset.⁹³³

Monet Tikkasen ja Kellgrenin hankkeet törmäsivät suomen- ja ruotsinkielisten julkaisujen sensuurin kaksoisstandardiin. Vuoden 1848 kuohunta Euroopassa johti Venäjällä haluun kontrolloida tiukemmin eritoten suomenkieliselle rahvaalle suunnattuja julkaisuja, joiden kautta ajan radikaalit virtaukset voisivat levitä laajojen kansanjoukkojen pariin. Sivistynyt säätyläistö saattoi lukea sellaista, mitä rahvaan käsiin ei tohmittu antaa. Sensuuria kiinnostivat sanomalehdet ja etenkin suomenkieliselle kansalle suunnatut lehdet ja romaanit.⁹³⁴

Tikkanen ja Kellgren olivat aktiivisia ulkomaisen kaunokirjallisuuden suomentamisen parissa. Heidän osakunnassaan Savo-karjalaisissa oli jo vuosina 1846–1848 ollut suomennoshanke *Annikka taikka Suomennoksia Ulkomaalaisten Kauniista Kirjallisuudesta*. Se toteutti J. V. Snellmanin ajatusta ulkomaisen kirjallisuuden merkityksestä suomalaisten kohottamisessa eurooppalaiseksi sivistyskansaksi. Tikkasella ja Kellgrenillä oli keskeinen rooli, kun vuosina 1848–1849 pyrittiin perustamaan Suomalaisen Kauniskirjallisuuden Yhdyskunta. Lönnrotilta peräisin olleen alkuperäisen idean mukaan hankkeen kohderyhmänä oli sivistyneistö, joka kaunokirjallisuuden avulla voitaisiin totuttaa lukemaan suomea, mutta nuorten miesten käsittelyssä ajatus laventui ja radikalisoitui. Kohderyhmäksi näytti muotoutuvan suomenkielinen rahvas, ja myös suomenkielisten alkuperäisteosten julkaiseminen olisi mahdollista. Uusi sukupolvi loi kansankirjasillaan, kuten *Lukemisilla*, yhteyksiä sivistyneistön ja kansan välille, mutta se kiinnittyi myös vuonna 1848 tiivistyneisiin eurooppalaisiin vallankumouksellisiin ideoihin. Kauniskirjallisuuden Yhdyskunta olisi yhdistänyt nämä sfäärit: suomenkielinen kansa olisi päässyt suoraan käsiksi eurooppalaiseen sivistykseen ja ajan poliittisiin virtauksiin.⁹³⁵

Euroopan hullun vuoden 1848 aikana *Suometar* alkoi kirjoittaa vapaammin ja sen sympatiat vapausaatteita ja -tavoitteita kohtaan olivat ilmeiset. Aihepiiriltään varsin rohkealta tuntuu esimerkiksi joulukuussa 1849 julkaistu ranskalaista kirjailijaa ja vallankumouksellista Lamartinea käsittelevä artikkeli. Tämän suulla saatiin lausuttua ajankohtaan nähden erittäin uudistusmielisiä kantoja. Muutenkin ranskalainen radikaali ajattelu näyttää kiehtoneen Tikkasta ja Kellgreniä: Kauniskirjallisuuden

⁹³³ merkkiä siitä, että Kellgren olisi hankkinut liiketoiminnassaan epäasiallisia hyötyjä. Castrén 1945, 342; Hakapää 2008, 137, 227; Hytönen 1917, 26–28; Häkkinen 2003, 31. Toiminnan lopettamisesta ks. myös tämän luvun loppu.

⁹³⁴ Häggman 2008, 64–65; Tommila 1988, 104–105.

⁹³⁵ Sulkunen 2004, 90, 96–102.

Yhdyskunnan oli tarkoitus suomentaa Eugène Suen romaaneja ja kirjakaupassaan he myivät tiskin alta George Sandin teosta. Sensuurin kiertämistä ei kuitenkaan pidetty varsinaisesti rikoksena.⁹³⁶

Huhtikuussa 1850 annettiin sensuuriasetus, jossa kiellettiin julkaisemasta suomen kielellä muita kuin taloudellisia tai uskonnollisia asioita käsitteleviä kirjoituksia. Suomenkielisten romaanien, alkuperäisten tai käännösten, julkaiseminen kiellettiin erikseen. Tikkasen ja Kellgrenin hankkeet olivat myötävaikuttaneet asetuksen antamiseen. Myös ulkomailta tuotavan kirjallisuuden valvontaa pyrittiin kiristämään. Kainiskirjallisuuden Yhdyskunta kariutui, eikä kiinnostuksen kanavoiminen *Annikan* ennakkotilauksiksi onnistunut. Tikkanen protestoi kieliasetusta vastaan julkaisemalla pitkiä tekstejä suoraan Raamatusta. Kesäkuussa 1850 *Suomettaren* ilmestyminen lakkasi. Vuoden 1851 alussa lehti kuitenkin aloitti uudelleen, mutta Kellgrenillä oli nyt suurempi vastuu.⁹³⁷ Suomenkielisistä sanomalehdistä sensuuriasetuksesta näyttää kärsineen hetkellisesti juuri *Suometar*. Yleisesti ottaen niiden suosio oli kasvussa jo vuodesta 1850 eteenpäin.⁹³⁸

Tengströmit seurasivat tilanteen kehittymistä ja Paavo Tikkanen toimi aktiivisesti asetuksen kumoamiseksi. Hän ja Natalia Castrén käsitelivät asiaa Pietarissa oleskelleille Sofi ja Herman Kellgrenille lähettämässään kirjeissä keväällä 1854. Molemmat kertoivat, että tarkoituksena oli vedota Helsingissä vierailevaan keisariin, jotta suomen kielelle palautettaisiin sen aiemmat oikeudet. Natalia Castrén kirjoitti peitellymmän, sillä hänen kirjeensä saapui postitse, mutta Paavo Tikkanen saattoi olla avoimempi, kun kirje kulki tuttavien mukana. Natalia Castrén kirjoitti suurella luottamuksella, mitä Helsingissä suunniteltiin. Hän käytti suomen kielestä ilmaisuja ”meidän kielemme”. Tikkanen toimi asian hyväksi suhteidensa kautta: hän oli kannustanut Fredrik Cygnaeusta viemään viestiä eteenpäin senaattori Casimir von Kothenille ja kenraalikuvernööri Platon Rokassowskijlle. Tikkanen odotti jännittyneenä asian onnellista lopputulosta. Hän oli – jo etukäteen – suuresti kiitollinen keisarille. Suomen kieli pääsisi kahleistaan. Se oli keisarin tunnustus suomalaisen kansan uskollisuudesta ja suuri voitto sen sortajista.⁹³⁹ Hänen nähdäkseen rajoitukset

⁹³⁶ Häggman 2008, 63–64, 81; Klinge 1998, 178; Vesikansa 2007; *Suometar* 21.12.1849, 28.12.1849. Lamartine-artikkelista ks. tarkemmin luku ”Naisten sivistys ja aktiivisuus”.

⁹³⁷ Häggman 2008, 63–64, 81; Sulkunen 2004, 102; Tommila 1988, 104–105, 168–169.

⁹³⁸ Kokko 2019, 9–11.

⁹³⁹ Natalia Castrén – Sofi Kellgren 13.3.[1854], Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; Paavo Tikkanen – Herman & Sofi Kellgren (arkistossa Sofi Kellgrenille) 16.3.1854, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; Castrén 1945, 345. Matkalaisten mukana kulkeneissa kirjeissä voitiin kirjoittaa vapaammin, kuin

alensivat ”uskollisen suomalaisen kansan kielen Mustalaisten ja muiden samanlaisten heimojen puheenparren alapuolelle”.⁹⁴⁰

Suometar sai luvan julkaista uutisia Krimin sodasta, missä Tikkasen toiminta oli keskeistä. Sensuuri höllentyi muutenkin ja lehdet saivat käsitellä sotatapahtumia melko vapaasti. Sodan myötä ihmisten into uutisiin, lukemiseen ja sanomalehtiin kasvoi ja levikit nousivat. *Suomettaresta* tuli maan tärkein suomenkielinen sanomalehti ja sen levikki oli vuoteen 1856 mennessä peräti 4600.⁹⁴¹ Natalia Castrén iloitsi, että sensuuriasetus oli miltei kumottu ja että ainakin *Suometar* oli saanut oikeuden painaa kaikkea, mitä ruotsiksikin oli sallittu. Hän antoi kunnian projektin käynnistämisestä langolleen Tikkaselle. Tikkasella oli ollut paljon huolia ja Natalia Castrén iloitsi tämän puolesta täydestä sydämestään – ”Kuinka paljon tilaajia *Suometar* nyt saakaan!”⁹⁴² Tengströmin piirin jäsenille sensuuri oli ideologinen mutta myös taloudellinen kysymys. Menestyskekkäässä hankkeessa ja sen tuottamassa ilossa isänmaan etu ja henkilökohtainen etu yhdistyivät.

Lankomiesten suomalaiskansallinen konserni oli lopulta lyhytikäinen. Kellgren ei ollut hylännyt akateemista uraansa, ja liiketoimet jäivät yhä enemmän Tikkasen hoitoon. Vuosina 1853–1854 Kellgren oleskeli pitkiä aikoja ulkomailla pätevytykseen itämaisen kirjallisuuden professuuriin ja tuli valituksi kesällä 1854. Tämän jälkeen Kellgren erkaantui langosten yhteisistä liiketoimista.⁹⁴³ Tikkaselle kaiken toiminnan pyörittäminen yksin kävi liian raskaaksi: ”[...] minussa ei ollut, Kellgrenin erottua kauppaliitostamme, miestä hoitamaan kirja- ja kustannuskauppaa sekä kirjapainoa”. Hän myi kirjakaupan hallitakseen paremmin muita työalojaan. Se valikoitui myyntikohteeksi, koska se oli ”huokein ja helpoin” myytäväksi. Lisäksi liiketoimia rasittivat erilaiset vastoinikäymiset: kirjalasteja oli palanut tuhansien ruplien edestä Porin ja Vaasan paloissa sekä laivan palossa ja haaksirikossa. Sota-aikana tuloja ei tullut muusta

salaisia tarkistuksia tehneen postin kautta lähetetyissä, ks. Pietiäinen 1988, 264.

⁹⁴⁰ Castrén 1945, 346, ”som nedsätta det trogna Finska folkets språk under Ziguénarens och andra dylika stammars tungomål.” Castrén lainaa Tikkasen kirjeitä. Ks. myös Hytönen 1917, 33–39.

⁹⁴¹ Häggman 2008, 13–17, 24–25; Tommila 1988, 175–176; Vesikansa 2007. Ks. myös Luntinen 2001.

⁹⁴² Natalia Castrén – Sofi Kellgren 28.3.[1854], Coll. 99.3, Kellgreniana, KK, ”Huru många prenumeranter skall ej *Suometar* nu få!”. Tikkaset olivat menettäneet useita lapsia, ks. tarkemmin luku ”Tikkaset: Kansallinen perhe murheiden paineessa”.

⁹⁴³ Castrén 1945, 346–347, 357–367. Ulkomaanjaksoista ks. tarkemmin luku ”Naiset voimavarana professuurikilvassa”. Liiketoiminnan eri osa-alueista erkaantumiselle (vetäytyminen toiminnasta tai myynti) annetaan kirjallisuudessa sekä Kellgrenin että Tikkasen kohdalla hieman toisistaan poikkeavia vuosilukuja, mutta ne asettuvat vuosiin 1854–1856. Ks. esim. Castrén 1945, 346–347; Sulkunen 2004, 100–101; Tommila 1988, 168.

kuin *Suomettaresta* ja siksi Tikkanen aikoi ryhtyä toimittamaan sitä itse.⁹⁴⁴ Tikkasen vastoinkäymiset eivät päättäneet tähän. Huhtikuussa 1858 hänen talonsa paloi niin nopeasti, että hän pelastui täpärästi paitasillaan. Hän menetti palossa runsaasti omaisuutta. Uskomatonta kyllä kaksi kuukautta myöhemmin sattui uusi tulipalo, jossa tuhoutui seitsemän suurta pihapiiriä. Tengströmien talo kärsi vahinkoja, ja Tikkanen menetti loputkin omastaan.⁹⁴⁵

4.3.2 Naiset voimavarana professuurikilvassa

Herman Kellgren toimi edelleen yliopistomaailmassa kirja- ja kustannusalan liiketoimista huolimatta.⁹⁴⁶ Kesällä 1849 Kellgren jätti intialaista maailmankäsitystä käsittelevän dosentin väitöskirjan, jonka hän omisti molemmille isilleen, omalle isälleen August Kellgrenille ja apelleen J. J. Tengströmille. Hänet nimitettiin sanskritin kielen ja kirjallisuuden dosentiksi. Väitöskirja juontui suoraan Manun lakeihin, joihin hän oli perehtynyt opintomatkinsa aikana. Vuotta myöhemmin hän väitteli lisensiaatintutkintoon ja hänet promovoi tohtoriksi ultimuksena. Väitöskirja oli vertailevaa uskontohistoriaa: Kellgren tarkasteli kreikkalaista uskontoa ja ajattelua sekä sen egyptiläisiä aineksia. Molemmissa väitöskirjoissa käsiteltiin myyttiä alkumunasta. Hän julkaisi myös ruotsinkielisiä käännöksiä sanskritin kielisestä kirjallisuudesta. Suunnitelma suuresta Manun lakien editiosta sen sijaan jäi. Sanskritin professuuria yliopistoon ei ollut tulossa, joten Kellgrenin näkymät akateemiseen tulevaisuuteen eivät olleet erityisen valoisat. Hän kuitenkin luennoi sanskritista dosenttina syksyllä 1850 ja sai yliopistolta nuorille kirjoittajille tarkoitetun tuen keväällä 1852.⁹⁴⁷

Kun M. A. Castrén kuoli keväällä 1852, vastaperustettu suomen kielen ja kirjallisuuden professuuri jäi avoimeksi. Elias Lönnrot tuli ehdokkaana ensimmäisenä kysymykseen, mutta hänen suostumisensa ei ollut itsestään selvää. Yliopiston rehtori Rein pohti, että Kellgrenistä, toiveita herättävästä nuoresta miehestä, voitaisiin saada hakija. J. J. Tengströmhän oli jo 1840-luvun lopulla pohtinut, että Kellgrenillä voisi olla mahdollisuuksia, mikäli Castrén ja Lönnrot eivät olisi kiinnostuneita. Kellgren piti Castrénin ansiokkaimpana seuraajana Lönnrotia, jolle osakunnat lähettivät adressin

⁹⁴⁴ Paavo Tikkanen – August Ahlqvist 15.3.1855, August Ahlqvistin arkisto, SKS. Ks. myös 6.3.1855; Hakapää 2008, 139–140; Hytönen 1917, 26–27.

⁹⁴⁵ Elmgren 1939, 300–301, 305–306; *Suometar* 30.4.1858, 25.6.1858.

⁹⁴⁶ Liiketoimista ks. tarkemmin edellinen luku ”Tikkasen ja Kellgrenin kansallinen konserni”.

⁹⁴⁷ Castrén 1945, 357–367; Havu 1932, 95; Karttunen 2000; *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852*, Kellgren 15590.

toivoen tämän hakevan professuuria. Lönnrot voittikin epäilynsä, ja oli selvää, ettei Kellgrenillä nytkään ollut asiaa suomen kielen professoriksi.⁹⁴⁸ Herman Kellgren oli ikuinen suomen kielen perintöprinssi – aina auttamattomasti Castrénin ja Lönnrotin takana.

Toinenkin professuuri, johon ei ollut valmiiksi pätevää hakijaa, tuli yllättäen vapaaksi, kun G. A. Wallin menehtyi lokakuussa 1852. Hänet oli nimitetty itämaiden kirjallisuuden professoriksi vasta edellisenä vuonna. Kellgren oli jo aiemmin pohtinut mahdollisuutta pyrkiä tähän tehtävään, mikäli Wallin ei välittäisi jäädä kotimaahan. Nyt hän päätti ryhtyä itämaisiin opintoihin, joista hänellä ei vielä ollut kokemusta perusteita enempää. Kellgren otaksui jo ennakoon saavansa kilpahakijan vaimonsa serkusta Wilhelm Laguksesta, jonka varsinainen ala oli antiikin kirjallisuus ja kulttuuri. Muun muassa Lönnrot kannusti Kellgreniä ja uskoi, että tämä voittaisi Laguksen tai muut mahdolliset hakijat, jos ryhtyisi tosissaan opiskelemaan turkkia ja muita itämaisia kieliä.⁹⁴⁹

Asetelma, jossa kilpahakijana oli vaimon serkku oli sosiaalisesti hankala: sukulaisuussuhteet olivat törmäyskurssilla aatteellisten ja uraan liittyneiden pyyteiden kanssa. Robert Tengström oli ollut Wilhelm Laguksen ystävä, ja tätä nähtiin perheen kesäpaikassa. Tengströmien kirjeissä seurattiin säännöllisesti serkun opintojen ja uran etenemistä.⁹⁵⁰ Herman Kellgren ja Wilhelm Lagus olivat saman osakunnan jäseniä ja työtovereita yliopiston kirjastossa. Kansallisuuskysymyksessä he olivat eri leireissä: Lagus vastusti snellmanilaista linjaa. Savo-karjalaisessa osakunnassa Laguksen pojat edustivat oppositiota käytännöllistä suomenmielisyyttä ja -kielisyttä

⁹⁴⁸ Castrén 1945, 369–370; Klinge 1989d, 493–494; J. J. Tengström – Robert Tengström 6.2.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; J. J. Tengström – Herman Kellgren 10.9.1847, 26.10.1847, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK. Samankaltainen tilanne, jossa Kellgren oli Lönnrotin ”varahenkilö” oli, kun Kellgren lähti Lönnrotin sijaan Leipzigiin opettamaan suomea professori Brockhausille. Ks. tarkemmin luku ”Suomalaisuuden tunnettuus ulkomailla”.

⁹⁴⁹ Castrén 1945, 370–372; Öhrnberg 1998. G. A. Wallin, arabian kielen tutkija ja tutkimusmatkailija, jakoi M. A. Castrénin kanssa yllättävän samankaltaisen ja -aikaisen kohtalon. Wallinin matkat 1843–1849 suuntautuivat Lähi-itään, muun muassa Egyptiin, Persiaan ja Arabian niemimaalle. Hän palasi Helsinkiin kesäkuussa 1850 ja tuli seuraavana vuonna nimitetyksi itämaiden kirjallisuuden professoriksi. Itämaista ja islamista viehättynyt tutkija alkoi kuitenkin heti suunnitella uutta matkaa Arabiaan. On arveltu, että Wallin ei välttämättä aikonut palata takaisin Eurooppaan, mutta hän kuoli yllättäen ennen kuin pääsi yhteisymmärrykseen matkan rahoituksesta Englannin ja Venäjän maantieteellisten seurojen kanssa. Kellgrenin professuuripohdintoista ks. luku ”Appiuramentorina”.

⁹⁵⁰ J. J. Tengström – Robert Tengström 2.12.1846, 16.12.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Carolina Tengström – Robert Tengström 10.9.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; J. J. Tengström – Herman Kellgren 30.6.1848, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK. Robert Tengströmin ja Wilhelm Laguksen yhteyksistä ks. Lagus 1936, 184–188.

ajaneelle, sosiaalisesti alempiin ryhmiin ja savolaislähtöisiin nuorukaisiin nojanneelle kansalliselle suuntaukselle. Tengströmin perheen lapset edustivat radikaalimpaa, suomenmielistä kantaa, kun taas Laguksen perheessä isänmaasympatiat olivat mallillisempaa, ihannoivaa laatua.⁹⁵¹ Laguksen veljesten kirjeissä perhepiirien nuorten miesten väliset suhteet näyttäytyvät kitkerinä. Kirjeet kielivät epäluulosta ”fennomaaneja” kohtaan.⁹⁵² Professuurikilvassa olivat vastakkain kaksi arkkipiispa Tengströmin sukuperinnön erilaista tulkintaa.

Pätevöitykseen Kellgren matkusti helmikuun 1853 lopussa Pietariin, missä hän luki arabiaa, turkkia ja persiaa. Hän liikkui samoissa filologipiireissä kuin M. A. Castrén aiemmin: tuttaviiin kuuluivat esimerkiksi Schiefner, Sjögren, Böhtlingk ja Sirén. Sofi Kellgren matkusti Pietariin huhtikuussa ja valmisti heille oman talouden Helsingistä kutsutun kotiapulaisen Gustavan kanssa. Kesäksi he muuttivat Pavlovskiin, jotta Kellgren saattoi jatkaa persian opintojaan professori Kazem begille. Heinäkuun lopusta syyskuun loppuun pariskunta oleskeli Leipzigissa, missä Kellgren jatkoi arabian opintojaan. Matka antoi mahdollisuuden uudistaa tuttavuuden Brockhauseihin. Syyskuun lopussa Kellgrenit matkustivat Helsingin kautta takaisin Pietariin. Kilpahakija Lagus matkusti puolisoineen Ateenaan ja Wieniin.⁹⁵³

Sofi Kellgrenille puolison pätevytymisen perässä matkustaminen merkitsi sopeutumista uusille ja vieraille paikkakunnille. Herman Kellgren oli matkustellut laajasti jo 1840-luvulla, mutta vaimolle tilanne oli uusi. Hän oli ensimmäistä kertaa poissa perheen ja suvun turvaverkostosta. Pietarissa ja Pavlovskissa Sofi Kellgren tunsi olonsa aluksi yksinäiseksi ja ulkopuoliseksi. Pariskunta teki kuitenkin yhdessä asioita: he kävivät ostoksilla, Eremitaasissa, päivittäin kävelyllä. Muutoin he istuivat kotona ja työskentelivät. Vaikka Sofi Kellgren kirjoitti me-muodossa, kirjeistä välittyy toimettomuuden vaikutelma. Hän esimerkiksi kirjoitti, että saatuaan kesävaatteensa järjestykseen hänellä ei oikeastaan ollut mitään tekemistä. Siksi hän oli ryhtynyt brodeeraamaan kaulusta. Naisten ompelutöistä kirjailu oli leimallisesti ”turhinta” ja yläluokkaisinta. Kotonakin pohdittiin, oliko Sofi Kellgrenillä yksinäistä, kun puolison täytyi työskennellä erittäin ahkerasti. Helene Tikkanen pohdiskeli, mitä sisko mahtoi tehdä ja kyseli, lukiko tämä paljon. Ajan myötä tuttavapiiri kasvoi kuitenkin laajaksi. Leipzigissa Brockhausit ottivat Sofi Kellgrenin hyvin vastaan, vaikka

⁹⁵¹ Castrén 1945, 372; Lagus 1936, 145–146, 292–295; Väisänen 2005; Waris 1939, 163–164

⁹⁵² Robert Lagus – Wilhelm Lagus 28.1.1851, 2.8.1851, Coll. 543.5, Lagus-suvun arkisto, KK. Ks. tarkemmin luku ”Me-ryhmä ja Kruununhaan piiri”.

⁹⁵³ Castrén 1945, 373–376, 379–381.

tapaaminen jännitti tätä etukäteen.⁹⁵⁴

Sukuyhteisöt olivat tärkeitä yliopistomaailmassa.⁹⁵⁵ Olikin perhepiirin yhteinen toive ja tavoite, että Herman Kellgren nousisi professoriksi – ja Sofi Kellgrenin professorskaksi. Koko perhe oli huolissaan Herman Kellgrenin terveydestä kuormittavan väitöskirjaurakan aikana. Helene Tikkanen neuvoi sisarensa välityksellä lankoaan toivottoman ahkeruuden sijaan luottamaan Herraan eikä lukemaan itseään hengiltä. Vastavuoroisesti Kellgren poti syyllisyyttä siitä, ettei voinut olla ”omiensa” tukena vaikeina aikoina, kun perhepiiri kohtasi monia murheita. Tunteeseen sekoittui pohdintaa, oliko koko poissaolo mahdollisesti turhaa ja kaikkien uhrausten arvoista.⁹⁵⁶

J. J. Tengström antoi jälleen akateemista tukea ja neuvoja. Häntä ilahduttivat Kellgrenin kollegoihin solmimat hyvät suhteet, ja hän piti tämän näkymiä lupaavina. Appi oli pahoillaan rasituksista, kannusti ja yritti auttaa. Hän kuitenkin muistutti, että vävy sai lukea oman itsepintaisuutensa lukuun sen, että joutui nyt tekemään aiemmin laiminlyömiään kouluopintoja, kun oli pitäytynyt ”vain siinä ainoassa ja samassa sanskritissa”. Hän korosti kuitenkin isällistä hyväntahtoisuuttaan ja avusti pariskuntaa mielellään myös rahallisesti, minkä hoitamisessa hän käytti apunaan toista vävyään Paavo Tikkasta. Pulmana koko väitöskirjatyössä oli, että käytettävissä olleessa lyhyessä ajassa Kellgrenin oli mahdotonta hankkia professuurin alaan kuuluneista kolmesta kielestä, arabiasta, persiasta ja turkista, niin laajoja tietoja, että olisi kyennyt tiukassa mielessä niiden tieteelliseen käsittelyyn. J. J. Tengström suositteli tekemään lyhyen ja rajoitetun väitöskirjan, jossa kuitenkin näkyi tietämys kaikista kolmesta kielestä. Jos mahdollista, kannattaisi etsiä yhteyksiä ja vertailuja sanskritin ja suomen kanssa, mikä kuului Kellgrenin vahvoihin puoliin verrattuna kanssahakijaan. Pääasia oli välttää virheet ja käsittelyn triviaalisuus. J. J. Tengström oli vakuuttunut, että Kellgrenin kilpailija ei tulisi tekemään uusia löytöjä.⁹⁵⁷

Professuurikilpa ja väitöskirjatyö aiheuttivat Kellgreneissä levottomuutta. Sofi

⁹⁵⁴ Sofi Kellgren – Natalia Castrén 3.5.1853, 16.6.1853, 3.7.[1853], 13.12.[1853], 2.5.1854, SLSA 1185, GCSA, SLS; Helene Tikkanen – Sofi Kellgren 2.9.1853, Thorsdag afton s.a., s.a. [todennäköisesti kevät 1854], Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; Natalia Castrén – Sofi Kellgren 2.9.1853, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK. Ks. myös Castrén 1945, 381. Ompelutöistä ks. Lappalainen 1999, 118–119.

⁹⁵⁵ Klinge 1989c, 468. Oppineiden dynastioista ks. Jallinoja 2017, 195–224. Tengströmin suvun kohdalta ks. luku ”Sivistyssuvun traditio”.

⁹⁵⁶ J. J. Tengström – Herman Kellgren juli 1853, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK; Herman Kellgren – Helene Tikkanen 10.7.1853, SLSA 421, HKEM, SLS; Natalia Castrén – Sofi Kellgren 2.9.1853, 9.11.1853, 1.1.1854, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; Helene Tikkanen – Sofi Kellgren Lördag afton. Den 19.[11.1853], 15.5.1854, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK.

⁹⁵⁷ J. J. Tengström – Herman Kellgren juli 1853, ”blott till det der ena och samma Sanskrit”, 5.8.1853, 21.8.1851 [po. 1853], Coll. 99.2, Kellgreniana, KK; Castrén 1945, 373, 381, 384.

Kellgren myötäeli miehensä tuntemuksissa ja huoli oli itsestäänselvästi jaettu: ”Herman on levoton ja minä luonnollisesti myös.” Joulukuussa 1853 molemmat olivat laihuneet merkittävästi, eivätkä vieraatkaan tuntuneet tervetulleilta noina kiireisinä aikoina. Suurin murhe oli käsikirjoituksen korrehtuuri, joka oli viipynyt Helsingissä ”kokonaisen kuukauden”.⁹⁵⁸ Sofi Kellgren oli erittäin huolissaan miehensä terveydestä. Korrehtuurin vuoksi tämä oli parin viikon ajan ollut jatkuvasti rauhaton eikä ollut pystynyt nukkumaan öisin. Puoliso oli niin riutunut, että teki pahaa nähdä, miten huonokuntoinen tämä oli. Sofi Kellgren pelkäsi, että tämä lopulta sairastuisi vakavasti. Hän ei itsekään voinut hyvin ja kaikki liittyi nimenomaan väitöskirjaan. Sinä päivänä hän oli ollut puoliksi sairas pelkästä levottomuudesta ja niin ahdistunut, että oli itkenyt lakkaamatta. Hän toivoi Jumalaankin vedoten, että urakka olisi onnellisesti ohi ja puolison rohkeus ja voimat kestäisivät. Sofi Kellgren pyrki auttamaan miestänsä sukuverkoston välityksellä tämän tietämättä. Hän oli vakuuttunut, että korrehtuuri olisi parasta lääkettä ja muotoili kommentoketjun, jossa Natalia Castrénin piti Paavo Tikkasen kautta velvoittaa kirjapainon Levin järjestämään niin, että aviomiehen ei tarpeettomasti tarvinnut odottaa korrehtuuria.⁹⁵⁹

Puolisot neuvottelivat yhdessä J. J. Tengströmin näkemyksistä väitöskirjatyon suhteen. Tämä oli nähtävästi kiireen selättämiseksi ehdottanut väitöskirjan yhden osan jättämistä kokonaan painattamatta. Joulukuussa 1853 Sofi Kellgren kirjoitti Natalia Castrénille:

Me ajattelemme vain väitöstä ja pidimme juuri neuvottelun Papan Hermanille tekemistä ehdotuksista. Että heittäisi mielestään väitöksen yhden osan painamisen siihen Herman ei mene, ja minun täytyy tunnustaa, että myös minulle se olisi raskasta, jos niin täytyy tapahtua. Jokin ulospääsy täytyy olla.⁹⁶⁰

Sofi Kellgrenillä oli selvä oma mielipide, jonka puoliso halusi yhteisessä neuvonpidossa kuulla. Myös vaimo oli sitoutunut projektiin, ja väitöskirjan toteutuminen vajavaisena olisi ollut hänellekin vaikeaa.

⁹⁵⁸ Sofi Kellgren – Natalia Castrén 12.12.[1853], SL5A 1185, GCSA, SLS, ”Herman är orolig och jag naturligtvis och.”, ”en hel månad”.

⁹⁵⁹ Sofi Kellgren – Natalia Castrén Om aftonen [1853], SL5A 1185, GCSA, SLS. Ks. myös 12.12.[1853].

⁹⁶⁰ Sofi Kellgren – Natalia Castrén 13.12.[1853], SL5A 1185, GCSA, SLS, ”Vi tänka blott på disputationen och ha just haft en rådplägning angående Pappas förslager till Herman. Att slå ur hogen tryckningen af disputationens ena afdelning derpå går Herman ej in, och jag måste tillstå, att också mig vore det påkostande, om så skulle måsta ske. Någon utväg måste påfinnas.”

Tengströmin perheen naiset pyrkivät edistämään Herman Kellgrenin professuuria onkimalla tietoja kilpahakija Wilhelm Laguksesta ja välittämällä ne Sofi Kellgrenille. Asian tärkeyttä kuvastaa, että Carolina Tengström ja Natalia Castrén lähettivät samoja tiedonmurusia. Lähteet olivat naispuolisia sukulaisia. Kuulumisia kyseltiin kadulla tavatessa tai kyläilyiden yhteydessä, mutta tulokset olivat usein vähäisiä. Natalia Castrénin mielestä Wilhelm Lagus näytti rakastavan salaisuuden verhoon kietoutumista. Kisan lähetessä loppuaan Lagukset olivat varovaisia ja vaiteliaita. He lienevät huomanneet kilpailijaperheen uteliaisuuden. Wilhelm Laguksen sisar Karolina Lagus kirjoitti tämän vaimolle Castalialle täti Carolina Tengströmin kyselleen heistä paljon; heidän kotiinpaluustaan ja matkareitistään.⁹⁶¹

Välillä Tengströmin naisten tiedot olivat virheellisiä. Loppuvuodesta 1853 perheen parissa oli pohdittu, hakisiko Wilhelm Lagus lykkäystä väitöskirjalleen. Natalia Castrén ja Carolina Tengström tiedottivat, että serkun väitöskirja kuului olevan valmis ja tätä puolisoineen odotettiin Suomeen maaliskuun alussa. Tavattuaan Laguksen naisia Tikkasten luona uudenvuoden tienoilla pidetyssä juhlassa Carolina Tengström oli vakuuttunut, että jos Wilhelm Lagus aikoi hakea lykkäystä, perheen naiset, jotka iloisesti puhelivat tämän kotiinpaluusta, eivät ainakaan tienneet siitä: heistä saattoi sanoa mitä tahansa, mutta hän ei uskonut heillä olevan teeskentelyn lahjaa.⁹⁶² Wilhelm Lagus oli kuitenkin lähettänyt yliopiston kanslerille Wienistä kirjeen, jossa hän pyysi pidennystä toukokuun loppuun, koska oli sairastellut syksyllä. Konsistori myönsi lykkäystä molemmille hakijoille 20. toukokuuta asti. Tästä ei Kellgren enää päässyt hyötymään, sillä hän oli jo painattamassa työtään, kun tieto tuli. Hän kirjoitti asiasta kanslerille mutta ilman vaikutusta. Piakkoin vuodenvaihteen jälkeen Viktorina Lagus kirjoitti kälylleen Castalia Lagukselle, että Wilhelmin väittelypäivään oli tasan 137 päivää, mikä asettuisi toukokuun loppupuolelle. Konsistorin päätös lykkäyksestä tuli vasta 16. tammikuuta ja W. G. Lagus kirjoitti pojalleen seuraavana päivänä, että pidennys oli saatu.⁹⁶³ Voihan olla, että Laguksen naiset eivät uudenvuoden tienoilla vielä tienneet Wilhelm Laguksen hakemuksesta, mutta jo hyvin pian sen jälkeen he

⁹⁶¹ Natalia Castrén – Sofi Kellgren 20.8.1853, 18.10.1853, 9.11.1853, 11.12.[1853], 1.1.1854, 8.5.[1854], Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; Carolina Tengström – Sofi Kellgren s.a. [31.12.1853], Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; Karolina Lagus till Castalia i Wien 17.11.1853, teoksessa Lagus 1936, 301. Ks. myös Hanhivaara 2009, 104. Naisten tuesta ja toiminnasta kulissien takana esim. bisnesmaailmassa ks. Davidoff 2013, 130.

⁹⁶² Natalia Castrén – Sofi Kellgren 11.12.[1853], 1.1.1854, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; Carolina Tengström – Sofi Kellgren s.a. [31.12.1853], Coll. 99.3, Kellgreniana, KK.

⁹⁶³ Castrén 1945, 381–383; Viktorina Lagus till Castalia i Wien, 7.1.1854, teoksessa Lagus 1936, 302–303; W. G. Lagus till Wilhelm i Wien 17.1.1854, teoksessa Lagus 1936, 303.

olivat varmoja asian läpimenosta.

Molemmat hakijat käyttivät hyväkseen suhteitaan saadakseen näkyvyyttä lehdistössä ja edistääkseen näin asemiaan. Sukulaiset sekä tiedottivat toisen edesottamuksista että toimivat lehtien suuntaan. Elokuussa 1853 Natalia Castrén tiesi kertoa, että Wilhelm Lagus oli Ateenassa julkaissut jotakin nykykreikasta, mikä oli herättänyt siellä suurta mielenkiintoa. Hän kommentoi lähdetä kirpeästi: uutinen oli *Finlands Allmänna Tidningissä* ja julkaistu luultavasti tilauksesta. J. J. Tengström arvioi omassa kirjeessään, että tieto oli varmaankin peräisin Laguksen kotoa. Hieman myöhemmin Kellgren pyrki saamaan lehtiin itselleen suotuisan kirjoituksen. Hän kirjoitti Paavo Tikkaselle, että Pietarin tiedeakatemian jäseneltä Anton Schiefneriltä oli viimeisimmässä *St. Petersburgische Zeitungissa* ilmestynyt artikkeli, joka käsitteli häntä ja Lagusta. Kellgren ei itse ollut vielä nähnyt tekstiä mutta kehotti Tikkasta etsimään sen käsiinsä ja katsomaan, voisiko se toimia hänen kannaltaan suosituksena. Tässä tapauksessa artikkeli pitäisi saattaa *Morgonbladetin* toimituksen tietoon ja se voitaisiin julkaista siellä tai *Helsingfors Tidningarissa*.⁹⁶⁴ Kellgren ei maininnut *Suometarta*. Lienee ollut olennaista, että julkaisu oli ruotsinkielinen, ja kehujen julkaiseminen muussa kuin omassa lehdessä oli uskottavampaa.

Kellgrenit kävivät alkuvuodesta 1854 Helsingissä ja Herman Kellgren väitteli maaliskuun ensimmäisenä päivänä. Väitöskirja käsitteli affiksipronomineja arabian, persian ja turkin kielissä. Lisäksi se sisälsi tekstikriittisen osion Ibn Mâlikin, 1200-luvun arabialaisen kielentutkijan, erästä käsikirjoituksesta ja ruotsinkieliset käännökset kahdesta otteesta Fuad Efendin turkkilaisesta kieliopista. Väitöksen jälkeen pariskunta palasi Pietariin. Herman Kellgrenillä oli kesken käännöstöitä, joihin hän tarvitsi siellä saatavilla olleita apuneuvoja ja kollegoitaan. Gunnar Castrén pohtii, että hänestä saattoi myös olla miellyttävämpää olla poissa Helsingistä, kun päätös professuurista tehtiin.⁹⁶⁵

Kellgrenien paluun jälkeen oli jälleen sukulaisten kontolla kuulostella uutisia

⁹⁶⁴ Natalia Castrén – Sofi Kellgren 5.8.1853, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; J. J. Tengström – Herman Kellgren 5.8.1853, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK; Herman Kellgren – Paavo Tikkanen 15.3.1854, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK. Schiefneristä ks. Anton Schiefner 1852, 2015. *Finlands Allmänna Tidningin* päätoimittajana oli edellisvuonna aloittanut Herman Kellgrenin nuoruuden toveri Fredrik Berndtson, joka oli kuitenkin siirtymässä erityyppisiin piireihin. Hän avioitui senaattorintytär Augusta de la Chapellen kanssa 1853 ja uusien suhteiden myötä hänen on sanottu luopuneen nuoruuden ihanteistaan. Ks. Landgrén 2002/2009.

⁹⁶⁵ Castrén 1945, 381–385. Ks. myös Helene Tikkanen – Sofi Kellgren 15.1.1854, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; Natalia Castrén – Sofi Kellgren 13.3.[1854], Coll. 99.3, Kellgreniana, KK. Väitöskirja oli ruotsin- eikä latinankielinen, sillä yliopiston uudet, vuoden 1850 statuutit sallivat sen.

Wilhelm Laguksen työstä sekä valinnan etenemisestä yliopiston konsistorissa. Natalia Castrén lupasi heidän ponnistelevalle saadakseen selvää asioiden etenemisestä ja Helene Tikkanen oli valmistautunut hankkimaan tietoja heti Wilhelm Laguksen väiteltä. Apuna oli myös Herman Kellgrenin sisaren Josephine Pippingin puoliso J. W. Pipping.⁹⁶⁶

Epävarmuudessaan Kellgrenit pyrkivät rohkaisemaan itseään ja lähipiiriään järkeilemällä kilvan asetelmia parhain päin. Herman Kellgren kertoi Paavo Tikkaselle kuulleen itämaisten opintojen olevan Laguksen vierailupaikkakunnalla Wienissä kehnolla tolalla. Vaikuttaa siltä, että epävarma hakija halusi kuitenkin ennen kaikkea vakuuttaa itsensä eikä niinkään lankoaan.⁹⁶⁷ Sofi Kellgren kirjoitti kilpailutilanteesta Natalia Castrénille yksityiskohtaisen arvion oman puolisonsa hyväksi nähtävästi tämän kantaa seurailleen. Herman Kellgrenin mielestä kilpailijan väitöskirja pitäisi professorin opinnäytteenä reputtaa: se oli niin täynnä virheitä ja ylipäättään täysin mitäänsanomaton. Ainakin vaimolleen Herman Kellgren oli vakuuttanut, ettei epäillyt etteikö hänen väitöskirjansa ansaitsisi etusijaa. ”Lagukset ovat varmaankin päinvastaista mieltä”, Sofi Kellgren uumoili mutta jatkoi uskoa valaen, ”Että Herman on kirjoittanut kolmesta kielestä, pitäisi kyllä koitua hänelle suositukseksi.” Sofi Kellgren tähdensi sisarelleen, että puolison puheet eivät saisi levitä, vaikka tämä olikin valmis seisomaan sanojensa takana ja jopa esittämään ne suoraan kilpailijalleen. Pikemminkin jollekin yksittäiselle voisi halutessaan kertoa, että Pietarissa oleskellut turkin kielen professori oli tarjoutunut kirjoittamaan todistuksen, että Laguksen väitöskirjasta ei ollut mihinkään.⁹⁶⁸

Kummankin hakijan väitöskirjaa pidettiin melko vaatimattomana ja Kellgren tuli valituksi pitkään kestäneen kiistelyn jälkeen. Tengströmin perheen naiset olivat hyvin perillä konsistorissa tapahtuneista käänteistä. Helene Tikkanen viittasi aiempiin konsistorin debatteihin, joiden takia ilo Kellgrenin valinnasta tuntui odottamattomalta. Natalia Castrén kertoi, että erityisesti Rooman kirjallisuuden professori Edvard af Brunérin ja M. A. Castrénin seuraajan, suomen kielen professori Elias Lönnroten lausunnot olivat saaneet konsistorin kääntymään Kellgrenin puolelle. Carolina Tengström selosti melko yksityiskohtaisesti tietojaan eri henkilöiden varauksista, päätöksen siirtymisestä, kokouksen osanottajamääristä, poissaolijoista, äänten ja-

⁹⁶⁶ Natalia Castrén – Sofi Kellgren 13.3.[1854], Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; Helene Tikkanen – Sofi Kellgren 15.5.1854, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK.

⁹⁶⁷ Herman Kellgren – Paavo Tikkanen 15.3.1854, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

⁹⁶⁸ Sofi Kellgren – Natalia Castrén 2.5.1854, SLA 1185, GCSA, SLS, ”Laguses äro troligen af motsatt tanke. Att Herman skrifvit om tre språk, bör väl lända honom till recommendation.”

kautumisesta ja joistain sananvaihtoista. Myös hän mainitsi Brunérin ja Lönnrotin vaikutuksen. Tästä huolimatta hän luotti siihen, että Paavo Tikkanen esittäisi kaikki yksityiskohdat kuten tavallista. Lisäksi Tengströmin naiset pohdiskelivat ja kuulostelivat, tekisikö Wilhelm Lagus valinnasta valituksen. Lagus todellakin valitti, mutta se ei muuttanut asiaa. Herman Kellgren nimitettiin professoriksi lokakuun 11. päivä 1854. Kilpahakija sai lohdutukseksi professorin tittelin ja vuosittaisen palkkion.⁹⁶⁹

Tengströmin ja Laguksen perhepiirien suhteet eivät professuurikilvan aikana olleet parhaimmillaan. Sen loppupuolella Helene Tikkanen kirjoitti välien olevan hyvät, eikä kukaan ollut tietävinäänkään, että jotakin epäsofia olisi ollut. Vierailujen oikeanlaisiin askelmerkkeihin liittyi kuitenkin jännitettä: he eivät menisi Laguksille ennen kuin nämä esittäisivät kutsun, mitä näytti saavan odottaa ikuisuuksiin. Kun Lagukset eivät olleet etsiytyneet tapaamaan Kellgreniä, Helene Tikkanen piti näitä pikkumaisina ja leppymättöminä. Ennen valintaa hän pohti, että olisi kuitenkin ollut halpamaista kadehtia Wilhelm Lagusta, mikäli tämä saisi professuurin. Heidän, hän kirjoitti me-muodossa, pitäisi lohduttaa itseään sillä, että Herman Kellgren oli tehnyt sen minkä voi ja että tällä oli varma toimeentulo vaikkei olisikaan yliopistolla. Helene Tikkanen muistutti Snellmanin ja monien muiden samanlaisesta tilanteesta. Wilhelm Lagus ei sen sijaan ottanut häviötään hyvin. Helene Tikkanen tietojen mukaan tämä oli odottanut menestystä ja oli täysin vaukko. Hän sääli serkkuaan mutta oli iloinen, ettei tämä ollut kaupungissa, sillä muuten varmasti olisi tullut uusi kohtaaminen suvun sisällä. Tappio kismitti myös Wilhelm Laguksen veljeä. Sofi Kellgren tiesi Knut Laguksen arvostelleen konsistoria ja kehuneen veljensä taitoja.⁹⁷⁰

Professuurin ratkettua sisaret tulkitsivat saavutuksen Kellgrenien yhteiseksi. Helene Tikkanen onnittelut kattoivat molempien uudet tittelit: näistä tulisi Professori ja Professorska. Hän vitsaili, että ehkä heistä tulisi kopeita ”pienää rouva Tikkasta” kohtaan, joka tuskin uskaltaisi enää puhua heille kunnioitukseltaan korkeaa asemaa

⁹⁶⁹ Helene Tikkanen – Sofi Kellgren s.a. [kesäkuu 1854], Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; Carolina Tengström – Sofi Kellgren 7.6.1854, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; Natalia Castrén – Sofi Kellgren 7.6.1854, 29.7.1854, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; Sofi Kellgren – Natalia Castrén 3.7.1854, SLSA 1185, GCSA, SLS; Castrén 1945, 395–397, 400, 402; Karttunen 2000. Konsistorissa kiisteltiin myös siitä, oliko kumpikaan hakijoista pätevä. Wilhelm Laguksella ei ollut hauissa onnea. Hän oli ensin vuonna 1848 hävinnyt Kreikan ja Rooman kirjallisuuden apulaisen viran ja sitten kaunopuheisuuden ja runousopin professuurin 1851 Edvard af Brunérille. Kellgrenin kuoltua vuonna 1856 Wilhelm Laguksesta tuli edellisen eli Kellgrenin alun perin voittaman haun perusteella hänen seuraajansa itämaisen kirjallisuuden professuurissa. Ks. Väisänen 1998; Väisänen 2000/2016.

⁹⁷⁰ Helene Tikkanen – Sofi Kellgren Thorsdag afton [1854]; 15.5.1854, s.a. [kesäkuu 1854], Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; Sofi Kellgren – Natalia Castrén 3.7.1854, SLSA 1185, GCSA, SLS.

kohtaan.⁹⁷¹ Natalia Castrénin tervehdyksessä Sofi Kellgren oli ”kaikkein armollisin Rouva Professorska”. Hän toivotti onnea ”teidän uuteen virkaanne”. Hän tulkitsti professuurinimityksen pariskunnan jaetuksi kokemukseksi: ”Minähän olen myös kokenut sellaisen päivän kuin te [...] Se on yksi iloisimmista muistoistani!!” Kellgrenin pariskunnan huolet olivat ohi. Sisar saisi kotinsa hallittavaksi ja huolehdittavaksi ja voisi pitää rakkaimman toiveensa saavuttaneen puolisonsa siellä.⁹⁷²

Yliopistolla oli poikkeuksellisen suuri merkitys kansallisessa mobilisaatiossa, ja se oli ainoa byrokratian ulkopuolinen yhteiskunnallisen keskustelun areena ennen maapäivien kokoontumista.⁹⁷³ Professuurilla oli poliittista merkitystä, mikä oli Natalia Castrénille erityisen tärkeää. Hän oli varma, ettei ”kukaan” ollut sydämellisemmin iloinen Kellgrenien puolesta.

[...] paitsi että sydämeni pohjasta toivon hänelle ja teille molemmille kaikkea hyvää, niin toivon vielä sen lisäksi että myös hänestä tulee konsistorissa yksi hyvän, isänmaallisen asian kamppailijoista, jonka vuoksi Castrén alituisesti niin kiihkeästi taisteli, mutta [jonka] valitettavasti tuen puutteessa niin usein täytyi painua alas.⁹⁷⁴

Natalia Castrén näki langossaan edesmenneen puolisonsa aatteellisen työn jatkajan yliopiston sisällä. Henkilökohtainen menestys limittyi mahdollisuuteen ajaa uudessa asemassa isänmaan asiaa. Professuurikilvan kääntyminen Kellgrenin eduksi oli Tengströmien yhteinen ilonaihe ja menestys. Se vahvisti perheen sosiaalista asemaa mutta edesauttoi myös aatteellisia päämääriä.

⁹⁷¹ Helene Tikkanen – Sofi Kellgren s.a. [kesäkuu 1854], Coll. 99.3, Kellgreniana, KK, ”lilla fru Tikkanen”.

⁹⁷² Natalia Castrén – Sofi Kellgren 7.6.1854, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK, ”allra nådigaste Fru Professorska”, ”ert nya embete”, ”Jag har ju också upplevat en dag sådan som eder [...] Den är en af mina gladaste minnen!!”

⁹⁷³ Engman 2016, 137–138.

⁹⁷⁴ Natalia Castrén – Sofi Kellgren 7.6.1854, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK, ”[...] utom det att jag af innersta hjerta önskar honom och eder begge allt godt, så hoppas jag ännu dessutom att också han i konsistorium skall blifva en af den goda, den fosterländska sakens kämpar, för hvilken Castrén städse så ifrigt stridde, men tyvärr af brist på medhåll så ofta måste dyka under.”

5 AVIOLIITTOJEN DYNAMIIKAT

5.1 Paljastava ja peittävä ihanne

Aatteellisen eksistenssin kannalta avioliittoon, perheeseen ja sukupuoliin liittyi monia keskeisiä ihanteita ja päämääriä, joiden manifestoitumisen ja tavoittelun areena parisuhde ja perhe-elämä olivat. Aviosuhteiden emotionaalis-aatteellinen viritys on tärkeä analyysin kohde, kun halutaan ymmärtää kansallisen aatteen parissa toimineiden kokemusmaailmaa. Suhteen dynamiikka ja puolisoitten aviominuudet rakentuivat intensiivisen emotionaalisuuden ja ihannoivien mutta hierarkisten sukupuolikäsitysten leikkauspisteessä. Ihanteet saattoivat olla resursseja mutta myös jännitteitä minuuden muotoilussa; ne paljastivat mutta myös peittivät. Tengströmin perhepiirin kirjeenvaihtojen kautta voi hahmottaa sekä naisten että miesten näkökulmaa kansallisen tunnevivahteen saaneeseen avioliittoon. Kansallisten ihanteiden rakentamista ja elämistä naisen ja miehen välisessä romanttisessa suhteessa on mahdollista analysoida paitsi pariskuntien keskinäisen kirjeenvaihdon myös ryhmäbiografisesti täydentäen muun perhepiirin kirjeenvaihdon kautta. Kellgrenien ja Tikkasten liittojen kohdalla sovellan pääasiallisesti jälkimmäistä tapaa.

5.1.1 Kellgrenit: Rakkausideaalin muotoilu

Sofi ja Herman Kellgrenin välistä kirjeenvaihtoa ei ole säilynyt, mutta heidän suhteensa dynamiikkaa ja rakkauskäsityksiä voi jäljittää perhepiirin muusta kirjeenvaihdosta sekä Herman Kellgrenin morsiamelleen ja vaimolleen osoittamista runoista, joita voi tarkastella rakkauskirjeiden lähigrenä.

Nuoren miehen avioliittokäsitys oli porvarillisen siveellinen. Berliiniläisessä seurapiirissä Kellgren kuunteli seurustelun sävyä ihmetellen ja vaieten. Hän siunasi ”naiivia viattomuutta ja sydämenpuhtautta”, joka vielä viihtyi ”kotona meidän salongeissam-

me”. Hän oli vieraassa elementissä ja kaikessa huonoudessaan hän ajatteli olevansa ”puhdas, viaton enkeli heidän joukossaan”. Seurueessa puhuttiin avioliitosta, aiemmista suhteista ja siitä, miten mies pian vaimon vanhetessa luonnollisesti etsi korvausta muualta. Puheet herättivät hänessä vastenmielisyyttä ja hän ihmetteli, miten eri tavoin ihmiset saattoivat käsittää ”pyhän siteen”. Hän asetti vastakkain eri alueiden asukkaat, ehkä jopa kansat: ”Rakkaus on toki meidän rakkaassa pohjoisessamme pyhempi, lempeämpi liekki, kuin etelässä tai sivistyksen korkeuksissa, joissa se sytyttää intohimoja ja kiihottaa väriseviä hermoja.”⁹⁷⁵ Vaikka Manner-Eurooppaa ja sen sivistystä ihailtiin ja tavoiteltiin, tässä siihen kiinnittyi turmeltuneisuutta, joka ei vielä ollut yltänyt tietämättömään pohjolaan, jota hän itsekin edusti.

Herman Kellgrenin mielestä rakkauden luonteeseen kuului aina tiettyssä määrin platonisuus. Hän suhtautui epäilevästi J. V. Snellmanin käsitykseen aviorakkaudesta, jossa ainakin Kellgrenin tulkinnan mukaan tunteet tulisivat häiden jälkeen ja heräisivät varmimmin kehdon äärellä. Kellgren myönsi, että näin syntyisi kotoinen viihtyisyys ja rauha, mutta epäili, pitäisikö sitä kutsua ”rakkaudeksi”. Hänestä rakkaus ylipäätään oli ”tuhansissa väreissä muuttuva Kameleontti”, jota oli vaikea mitata tai verrata. Rakkauden intensiteettiä saattoi arvioida vertaamalla saman henkilön rakkaudenilmauksia eri tilanteissa. Hänessä nousi aina epäluulo, oliko pinta lämmin sisäisen kustannuksella, sillä hänestä todellinen rakkaus oli aina vaatimatonta.⁹⁷⁶ Näyttää siltä, että Kellgrenin mielestä Snellman korosti liikaa perheen perustamiseen liittyvää parisuhteen puolta. Vastinpariksi voi lukea, että hän sen sijaan edellytti puolisoilta jo avioliittoa edeltävää sielujen sympatiaa ja piti rakkauden henkistä puolta korkeampana kuin fyysistä.

Herman Kellgrenin ja Sofi Tengströmin kihlauksen aikaisia ihanteellisia tunnelmia välittyy sulhasen vuonna 1845 kirjoittamasta, yhdeksänsivuisesta runoelmasta ”Till Sofi! Vid minnet af den 16de Maji”, joka on päivätty 29. toukokuuta. Runon minä vakuuttaa rakkauttaan mutta kuvaa myös jäytävää epäilyä. Lopulta sen karkottaa ”vain yksi sana” rakastetun huulilta. Runon minä kuvaa tuntemuksiaan valon ja varjon sekä yön ja päivän metaforin. Hän ihmettelee, mistä oli peräisin kaikkea

⁹⁷⁵ Herman Kellgren – Robert Tengström 20.4.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”den naiva oskuld och hjerterenhet”, ”hemma i våra salonger”, ”en ren, oskyldig engel ibland dem”, ”ett heligt band”, ”Kärleken är dock i vår kära nord en heligare, mildare låga, än i södern eller på bildningens höjder, der den tänder passionerna och retar de skälfvande nerverna.”

⁹⁷⁶ Herman Kellgren – Robert Tengström 24.7.1845, 2.8.1845, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK. Kellgren arvioi J. V. Snellmanin toimintatavan laskelmoivaksi ja imartelevaksi tämän liehitellessä tulevaa vaimoaan Jeanette Wennbergiä. Ks. tarkemmin luku ”Minuuden muotoilu mentoreita vasten”.

ympäröivä valo ja ihana hohde. ”Mistä kaikki tämä – – Oi Sofi, Sofi / Sinulta, sinulta, sinulta, ainoastaan sinulta! [...] Sinulta, oi Sinä, jota nyt kutsun omakseni, / Sinulta, Sinulta, ainoastaan Sinulta!”⁹⁷⁷ Runoelmaa tulkitessa kysymykseksi nousee runon minän ja Herman Kellgrenin välinen suhde. Kellgren satoi tekstin todellisuuteen osoittamalla sen nimetyksi Sofi Tengströmille ja puhuttelemalla tätä nimeltä itse runossa. Toinen kysymys on, miten paljon runollisiin sanamuotoihin verhottujen aihelmien voi olettaa heijastelevan parin välillä todellisuudessa koettua. Teemat ja metaforat toistivat melko tavanomaisia rakkausrunon elementtejä. Konkreettisiin tapahtumiin sitoutui ehkä rakastetun ”yksi sana”, jonka ajankohdan huomioon ottaen voi tulkita myöntäväksi vastaukseksi kosintaan. Runo oli sulhaselta emotiivinen teko, jolla hän rakensi suhteen tunneviritystä sekä heidän molempien hahmoja romanttisen ihannoituina rakastavaisina.

Nuori mies tulkitsi, että kihlautumisessa häntä olivat ohjanneet sydän ja kohta-lo – hän ei voinut muuta ja oli nyt onnellinen. Ylipäätään kyseessä oli vakava asia, jota kannattanut tehdä kiirehtien ja harkitsemattomasti. Hänestä tuntui toisinaan raskaalta ja vastuulliselta, ettei toiminut vain itsensä vaan myös häneen luottavan toisen puolesta. Oman epäonnen voisi kestää, mutta pahempaa olisi aiheuttaa sitä rakastavalle toiselle.⁹⁷⁸ Herman Kellgren tulkitsi nuorella iällä kihlautumisensa vaihtoehtottomaksi tilanteeksi, jossa rakkauden ja sydämen mahti ohjasivat. Vaikka rakastetun kihlaaminen oli onnen ehto, se toi miehelle mukanaan vastuun tulevan puolison elämän edellytysten täyttämisestä. Uraratkaisut vaikuttivat myös morsiamen tulevaisuuteen.⁹⁷⁹

Sofi Tengströmin ja Herman Kellgrenin suhde oli alkanut ja kehittynyt tanssin parissa, ja myöhemminkin Kellgrenin tunteet virittyivät tanssi- ja musiikkielämysten kautta.⁹⁸⁰ Tanssin merkitys oli suuri 1800-luvun säätyläisnuorten keskinäisessä kosis-

⁹⁷⁷ ”Till Sofi! Vid minnet af den 16de Maji” 29.5.[1845], Muut A. H. A. Kellgrenin käsikirjoitukset, Coll. 99.6, Kellgreniana, KK, ”ett enda ord”, ”Hvarfrån allt detta? – – O Sofi, Sofi! / Från dig, från dig, från dig, från dig allena! [...] Från dig, o Du, som nu jag kallar min, / Från Dig från Dig, från Dig allena!” Kellgren käyttää toisessakin runossa samantyyppisiä päivän ja yön metaforia, ks. ”Pipis’ visa”. Epävarmuuden teema toistuu runossa, jossa rakastettu vertautuu ruusuun, josta muutkin ”perhoset” ovat kiinnostuneita. Ennen kihlausta lienee kirjoitettu runo ”Hvad är hopp?”, jossa toivon kuvataan olevan kuin kukannuppu, josta lopulta ehkä puhkeaisi kukka. Ks. ”Har du ägt en fager, en doftande ros” 20.10.1845, ”Hvad är hopp?”, 15.5.1845, Muut A. H. A. Kellgrenin käsikirjoitukset, Coll. 99.6, Kellgreniana, KK. Kihlauksesta ks. tarkemmin luku ”Nousevien säätyjen nuorukaiset”.

⁹⁷⁸ Herman Kellgren – Robert Tengström s.a. [20.8. tai 8.9.1846], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

⁹⁷⁹ Kellgrenin urapohdinnoista ks. luku ”Appi uramentorina”.

⁹⁸⁰ Herman Kellgren – Robert Tengström 10.3.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

kelussa. Se oli hyväksytty ja jopa ainut tapa tutustua.⁹⁸¹ Matkustettuaan Helsingistä keväällä 1846 Kellgren reagoi Viipurissa näytelmän väliajalla kuulemaansa valssiin voimakkaasti ja kuvasi Robert Tengströmille:

Luulen, että olen aiemmin kertonut, että kun olen erossa Sofista, minut on niin lumottu, että niin pian kuin kuulen soitettavan valssia, hän seisoo tai paremminkin tanssii ilmielävänä silmieni edessä.⁹⁸²

Kappale oli tuttu: hän oli tuhansia kertoja pyörähdellyt sen tahtiin morsiamensa kanssa. Ensitahtien myötä Sofi Tengström ja kokonaiset tanssiaiset kaikkine tuttavineen Helsingissä tippuivat ”kuin pilvistä alas silmieni eteen”. Vaikutelma ja tunteet ”tulvivat ylitseni”. Rinta paisui niin, että liivi tuntui liian kireältä. Ohimot jyskyttivät kuin vasarat ja päästä huimasi – ”ja kaikki tämä vähäisestä syystä, jonka täytyy jokaisen muun mielestä vaikuttaa kummalliselta, liki naurettavalta.”⁹⁸³ Tunnevirityksen kautta musiikki loi voimakkaan läsnäolon illuusion rakastetusta.⁹⁸⁴ Fyysiset reaktiot todistivat tunteiden aitoudesta mutta toisaalta kontrollin puutteeseen liittyi noloutta.

Sulhasen ulkomaanmatka merkitsi nuorelle parille kahden vuoden erossaoloa, minkä pituus huimasi. Ero konkretisoi tunteen intensiteetin mutta loi epävarmuutta suhteen ylle. Matkansa alussa Herman Kellgren oli yllättynyt Sofi Tengströmiä kohtaan tuntemansa rakkauden voimasta ja siitä, miten paljon tätä ikävöi. Hän kirjoitti tämän veljelle:

Pystyin tuskin itse uskomaan, että olisin niin rakastunut, kuin huomaa olevani sen jälkeen kun erosin hänestä. – Minulla on ikävää, tyhjää, autiota, maailma on minulle kuin autioma. Toivoisin että olisin pidempään poissa, ehkä pystyisin unohtamaan paremmin; tästä odotuksesta tulee minulle ikävää. Oma Robert: olen jättänyt hirvittävän paljon, sydämeni on rikki revitty.⁹⁸⁵

⁹⁸¹ Häggman 1994, 91.

⁹⁸² Herman Kellgren – Robert Tengström 10.3.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”Jag tror jag förut för dig omtalat att, det jag är skiljd från Sofi, det är så förgjort med mig, att så snart jag hör en vals spelas, hon lifslevande står eller rättare dansar för mina ögon.”

⁹⁸³ Herman Kellgren – Robert Tengström 10.3.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”som från skyarna ner för mina ögon”, ”strömmade öfver mig”, ”och det allt af en ringa anledning, som för hvarje annan måste förefalla underlig, nästan löjlig.” Yksi Kellgrenin runoista kuvaa tanssivaa naista, josta takkatulen äärellä istuva runon minä unelmoi. Ks. ”Vid min brasa”, 29.11.[s.a.], Muut A. H. A. Kellgrenin käsikirjoitukset, Coll. 99.6, Kellgreniana, KK.

⁹⁸⁴ Kirjeistä läsnäolon illuusion virittäjinä, ks. Eiranen 2016.

⁹⁸⁵ Herman Kellgren – Robert Tengström 10.3.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”Jag ville knappt

Tunnekuuhu oli voimakas, mutta sukupuolittuneesti Kellgren halusi suojella kihlattuun omilta negatiivisilta tunteiltaan. Kirjoittaessaan tälle hän pyrki olemaan rohkea ja reipas: ”En tohdi kirjoittaa Sofille, miten ikävä minun on häntä; se voisi tarttua häneen [...]”.⁹⁸⁶

Muista perhepiirin kirjeistä ilmenee, että Sofi Tengström ja Herman Kellgren kirjoittivat toisilleen tiiviisti matkan aikana. Sulhasen mielestä hänen ”pienellä rakkaalla Sofillaan” oli oikeus odottaa kirjettä jokaisessa postissa. Jo aiempien kesämatkojen aikana Sofi Tengström oli sanonut olevansa kärsimätön saamaan kirjeitä, eikä sulhasellakaan siksi ollut kärsivällisyyttä antaa tämän odottaa. Kihlaparin kirjeet olivat nähtävästi varsin yksityisiä. Sofi Tengström luki valintansa mukaan perheenjäsenille ääneen osia saamistaan kirjeistä. Tiedot parin keskinäisten kirjeiden teemoista ovat valitettavasti hyvin vähäiset. Hajamainintojen perusteella Herman Kellgren kirjoitti esimerkiksi taloudenpidostaan, Pariisin talvipuutarhasta ja vierailusta Oxfordiin. Sofi Tengström ainakin jossain määrin seurasi ja välitti tietoja suomalaisesta kirjallisuudesta: loppuvuodesta 1846 hän oli tiedottanut, että runokalenteri *Necken* oli ilmestymässä. Tulevan vävynsä kanssa säännöllisesti kirjoittaneen J. J. Tengströmin näkökulmasta kirjeiden aiheet olivat sukupuolittuneet. Hän mainitsi usein, että Sofi Tengström kertoisi tarkemmin perheen kuulumisista; niin arjesta, terveydestä, tuttavista kuin juhlapäivistä. Tytär muistutti ja välillä jopa peräänantamattomasti vaati isältään, että he kirjoittaisivat Kellgrenille.⁹⁸⁷ Viime kädessä Sofi Tengströmin kirjeenvaihdon tiheydestä päätti hänen isänsä.

Tunteiden todisteita välittyi perhepiirin välisissä kirjeissä. Vielä kesällä 1843 Sofi Tengströmin veljensä kautta lähettämät terveiset olivat melko pidättyväisiä: ne oli osoitettu ”sinun matkakumppanillesi” tai ”Herra Kellgrenille”.⁹⁸⁸ Koko perheelle kirjoittamassaan kirjeessä Robert Tengström kuitenkin kertoi, että hän ja Herman

sjelf tro, att jag vore så kär, som jag märker mig vara det sedan jag skiljde från henne. – Ledsamt har jag, tomt, ödeligt, verlden är mig som en öcken. Jag önskade jag vore längre borta, kanske kunde jag glömma bättre; den här väntan blir mig tråkig. Egen Robert: jag har lemnat hiskeligt mycke, mitt hjerta är sönderslitet.”

⁹⁸⁶ Herman Kellgren – Robert Tengström 10.3.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”Jag törs ej skrifva till Sofi, huru ledsamt jag har efter henne; hon kunde smittas deraf [...]”.

⁹⁸⁷ Herman Kellgren – Robert Tengström 15.8.1845, 12.1.1846, ”min lilla kära Sofi”, 14.12.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Herman Kellgren – J. J. Tengström 1.10.1847, 29.8.[1848], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; J. J. Tengström – Herman Kellgren 28.12.1847, 22.1.1848, 19.2.1848, 1.4.1848, 9.4.1848, 27.5.1848, 4.8.1849, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK. Romanttisten kirjeiden yksityisyydestä ks. Eiranen 2014a, 10; Douglas 2011, 134–146.

⁹⁸⁸ Sofi Tengström – Robert Tengström s.a. [heinäkuu 1843], ”din reskamrat”, 1.9.1843, ”Herr Kellgren”, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

Kellgren olivat juoneet Sofi Tengströmin nimipäivämaljan Itämerellä ja ilahdutti sartaan sillä tiedolla, että ”hän muistutti tästä ennen kuin olin tuskin saanut silmiäni auki.”⁹⁸⁹ Herman Kellgren ilmaisi fyysistään kiintymystä muille lähettämissään kirjeissä. Hän toivoi syileivänsä kihlattuaan ja toisinaan myös tämän perheenjäseniä. Helmikuun 1848 vallankumouksen tunnekuohussa hän toivoi voivansa langeta ap-
pensa kaulaan mutta myös painaa lämpimän suudelman Sofin huulille.⁹⁹⁰ Kellgren lähetti morsiamelleen lahjoja perheenjäsenten kautta. Veljen välityksellä hän lähetti kirjoja ja isän kautta joululahjan, nähtävästi Mozart-nuotteja, jonka arvon hän toivoi kasvavan parin keskinäisten tunteiden voimasta.⁹⁹¹

Kellgrenin lahjoista Tengströmin naisissa paheksuntaa herätti kopio Rafaelin Madonnan esittävästä maalauksesta, koska Jeesus-lapsi oli siinä alaston. J. J. Tengströmin mielestä se oli kaunis, mutta hän neuvoi tulevaa vävyään jatkossa ottamaan huomioon tällaisen maun ja sen mitä ”nuoret viattomat naiset täällä meidän vaatimattomassa ja kainossa Pohjoisessamme pitävät säädyllisenä”.⁹⁹² Kellgren olikin hieman pelännyt, että tottumattomuus tällaisiin näkyihin voisi antaa naisille aiheen pahoittaa mielensä. Hän oli kuitenkin nähnyt näiden moittimatta tarkastelevan kuvia, joissa oli ”sama vika”. Tosin jos sama olisi koskenut Madonnan, hän ei olisi tohtinut yrittää. Hän oli pahoillaan, että oli loukannut Sofi Tengströmin ja muiden naisten hienotunteisuutta.⁹⁹³ Kaikesta huolimatta J. J. Tengström halusi ripustaa taulun perheen salonkiin. Nuorempien naisten eli nähtävästi tytärten vaatimuksesta sitä oltiin kuitenkin pian siirtämässä muualle.⁹⁹⁴ Lahja ei lähentänyt Kellgreniä morsiamensa, vaan välissä oli sukupuolittunut ero. Sen sijaan miesten, tulevan vävy ja appiukon, taidemaku osui yksiin.

⁹⁸⁹ Robert Tengström – Föräldrar och syskon (arkistossa J. J. Tengströmille) 23.5.1843, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”han påminde derom redan innan jag knappt hade ögonen öppna.”

⁹⁹⁰ Herman Kellgren – Robert Tengström 8.8[po 9].1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Herman Kellgren – J. J. Tengström 29.2.1848, 11.9.1849, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

⁹⁹¹ Herman Kellgren – Robert Tengström 8.8[po 9].1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Herman Kellgren – J. J. Tengström 11.12.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; J. J. Tengström – Herman Kellgren 16.12.1846, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK.

⁹⁹² J. J. Tengström – Herman Kellgren 30.7.1847, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK, ”unga oskyldig fruntimmer här uppe i vår blygsamma och blyga Nord tycka vare anständigt”; Castrén 1945, 240.

⁹⁹³ Herman Kellgren – J. J. Tengström 17.8.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”samma fel”.

⁹⁹⁴ J. J. Tengström – Herman Kellgren 10.9.1847, 26.10.1847, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK. Seuraavana keväänä taulu oli mukana taidenäyttelyssä, mutta J. J. Tengström epäili, ettei yleisön maku olisi kyllin sivistynyt ja syvälinen. Ks. 1.4.1848; Castrén 1945, 240. Hanhivaara tulkitsee, että asiasta olisi syntynyt miesten välille kahaus eikä J. J. Tengström olisi halunnut ripustaa taulua esille, mutta kirjeistä saa päinvastaisen kuvan. Ks. Hanhivaara 2009, 65.

Etäisyys mahdollisti ihannoimisen.⁹⁹⁵ Herman Kellgren idealisoi Sofi Tengströmiä tämän vanhemmille kirjoittamissaan kirjeissä, minkä voi nähdä emotiivisena pyrkimyksenä vakuuttaa kiintymystä ja lujittaa sidettä näihin kaikkiin. Kihlattu oli rakastettava, suloinen ja vaatimaton, mistä saattoi myötäsyntyisten taipumusten lisäksi kiittää vanhempien opastusta ja huolenpitoa. Kellgren oli kuullut tästä aina hyvää eikä koskaan pahaa sanaa tai panettelua. Carolina Tengströmiä hän kiitti erityisesti siitä, että tytär oli kasvanut tämän esimerkissä. Kellgren vetosi rouva Gyllingin Sofi Tengströmistä antamaan arvioon, jonka hän oli kuullut Robert Tengströmin kautta. Rouvan mielestä kyseessä oli Helsingin parhaiten kasvatettu tyttö.⁹⁹⁶ Gunnar Castrén huomauttaa, että Herman Kellgrenin sekä kosintaansa rukkaset saaneen J. V. Snellmanin kuvaukset Sofi Tengströmistä vastasivat ajan yleistä naisihannetta.⁹⁹⁷ Kellgren arvosti naisessa kuitenkin myös sivistyneisyyttä, sielukkuutta ja kiinnostusta kaikkea kunnollista kohtaan.⁹⁹⁸

Vanhemmat pitivät kehuja kuitenkin liki vaarallisina tyttärelleen. Herman Kellgrenin ilmaisemat tunteet Sofi Tengströmiä kohtaan löysivät isässä helposti vastakaikua, ja tämä paljasti tulevalle vävyille lämpimän rakkautensa tyttärtään kohtaan mutta teki sen luottamuksella. Vanhemmat eivät kuitenkaan antaneet näiden ”vuodatusten” tulla tyttärensä tietoon, sillä ne saattaisivat tehdä tästä itserakkaan.⁹⁹⁹ Carolina Tengström viittasi päätökseen pohtien, että tytär ei ehkä olisi halunnut ottaa huomioon, että kyseessä oli sulhanen, joka oli kirjoittanut morsiamestaan. Hän muistutti, ettei tuleva vävy saisi liikaa välittää rouva Gyllingin sanoista. Uskomalla tällaisiin arvioihin saattaisi helposti alkaa odottaa liikaa. Äiti esitti kuitenkin suojelemaan arvionsa: tytär oli hyväsydäminen, tasainen ja miellyttävä luonne. Silti hän suhtautui omiin kehuihinsa suurella varovaisuudella: hän ei ollut koskaan näin avoimesti ilmaissut käsitystään tyttärestään. ”Se saa nyt tämän kerran olla. Älä vain mitenkään anna sen näkyä kirjeissäsi tänne takaisin. Me emme mitenkään saa hemmotella häntä pilalle.”¹⁰⁰⁰ Vanhemmat

⁹⁹⁵ Siltala 1999, 18.

⁹⁹⁶ Herman Kellgren – J. J. Tengström 11.12.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Herman Kellgren – Carolina Tengström Pingstdagen, i Paris [23.5.1847], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

⁹⁹⁷ Castrén 1945, 27.

⁹⁹⁸ Herman Kellgren – Robert Tengström 5.6.1845 [po. 1846], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK. Tällä tavoin Kellgren kehui professori Brockhausin rouvaa. J. V. Snellmankin toivoi vaimoltaan ymmärrystä yhteisiä asioita kohtaan, ks. Eiranen 2014a. Myös Robert Tengström arvosti sivistystä ja aitoa naisellisuutta. Ks. Robert Tengström – Herman Kellgren 8.8.1845, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK.

⁹⁹⁹ J. J. Tengström – Herman Kellgren 9.1.1847, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK, ”utgjutelser”.

¹⁰⁰⁰ Carolina Tengström (arkistossa J. J. Tengström) – Herman Kellgren 12.6.1847, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK, ”Det må då för en gång få vara. Låt det bara ingalunda märkas i något bref hit tillbaka.

näyttävät pitäneen nuoren naisen mieltä ja arviointikykyä yllättävän heikkona ja omien tunteidensa paljastamista vaarallisena mutta uskoutuivat sulhaselle.

Lähestyvän jälleennäkemisen nostamia ajatuksia Herman Kellgren reflektoi Sofi Tengströmin äidille. Erossa olo matkan aikana oli vaikeaa, mutta jälleennäkeminen olisi uusi alku, uusi kevät parin rakkaudelle. Yhtäältä hän vakuutti omaa kiintymystään, toisaalta haki varmistusta kihlatun tunteista, vaikka kaksoiskierteisesti vakuutti omaa luottamustaan.

[...] uskon että Sofi on pysynyt reippaana ja rohkeana yhtä paljon kuin minä, ja toivon että me tulemme löytämään toisemme jotakuinkin sellaisina kuin erotessamme [...] Ainakin olen uskonut Sofin kirjeistä näkeväni että hän on yhtä iloinen ja hyvällä mielellä kuin aiemmin.¹⁰⁰¹

Robert Tengströmkin raportoi isälleen, että ystävä oli ennallaan. Sofi Tengström saisi ottaa vastaan täysin saman Herman Kellgrenin, jonka oli menettänyt, lukuun ottamatta luonnollisesti sitä, mitä tämä oli henkisessä mielessä kehittynyt.¹⁰⁰²

Kellgrenien suhteesta jää paljon piiloon, kun parin välistä kirjeenvaihtoa ei arkistokokoelmiin ole säilynyt. Sulhasen kihlajaisaikainen kirjeenvaihto morsiamensa veljen ja vanhempien kanssa hahmottaa tästä etäisen ja ihannoidun kuvan, joka noudattelee ajalle tyypillisiä, sukupuolittuneita ihanteita, ehkä jopa enemmän peittäen kuin paljastaen. Muun perheen kanssa käydyn kirjeenvaihdon perusteella voidaan vähintään sanoa, että Kellgren käytti sitä emotiivisesti vahvistaakseen suhdetta ja tunnetta sekä morsiamensa että tämän perheeseen. Kellgrenin runot välittävät samantyyppistä vuolasta mutta ihannoivaa tunnerekisteriä. Aineisto vihjaa myös sukupuolittuneeseen etäisyyteen, joka on nähty uhkana henkiselle yhteydelle ja kumppanuusavioliitolle¹⁰⁰³. Kellgren ei uskoutunut negatiivisista tunteistaan kihlatulleen vaan halusi suojata tätä, naisellinen käsityskyky ei nähnyt alastomuudessa taidetta vaan pahennusta ja

Vi få ingalunda skämma bort henne.” Hanhivaara tulkitsee, että Herman Kellgrenin kirjeet Sofi Tengströmille kulkivat tämän vanhempien kautta, mikä olisi merkinnyt perheen sisäistä kirjesensuuria. Kirje, jota vanhemmat eivät antaneet Sofi Tengströmin lukea oli kuitenkin osoitettu J. J. eikä Sofi Tengströmille. Vrt. Hanhivaara 2009, 64–65. Vaikka Hanhivaara puhuu kirjeiden luonteesta ja soveliaisuudesta, hänkin toteaa että, vanhemmat eivät näyttäneet kirjettä tyttärelleen, koska olivat huolissaan sulhasen kehuista, joissa piili itserakkauden vaara.

¹⁰⁰¹ Herman Kellgren – Carolina Tengström Pingstdagen, i Paris [23.5.1847], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”[...] jag tror att Sofi hållit sig frisk och modig lika mycket som jag, och jag hoppas att vi skola återfinna hvarandra temmeligen sådana vi skiljdes [...] Åtminstone har jag trott mig i Sofis bref se att hon är lika glad och vid godt lynne som förr.”

¹⁰⁰² Robert Tengström – J. J. Tengström 19.10.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK.

¹⁰⁰³ Ks. Tosh 2007, 109–110, 114.

vanhemmatkin tuntuivat pitävän tyttärensä arviointikykyä itseensä kohdistuneiden kehujen suhteen varsin heikkona. Avioitumisen jälkeinen perhepiirin kirjeenvaihto avaa kuitenkin näkymän kumppanuuteen ja Sofi Kellgrenin osallistuvaan ja aktiiviseen rooliin.¹⁰⁰⁴

Avioelämää kuvastavissa fragmenteissa Kellgrenien ideaaliroolit määrittyivät niin ikään ajan odotusten mukaisesti: nainen valmisti rauhaisan kodin ja mies hankki heille aseman julkisella kentällä.¹⁰⁰⁵ Sofi Kellgren maalasi liitosta kahdenkeskistä koti-idylliä. Hän ja puoliso elivät suurimman osan päivästä kukkasin koristellulla terassilla ja nauttivat ihanasta säästä ja kauniista näkymästä. He ruokkivat kesyjä lintuja aamukahvipöytänsä äärestä.¹⁰⁰⁶ Uutenavuotena puolisolleen kirjoittamassa runossa Herman Kellgren toivoi vaimon kehräävän rauhaisaa onnea heidän kotiinsa kuten oli siihenkin asti tehnyt. Runo oli osoitettu ”Madame Anne Sofie Kellgrenille”, mutta tätä edelsi pitkä lista titteleitä, jotka olivat osin vitsikkäitä, feminiinisiä muunnoksia aviomiehen vastaavista. Tämä oli muun muassa Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjanpainajatar, Öhmanin kirjakauppiatar, Viipurilaisen osakunnan kuraattorska ja lopulta tietenkin tohtorinna.¹⁰⁰⁷ Herman Kellgren määritteli vaimoaan itsensä kautta ja osoitti samalla, millaisen yhteiskunnallisen aseman oli onnistunut tälle hankkimaan.

Särön pariskunnan idylliin löi seitsemän vuotta kestäneen avioliiton lapsettomuus. Kansallisen, aatetta lastenkasvatuksessa uusintavan ihanneperheen todeksi eläminen ei ollut mahdollista. Rakkausavioliitto ja perhe-elämä sekä naiseus ja mieheys täydellistyivät vasta lasten saamisen myötä. Etenkin lapsettoman, naimisissa olevan naisen nähtiin epäonnistuvan jollakin tavalla. Samoin kuin naimattomuus se jossain määrin kyseenalaisti feminiinisyyden. Myös nationalismin näkökulmasta äitiys oli naisen elämän tärkein tehtävä.¹⁰⁰⁸ Lapseton Sofi Kellgren ei voinut elää tälle päämäärälle. On kuitenkin tärkeää huomata, että lapset olivat täyttymätön toive myös Herman Kellgrenille. Lapsettomuus saattoi lyödä säröjä sekä nais- että miesihanteiden todeksi elämiseen. Molemmat Kellgrenit olivat kiinnostuneita lähipiirinsä lapsista ja perheen

¹⁰⁰⁴ Ks. luku ”Naiset voimavarana professorikilvassa”.

¹⁰⁰⁵ Ks. esim. Davidoff 2013, 64; Elomaa 2006, 85, 91–93, 108–109; Häggman 1994, 95; Jalava 2005, 186, 190–192; Mosse 1988, 18–19; Tosh 2007, 54–56, 62.

¹⁰⁰⁶ Sofi Kellgren – Natalia Castrén Midsommar aftonen kl 11 [24.6.1853], 3.7.1854, SLSA 1185, GCSA, SLS.

¹⁰⁰⁷ ”Finska Litteratur-Sällskapets Boktryckerskan...”, Muut A. H. A. Kellgrenin käsikirjoitukset, Coll. 99.6, Kellgreniana, KK.

¹⁰⁰⁸ Abrams 2014, 232–233; Davidoff 2013, 74; Elomaa 2006, 159–160; Häggman 1994, 99; Tosh 2007, 80–81.

perustaminen näytti olleen heidän toiveissaan.

Lapsettomuutta ei käsitelty kirjeenvaihtoissa, mikä ei kuitenkaan tarkoita, ettei se olisi ollut tärkeä asia pariskunnalle ja koko perhepiirille. Teemaa voi pitää merkityksellisenä hiljaisuutena. Perhepiirin omassa sukupolvessaan Kellgrenit olivat poikkeus, sillä muut pariskunnat olivat saaneet jälkikasvua melko pian häiden jälkeen. Castrénien ja Tikkasten esikoiset syntyivät avioitumista seuraavana vuonna.¹⁰⁰⁹ Ainoa vihje Kellgrenien lapsettomuuden syistä on Sofi Kellgrenin heikoksi kuvailtu terveys. Hän poti ”kalvetustautia” tai ”verenvähyttä” (”bleksot”).¹⁰¹⁰ Yleensä oireisiin kuului muun muassa kalpeus, päänsäryt, kuukautisten häiriöt ja väsymys, johon saattoi liittyä myös alakuloisuutta. Sairaus oli tyypillisesti sukupuolittunut ja säätysidonnainen: siihen sairastuivat lähinnä varakkaiden perheiden tytöt. Toisaalta sairastelun on tulkittu olleen erityisesti naisille mahdollinen tapa reagoida ongelmiin, jolloin heikkouden ja lapsettomuuden yhteys on voinut olla toisensuuntainen. Henkilökohtaisen elämän murheet tai epätyydyttävyytensä saattoi kanavoitua fyysisiksi vaivoiksi, joita naisen oli sukupuolittuneesti mahdollista vetäytyä potemaan.¹⁰¹¹

Nuoren miehen pohdinnoissaan Herman Kellgren piti selvänä, että jossain vaiheessa koittaisi aika ”vakiintuneille tavoille ja rauhalliselle elämälle perheen huomassa”.¹⁰¹² Lapsuudenkotinsa porvarillista idylliä kuvattuaan hän pohti J. V. Snellmanin väitettä, että maalliseen autuuteen sidottu mies olisi hukattu korkeamman toimeliaisuuden kannalta. Kellgrenistä uhraus olisi kuitenkin suuri. Hän kuvasi ihastuneesti ja kiintymyksellä niin omia pikkusisaruksiaan kuin professori Brockhausinkin lapsia sekä näiden kanssa leikkimisestä. Myöhemmin eno-Kellgren leikki Natalia Castrénin Robert-pojan kanssa ja huomioi tätä kirjeissään.¹⁰¹³

Sofi Kellgren oli hyvin kiintynyt sisarenpoikaansa Robert Castréniin ja rakensi läheisyyttä tähän kirjeissään Natalia Castrénille. Kaikki poikaa koskeva kiinnostus kovasti, hän ajatteli tätä usein ja hänelle oli tärkeää, että tämä muisti hänet. Kiintymys oli molemminpuolista. Robert Castrén puhui Kellgreneistä usein, halusi näiden tulevan käymään ja leikki matkustavansa Pietariin. Hän pyyteli paperia ja kynää

¹⁰⁰⁹ Ks. liite A.

¹⁰¹⁰ Sofi Kellgren – Natalia Castrén 16.6.1853, SLSA 1185, GCSA, SLS. Ks. myös Helene Tikkanen – Sofi Kellgren Den femte augusti [1853], Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; Natalia Castrén – Sofi Kellgren 19.7.1853, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK.

¹⁰¹¹ Frih 2007, 146–147, 150; Häggman 1994, 77–78; Ollila 2000, 208, 211, 217–218.

¹⁰¹² Herman Kellgren – Robert Tengström 10.3.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”för bestämda vanor och ett lugnt lif i skötet af en familj”.

¹⁰¹³ Herman Kellgren – Robert Tengström 2.8.1845, 5.6.1845 [po. 1846], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Herman Kellgren – Natalia Castrén 9.5.1854, SLSA 1185, GCSA, SLS.

kirjoittaakseen tädilleen. Robert Castrénista kirjoittaessaan Sofi Kellgren nimitti itseään kirjeissä Mosteriksi, joskus myös pojan suussa muotoutuneilla lempinimillä. Natalia Castrénkin käytti Moster-nimitystä näissä yhteyksissä. Tunnepitoisen sukulaisuussanan toistolla Sofi Kellgren lujitti suhdettaan poikaan, mitä Natalia Castrénin vastavuoroisuus vahvisti. Edelleen lempinimien käyttö korosti läheisyyttä. Sofi Kellgren ylläpiti ja vahvisti emotionaalista sidettä lähettämällä kirjeiden lisäksi lahjaksi leluja ja vaatteita. Hän rakensi kirjeistä yhdessäolon paikkoja kuvailemalla jonkin hetken ja hauskan tapahtuman, jossa hän olisi toivonut Robertin olleen mukana. Hän kertoi, miten hän ja Herman ruokkivat kesyä varpusperhettä Pavlovs-kissa ja kuinka puolison pikkusisarukset leikkivät oravan kanssa Kuopiossa. Jaetun hetken kuvittelemisen oli ajallis-paikallisen etäisyyden umpeen kuromista ja siten läheisyyden tuottamista.¹⁰¹⁴ Sisarusten lasten kautta naimattomat tai lapsettomat tädit saattoivat saada lohtua ja kokea lasten tuomaa iloa mutta myös vastuuta.¹⁰¹⁵ Sofi Kellgrenin halun osallistua Robert Castrénin elämään voi nähdä lapsettomuutta ja matkojen aikaista yksinäisyyttä ja toimetttömyyttä vasten. Erilaiset kiintymyksen rakentamisen keinot olivat tapoja päästä osalliseksi Robert-pojasta.

Herman Kellgren menehtyi 34-vuotiaana syyskuussa 1856. Hän kävi vaimonsa kanssa kesällä Kuopiossa ja sairastui pian Helsinkiin paluun jälkeen rajuun lavantautiin. Hän oli kaiketi kylmettynyt kotimatalla. Kuolema oli läheisten näkökulmasta äkillinen ja yllättävä. Se oli koko perhepiirin yhteinen menetys. Carolina Tengström kirjoitti Fredrika Runebergille miesparkansa menettäneen kolmannen lupaavan poikansa.¹⁰¹⁶ Helene Tikkanen kirjoitti sisarelleen ”meidän oman rakkaan, kultaisen, kunnollisen Hermanimme” menetyksen olleen onnettomuus, joka kohtasi heitä kaikkia. Tämä oli hänelle ”rakas Edesmennyt Veli”.¹⁰¹⁷ Jaetusta surusta huolimatta sukupiirin naiset pitivät selvänä, että isku oli kovin vaimolle. He lohduttivat Sofi Kellgreniä vetoamalla ajalle tyypillisiin hyveisiin, vahvuuteen, nöyryyteen ja kärsivällisyyteen, joita Jumalan toivottiin suovan, sekä Jumalan tahtoon, jonka korkeimpia

¹⁰¹⁴ Sofi Kellgren – Natalia Castrén 3.5.1853, Midsommar aftonen kl 11 [24.6.1853], 3.7.[1853], 28.8.[1853], 12.12.[1853], 13.12.[1853], Den 7de, om aftonen, 2.5.1854, 3.7.1856, SLSA 1185, GCSA, SLS; Natalia Castrén – Sofi Kellgren 5.8.1853, 2.9.1853, 6.10.1853, 11.12.1853], 13.3.[1854], 28.3.[1854], Coll. 99.3, Kellgreniana, KK. Ajan ja paikan ylittämisestä kirjeenvaihdossa ks. Eiranen 2016.

¹⁰¹⁵ Bailey 2012, 214; Davidoff 2013, 168–169, 173, 183; Ollila 2000, 107.

¹⁰¹⁶ Bona Kellgren – Sofi Kellgren 30.9.[1856], 3.10.[1856] (myös Augusta Kellgren), Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; Castrén 1945, 414; Snellman Borenus 1968, 400.

¹⁰¹⁷ Helene Tikkanen – Sofi Kellgren s.a. [1856], Coll. 99.3, Kellgreniana, KK, ”vår egen kära, rara, präktiga Herman”, ”den älskade Bortgånga Brodern”.

tarkoituksena ei voinut ymmärtää. He kaikki saattoivat iloita siitä, miten väsymättömästi ja rakkaudella hän oli lievittänyt puolisonsa viimeisiä tuskallisia hetkiä.¹⁰¹⁸ Tyyneys oli ihailtavaa, mutta se ei ollut naisen omaa ansiota vaan lähtöisin Jumalan hyvydestä. Ihanteellisessa tarinassa vaimo nöyrytyi Jumalan lähettämän koettelemuksen edessä ja hoivasi rakastaan loppuun asti.

Helene Tikkanen ihannoi Kellgrenien avioliittoa. Liitto oli ollut onnellinen, Herman Kellgren uskollinen ja hellä puoliso, koti iloinen ja rakas. Sofi Kellgren saattoi olla tyytyväinen ja iloinen siitä, että oli ollut ”yksi kaikkein esimerkellisimmistä vaimoista”. Helene Tikkanen oli monet kerrat toivonut olevansa kuin tämä. Idealisoinnillaan hän rakensi tarinaa, jonka avulla Sofi Kellgren voisi ylittää surun ylevään päätepisteeseen: ”Tekee Sinulle hyvää ajatella mennyttä iloasi ja sillä rakkaalla tavalla elää muistoissa.”¹⁰¹⁹ Anoppi Bona Kellgren lohdutti miniäänsä samaan tapaan: tällä oli jäljellä muistot sekä rakkaus puolisoon, jonka oli tehnyt onnelliseksi.¹⁰²⁰ Itsen, toisen ja keskinäisen suhteen jälkitarinan rakentaminen onnelliseksi ja ideaaliseksi oli tärkeää, jotta jatkossa muistoista voisi löytää lohtua ja onnea. Helene Tikkanen idealisoinnissa vaiettuna piirteenä voi pitää pariskunnan lapsettomuutta. Vailla lasten tuomaa jatkuvuutta olennaiseksi nousi aviopuolisoiden keskinäisen suhteen ja kummankin olemuksen ihannoiti. Sofi Kellgren oli puolisonsa kuollessa 30-vuotias eikä avioitunut uudelleen.

Muistopuheessaan Fredrik Cygnaeus kuvasi muutoin helposti järkkyyneen ja herkin Herman Kellgrenin ottaneen tiedon sairautensa vakavasta luonteesta vastaan rauhallisesti, ”kuin mies, kuin sankari, joka kirkkaimmalla katseella kulkee kohti viimeistä kohtaloaan.” Kellgren saneli viimeisen tahtonsa langolleen J. W. Pippingille, joka lääkärinä hoiti häntä.¹⁰²¹ Kellgren sanoi elämän suoneen hänelle varsin suurta iloa: lapsuuden iloa, nuoruuden iloa ”Vaimoni kautta”, miehisen toiminnan iloa, joka kuitenkin katkesi ennen kuin se tuskin oli ehtinyt alkaa. Hän ajatteli Suomea: ”Jumala suokoon että Suomi saisi nautti sellaisesta autuudesta, kuin nyt näyttäisi olevan edessä!” Hän toivoi, että Sofi Kellgren osoittaisi tuhannen ruplan

¹⁰¹⁸ Helene Tikkanen – Sofi Kellgren s.a. [1856], Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; Bona & Augusta Kellgren – Sofi Kellgren 3.10.[1856], Coll. 99.3, Kellgreniana, KK. Ajalle tyypillisestä suhtautumisesta ks. Häggman 1994, 81–84.

¹⁰¹⁹ Helene Tikkanen – Sofi Kellgren s.a. [1856], Coll. 99.3, Kellgreniana, KK, ”en utaf de mest exemplariska hustrur”, ”Det är godt för Dig att tänka på din förflutna glädje och på det kära sättet få leva uti minnet.”

¹⁰²⁰ Bona & Augusta Kellgren – Sofi Kellgren 3.10.[1856], Coll. 99.3, Kellgreniana, KK.

¹⁰²¹ Castrén 1945, 414. Lainaus Cygnaeuksen puheesta, ”såsom en man, en hjelte, hvilken med klaraste blick går emot sitt sista öde.”

lahjoituksen Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralle. Hän kiitti äitipuoltaan ja appiukkoaan sekä ystäviä ja tuttavvia. Vaimonsa asemaa hän lienee ajattelut toivoessaan, etteivät Kuopion sukulaiset esittäisi vaateita pesälle, sikäli kun eivät olleet siihen antaneet panostaan. ”Enempää en jaksa”, hän päätti.¹⁰²² Pesän varat ja velat kuittasivat toisensa. Sofi Kellgren teki edesmenneen miehensä toivoman lahjoituksen Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralle vuonna 1859, J. J. Tengströmin kuoleman jälkeen. Muistopuheissa Kellgren liitettiin hiljattain kuolleiden merkkimiesten ja isänmaan menettämien tieteen kaatuneiden sankarien joukkoon.¹⁰²³

5.1.2 Tikkaset: Kansallinen perhe murheiden paineessa

Helene Tengström koki osattomuuden ja kateuden tunteita keväällä 1850 ollessaan sisarista ainoa, joka ei ollut kihloissa tai aviossa. Sofi Kellgren oli matkustanut puolisonsa kanssa uuden perheensä luo Kuopioon ja Natalia Tengströmin häävalmistelut olivat alkaneet Helsingissä. Helene Tengström haki kirjeessään yhteyttä vanhimpaan sisarensa, kun muut touhusivat omiaan ja hän koki jäävänsä paitsioon: ”Me olemme kaikki ikävöineet teitä paljon, erityisesti minä, jolla ei ole Castrénia eikä varusteita ajateltavana, kuten mammalla ja Natulla.” Eräs tuttava oli tuumannut, että jos jollekin Natalia Tengströmin soisi, niin M. A. Castrénille. Helene Tengström kirjoitti nuorinta sisartaan kohtaan tuntemastaan kateudesta avomielisesti. Tämä sai olla huomion keskipisteenä ja Helene Tengströmin mielestä myös piti siinä paistattelusta.

Ja miten ne ihmiset nyt taputtelevat ja pussaavat Nattua ja tekevät hänelle rakkaudentunnustuksiaan niin että eräs toinen kurja raukka saa seisoa aivan kateellisena ja katsoa päältä. Eikä Nattu niin vähääkään kehuskele sillä.¹⁰²⁴

Avioituminen ylipäättään nosti naisen statusta.¹⁰²⁵ Minän relationaalisuudessa kuuluisan ja arvostetun miehen valinta todisti, että morsian oli ihailun väärsti – ja päinvastoin.

¹⁰²² Herman Kellgrens testamenteriska förordnande, HKEM, SLSA 421, SLS, ”genom min Hustru”, ”Gifve Gud att Finland må få åtnjuta en sådan lycksalighet, som nu synes förestå!”, ”Mera orkar jag icke”.

¹⁰²³ Castrén 1945, 415–416.

¹⁰²⁴ Helene Tengström – Sofi Kellgren 1.3.1850, Coll 99.3, Kellgreniana, KK, ”Vi hafva alla haft mycket ledsamt efter eder, isynnerhet jag, som hvarken har Castrén eller utstyrsel att tänka på, som mamma och Nattu.”, ”Och hvad de der menniskorna nu klappa och pussa Nattu och göra henne sina kärleksförklaringar, så att en annan fattig stackare får stå helt afundsjuk och se på. Också skryter Nattu icke heller så litet dermed.”

¹⁰²⁵ Ks. esim. Davidoff 2013, 62–64; Häggman 1994, 95–96.

Kateuden tunteet voi nähdä lapsuuden ja nuoruuden sisarusdynamiikkaa vasten: arka Helene jäi jälleen räiskyvän Natalian varjoon.¹⁰²⁶ Myöhemminkin hän oli herkkä tilanteelle, jossa hän tulkitsti sisariaan ylistettävän hänen itsensä jäädessä sivuun.¹⁰²⁷

Helene Tengströmin mieliharmia saattoi lisätä se, että nuorempi sisar oli ohittanut hänet avioitumisjärjestyksessä. Josephine Kellgren vitsaili Natalia Tengströmin täyt-täessä 19 vuotta tämän olevan naimaiässä ja nuori, kun taas hän ja Helene Tengström olisivat pian täysi-ikäisiä ja huomaisivat kohta olevansa keski-ikänsä kukoistuksessa. Syyskuussa 1850 M. A. Castrén raportoi Natalia Tengströmille kaupunkilaisten juoruilevan, että Helene Tengströmin ja Paavo Tikkanen häitä oltiin kiilaamassa heidän edelleen. Väitettiin, että vanhemmat eivät halunneet antaa nuoremman tyttären lähteä kotoa ensin. Hän kuitenkin kielsi kertomasta asiasta sisarelle.¹⁰²⁸ Voi toki pohtia, miksi M. A. Castrén päätyi kihloihin nuorimman sisaren eikä ”seuraavana vuorossa olleen” Helene Tengströmin kanssa. Vaikka Castrénien suhteeseen johtaneet yksityiskohdat eivät olet tiedossa, voidaan arvella että kysymyksessä on kahden ihmisen keskinäiseen ihastumiseen perustunut liitto eikä perhestrateginen suunnitelma, jossa tyttäret olisi naitettu järjestyksessä.

Kihlauduttuaan Helene Tengström ja Paavo Tikkanen rakensivat suhdettaan ja keskinäistä kiintymystään erilaisten relationaalisten tunteiden todisteiden ja tunneobjektien avulla. Kihlajaisaikana Helene Tengström osoitti kirjeensä, joita tosin on säilynyt vain kaksi, intiimisti Paulille, mutta avioituttuaan hän viittasi ainakin muille puolisoonsa Tikkasena. Kirjeet olivat lyhyidenkin erojan aikana tärkeä väline suhteen rakentamisessa ja ylläpitämisessä. Ne korvasivat kasvokkaisia tapaamisia: Paavo Tikkanen sairastaessa Helene Tengströmin täytyi täyttää kaipuunsa tämän kanssa puhumiseen kirjallisesti. Viikko erossa tuntui pitkältä ja ikävä oli sanoinkuvaamaton. Morsiamen oleskellessa maalla Paavo Tikkanen kirjoitti tälle päivittäin pitkiä kirjeitä yömyöhään jatkuneista työkiireistään huolimatta.¹⁰²⁹ Kirjoittamiseen käytetty aika

¹⁰²⁶ Castrénien keskinäisriippuvuudesta ks. tarkemmin luku ”Idealisoitu kansallinen yhteys”, sisarus-suhteista ”Lapsuudenperheen sisäiset suhteet”.

¹⁰²⁷ Helene Tikkanen – Sofi Kellgren Lördag afton. Den 19.[11.1853], Coll. 99.3, Kellgreniana, KK. Hän loukkaantui erästä rouva Borgströmin kommentista niin, että oli valmis vetäytymään kanssakäymisestä.

¹⁰²⁸ Josephine Kellgren – Natalian Tengström s.a. [joulukuu 1849], SLSA 1185, GCSA, SLS; M. A. Castrén – Natalia Tengström 19.9.1850, SLSA 1185, GCSA, SLS.

¹⁰²⁹ Helene Tengström – Paavo Tikkanen, s.a., Måndagsmorgon kl: ½ 9 s.a., SLSA 954.10.83, SSA, SLS; J. J. & Carolina Tengström – Herman & Sofi Kellgren (arkistossa Carolina Tengströmiltä Herman Kellgrenille] 5.9.1850, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK; Helene Tikkanen – Sofi Kellgren 22.6.[1853], Coll. 99.3, Kellgreniana, KK. Onnellisesta Helene Tengströmistä tuntui, että hän kuulikin paremmin ja elätteli jopa toivoa parantumisesta kokonaan.

todisti kiintymyksestä.¹⁰³⁰

Kukat olivat Helene Tengströmille ja Paavo Tikkaselle tärkeä tunteiden ilmaise-
misen ja todistamisen tapa. Kukkiin rooli 1800-luvun sosiaalisessa kulttuurissa oli
samankaltainen mutta suurempi kuin nykyään, ja kukkalahja romanttisessa konteks-
tissa oli tulkinnaltaan monimutkaisempi. Kukkiin antamisesta kosiskelun aikana
tuli erityisen yksityiskohtaista. 1800-luvulle tultaessa Euroopassa tunnettiin ilmaisu
”kukkiin kieli” (*the language of flowers*). Tietyille kukille annettiin tietty merkitys.¹⁰³¹
Tämäntyyppinen termistö oli tuttu myös Tengströmeille: Carolina Tengström mainit-
see ”kukkiin kielen” (”blomsterspråk”) tunteiden välittäjänä nimipäivärunossaan J. J.
Tengströmille.¹⁰³² Sairastaessaankin Paavo Tikkanen lähetti mielitietylleen kukkia
ja kirjeitä ja Helene Tengström vuodatti omiin viesteihinsä loputonta kiitollisuutta.
Häntä ilahdutti suunnattomasti ”suloinen ja herttainen kukka, joka oli Eräältä”. Li-
säksi Paavo Tikkanen lupasi hankkia kihlatulleen kamelian, mistä tämä oli erittäin
otettu.

[...] en voi kylliksi kiittää lupauksestasi kameliasta; minua oikein kir-
velee kun ajattelen, miten Sinä päivittäin teet ja uhraat paljon minun
vuokseni, kiitollinen ja onnellinen olen kuitenkin kaikesta tästä ja nyt
voin sanoa, että olen aina pitänyt sitä parhaana asian maan päällä saada
itselleen sellainen niin kaunis ja harvinainen kukka; kiitos siksi koko
sydämeistäni tästä lupauksesta.¹⁰³³

Tämä kukka oli ollut tärkeässä roolissa pari vuotta aiemmin ilmestyneessä Alexandre
Dumas nuoremman romaanissa *Kamelianainen*.¹⁰³⁴ Helene Tengström välitti kuk-
kiin välityksellä viestejä ja heijasti mielialojaan: ”Lähetän terveisiä hyasintilta ja tulp-
paanilta ne voivat tavattoman hyvin, vähän vain ikävöivät Sinua; jopa myrtti alkaa

¹⁰³⁰ Douglas 2011, 45–46; Gay 1995, 319.

¹⁰³¹ Davidoff 2013, 74; Seaton 1995, 9–10, 60, 65. Kukkiin merkityksestä materiaalisessa tunnekult-
tuurissa ks. myös Lindblom 2016.

¹⁰³² Carolina Tengström – J. J. Tengström, runo s.a., Tengström, Johan Jakob & Johanna Carolina,
Coll 99.8, Kellgreniana, KK. Runon kirjoittaja ja vastaanottaja ovat arkistoluettelossa väärin päin.

¹⁰³³ Helene Tengström – Paavo Tikkanen Måndagsmorgon kl: ½ 9 s.a., SLSA 954.10.83, SSA, SLS, ”en
söt och rar blomma ifrån Somliga”, ”[...] jag kan icke nog tacka för löftet om en camelia; det
svider riktigt uti mig när jag tänker, huru Du dagligen gör och uppoffrar mycket för min skull,
tacksam och lycklig är jag ändå med allt detta och nu kan jag säga att jag alltid ansett d[et] som det
bästa på jorden att få sig en s[å] der vacker och rara blomma; tack därför utaf hela mitt hjerta för
löftet.”

¹⁰³⁴ Ks. Dumas 1998 [1848].

virikistyyä.”¹⁰³⁵ Kihlapari hyödynsi kukkien romanttista kieltä suhteensa rakentamisessa. Lahjat tunneobjekteina todistivat saajansa erityisyydestä. Helene Tengströmistä oli ihanaa, kun mielitetty näki vaivaa vain hänen vuokseen. Paavo Tikkasen rakastetuna hän sai olla erityislaatuinen ja ainoa eikä ainakaan sisartensa varjossa. Miehen huomionosoitukset ja uhraukset ehkä kirvelivät mutta ihanasti.

Sukupuolittuneessa rakkauskäsityksessä ja -kokemuksessa naisen osana oli kiitollisuus ja uhrautuvuus, miehen taas vastuu ja elättäminen.¹⁰³⁶ Paavo Tikkasen ylitsevuotavat huomionosoitukset ja Helene Tengströmin tulkinnassa jopa uhrautuminen on hankalammin nivellettävissä malliin, jossa miehen ponnistelujen pitäisi suuntautua yhteiseen hyvään ja naisen tulisi sitä vastoin uhrauta hänen mukavuutensa tähden. Kuitenkin miehen rooli oli myös taata perheensä elatus ja ulkoiset puitteet, joten kihlajaisaikaisen hemmottelun voi tulkita paitsi keskinäisen siteen vahvistamiseksi myös osoitukseksi miehen kyvystä taata tulevalle vaimolleen mukava elintaso etenkin tilanteessa, jossa sulhasen sosiaalinen tausta oli matalampi kuin morsiamen. Se oli kihlajaisajan romanttinen variaatio aviomiehen kantamasta vastuusta.

Tikkasten yhteistä ulkomaanmatkaa voi niin ikään tulkita tunteiden todisteena. He matkustivat Ruotsiin pian häidensä jälkeen kesällä 1851 ja kiertelivät useammalla paikkakunnalla. Helene Tikkanen oli otettu: ”[...] en voi kylliksi olla kiitollinen siitä, että kiltti Tikkanen halusi minut mukaansa tänne.” Sanavalinnoillaan tuore aviovaimo korotti matkan ylimaallisen ihanaksi. Hänellä oli ollut ”niin hauskaa kuin kellään kuolevaisella voi olla”. Hän oli nähnyt maisemia, joita kauniimpia ei varmasti ollut ollut itse paratiisissakaan. Helene Tikkanen pääsi puolisonsa hemmottelemana korostamaan maailmannaiseuttaan suhteessa sisariin, jotka eivät olleet päässeet matkustamaan ulkomaille: ”Tietääkö Mammani että olen nyt nähnyt kymmenen kaupunkia Ruotsista ja niinpä olen varsin matkustellut henkilö [...]”.¹⁰³⁷ Välillisesti Helene Tikkanen ylisti tuoreen avioliittonsa onnea. Matka oli todiste puolison kiintymyksestä ja hänen omasta erityisyydestään. Hän rakensi minäänsä suhteessa

¹⁰³⁵ Helene Tengström – Paavo Tikkanen Måndagsmorgon kl: ½ 9, SLSA 954.10.83, SSA, SLS, ”Jag skall hälsa från hyacinten och tulpan de befinna ofantlig väl, hafva bara litet ledsamt efter Dig; till och med myrthen börjar ta sig.”

¹⁰³⁶ Ks. esim. Elomaa 2006, 85, 91, 102; Häggman 1994, 99–100; Jalava 2005, 190–192; Tosh 2007, 54, 108–109.

¹⁰³⁷ Helene Tikkanen – Carolina Tengström, Sofi Kellgren & Natalia Castrén (arkistossa Carolina Tengströmille) 15.7.1851, SLSA 954.10.83, SSA, SLS, ”[...] jag kan icke nog vara tacksam öfver att den snälla Tikkanen ville hafva mig med sig hit.”, ”[...] så roligt som någon dödlig kan hafva det.”, ”Vet min Mamma att jag nu sett tio städer uti Sverige och är således en mycket berest person [...]”

sisariin miehensä kautta: edelliskevään yksinäisyys ja kateus olivat taakse jäänyttä elämää.

Matkaan voi lukea kumppanuuden sävyjä. Helene Tikkanen mainitsi äidille ja sisarille lyhyesti perinteisempiä nähtävyyksiä kuten linnoja ja kirkkoja mutta kertoi pidemmin tehtaista ja käsityönäyttelystä. He matkustivat Götan kanavaa pitkin, mikä lienee ollut mielenkiintoinen kokemus.¹⁰³⁸ Kanava oli avattu käyttöön vuonna 1832 yli 20 vuoden rakennusurakan jälkeen ja Suomessa olivat parhaillaan käynnissä Saimaan kanavan rakennustyöt.¹⁰³⁹ Tikkaset vierailivat kohteissa, jotka edustivat ja esittelivät aikansa uusinta tekniikkaa. Houkuttaa ajatella, että he pariskuntana jakoivat nämä yhteiset mielenkiinnonkohteet.

Tikkasten avioliiton alkuvuodet olivat kuitenkin murheelliset. Esikoispoika Johan Ludvig menehtyi alle vuoden ikäisenä ja toinen poika Henrik Matthias vain alle kahden kuukauden vanhana. Lisäksi seuraava raskaus päättyi todennäköisesti keskenmenoon.¹⁰⁴⁰ Ensimmäisen lapsen kuoleman aikaan Tengströmin piirin jäsenet asuivat Helsingissä, eikä kirjeenvaihtoa ole. Seuraavista menetyksistä sen sijaan kirjoitettiin paljon, sillä tuolloin Kellgrenit oleskelivat Pietarissa.

Vauvojen ja pienten lasten kuolemat olivat 1800-luvulla melko yleisiä ja sairastelu oli todellinen vaaran paikka. Usein uutta lasta ajateltiin ikään kuin korvauksena menetetystä. Davidoff esittää, että vanhemmat saattoivat uuden menetyksen pelossa vetäytyä tai päinvastoin ylikompensoida huolenpitoaan. Sulkunen puolestaan ei löydä tukea lapsikuolleisuuden yleisyyden aiheuttamalle kiintymyksenpelolle.¹⁰⁴¹ Toisen lapsen, Henrik Matthiaksen, syntymän jälkeen toukokuussa 1853 Helene Tikkanen oli kiitollinen, että suru oli jälleen muuttunut iloksi. Siihen sekoittui kuitenkin alusta asti huolta. Lapsi pulskistui ja kasvoi, mutta tällä oli käsivarressa vaikea paise, jota ei kuitenkaan pidetty vaarallisena. Sofi Kellgrenille kirjoittamissaan kir-

¹⁰³⁸ Helene Tikkanen – Carolina Tengström, Sofi Kellgren & Natalia Castrén (arkistossa Carolina Tengströmmille) 15.7.1851, SLSA 954.10.83, SSA, SLS. Tehtaista ja tekniikasta matkalla, ks. tarkemmin luku ”Ihailtu ja vierastettu toiseus”.

¹⁰³⁹ Sarkkinen & al. 2007, 11, 13–14.

¹⁰⁴⁰ Liite A; Helene Tikkanen – Sofi Kellgren 6.7.[1853], Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; Syntyneiden ja kastettujen luettelot 1851–1855 (Mars 1852, Maj 1853), Helsingin ruotsalais-suomalaisen seurakunnan arkisto, Digitaaliarkisto, KA. Kolmannesta lapsesta ei ole löytynyt merkintöjä kirkonkirjoista, mutta kirjeenvaihdon perusteella tapahtuma ajoittuu vuoden 1854 tammikuun puolivälin ja maaliskuun alkupuolen väliselle ajalle. Ks. Helene Tikkanen – Sofi Kellgren 15.1.1854, 19.3.1854, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; Natalia Castrén – Sofi Kellgren 13.3.[1854], Coll. 99.3, Kellgreniana, KK. Natalia Castrén kirjoittaa eksplisiittisesti lapsivuoteesta. Paavo Tikkasta käsittelevä *Kansallisbiografian* artikkeli ei tunnista kuin vuosina 1855–1857 syntyneet Herman Fredrikin, Johannan ja Johan Jakobin. Ks. Vesikansa 2007.

¹⁰⁴¹ Davidoff 2013, 309–310; Häggman 1994, 71–72, 82; Sulkunen 1995, 114, 117.

jeissä Helene Tikkanen oli pojastaan lyhytsanainen, ja kontrasti on suuri verrattuna Natalia Castrénin selostuksiin omasta lapsestaan. Pienokainen oli alun jälkeen esillä lähinnä negatiivisessa valossa. Helene Tikkanen harmitteli, että he, Tikkaset, jäisivät yksinäisiksi kaupunkiin muun perheen matkustaessa Bjurböleen, sillä imettäjän kustannusten ja lääkärin suosituksen vuoksi he eivät voineet matkustaa pojan kanssa.¹⁰⁴² Uuden lapsen saaminen oli iloinen korvaus, mutta tämän sairastelun myötä alkaneen vähäsanaisuuden voi tulkita defenssiksi uuden menetyksen pelossa.

Lapsen kuolema voitiin kokea helpotuksena, jos tämä oli kovin sairaalloinen ja kärsi.¹⁰⁴³ Näin oli Henrik Matthiaksen kohdalla. Poika menehtyi heinäkuun alkupäivinä 1853 sairastuttuaan vatsavaivoihin. Helene Tikkanen kirjoitti Sofi Kellgrenille Pietariin raskaan ja vaikeaa surun jälleen kohdanneen perhettä: heidän rakas pieni poikansa oli menehtynyt. Hän kuvasi vatsan puristusta ja pingottuneisuutta, ”poikaparka turposi niin heti kun se alkoi, että hän oli täysin muodoton”. Lääkäri J. W. Pippingin mukaan pojan kuolema johtui lähinnä ruumiin heikkoudesta, joka oli seurausta Helene Tikkasen sairaalloisuudesta. Lääkäristä oli ehkä jopa parasta, että poika kuoli. Helene Tikkanen kirjoitti: ”Pipping arveli, että kyllä hänestä olisi aika päiviksi tullut heikko ja hento, niin että siksi ehkä myös oli paras että hän kuoli, sillä mitä sairaalloisella ihmisellä olisi jotakin rehellistä iloa elämässä.”¹⁰⁴⁴ Virkkeen aikana J. W. Pippingin ääneen ikään kuin sulautui Helene Tikkasen oma ääni. Lääkärin tulkinta antoi mahdollisuuden rationalisoida lapsen kuolemaa, vaikka samalla syy vierittyi sukupuolittuneesti äidin harteille.

Vaikka kuvaus muodottomaksi turvonneesta lapsesta kuulostaa järkyttävältä, Helene Tikkasen kerronta pojan viimeisistä hetkistä, jotka vanhemmat tämän kanssa jakoivat, rakentui murheelliseksi idylliksi.

Mitään tuskia hänellä ei ollut viimeisellä hetkellä, vaan kuoli niin erin-

¹⁰⁴² Helene Tikkanen – Sofi Kellgren 13.6.1853, 22.6.[1853], Thorsdag morgon kl. ½9 [luultavasti 30.6.1853], Coll. 99.3, Kellgreniana, KK. Korvauksen ajatuksesta Tengströmin perhepiirin kirjeenvaihdossa ks. myös Herman Kellgren – Helene Tikkanen 10.7.1853, SLSA 421, HKEM, SLS; Natalia Castrén – Sofi Kellgren 15.7.1853, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; Josephine Pipping – Natalia Castrén 6.7.1854, SLSA 1185, GCSA, SLS. Natalia Castrénin Robert-pojasta ks. luku ”Pyhän Castrénin leski”.

¹⁰⁴³ Häggman 1994, 82; Sulkunen 1995, 116–118.

¹⁰⁴⁴ Helene Tikkanen – Sofi Kellgren 6.7.[1853], Coll. 99.3, Kellgreniana, KK, ”gossen stackare svälde så till genast som det började, att han var riktigt oformlig”, ”Pipping mente, att nog skulle han i alla dagar blifvit klen och späd, så att det derföre kanske också var bäst att han dog, ty hvad skulle en sjuklig menniska hafva någon just glädje i lifvet.” Natalia Castrénin kirjeestä syntyy käsitys, että Helene Tikkanen oli voinut huonosti raskauden aikana. Ks. Natalia Castrén – Sofi Kellgren 15.7.1853, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK.

omaisen kauniisti että minun on yhä täysin hyvä ajatella sitä, me luulimme jo kerran kun hän taisteli kuoleman kanssa, että hänen silmänsä sammuivat, mutta juuri ennen kuin hän kuoli, niin avasi hän ne niin taivaallisen kauniisti ja hymyili niin enkelimäisesti, (hän ei ollut aiemmin osannut hymyillä) ja näytti silloin niin onnelliselta, että en koskaan voi unohtaa sitä; koskaan en ole kuvitellut niin kaunista kuolemaa.¹⁰⁴⁵

Lapsi samaistui pieneksi enkeliksi, joka kuoleman kynnyksellä palasi onnellisena hymyilemään vanhemmilleen. Helene Tikkanen siirtyi puhuttelevaan poikaansa kirjeessä sinä-muodossa ylistäen viattomana kuolleen onnea Jumalan luona. Vanhempien ei pitäisi itsekkäästi surra vaan päinvastoin iloita siitä, että tämä oli välttänyt monet vaarat. Syksyllä Helene Tikkanen kirjoitti, etteivät he – tarkoittaen itseään ja puolisoaan – surreet enää, vaan Jumalaa piti pikemminkin kiittää siitä, että heidän pienet rakkaan olentonsa olivat ikuisessa ilossa Isänsä luona. Heidän pitäisi iloita ajasta, jonka lapset olivat olleet heidän luonaan. Hän turvasi ajatukseen, että saisi vielä nähdä lapsensa toisessa elämässä.¹⁰⁴⁶

Helene Tikkasen voi tulkita toistaneen – tai eläneen – kulttuurista tarinaa, johon turvauduttiin lapsen menetyksen hetkellä. Kuolleen lapsen samaistaminen viattomaksi enkeliksi, joka pääsi suoraan taivaaseen ja säästyi ihmiselämän nurjilta puolilta, oli tyypillinen tulkinta pienokaisen menetyksestä. Vaikkei henkilökohtaista uskonelämää välttämättä olisi muutoin kirjeissä juuri reflektoitu, kuoleman kohdattaessa Jumalaan turvaamista sanallistettiin.¹⁰⁴⁷ Helene Tikkasen kerronnan kautta voi hahmottaa, miten yksittäinen ihminen koki menetyksensä ja haki sille mieltä. Monisyinen kulttuurinen tarina tarjosi laajemman kehikon, josta sai välineitä tilanteen käsittelyyn. Kulttuurista tarinaa voidaan pitää yleisyytensä vuoksi opittuna tai

¹⁰⁴⁵ Helene Tikkanen – Sofi Kellgren 6.7.[1853], Coll. 99.3, Kellgreniana, KK, ”Inga plågor hade han det sista dygnet, utan dog så utmärkt vackert att jag ännu har helt godt att tänka derpå, vi trodde redan en gång under det han kämpade med döden, att hans ögon slocknat, men just innan han dog, så öppnade han dem så himmelskt vackert och log så englalikt, (han hade icke förut kunnat le) och såg dervid så lycklig ut, att jag alldrig kan glömma det; alldrig har jag föreställt mig en död så skön.”

¹⁰⁴⁶ Helene Tikkanen – Sofi Kellgren 6.7.[1853], 2.9.1853, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK. Josephine Pippingin kirjeissä toistuvat samantyyppiset teemat tämän menetettyä esikoisensa. Ks. Josephine Pipping – Sofi & Herman Kellgren s.a. [keväät 1854], Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; Josephine Pipping – Natalia Castrén 6.7.1854, SLSA 1185, GCSA, SLS. Ks. myös Eiranen 2012, 124.

¹⁰⁴⁷ Guttormsson 2002, 256; Häggman 1994, 81–83; Sulkunen 1995, 116–119. Enkeli-metaforasta ks. esim. Josephine Pipping – Sofi & Herman Kellgren s.a. [keväät 1854], Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; Herman Kellgren – Helene Tikkanen 10.7.1853, SLSA 421, HKEM, SLS; J. V. Snellman – Fredrika Runeberg 26.4.1856, teoksessa Snellman 1996, SA VII, 541–542.

rutiininomaisena normina, mutta sen emotiivinen toisto voi olla yksilölle hänen elämismaailmassaan tosi ja henkilökohtaisesti koettu. Helene Tikkanen ei toistanut ainoastaan kulttuurista tarinaa, vaan kirjeet itsessään olivat toisteisia: hän käsitteli samoja teemoja useaan kertaan samantyyppisin sanankääntein. Tässä toisteisuudessa on jotakin rituaalinomaista: hän pyrki sen avulla saamaan tarinalle voimaa ja uskottavuutta. Näin kirjoittaja pyrki vahvistamaan sen emotiivista vaikutusta ja pikemminkin tekemään todeksi sen esittämän kokemuksen ja tunnereaktion kuin kuvaamaan, mitä omassa sisimmässä liikkui. Emotiivisen toiston tarkoituksena voi jopa olla esiin pyrkivien epätoivon tunteiden peittäminen, jolloin se on tunteiden hallinnan keino.

Menetyksen kohdatessa turvattiin lähes poikkeuksetta yhteisön – perheen, suvun ja uskonnon – tukeen. Kuolema tulkittiin viime kädessä Jumalan tahdoksi ja tämän asettamaksi koettelemukseksi, johon tuli alistua. Myös Tengströmin perhepiirissä vedottiin tämäntyyppiseen tulkintaan.¹⁰⁴⁸ Helene Tikkanen nojautui läheisiinsä. Hän halusi sekä Sofi että Herman Kellgrenin kirjoittavan, sillä hän tarvitsi näiden tukea enemmän kuin koskaan. Pyynnössä muodollinen Kellgren-puhuttelu vaihtui läheiseksi Hermaniksi. Lanko turvautui vastauksessaan kulttuurisen tarinan elementteihin: lapsen enkelinä, Jumalan lohtuun, kärsimyksen korvautumiseen. Herman Kellgren ikään kuin piilotti itsensä kulttuurisen tarinan ja uskonnollisen lohdun taakse. Henkilökohtaisemmin sävyin hän oli pahoillaan, ettei ollut paikalla, kun häntä tarvittiin. Keväällä 1854 keskenmenon jälkeen perheen naisten huolenpito oli intensiivistä. Äiti Carolina Tengström, sisar Natalia Castrén ja ystävätär Josephine Pipping istuivat Helene Tikkasen luona päivittäin. Sisarten lahjoittama aamutakki oli tunneobjekti: konkreettinen osoitus välittämisestä.¹⁰⁴⁹

Naiselliset hyveet saattoivat auttaa selviytymään menetyksistä.¹⁰⁵⁰ Herman Kellgren vetosi toisen pojan kuoleman jälkeen, kesällä 1853, kälynsä aiemminkin osoittamiin kärsivällisyyteen ja alistumiseen.¹⁰⁵¹ Niiden onnistunut toteuttaminen saattoi herättää myös ihmetystä. Natalia Castrén kuvasi Sofi Kellgrenille Helene Tikkasen olleen

¹⁰⁴⁸ Häggman 1994, 81–84. Ks. esim. Herman Kellgren – Helene Tikkanen 10.7.1853, SLA 421, HKEM, SLS; Natalia Castrén – Sofi Kellgren 15.7.1853, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; J. J. Tengström – Herman Kellgren 5.8.1853, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK; Josephine Pipping – Natalia Castrén 6.7.1854, SLA 1185, GCSA, SLS.

¹⁰⁴⁹ Helene Tikkanen – Sofi Kellgren 6.7.[1853], Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; Herman Kellgren – Helene Tikkanen 10.7.1853, SLA 421, HKEM, SLS; Helene Tikkanen – Sofi Kellgren 19.3.1854, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; Natalia Castrén – Sofi Kellgren 13.3.[1854], 28.3.[1854], Coll. 99.3, Kellgreniana, KK.

¹⁰⁵⁰ Vrt. Häggman 1994, 81. Häggman kuvaa nöyrästi miehensä kuolemaan suhtautuneen nuoren vaimon saaneen osakseen suvun ihailua ja kunnioitusta.

¹⁰⁵¹ Herman Kellgren – Helene Tikkanen 10.7.1853, SLA 421, HKEM, SLS.

”kuten tavallista hämmästyttävän kärsivällinen ja alistuva”. Tämä käyttäytyi melko normaalisti – puhui ja nauroi joskus ja oli kiinnostunut kaikesta, ”pintapuolinen tarkkailija tuskin huomaisi surua joka asuu hänen sisällään.” Hän oli rauhallinen, tyytyväinen ja toipunut merkittävän hyvin.¹⁰⁵² Suhtautumistapojen ero vaikuttaa sukupuolittuneelta: Herman Kellgren vetosi naisideaaliin yleisemmällä tasolla mutta Natalia Castrén jopa hämmästeli sisarensa ulkoista alistuvuutta.

Menetysten tuskallisuuden tulkinnoissa lasten vanhempien kannalta oli myös sukupuolittuneisuutta. Herman Kellgren kirjoitti äidin surun olevan kaikkein syvin suru maailmassa, ja J. J. Tengström korosti, että menetys oli tuskallinen erityisesti äidille.¹⁰⁵³ Natalia Castrén tulkitsi Sofi Kellgrenille tasapuolisemmin pohdittuaan pitkästi Helene Tikkanen mielialoja ja terveydentilaa: ”Helene-parka toki se oli kuitenkin hirveän raskasta; ja Tikkanen sitten, joka niin paljon piti pienistä pojistaan.” Aviomies oli kuitenkin Helene Tikkanen ”ainoa ja paras lohtu”.¹⁰⁵⁴ Helene Tikkanen itse kirjoitti surun vanhempien yhteiseksi me-muodossa.¹⁰⁵⁵ Miehet korostivat äidin surua, naisten näkökulma oli tasapuolisempi molempien vanhempien kesken.

Vaikka Helene Tikkanen toisti kulttuurista tarinaa ja esiintyikin sen mukaisesti, etenkään parisuhteen todellisuudessa se ei kyennyt kahlitsemaan tunteita ja tulkintoja ”oikeanlaisiksi”. Hän vaati itseltään tiukkaa tunteiden hallintaa ja koki huonoa omatuntoa puolisonsa takia, kun ei kyennyt siihen eikä voinut olla tälle ihanteellinen vaimo. Kaksi kuukautta Henrik Matthiaksen kuoleman jälkeen, enkeli- ja Jumalateemat toistettuaan Helene Tikkanen kirjoitti Sofi Kellgrenille, että kaikki olisi ollut hyvin, ellei hänen sairaalloisuutensa olisi häirinnyt kodin rauhaa. ”Tikkanen raukka saa sitten huolehtia ja pökkuroida alinomaa, sillä minä olen niin viheliäisen ruikuttava että se on aivan suuri häpeä minulle [...]”, Helene Tikkanen murehti. Raihnaisten vaimon kanssa täytyi olla sietämätöntä, hän pohti. Välillä hän teki hyviä päätöksiä kaiken kestämisestä ja pitämisestä sisällään, mihin ei kuitenkaan pystynyt.¹⁰⁵⁶

Kolmannen menetyksen, kevään 1854 keskenmenon, jälkeen ankaran tunnekont-

¹⁰⁵² Natalia Castrén – Sofi Kellgren 15.7.1853, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK, ”som vanligt förundransvärdt tålig och undergifven”, ”en ytlig betraktare skulle föga märka att sorgen bor inom henne.”

¹⁰⁵³ Herman Kellgren – Helene Tikkanen 10.7.1853, SLSA 421, HKEM, SLS; J. J. Tengström – Herman Kellgren 5.8.1853, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK.

¹⁰⁵⁴ Natalia Castrén – Sofi Kellgren 15.7.1853, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK, ”Stackars Helene nog var det ändå grufligt hårdt; och Tikkanen sen, som så mycket tyckte om sina små gossar.”, ”enda och bästa tröst”.

¹⁰⁵⁵ Helene Tikkanen – Sofi Kellgren 2.9.1853, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK.

¹⁰⁵⁶ Helene Tikkanen – Sofi Kellgren 2.9.1853, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK, ”Tikkanen stackare får då fjeska och bestyra ideligen, ty jag är så jemmerligen pjunkig att det just är stor skam åt mig [...]”.

rollin mahdollisuus kärjistyi entisestään ja limittyi avio- ja Jumala-suhteeseen. Hän kuvasi sydäntä jäytävän alituisesti eikä se jättänyt rauhaan. Näyttää siltä, että aiemmat surut nousivat pintaan, kun korvaus oli jälleen kadotettu. Muiden lasten näkeminen oli hänelle vaikeaa. Helene Tikkanen liitti yhteen heikon fyysisen kuntonsa ja mielialansa: sairaana oltiin herkempiä.¹⁰⁵⁷ Jälleen hän kirjoitti henkisen pahoinvointinsa vaikuttavan mieheensä: ”[...] olen todella ikävä ja itken aina toisinaan niin kunnolla että Tikkanen raukka joutuu kulkemaan aivan murheellisena.” Helene Tikkanen oli vaativa itseään kohtaan: ”[...] juuri nyt en tiedä mitä ajattelisin itsestäni joka en pysty olemaan niin kuin minun pitäisi ja ottaa asiaa rauhallisesti kuten T-n [Tikkanen].” Hän pohti, että se mitä Herra viisaudessaan päätti, oli oikein ja siihen pitäisi sopeutua. Hän luotti Jumalan antavan hänelle anteeksi, että oli ”vähän itkenyt” ja toivoi, että muutkin olisivat ymmärtäväisiä hänen heikkouttaan kohtaan – ”kyllä pian olen taas hyvällä mielellä”.¹⁰⁵⁸

Kerrontaan limittyi kuitenkin vastapuhetta Jumalan tahtoon alistumiselle ja puolison ainakin näennäisesti rauhallisemmalle suhtautumiselle:

Silti minun täytyy olla varsin epäkristillinen ihminen, joka ei ota järkeä käteen, vielä kun siten loukkaan T-sta [Tikkasta], joka on vain sitä mieltä että minun pitäisi olla iloinen ja tyytyväinen kun meillä on toisemme jäljellä ja joka näyttää niin räikeää esimerkkiä siinä suhteessa.¹⁰⁵⁹

Aiemmin Helene Tikkanen oli itsekin voinut nojautua siihen, mitä heillä edelleen oli.¹⁰⁶⁰ – Mutta ei enää. Epäonnistuttuaan kristityn ja naisen rooleissa hän loukkasi sekä Jumalaa että miestänsä. Ihanteellisen naisen määräävin ominaisuus niin Jumalan kuin läheisten edessä ei ollut herkkyyys tai tunteellisuus vaan alistuvaisuus. Helene Tikkanen ei enää pystynyt piilottamaan itseään ihannerooliin, ja kulttuurinen tarina selviytymiskeinona murtui jatkuvien murheiden paineessa. Itseankaruudesta huolimatta ei vaikuta siltä, että Helene Tikkanen olisi ollut mitenkään poikkeuksellisen

¹⁰⁵⁷ Helene Tikkanen – Sofi Kellgren 19.3.1854, s.a. [todennäköisesti kevät 1854], Coll. 99.3, Kellgreniana, KK.

¹⁰⁵⁸ Helene Tikkanen – Sofi Kellgren 19.3.1854, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK, ”[...] jag är riktigt tråkig och gråter allt emellanåt så dugtigt att Tikkanen stackare helt ledsen måste gå sin väg.”, ”[...] rätt nu vet jag icke hvad jag skall tänka om mig som icke kan vara som jag borde och taga saken så lugnt som T-n.”, ”litet gråtit”, ”nog blir jag snart ater vid godt mod.”

¹⁰⁵⁹ Helene Tikkanen – Sofi Kellgren 19.3.1854, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK, ”Dock måste jag vara en bra okristen menniska, som icke tar förnuft till fånga, till som jag dermed sårar T-n, hvilken bara tycker att jag skall vara glad och nöjd då vi hagva hvarandra qvar och som föregår med så grelt exempel uti den vägen.”

¹⁰⁶⁰ Helene Tikkanen – Sofi Kellgren 2.9.1853, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK.

uppoutunut suruunsa¹⁰⁶¹.

Kirjeestä kuului moite aviomiestä kohtaan. Paavo Tikkasen ainakin näennäisen rauhallista suhtautumista voi tulkita ajan sukupuolijärjestystä vasten siten, että miehen rooli oli olla vahva ja vaimonsa tukena. Helene Tikkanen näyttää kuitenkin mieltäneen tämän välinpitämättömyydeksi. Silti puolisoiden elämänpiirien erilaisuutta kuvastaa, että samaan aikaan keväällä 1854 Venäjän keisarin vierailu Suomeen oli ajankohtainen ja Paavo Tikkasen siihen liittynyt tärkeä tavoite oli suomen kielellä julkaisemista koskeneen sensuurin höllentäminen.¹⁰⁶² Tilanteiden sukupuolittunut ero konkretisoitui: Paavo Tikkasella oli suuria projekteja, joihin hän saattoi paneutua ja tukeutua, mutta Helene Tikkasen minuus ja merkityksellisyyden kokemukset kiinnittyivät vahvasti ja ehkä jopa ainoastaan kodin piiriin. Mutta lasten menetykset koettelivat aviomiestäkin. Kolmannen pojan synnyttyä alkuvuodesta 1855 Paavo Tikkanen kirjoitti ystävälleen, että hänen onneaan ja iloaan ”särkee ja hämmentää pelko”, ettei tällekkään olisi suotu pitkää ikää.¹⁰⁶³

Paavo Tikkanen oli huolehtivainen, kun vaimon voimat menetysten myötä heikkenivät. Vaikka Helene Tikkasen tarvitsevuuskin kasvoi, avioliiton sukupuolittuneessa valta-asetelmassa hemmottelu saattoi huolehtivaisuuden kautta kääntyä kismittäväksi holhoavuudeksi. Uuden takin hankkimisen yhteydessä – vaimon sairastellessa Paavo Tikkasen mielestä oli parempi käyttää rahat takkiin kuin lääkkeisiin – Helene Tikkanen kommentoi Sofi Kellgrenille miehen olevan ”sietämättömän turhamainen” hänen suhteensa. Sateella hän ei saisi käyttää sinistä takkia – ”ja tiedätkö, se menee sentään liian pitkälle.”¹⁰⁶⁴ Krimin sodan aikaan, pian keskenmenon jälkeen, Paavo Tikkanen halusi vaimon lähtevän maalle turvaan. ”Tikkanen ei halua, että olen täällä jos tulee vaara, niin että minun täytyy kai sopeutua olosuhteisiin ja tallustella maalle varsin pian [...]”, Helene Tikkanen kirjoitti sisarelleen. Puolisosta eroaminen oli vaikeaa: erossa hän oli taipuvaisempi melankoliaan. Hän oli saamassa seuraa sisarenpojastaan Robert Castrénista, jonka tämän äiti halusi lähettää turvaan. Helene Tikkasen rinnasteinen tilanne lapsen kanssa korosti Paavo Tikkasen toiminnan holhoavaa sävyä.¹⁰⁶⁵

¹⁰⁶¹ Ks. esim. Josephine Pipping – Sofi & Herman Kellgren s.a. [kevät 1854], Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; Sulkunen 1995, 114–119.

¹⁰⁶² Ks. tarkemmin luku ”Tikkasen ja Kellgrenin kansallinen konserni”.

¹⁰⁶³ Paavo Tikkanen – August Ahlqvist 3.2.1855, August Ahlqvistin arkisto, SKS.

¹⁰⁶⁴ Helene Tikkanen – Sofi Kellgren Lördag afton. Den 19.[11.1853], Coll. 99.3, Kellgreniana, KK, ”odrägligt fåfång”, ”och vet du, det går ändå för långt.”

¹⁰⁶⁵ Helene Tikkanen – Sofi Kellgren Thursdag afton [1854], Coll. 99.3, Kellgreniana, KK, ”Tikkanen vill icke att jag skall vara här om det blir fara, så att jag måste väl då finna mig uti omständigheterna och palta utaf till landet rätt snart [...]”.

Vaikka haluttomuus maalle lähtemiseen liittyi emotionaaliseen riippuvaisuuteen puolisoista, se ei estänyt Helene Tikkasta ilmaisemasta tyytymättömyyttään päätöksestä – joka siis viime kädessä oli aviomiehen.

Tikkaset liittivät lapsensa nimi- ja kummivalinnoilla tiiviisti tengströmiläiseen piiriin. Niissä näkyy poikkeuksellisen tiivis yhteys äidinpuoleiseen sukuun. 1800-luvun porvarillisen perhe-ideologian myötä kummit alettiin valita lähipiiristä ja sukulaisten pyytäminen kummiksi yleistyi. Kummius loi muodollisen siteen tädin, sedän tai enon ja siskon- tai veljenlapsen välille. Se sisälsi lupauksen huolenpidosta sekä emotionaalisesta ja taloudellisesta anteliaisuudesta. Kummit turvasivat lapsen tulevaisuutta etenkin vanhempien kuollessa. Kummius vahvisti sukutunnetta ja keskinäisiä siteitä mutta loi myös kontakteja. Lapsi oli näin jo varhain tiiviisti kytketty perheen tavoitteisiin. Lapsen nimeäminen kuului yleensä isän tehtäviin ja esimerkiksi Häggmanin tutkimassa Waseniuksen suvussa isänpuoleisen suvun nimet korostuivat. Yleensä joku tytöistä nimettiin äidin puolelta tulevalla nimellä. Joka tapauksessa nimien ottaminen suvun piiristä korosti sukuyhteyden tärkeyttä.¹⁰⁶⁶

Tikkasten esikoinen nimettiin Johan Ludvig Runebergin kaimaksi. Kummeina olivat äidin puolen isovanhemmat, molemmat sisaret puolisoineen sekä J. L. ja Fredrika Runeberg. Muita sukulaiskummeja olivat äidin puoleiset tädit Hedda Maria Lagus ja Charlotte af Tengström, eno Fredrik Tengström ja serkku Fanny Lagus. Pojalla oli peräti 16 kummiä, joista muita kuin sukulaisia oli neljä. Esikoisen jälkeen sukulaiskummien määrä laski. Toinen Tikkasten poika Henrik Matthias oli toiselta nimeltään kaima edesmenneen enonsa M. A. Castrénin kanssa. Kahdentoista kummin joukossa oli Tengströmin perheestä vain äidin vanhemmat. Lähisuvusta kummina oli myös äidin eno J. M. af Tengström. Seuraava lapsi Herman Fredrik kastettiin enonsa Herman Kellgrenin sekä äidin enon Fredrik Tengströmin kaimaksi. Kummeja oli vain kuusi, eikä joukossa ollut pariskuntia. Tengströmejä edusti isoäiti Carolina Tengström. Jokaisen kummin kautta lapsi kiinnittyi kuitenkin johonkin verkoston kannalta keskeiseen perheeseen.¹⁰⁶⁷

Enojen jälkeen Tikkasten lapset kastettiin äidin puolen isovanhempien mukaan

¹⁰⁶⁶ Davidoff 2013, 182; Häggman 1994, 39, 108–109; Keskinen 2012, 147–148.

¹⁰⁶⁷ Syntyneiden ja kastettujen luettelot 1851–1855 (Mars 1852, Maj 1853, Januari 1855), Helsingin ruotsalais-suomalaisen seurakunnan arkisto, Digitaaliarkisto, KA. Sukunimien perusteella näyttää mahdolliselta, että kaksi muuta Henrik Matthiaksen kummeista oli jotakin sukua. Silti sukulaisia oli vähemmän kuin esikoisen kummeissa. Herman Fredrikin muita kummeja olivat professori Elias Lönnrot, lääkäri F. von Willebrand, rektorska Jeanette Snellman, opiskelija Ludvig Runeberg ja mamselli Rosa Kellgren.

ja sukulaiskummien määrä nousi jälleen – ehkä ensimmäisen vauvaiän yli selvinneen lapsen rohkaisemana. Johanna Tikkanen oli isoäitinsä kaima. Kummeina olivat molemmat äidin puolen isovanhemmat sekä tati Natalia Castrén ja äidin eno J. M. af Tengström. Lisäksi kummeissa oli jopa kolme vastikään menehtyneen Herman Kellgrenin sisarta, muun muassa Josephine Pipping.¹⁰⁶⁸ Johan Jakob Tikkanen kastettiin äidin puoleisen isoisänsä täyskaimaksi. Kummeja olivat äidin puolen isoäiti, molemmat tädit sekä äidin eno Fredrik Tengström. Lisäksi hänellä oli kaksi muuta kummiä.¹⁰⁶⁹

Tikkasten tavoitteena oli kasvattaa lapsistaan kaksikielisiä. Vuonna 1855 syntynyt Herman-poika ilmaisi itseään pienestä pitäen sekä ruotsiksi että suomeksi. Helene Tikkanen kertoi Sofi Kellgrenille noin 1½-vuotiaan pojan olevan kekseliäs puheissaan ja pohdinnoissaan:

[...] hän osaa nyt sanoa kaikkea mahdollista yhtä hyvin suomeksi kuin ruotsiksi ja hänelle täytyy usein nauraa oikein sydämellisesti, luulen että hän osaa puhua sekä suomea että ruotsia kun hän todella alkaa ilmaista itseään, sillä nyt hän sanoo kaikkea samaa niin yhdellä kuin toisellakin kielellä.¹⁰⁷⁰

Helene Tikkanen kertoi lapsen kielellisestä kehityksestä tämän muiden kuulumisten lomassa, eikä asiaan liittynyt erityistä emotionaalista tai aatteellista latausta. Tilanne näyttää olleen hänelle luonteva. Tikkasten kaksikielinen kasvatus vaikuttaa johdonmukaiselta perheessä, jossa toinen vanhemmista oli suomenkielinen aktiivinen äidinkieliensä kehittäjä, ja sukupiirissä, jossa monen pyrkimyksenä oli kartuttaa omaa suomen taitoaan aikuisiän opinnoissa.¹⁰⁷¹ Lapsella oli myös suomenkielinen imettäjä.¹⁰⁷² Herman-poika selvisi yli vauvaiän mutta menehtyi jo 1861. Aikuisikään

¹⁰⁶⁸ Syntyneiden ja kastettujen luettelot 1856–1858 (November 1856), Helsingin ruotsalais-suomalaisen seurakunnan arkisto, Digitaaliarkisto, KA. Herman Kellgrenin sisaria olivat myös Emilie ja Fanny Kellgren. Lisäksi kummeja olivat professori J. V. Snellman, lehtori K. G. Berg ja maisteri J. W. Roschier.

¹⁰⁶⁹ Syntyneiden ja kastettujen luettelot 1856–1858 (December 1857), Helsingin ruotsalais-suomalaisen seurakunnan arkisto, Digitaaliarkisto, KA. Muut kummit olivat asessori A. J. Chydenius ja pastori Mortimer Forstén.

¹⁰⁷⁰ Helene Tikkanen – Sofi Kellgren 22.7.[1856?], Coll. 99.3, Kellgreniana, KK, ”[...] han kan nu säga allt möjligt så väl på finska som svenska och man måste många gånger skratta rätt hjertligt åt honom, jag tror att han kommer att kunna tala både finska och svenska då han riktigt börjar uttrycka sig, ty nu säger han allt detsamma på det ena som andra språket.”

¹⁰⁷¹ Piirin aikuisten kieliopinnoista ks. luku ”Suomen opinnot omakohtaisena panoksena”.

¹⁰⁷² Paavo Tikkanen – August Ahlqvist 6.3.1855, August Ahlqvistin arkisto, SKS.

varttuivat vuonna 1856 syntynyt Johanna ja vuonna 1857 syntynyt Johan Jakob. Helene Tikkanen menehtyi muutama viikko pojan syntymän jälkeen.¹⁰⁷³

Vaimonsa kuoleman jälkeen Paavo Tikkanen jatkoi lasten kasvattamisesta kaksikielisiksi, mutta pulmia asetti äidin suvun kautta tullut vahva ruotsin kielen vaikutus. Isän sukulaiset sen sijaan olivat yhteys suomen kieleen, ja myös muulle Tengströmin suvulle Paavo Tikkanen kotiseutu Kiuruvesi oli mahdollisuus kokea suomenkielinen ympäristö.¹⁰⁷⁴ Kesällä 1858 Paavo Tikkanen ja 3½-vuotias Herman Tikkanen matkustivat Kiuruvedelle. 1½-vuotias Johanna ja ½-vuotias Johan Jakob jäivät Carolinamummun ja muiden sukulaisten hoiviin. Paavo Tikkanen kirjoitti anopilleen, että he Hermanin kanssa arvelivat pikkusiskon unohtaneen kaiken suomensa. Vanhin poika sen sijaan oli kielessä täydellisen harjaantunut ja oli ollut sitä jo ennen Kiuruvedelle saapumista.¹⁰⁷⁵

Herman Tikkanen osasi kirjoittaa suomeksi hyvin nuorena. Vain viiden, kuuden vanhana menehtyneen pienen pojan suomenkielinen kirje Mummulleen Carolina Tengströmille on säilynyt.

Rakas Kulta Mummu

Woi sitä Mummua kun ei tule omaa poikaansa katsomaan! Pojalla oli niin ikävä kuin Mummu oli niin kauvan Porvoossa ja sentähden tahtoisin nyt Mummua nähdä. Tuleeko Fede Runeberg kohta tänne Helsinkiin?

Mummun oma korea poika

Herman Fr. Tikkanen¹⁰⁷⁶

Lapset halusivat kirjoittamalla jäljitellä isäänsä. Herman Tikkanen ilmoitti kirjoittavansa suomeksi Mummulle. Johanna Tikkanen matki kirjoittamista raapimalla paperia puutikulla. Paavo Tikkanen oletti, että Robert Castrén toteaisi Hermanin kirjeen olevan Mummulle ”hepreaa”, missä tämä olisi täysin oikeassa.¹⁰⁷⁷ Carolina-mummu ei välttämättä kyennyt lukemaan tyttärenpoikansa viestejä, mutta epäselväksi jää, oliko kyse kielestä vai siitä, etteivät pojan ensimmäiset kirjeet olleet kieltä ensinkään.

¹⁰⁷³ Liite A. J. J. Tikkanen syntyi joulukuun 1857 alussa ja Helene Tikkanen menehtyi vielä saman vuoden puolella. Ks. myös Reitala 2001.

¹⁰⁷⁴ Ks. esim. Carolina Tengström – Natalia Castrén 29.7.1854, SLISA 1185, GCSA, SLS ja tarkemmin luku ”Oman maan kokeminen”.

¹⁰⁷⁵ Paavo Tikkanen – Carolina Tengström 25.6.1858, SLISA 954.10.83, SSA, SLS. Ks. myös 14.6.1858.

¹⁰⁷⁶ Herman Tikkanen – Carolina Tengström s.a., Coll. 99.4, Kellgreniana, KK. Kirjeen osoitteessa Mummun nimi on suomennettu: ”Professorska Johanna Karoliina Tengströmille Helsingissä”.

¹⁰⁷⁷ Paavo Tikkanen – Carolina Tengström 13.6.1859, SLISA 954.10.83, SSA, SLS. Ks. myös 12.7.1859.

Johanna ja Johan Jakob Tikkasen suomenkielisiä kirjeitä isälleen on säilynyt 1860-luvulta ja 1870-luvun alusta. Lapsilla oli etenkin aluksi vaikeuksia suomen kielen oikeinkirjoituksessa ja ilmaisussa. Kirjoitusasuissa voi nähdä ruotsin kielen vaikutusta.¹⁰⁷⁸ Kielet sekoittuivat esimerkiksi päiväyksissä kuten ”Lauantai 18 Juli” ja sukulaisten nimityksissä kuten Mormori, Mosterit ja Robertti. Paavo Tikkasesta lapset käyttivät nimitystä Pappa, harvoin myös Isä. Oikean vokaalin valitseminen ä- ja e-kirjaimen välillä tuotti hankaluuksia, esimerkiksi Johanna Tikkasella äjlään, ättä ja mäilä, J. J. Tikkasella kylle ja vähesen.¹⁰⁷⁹ Tosin ruotsinkielistenkin sanojen kohdalla vokaalit olivat hakusassa. J. J. Tikkanen ilmoitti, että ”Möster Sāfi on vähesen kipee”.¹⁰⁸⁰ Ruotsin kielen vaikutusta suomenkielisen tekstin rakenteissa voi havaita esimerkiksi ”det är”-rakenteen ja ”en”-artikkelin vuotamisena suomen kieleen.¹⁰⁸¹

Paavo Tikkanen oli erittäin iloinen lastensa ”jokseenki puhtaasti ja hyvästi” kirjoittamista suomenkielisistä kirjeistä. Hän kirjoitti lapsilleen rakastavasti, kaipasi heitä ja heidän kirjeitään.¹⁰⁸² Lapset kommentoivat kieli-teemaa kirjeissään, ja vaikuttaa siltä, että Paavo Tikkanen halusi heidän ylläpitävän suomen taitoaan edes kirjoittamalla, kun nämä olivat ruotsinkielisten sukulaisten hoivissa. Johanna Tikkanen pahoitteli huonoa kieltään: ”[...] Pappa piitä olla hyvä ja antaa anteeks että minä kirjotaan niin väärin.”¹⁰⁸³ Hän myös arvioi: ”Kyllä Jaako [J. J. Tikkanen] ossaa paljon parempi suomea kun minä.”¹⁰⁸⁴ J. J. Tikkanen kommentoi kesänvieton kielitilannetta: ”Minä tällä hyvästi kirjotamaan suomea vaikka täällä puhutaan vaan ruotsia, sentähden että minä kirjeissä jotka minä kirjotan vaan seisoo suomea.”¹⁰⁸⁵ Hän harjoitteli kieltä myös lukemalla.¹⁰⁸⁶ Lasten kesken voi havaita sukupuolittuneen eron: Johanna Tikkanen vähätteli omaa osaamistaan, kun taas J. J. Tikkanen kirjoitti itsevarmasti.

¹⁰⁷⁸ Oikeinkirjoituksen vertailukohtana voi pitää esim. *Suometar*-lehdessä samoihin aikoihin käytettyä kieliasua.

¹⁰⁷⁹ Johanna Tikkanen – Paavo Tikkanen 28.6.1866, 7.7.1866, 12.7.1869, Paavo Tikkasen arkisto, SKS; J. J. Tikkanen – Paavo Tikkanen 28.6.1866, 18.–19.7.1868, 5.7.1869, 25.6.1870, Paavo Tikkasen arkisto, SKS.

¹⁰⁸⁰ J. J. Tikkanen – Paavo Tikkanen 28.6.1866, Paavo Tikkasen arkisto, SKS.

¹⁰⁸¹ Johanna Tikkanen – Paavo Tikkanen 14.8.1866, Paavo Tikkasen arkisto, SKS, ”Täällä sata se niin hirven paljo, ja juuri nyt kun minä kirjoitaan sata se ja ukko menä.”; J. J. Tikkanen – Paavo Tikkanen 18.–19.7.1868, Paavo Tikkasen arkisto, SKS, ”Minä eilen näin yksi tikka.”, 2.8.1869, ”Tässä minulla on ollut niin lysti mutta tänäpäpä se ej ole niin lysti sillä se on niin ruma ilma.”

¹⁰⁸² Paavo Tikkanen – Johanna ja J. J. Tikkanen 16.6.1870, SLSA 954.2.47, SSA, SLS. Ks. myös 12.8.1870.

¹⁰⁸³ Johanna Tikkanen – Paavo Tikkanen 11.7.1867, Paavo Tikkasen arkisto, SKS.

¹⁰⁸⁴ Johanna Tikkanen – Paavo Tikkanen 12.7.1869, Paavo Tikkasen arkisto, SKS.

¹⁰⁸⁵ J. J. Tikkanen – Paavo Tikkanen 18.–19.7.1868, Paavo Tikkasen arkisto, SKS.

¹⁰⁸⁶ J. J. Tikkanen – Paavo Tikkanen 3.7.1870, Paavo Tikkasen arkisto, SKS.

Onnellisen toiveikkaana alkanutta Helene ja Paavo Tikkasen liittoa varjostivat koko sen keston ajan raskaat menetykset, mikä asetti haasteita sukupuolittuneiden ihanteiden todeksi elämiselle. Helene Tikkasen varhainen kuolema jätti Paavo Tikkasen yksin kolmen lapsen kanssa. Leski tukeutui vaimonsa ruotsinkieliseen sukuun lasten hoidossa, mikä kuitenkin hankaloitti aatteeseen kietoutuneen, kielellisen perinnön siirtämistä lapsille.

5.2 Castrénit: Ihanneolemusten keskinäisriippuvuus

Natalia ja M. A. Castrénin suhteessa henkilökohtaiset ja aatteelliset merkitykset sulautuivat ihanteellisesti yhteen.¹⁰⁸⁷ Yksityinen tunnetason side viestittiin kirjeenvaihdossa vahvaksi ja siihen limittyi kiinteästi avioliiton ja suhteen sitominen kansalliseen aatteeseen. M. A. Castrénin kolmiyhteys olivat isänmaa, sen hyväksi tehty tiede sekä näissä pyrinöissä tukenut rakastettu. Nuorelle Natalia Tengströmille avioliitto asetti paineita aatteellisen ihannekuvan lunastamisesta. Emotionaalisesti yltäkylläinen kihlajaisajan kirjeenvaihto voidaan tulkita dialogiseksi tilaksi, jossa minää ja toista kerrottiin paitsi suhteessa toisiinsa myös yhteydessä aatteellisiin ihanteisiin¹⁰⁸⁸. Viesteissä ilmaistiin kiintymystä ja keskusteltiin yhteisestä tulevaisuudesta sekä odotuksista, joita puolisoon kohdistui. Molemmat kiinnittivät M. A. Castrénin uraan aatteellisia merkityksiä, joiden eteen tehtäviä uhrauksia ja kummankin sukupuolittuneita rooleja he hahmottelivat viesteissään. Pariskunnalta on säilynyt vajaa 30 kihlajaisaikana vuonna 1850 kirjoitettua kirjettä. Määrä on verraten pieni, mutta kirjoitustilanteesta johtuen aineisto on sisällöltään hyvin intensiivistä ja liittyy erittäin kiinteästi minuuksien ja liiton hahmotteluun suhteessa kansallisiin ihanteisiin ja aatteeseen.

5.2.1 Idealisoitu kansallinen yhteys

Heteroseksuaalisessa rakkausavioliitossa keskenään vastakohtaiset, toisiaan täydentävät mutta itsessään epätäydelliset mies- ja naisolemukset sovittuivat yhdeksi kokonaisuudeksi ja saivat täyttymyksensä.¹⁰⁸⁹ Minän relationaalisuuden näkökulmasta

¹⁰⁸⁷ Olen käsitellyt Castrénien suhdetta aiemmin lyhyesti artikkeleissani Eiranen 2015 & 2016.

¹⁰⁸⁸ Ks. Leskelä-Kärki 2006, 57–58, 65–66; 2008, 329–330.

¹⁰⁸⁹ Ks. esim. Jalava 1997, 20; Manninen 1984, 113–115, 117.

tarkasteltuna Castrénit rakensivat kirjeissään paitsi ihanteellisen romanttista tunnesuhdetta myös sukupuolittunutta, olemuksellista keskinäisriippuvuutta – polariteetti-ihanteellista vastaavuutta.¹⁰⁹⁰

M. A. Castrén eritteli molempien ominaisuuksia ja keskinäisen kiintymyksen syitä kihlatulleen:

Olen rakastanut Sinussa iloista mieltä, lämmintä sydäntä, korkeaa tunnetta totuutta, tietoa, isänmaata, kaikkea jaloa ja hyvää kohtaan, ja Sinä olet, sen perusteella mitä sekä Snellman että Runeberg ja minun oma omatuntoni sanovat minulle, Sinä olet rakastanut minussa sitä henkeä, joka on näyttänyt olevansa valmis mittansa mukaan toimimaan kaiken toden ja jalon puolesta.¹⁰⁹¹

Natalia Tengström täytti ihanteen mukaiset ehdot oikeanlaisesta naisellisestä olemuksesta, jossa iloisuus ja lempeä sydän olivat vaimoehdokkaan perusedellytyksiä. Kuitenkin M. A. Castrén nosti tunteidensa takeeksi Natalia Tengströmin voimakkaan ymmärryksen ja rakkauden yleviä päämääriä ja isänmaata kohtaan. Huomionarvoista on, että M. A. Castrén ylisti nimenomaan rakastettunsa korkeaa tunnetta. Esimerkiksi J. V. Snellmanin hegeliläissävytteisessä ajattelussa nainen ei kyennyt rationaaliseen, reflektiiviseen ajatteluun, mutta tällä saattoi olla aito tunne jaloa ja totuudellista kohtaan¹⁰⁹². M. A. Castrén arvioi Natalia Tengströmin rakastavan hänessä ylevää ja isänmaallista henkeä. Olennaiseksi ei kuitenkaan noussut ulkoinen menestys vaan hengen jalous ja siitä todistava toiminta itsensä tekevän miehen ihanteen mukaisesti. Suhteen kokonaisuuden kannalta oli tärkeää, että kumppanit rakastivat toisiaan oikeista syistä. Kertoessaan Natalia Tengströmiä ihanteellisena naisena M. A. Castrén rakensi itseään ihanteellisena miehenä, joka oli tämän kiintymyksen arvoinen. Puolisoiden minät olivat riippuvaisia toisistaan: rakentamalla toista sukupuolittuneiden olemuksellisten ihanteiden mukaiseksi kertoja todisti omasta ihanteellisuudestaan¹⁰⁹³. Aatteellinen

¹⁰⁹⁰ Ks. myös Mili ja Oskar Hultmanista Elomaa 2006, 102.

¹⁰⁹¹ M. A. Castrén – Natalia Tengström 2.7.1850, SLA 1185, GCSA, SLS, ”Jag har älskat hos Dig det glada sinnet, det warma hjertat, den höga känslan för sanning, för wetande, för fosterland, för allt ädelt och godt, och Du har, enligt hvad både Snellman, Runeberg och mitt eget samvete säga mig, Du har älskat hos mig den ande, som wisat sig wara redo att efter sitt mått verka för allt det sanna och ädla.” Myös Yrjö Koskinen liitti polariteetti-ihannetta myötäillen morsiamensa sydämellä käsittämisen ja kauneuden, itseensä selvän käsittämisen ja vahvuuden; molemmat oli luotu hyviksi mutta toisiaan täydentämään. Ks. Siltala 1999, 72.

¹⁰⁹² Eiranen 2014a, 6, 11; Jalava 2005, 184.

¹⁰⁹³ Vrt. Ahmed 2018, 168, heteroseksuaalisesta logiikasta, jossa subjektia ja objektia yhdistää suhde ”ideaaliin”; ”se, mitä ’omistetaan’, vaikuttaa ylentävästi siihen, millainen ’on’.”

sitoutuneisuus näyttäytyy jopa rakkauden ennakkoehtona. M. A. Castrén vetosi myös suku- ja tuttavaverkoston henkisiin johtohahmoihin J. V. Snellmaniin ja J. L. Runebergiin. Miehet olivat keskustelleet nuoremman kollegan puolisonvalinnasta, ja arvostettujen ystävien suositukset olivat sulhaselle tärkeitä. J. L. Runebergin ja J. V. Snellmanin arviot vahvistivat omantunnon ääntä, joka kuiski, että Natalia Tengström oli kiinnostunut hänestä oikeista syistä.¹⁰⁹⁴

Myös Josephine Kellgrenin kerronnassa Natalia Tengströmin ja M. A. Castrénin hahmot asettuivat toistensa ihanteellisiksi vastinpareiksi:

Etä Sinä tulet onnelliseksi Castrénin kanssa, siitähän voimme kaikki olla täysin vakuutettuja kun me tiedämme miten erinomaisen kunnollinen ja hyvä hän on; ja Sinä ja Sinun sydämellisen hyvä olemuksesi, pystyt kyllä kostamaan kaiken hänen rakkautensa Sinua kohtaan ja sulostuttamaan hänen päiviään.¹⁰⁹⁵

Olemuksellisessa, sukupuolittuneessa vastaavuudessaan pari oli kohtalonomaisesti tuomittu onnellisuuteen.

M. A. Castrénin kirjeissä rakentui ajatus liiton ja onnen ennaltamääräytyneisyydestä, jossa ihanteelliset olemukset ajoivat heitä toistensa luo. Hän pohti, että tällaisten tunteiden johdattamina ja tietäen toistensa sydänten jalot periaatteet he alati rakastaisivat ja kunnioittaisivat toisiaan ja valmistaisivat toisilleen onnellisen tulevaisuuden. Ajan rakkausavioliiton ihannetta kaiuttaen tässä ajatuskulussa tunteiden aitous ja ylevyys takasi aikeiden puhtauden ja tulevan liiton onnellisuuden. Tähän kietoutui myös korkeampi johdatus. M. A. Castrén oli varma, että Jumala siunaisi heidän puhdasta, siveää ja jaloa liittoaan. Hän oli luonut heidät toisilleen ja sinetöinyt heidän liittonsa, ei sattuma.¹⁰⁹⁶ Vastauskirjeessään Natalia Tengström kertoi kiittäneensä ja ylistäneensä sydämensä pohjasta Jumalaa, joka oli ”luonut elämän niin kauniiksi ja ihanaksi, joka on antanut minulle, sinut jota rakastaa ja jolle elää.”¹⁰⁹⁷ Miehen tulkinnessa kaitseلمus oli johdattanut yhteen toisiaan täydentävät, ihanteelliset olemukset. Natalia

¹⁰⁹⁴ Ks. myös Eiranen 2015, 89.

¹⁰⁹⁵ Josephine Kellgren – Natalia Tengström 1.2.[1850], SLSA 1185, GCSA, SLS, ”Att Du blir lycklig med Castrén, derom kunna vi ju alla vara fullt öfvertygade då vi veta huru utmärkt duglig och bra han är; och Du med Ditt hjertliga goda väsende, skall nog kunna vedergälla all hans kärlek till Dig och förljufva hans dagar.”

¹⁰⁹⁶ M. A. Castrén – Natalia Tengström 2.7.1850, s.a. [16.9.1850?], SLSA 1185, GCSA, SLS.

¹⁰⁹⁷ Natalia Tengström – M. A. Castrén 26.9.1850, SLSA 1185, GCSA, SLS, ”skapat lifvet så skönt och härligt, som gifvit mig, dig att älska och lefva för.”

Tengström ylisti passiivisemmin Jumalaa korostamatta omaa erinomaisuuttaan vaan ainoastaan onnea ja miestä, joka hänelle oli suotu.

Rakastetun ja kansallisten merkitysten yhteensulautumisen teemoja sekä emotionaalista riippuvaisuutta puolisoista on tutkittu esiin suomalaiskansallisen liikkeen merkkimiesten avioliitoista. Marja Jalava tulkitsee vaimon, Jeanette Snellmanin, ja perheen merkinneen J. V. Snellmanille keinoa sovittaa yhteisen ja yksilöllisen edun välisen ristiriidan. Se tapahtui elämällä ja uhrautumalla toisten hyväksi. Isänmaahan ja vaimoon kiinnittyneet tunteet, arvot ja merkitykset sulautuivat toisiinsa. Vaimo oli myös miehen pyrkimysten ymmärtäväinen tukija, jolta hän sai tunnustusta. Jalavan tulkinnan mukaan J. V. Snellmanin minätunne oli riippuvainen rakastetusta ja vaimosta, mihin liittyi menetyksen pelko.¹⁰⁹⁸ Myöhemmässä omassa tutkimuksessani olen tulkinnut J. V. Snellmanin olleen suhteen aluksi epävarma puolisonsa tunteista ja kaivanneen vakuutetuksi tulemistä. Liiton edetessä hän oli kuitenkin kriittinen vaimoaan kohtaan ilmaisten tyytymättömyyttä niin sosiaalisten taitojen, sivistyksen kuin kodinhoidonkin saralla. Jeanette Snellman koki kasvavaa alemmuuden tunnetta ja pyrki ansaitsemaan miehen hyväksynnän ja rakkauden pyrkimällä kohti tämän asettamaa, kansallisesti sävyttynyttä naisihannetta.¹⁰⁹⁹ Juha Siltala on tulkinnut vaimon, Sofia Koskisen, ruumiillistaneen kansaa puolisolleen Georg Forsmanille eli Yrjö Koskiselle. Koskinen kirjoitti rakastetun olevan hänelle ”isänmaan ruumiillistunut henki”. Jo Gunnar Suolahti tulkitsi suhteen merkinneen Yrjö Koskiselle suhdetta kansaan; morsiamen kautta hän rakasti kansaa. Isänmaan luontoon samaistettu nainen edusti turmeltumattomuutta ja hyvettä. Siltala muotoilee Sofia Koskisen olleen ”äiti-isänmaan vertauskuva”, hyveellinen mutta kovia kokenut. Myös Koskisten liitos miehen toiveena, joskin torjuttuna, näyttää olleen älyllinen kumppanuus vaimon kanssa. Jeanette Snellmanin tapaan Sofia Koskinen oli sulkeutunut ja saanut heikosti koulutusta.¹¹⁰⁰

M. A. Castrénille tiede, isänmaa ja rakastettu muodostivat elämää kannattelevan kolmiyhteyden, joka esiintyi yhtenäisenä ideana. Se muotoutui kerronnassa eksistentiaaliseksi välttämättömyydeksi, jonka rinnalla millään muulla ei ollut merkitystä. Kurjuudessakin hän olisi rauhallinen ja tyytyväinen ”niin kauan kuin pysyn uskoll-

¹⁰⁹⁸ Jalava 2005, 177–178.

¹⁰⁹⁹ Eiranen 2014a, 8–15.

¹¹⁰⁰ Siltala 1999, 67–71. Naispuolinen esimerkki rakastetun ja isänmaan sekoittumisesta on ranskalainen intellektuelli Germain de Staël (1766–1817). Glenda Sluga mukaan hän otti elämänsä loppupuolella emotionaalisesti liioittelevan kirjoitustyykinsä keskiöön ranskalaisen isänmaan rakastajiensa sijaan. Ks. Sluga 2009, 300–301, 312.

sena tieteelleni, isänmaalleni ja Sinulle, hyvä Natalia.”¹¹⁰¹ Nämä kolme asiaa, myös järjestyksessä ”Natalia, isänmaa, tiede”, muodostivat hänen ”elämänsä autuuden” – ”Niille haluan elää ja kuolla, taistella, kamppailla ja kärsiä niiden vuoksi.”¹¹⁰² Vaikka esitysjärjestyksessä oli eroa, olennaista näyttää olleen keskinäinen järjestys. Jälkimmäisessä lainauksessa M. A. Castrén oli aloittanut kirjoittamaan toiseksi listaansa ”wetensk”, mutta sutannut sen yli ja muodostanut sijoittelun, jossa isänmaa oli rakastetun ja tieteen välissä. Järjestys näyttää kulkeneen yleisen ja yksityisen välillä: maailmanhenkeä edustavasta tieteestä kansallishenkeä edustavan isänmaan kautta yksityiseen olemiseen ja rakkauteen tai päinvastoin.

Teeman muunnelmassa M. A. Castrén asetti Natalia Tengströmin rakkauden koko eksistenssinsä ehdoksi, se oli ”yhtä välttämätön kuin itse ilma, jota hengitän, se on edellytys olemassaololleni ihmisenä, tiedemiehenä ja kansalaisena.”¹¹⁰³ Romanttinen rakkaus kannatteli ihmisyyttä, johon tiede ja kansallinen kietoutuivat. Tiede oli M. A. Castrénin elämäntehtävä, mutta henkilökohtaisen onnen näyttämönä oli isänmaa ja sen lähteenä nuori rakastettu. ”Tiedettä lukuun ottamatta Sinun sydämesi on koko se maailma, jonka kanssa haluan nyt olla tekemisissä [...]”, hän kirjoitti kihlatulleen.¹¹⁰⁴

Castrénitkin käyttivät kirjeitä suhteen ja sen emotionaalisen pohjan vahvistamiseen. Niiden avulla kurottiin umpeen ajallis-paikallista etäisyyttä ja ne saattoivat luoda tunteen toisen läsnäolosta. Toisinaan ilmaistiin toiveita fyysisestä koskemisesta. Jälleen kirjeet esineinä olivat tunteiden todisteita, tunneobjekteja. Ylipäätään se, että toinen kirjoitti, osoitti tämän välittävän ja rakastavan.¹¹⁰⁵ Natalia Tengström luki M. A. Castrénin kirjeitä moneen kertaan ja vakuutti osaavansa niitä liki ulkoa. Hän sai kirjallisen todisteen kihlattunsa tunteista, mikä oli tärkeää. Kirjeiden vastaanottaminen teki hänet onnelliseksi ja sai pyörälle päästään. M. A. Castrénille tarve

¹¹⁰¹ M. A. Castrén – Natalia Tengström 3.3.1850, SLISA 1185, GCSA, SLS, ”så länge jag förblir trogen min wetenskap, mitt fosterland och Dig, goda Natalia.”

¹¹⁰² M. A. Castrén – Natalia Tengström s.a. [26.9.1850?], SLISA 1185, GCSA, SLS, ”Natalia, fosterland, wetenskap. För dem vill jag lefwa och dö, kämpa, strida och lida för dem.”, ”mitt lifs sällhet”.

¹¹⁰³ M. A. Castrén – Natalia Tengström s.a. [16.9.1850?], SLISA 1185, GCSA, SLS, ”lika nödwändig som sjelfwa luften, hvilken jag andas, den är vilkoret för min existens såsom menniska, vetenskapsman och medborgare.”

¹¹⁰⁴ M. A. Castrén – Natalia Tengström 5.3.1850, SLISA 1185, GCSA, SLS, ”Utom wetenskapen är Ditt hjerta hela den werld, hvarmed jag nu vill äga något umgänge [...]”.

¹¹⁰⁵ Douglas 2011, 45–46; Eiranen 2016; Gay 1995, 319–320, 325–326; Hakosalo 2016, 167–168; Lyons 2010, 179; Siltala 1999, 18, 73–74, 76. Artikkelissani Eiranen 2016 olen lyhyesti käsitellyt Castrénien kirjeenvaihtoa tunteiden näkökulmasta; pääosassa ovat kuitenkin Jeanette ja J. V. Snellmanin väliset kirjeet.

kirjoittaa morsiamelle oli toisinaan yhtä suuri kuin tarve hengittää. Kirjeiden viipyminen aiheutti levottomuutta ja sai pohtimaan, olivatko tunteet viilentyneet tai oliko toinen sairastunut. Rakastetun hunajansuloinen kirje saattoi irrottaa hänet työstään ja sen sijaan hän eli loppupäivän ajatuksissaan tämän luona. Sulhanen haaveili morsiamensa syleilemisestä ja suudelmakin mainittiin. Natalia Tengströmin odotti pääsevänsä hoivaamaan sairastellutta miestä. Intiimiyttä rakennettiin myös käyttämällä miehestä etunimeä Alexander, vaikka sukunimellä puhuttelu oli tyypillisempää.¹¹⁰⁶ Emotiivisesti kirjeet virittivät esiin keskinäisen rakkauden.

Romanttisen rakkauden ideaaliin kuului täydellinen avoimuus toista kohtaan, mikä periaatteessa kattoi niin kritiikin kuin oman menneisyyden. Sisäisyys ja tunteet edustivat totuutta, ja niistä puhuminen oli tärkeää. Rakkaus oli sielujen harmoniaa ja yhteyttä. Avoimuus saattoi olla myös luottamusta ja rehellisyyttä, jossa jaettiin ilot ja surut.¹¹⁰⁷ M. A. Castrén kuvasi avoimuuden ja vilpittömyyden morsianta kohtaan olevan periaate ja päätös sekä sydämen syvin tarve. Hän ei halunnut kätkeä tältä pienintäkään asiaa ja antoi kirjeissään tunteidensa virrata vapaasti sellaisenaan kunakin hetkenä.¹¹⁰⁸ Hän kannusti kihlattiaankin avoimuuteen:

Kun Sinä kirjoitat minulle, älä koskaan laita mitään kahletta sydämeesi, vaan ole vakuuttunut siitä että ymmärrän pitää pyhänä jokaista tunnetta, joka ilmaantuu esiin Sinun sydämesi syvyydestä. Älä siksi anna minkään väärän ujouden estää sinua ilmaisemasta minulle minä Sinä sisimmässäsi olet kokenut – olkoon se iloista tai surullista, suurta tai pientä.¹¹⁰⁹

Myös Natalia Tengström halusi kertoa kihlatulleen kaikesta, suurimmasta pienimpään, mutta hänestä se oli helpompaa puhuen kuin kirjoittaen.¹¹¹⁰ Hänenkin idealisoi

¹¹⁰⁶ M. A. Castrén – Natalia 17.–19.2.1850, 3.3.1850, 5.3.1850, 8.3.1850, 19.9.1850, SLSA 1185, GCSA, SLS; Natalia Tengström – M. A. Castrén 24.2.1850, 1.3.1850, 8.3.1850, 12.3.1850, 17.9.1850, 24.9.1850, SLSA 1185, GCSA, SLS.

¹¹⁰⁷ Elomaa 2006, 102; Häggman 1994, 99; Gay 1995, 101; Siltala 1999, 15, 18, 74; Sulkunen 1995, 51–53.

¹¹⁰⁸ M. A. Castrén – Natalia Tengström 8.3.1850, 28.6.1850, SLSA 1185, GCSA, SLS.

¹¹⁰⁹ M. A. Castrén – Natalia Tengström 27.2.1850, SLSA 1185, GCSA, SLS, ”När Du skrifver till mig, lägg alldrig något band på Ditt hjerta, utan war öfvertygad derom att jag förstår hålla i helgd hwarje känsla, som dykat upp ur djupet ur Ditt hjerta. Lät derföre ingen falsk blygsamhet hindra Dig att yppa för mig hwad Du i Ditt innersta erfarit – må det wara gladt eller sorgligt, stort eller smått.”

¹¹¹⁰ Natalia Tengström – M. A. Castrén 8.3.1850, SLSA 1185, GCSA, SLS. Aikalaiset kokivat kirjoittamisen eri tavoin: joillekin se antoi uusia, vapauttavia itseilmaisun mahdollisuuksia, toiset kokivat sen rajoittavaksi verrattuna kasvokkaiseen kanssakäymiseen. Ks. Eiranen 2014a, 9, 13–14; Siltala 1999, 76.

sisinten yhteyttä ja avoimuutta: ”Suurin ilo minulle kuitenkin on ollut, että Sinä kirjeissäni aina puhut ’Sinun sydämesi sisintä kieltä’, sillä iloista tai surullista on se minulle aina rakkainta kuultavaa.”¹¹¹¹ Täydellinen avoimuus todisti suhteen syvyydestä ja aitoudesta ja tiivistä sitä entisestään. Emotionaalinen ja henkinen side ilmaistiin sydänten yhteytenä. Sydän-metaforalla kuvattiin sisäisten tunteiden ja minuuden liki ylimaalliseksi kohonnuttua autenttisuutta. Ideaalii näyttää sisältyneen tietty reflektioimattomuus sisimmän, subjektiivisen kokemuksen aitouden ja vilpittömyyden takeena, mutta kihlaparin kirjeet vaikuttavat usein taitavasti sommitelluilta kokonaisuuksilta.¹¹¹²

Vaikka miehen ei olisi sukupuolittuneiden käsitysten mukaan periaatteessa pitänyt rasittaa naista ikävillä asioilla, avoimuuden tarve purki esiin myös negatiivisia tunteita ja oikeutti niiden ilmaisemisen. Välillä M. A. Castrénia kadutti, että hän oli aiheuttanut pikku Natulle murhetta surumielisillä vuodatuksilla muttei ollut voinut muuta.¹¹¹³ Natalia Tengströmiä M. A. Castrénin tunnustukset olivat hieman huolestuttaneet mutta kokonaisuudessaan enemmän ilahduttaneet; ”olivathan ne aina todisteita siitä, että Sinä kaipaavat ja pidät ’Sinun pikku Natustasi’ eikä mikään ole minulle rakkaampaa, sen Sinä tiedät kyllä.”¹¹¹⁴ Uskoutuminen oli todiste keskinäisestä rakkaudesta ja luottamuksesta.

Pariskunnan välisen avoimuuden vaateeksi voi tulkita myös aiempien ihastusten tunnustamisen. M. A. Castrén oli rakastanut ja häntä oli rakastettu aiemminkin, mutta hän vakuutti, että Natalia Tengström oli ensimmäinen tyttö, joka rakkaus teki hänet onnelliseksi. Hän oletti itse olevansa tämän ensirakkaus. Natalia Tengström ei kiistänyt tätä ainakaan kirjeenvaihdossa, mutta hänellä oli nähtävästi ollut keskinäistä kiinnostusta Lennart Forsténin kanssa. Yleisesti ottaen ”flammat” eli heilat tai ihastukset olivat kuitenkin eri asia kuin todellinen rakkaus, joka oli vakavaa. Omasta taustastaan M. A. Castrén kertasi tarkemmin Olga Siréniin liittyneen tapauksen. Natalian Tengströmin kanssa solmitun kihlauksen jälkeen hän oli saanut moitteet Olga

¹¹¹¹ Natalia Tengström – M. A. Castrén 13.3.1850, SLSA 1185, GCSA, SLS, ”Största fröjd har det ändå gjort mig att Du i Dina bref till mig alltid talat ’Ditt hjertas innersta språk’, ty gladt eller sorgligt är detta mig alltid det käraste att höra.”

¹¹¹² Jeanette Snellmanin kirjeissä puolisolleen oli jopa tajunnanvirtamaisia osiota, joiden hän perusteli kummunneen sydämen sopukoista. Hän liitti niiden harkitsemattomuuteen aitouden. Ks. Eiranen 2014a, 9–10. Toisaalta sentimentalismien ajalla kirjeiden sulava tyyli oli itse asiassa todiste vilpittömyydestä eikä falskista itsetietoisuudesta. Ks. Reddy 2001, 168.

¹¹¹³ M. A. Castrén – Natalia Tengström 8.3.1850, SLSA 1185, GCSA, SLS.

¹¹¹⁴ Natalia Tengström – M. A. Castrén 13.3.1850, SLSA 1185, GCSA, SLS, ”de woro ju alltid bevis å att Du saknar och håller af ’Din lilla Nattu’ och intet är mig kärare än detta, det wet Du nog.”

Sirénin äidiltä siitä, ettei ollut kosinut Olga. M. A. Castrén joutui tunnustamaan, etteivät syytökset olleet aivan perättömiä, vaan hän oli ollut tuttavallinen nuorta naista kohtaan. Hän piti rouva Siréniltä saamaansa kohtelua ansaittuna rangaistuksena. Natalia Tengströmin sympatiat olivat M. A. Castrénin puolella ja hän paheksui rouva Sirénin käytöstä. Hän kertoi kuitenkin olevansa utelias ja halusi, ehkä hieman kiusoitellenkin, kuulla jotakin Olga Sirénistä, esimerkiksi, oliko tämä yhä yhtä kauris.¹¹¹⁵ Kihlatun tunnustus ei näytä liiemmin hetkauttaneen Natalia Tengströmiä ja samalla hän itse vaikenä, ainakin tässä yhteydessä, omista aiemmista ihastuksistaan. Sukupuolittuneesti miehen lienee ollut helpompi tunnustaa, että hänellä oli menneisyydessään muita kiinnostuksen kohteita, kuin runsaasti nuoremman naisen, johon liitettiin vahvasti viattomuus ja kokemattomuus.

Pariskunta todisti tunteitaan vakuuttelun ja vakuuttumisen tarpeen kaksoiskier-teessä. Vaikka ihanteeseen kuului täysi luottamus toisen kiintymykseen, rakkaudenvarmuuteen liittyi ambivalenssia: etenkin M. A. Castrén saattoi samaan aikaan vakuuttaa varmuutta ja kuitenkin pyytää toiselta vahvistusta. Tunnevarmuus saattoi järkkyä äkkinäisesti ja verraten pienen väärinkäsityksen seurauksena, mutta yhtälailla yksittäinen kirje saattoi kääntää ikävän ja levottoman mielialan rauhalliseksi ja tyytyväiseksi. Tunnevarmuuden kyseenalaistamisesta saattoi vuorostaan pahastua. Molemmat kirjoittivat loukkaantuneeseen sävyyn tulkitessaan toisessa epäilyä omia tunteitaan kohtaan ja vakuuttivat niitä samalla palavasti. Samantyyppisiä kaksoiskier-teisiä kuvioita liittyi toisen tunteiden ennakointiin ikävän tuntemisessa ja kerronnassa: yhtäältä toivottiin, että toinen ikävöi, toisaalta se oli itsekästä.¹¹¹⁶ Omien tunteiden ja toisen tunteista koetun varmuuden vakuuttelulla oli emotiivinen funktio: konkretisoimalla niitä kerronnassa niiden kokemista tehtiin samalla todeksi. Parin kirjeissä rakennetussa tunneyhteydessä kansallistetut ja relationaaliset mies- ja naisihanteet muodostivat pohjan ja ennakkoodellytyksen idealisoidulle, romanttiselle suhteelle.

¹¹¹⁵ Josephine Kellgren – Natalia Tengström 20.9.[1847], SLSA 1185, GCSA, SLS; M. A. Castrén – Natalia Tengström 10/22.2.1850, 3.3.1850, s.a. [23.9.1850?], SLSA 1185, GCSA, SLS; Natalia Tengström – M. A. Castrén 1.3.1850, 8.3.1850, SLSA 1185, GCSA, SLS; Förekommade personer (Natalia Castréns brev), skrivet av Elin Björkman, SLSA 1185, GCSA, SLS. Flammoista ks. Häggman 1994, 91.

¹¹¹⁶ M. A. Castrén – Natalia Tengström 28.6.1850, s.a. [1.7.1850], 2.7.1850, s.a. [16.9.1850?], SLSA 1185, GCSA, SLS; Natalia Tengström – M. A. Castrén 26.2.1850, 30.6.1850, 2.7.1850, 17.9.1850, SLSA 1185, GCSA, SLS.

5.2.2 Herkkä nero ja nuori Natalia

1800-lukulaisessa sivistyneistön eetoksessa naisen tärkeä tehtävä oli tarjota tukea maailman myrskyissä rasittuneelle miehelleen ja valmistaa tälle kodista rauhaista turvapaikka, jossa tälle oli tarjolla ansaittua lepoa ja ymmärrystä.¹¹¹⁷ Esimerkiksi Sofia ja Yrjö Koskisen suhteessa olivat läsnä tämäntyypiset teemat: vaimon läsnäolo oli miehen mielialan ja voinnin kannalta tärkeää.¹¹¹⁸ J. V. Snellmankin kaipasi Jeanette-puolison mielialaansa tasaavaa vaikutusta.¹¹¹⁹ Samoin M. A. Castrén oli emotionaalisesti riippuvainen rakastetustaan. Tämän kautta hän sai mielenrauhaa ja -virkistystä ja siten puhtia töihinsä. ”Sinulla on ’Sinun pienessä sydämessäsi’ se suuri kyky jahdata pois suru ja huoli minun mielestäni”, M. A. Castrén kirjoitti Natalia Tengströmille. Kihlatun seurassa sydän keveni, vaikeina ja yksinäisinä hetkinä tämä oli ainoa lohtu. Erossa olo heikensi mielialaa ja tuntui raskaalta. Hän pani ilolla merkille, ettei enää pystynyt elämään yksin.¹¹²⁰ M. A. Castrénin ja Natalia Tengströmin kirjeissä ei vielä tässä vaiheessa puhuttu kodista, mutta naisen luoma rakkaudellinen ja turvallinen tunneilmasto oli kihlajaisaikana sen vastine. M. A. Castrénin kerronnan voi tulkita paitsi rakkauden ilmaisuksi ja vakuutukseksi myös suhteen tunnedynamiikan ja sukupuolittuneiden roolien rakentamiseksi, jossa hän ilmaisi odotuksiaan kihlattuaan kohtaan.

Edessä siintänyt onni ja rakastetun luoma tunneturva olivat Siperian koettelemusten vuoksi M. A. Castrénille erityisen kalliita. Matkan aikana hän näyttää jo luopuneen henkilökohtaisen onnen tavoittelusta: ”Olen raunioitunut mies, jolla ei ole vaateita elämän iloista; minulle ei siis tämä elämä ole mikään erityinen uhraus”, hän kirjoitti Robert Tengströmille vuonna 1846.¹¹²¹ Neljä vuotta myöhemmin Natalia Tengströmin luota löytynyt onni kontrastoitui pitkiin vaelluksen vuosiin: ”Siksi, että olen kahdeksan vuotta viettänyt rakkaudetonta elämää Lapin ja Siperian erämaissa, voin asettaa niin paljon suuremman arvon Natalian rakkaudelle ja rakastaa Sinua

¹¹¹⁷ Ks. esim. Elomaa 2006, 108–109; Jalava 2005, 190–192; Mosse 1988, 18–19; Tosh 2007, 6, 54–56.

¹¹¹⁸ Siltala 1999, 65–66, 72, 78–79.

¹¹¹⁹ Ks. esim. J. V. Snellman – Jeanette Snellman 16.12.1853, teoksessa Snellman 1996, SA VII, 500; Eiranen 2012, 117–118; Jalava 2005, 184.

¹¹²⁰ M. A. Castrén – Natalia Tengström 10/22.2.1850, 3.3.1850, ”Du äger uti ’Ditt lilla hjerta’ den stora förmågan att jaga bort sorgen och bekymren ifrån mitt sinne.”, s.a. [16.9.1850?], 19.9.1850, SLSA 1185, GCSA, SLS.

¹¹²¹ M. A. Castrén – Robert Tengström 6/18.3.1846, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK, ”Annat är förhållandet med mig. Jag är en ruinerad karl, som ej eger några anspråk på lifwets glädje; för mig är således detta lefverne ej något särdeles offer.”

sielusta ja sydäimestä [...]”.¹¹²² M. A. Castrén oli onnellinen kihlattunsa rakkaudesta, mutta hänestä tuntui jopa pelottavalta odottaa itselleen niin ihanaa osaa. Hän oletti, että samoin hän itse oli Natalia Tengströmille sitä rakkaampi, kun tämä oli elänyt kokonaiset 19 vuotta rakastamatta.¹¹²³ Natalia Tengströmillä oli kuitenkin ollut perhepiirin tiiviin tunneyhteyden turva puolellaan koko elämänsä ajan, eikä M. A. Castrén ollut hänelle samalla tavalla ainoa läheinen.

Mies piti Natalia Tengströmiä itse asiassa palkintona, jonka korkein voima oli hänelle suonut:

Ajatellessani niitä vaivoja, joita olen saanut kestää elämässä, lasken täydellä luottamuksella sen varaan, että oikeudenmukainen kaitselmus ei anna palkkion näistä vaivoista jäädä saamatta. Usko minua, hyvä Natalia että en imarrellut Sinua, kun sanoin Sinun lämpimän sydämesi olevan se palkkio, jolla luulen kaitselmuksen halunneen hyvittää koettelemukseni.¹¹²⁴

Sama ajatus toistui muissakin kirjeissä. M. A. Castrénille Natalia Tengströmin rakkaus oli korkein palkinto, mitä hän vaivalloisista ponnisteluistaan vaati. Hän vertasi kihlattua tähteen, jonka Jumala oli hänen synkälle tielleen lähettänyt.¹¹²⁵ Ainakin tässä kihlajaisajan kirjeenvaihdossa naisen rakkaus ylitti aatteeseen, maineeseen tai uraan liittyvät palkinnot. Vaikka palkinto-ajatuksen voi nähdä naista alentavana, suopeasti tulkiten voi ajatella, että M. A. Castrén koki vasta rajujen ponnistelujen jälkeen tulleen Natalia Tengströmin kaltaisen naisen rakkauden arvoiseksi. Kuitenkin ilmaisuista, kuten palkintona olemisen tulkitsemisesta imarteluksi, vuotaa esiin itsetietoisuus. Vaikka M. A. Castrén korosti uhrautumistaan ja pyyteettömyytään, aikalaiskuvaus antaa samansuuntaisen vihjeen: häntä ei voinut sanoa ylpeäksi, mutta hän oli ”tieteen aristokraatti”, jonka olemuksessa oli ”ylhäisen tietämyksen majesteettia”¹¹²⁶.

¹¹²² M. A. Castrén – Natalia Tengström 8.3.1850, ”Därföre att jag i åtta år fört ett kärlekslöst lif i Lapplands och Sibiriens ödermarker, kan jag sätta så mycket större värde på Natalias kärlek och älska Dig med lif af själ och hjerta [...]”, SLSA 1185, GCSA, SLS.

¹¹²³ M. A. Castrén – Natalia Tengström 8.3.1850, s.a. [23.9.1850?], SLSA 1185, GCSA, SLS.

¹¹²⁴ M. A. Castrén – Natalia Tengström 17.–19.2.1850, Gunnar Castréns släktarkiv, SLSA 1185, SLS, ”Wid åtankan af de mödor, jag fått uthärda i lifwet räknar jag med full tillförsigt derpå, att en rättwis försyn ej skall låta lönen för dessa mödor uteblifva. Tro mig, goda Natalia att jag icke smickrat Dig, då jag sagt Ditt warma hjerta wara den lön, hwarmed jag tror att försynen welat godtgöra mina pröfningar.”

¹¹²⁵ M. A. Castrén – Natalia Tengström s.a. [16.9.1850?], s.a. [23.9.1850?], SLSA 1185, GCSA, SLS.

¹¹²⁶ Schauman 1967b, 14–15.

Romanttisessa minuuskäsityksessä tunteiden ilmaiseminen ja reflektointi todisti jaloudesta, syvällisyydestä ja sielukkuudesta.¹¹²⁷ 1800-lukulaisen polariteetti-ihanteen perusmallissa mies on määritelty rationaaliseksi ja nainen emotionaaliseksi. Stephanie A. Shields kuitenkin argumentoi, että toisiaan täydentävyyden ideassa järjen ja tunteen itse asiassa ajateltiin ilmenevän eri tavoin eri sukupuolissa. Miehen rationaalisuus oli abstraktia ja naisen käytännöllistä. Miehinen passio voitiin nähdä positiivisena, luovana voimana. Naisen emotionaalisuus taas oli epätasapainoista sentimentaalisuutta. Myös Eva Helen Ulvros arvioi, että miestenkin kohdalla tunteiden ilmaisua arvostettiin korkealle. Kuitenkin irrationaaliset ja hallitsemattomat tunteenpurkaukset saattoivat kyseenalaistaa miehisyyden. Sekä Shields että Ulvros korostavat, että miehen tuli hallita tunteita järjellään.¹¹²⁸

M. A. Castrén ilmaisi tunteitaan kirjeissä mutta oli nähtävästi pidättyväisempi kasvokkaisessa kanssakäymisessä. Hän koki levottomuutta ja epävarmuutta puutteidensa vuoksi; ehkä kihlattu oli luullut, ettei hänen rakkautensa olisi kyllin lämmin. Hän oli tätä paljon vanhempikin ja kovat kohtalot olivat vieneet ison osan hänen voimistaan. M. A. Castrén selitti minäänsä ja taustaansa lisätäkseen morsiamen ymmärrystä itseään ja ilmaisutapojaan kohtaan. Hän viittasi aiempiin, puutteellisiin lähisuhteisiinsa. Pikkulapsesta lähtien hänellä ei ollut ollut sydäntä, johon nojautua. Hän oli tottunut piilottamaan syvimmat tunteensa, koska oli elänyt suurimman osan elämästään ihmisten kanssa, jotka eivät halunneet tai osanneet ymmärtää häntä. Myös vastoinikäymiset olivat kovettaneet. Hän kirjoitti vertauskuvallisesti kuusesta, jonka täytyi pohjoisessa suojata itsensä paksulla kuorella pakkasta ja kylmää vastaan. Hänen joskus karhea luonteensa oli välttämätön seuraus elämänkohtaloista. Lisäksi hän vetosi luontoonsa, jonka vuoksi hänen tunteensa saivat ilmaisunsa toiminnassa eivätkä sanoissa.¹¹²⁹ Yleisemmällä tasolla miehinen luonto nousi selittämään viileää ulkoista käytöstapaa. M. A. Castrén toivoi, ettei kihlattu arvioisi hänen sydämensä sisimpiä tunteita vain ulkokuoren perusteella. ”Mutta luonto on laskenut miehen rintaan sen tunteen, että hän ei halua paljastaa heikkouttaan, ja siksi käy tavallisesti niin että hän rohkaisee mielensä tyyneyden ja kylmyyden vaikutelmalla silloin, kun sydän pahiten vuotaa verta”, hän pohti.¹¹³⁰ Monet nuorukaiset saattoivat varoittaa morsiamiaan täs-

¹¹²⁷ Ks. esim. Jalava 2005, 63–65; Sabatos 2007, 80–81; Siltala 1999, 15, 18; Ulvros 2016, 95–97.

¹¹²⁸ Shields 2002, 55–56, 72; 2007, erit. 92, 97–98; Ulvros 2016, 95–97.

¹¹²⁹ M. A. Castrén – Natalia Tengström 3.3.1850, 28.6.1850, 2.7.1850, s.a. [26.9.1850?], SLSA 1185, GCSA, SLS.

¹¹³⁰ M. A. Castrén – Natalia Tengström 2.7.1850, SLSA 1185, GCSA, SLS, ”Men naturen har i mannens bröst nedlagt den känslan, att han ej vill förråda sin svaghet, och därför händer det wanligen att

mentämättömistä vioista ja heikkouksista, joiden vuoksi tulevaisuudessa kaipaisivat naisen sympatiaa ja tukea.¹¹³¹ M. A. Castrénin selitys yhdisti lapsuuden kokemukset, Siperian koettelemukset ja miehisen tunnehallinnan. Koettelemusten ylevöittävä persoona ei ollut pelkästään etu, vaan se saattoi vaikeuttaa sosiaalista kanssakäymistä.

Pidättyvästä ulkoisesta käytöstavastaan huolimatta M. A. Castrén ylevöitti sisäisen, intensiivisen tunne-elämänsä. Hän kuvaili olemustaan ”luonnostaan levottoman myrskyisäksi”. Mahtavasti kuohuva tunne teki hänet usein onnettomaksikin.

En kuulu, niin kuin Sinä toki olet kauan sitten käsittänyt, niihin vakaisiin, tasaisiin luonteisiin, jotka eivät koskaan anna tunteensa hurmata itseään, vaan alituisesti vaeltavat polkuaan eteenpäin viisauden arkipäiväisten lakien mukaan. Olen ehkä liiaksi tunteeni orja, se vaikuttaa minussa salamanleimauksen voimalla ja ihmettelen että se ei ole saattanut minua turmioon.¹¹³²

Hän kuitenkin ihannoii sisäistä tunnettaan Jumalan tahtona ja työnä. Näin se itse asiassa hahmottuu ylevien tieteellis-isänmaallisten saavutusten taustalle.

En valita, että Jumala on luonut minut sellaiseksi, vaan päinvastoin uskon ja olen vakuuttunut siitä, että minun on tätä tunnetta kiittäminen siitä vähästä, mitä maailmassa tulen toimittamaan.¹¹³³

Hänellä ei koskaan ollut tapana pohtia toimintansa seurauksia ja hän oli kaikissa hankkeissaan ”vain seurannut sydämeni impulsseja ja antanut Jumalan huolehtia lopusta.”¹¹³⁴ M. A. Castrén kertoi itseään tunteen hallinnan ihanteen vastaisesti, vaikka tunnusti hallitsemattomuuteen liittyvän vaaran. Jumalallisesta sisäisestä tunteesta ja voimasta seurasi luottamus sisimmästä kumpuavaan intuitioon. Huolettomuuden taustalla ja takeena oli viime kädessä luottamus korkeimman johdatukseen.

han bemannar dig med skenet af lugn och köld, då hjertat som värst blöder.”

¹¹³¹ Tosh 2007, 56.

¹¹³² M. A. Castrén – Natalia Tengström 2.7.1850, SLSA 1185, GCSA, SLS, ”af naturen oroligt stormande sinne”, ”Jag hör, såsom Du wäl längesedan insett, icke till dessa jemna, glatta naturer, hvilka alldrig låta hänföra sig af sin känsla, utan städse wandra sin bana fram efter klokhetens prosaiska lagar. Jag är kanske för mycket slaf af min känsla, den werkar hos mig med ljungeldens kraft och jag undrar att den icke bragt mig i förderfwet.”

¹¹³³ M. A. Castrén – Natalia Tengström 2.7.1850, SLSA 1185, GCSA, SLS, ”Jag klagar ej att Gud skapat mig sådan, utan twertom tror jag och är öfvertygad derom, att jag har denna känsla att tacka för allt det lilla, jag i werlden kommer att uträtta.” Ks. myös s.a. [26.9.1850?].

¹¹³⁴ M. A. Castrén – Natalia Tengström 8.3.1850, SLSA 1185, GCSA, SLS, ”blott följt impulser af mitt hjerta och låtit Gud sörja för resten.”

M. A. Castrénin minäkerronta yhdistyy 1800-lukulaiseen, romanttiseen nero-kulttiin. Romanttinen nerous kumpusi sisäisyydestä ja ylitti pelkän lahjakkuuden. Se liittyi luovuuteen, spontaanisuuteen ja omaperäisyyteen. Neroudessa älykköjen ylin kerros korottui kuolevaisten luokan yli.¹¹³⁵ M. A. Castrén liitti tunteellisuuden ja intuitiivisuuden omaan luontoonsa positiivisina voimavaroina, jotka todistivat erityislaatuisuudesta sekä tekojen puhtaudesta ja pyyteettömyydestä. Vastakohdaksi asettui järkiperäinen harkinta ja laskelmointi. Hän kirjoitti tunteesta yksikössä ("känsla"): se oli jonkinlainen liki mystinen sisäinen voima tai jopa olemus. Voimakas sisäinen tunne loi romanttisen nero-sankarin. Menneiden kärsimysten kuvaukset niveltyvät sankarimiehen tarinaan, johon kuuluivat yksinäisyys ja vaikeudet. Niistä selviytyminen korosti miehen sisältä kumpuavaa uhrivalmiutta ja sinnikkyyttä. M. A. Castrénin kohdalla tarinan voi ajatella pettävän siinä, että ponnistelut olivat itse asiassa heikentäneet häntä ja vieneet hänen energiansa. Toisaalta juoneen voi kuulua, että sankarimies saattoi olla heikko nimenomaan suhteessa rakastettuunsa mutta ei muutoin.

Natalia Tengströmista rakentuu kihlauksen alkuaikana välitön ja vallaton, osin lempinimeen kiteytynyt "Lilla Nattu" -hahmo. Kirjeissään hän oli vitsikäs ja paikoin ironinen. Kovassa hammassäryssä hän kuvaili Sofi Kellgrenille laihtuneensa ja rumentuneensa – oikealta puolelta häntä olisi voinut luulla rouva Nervanderiksi ja vasen puoli muistutti rouva Kiseleff vanhempaa.¹¹³⁶ Hän ironisoi naiseutta revittyään erään kirjeensä eli "nerontuotteensa" kokonaan, koska siinä oli muutamalla rivillä salaisuuksia. Hän katui, ettei leikannut irti vain noita rivejä, mutta se oli jo liian myöhäistä, "sillä päätös ja toiminta ovat Naisen kohdalla yhtä".¹¹³⁷ Kihlauksen myötä tilaa saivat vakavammat pohdinnat ihanteellisen naiskuvan täyttämisestä ja elämän kannalta ratkaisevan päätöksen tekemisestä nuorella iällä. Muutoksen kiteytti omasta näkökulmastaan ystävätär Josephine Kellgren: " [...] enhän ollut koskaan aiemmin ajatellut Sinua toisenlaisena kuin 'Nattu Tengströminä', villinä, nokkelana ja iloisena. Älä siksi ihmittele että en tiedä millainen Sinä olet 'Rouvana', kaikkien pienten huoltesi ja vakavien ajatustesi kanssa."¹¹³⁸

¹¹³⁵ Brogan & Falco 2012, 549–550. Nerouden sukupuolittuneisuudesta ks. Dahlberg 2018, 24–25, 39–40, 157–163.

¹¹³⁶ Natalia Tengström – Sofi Kellgren 5.9.1850, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK.

¹¹³⁷ Natalia Tengström – Sofi Kellgren 3.3.[1850], Coll. 99.3, Kellgreniana, KK, "snillefoster", "ty beslut och handling äro ett hos Qvinnan".

¹¹³⁸ Josephine Kellgren – Natalia Castrén tredje dag jul [1850], SLA 1185, GCSA, SLS, " [...] jag hade ju aldrig förr tänkt mig Dig annorlunda än som 'Nattu Tengström', yr, qvick och glad. Undra

Natalia Tengström yllättyi, miten vakavoittava vaikutus rakkaudella oli häneen. Siinä missä M. A. Castrénille se oli johdonmukainen elementti kypsän miehen elämässä, Natalia Tengströmille kyseessä oli ensiaskel vakavampaan elämänsenteeseen. Kihlatun sairastumisen aiheuttama huoli sai hänet pohtimaan itsessään tapahtuneita muutoksia vaikkei leikillisuus täysin kadonnut. ”Pikku Nattu melankolinen! Niin se kuulostaa todellakin aika ihmeelliseltä, ja vielä vuosi sitten sitä ei tapahtunut koskaan; nyt se ei ole enää niin täysin epätavallista”, hän vertaili. Syistä hän ei ollut varma, mutta hän pohti olevansa vuoden vanhempi ja oppineensa näkemään elämän vakavamman puolen sekä pitämään jostakusta sydämellisesti ja hartaasti. Hän ei itsekään saanut sydämeästään selvää.¹¹³⁹ Vastauksessaan tuleva puoliso kätki holhoavan sävyn osittaiseen leikillisyyteen: vaikka ”pikku Nattu” olisi nyt hieman melankolinen, hän toivoi, että tämä olisi sen jälkeen paljon iloisempi, sillä suru ja alistuminen olivat ilon ja onnen välttämättömiä ehtoja.¹¹⁴⁰

Tulevan puolison odotukset aiheuttivat Natalia Tengströmissä levottomuutta. Ihanteellisen miehen valinnan osuminen häneen ei ollut selvä tae hänen omasta arvostaan, kuten se miehelle oli minuuksien relationaalisuudessa. Sen sijaan tämän idealistinen käsitys huolestutti häntä.¹¹⁴¹

Kuitenkaan liian hyvää käsitystä Sinulla ei saa olla minusta, minä saatan kyllä olla häijy ja ilkeä toisinaan, minä myös! Jos Sinulla on nyt aivan liian hyvä käsitys minusta, miten voit sen jälkeen pitää minusta lainkaan? Huolestuin aivan, kun tämä tuli mieleeni.¹¹⁴²

Hän väitti, ettei mies tiennyt, miten taitamaton hän oli: ”Minä oikein häpeän itseäni välillä.” Hän murehti, ”kuinka voinkaan olla niin hyvä kuin minun pitäisi ja haluaisin olla, minä joka olen niin lapsellinen, ymmärtämätön ja kärsimätön.”¹¹⁴³ Järkevyyttä

¹¹³⁹ derför ej att jag ej vet huru Du är som 'Fru', med alla Dina små omsorger och allvarliga tankar.” Natalia Tengström – M. A. Castrén 1.3.1850, SLISA 1185, GCSA, SLS, ”Lilla Nattu melankolisk! Ja det låter verkligen bra märkvärdigt, och ännu för ett år sen inträffade det aldrig; nu är det ej mera så alldeles ovanligt.”

¹¹⁴⁰ M. A. Castrén – Natalia 8.3.1850, SLISA 1185, GCSA, SLS.

¹¹⁴¹ Natalia Tengströmin pohdinnoista ks. myös Eiranen 2015, 88–89.

¹¹⁴² Natalia Tengström – M. A. Castrén 24.2.1850, SLISA 1185, GCSA, SLS, ”Dock alltför god tanke får Du ej ha om mig, jag kan nog vara stygg och obeskedlig emellan åt, jag ock! Har Du nu alltför god tanke om mig, huru skall Du sen kunna hålla af mig alls? Jag blef just helt ängslig till mods, då detta föll mig i sinnet.”

¹¹⁴³ Natalia Tengström – M. A. Castrén 17.9.1850, SLISA 1185, GCSA, SLS, ”Jag riktigt skäms för mig ibland.”, ”huru skall jag väl kunna vara så bra och god jag både borde och ville vara, jag så ba[rn]slig, oförståndig och otålig.”

tulisi iän myötä mutta näytti, että se tapahtui hänen kohdallaan hitaammin kuin muilla. Hän vannotti, ettei puoliso kyllästyisi ja olisi epätoivoinen hänen suhteensa. Hän vetosi Jumalaan toiveissaan, että pystyisi hyvään ja oikeaan ja tekemään miehensä onnelliseksi. Natalia Tengströmillä ei ollut vastassaan ainoastaan sulhasensa odotukset, vaan niitä olivat pönkittäneet tuttavapiirin arvostetuimpien hahmojen kehu. Hän aikoi tehdä parhaansa ollakseen Runeberg-enon kehujen väärä.¹¹⁴⁴ Natalia Tengströmin murheet taitamattomuudesta ja vähäpätöisyydestä puolison odotuksiin nähden olivat samantyyppisiä kuin muillakin aikalaisnaisilla. Toisilla taustalla saattoi olla huono itsetunto, johon vaikuttivat hankalat lähisuhteet. Itsekritiikillä voitiin myös houkutella esiin toisen hyväksyntää.¹¹⁴⁵ Vaikka Natalia Tengströmin lähtökohdat naisihanteen saavuttamiseen olivat varsin hyvät, odotuksetkin olivat epätodellisen korkeissa sfääreissä.

Idealisointien voi nähdä kieltävän naiselta persoonan.¹¹⁴⁶ Idealisoitu nainen ei edustanut itseään tai voinut olla oma itsensä, vaan hänen tuli ilmentää jotakin muualta käsin määriteltyä ihannetta. Natalia Tengströmin täytyi tasapainotella erilaisten vaatimusten välillä: hänen tuli säilyttää virkistävä, iloinen luontonsa mutta olla silti kyllin vakavamielinen ja ymmärtäväinen puoliso. Iloinen huolettomuus, joka oli osa ”pikku Natun” viehätystä, nousi morsiamen pohdinnoissa esille negatiivisena kääntöpuolena, johon puoliso saattaisi ennen pitkää kyllästyä. Miehen idealisoituja käsityksiä vasten Natalia Tengström yritti antaa itsestään realistisemman kuvan ja jopa vähätteli itseään. Hän ikään kuin pyysi lupaa olla vielä keskeneräinen ja toivoi sulhasen tarjoavan hyväksyntänsä hänelle sellaisena kuin hän oli. Tyylin voi nähdä myös ajan retoriikan, tapojen ja odotusten kontekstissa: hyvä nainen oli vaatimaton. Tulkintaan voi lisätä kierteen: kertomalla itsensä sukupuolittuneen vaatimattomasti, Natalia Tengström itse asiassa osoitti täyttävänsä ihanteen ja todisti olevansa kaiken ylistyksen arvoinen.¹¹⁴⁷

Lähestyvä avioituminen saattoi herättää nuorissa naisissa huolta ja epäilyjä.¹¹⁴⁸ Natalia Tengströmilläkin oli ristiriitaisia tunteita. Kuulutusten alla hän kirjoitti luottamuksellisesti sisarelleen Sofi Kellgrenille:

Huolestuttavat ajan lähestyvät; tiedät itse miten levottomalta ja kummal-

¹¹⁴⁴ Natalia Tengström – M. A. Castrén 24.2.1850, 17.9.1850, 26.9.1850, SLSA 1185, GCSA, SLS.

¹¹⁴⁵ Eiranen 2014a; Sulkunen 1995, 53–54; Ulvros 2016, 92. Itsen vähättelystä ystävyysuhteessa ks. Vares 2005, 76–77, 81.

¹¹⁴⁶ Siltala 1999, 54.

¹¹⁴⁷ Ks. myös Eiranen 2015, 88–89.

¹¹⁴⁸ Vares 2005, 117–119, 137–138.

liselta se tuntuu ja miten ”sydän on täynnä huolta”. Kyyneleet tulevat usein silmiin ja silti hädin tuskin itse tiedän mille itken [...] ¹¹⁴⁹

Natalia Tengströmin oli vaikea ottaa selvää omista tunteistaan ja niihin liittyneistä fyysisistä reaktioista. Hän koki syyllisyyttä mutta pyrki ylittämään sen rakentamalla samaistumista sisarensa: hän häpesi, että oli ”sellainen hupakko”, mutta lohduttautui ajattelemalla, että Sofi-sisko oli edellisvuonna ollut täysin samanlainen. Hän kosketteli verhotusti myös perääntymisen mahdollisuutta. Jos hän ei pitäisi sulhasestaan niin paljon, niin kuka tietäisi, millaisiin pohdintoihin hän saattaisi tulla – mikä olisi jopa täysin luonnollista. ¹¹⁵⁰ Sisarussuhteen ja samaistumisen läheisyydessä Natalia Tengström saattoi tapailla selkeää tulkintaa paenneita, hahmottomia kokemuksia.

M. A. Castrén huomasi morsiamen mietteliäisyyden ja toi esiin ikään kuin mahdollittomana vaihtoehtona, että tätä olisi alkanut kaduttaa. Naisen varautuneisuus teki hänet aika ajoin levottomaksi. Kirjoittamalla varmuutta hän pyrki luomaan varmuutta, mutta kaipasi silti morsiamensa vahvistusta. ¹¹⁵¹ M. A. Castrén ylisti Natalia Tengströmin päättäväisyyttä ja rohkeutta rakkaudessaan ja asetti hänet muiden naisten yläpuolelle. Castrén oli vaikuttunut lujudesta, johon joka tyttö ei pystynyt. Se oli hänelle vakuutus siitä, että ”Sinun mielesi on kykenevä korkeisiin tunteisiin”. ¹¹⁵² Syn-tyy vaikutelma, että M. A. Castrén pyrki emotiivisesti ylistyksellään vakuuttamaan morsiamen päättäväisemmäksi kuin tämä ehkä olikaan.

Avioittoihteeseen kuului puolisoitten välinen vapaasti valittu, romanttinen rakkaus. ¹¹⁵³ Natalia Tengström korosti samoin sanavalinnoin sulhaselleen ja sisarelleen, että kyseessä oli hänen ”oma vapaa valintansa”. Lisäksi M. A. Castrénille hän muotoili sen olevan hänen ”oman sydämensä käsky” ja Sofi Kellgrenille se, mitä hän ”mieluiten ja parhaiten” oli toivonut. Molemmille hän kirjoitti pitävänsä sulhasestaan niin paljon kuin voisi kestäkään ihmisestä pitää. ¹¹⁵⁴ Paikoin Natalia Tengströmiä

¹¹⁴⁹ Natalia Tengström – Sofi Kellgren 5.9.1850, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK, ”Det är bekymmersamma tider som nalkas; du vet sjelf huru oroligt och underligt det käns och huru ’hjertat är full af bekymmer’. Tärarna komma mig som oftast i ögonen och ändå vet jag knappt sjelf hvaråt jag gråter [...]”.

¹¹⁵⁰ Natalia Tengström – Sofi Kellgren 5.9.1850, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK, ”en sådan toka”. Ks. myös 22.9.1850.

¹¹⁵¹ M. A. Castrén – Natalia Tengström s.a. [16.9.1850?], SLSA 1185, GCSA, SLS.

¹¹⁵² M. A. Castrén – Natalia Tengström 19.9.1850, SLSA 1185, GCSA, SLS, ”Ditt sinne är mäktigt af höga känslor”.

¹¹⁵³ Ks. esim. Douglas 2011, 20–23; Ehmer 2002, 283; Ulvros 2016, 21–22; Vainio-Korhonen & Lahtinen 2015, 195–196.

¹¹⁵⁴ Natalia Tengström – Sofi Kellgren 5.9.1850, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK, ”mitt eget fria val”, ”helst och bäst”; Natalia Tengström – M. A. Castrén 17.9.1850, SLSA 1185, GCSA, SLS, ”mitt

näyttää jopa kismittäneen, että hän toistuvasti sai vakuutella tunteitaan sulhaselleen ja ihmetteli tämän levottomuutta.¹¹⁵⁵ Nyt oli hänen vuoronsa vedota Runeberg-enon auktoriteettiin ja ylistää tunnettaan tätä siteeraten: ”Ja miten voisinkaan koskaan katua rakkauttani sinuun, minä joka Eno Runebergin kanssa haluaisin sanoa: ’Enemmän kuin elää, näin, on rakastaa’ [...]”.¹¹⁵⁶ Samankaltaisten fraasien toistuminen eri kirjeissä luo kerrontaan emotiivisen itsensä vakuuttelun sävyn mutta suhteen vastavuoroisuudessa Natalia Tengströmin täytyi vastata myös sulhasen odotuksiin.

Erityisesti naisen ulkoinen status perheessä ja yhteiskunnassa nousi avioitumisen myötä, kun taas miehelle jo avioitumisen edellytyksenä oli, että hän oli vakiinnuttanut asemansa ja kykeni elättämään perheen.¹¹⁵⁷ Kihlaparin kirjeissä korostui avioliitto muutoksena naisen elämässä. M. A. Castrén kirjoitti avioliiton olevan ”Sinun viimeinen ja korkein maalisi elämässä; sieltä ei ole enää paluuta.” Hän tarjosi elämänmuutoksen suuruutta syyksi morsiamen huolestuneisuudelle, jota piti jossain määrin jopa väistämättömänä.¹¹⁵⁸ Tähän Natalia Tengström itsekin vetosi selittäessään mielialojaan: oli vain luonnollista, että hän tunsii itsensä välillä levottomaksi. Hän pohti jättävänsä paljon rakasta ja hyvää, ja niin moni asia muuttuisi.¹¹⁵⁹ M. A. Castrén tunnusti, että tämä aiheutti hänessäkin levottomuutta, mutta morsian saattoi menettää liiton kautta enemmän kuin hän.¹¹⁶⁰ Avioelämän aloittaminen suurena elämänmuutoksena nousi esiin huolestuneisuuden syynä muillakin naisilla.¹¹⁶¹ Sukupuolittuneiden odotusten avulla pariskunta normalisoi morsiamen tunteita ja rakensi kokemuksesta suhteen kannalta ymmärrettävää.

Tunteiden vakuuttaminen ja niistä vakuuttuminen vahvisti liiton täyttävän ajan romanttisen rakkausavioliiton ehdot. Samalla se saattoi hälventää epäilyä siitä, että Natalia Tengström olisi ollut avioitumassa sosiaalisen paineen tähden. Sosiaalinen tilanne – koko tuttavapiirin ihaileman kansallisuusaatteen perintöprinssin naiminen

eget fria val”, ”mitt eget hjertas påbud”.

¹¹⁵⁵ Natalia Tengström – M. A. Castrén 17.9.1850, SLSA 1185, GCSA, SLS.

¹¹⁵⁶ Natalia Tengström – M. A. Castrén 26.9.1850, SLSA 1185, GCSA, SLS, ”Och huru skulle väl jag någonsin ångra min kärlek till dig, jag som med Morbror Runeberg ville säga: ’Mer än lefva, fann jag, är att älska’ [...]”.

¹¹⁵⁷ Davidoff 2013, 62–64; Häggman 1994, 95–96. Tosh 2007, esim. 108, korostaa oman perheen ja kotitalouden merkitystä aikuisen, täysivaltaisen mieheyden saavuttamiselle, mutta Suomen kontekstissa Häggman ei näe erityistä nousua statuksessa.

¹¹⁵⁸ M. A. Castrén – Natalia Tengström 19.9.1850, SLSA 1185, GCSA, SLS, ”Ditt sista och högsta mål i lifwet; derifrån gifwes ej mera någon återgång.” Ks. myös s.a. [16.9.1850?].

¹¹⁵⁹ Natalia Tengström – M. A. Castrén 17.9.1850, SLSA 1185, GCSA, SLS.

¹¹⁶⁰ M. A. Castrén – Natalia Tengström 19.9.1850, SLSA 1185, GCSA, SLS.

¹¹⁶¹ Vares 2005, 117, 137, seksuaalisuuteen liittyen 156–159.

– ei ollut otollinen mielensä muuttamiselle. Avioliiton lähestyessä epävarmuuden tunteet muuttuivat vakavammiksi ja vaarallisemmiksi: suhde oli muodollisesti varma mutta tunteet potentiaalisesti muuttuvia. Avioliiton rikkoutumattoman luonteen vuoksi oli entistä tärkeämpää varmistua, että toinen valitsi sen oikeina pidetyistä syistä, sillä liitosta ei ollut ulospääsyä. Castrénien liitto näyttää joka tapauksessa muodostuneen onnelliseksi.¹¹⁶²

Pariskunnan tunteiden hallinnan dynamiikassa vallitsi sukupuolittunut kaksoisstandardi, joka haastoi polariteetti-ihanteen pintatason jaotteluja. Miehistä tunteiden hallintaa ja parisuhteen vahvemman osapuolen roolin todeksi elämistä uhkasivat erilaiset poikkeustilanteet. Natalia Tengströmin ja M. A. Castrénin ensimmäisen eron hetkellä valvomisesta väsyneen miehen mieliala horjui. Häntä kadutti jälkikäteen, ettei hän ollut kyennyt olemaan tunteidensa herra ja rohkaisemaan morsiantaan, kuten hänen velvollisuutensa olisi ollut, vaan hän oli tuntenut itsensä lannistetuksi ja alakuloiseksi.¹¹⁶³ Myös sairastuminen oli uhka miehelle itsehallinnalle ja naisen suojaamiselle. Pietarista käsin M. A. Castrén selosti kihlatulleen kärsimyksiään aloittamatta kirjettään yleensä asiaan kuuluneilla ikävän ja tunteiden vakuutuksilla. Hän ei myöskään liittänyt mukaan rohkaisevia ja lohduttavia sanoja tai kehotuksia välttää liikaa huolestumista.¹¹⁶⁴ Saatuaan Natalia Tengströmin huolestuneen vastauskirjeen hän pahoitteli itsekkyyttään.

Sanotaan, että me miehet olemme egoisteja kaikki, ja on varmaa, että olen menetellyt hyvin egoistisesti, kun oman ainoastaan fyysisen kipuni tunteessa en ottanut huomioon, mitä Sinä henkisessä mielessä voisit kärsiä uutisesta minun raihnaisuudestani.¹¹⁶⁵

M. A. Castrén oli langennut itsekkyyteen, vaikka suojellakseen morsianta henkiseltä tuskalta hänen olisi pitänyt kyetä ylittämään oma fyysinen kärsimyksensä.

¹¹⁶² Miehen kuoleman jälkeen Natalia Castrén idealisoi miestä ja suhdetta voimakkaasti, ks. luku ”Pyhän Castrénin leski”. Ks. myös Josephine Kellgren – Natalia Castrén tredje dag jul [1850], SLA 1185, GCSA, SLS; W. G. Lagus till Wilhelm i Odessa 5.11.1850, teoksessa Lagus 1936, 206–208. Vain puolitoista vuotta kestäneen avioliiton ajalta Castrénien perhekirjeenvaihtoa ei ole säilynyt.

¹¹⁶³ M. A. Castrén – Natalia Tengström 17.–19.2.1850, SLA 1185, GCSA, SLS. Erojen tunnepaineista Snellmanien kohdalla ks. Eiranen 2012, 80; Jalava 2005, 178.

¹¹⁶⁴ M. A. Castrén – Natalia Tengström 27.2.1850, SLA 1185, GCSA, SLS.

¹¹⁶⁵ M. A. Castrén – Natalia Tengström 5.3.1850, SLA 1185, GCSA, SLS, ”Man säger att wi männer äro egoister alla, och det är wisst att jag handlat mycket egoistiskt, då jag i känslan af min egen blott fysiska smärta ej tagit i betraktande, hvad Du i andelig mon kunde komma att lida wid underrättelsen om min krasslighet.”

Suhteen tunnedyneamiikassa M. A. Castrén vaati kihlatultaan mukautumista omiin heikentyneisiin voimiinsa. Hän kuvasi, että hänellä oli elämänsä syvien surujen myötä sanoinkuvaamaton tarve elää sydämessään rauhassa. Hän tarvitsi enemmän kuin ihmiset keskimäärin rinnalleen olemuksen, joka kohtaisi hänet rakkaudella ja hyvyydellä ja auttaisi unohtamaan elämässä koetun kovuuden. Tässä asetelmassa rakastetun tarjoaman tunneturvan kääntöpuolena oli kuitenkin mahdollisuus sen järkyttämiseen, mille M. A. Castrén oli erittäin herkkä. Tätä naisen tulisi varoa:

Pyydän Sinua, Natalia, älä ole niin kiivas ja kuohahteleva, vaan lempeä ja hellä minua kohtaan. Naisella on vallassaan äärettömän helposti nostaa myrskyn miehen sydämessä; mutta tämä voima on vaarallinen.¹¹⁶⁶

Kihlatun kanssa syntynyt, väärinymmärryksestä johtunut kiista suisti M. A. Castrénin emotionaalisen jyrkänteen reunalle; synkkien, kuolemankaipuisten ajatusten äärelle.

Joka kerta, kun tämä rauhani järkkyy, tunnen kylmyyden, kuin kuoleman, vihlovan veressäni, enkä sellaisina hetkinä toivo mitään niin paljon, kuin että minun surullinen sydämeni kerran löisi viimeisen lyöntinsä. Älä siksi, hyvä Natalia, koskaan järkytä sydämeni rauhaa [...].¹¹⁶⁷

Pariskunnan kirjeistä syntyy vaikutelma, että Natalia Tengströmin kiivastumiset eivät olleet harvinaisia. Omaa puoltaan selittäessään Natalia Tengström vetosi ”pikku Natun” ymmärtämättömyyteen ja lapsellisuuteen. Hän tunnusti kiivaan luonteensa haitat mutta pyrki kirjeessään katuvaaisena ja murheellisena herättämään M. A. Castrénissa sääliä ja ymmärrystä itseään kohtaan korostamalla, miten hän itsekin kärsi tilanteesta:

[...] olinhan jälleen antanut kärsimättömyyteni ja kiivauteni ottaa yliotteen ja miltei ilman mitään syytä, olin ehkä jopa loukannut ja murehduttanut sen, jota kuitenkin kaikista ihmisistä eniten rakastan ja arvostan.

¹¹⁶⁶ M. A. Castrén – Natalia Tengström 28.6.1850, SLSA 1185, GCSA, SLS, ”Jag ber Dig, goda Natalia, var icke häftig och uppbrusande, utan mild och öm emot mig. Qvinnan har i sin makt att oändligen lätt kunna mana fram stormen i mannens hjerta; men denna makt är farlig.”

¹¹⁶⁷ M. A. Castrén – Natalia Tengström 28.6.1850, SLSA 1185, GCSA, SLS, ”Hvarje gång jag rubbas i denna frid, känner jag en kyla, lik dödens, ila genom min blod, och jag önskar i sådana ögonblick ingenting så mycket, som att mitt sorgade hjerta en gång måtte slå sitt sista slag. Rubba derföre, goda Natalia, alldrig friden i mitt hjerta [...]”.

Et tiedäkään miten masentava sellainen tunne on!¹¹⁶⁸

Miehen synkkämieliset pohdinnat säikäyttivät ja huolestuttivat. Tämän kirje oli ”huu niin ankara ja vakava”.¹¹⁶⁹ Hän oli myöhemmin tajunnut, miten ajattelematon oli ollut, kaikki oli tapahtunut hetkellisessä hätiköinnissä. Häinkin vetosi emotionaalisuuteen, jolle ei itse voinut mitään: noussutta tunnetta oli ollut mahdotonta nujertaa. Lieventävänä asianhaarana Natalia Tengström hienovaraisesti vieritti osan syystä miehelle, joka oli näyttänyt ”niin kylmältä ja, niin kuin sinulla toisinaan on tapana, hieman koppavalta”.¹¹⁷⁰ Lisäksi hän käytti isäänsä ”pikku Nattu” -kerrontansa tukena: tämäkin oli ”hieman säälinyt ajattelematonta Nattu-parkaansa”.¹¹⁷¹ Siinä missä M. A. Castrén toistuvasti vetosi koviin kohtaloihinsa, Natalia Tengström vetosi ”lilla Nattu” -hahmon vähäiseen elämäkokemukseen ja nuoren iän aiheuttamaan ajattelemattomuuteen.

Ristivedon ratkaisuksi ja avaimeksi parin onneen tarjoutui Natalia Tengströmin henkinen kasvu naisellisessa ymmärtämis- ja tukemistehtävässään. ”Natalialla täytyy vain olla hieman kärsivällisyyttä ja suvaitsevaisuutta minun suurempia ja pienempiä puutteitani kohtaan”, M. A. Castrén linjasi.¹¹⁷² Hän kehotti morsianta pyytämään Jumalalta voimia, kuten hän itsekin pyysi kykyä pitää huolta tämän hellästä sydäimestä.¹¹⁷³ Natalia Tengströmillä oli sama näkemys:

Tiedätkö olen tehnyt suuren, vakavan päätöksen, että en enää koskaan ole ajattelematon; sanotaanhan, että voi tehdä kaiken mitä haluaa ja nyt, nyt minä haluan, Jumalan avulla aina olla sinun oma kiltti hyvä Nataliasi. Äsh, on niin ikävää olla ajattelematon!¹¹⁷⁴

¹¹⁶⁸ Natalia Tengström – M. A. Castrén 30.6.1850, SLISA 1185, GCSA, SLS, ”[...] jag hade ju nu återigen låtit min otälighet och hetta taga öfverhand och det nästan utan all anledning, hade kanske till och m[ed] sårat och bedröfvat den, som jag än[då] af alla menniskor mest älskar och värderar. Du vet inte du huru nedslående en sådan känsla är!”

¹¹⁶⁹ Natalia Tengström – M. A. Castrén 2.7.1850, SLISA 1185, GCSA, SLS, ”huu så strängt och allvarligt”.

¹¹⁷⁰ Natalia Tengström – M. A. Castrén 30.6.1850, SLISA 1185, GCSA, SLS, ”så kall och, som du emellanåt brukar, litet högfärdig ut”.

¹¹⁷¹ Natalia Tengström – M. A. Castrén 2.7.1850, SLISA 1185, GCSA, SLS, ”tyckt litet synd om sin stackars obeskedliga Nattu”

¹¹⁷² M. A. Castrén – Natalia Tengström 2.7.1850, SLISA 1185, GCSA, SLS, ”Natalia måste endast hafva litet tålmod och fördragsamhet med mina större eller smärre brister, och allt skall få oss väl i handen.”

¹¹⁷³ M. A. Castrén – Natalia Tengström 28.6.1850, SLISA 1185, GCSA, SLS.

¹¹⁷⁴ Natalia Tengström – M. A. Castrén 2.7.1850, SLISA 1185, GCSA, SLS, ”Vet du jag har fattat ett stort, ett allvarligt beslut att aldrig vara obeskedlig mera; man kan allt hvad man vill heter det ju

Natalia Tengström kertoi itseään ymmärtämättömänä ”pikku Nattuna”, mutta jatku-
mona oli ylevä pyrkimys kohti parempaa naiseutta; Jumalan avulla suoritettu henki-
nen kehitystehtävä lapsellisesta, pienestä Natusta kärsivälliseksi ja ymmärtäväiseksi
vaimoksi, joka kykeni hallitsemaan tunteensa.

Lähipiirin pariskunnista Snellmanien esimerkki mahdollistaa parisuhteen suku-
puolittuneen tunnedynamiikan vertailun.¹¹⁷⁵ Jeanette Snellman kirjoitti tunne-elä-
mästään puolisolleen samalla soinnilla kuin M. A. Castrén. Eletyn minän ja kirjeiden
minän tunneilmaisussa oli dramaattinen ero. Jeanette Snellmanin minäkerronnas-
sa sulkeutuneisuus ja tunneilmaisun vaikeudet juontuivat lapsuuden olosuhteisiin
ja etenkin äidin menetykseen. Hän oli pitänyt asiat sisällään, koska hänellä ei ol-
lut äitiä tai ketään muutakaan, jolle uskoutua. Kyse ei ollut puuttuvasta tahdosta
vaan kyvystä. Sekä M. A. Castrén että Jeanette Snellman halusivat perustella rakaste-
tuilleen, mikseivät täyttäneet vuolaan tunteikkuuden ihannetta. Syyt olivat heidän
ulkopuolellaan, olosuhteissa ja ympäröineissä ihmisissä, eikä kyse ollut heidän omasta
haluttomuudestaan tai tunnekylmyydestään. Perustelujen selitysvoima oli kuiten-
kin sukupuolittunut. M. A. Castrénille lapsuuden puutteelliset lähisuhteet ja niiden
päälle kasautunut yksinäisyys ja koettelemukset olivat legitiimi selitys tunne-elämän
ja -ilmaisun vaikeuksille, joihin hän toivoi puolisonsa mukautuvan, ja mihin tämä
ilmaisi halukkuutta. Jeanette Snellmanin puolisolle tämän itseanalyysi ei riittänyt.
J. V. Snellmanin mielestä selitykset sisälsivät itsepetosta ja kyseessä oli nimenomaan
tahdon asia. Vaimon olisi tullut rauhoittaa hänen mielialojaan. J. V. Snellman itse
asiassa piti kirjallista ilmaisua epätodempana ja vaati suullisia todisteita vaimonsa
kiintymyksestä. Sekä Castrénien että Snellmanien parisuhteissa naisen tuli mukau-
tua ja hallita omia tuntojaan, milloin mies ei siihen omalta osaltaan pystynyt, jotta
pariskunta voisi olla onnellinen. Jeanette Snellmanin olisi pitänyt muuttaa itseään
ja toimintatapaansa vastatakseen kiivasluontoisen miehensä tarpeisiin. Natalia Ca-
strénin tuli hillitä itsensä ja turvata herkkää, haavoittunutta miestä ymmärtäväisessä
tunnesyleilyssä.

M. A. Castrénin ajatuskulut yhdistyvät laajempaan perhe-eetokseen, jossa mies
uhrautui yleisten asioiden edestä julkisella kentällä ja vaimo miehensä puolesta tämän
ymmärtäjänä ja tukijana sekä näin välillisesti isomman kokonaisuuden hyväksi. Nai-

och nu, nu vill jag, med Guds hjälp alltid vara din egen snälla goda Natalia. Usch, det är så ledsamt
att vara obeskedlig!”

¹¹⁷⁵ Snellman-analyysi perustuu omiin aiempiin tutkimuksiini, ks. Eiranen 2012, 116–117; Eiranen
2014a; Eiranen 2015, 86.

sen tehtävä oli kuunnella miehen murheita muttei raskauttaa tätä omillaan. Miehen mieliala oli naisen vastuulla. Dynamiikka on ristivedossa käsitykseen miehestä vahvempana osapuolena, johon hento nainen nojautui.¹¹⁷⁶ Vaikka M. A. Castrén pohti omia puutteitaan, yleisvireeksi jäi, että hän vaati kihlatultaan enemmän voimia ja uhrautumista. Miehen puutteiden ja vaatimusten syyksi ja oikeutukseksi nousivat kovat koetukset, jotka tämä oli käynyt läpi isänmaan asian edistämiseksi. Vaikka hän korosti avoimuutta ja vilpittömyyttä ja toivoi morsiamensakin avaavan sydämensä, hän samaan aikaan vaati tätä rajoittamaan omien negatiivisten tunteidensa ilmaisua vedoten omaan henkiseen heikkouteensa ja herkkyyteensä.

Vaikka tunteiden hallinnan käytännössä naisen tuli olla vahvempi osapuoli, ajatuksen logiikkaa voi hakea muista sukupuoliin liitetyistä, toisiaan täydentävistä piirteistä: naisen luonnon ajateltiin olevan taipuisa, miehen joustamaton. Tunteiden moderointi lempeydeksi oli tärkeää miehen miellyttämisen kannalta. Kotitaloudessa naisen oletettiin olevan päävastuussa sen jäsenten elämän emotionaalista ja henkisistä aspekteista. Sosiaaliset suhteet edellyttivät ihmistyötä, joka vaati taitoja ja energiaa. Kodin piirissä mies saattoi ilmaista tunteitaan omien sisäisten vaikutteidensa eikä julkisen elämän asettamien ulkoisten vaatimusten perusteella. Siellä hän sai lohtua ja saattoi toteuttaa sukupuolitettuja etuoikeuksiaan.¹¹⁷⁷ 1900-luvun lopun tunnetyötä koskevat huomiot avaavat myös sitä edellisen vuosisadan dynamiikkoja. Naisellisuuteen liitetään odotus omien tunteiden laittamisesta toisten palvelukseen eli mukautumisesta, ja naisen tekemässä emotionaalisessa työssä vihan ja aggression hallinta liittyi vaatimukseen ”olla mukava”. Kysymys on myös valta-asetelmista: korkeammasta statuksesta nauttivat ihmiset voivat odottaa, että muut ottavat heidän tunteensa huomioon ja pitävät niitä tärkeinä. Muiden resurssien puutteessa tunteet ja niiden hallinta saattoivat olla naiselle resurssi, jota hän tarjosi miehelle korvaukseksi materiaalisista eduista ja turvasta.¹¹⁷⁸ Sukupuolittuneen hierarkisessa asetelmassa naisen tuli harjoittaa suurempaa tunnekontrollia ja tehdä miestään tukevaa tunnetyötä.

¹¹⁷⁶ Elomaa 2006, 108–109; Häggman 1994, 193; Jalava 2005, 190–192, 196; Siltala 1999, 72, 78–79; Tosh 2007, 54.

¹¹⁷⁷ Davidoff 2013, 73; Häggman 1994, 187; Reddy 2001, 287–288; Sabatos 2007, 73; Shields 2002, 77; Tosh 2007, 54.

¹¹⁷⁸ Hochschild 2003, 163–166, 172. Ks. myös Tosh 2007, 54.

5.2.3 Ura jaettuna uhrausprojektina

Abstraktilla tasolla isänmaan asia ja konkreettisesti M. A. Castrénin tiedeura olivat hänen ja tulevan puolison Natalia Tengströmin yhteinen uhrausprojekti, jossa puolisoilla oli omat, sukupuolittuneet roolinsa. M. A. Castrén kertoi itseään miehenä, jolla oli ylevät ja epäitsekkäät tavoitteet. Hän tarvitsi kumppanikseen naisen, joka ymmärsi ja arvosti niitä.

Sinä tiedät, että myös minä olen asettanut päämäärän elämäntyölleni, ja että minä en petä tätä maalia mistään hinnasta tässä maailmassa, en edes Sinun onnesi tähden. Sinä olet sanonut minulle, että Sinä et vaadi sellaista uhrausta minun taholtani, että Sinä ennemmin kärsit kanssani pahimman, kuin pakotat minut pettämään tieteen ja isänmaan asian.¹¹⁷⁹

M. A. Castrén uskoi kihlattuaan tässäkin vielä enemmän, koska eno J. L. Runeberg oli sanonut tuntevansa hänessä ”naisen, joka miehessä ymmärtää arvostaa sitä tunnetta, joka vaatii häntä elämään ja kärsimään aatteen vuoksi.” M. A. Castrén oli ylpeä ja iloinen, että oli kihlatussaan löytänyt tällaisen naisen.¹¹⁸⁰ Romantiikan elämäнкäsitykseen niveltui ajatus tehtävän toteuttamisesta, mihin ajoivat sisäiset voimat.¹¹⁸¹ Aatteellisesti sitoutuneen naisen tuki auttoi uhrivalmistaa miestä täyttämään tehtävänsä, jonka aitoudesta ja oikeellisuudesta sen sisäinen alkuperä todisti.

Uhraus ja kärsimys ylevöittivät isänmaan asian ja todistivat toimijan pyyteettömyydestä. Eetos oli vahva kansallisissa ihanteissa.¹¹⁸² M. A. Castrénin kirjeissä toistui ajatus kärsimyksestä, surusta tai uhrauksesta onnen, ilon ja päämäärien ylevöittäjänä. Ne olivat jopa näiden positiivisten tunteiden aidon ja syvän kokemuksen edellytyksiä: ”[...] sillä onhan poloinen ihmisluonto sellaiseksi luotu, että suru on välttämätön ehto ilolle, että täytyy ensin luopua, jotta voi sen jälkeen täydessä mitassa nauttia autuudestaan.”¹¹⁸³ Heidän tuli olla valmiita käymään läpi vaikeita koitoksia, mikä

¹¹⁷⁹ M. A. Castrén – Natalia Tengström 17.–19.2.1850, SLSA 1185, GCSA, SLS, ”Du wet att äfven jag satt ett mål för mitt lifs verksamhet, och att jag ej sviker detta mål för något pris i werlden, icke ens för Din sällhet. Du har sagt mig att Du icke fordrar ett sådant offer ifrån min sida, att Du hellre lider med mig det värsta, än Du tvingar mig att förråda wetenskapens och fosterlandets sak.”

¹¹⁸⁰ M. A. Castrén – Natalia Tengström 17.–19.2.1850, SLSA 1185, GCSA, SLS, ”den qwinna, som hos mannen förstår akta den känsla, hvilken bjuder honom att lefwa och lida för en idé.” J. L. Runeberg ja J. V. Snellmanin ”suosituksista” ks. myös luku ”Idealisoitu kansallinen yhteys”.

¹¹⁸¹ Siltala 1999, 15.

¹¹⁸² Ks. esim. Jalava 2005, 177–178; Siltala 1999, 16, 31–32, 36, 40, 51–52; Vares 2005, 88, 92–95.

¹¹⁸³ M. A. Castrén – Natalia Tengström 8.3.1850, SLSA 1185, GCSA, SLS, ”[...] ty den arma mennisko-

oli kuitenkin luonnollista, sillä asioiden järjestys oli sellainen, että ”jokainen vakava pyrkimys vaatii jonkinlaisia uhrausta ja kieltäymystä”.¹¹⁸⁴ Jopa köyhyydellä ja parjauksen kohteena olemisella oli ylentävä vaikutus. M. A. Castrén maalaili elämänsä kauneimmiksi hetkiä, kun hän tällaisina aikoina oli istunut yöllisen lamppunsa ääressä ja ”työskennellyt parhaani mukaan toden ja oikean puolesta.” Tällöin hänen inspiraationsakin oli ollut suurin.¹¹⁸⁵ M. A. Castrén rakentui kerronnassaan pyyteettömäksi aatteen sankariksi, jonka kärsimykset ja köyhyys saivat kohottavan ja henkistä työtä ylevöittävän merkityksen. Sankari työskenteli kutsumuksesta eikä ollut varallisuuden ja itsekkäiden pyyteiden korruptoima. Uhrivalmius-kerronta vahvisti jaloja ihannekuvia minästä ja toisesta. Mutta köyhyyden ja puutteen sävyttämät tulevaisuudenkuvat eivät tunnu juhlitun tiedemiehen ja varakkaan professorintyttären liiton kynnyksellä välttämättä uskottavilta. Tietoisuus tulevan vaimon perheen varallisuudesta lienee tehnyt ylevyydestä helpompaa. Oli kuitenkin tärkeää luoda yhteistunne siitä, että he olivat ihmisiä, jotka tarpeen vaatiessa olisivat olleet siihen valmiita.

Suhteen alkuvaiheessa morsiamen uhrautumisvalmiudesta ja mielenkiinnosta miehen tieteellistä, isänmaallista työtä kohtaan haettiin varmuutta. Ensimmäinen, verraten pieni mutta konkreettinen emotionaalinen uhraus pariskunnalle oli M. A. Castrénin tutkimuksiin liittynyt matka Pietariin pian parin kihlautumisen jälkeen. Vaikka morsiamen jättäminen oli vaikeaa, omatunto ajoi häntä.

[...] toivon että Sinä niin kuin minä tyytyväisellä mielellä uhraat yksityisen ilosi suuremman päämäärän vuoksi, tieteen vaatimusten vuoksi. En ainoastaan toivo, minä tiedän, olen hartaasti vakuuttunut siitä, että Sinä olet valmis hyvin paljon suurempiin uhrauksiin kuin tämä [...] ¹¹⁸⁶

Keinot emotionaalisen uhrauksen hallintaan olivat sukupuolittuneet: morsian oli kotona läheistensä ympäröimänä mutta miehellä oli työssään vielä parempi johdin

naturen är ju så beskaffad sådan, att sorgen är ett nödvändigt wilkor för glädjen, att man först måste resignera, för att sedan kunna i fullt mått njuta af sin sällhet.”

¹¹⁸⁴ M. A. Castrén – Natalia Tengström 17.–19.2.1850, SLSA 1185, GCSA, SLS, ”hvarje allvarligt sträfvande kärfwer uppoffring och försakelse af ett eller annat slag.”

¹¹⁸⁵ M. A. Castrén – Natalia Tengström 5.3.1850, SLSA 1185, GCSA, SLS, ”arbetat efter min bästa förmåga för sanning och rätt.”

¹¹⁸⁶ M. A. Castrén – Natalia Tengström 17.–19.2.1850, SLSA 1185, GCSA, SLS, ”[...] så hoppas jag att Du liksom jag med förnöjdt sinne offrar Din enskildta glädje för ett större ändamål, för vetenskapens fordringar. Jag icke blott hoppas, jag wet, jag är innerligen öfvertygad derom, att Du är redo till wida större offer än detta [...]”.

levottomuudelleen. Tämä oli myös vakuuttunut, että eron tuska lievittyi tiedosta hänen toimiensa menestyksestä.¹¹⁸⁷ Toisaalta mies pohti tieteellisiä ura-asioitaan käsitelleen kirjeensä olevan kuiva ja tylsä, koska hän oli niin pitkään viipynyt tässä ”Sinulle epäkiinnostavassa osiossa”.¹¹⁸⁸ Vaikka kyseessä oli lyhyt ero, M. A. Castrén asetti uhrauksen suurempaan kontekstiin ja käsitteellisti tilanteen asettamalla vastakohtiksi yksityisen ilon ja korkean päämäärän, jota tiede edusti. Tapaus konkretisoi tärkeän periaatteen: henkilökohtainen oli uhrattava yleisen eteen. Oletus tiedeuran epäkiinnostavuudesta vaikuttaa pikemminkin konvention ajamalta kuin perustellulta sitä kautta, mitä mies tiesi morsiamensa persoonasta ja mielenkiinnonkohteista.

Natalia Tengström oli tietenkin kiinnostunut sulhasensa tieteellisistä asioista ja vaati perustelemaan, miksi tämä luonnehti niitä kuiviksi, tylsiksi ja hänelle epäkiinnostaviksi. Hän käänsi kysymyksen suhteen perusteisiin, keskinäiseen luottamukseen ja tunteisiin: ”Voitko Sinä todellakin uskoa niin, silloinhan Sinulla ei ole kovin hyvä käsitys minusta!” hän huudahti. Hän ei halunnut ajatella, että mies tarkoitti sitä täysin tosissaan, sillä se kyseenalaistaisi hänen tunteensa: jos piti jostakuta todella, oli kiinnostunut kaikkein pienimmästäkin, mikä koski tätä – ”[...] miten paljon enemmän sitten asiassa, jolla Sinulle on suuri painoarvo ja merkitys, ja olihan se mitä Sinä kirjoitit minulle täysin ymmärrettävää, eikä mitään samojedikieltä lainkaan.”¹¹⁸⁹ Natalia Tengström käytti tunnepuhetta mielenkiintonsa perustelemiseen, mutta ujutti väliin miehen samojeditutkimuksiin liittyvän sutkauksen.

Samoin hän vakuutti uhrautuvansa mielihalulla, vaikka ero olikin tuntunut vaikealta ja itkettänyt. Natalia Tengström tulkitsi miehen epäilleen häntä ja oli siitä hieman loukkaantunutkin:

Älä silti yhtään luule että olisin silmänräpäystäkään ihmetellyt tai ollut pahoillani siitä että Sinä jätit minut. Miten jokin sellainen olisi voinut tulla edes kysymykseen, miten olisinkaan voinut olla niin lapsellinen, niin Egoistinen että olisin edes voinut toivoa että Sinä minun takiani olisit laiminlyönyt jotakin, jonka jopa minun täytyy käsittää olevan

¹¹⁸⁷ M. A. Castrén – Natalia Tengström 27.2.1850, 8.3.1850, SL5A 1185, GCSA, SLS.

¹¹⁸⁸ M. A. Castrén – Natalia Tengström 27.2.1850, SL5A 1185, GCSA, SLS, ”för Dig ointressanta kapitel”.

¹¹⁸⁹ Natalia Tengström – M. A. Castrén 1.3.1850, SL5A 1185, GCSA, SLS, ”Kan Du verkligen tro det, då har Du ju ej så särdeles god tanke om mig!”, ”[...] huru mycket mera då i en sak, som för Dig är af så stor vikt och betydhet, och hvad Du skref till mig var ju alldeles begripligt, och ingen Samojediska alls.”

parasta ja oikein.¹¹⁹⁰

Vaikka uhraus aiheutti henkilökohtaista ikävää ja surua, siihen saattoi alistua ilolla, koska sen teki välttämättömäksi ja ylevöitti suurempi päämäärä. Hän vakuutti kiinnostustaan, ymmärrystään ja uhrivalmiuttaan tiedettä ja isänmaan asiaan kohtaan – sukupuolittuneesti rivien välissä lukee hieman tuskastuneesti ”vaikka olenkin nainen”.

Isänmaan asialle omistautuminen edellytti taloudellisia ja uraan liittyviä uhrauksia. M. A. Castrénilla olisi ollut näköpiirissä apulaisen paikka Pietarin tiedeakatemiassa, mutta hän kieltäytyi. Hän kirjoitti Natalia Tengströmille useissa kirjeissään yksityiskohtaisesti ja monipolvisesti aatteellisista perusteluistaan sekä tulevista, hieman mutkikkaista uranäkymistään. Pietarin tiedepiirien jäsenet yrittivät ylipuhua M. A. Castrénia asettumaan kaupunkiin, mutta tämä ei toki ollut luvannut mitään – ainoastaan kanssakäyminen sanskritisti Otto von Böhtlingkin kanssa olisi voinut houkutella Pietariin.¹¹⁹¹ Käsittelyn laajuus ja monipolvisuus viittaa siihen, että päätös ei ollut helppo ja houkutus oli ehkä suurempi kuin hän itse halusi myöntää. Kerronnasta syntyy vaikutelma, että hän halusi vakuuttaa paitsi kihlattunsa myös itsensä. Pitkälliset selostukset voi tulkita M. A. Castrénin haluiksi tehdä urastaan puolisoiden yhteinen asia ja sitouttaa Natalia Tengström tehtyihin päätöksiin ja niiden perusteluihin. Kehystämällä uhraukset ja päätökset jaetuiksi M. A. Castrén samalla loi ja vahvisti suhteen reunaehdoja.

Perusongelma oli, että uran kannalta edullinen Pietariin siirtyminen oli ristiriidassa kansallisen sitoutumisen kanssa. ”Pidän yhtenä korkeimmista velvollisuuksistani sitä, että en joidenkin ulkoisten etujen vuoksi petä tiedettäni ja isänmaatani”, M. A. Castrén kirjoitti. Hän ei olisi voinut kunnioittaa itseään, jos olisi toiminut näin. Päätöksestä saattaisi koitua huolta ja jopa köyhyyttä, mutta lohtuna oli tietoisuus, että se oli tehty isänmaan vuoksi. Kaikkia maailman aarteita arvokkaampi oli hyvä omatunto – ”vakuuttuneisuus että on viimeiseen hengenvetoon uskollisesti ja kunniallisesti kamppaillut saman, suuren päämäärän puolesta”.¹¹⁹² Omaan persoo-

¹¹⁹⁰ Natalia Tengström – M. A. Castrén 24.2.1850, SLSA 1185, GCSA, SLS, ”Tro dock ingalunda att jag ett ögoblick undrat eller warit ledsen öfver att Du lemnade mig. Huru skulle något sånt ens kunna komma i fråga, huru skulle jag wäl wara nog barnslig, nog Egoist för att ens kunna önska att Du för min skull hade underlätit något, som till och med jag måste inse wara det bästa och rättaste.”

¹¹⁹¹ M. A. Castrén – Natalia Tengström 22.2.1850, 27.2.1850, 3.3.1850, 5.3.1850, SLSA 1185, GCSA, SLS.

¹¹⁹² M. A. Castrén – Natalia Tengström 5.3.1850, SLSA 1185, GCSA, SLS, ”Jag håller det för en af

naan ja minäkuvaan liittyvien syiden lisäksi M. A. Castrén koki vastuuta nuoresta sukupolvesta.

Luultavasti ”luopumiseni” vaikuttaisi myös moraalisesti lannistavasti nuoriin, isänmaallisiin kirjallisuuden ystäviin, samoin kuin sen viholliset iloitsisivat nähdessään tämän kirjallisuuden edustajien myyvän itsensä vieraan palvelukseen.¹¹⁹³

Huonot esimerkit aiemmilta vuosilta lienevät vaikuttaneet M. A. Castrénin arvioon. Ylioppilaat reagoivat hyvin kriittisesti J. V. Snellmanin sittemmin toteutumattoomiin ja J. J. Nordströmin toteutuneisiin aikeisiin siirtyä Ruotsiin.¹¹⁹⁴ Merkittävän työn suomalais-ugrilaisten kielten tutkimuksen uranuurtajana tehnyt A. J. Sjögren toimi Pietarin tiedeakatemiassa, mutta hänet ajettiin sivuraiteille kansallisessa liikkeessä paljolti Snellmanin toimesta. Tiedeakatemia oli rahoittanut Sjögrenin laajan tutkimusmatkan 1824–1829, minkä jälkeen hänet oli nimitetty tiedeakatamian tutkijaksi. Tiedeakatemia rahoitti myös M. A. Castrénin tutkimusmatkoja, ja hän oli sen jäsen tammikuusta 1849 lukien.¹¹⁹⁵ Sjögrenin esimerkin seuraaminen olisi tässä mielessä ollut luontevaa. Suomalaisuuspiireissä vaatimus isänmaan asian edistäjien pysymisestä Suomen rajojen sisäpuolella oli kuitenkin varsin ehdoton. Olennaista oli nimenomaan asuin- ja toimintapaikka: venäläisen tiedeakatemian rahoitus kyllä kelpasi suomalaistutkijoille.

Natalia Tengströmin kanta oli selvä: kihlatun tulisi pysyä Suomessa. Kirjeessä johdantona aiheeseen olivat kiitokset: ”En voi olla nyt todella hartaan sydämellisesti kiittämättä Sinua siitä, että Sinä kieltäydyit siitä Adjunktuurista.” Hän rinnasti tilanteen heti professori Nordströmin tapaukseen.

Varmastihan se olisi, Sinulle, ollut suurempi arvo ja kunnia, voin ymmärtää, mutta Sinunhan olisi täytynyt muuttaa Pietariin, täytynyt luopua

mina högsta pligter att icke för någon yttre fördel förråda min wetenskap och mitt fosterland.”, ”öfvertygelsen att till sista andedräkten hafva troget och redligen kämpat för samma, stora mål”. Ks. myös 3.3.1850.

¹¹⁹³ M. A. Castrén – Natalia Tengström 3.3.1850, SLISA 1185, GCSA, SLS, ”Sannolikt skulle mitt ’affall’ också verka moraliskt nedslående på den unga, fosterländska litteraturens wänner, likasom åter dess fiender skulle fröjda sig att se representanterna för denna litteratur sälja sig i främmande tjänst.”

¹¹⁹⁴ Ks. tarkemmin luku ”Nuorukaisten asia osakunnissa”.

¹¹⁹⁵ Branch 2002; Salminen 2002. Branchin arvion mukaan Sjögren pystyi hyödyttämään kansallisuusliikettä asemallaan tiedeakatemiassa enemmän kuin siitä luopumalla.

Suomesta, kuten Professori Nordström! Ja varmasti Sinusta olisi, kuten nyt hänestä, sanottu että se oli anteeksiantamatonta, oman etunsa vuoksi, luopua omasta maastaan. Ja katso, se olisi ollut minulle todella vaikeaa”.¹¹⁹⁶

Sosiaalinen paine vaikutti monelta taholta:

Mitä Ylioppilaatkin olisivat sitten sanoneet, he jotka ovat aina pitäneet Sinua yhtenä Suomen ja Suomen kielen kiihkeimmistä Asianajajista, ja, mitähän lisäksi Snellman olisi arvellut, hän joka itse niin uhmakkaasti on pysynyt täällä, vaikka kaikki on käynyt häntä vastaan.¹¹⁹⁷

Natalia Tengström vetosi myös isäänsä: J. J. Tengströminkin mielestä M. A. Castrén oli toiminut aivan oikein ja niin kuin hänen piti. Kaiken lisäksi isä-Tengström oli vakuuttunut siitä, ettei M. A. Castrénia Suomessakaan jätettäisi vaille tointa. Natalia Tengströmin mielestä oli parempi olla professorina Helsingissä kuin ”vakituksena Valtioneuvoksena” Pietarissa. Hän ei uskonut, että M. A. Castrén olisi viihtynyt siellä, niin erossa ystävistä ja tuttavista. ”Suomihan on kuitenkin aina Suomi ja ”*Omaa maataan*” ei hylkää mielellään, ei ainakaan se, joka niin pitkään on työskennellyt ja uurastanut sen eteen”, hän päätti ja esitti vielä kiitoksensa.¹¹⁹⁸ Natalia Tengström vetosi kannassaan paitsi ylioppilaiden yleiseen mielipiteeseen myös J. V. Snellmanin ja oman isänsä auktoriteetteihin. Hän oli hyvin tietoinen aiempien vuosien vertailukohdista ja käytti niitä osoittaakseen M. A. Castrénille, miten mahdoton koko ajatus tämän asettumisesta Pietariin oli.

Aikalaisesityksissä on yleensä itsestään selvää, että nainen vaihtoi asuinpaikkaa tai isänmaata miehensä tarpeiden mukaan. J. V. Snellmanin tapauksessa puoliso Jeanette Snellman olisi ollut valmis seuraamaan miestänsä vaikka maailman ääriin.¹¹⁹⁹

¹¹⁹⁶ Natalia Tengström – M. A. Castrén 8.3.1850, SLSA 1185, GCSA, SLS, ”Hvad jag ändå ej kan underlåta att nu riktigt hjertinnerligen tacka Dig för, är att Du afsade Dig den der Adjunkten. Visst hade det väl, för Dig, varit större heder och ära, kan jag förstå, men Du hade ju då måstat flytta till Petersburg, måstat öfverge Finland, liksom Professor Nordström! Och säkert hade man då om Dig, liksom nu om honom, sagt att det var oförlåtligt, att för egna fördelar, öfverge sitt eget land. Och se, det hade kostat bra mycket på mig.”

¹¹⁹⁷ Natalia Tengström – M. A. Castrén 8.3.1850, SLSA 1185, GCSA, SLS, ”Hvad hade väl då Studenterna sagt, de som alltid ansett Dig som en af Finlands och Finskans ifrigaste Sakförare, och, hvad hade väl Snellman dertill menat, han som sjelf så trotsigt stadnat qvar här, huru allting gått honom emot.”

¹¹⁹⁸ Natalia Tengström – M. A. Castrén 8.3.1850, SLSA 1185, GCSA, SLS, ”fast Statsråd”, ”Finland är ju ändå alltid Finland och ’Oma maa’ öfverger man ej gerna, åtminstone inte den, som så länge arbetat och stretat därför.”

¹¹⁹⁹ Eiranen 2012, 92; Häggman 1994, 101.

Natalia Tengström sen sijaan ilmaisi mielipiteensä erittäin voimakkaasti etenkin ottaen huomioon naisilta tyypillisesti edellytetyn feminiinisen vaatimattoman ilmaisutavan. Hän pyrki verhoamaan kantansa miehen päätösvaltaa korostaneeseen kiitosten kaapuun muttei kovin uskottavasti. Hän kirjoitti Pietariin muuttamisesta johdonmukaisesti yksikön toisessa persoonassa, sinä-muodossa. Voi siis pohtia, antoiko Natalia Tengström tällä kielellisellä keinolla hienovaraisesti ymmärtää, että *hän* ei olisi muuttanut Pietariin. Joka tapauksessa käy selväksi, ettei hän olisi voinut hyväksyä ratkaisua. Siinä missä Natalia Tengströmin aatteellinen sitoutuminen ja uhrautuminen oli edellytys M. A. Castrénin rakkaudelle, olisi sulhasen ratkaisu asettua Pietariin rikkonut sen miehen olemusta vastaan, jota Natalia Tengström rakasti ja arvosti.

Uhraus oli tulevien puolisoitten yhteinen ja viimeisenä takeena oli luottamus Jumalaan.

Luopukaamme siksi hyvä Natalia ! arvostuksesta itseämme ja köyhää isänmaatamme kohtaan maallisesta mammonastamme, ja toivokaamme, että Hän joka huolehtii maan liljoista, pitää huolta myös meidän tulevaisuudestamme.¹²⁰⁰

Natalia Tengström ja M. A. Castrén uskoivat, että kunniallinen työ oikean ja toden puolesta tulitisiin palkitsemaan. Tulevaisuuden turvasi korkeimman johdatus.¹²⁰¹ Jos Jumala ja hegeliläinen kaitselmus tai maailmanhenki jossain määrin samaistuivat, voidaan ajatella, että henki palkitsisi itsensä tiedostusprosessiaan edistäneen isänmaallisen miehen.

Vaikka M. A. Castrén kirjoitti enimmäkseen ylevästi varallisuuden vähäpätöisyydestä, hän myönsi, että ihmisen onnellalle ja viihtymiselle oli etua kunnossa olevista raha-asioista.¹²⁰² Toimeentulon epävarmuudessa häntä eivät hämmästyttäneet pelkästään taloudelliset näkökohdat, vaan se loukkasi saavutuksistaan tietoisien miehen omanarvontuntoa. ”Tuntoani kuohuttaa, että minun täytyy kerjätä vieraalta leipääni, mutta mitä on tehtävissä? Sen mitan henkistä kykyä, jonka Jumala on suonut minulle, olen rehdisti käyttänyt tieteen hyväksi”, hän kirjoitti. Hän luotti enemmän tai myöhem-

¹²⁰⁰ M.A. Castrén – Natalia Tengström 3.3.1850, SLSA 1185, GCSA, SLS, ”Låt oss derföre goda Natalia ! af aktning för oss sjelfva och vårt fattiga fosterland afsäga oss våra jordiska egodelar, och hoppas, att Han som vårdar sig om liljorna på marken, äfven skall draga försorg om vår framtid.”

¹²⁰¹ M. A. Castrén – Natalia Tengström 3.3.1850, 5.3.1850, SLSA 1185, GCSA, SLS; Natalia Tengström – M. A. Castrén 8.3.1850, SLSA 1185, GCSA, SLS.

¹²⁰² M. A. Castrén – Natalia Tengström 8.3.1850, SLSA 1185, GCSA, SLS.

min saavansa tunnustusta edes sen verran, että ansaitsisi päivittäisen leipänsä mutta tiesi, että hänen täytyisi itse ajaa omaa asiaansa.¹²⁰³ Hän saattoi alistua siihen Venäjällä, mutta Suomessa se olisi ollut hänelle mahdotonta, sillä häntä harmitti erityisesti, ettei kotimaassa saanut ansaitsemaansa tunnustusta. Pietarin matkan aikana M. A. Castrén varmisti itselleen 700 hopearuplan tuen, millä hän arvioi elävän vuoden eteenpäin. Natalia Tengströmistä se oli oikein mukavaa, kaikki muuttui taas kerran hyväksi. Myös J. J. Tengström onnitteli valoisista näkymistä. Sittenmin M. A. Castrén sai tiedeakatemian kolmivuotisen ylimääräisen jäsenyyden, jonka aikana hän sai asua missä mieli.¹²⁰⁴

M. A. Castrén sai kuitenkin pian palkkionsa Suomessa: hänet nimitettiin keväällä 1851 ensimmäiseksi suomen kielen ja kirjallisuuden professoriksi. Professuuria oli yritetty perustaa useaan otteeseen ja virantäyttö oli herättänyt aiemminkin keskustelua. Aihe oli esillä Tengströmin piirin kirjeissä jo 1840-luvun lopulla. Professuuri oli kuitenkin heikompi kuin normaalisti: erottaminen oli helpompaa ja palkka puolet tavallisesta.¹²⁰⁵ Sulkunen linkittää professuurin yhtäältä venäläisen hallinnon suopeuteen sivistyneistön suomalaisuusharrastusta kohtaan ja toisaalta tavoitteeseen padota alempien kansanryhmien aktivoitumista. M. A. Castrén sai nimityskirjansa suoraan perintöruhtinas-kansleri Aleksanterilta, mikä oli Sulkusen mukaan oireellista. Kansalliset pyrkimykset rajattiin symbolisesti yliopiston piiriin ja kiinnitettiin riippuvaisiksi henkilöityneestä keisarivallasta.¹²⁰⁶

M. A. Castrénin professuurihakua varten työstämä väitöskirja oli koko Tengströmin perheen huomion kohteena. Latinankielinen työ käsitteli altailaisten kielten persoonasuffikseja. Natalia Tengström tiedotti sisarelleen miehen olevan kauhean ahkera mutta syksyn tullessa väsynyt ja kyllästynyt miltei valmiiseen väitöskirjaansa. Myös vanhemmat kirjoittivat aiheesta. M. A. Castrén raportoi kihlatulleen usein työn etenemisestä, muun muassa korrehtuuriarkkien läpikäymisestä ja painatussuunnitelmista. Hän tunnusti myös heikkoja hetkiä: suffiksien kanssa ei aina sujunut

¹²⁰³ M. A. Castrén – Natalia Tengström 27.2.1850, SLSA 1185, GCSA, SLS, ”Det är upprörande för min känsla att nödgas tigga främlingen om mitt bröd, men hvad står att göra? Det mått af andlig förmåga, som Gud beskärt mig, har jag redligen använt till wetenskapens fromma.”

¹²⁰⁴ M. A. Castrén – Natalia Tengström 27.2.1850, 3.3.1850, 5.3.1850, 8.3.1850, 12.3.1850, SLSA 1185, GCSA, SLS; Natalia Tengström – M. A. Castrén 8.3.1850, SLSA 1185, GCSA, SLS. Ks. myös Edlund 1878, 214; Tallgren 1913, 115.

¹²⁰⁵ Estlander 1928, 171; Häkkinen 2012, 111–112; Klinge 1989d, 494; Salminen 2002. Aiheesta Tengströmin kirjeenvaihdossa ks. J. J. Tengström – Robert Tengström 6.2.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; J. J. Tengström – Herman Kellgren 30.7.1847, 10.9.1847, Coll. 99.2, Kellgreniana, KK. Varteennotettavana vaihtoehtona pidetty Elias Lönnrot kieltäytyi hakemasta tehtävää.

¹²⁰⁶ Sulkunen 2004, 105–106.

hyvin. Natalia Tengström kiitteli tätä ahkeruudesta ja kehotti pysymään terveenä. M. A. Castrén sai käytännön apua kihlatultaan ja tämän perhepiiriltä. Erään aineiston hankkimisessa olivat apuna niin Paavo Tikkanen kuin Natalia ja J. J. Tengströmkkin. M. A. Castrénin kanssa professuurista kilpaili suomen kielen lehtori C. A. Gottlund. Tämän aikeet kirjoittaa väitöskirjansa suomeksi olivat esillä kihlaparin kirjeissä. Natalia Tengström arveli, etteivät suunnitelmat onnistuisi. Häkkisen arvion mukaan Gottlund pelasi itsensä ulos kielivalinnallaan.¹²⁰⁷ Kun M. A. Castrén nimitettiin professoriksi hän ja Natalia Tengström, nyt Castrén, olivat jo aviossa. Natalia Castrénille puolison nimitys professuuriin oli tähtihetki. ”Castrén oli tavallaan päivän sankari ja minä niin sanomattoman onnellinen!!” hän muisteli kolme vuotta myöhemmin ollessaan jo leski.¹²⁰⁸

5.3 Kansallinen leskeys

Nuorelle Natalia Castrénille puolison kuolema oli valtava tragedia, jonka käsittelyssä emotionaaliset ja aatteelliset merkitykset limittyivät toisiinsa. Selviytymiseen ja M. A. Castrénin muiston rakentamiseen linkittyivät sekä tieteellisen työn vaaliminen että oikeanlaisen kansallisen naiseuden ja lapsuuden rakentaminen. Hän purki ja käsitteli näitä teemoja erityisesti kirjeenvaihdossa sisarensa Sofi Kellgrenin kanssa, mutta tukeutui käytännön asioissa myös lankoonsa Herman Kellgreniin. 1850-luvun lopulla perhepiiri muodostui enää leskistä ja seuraavasta sukupolvesta, josta aikuisikään varttui vain kolme lasta. Akateemisuus säilyi perheen vahvana traditiona, mutta suomalaisuusasiassa tengströmiläinen painotus ajautui syrjään.

5.3.1 Pyhän Castrénin leski

M. A. Castrénin tuberkuloosi puhkesi uudelleen tammikuussa 1852, tällä kertaa palleassa ja suolistossa. Hän työskenteli ajoittain edelleen samojedikielioppinsa parissa, mutta se ei ehtinyt valmistua. Sairasvuoteellaan hän sai viimeistelyä Suomen kansan

¹²⁰⁷ M. A. Castrén – Natalia Tengström s.a. [kesä 1850?], 21.8.1850, s.a. [16.9.1850?], 19.9.1850, SLSA 1185, GCSA, SLS; Carolina Tengström – Sofi Kellgren 1.9.1850, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; Natalia Tengström – Sofi Kellgren 5.9.1850, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; Natalia Tengström – M. A. Castrén 17.9.1850, SLSA 1185, GCSA, SLS; J. J. Tengström – Sofi Kellgren 22.9.1850, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; Häkkinen 2012, 112; Salminen 2002.

¹²⁰⁸ Natalia Castrén – Sofi Kellgren 13.3.[1854], Coll. 99.3, Kellgreniana, KK, ”Castrén på sätt och vis var dagens hjelte och jag så utsägligt lycklig!!”.

mytologiaa käsittelevän käsikirjoituksen. Hän kuoli 7. toukokuuta 1852.¹²⁰⁹

M. A. Castrénin poismeno oli traaginen menetys koko perhepiirille mutta erityisesti vaimolle. Lagusten perheen äiti Hedde Maria Lagus kertoi pojalleen Wilhelm Lagukselle kesäkuussa, ettei hän ollut nähnyt ”Kruununhaan perheitä” M. A. Castrénin kuoleman jälkeen – ”he elävät vain surulle”.¹²¹⁰ Lagusten tietojen mukaan Natalia Castrén sai miehensä kuoltua rajun fyysisen kohtauksen. Hänellä oli kahden tunnin ajan hirveitä kouristuksia, joiden aikana neljän ihmisen täytyi pitää hänestä kiinni. Serkku Fanny Lagus pohti, mikseivät lääkärit ja läheiset olleet valmistaneeet Natalia Castrénia iskuun vaan antoivat hänen toivoa turhaan, vaikka sairautta oli alusta asti pidetty parantumattomana.¹²¹¹ Fanny Lagus haki selitystä rajulle kohtaukselle kuoleman yllätyksellisyydestä. Vaikka hän paikallisti syyn Natalia Castrénia ympäröineisiin henkilöihin, oli reaktio kuitenkin hämmentävä, ehkä jollakin tavalla jopa paheksuttava. Se oli konkreettinen merkki tunteiden hallinnan mahdottomuudesta.

Perheellisen aikuisen poismeno mullisti laajan sosiaalisen piirin elämää. Se koettiin usein dramaattisempana kuin pienen lapsen kuolema, sillä se oli yllättävämpi ja harvinaisempi.¹²¹² Tengströmin piirin kirjeissä puolison menettämistä pidettiin raskaampana koettelemuksena kuin pienokaisen. Toisen lapsensa kuoleman jälkeenkin Helene Tikkanen kirjoitti Eva Ingmanin poismenosta, että tämän puoliso säälitti vielä enemmän kuin he. Lasten kuoltua Tikkaset turvasivat siihen, että heillä oli vielä toisensa. Samoin Josephine Pipping, joka oli hiljattain menettänyt esikoisensa, vertasi vielä kaksi vuotta M. A. Castrénin kuoleman jälkeen Natalia Castrénia kohdanneen surun olevan paljon raskaampi kuin hänen omansa.¹²¹³

Sukupuolittuneesti miehen kuolema oli usein kovempi isku kuin naisen, sillä se saattoi johtaa taloudellisiin ja elämän puitteita koskeviin muutoksiin ja jopa vaikeuksiin. Aviomiehen menettäminen muutti konkreettisesti Natalia Castrénin elinolosuhteita ja sosiaalista asemaa. Hän muutti aviopuolisoiden yhteisestä kodista takaisin vanhempiensa luokse ja menetti itsenäisen emännän ja vaimon aseman. Kotitalouden pyörittäminen toi naiselle statusta ja mahdollisuuden käyttää organisointikykyä ja auktoriteettia palvelijoihin ja lapsiin.¹²¹⁴ Lapsuudenkotiin muuton jälkeen leskiäidin

¹²⁰⁹ Salminen 2002.

¹²¹⁰ Hedde Marie Lagus – Wilhelm Lagus 12.6.s.a.[1852], Lagus-suvun arkisto, Coll. 543.4, KK, ”Kronohags familjerna”, ”de lefva blott för sin sorg”. Ks. myös teoksessa Lagus 1936, 268.

¹²¹¹ Fanny Lagus till Castalia i Kontantinopel 11.5.1852, teoksessa Lagus 1936, 271.

¹²¹² Häggman 1994, 83.

¹²¹³ Helene Tikkanen – Sofi Kellgren 6.7.[1853], 2.9.1853, 19.3.1854, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; Josephine Pipping – Natalia Castrén 6.7.1854, SLSA 1185, GCSA, SLS.

¹²¹⁴ Davidoff 2013, 74; Häggman 1994, 83–85; Hedde Marie Lagus – Wilhelm Lagus 12.6.s.a.[1852],

ja tyttären roolien suhde oli jännitteinen. Hänen oli vaikea alistua vanhempiensa auktoriteetin alle, mikä aiheutti toisinaan mielipahaa. Perheen isällä oli viimekätinen päättävä valta käytännön asioissa, mikä vähintään rivien välissä kismitti tytärtä. Heillä oli myös näkemyseroja lastenkasvatuksessa. Natalia Castrénin mielestä isä oli aivan liian ankara, minkä hän arveli Sofi Kellgrenin muistavan vanhastaan. Hänestä se ei ollut oikea tapa lasten kanssa.¹²¹⁵

Nuori leski kaipasi ja sai lähipiiriltään huolenpitoa. Natalia Castrén toivoi aivan erityisesti ystävyyttä ja rakkautta. Hän iloitsi sisarensa Sofi Kellgrenin ja edesmenneen puolisonsa veljen Zachris Castrénin antamista lahjoista, jotka voi tulkita tunneobjekteiksi – hän kirjoitti ystävyyden ja hyvántahtoisuuden todisteista ja osoittamisesta. Ne tekivät poloiselle, sairaalle sydämelle hyvää ja saivat itkemään ilosta ja kiitollisuudesta. Helene Tikkanen raportoi Natalia Castrénin mielialoja Sofi Kellgrenille. Robert Castrénin hauskoilla nimipäivillä kesäkuussa 1853 hänelle oli tärkeintä, että Nattu-parka oli niin onnellinen poikansa ilosta. Maalla oleskelu teki sisarelle myös hyvää: kesän jälkeen tämä oli usein varsin hilpeä ja mukava.¹²¹⁶

Nykyisessä menetyksiä ja surua koskevassa teoretisoinnissa (*bereavement theory*) katsotaan, että mielen löytäminen kuolemasta on keskeistä uuden minän (*self*) rakentamiselle menetyksen jälkeen. Suurinta katkoksellisuutta aiheutuu, jos kuolemaa ei voida selittää mielekkäästi. Katrin Den Elzen on tutkinut nykypäivän nuorten naisleskien autobiografioita ja argumentoi, että nuorena puolison menetyks koetaan enenaikaiseksi ja elinkaaren vastaiseksi, ja se johtaa oman identiteetin menettämiseen ja identiteetin katkoksellisuuteen. Menetystä edeltävän ja sitä seuraavan minän välille syntyy ristiriita, jonka ratkaisemisessa ja koherenssin luomisessa kertomuksellinen minän uudelleen rakentaminen voi toimia välineenä.¹²¹⁷ Nykyteorioiden soveltamisessa 1800-luvulle on ilmeiset vaaransa, mutta Natalia Castrénin pohdinnoissa on monia piirteitä, jotka avautuvat Den Elzenin esittämien ajatusten kautta.

1800-luvun kulttuurisessa ymmärryksessä nöyrä alistuminen Jumalan tahtoon oli periaatteessa odotettu suhtautumistapa läheisen kuolemaan.¹²¹⁸ Alistuminen ei kui-

Lagus-suvun arkisto, Coll. 543.4, KK, myös teoksessa Lagus 1936, 268. Kodin menettämisestä leskeyden myötä ks. myös Josephine Pipping – Natalia Castrén 14.8.s.a. [1858], SLSA 1185, GCSA, SLS.

¹²¹⁵ Natalia Castrén – Sofi Kellgren 1.6.1853, 5.8.1853, 20.8.1853, 2.9.1853, 28.3.[1854], 12.4.1854, 22.8.1856, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK.

¹²¹⁶ Helene Tikkanen – Sofi Kellgren 13.6.1853, 2.9.1853, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; Natalia Castrén – Sofi Kellgren 15.7.1853, 6.10.1853, 26.12.1853, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK.

¹²¹⁷ Den Elzen 2017, 42–43, 45, 51.

¹²¹⁸ Häggman 1994, 81–84.

tenkaan kuvaa Natalia Castrénin välittömiä reaktioita tai ensimmäisten leskivuosien kirjepohdintoja.¹²¹⁹ Pikemminkin hän etsi niissä ulospääsyä puolison menetyksen tuottamasta muodottomasta ja käsittämättömästä murheesta, joka vei elämältä pohjan ja mielen. Hänen oli yritettävä rakentaa elämän mielekkyys ja merkitys uudelleen, eikä se löytynyt porvarillisen naisihanteen Jumalaan turvaavasta alistuvaisuudesta. Hän yritti kuroa umpeen menneen ja nykyisen minänsä ja elämänsä välistä katkosta.

Natalia Castrénin kirjeet 1850-luvun alkupuolella olivat murheellisia, jopa masentuneita. Perhepiiriä olivat kohdanneet monet surut. Pian M. A. Castrénin kuoleman jälkeen Tikkaset menettivät kaksi lasta puolen vuoden sisällä. Kerrottuaan toisen pojan kuolemasta Sofi Kellgrenille Natalia Castrén tunnusti, että oli oppinut epäilemään kaikkea eikä enää uskaltanut uskoa iloon ja onneen. Hän pelkäsi surua ja epäonnea ja ajatteli, että elämä oli aina valmis lyömään alas sen, mikä hänelle vielä oli kallista ja rakasta. ”Voi se on murheellinen kokemus ja kovaa että minun vuosillani on tullut näin pitkälle”, hän kirjoitti 22-vuotiaana, ”Hädin tuskin muistan enää millaista on olla iloinen ja sisälläni asuu alituinen levottomuus ja huoli.”¹²²⁰ Vuoden 1854 uudenvuodenpäivä sai hänet miettimään tulevaa, sillä silloin ihmiset usein tekivät suunnitelmia. Nuoren lesken pohdinnoista välittyi kuitenkin näköalattomuus. Hänen ainoa toiveensa oli saada pitää Robert-poika terveenä. Kaikella muulla oli vain vähäinen tai ei mitään merkitystä. Hän ei käsittänyt, mitä voisi itselleen toivoa. Terveyskin näyttäytyi samantekevänä, sairastelusta ei kärsisi kukaan muu kuin hän itse. Fyysinen vaiva saattoi olla jopa helpotus: ”[...] toisinaan jopa ajattelen, että ulkoinen kipu helpoimmin laimentaa sen surun, joka kalvaa sydämessä, ja joka alituisesti, alituisesti jäytää sisälläni.” Hän summasi: ”Elämäniloni on loppu, en enää voi olla iloinen [...]”.¹²²¹ Sosiaalinen kanssakäyminen rasitti ja konkretisoi henkisen tasapainon haurauden. Tuttu rouva oli visiittinsä aikana kiusannut häntä tungettelullaan ja tahdittomuudellaan siinä määrin, että tämän lähdön jälkeen hän puhkesi itkuun eikä jaksanut koko iltana kirjoittaa kirjeitä tai tehdä muutaakaan järkevää. Vastaavasti vierailuilla käyminen saattoi alkaa ahdistaa niin, että kyyneleet tulivat silmiin.¹²²²

¹²¹⁹ Vrt. Helene Tikkasen ristiveto ihanteiden ja omien tunteiden välillä lasten kuolemien jälkeen, luku ”Tikkaset: kansallinen perhe murheiden paineessa”.

¹²²⁰ Natalia Castrén – Sofi Kellgren 15.7.1853, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK, ”Ack det är en sorglig erfarenhet och hårdt att vid mina år ha kommit så långt. Jag minnes knappt mera huru det är att vara glad och inom mig bor en ständig oro och ängslan.”

¹²²¹ Natalia Castrén – Sofi Kellgren 1.1.1854, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK, ”[...] till och med tycker jag emellanåt att det yttre onda lättast blandar bort den sorg, som tär på hjertat, och som ständigt, ständigt gnagar derinne.”, ”Min lefnads glädje är slut, jag kan ej mera vara glad [...]”.

¹²²² Natalia Castrén – Sofi Kellgren 1.1.1854, 1.6.1853, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK.

Äänessä ollut Natalia Castrén oli hyvin erilainen, kuin ennen avioitumista kirjoitetuissa kirjeissä piirtynyt hahmo. Vallaton ”pikku Nattu” oli nyt raskasta murhetta kantava nuori leski ja pienen pojan äiti. Kolmantena hääpäivänään, lokakuussa 1853, Natalia Castrén kontrastoi menneen onnen ja nykyisen murheen.

Tänään on minun hääpäiväni; tänä päivänä kolme vuotta sitten seisoin alttarilla; miten onnellinen olinkaan silloin! Miten paljon ihanaa, hyvää ja iloista olenkaan sen jälkeen kokenut, mutta voi miten monta katkeraa, vaikeaa surua onkaan iskenyt sen jälkeen minun poloiseen sydämeeni. Olen jälleen haikeudella ja kiitollisuudella ajatellut noita aikoja, jolloin vielä olin niin sanomattoman onnellinen, ja olen hartaasti kiittänyt Jumalaa siitä, mutta silti, silti tuntuu niin tyhjältä ja autiolta minun poloisessa, kipeässä sydämessäni ja olen itkenyt monia katkeria kyyneliä.¹²²³

Mennyt onni kiinnittyi konkreettiseen ajallis-paikalliseen tilanteeseen, myös kehoillisesti: hetkeen alttarilla. Nykyisyyden kipu paikallistui sydämeen ja konkretisoitui kyynelissä. Aiemmin koetusta onnesta tuli olla kiitollinen mutta se ei lopulta kantanut. Katkos menneen ja nykyhetken välillä oli musertava.

Natalia Castrén idealisoi miestä ja aviosuhdetta. Menetys oli korvaamaton: sydämeen syntynyt tyhjyys ei voisi koskaan täyttyä. Mutta hän kiitti Jumalaa siitä, etteivät muistoja varjostaneet mitkään pilvet. Hän pohti olleensa oman lyhyen liittonsa aikana ”niin sanomattoman onnellinen”, että harva koki pisimmässäkään avioliitossa koko sen keston aikana yhtä paljon ”hyvää ja iloista”. Kenelläkään ei ehkä ollut ”niin monia isoja, kauniita, ihania ja iloisia muistoja”, joille elää kuin hänellä.¹²²⁴ Leski kuvasi lyhyttä onnen aikaa voimakkain sanoin, jotka asettivat varjoonsa muiden proosallisemmat suhteet. Idealisoivan kertomuksen rakentaminen oli selviytymiskeino: kun onni ei enää nykyhetkessä ollut mahdollinen, murheen keskellä saattoi lohduttautua sillä, että muistot olivat täydellisiä ja yleviä.

¹²²³ Natalia Castrén – Sofi Kellgren 31.10.1853, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK, ”Det är min bröllopsdag i dag; i dag för tre år sedan stod jag brud; huru lycklig var ja ej då! Huru mycket ljuft, godt och gladt har jag ej sedan dess upplefvat, men ack huru många bittra, svåra sorger ha ej ock sen dess drabbat mitt arma hjerta. Jag har åter i dag med vemod och tacksamhet tänkt mig tillbaka till de tider, då jag ännu var så utesägligt lycklig, och jag har af innersta tackat Gud derför, men ändå, ändå har det känts så tomt och ödsligt i mitt arma, sjuka hjerta och jag har gråtit många bittra tårar.”

¹²²⁴ Natalia Castrén – Sofi Kellgren 26.12.1853, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK, ”så utesägligt lycklig”, ”godt och gladt”, ”så många stora, sköna, ljufva och glada minnen”. Ks. myös 1.1.1854.

Nuori leski suri miestänsä mutta myös omaa menetettyä elämäänsä. Hän ajatteli, että se olisi ollut täysin erilainen, jos puoliso olisi saanut elää.

Ei päivääkään mene ohi että minulla ei tuhat kertaa olisi syytä ajatella: ”Jos Castrén olisi elänyt, tämä ei olisi näyttänyt tältä”, sitten minun [ei] olisi tarvinut mukautua siihen ja siihen, ja sitten olisin voinut olla mukana siinä tai siinä ja niin kuin muut iloita elämästä. Ja tiedätkö Sofi se kirvelee sydäntäni, ja joskus se jopa tuntuu joltakin en tiedä kateudelta vai miltä.¹²²⁵

Natalia Castrén muistutti sisarelleen, että tämä oli rikas, kun tällä oli rakkain ja paras ilonsa, puolisonsa, jäljellä. Hän itse oli rikas vain muistoissaan.¹²²⁶ Natalia Castrén tunnusti osattomaksi jäämisen tunteen ja kateuden niitä kohtaan, joilla elämä, ilo ja mahdollisuudet olivat vielä jäljellä.

Natalia Castrén etsi mieltä puolisonsa menetykselle kansallisesta aatteesta. Vaikka henkilökohtainen onni näyttäytyi mahdottomana, hän löysi merkityksellisyyttä miehensä muiston vaalimisesta ja isänmaallisesta, ylevästä leskeydestä.

[...] pystyn yhä kuten ennen iloitsemaan toisten onnesta, kaikesta siitä suuresta ja kauniista jota tapahtuu maailmassa ja ennen kaikkea meidän omassa, rakkaassa isänmaassamme. Enkä olisi sen arvoinen, että minua Castrénin vaimoksi kutsutaan jollen siihen pystyisi [...] ¹²²⁷

Isänmaallinen aate ja M. A. Castrénin muisto, tämän elämänura ja pyrkimykset, samaistuivat toisiinsa ja muodostivat ylevän kokonaisuuden, jolle Natalia Castrén tämän leskenä eli.

Liiton perusta oli laskettu yhteiselle sitoutumiselle ylevään, kansalliseen aatteeseen. Sekä keskinäinen side että suhde aatteeseen olivat vahvan emotionaalisia. Miehestä ja ylimaallisesta mutta menetetystä yhteisestä onnesta kirjoittaminen oli emotiivista

¹²²⁵ Natalia Castrén – Sofi Kellgren 26.12.1853, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK, ”Ej en dag går forbi att jag ej tusen gånger har skäl att tänka: ’Hade Castrén lefvat, hade det ej sett så hätt ut’, då hade jag behöft underkasta mig det och det, och då hade jag kunnat vara med om det eller det och liksom andra glädja mig åt lifvet. Och vet du Sofi det svider i hjertat, och emellanåt till och med kännas det något jag vet ej om afundsjuke eller hvad.”

¹²²⁶ Natalia Castrén – Sofi Kellgren 1.6.1853, 26.12.1853, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK.

¹²²⁷ Natalia Castrén – Sofi Kellgren 1.1.1854, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK, ”[...] jag kan ännu som förr glädja mig åt andras lycka, åt allt det stora och sköna som händer i världen och framför allt i vårt eget, kära fosterland. Och jag skulle ej vara värdig att kallas Castréns maka om jag ej det kunde [...]”. Ks. myös Eiranen 2015, 89–90.

kerrontaa, jossa oli toisteisuuden elementtejä. Tunteet ja rakkaussuhde säilyivät sen kautta läsnä nykyhetkessä. Itsen kertominen suhteessa edesmenneeseen puolisoon ja keskinäiseen tunnesiteeseen säilyttivät Natalia Castrénin aseman tämän vaimona nykyhetkessä. Samoin kuin fennomaanimiesten kohdalla kansakuntaa ja isänmaata kohtaan tunnettu rakkaus limittyi rakastettuun, myös Natalia Castrénille isänmaan asia symboloi edesmennyttä puolisoa ja tämän elämäntyötä. Aatteen ylistäminen oli välillinen tapa osoittaa rakkautta tätä kohtaan ja ikään kuin jatkaa suhdetta projisoiden tunteet isänmaahan. Miehen eksistenssi ja työ jatkuivat sen kautta. Näin leski pyrki säilyttämään omankin elämänsä mielekkyyden. Jos M. A. Castrénin ajama aate edistyi, hänen kuolemansa, jonka taustalla oli aatteellisesti motivoitu-neilla tutkimusmatkoilla saatu sairaus, ja sitä kautta lesken tuska, eivät olisi turhia ja käsittämättömiä.¹²²⁸

Natalia Castrén kirjoitti tyylikkäästi, vaikka aiheet olivat traagisia, eikä hän menettänyt kertomustensa hallintaa. Esimerkiksi Jeanette Snellman ja Sofia Koskinen viittasivat kirjoitustaitojensa puutteisiin ja olivat huolissaan, ymmärtäisikö puoliso heidän tuntojensa ilmaisu. Jeanette Snellmanin tunnepuhe oli paikoin tajunnanvirta-maista ja tekstinä viimeistelemätöntä. Tottumattomalle kirjoittajalle omien ajatusten ja tunteiden tekstuaalinen ilmaisu ja tulkinta pystyi avaamaan uusia näkökulmia omaan itseen ja läheisiin suhteisiin.¹²²⁹ Kirjallisesti lahjakkaalle ihmiselle oikean ilmaisun ja muodon etsiminen saattoi olla tapa käsitellä tunteita ja kokemuksia ja rakentaa niistä halutunlaisia. Yllättävä piirre Tengströmin sisarusten kirjeissä on, etteivät he useinkaan kommentoineet toistensa emotionaalisia purkauksia erityisen eksplisiittisesti tai ainakaan laajasti.

Miehensä kuoleman jälkeen Natalia Castrén kiinnitti elämänsä merkityksen heidän poikansa kansalliseen kasvatukseen. Esikoinen ja lopulta ainokainen oli nimetty edesmenneen enonsa tapaan Robertiksi ja kiinnitetty tegnströmiläiseen piiriin tiiviisti myös kummisuhteilla. Kummeina olivat isovanhemmat J. J. ja Carolina Tengström sekä äidin molemmat sisaret puolisoineen. Muista sukulaisista mukana olivat Natalia Castrénin tati Hedda Maria Lagus ja eno Fredrik Tengström. Kahdeksan sukuun kuuluneen kummin lisäksi muita kummeja oli neljä. Robert Castrén oli vain vajaan yhdeksän kuukauden ikäinen isänsä kuollessa.¹²³⁰

¹²²⁸ Ks. myös Eiranen 2015, 89–90. Fennomaanimiesten tunteiden limittymisestä ks. luku ”Idealisoitu kansallinen yhteys”.

¹²²⁹ Snellmanista Eiranen 2014a, 8–10; 2015, 84–87; Koskisesta Siltala 1999, 75.

¹²³⁰ Syntyneiden ja kastettujen luettelot 1851–1855 (augusti 1851), Helsingin ruotsalais-suomalaisen

Natalia Castrén pelkäsi pienen poikansa menettämistä ja oli alinomaa huolissaan tämän terveydestä. Huoli lapsen selviytymisestä varhaisten elinvuosien yli oli aiheellinen yhteiskuntaryhmään katsomatta. Natalia Castrénille se oli erityislaatuista, sillä hänellä ei ollut toivoa korvauksen, uuden lapsen, saamisesta. Pelon emotionaalista vahvuutta epäilemättä lisäsivät useat pienten lasten menetykset omassa lähipiirissä, etenkin Tikkasten perheessä. Alituinen pelko ei väistynyt silloinkaan, kun asiat olivat hyvin ja poika terveen punaposkinen. Natalia Castrén toisti mantran tai loitsun tavoin pyyntöjä Jumalalle, ettei menettäisi poikaansa ja että tämän hyvä vointi jatkuisi.¹²³¹ Siunaukset voi tulkita emotionaaliseksi toistoksi, jolla sekä sanoitettiin että hallittiin omia tunteita. Natalia Castrén satoi oman elämänsä arvon ja mielekkyyden lapseen. Hän eli ainoastaan poikaansa varten; kasvattaakseen tästä kunnollisen, hyvän ihmisen.¹²³² Kasvatustehtävä oli aatteellinen:

[...] jos vain saan pitää pienen Robertini elävien kirjoissa, niin aion varmasti opettaa hänet rakastamaan Suomea, ja ennen kaikkea ajattelemaan sen parasta. Ja jos onnistun tässä niin Sofi, sitten voin kyllä myös sanoa ettei minun elämäni ole ollut hedelmätöntä [...]¹²³³

Hän pohti, että pojan kautta hänellä oli jotain merkitystä maailmassa, jotain ”mille elää ja työskennellä”. Leski käytti pojan kasvattamisesta samaa ilmaisua (”verka för”) kuin edesmennyt puoliso oli käyttänyt omasta aatteellisesti työstään.¹²³⁴ Natalia Castrén kirjoitti kokevansa suurta vastuuta pojan kasvattamisesta menetetyn aviomiehen ja tämän muiston arvoiseksi. Pojan ollessa vasta parivuotias äiti näki tässä edesmenneen aviopuolison piirteitä. Isänmaallisesta kasvatustehtävästä kummunnut ilo oli kuitenkin helposti horjuvaa. Se kesti vain kunnes jokin häiriö taas raskaasti muistutti korvaamattomasta menetyksestä.¹²³⁵

seurakunnan arkisto, KA. Isän ja pojan syntymä- ja kuolinpäivät, ks. Landgrén 2002; Salminen 2002.

¹²³¹ Natalia Castrén – Sofi Kellgren 7.6.[1853], 15.7.1853, 19.7.1853, 20.8.1853, 2.9.1853, 20.4.1853 [po. 1854], 8.8.1856, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK. Lasten menetyksistä ks. Häggman 1994, 71–72, 82; Sulkunen 1995, 114. Tikkasten lapsista ks. luku ”Tikkaset: kansallinen perhe murheiden paineessa”.

¹²³² Natalia Castrén – Sofi Kellgren 7.6.[1853], Coll. 99.3, Kellgreniana, KK. Ks. myös 8.8.1856.

¹²³³ Natalia Castrén – Sofi Kellgren 1.1.1854, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK, ”[...] får jag blott behålla min lilla Robert vid lif, så visst skall jag lära honom att hålla Finland kärt, och att framför allt annat tänka på dess bästa. Och lyckas jag häri då Sofi, då kan ju och så jag säga att mitt lif icke varit fruktlöst [...]”.

¹²³⁴ Natalia Castrén – Sofi Kellgren 7.6.[1853], Coll. 99.3, Kellgreniana, KK, ”att lefva och verka för”.

¹²³⁵ Natalia Castrén – Sofi Kellgren 26.12.1853, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK.

Suomen kielen taito kuului Robert Castréninkin kansalliseen kasvatukseen. Ollessaan vajaa 3-vuotias hän matkusti äitinsä ja sukulaistensa kanssa Savoona. Helsinkiin jäänyt mummo Carolina Tengström maalaili mielikuvaa Robert Castrénista kuljeskelemassa suomalaisten leikkitovereiden seurassa. Hän pohti, mahtaisiko suomen kieli hieman tarttua poikaankin.¹²³⁶ 1860-luvun puolivälissä Natalia Castrén kirjoitti äidilleen lämpimästi ”rakastettavasta” Pöyhösestä, joka lienee ollut tuttu ylioppilas. Tämän kanssa pian 14-vuotias Robert Castrén kävi täysin suomenkielistä keskustelua, ja äidin mielestä poika näytti perin kiinnostuneelta ja tyytyväiseltä. Hän toivoi, että molemminpuolinen into jatkuisi.¹²³⁷

Sarah Ahmed esittää Freudiin viitaten rakkauden ja surun yhteyden olevan likeinen. Menetystä voidaan korvata omaksumalla menetetyn kohteen ominaisuuksia, ja surusta voi tulla rakkauden ilmaus.¹²³⁸ Natalia Castrén samaisti itseään edesmenneeseen puolisoaan omistautumalla kansalliselle aatteelle ja siihen linkittyneille arvoille. Näin suru oli puolison muiston palvelemista. Itseäänkin paremman kantajan puolison ominaisuuksille hän löysi pojastaan, joka näyttäytyi ikään kuin uutena Castrénina. Lapsen kautta leski saattoi säilyttää yhteyden edesmenneeseen mieheen ja nähdä tämän työn ja olemassaolon jatkuvan. Vaikka Natalia Castrénilla oli omia, aatteellisia aktiviteetteja, kuten kieliopintoja, hän kiinnitti naisellisen panoksensa arvon kykynsä toimia rakkaiden miesten taustalla ja tukena. Pojan kasvattaminen oli miehen muiston ja isänmaan asian palvelemista. Natalia Castrénin ajattelu mukaili perhe- ja sukupuoli-ihannetta, jossa nainen pääsi osalliseksi yleisten pyrkimysten edistämisestä miehensä ja lastensa kautta.

Natalia Castrén ei koskaan avioitunut uudelleen, vaikka oli leskeksi jäädessään vain 21-vuotias. Kyllin varakkaiden naisten kohdalla realistinen pelko lukuisista raskauksista ja synnytyksistä sekä henkilökohtaisen vapauden menetys saattoi houkutella lykkäämään avioitumista tai jäämään naimattomaksi, vaikka avioituminen merkitsikin sosiaalisen statuksen nousua. Isänsä ansiosta Natalia Castrénilla ei ollut taloudellisia huolia.¹²³⁹ Leskien kohdalla naidun naisen status oli jo saavutettu. Natalia Castrénin kirjeiden perusteella näyttää myös siltä, ettei hänen mielestään kukaan

¹²³⁶ Carolina Tengström – Natalia Castrén 29.7.1854, SLISA 1185, GCSA, SLS.

¹²³⁷ Natalia Castrén – Carolina Tengström Lördag morgon [1865], SLISA 1185, GCSA, SLS, ”älskvärd”. Natalia Castrén mainitsee Robertin käyneen kävelyllä Pöyhösen kanssa ja itse hän oli joutunut, tosin häpeäkseen, lainaamaan tältä muutaman kopeekan. Pöyhönen ei ole voinut olla valtavan etäällä sosiaalisessa hierarkiassa. Yliopistossa oli noihin aikoihin kirjoilla kaksi Pöyhöstä, ks. *Ylioppilasmatrikkeli 1853–1899*, Pöyhönen 18320, Pöyhönen 18092.

¹²³⁸ Ahmed 2018, 171.

¹²³⁹ Castrén 1949, 39; Davidoff 2013, 63–64.

voinut nousta samalle tasolle kuin edesmennyt puoliso.

Kansallisen naiseuden ja leskeyden muotoilussa Natalia Castrénin kirjeissä koreilu ("att vara grann") ja turhamaisuus ("fåfänga") näyttäytyivät paheksuttuina piirteinä. Ne olivat vastakuvan (*countertype*) elementtejä samaan tapaan kuin George Mosse on määritellyt käsitteen maskuliinisuuden tutkimuksessa: ne heijastivat kuperan peilin tavoin sosiaalisen normin kääntöpuolta.¹²⁴⁰ Minna Hanhivaarakin tulkitsee perheessä arvostetun vaatimattomuutta tärkeänä identiteetin osana.¹²⁴¹ Nouseva sivistyneistö käytti sukupuolta ja perhettä koskevia ideoita erottautumiseen vanhasta eliitistä ja tavallisesta kansasta sekä saadakseen lisää vaikutusvaltaa yhteiskunnassa. Hyveellisen ja vaatimattoman "uuden naisen" rakentaminen oli osa erontekoa. Hän oli aristokraattisen, pinnallisen ja turhamaisen naisen vastakohta. Tätä puhetapaa Suomessa edisti esimerkiksi J. V. Snellman. Hänen mielestään sukupuolten erilaistuminen oli positiivista ja sivistyksestä kertovaa kehitystä, mikä taas ei näkynyt kunnolla alemmissa luokissa. Keskisäädyn naisihanne kiinnittyi eritoten kotiin. Ylipäätään 1800-luvun länsimaissa porvarillisen, keskisäätöisen kulttuurin kotikeskeiset ihanteet levisivät sosiaalisesti sekä alas- että ylöspäin.¹²⁴²

Natalia Castrénille koreilun paheksuminen ja välttäminen oli edesmenneen puolison toiveiden todeksi elämistä, mikä koski niin häntä itseään kuin Robert-poikaa:

Castrén tapasi aina aiemmin, kun minä jonkin kerran halusin pyyntäytyä enemmän kuin tavallista, sanoa: "Koreilu ei sovi minun Vaimolleni" ja niin sanon nyt Pienokaiselleni: "Koreilu ei sovi Castrénin ja minun pienelle pojalle."¹²⁴³

Myös turhamaisuus näyttäytyi Castrén-puolisoiden kirjeissä ei-toivottuna ominaisuutena.¹²⁴⁴ M. A. Castrénille vaimon ulkonäkö ja olemus näyttää linkittyneen hänen

¹²⁴⁰ Ks. Mosse 1996, 12–13, 56. Mosse kirjoittaa ulkopuolisista ja stigmatisoiduista ryhmistä, kuten juutalaisista ja homoseksuaaleista, modernin miehisyiden vastakuvina ja jopa vihollisina. Tutkimassani Tengströmin sisarusten tapauksessa eronteko ei ole yhtä jyrkkää tai leimaavaa, vaan hienovaraisempaa erottautumista ja relationaalista minuuden ja oman viiteryhmän rakentamista.

¹²⁴¹ Hanhivaara 2009, 89–90.

¹²⁴² Guttormsson 2002, 264; Häggman 1994, 145, 221–224; Pulkkinen 2011, 51–52; Rantala 2013, 204–205; Tosh 2007, 4–5.

¹²⁴³ Natalia Castrén – Sofi Kellgren 1.1.1854, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK, "Castrén brukte förr alltid, då jag någångång fick lust att styra ut mig mer än vanligt, säga: 'Inte passar det sig för min Fru att vara grann', och så säger jag nu om Liten min: 'Inte passar det för Castréns och min lilla gosse att vara grann.'"

¹²⁴⁴ M. A. Castrén – Natalia Tengström 10/22.2.1850, SLA 1185, GCSA, SLS; Natalia Tengström – M. A. Castrén 26.2.1850, SLA 1185, GCSA, SLS.

omaan minuuteensa: ylevän kansallisen miehen vaimo ei voinut olla turhan koreilija. Koko perheen ulkoinen olemus viesti arvoja ja ylläpiti muiden oikeanlaista käsitystä heistä.

Sofi Kellgrenin ja Natalia Castrénin käsityskannat joutuivat hankaukseen, kun isosisko ihaili Pietarin hienosti puettuja lapsia ja innostui tekemään Robert Castrénille brodeerattuja rimpsoja housuihin. Kirjailu linkittyi ajan säätykohtaisesti eriytyneessä ompelukulttuurissa ylärhyihin ja edusti turhuutta, jopa hengettömyyttä. Natalia Castrén yritti toppuutella sisarensa intoa. Hän vetosi tälle aiheutuvaan vaivaan ja kertoi vitsikkäästi Robertista tulleen sellainen maalaispoika, että vaatekappaleet olisivat tälle liian koreita. Sofi Kellgren kuitenkin lähetti koristelemansa rimpsut joululahjaksi, ja Natalia Castrénin kiitokset sisaren hyväntahtoisuudesta olivat kohteliaisuuden vaatimasti vuolaat. Asia kuitenkin aiheutti nuorelle äidille runsaasti päänvaivaa, minkä tilannetta sivusta seurannut Helene Tikkanenkin oli huomannut.¹²⁴⁵ Natalia Castrén vannotti, ettei Sofi Kellgren saisi suunnitella lisää kirjailuja. Hän ei koskaan rohkenisi pukea poikaa niin koreasti, koska ei halunnut pyntätä ja tehdä tätä turhamaiseksi. Helsingissä ei ollut totuttu näkemään lapsia ”brodeerattuina päästä varpaisiin” toisin kuin ehkä Pietarissa. Hän vakuutti luottavansa, ettei sisko pahastuisi hänen rehellisyydestään.¹²⁴⁶ Lapsen korea ulkoasu välitti väärää arvoviestiä, ja lisäksi pietarilainen maku ja vaikutus oli tarpeeton ylilyönti, joka näyttäytyi pinnallisena ja jopa epäkansallisena. Selitysten ja kiitosten vuolauteen voi tulkita Natalia Castrénin omantunnon piston ja pyrkimyksen pehmentää sisaren kokemaa torjuntaa. Lahjasta kieltäytyminen oli hankalaa myös siksi, että se oli ristiriidassa naisihanteen pyyteettömyyden ja mukautuvaisuuden kanssa.

Kuitenkin ylilyövän koreuden ja siistin suloisuuden välinen ero näyttää olleen häilyvä. Natalia Castrén muun muassa iloitsi poikansa saamista kehuista ja kutsui itseään ironisesti turhamaiseksi äidiksi kertoen istuneensa puoli kolmeen yöllä ompelemassa pojalle ruudullista mekkoa Sofi Kellgrenin antaman neuvon mukaan. Myös lapsen somista italialaisista päähineistä hän kertoi innostuneena. Helene Tikkanen mukaan Natalia Castrén pynttäsi ja laittoi poikaansa hienoksi Kellgrenien vierailun alla. Myös lelujen piti olla täydessä kunnossa.¹²⁴⁷ Rajanvedot olivat hienovaraisia.

¹²⁴⁵ Sofi Kellgren – Natalia Castrén 3.7.[1853], 13.12.[1853], SLSA 1185, GCSA, SLS; Natalia Castrén – Sofi Kellgren 19.7.1853, 11.12.1853, 1.1.1854, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; Helene Tikkanen – Sofi Kellgren 15.1.1854, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK. Ompelusta, ks. Lappalainen 1999, 118–119.

¹²⁴⁶ Natalia Castrén – Sofi Kellgren 1.1.1854, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK, ”broderad från topp och till tä”. Ks. myös 26.12.1853.

¹²⁴⁷ Natalia Castrén – Sofi Kellgren 1.6.1853, s.a. [kesä 1853], 18.7.1856, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK;

Natalia Castrén toivoi Sofi Kellgrenin ostavan matkoiltaan Robertille päällystakin: ” [...] jos näet jotain erityisen somaa, ei pyntätyä. Tavallisen ja yksinkertaisen voin kyllä valmistaa täällä.”¹²⁴⁸

Lapsen ulkonäkö ja pukeminen manifestoi julkisesti äidin kasvatuksellisia tavoitteita ja arvostuksia. Natalia Castrénille tähän liittyi periaatteellisuutta, johon kietoutui kansallisia merkityksiä. Yksityiskohtainen keskustelu ja pohdinnat lasten pukemisesta, joka kuului kasvatukseen ja perheen ulkokuvaan, oli osa kansallista aatetta jokapäiväisessä olemisessä ja elämisessä alueella, jossa naisilla oli vaikutusvaltaa.

Natalia Castrénin mielikuvissa koreilevaa ja pinnallista naiseutta ruumiillisesti Castalia Lagus, joka oli Herman Kellgrenin kanssa professuurista kilpailleen serkku Wilhelm Laguksen vaimo, Helsingin vauraaseen keskiluokkaan kuuluneen kauppiaan tytär.¹²⁴⁹ Sofi Kellgrenkin pohti vaatteita ja kauppvoja kuvailtuaan anteeksi pyydellen, että sisko varmaan vertaisi häntä Castalia Lagukseen.¹²⁵⁰ Natalia Castrén kirjoitti serkun vaimosta erityisen kärkevästi juuri virkakisan ollessa käynnissä. Tässä yhdistyivät ylilyövä pukeutuminen ja käytös. Natalia Castrén selosti tämän koreita pukuja ja asusteita – silkkileninkejä, pitsejä, nauhoja – Sofi Kellgrenille ja ryyditti kuvaustaan alleviivauksin ja huutomerkkein. Hän kiinnitti tarkasti huomiota asujen yksityiskohtiin, vaikka esittikin ne paheksuvassa sävyssä. Castalia Laguksen tapa johtaa puhetta ja kiiruhtaa asiasta toiseen oli mykistänyt Tengströmit. Viisi vuotta nuorempi Natalia Castrén ihmetteli, miten joku saattoi niin nuorella iällä olla niin epämiellyttävä ja ylimielinen. Hän vakuutti, että usealla taholla oltiin samaa mieltä. Jopa reilun 2½ vuoden ikäinen Robert Castrén oli huvittavasti jäljitellyt Castalia Lagusta tämän vierailun jälkeen. Lasta ei toruttu, vaan Natalia Castrén kuvasi kaikkien purskahtaneen raikuvaan nauruun ja tehneen näin Robertin mielipiteelle täyttä oikeutta. Myös Wilhelm-serkun ulkonäkö herätti kummastusta, vaikka tämän käytös olikin ystävällistä. Natalia Castrén oli kohdannut serkun kadulla turkissa ja hatussa, parta leuan ja suun ympärillä. Tämä oli näyttänyt niin epätavalliselta ja ulkomaalaiselta, että hän oli hädin tuskin tunnistanut tätä.¹²⁵¹ Minuuden relationaalisuuden

Helene Tikkanen – Sofi Kellgren 15.1.1854, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK.

¹²⁴⁸ Natalia Castrén – Sofi Kellgren 5.8.1853, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK, ” [...] om du ser någon enkom nätt, icke utstörd. En vanlig och simpel kan jag nog fabricera här.”

¹²⁴⁹ Castalia Laguksen vanhemmat olivat kauppias Gustav Adolf Wickmann ja tämän vaimo Ulrika Fredrika Fahlström. Wickmannin tyttöjen kehuttiin olleen musikaalisia ja lahjakkaita, ja Castalia oli ilmeisesti erikoisen kaunis. Ks. Lagus 1936, 178, 181.

¹²⁵⁰ Sofi Kellgren – Natalia Castrén 3.5.1853, SLSA 1185, GCSA, SLS.

¹²⁵¹ Natalia Tengström – Sofi Kellgren 20.4.1853 [po. 1854], 8.5.1854, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK. Ks. myös Hanhivaara 2009, 89–90.

näkökulmasta Natalia Castrénin minuuks pönkittyi suhteessa ylenkatsottuun ja jopa epäkansalliseen vastakuvaan. Vaikkei omia, positiivisia piirteitä sanottu ääneen, ne olivat implisiittisesti läsnä rivien takaisina kääntöpuolina paheksutuille ominaisuuksille ja toimintatavoille. Siinä missä samaan sukupiiriin kuuluneiden Tengströmin ja Laguksen perheiden miehet kilpailivat tieteen kentällä, naiset tekivät toisiinsa eroa tyyllillisin keinoin.

Myöhemminkin, 1860-luvun puolella, Natalia Castrén valitteli nuorten naisten tyhjänpäiväisiä puheita asuista ja tansseista. Sukulaiset kuitenkin muistelivat, että sisarukset itse olivat olleet melko samanlaisia nuorempina. Äidin mukaan täti Fredrika Runeberg oli valittanut, ettei saanut kuulla järjen sanaa. ”Olisiko kuitenkin tyyli ollut eri? Häpeäisin jos voisin uskoa meidän olleen siinä määrin hupsuja”, Natalia Castrén pohti Sofi Kellgrenille. Hän oli huolissaan vierailulla olleen nuoren naisen tulevaisuudesta, kun tämän äiti johti puhetta pinnallisista teemoista. Nuoren tytön mielessä pyöri vain koreilu ja turhamaisuus – mutta mitä nuoruuden jälkeen olisi jäljellä.¹²⁵² Ramsay arvioi näiden kirjeisiin viitaten Natalia Castrénilla olleen vakava suhtautuminen korkeiden seurapiirien huveihin.¹²⁵³

Naisen ulkoinen olemus oli kaikesta huolimatta tärkeä, sillä se määrittä mahdollisuuksia avioliittomarkkinoilla. Kauneus oli kasvoja ja vartaloa laajempi käsite: sen tuli heijastua olemuksessa ja käytöksessä.¹²⁵⁴ Naiseuden positiivisissa luonnehdinnoissa Tengströmin sisarukset nojautuivat ajalle tyyppillisiin, keskisäätyisiin odotuksiin. Natalia Tengströmin nuoruuden kirjeissä hyviä puolia hänen ystävättärisiinsä olivat hauskuus, iloisuus, ystävällisyys, nokkeluus ja suloisuus. Sofi Kellgren yhtäältä paheksui miehensä sisaria, jotka olivat harhautuneet ulkoiseen, mutta arvioi itse paitsi tyttöjen luonnetta myös ulkonäköä. ”Suloinen” (”söt”) oli hyvä yleisominaisuus, joka näyttää viitanneen sekä ulkoiseen että sisäiseen. Viehättävyys (”behaglig”) oli hyvä, mutta kauneus (”vacker”) vielä parempi. Iloisuus oli myös yksi mittari. Carolina Tengströmin arvioissa teeskentelemättömyys ja viattomuus saattoivat korvata mitätöntä ulkonäköä.¹²⁵⁵

Turhamaisuudelle voitiin etsiä hyväksyttäviä perusteluja, ja säästäväisyys oli sille

¹²⁵² Natalia Tengström – Sofi Kellgren 3.3.1864, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK. Ks. myös 3.3.1850.

¹²⁵³ Ramsay 1993, 42.

¹²⁵⁴ Ollila 2000, 205–206.

¹²⁵⁵ Carolina Tengström, J. L. Runeberg & Sofi Tengström (arkistossa Sofi Tengströmltä) – Robert Tengström 8.1.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Natalia Tengström – Robert Tengström 23.10.1847, Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Natalia Tengström – M. A. Castrén 13.3.1850, SLISA 1185, GCSA, SLS; Sofi Kellgren – Natalia Castrén 3.7.1856, SLISA 1185, GCSA, SLS.

vastakkainen hyve. Helene Tikkanen pehmensi hattu- ja takkihankintojaan pienellä ironialla ja vetoamalla miespuolisten sukulaisten mielipiteisiin päivitellessään asiaa Sofi Kellgrenille. Ostoksia puolusti niiden kauneus, mutta hän ilmoitti myös täsmällisen hinnan. Hatun suhteen hän vetosi Herman Kellgreniin, jolla oli tapana sanoa, että jos todella piti jostain, ei pitänyt ajatella hintaa. Samalla hän kuitenkin suunnitteli säästävänsä käyttämällä siinä äidin promootiomyssystä saatuja kukkia. Takille lisäperusteluna oli oma heikko terveys ja aviomiehen puoltava mielipide.¹²⁵⁶ Pietarissa Sofi Kellgren nautti ”koreiden liikkeiden” näkemisestä ja selosti ostostensa laatua ja hintoja yksityiskohtaisesti Natalia Castrénille. Ikään kuin tärkeysjärjestystään painottaen hän kertoi nähneensä myös Eremitaasin. Jatkossa hän kuitenkin edelleen kuvasi pitkästi hankintojaan.¹²⁵⁷ Myöhemmin Sofi Kellgreniä suorastaan järkytti, kun sai jälkikäteen kuulla häntä ostoksissa neuvoneen rouvan olevan ”sellainen Nainen, joka ei ollenkaan ymmärrä arvostaa rahaa, vaan aina tekee ostoksensa koreimmissa, kalleimmissa liikkeissä.”¹²⁵⁸ Tengströmin sisarten pohdinnat voi lukea kansallisen naiseuden muovaamiseksi, neuvottelemiseksi ja todeksi elämiseksi. Helene Tikkasta ja Sofi Kellgreniä turhamaisuus silti myös houkutteli. Natalia Castrénin totisessa leskeydessä rajanvedot olivat selvempiä ja eksplisiittisemmin kytköksissä kansalliseen aatteeseen.

5.3.2 Yksityinen ja kansallinen muisto

Natalia Castrén ja edesmenneen miehen aatetoverit olivat aktiivisia tämän muiston vaalimisessa. Lesken henkilökohtainen surutyö limittyi M. A. Castrénin kansallisen muiston rakentamiseen. Sen resursseja ja elementtejä olivat miehen tieteellinen työ ja julkaisut, tästä kirjoitetut nekrologit sekä visuaaliset esitykset kuten maalaukset, valokuvat ja patsaat, joilla oli tunneobjektin luonne.

Suurmiehinä alettiin porvariston noustessa ihailla poikkeuksellisia lahjakkuuksia perinteisen aristokratian ja upseeriston sijaan. Ylistämällä edesmenneitä miehiä – suuruus oli tietenkin sukupuolittunutta – kehoitettiin jäljittelemään näiden toimin-

¹²⁵⁶ Helene Tikkanen – Sofi Kellgren 13.6.1853, Lördag afton. Den 19. [11.1853], Coll. 99.3, Kellgreniana, KK.

¹²⁵⁷ Sofi Kellgren – Natalia Castrén 3.5.1853, SLSA 1185, GCSA, SLS. Ks. myös 3.7.[1853], 28.8.[1853], 29.7.1854.

¹²⁵⁸ Sofi Kellgren – Natalia Castrén 12.12.[1853], SLSA 1185, GCSA, SLS, ”[...] hör till det slags Fruntimmer, som alls ej förstår att värdera pengar, utan alltid gör sina uppköp i de grannastens, dyraste magasinerna.”

taa ja kiinnitettiin huomio heitä ylistäneen tahon ajatuksiin. Esimerkilliset miehet symboloivat kollektiivia, jonka edustajina he toimivat. Tällaiset motiivit liittyivät esimerkiksi valtiollisten hautajaisten järjestämiseen ja hautamonumenttien hankintaan. Suurmiesten rakentamista on hyödynnetty sekä oman, uuden asian nostamisessa että vanhojen valta-asetelmien puolustamisessa. Ranskan vallankumouksellisille esimerkillisillä miehillä oli ikoninen funktio: he konkretisoivat abstraktia järjestelmää, jolla ei ollut selkeitä historiallisia juuria. 1800-luvun alun Britannian ja Ranskan valtiollisissa hautajaisissa sankarien ylistäminen on puolestaan tulkittu eliitin keinoksi puolustaa omaa valtaansa ja itseään. Ne pitivät yllä eliitin roolia historian kertojina. Suurmieskulttien luominen oli 1800-luvun eurooppalaisille kansallisille liikkeille tyypillistä. Selkeiden symbolien, kuten lippujen ja juhlapäivien, kautta kansakuntaan oli helpompi samaistua. Suomalaisiksi suurmiehiksi rakennettiin muun muassa H. G. Porthania, Elias Lönnrotia ja J. V. Snellmania.¹²⁵⁹ Kansalliset symbolit, konkreettiset tai jostakusta luodut hahmot, voidaan ymmärtää tunneobjekteiksi, joita käytetään emotionaalisen yhteisön, kuten kansakunnan, rakentamisessa.¹²⁶⁰ Nouseva suomalaisliike rakensi aktiivisesti omia suurmiehiään, joiden avulla luotiin omaa asemaa sekä rakennettiin ja otettiin haltuun kansallista kertomusta.

M. A. Castrénin perinnön muotoutumisen kannalta keskeisiä olivat häneltä jääneet mittavat tieteelliset kokoelmat. Viimeinen hänen itsensä koostama teos oli *Föreläsningar i Finsk mytologi*, joka perustui syksyllä 1851 pidettyyn luentosarjaan sekä seuraavaa kevättä varten valmisteltuihin luentoaineistoihin. Kevätlukukaudella 1852 hän oli jo niin sairas, ettei pystynyt poistumaan kotoaan. Hän viimeisteli käsikirjoituksen kuolinvuoteellaan. Mieheensä sairastaessa Natalia Castrén nähtävästi auttoi häntä tieteellisen työn jatkamisessa ja kirjeenvaihdossa. Pietarin tiedeakatemia alkoi julkaista M. A. Castrénin kokoelmia postuumisti heti tämän kuoleman jälkeen. Kymmenen vuoden aikana ilmestyi 12 saksankielistä julkaisua sarjassa *Nordische Reisen und Forschungen von Dr. M. Alexander Castrén*. Se sisälsi matkakuvauksia ja -kirjeitä sekä tutkimuksia kansanrunoudesta ja kansa- ja kielitieteestä. M. A. Castrénin pääteos *Grammatik der samojedischen Sprachen* julkaistiin vuonna 1854 Anton Schiefnerin toimittamana. Vuosina 1852–1870 ilmestyi ruotsiksi kuusiosainen sarja *Nordiska resor*

¹²⁵⁹ Bouwers 2010, 73–74, 80, 101–102; Ollila 2014; Sulkunen 2016. Lipusta ryhmäidentiteetille keskeisenä, tunnelatautuneena symbolina Suomessa, ks. Tepora 2011.

¹²⁶⁰ Barbara Rosenweinin mukaan emotionaaliset yhteisöt voivat muodostua jonkun karismaattisen hahmon muiston ympärille. Tällöin henkilöä koskevat myytit ovat tärkeämpiä kuin hänen tuottamansa tekstit. Ks. Rosenwein 2010, 13.

och forskningar. Niitä toimittivat C. G. Borg ja B. O. Schauman.¹²⁶¹ Perhepiiri oli välillisesti osallisena siten, että monet teokset painettiin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran eli lankomiesten Tikkasen ja Kellgrenin kirjapainossa.¹²⁶²

Miehisessä tiedemaailmassa Natalia Castrénilla ei ollut suoraa pääsyä miehensä tieteellisen jäämistön julkaisu- ja vaalimistyöhön Pietarissa, vaan hänen täytyi käyttää lankoaan Herman Kellgreniä välikätenä. Hän oli Kellgreneihin tiiviisti yhteydessä näiden asuessa Pietarissa ja Leipzigissa vuosina 1853–1854. Leski kyseli jatkuvasti puolisonsa töiden toimittamisen ja julkaisemisen etenemisestä ja vastaavasti kiitteli saamistaan tiedoista. Yhteydenpito oli sukupuolittunutta: Natalia Castrén oli kirjeenvaihdossa Sofi Kellgrenin kanssa. Yleensä hän välitti pyyntönsä langolleen mutta sai tietoja myös sisareltaan.¹²⁶³ Herman Kellgren kirjoitti myös suoraan Natalia Castrénille. Leski näyttää pelänneen, että hän jäisi syrjään miespuolisten tutkijoiden ja heidän insituutiodensa välisessä kanssakäymisessä ja halusi lankonsa verkostojen kautta varmistua olevansa ajantasalla. Toukokuussa 1853 Herman Kellgren lähetti yhteenvedon M. A. Castrénin tieteellisen työn järjestämisen ja julkaisemisen senhetkisestä vaiheesta. Hän ei ollut varma, oliko käly jo saanut tietää täysin kaiken. Herman Kellgren oli erityisesti pyytänyt, että jatkossa kirjoitettaisiin suoraan Natalia Castrénille. Lanko selosti julkaisutyön organisointia yksityiskohtaisesti: käsikirjoitusten jakautumista julkaisukomitean jäsenten Schiefnerin, Böthlingin ja Sjögrenin kesken sekä samojedikieliopin osioiden, kuten sanaston, ääniopin ja kieliopin, edistymistä.¹²⁶⁴ Herman Kellgren näki vaivaa osallistaakseen Natalia Castrénia julkaisuprosessiin, josta tämä oli yksityiskohtaisen kiinnostunut, nähtävästi myös tieteellisesti.

Natalia Castrén halusi edesmenneen puolison saavan työstään kaiken mahdollisen kunnian. Hän oli tarkka siitä, miten käsikirjoituksia julkaisukuntoon valmistaneiden panos ilmaistiin nimiölehdellä. Esimerkiksi muotoilu ”työstämä” (”bearbetade af”) ärsytti häntä. Hän pyrki hankkimaan miehelleen tunnustusta postuumisti ja yritti edistää, jälleen lankonsa Herman Kellgrenin kautta, arvostetun Demidovin palkinnon myöntämistä samojedikieliopille. M. A. Castrén oli jo alkuvuodesta 1850

¹²⁶¹ Ahola & Lukin 2016, 11, 14; Sainio 2003; Salminen 2002; Snellman, M. A. Castréns lefnadsteckning (*Nordiska resor och forskningar*, VI bandet), teoksessa Snellman 1998, SA XII, 56. Lisäksi Castrénin jäämistöä on julkaissut mm. Toivo Lehtisalo vuosina 1940 ja 1960. Julkaisematonta aineistoa on edelleenkin jäljellä.

¹²⁶² Ks. esim. Castrén 1853, 1855.

¹²⁶³ Ks. esim. Natalia Castrén – Sofi Kellgren 1.6.1853, 8.10.1853, 11.12.[1853], 8.5.1854, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; Sofi Kellgren – Natalia Castrén 12.12.[1853], SLSA 1185, GCSA, SLS.

¹²⁶⁴ Herman Kellgren – Natalia Castrén 4.5.1853, SLSA 1185, GCSA, SLS. Ks. myös 16.8.1853, 9.5.1854.

toivonut saavansa sen kieliopin valmistuttua, joten leski pyrki jatkamaan tämän omaa suunnitelmaa. Miehen teoksia julkaistaessa leski huomioitiin vaihtelevasti. Saksassa ilmestyneestä ”matkojen” ensimmäisestä osasta hän oli jo itse hankkimassa sisarensa kautta yhtä kappaletta, kun näytti, ettei kustantaja sellaista soisi. Herman Kellgrenin ehdotuksesta julkaisija kuitenkin lahjoitti sellaisen, mutta mitään korvauksia ei kirjakauppatoiminnan kehnoon tilaan vedoten maksettu. Sen sijaan Schiefnerin toimittamaa ”mytologian” saksannosta leskelle oli luvattu peräti 50 kappaletta.¹²⁶⁵

M. A. Castrénin muisto oli laajennetun sisaruspiirin yhteinen, mikä näkyy käytännön toiminnan lisäksi kirjeiden kerronnoissa. Herman Kellgren sitoi heidät muiston vaalijoiksi: muutamalla rivillä mainittiin niin Natalia Castrénin, Sofi Kellgrenin kuin Paavo Tikkasen osallisuus tärkeän muotokuvan jäljittämisessä, mikä oli ”meidän sydäntämme niin lähellä oleva asia”.¹²⁶⁶ Herman Kellgren korosti yhteyttään Castrén-puolisoihin ja ylistämäänsä M. A. Castrénin tieteelliseen perintöön. Hän samaistui lesken asiaan kirjoittamalla ”meidän rakastetun Castrénimme elämäntyöstä”.¹²⁶⁷ Tunnevoimalla läheistetyn M. A. Castrénin tieteellinen työ laajeni koko perhepiirin henkiseksi omaisuudeksi. Herman Kellgrenin kannalta Natalia Castrénin apuna toimiminen lisäsi hänen osallisuuttaan tämän puolison tieteellisistä ja kansallisista saavutuksista, mikä lienee ollut sekä uraan että aatteeseen liittyvien pyrkimysten kannalta edullista.

Natalia Castrén oli myös konkreettisesti mukana puolisonsa töiden julkaisussa, mihin kiinnittyi niiden tunneobjektiluonne. M. A. Castrénin teosten ilmestyminen oli hänelle rakasta ja teki sydämelle hyvää. Hän kirjoitti miehistä, C. G. Borgista ja B. O. Schaumanista, julkaisijoina ja toimittajina, mutta suunnitelmat olivat esillä me-muodossakin. ”Ensi syksynä aiomme saada ulos etnologiset luennot ja ne Castrénin keräämät sadut yhdessä vihossa [...]”, leski suunnitteli syksyllä 1853. C. G. Borgista Natalia Castrén löysi keskustelukumppanin, jonka kanssa häntä yhdisti edesmenneen henkilökohtainen kaipaus sekä motivaatio tämän töiden julkaisuun. Leski

¹²⁶⁵ M. A. Castrén – Natalia Tengström 8.3.1850, SLSA 1185, GCSA, SLS; Herman Kellgren – Natalia Castrén 16.8.1853, 9.5.1854, SLSA 1185, GCSA, SLS; Sofi Kellgren – Natalia Castrén 28.8.[1853], 12.12.[1853], Den 7de, om aftonen s.a., SLSA 1185, GCSA, SLS; Natalia Castrén – Sofi Kellgren 13.3.[1854], 2.9.1853, 9.11.1853, 8.5.1854, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK. Ks. myös Salminen 2002. M. A. Castrén oli jo vuonna 1844 saanut puolet Demidovin palkinnosta komin kieliopistaan *Elementa grammatices Syrjaenae*.

¹²⁶⁶ Herman Kellgren – Natalia Castrén 16.8.1853, SLSA 1185, GCSA, SLS, ”våra hjerta så nära liggande angelägenhet”.

¹²⁶⁷ Herman Kellgren – Natalia Castrén 4.5.1853, SLSA 1185, GCSA, SLS, ”vår älskade Castréns lefnadsarbete”.

otti tehtäväkseen julkaisujen, Castrénin ”matkojen” toisen osan sekä etnologisten luentojen ja satukokoelmien, puhtaaksikirjoittamisen. Tehtävään limittyi Natalia Castrénin puolisoaan kohtaan tuntema kiintymys: ”Se on minulle rakas vaiva, rakain työ jonka olen voinut saada.” Hän kertoi Sofi Kellgrenille, että hänellä olisi paljon työtä, ja kontrastoi puhtaaksikirjoittamisen naisellisiin tehtäviin, ystävälle luvattujen peitonrimpsujen valmistamiseen, mikä saisi nyt jäädä. Siskokin sai tyytyä yölliseen kirjeeseen; päivisin hän kirjoitti puhtaaksi.¹²⁶⁸ Tässä näkyy 1800-luvun naisille tyypillinen ristiveto naisellisten tehtävien ja kirjallisten aktiviteettien välillä. Oppineiden naisten suhtautuminen käsitöihin oli usein väheksyvä.¹²⁶⁹ Kirjoitustyö sitoi Natalia Castrénin yhteen edesmenneen puolison ja heidän jaettujen, aatteellisten tavoitteidensa kanssa.

1800-luvulla ja vielä seuraavallakin vuosisadalla naiset saattoivat monin tavoin toimia miespuolisten perheenjäsenten avustajina tutkimustyössä esimerkiksi tekstin kopioimisessa ja lukemisessa, muistiinpanojen laatijoina ja jopa haamukirjoittajina.¹²⁷⁰ 1900-luvun vaihteen jälkeisessä, tiiviissä tutkimuksellisessa kumppanuudessa vaimon rooli edesmenneen miehen tuotannon postuumissa julkaisutyössä saattoi olla merkittävä, kuten Hanna Elomaa osoittaa Emmy ja Oskar Hultmanin kohdalla. Näin miehen elämäntyöstä tuli naisen oma.¹²⁷¹ Tavoite oli periaatteessa sama myös Natalia Castrénin kohdalla.

Natalia Castrén keräsi puolisostaan kirjoitettuja nekrologeja, mikä oli yhtäältä osa puolison muiston vaalimista ja rakentamista, toisaalta sen kontrollointia ja puolustamista. Nekin olivat eräänlaisia tunneobjekteja, joita hän hankki eritoten poikaansa varten: ”Niistä hän oppii käsittämään mikä hänen isänsä on ollut, mitä hän, minä ja koko maa hänen poismenonsa myötä on menettänyt.”¹²⁷² Kellgrenit auttoivat ulkomailla ilmestyneiden artikkeleiden keräämisessä.¹²⁷³ Edesmenneen voi

¹²⁶⁸ Natalia Castrén – Sofi Kellgren 1.6.1853, 18.10.1853, ”I nästa höst tänka vi få ut etnologiska föreläsningarna och de af Castrén samlade sagorna i ett häfte [...]”, 31.10.1853, ”Det är mig ett kärt besvär, det kåraste arbete jag kunnat få.”, 20.3.1854, 2.4.1854, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK. Ks. myös Sofi Kellgren – Natalia Castrén Den 7de, om aftonen s.a., SLISA 1185, GCSA, SLS.

¹²⁶⁹ Kotioja 2018, 44–45; Ollila 2000, 47.

¹²⁷⁰ Katainen & al. 2005, 23.

¹²⁷¹ Elomaa 2006, 109, 120. Naisesta miehen ammatillisena apuna ks. myös Sulkunen 1995, 48–49. Pariskuntien yhteistyöstä tieteessä ja politiikassa 1900-luvun alkupuoliskolla ks. Berg, Florin & Wisselgren 2011.

¹²⁷² Natalia Castrén – Sofi Kellgren 6.11.1853, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK, ”Det är ur dem han skall lära sig att inse hvad hans fader varit, hvad han, jag och hela landet genom hans bortgång förlorat.” Ks. myös 18.10.1853.

¹²⁷³ Ks. esim. Natalia Castrén – Sofi Kellgren 18.10.1853, 9.11.1853, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK.

tulkita olleen nekrologeissa miespuolisten kirjoittajien ”armoilla”. A. J. Sjögrenin kirjoittamasta tekstistä leski oli tuohtuneen huvittunut luettuaan *Finland Allmänna Tidningissä* ilmestyneen otteen ja kommentoi sitä Sofi Kellgrenille nokkelan purevasti: ”Sjögren-parka” oli ehkä luullut tehtävänä olleen kirjoittaa biografia itsestään eikä M. A. Castrénista. Natalia Castrén lainasi muun muassa kohtaa, jossa Sjögren luonnehti olleensa ”päävaikutin” M. A. Castrénin maineelle ja tämän tuottamalle tieteelliselle hyödyille. Natalia Castrén ei tiennyt, pitäisikö itkeä vai nauraa. Oman mielipiteensä tueksi hän esitti J. J. Tengströmin arvion: tämän mielestä kyseessä oli ”kaiken hävyttömyyden huippu”. Natalia Castrén oli kuitenkin tarkka, että kipakat arviot jäisivät perhepiiriin, sillä hän ei halunnut Sjögrenistä vihamiestä. Hän ei aikonut jäädä toimeettomaksi vaan suunnitteli vastavetoa. Ajan sukupuoliroolien saneleman strategiansa mukaisesti hän pyrki haluamaansa lopputulokseen välittäjämiesten kautta: joku sopiva tuttava, mieluiten August Schauman, saisi hieman antaa Sjögrenille sormille jossakin sanomalehdessä.¹²⁷⁴ Päästyään lukemaan pidemmän version tekstistä Natalia Castrén oli kuitenkin valmis merkittävästi lieventämään purevia kommenttejaan. Sjögrenin itsekehut olivat edelleen ylettömiä, mutta ajallaan hän teki myös M. A. Castrénille oikeutta.¹²⁷⁵

Ristiveto naispuolisen lesken ja miespuolisten ystävien kontrollin ja tietojen välillä kärjistyi Sjögrenin tekstin kokonaisessa versiossa olleeseen väitteeseen M. A. Castrénille tehdystä ruumiinavauksesta. Natalia Castrén oli voimakkaasti eri mieltä, eikä ollut halunnut sallia, että joku kajoaisi hänen kuolleeseen rakkaaseensa. Hän suhtautui aiheeseen kiihtyneesti, mikä linkittyi sukupuolittuneeseen asetelmaan, jossa hänet oli naisena ulossuljettu tietyistä asioista. Hän käytti kaksi vuorokautta asian selvittämiseen ja oli epävarmuuden aikana täysin poikkeustilassa: hän pohti asiaa alinomaa eikä jaksanut syödä tai nukkua. Vaikka hän lopulta sanoi saaneensa asiasta Castrénin lääkäreiltä ja ystäviltä varmuuden, rivien väleihin jäi epävarmuutta ilmentävää itsensä vakuuttelua. Muiston kontrolloinnissa leski turvautui jälleen Kellgrenien apuun: hän halusi välittää Sjögrenille pyynnön, että tämä jättäisi nekrologinsa ruotsinkielisestä laitoksesta pois maininnan ruumiinavauksesta. Hän esitti moninaisia perusteluja, jotka tälle tulisi välittää ja vetosi omaan unettomuuteensa ja levottomuuteensa. Hän

¹²⁷⁴ Natalia Castrén – Sofi Kellgren 18.10.1853, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK, ”Sjögren fattig”, ”hufvuddriffjedern”, ”höjden af all skamlöshet”. Ks. myös *Finlands Allmänna Tidning* 19.10.1853.

¹²⁷⁵ Natalia Castrén – Sofi Kellgren 9.11.1853, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK. Voi pohtia, oliko Sjögrenin halu korostaa omaa osuuttaan M. A. Castrénin elämäntyössä tarvetta hakea itselleen tunnustusta ja oikeutta, kun hänet oli ajettu suomalaisen kansallisuusaatteen sivuraiteelle. Ks. luku ”Ura jaettuna uhrausprojektina”.

ei tahtonut alkaa epäillä, että asia oli kielletty vain hänen tunteidensa säästämiseksi. Jälleen sukulaiset tarttuivat rivakasti lesken pyyntöön. Herman Kellgren hoiti asian Sjögrenin kanssa, ja Natalia Castrén oli vapautunut suuresta huolesta. Ruotsinnos oli ilmestymässä *Suomi*-vihkon seuraavassa numerossa ja osio oli jätetty pois.¹²⁷⁶ Ruumiinavauksia tehtiin etenkin tapauksissa, joissa ajateltiin olevan jotakin epäselvää.¹²⁷⁷ Sitä saatettiin pitää ruumista häpäisevänä. Tässä mielessä jopa M. A. Castrénin keho, tai ajatus siitä, oli leskelle tunneobjekti, jonka hän halusi säilyttää puhtaana ja vahingoittumattomana.

M. A. Castrénin muistoa ja hahmoa rakennettiin suomalaisuusasian edistämiseksi, ja siinä aktiiviset miehet halusivat hankkia hänelle muistomerkkin. Se on itsessään tulkittavissa kansalliseksi tunneobjektiksi mutta merkitys on monisyisempi: muistomerkkin avulla M. A. Castrénin hahmosta rakennettiin tunnesymbolia ja -objektia. Muistomerkki oli Natalia Castrénille iso asia ja kirjeiden vakioaihe. Sitä varten järjestetty rahankeräys eteni hyvin, ja tarkoitus oli teettää myös rintakuva, joka tilattiin Kööpenhaminasta kuvanveistäjä Jerichaulta. Leski oli asian tiimoilta tekemisissä J. V. Snellmanin kanssa, ja aluksi yhteistyö sujui hyvin. Natalia Castrén koki tullessaan huomioduiksi ja osalliseksi. Hän oli otettu Snellmanin ystävällisyydestä itseään ja Robert-poikaansa kohtaan. Snellmanilla oli jopa ollut kyyneleet silmissä puhuesaan siitä, miten hyvin projekti oli sujunut.¹²⁷⁸ Sitoutumisen ja tunteen aitoudesta todisti fyysinen symboli, kyynel. Lesken kannalta patsas oli tärkeä osoitus siitä, että edesmennyt puolisoa arvostettiin.

Pulmaksi muistopatsaan valmistamisessa muodostui kuitenkin se, että Natalia Castrénin olisi pitänyt luovuttaa ainoa M. A. Castrénia esittävä valokuvansa sen malliksi. Kyseessä oli todennäköisesti niin sanottu käyntikortti- eli visiittikorttikuva. Suomessa ne yleistyivät vasta 1860-luvulta alkaen. Natalia Castrén kutsui muotokuvaa erilaisin variaatioin ”minun pieneksi rakkaaksi potretikseni” tai vastaavaksi. Siitä eroaminen olisi ollut tuskallista ja häntä pelotti, että se voisi turmeltua tai hajota.

¹²⁷⁶ Natalia Castrén – Sofi Kellgren 13.3.[1854], 9.11.1853, 28.3.[1854]; Sofi Kellgren – Natalia Castrén Den 7de, om aftonen s.a., SLSA 1185, GCSA, SLS. Kysymys ruumiinavauksesta jää kuitenkin ilmaan. Ainakin J. V. Snellman oli sillä kannalla, että sellainen oli tehty. Vuonna 1870 ilmestyneessä Castrén-biografiassaan hän kertoi, että tuberkuloosipesäkkeiden poistumisen Castrénin keuhkoista oli vahvistanut paitsi tarkka keuhkojen kuuntelu myös kuoleman jälkeen tapahtunut tutkimus. Ks. Snellman, M. A. Castréns lefnadsteckning (*Nordiska resor och forskningar, VI bandet*), teoksessa Snellman 1998, SA XII, 53.

¹²⁷⁷ Salmela 2017, 12, 32–34.

¹²⁷⁸ Natalia Castrén – Sofi Kellgren 1.6.1853, 18.10.1853, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK. Ks. myös Snellman, M. A. Castréns lefnadsteckning (*Nordiska resor och forskningar, VI bandet*), teoksessa Snellman 1998, SA XII, 55.

Robert-poikakin oli ihastuksissaan saadessaan nähdä isän tässä muotokuvassa. Kuvan merkitystä korosti se, että Natalia Castrén piti sitä erityisen onnistuneena ja yhden näköisenä mallinsa kanssa. Hänelle näköisyys meni kaiken edelle. Kirjeissä toistuivat pohdinnat M. A. Castrénia esittäneiden teosten onnistuneisuudesta tässä suhteessa.¹²⁷⁹ Kuva oli Natalia Castrénille voimakas tunneobjekti, joka edusti edesmennyt. Symbolisella tasolla kuvan kadottaminen vertautuu jopa itse miehen menettämiseen. Kun kuvia ei ollut paljon, kuvan ja kohteen yhdennäköisyys muiston säilyttämisessä näyttää olleen keskeistä.

Ratkaisuna olisi ollut löytää valokuvan tekijä Mebius ja hankkia tältä kaksoiskappale. Asiaa edistettiin koko laajennetun sisaruspiirin voimin, mutta mies tuntui kadonneen Venäjälle. Pietarissa oleskelleet Kellgrenit pyrkivät Natalia Castrénin pyynnöstä jäljittämään häntä. Hankkeessa näkyy piirin monenkeskinen tietojen vaihto. Kellgrenien, Tikkasten ja Natalia Castrénin välillä se tapahtui ristikkäin sekä suullisesti että kirjallisesti. Naiset kirjoittivat toisilleen ja välittivät pyyntöjä ja ohjeita, mutta itse valokuvaajan kanssa kirjeenvaihtoon pyrkivät sisaruspiirin miehet Herman Kellgren ja Paavo Tikkanen. Aluksi Natalia Castrén ajatteli, että hänen täytyisi luopua kuvastaan, jos Mebiusta ei löytyisi. Lopulta hän kuitenkin piti sen itsellään ja kuvanveistäjälle lähetettiin litografia ja maalaus.¹²⁸⁰

Mebiuksen valokuvan erinomaisuutta pyrittiin toisintamaan maalauksissa. Natalia Castrén tilasi sen mukaisen öljymaalauksen taiteilija Ekmanilta. Teoksessa M. A. Castrénin oikealle puolelle oli aseteltu muun muassa *Kalevala* ja J. L. Runebergin kootut teokset, vasemmalle maapallo M. A. Castrénin tutkimusmatkat kattava puoli esillä. Natalia Castrénin mukaan monet olivat huomauttaneet maalauksen kärsivän kelmeistä väreistä ja elottomuudesta. Hieman myöhemmin ystävätär Charlotte Trapp lahjoitti hänelle muotokuvan, jossa oli käyttänyt mallina Ekmanin maalausta ja Mebiuksen valokuvaa.¹²⁸¹ Tällä kertaa näköisyys toteutui:

Se on, niin näköinen niin sanoin kuvaamattoman näköinen, niin hyvä kuin siitä koskaan olisi voinut tulla [...] Mutta se on minun oma Castrénini, otsa, silmät, nenä suu, asento, kaikki, kaikki on hänen, juuri niin

¹²⁷⁹ Natalia Castrén – Sofi Kellgren 1.6.1853, 19.7.1853, 2.9.1853, 31.10.1853, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK. Käyntikorttikuvista ks. Männistö-Funk 2010, 249, 262.

¹²⁸⁰ Natalia Castrén – Sofi Kellgren 1.6.1853, 19.7.1853, 5.8.1853, 8.10.1853, 18.10.1853, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; Sofi Kellgren – Natalia Castrén Midsommar aftonen kl 11 [24.6.1853], 3.7.[1853], SLSA 1185, GCSA, SLS; Herman Kellgren – Natalia Castrén 16.8.1853, SLSA 1185, GCSA, SLS.

¹²⁸¹ Natalia Castrén – Sofi Kellgren 2.9.1853, 31.10.1853, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; *Morgonbladet* 17.2.1853.

kuin sen pitää olla, niin kuin minä mieluiten toivon sen.¹²⁸²

Muotokuvan saaminen nosti tunteet pintaan mutta hyvällä, vapauttavalla tavalla: Natalia Castrén itki, mutta ei katkerasti ja pidäkkeettömästi vaan rauhallisia, ihania kyyneliä, jotka tekivät sydämelle hyvää. Muotokuvan onnistumisen ja näköisyyden Natalia Castrén laski sen ansioksi, että Charlotte Trapp oli seurannut enimmäkseen Mebiuksen valokuvaa eikä Ekmanin maalausta.¹²⁸³

M. A. Castrénin hauta, johon muistopatsas oli tulossa, oli leskelle myös eräänlainen tunneobjekti. ”Muistin paikka” -käsitettä mukaellen sen voi tulkita olleen paitsi muistin myös tunteen paikka.¹²⁸⁴ Sukupiirin naiset huolehtivat rakkaitensa haudoista yhdessä. Haudan hoitaminen oli tärkeää ja paikkaan syntyi tunnesuhde. ”Se näyttää kauniilta ja hyvältä ja tänä vuonna minusta ei ole lainkaan ikävää matkustaa kaupungista, kun minun rakkain paikkani täällä näyttää niin suloiselta ja viehättävältä”, Natalia Castrén kirjoitti Sofi Kellgrenille.¹²⁸⁵ Kuten muutkin tunneobjektit, myös hauta jossain määrin edusti edesmennyt, ja hautapaikkaa kohtaan voitiin osoittaa huolenpitoa, jota rakkaaseen itseensä ei enää voitu kohdistaa.

Kaksi vuotta puolison kuoleman jälkeen Natalia Castrén alkoi tuskastua J. V. Snellmanin hoitaman patsashankinnan venymiseen. Leski halusi saada ”rakkaan hautansa” kuntoon, mutta se oli edelleen ”yhtä kylmä ja autio” kuin M. A. Castrénin kuollessa. Kaikki olisi ollut jo kunnossa, ”jos minun sittenkin olisi annettu esteettä seurata alusta asti aikomaani suunnitelmaa itse huolehtia yksinkertainen hautakivi [...]”. Vuosien aikana olisi jo enemmän kuin yksi monumentti ehtinyt valmiiksi, hän tuumasi. Natalia Castrén ei uskaltanut enää muistuttaa J. V. Snellmania asiasta, jottei aivan uuvuttaisi tätä, mutta Sofi Kellgrenille hän esitti kritiikkinsä: ”Minusta on vähän anteeksiantamattomasti tehty Snellmanilta, kun hän kerran on ottanut asian tehtäväkseen ja hän tietää miten kärsimätön olen.”¹²⁸⁶ Muistomerkki ja hau-

¹²⁸² Natalia Castrén – Sofi Kellgren 31.10.1853, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK, ”Det är, så likt så obeskrifligt likt, så bra det någonsin kunnat blifva [...] Men det är min egen Castrén, panna, ögon, näsa mun, ställning, allt, allt är hans, just så som det borde vara, som jag hellst önskar att hafva det.”

¹²⁸³ Natalia Castrén – Sofi Kellgren 31.10.1853, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK. Ks. myös 18.10.1853.
¹²⁸⁴ Muistin paikasta ks. Peltonen 2003.

¹²⁸⁵ Natalia Castrén – Sofi Kellgren 1.6.1853, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK, ”Det ser vackert och bra ut och jag har i år alls ej ledsamt att resa från stan, då mitt käraste ställe här ser så täckt och inbjudande ut”. Hautojen hoitamisesta ks. myös 8.4.[1854], 20.4.1854; Josephine Pipping – Natalia Castrén 6.7.1854, SLSA 1185, GCSA, SLS; Carolina Tengström – Natalia Castrén 3.7.1854, 15.7.1854, SLSA 1185, GCSA, SLS.

¹²⁸⁶ Natalia Castrén – Sofi Kellgren 8.5.[1854], Coll. 99.3, Kellgreniana, KK, ”min kära graf”, ”lika kalt och ödsligt”, ”om man ändå hade låtit mig obehindradt fullfölja min i början tilltänkta plan

ta eivät olleet yksityisiä asioita, vaan kansallinen aate halusi niistä osansa, kuten M. A. Castrénin elämästä. Jälleen Natalia Castrén oli naisena altavastaajana asian hoitamisessa.

Muistomerkki pystytettiin vasta toukokuussa 1858. Siihen oli kirjoitettu etupuolelle ”M. A. Castrén” ja taakse suomeksi ”Maansa rakastajalle / Surevilta suomalaisilta.” Ikävä kyllä patsasta ei pidetty erityisen onnistuneena. J. V. Snellmania näyttää kismittäneen hankkeen osittainen epäonnistuminen ja Natalia Castrénin rooli tässä. Hän pui asiaa vielä vuonna 1870 *Nordiska resor och forskningar* -sarjan viimeiseen osaan laatimassaan M. A. Castrénin elämäkerrassa ja antoi ymmärtää, että osasyynä epäonnistumiseen oli lesken haluttomuus luopua valokuvastaan.¹²⁸⁷

Pienen väläyksen M. A. Castrénin hahmosta käydyistä merkitystaistoista antaa vuonna 1876 käyty sanomalehtikeskustelu Suomen kiitollisuudenvelasta Ruotsia kohtaan. Yrjö Koskinen kutsui M. A. Castrénia fennomaaniksi tarkoittaen sanan tuonaikaista merkitystä. Suku tuohtui ja poika Robert Castrén piti väitettä venäläisystävällisenä. Robert Castrén ei halunnut isänsä muiston tahraantuvan koskislaiseen fennomaniaan.¹²⁸⁸ August Ahlqvist käsitteli *Morgonbladetissa* Natalia Castrénin pyynnöstä Koskisen väitettä, että M. A. Castrén olisi jakanut hänen ryhmittymänsä kannat. Kirjoituksen osana lainattiin Natalia Castrénin August Ahlqvistille kirjoittama kirje, jossa tämä muistutti, että M. A. Castrénin kuoleman aikaan, vuonna 1852, ei ollut olemassa ”fennomaanista puoluetta”, eikä tällä itsellään ollut sellaista tavoitetta. Natalia Castrén vakuutti, että tämän voisivat vahvistaa lukuisat hänen miehensä ystävät, kuten Ahlqvist itse sekä muun muassa Cygnaeus, Lönnrot, Snellman ja Runeberg.¹²⁸⁹ Yrjö Koskinen ilmoitti jälleen sanomalehden palstalla vastauksenaan, ettei katsonut väittelyä rouva Natalia Castrénin kanssa sopivaksi tai tarpeelliseksi mutta huomautti purevasti, että ”kansallinen nimi ei mene perinnöksi aivan samalla tavalla kuin yksityis-tavara, jonka vuoksi sitä ei myöskään voi leski ja lapsi mielensä mukaan tuhlaa.”¹²⁹⁰

M. A. Castrénin muiston vaaliminen vahvisti sekä perhepiiriä että kansallista liikettä ryhmänä, samoin niiden sisäisiä tunnesiteitä. Vielä 1850-luvulla näin lujit-

att sjelf ombesörja en enkel grafvård [...]”, ”Jag tycker det är litet oförsvarligt gjordt af Snellman, då han engång åtagit sig det bestyret och han vet huru otålig jag är.”

¹²⁸⁷ Snellman, M. A. Castréns lefnadsteckning (*Nordiska resor och forskningar*, VI bandet), teoksessa Snellman 1998, SA XII, 55–56.

¹²⁸⁸ Landgrén 2002.

¹²⁸⁹ *Morgonbladet* 15.2.1876.

¹²⁹⁰ *Uusi Suometar* 25.2.1876.

tui myös Tengströmin piirin ja kansakunnan välinen emotionaalinen yhteys. Tunteobjektien tuottamisessa yksityiset ja kansalliset intressit joutuivat silti paikoin jännitteeseen suhteeseen. Natalia Castrén joutui tasapainoilemaan sukupuolittuneiden toimintamahdollisuuksien kanssa mutta rinnasti itsekin puolison kansallisen ja henkilökohtaisen merkityksen.

5.3.3 Seuraava sukupolvi

Kaikki perhepiirin avioliitot päättyivät toisen puolison kuolemaan 1850-luvun loppuun mennessä. Sairaudet veivät M. A. Castrénin ja Herman Kellgrenin nuorina, jo vuosina 1852 ja 1856. Helene Tikkanen menehtyi joitain viikkoja synnytyksen jälkeen joulukuussa 1857, ja J. J. Tengström kuoli keväällä 1858. Vuosikymmenen lopulla samassa taloudessa asuivat lesket Carolina Tengström, Natalia Castrén ja Sofi Kellgren sekä Natalian Robert-poika. Paavo Tikkanen jäi yksin kolmen pienen lapsen kanssa.¹²⁹¹ Isovanhemmat, tädit ja sedät ottivat usein vastuuta sukulaislapsista, jotka olivat menettäneet vanhempansa.¹²⁹² Näin tekivät myös Tengströmin naiset. Paavo Tikkanen ajatteli mummon ja tätien olleen äidin sijassa hänen lapsilleen. Hän ilmaisi kirjeissään vuolasta kiintymystä anoppiaan Carolina Tengströmiä kohtaan ja lapset ikävöivät sukulaisiaan. Kaipaus oli molemminpuolista: rakkaimmista erossa oleminen oli vaikeaa ja Carolina-mummo kaipasi kesäisin jopa päivittäin uutisia lasten voinnista kutsuen itseään kaikkien Mammaksi kattaen myös vävyn. Josephine Pipping kirjoitti kaikista teidän lapsistanne kietoen koko piirin aikuiset ja lapset yhteen. Miespuolisista sukulaisista lesket tukeutuivat Paavo Tikkaseen sekä Carolina Tengströmin veljeen Fredrik Tengströmiin.¹²⁹³ Myös Runebergit kuuluivat lähipii-

¹²⁹¹ Castrén 1949, 39–40; liite A.

¹²⁹² Bailey 2012, 204–205, 212; Davidoff 2013, 169.

¹²⁹³ Sofi Kellgren & Carolina Tengström – Natalia Castrén s.a. [kesäkuu 1858]; Midsommaraftonen kl 10 f.m. s.a. [1858], SLSA 1185, GCSA, SLS; Paavo Tikkanen – Carolina Tengström 14.6.1858, 25.6.1858, 12.7.1857 [po. 1859], Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Josephine Pipping – Natalia Castrén 14.8.s.a. [1858], SLSA 1185, GCSA, SLS; Natalia Castrén – Carolina Tengström 3.9.s.a., Coll. 99.4, Kellgreniana, KK; Carolina Tengström – Paavo Tikkanen 11.6.1859, 25.6.[1859], 26.7.1859, Paavo Tikkasen arkisto, SKS; Paavo Tikkanen – Johanna ja J. J. Tikkanen 16.6.1870, SLSA 954.2.47, SSA, SLS. Myös Josephine Pipping jäi leskeksi samoihin aikoihin.

Robert Castrén, joka ei ehtinyt oppia tuntemaan isäänsä, samaisti varhaisina kesinä J. L. Runebergin isähaismokseen. Hän alkoi tämän omien poikien perässä kutsua Runeberg-enoa Papaksi, mikä kuulosti ”hieman huolestuttavalta”, kuten Helene Tikkanen ilmaisi Sofi Kellgrenille. Natalia Castrén ei maininnut asiaa omissa kirjeissään. Ks. Natalia Castrén – Sofi Kellgren 15.7.1853, 5.8.1853, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; Helene Tikkanen – Sofi Kellgren 2.9.1853, Coll. 99.3, Kellgreniana, KK.

riin etenkin yhteisessä kesänvietossa 1850–1860-luvuilla. Kolmen leskiprofessorskan talosta on kuvattu tulleen vieraanvarainen suvun kohtauspaikka samaan tapaan kuin arkkipiispa Tengströmin talo oli ennen ollut.¹²⁹⁴

Tengströmin piirin miehistä oli jäljellä enää Paavo Tikkanen, kun kielikysymys ja Venäjä-suhde politisoituivat 1860-luvulle tultaessa. Fennomaanisen liikkeen jakautuessa keskenään kilpaileviin fraktioihin Tikkanen kuului niin sanottuihin ”vanhoihin rehellisiin”, jotka olivat liberaaleja ja kielipolitiikaltaan maltillisia. He korostivat länsimaisen sivistyksen ja Ruotsi-yhteyden tärkeyttä. Ryhmittymän keskeinen hahmo ja debatoija oli Tengströmin piirin jäsenille vanhastaan tuttu August Ahlqvist. ”Vanhojen rehellisten” ryhmittymä juontui savokarjalaiseen fraktioon, joka painotti kulttuurista fennomaniaa ja oli sosiaalisesti lähellä kansaa. Yrjö Koskisen jungfennomaanien kompromissiton linja korosti yksikielisyyttä ja kansan yhtenäisyyttä, joskin kansa oli etäinen ja liki myyttinen. Lisäksi suhtautuminen Venäjään oli positiivisempi. 1870-luvun alussa Paavo Tikkanen sairastui vakavasti, ja lapset muuttivat isoäitinsä ja tätiansa luokse. Tikkanen joutui mielisairaalaan ja menehtyi vuonna 1873. Natalia Castrén menehtyi vain 50-vuotiaana vuonna 1881, ja Carolina Tengström nelisen vuotta myöhemmin yli 80-vuotiaana. Sofi Kellgren kuoli vasta 1906, niin ikään korkeassa, liki 80 vuoden iässä.¹²⁹⁵

Robert Castrén avioitui läheiseen piiriin: hänen puolisonsa oli Josephine ja J. W. Pippingin tytär Charlotta (Lottie). Yliopistossa nuori mies opiskeli Suomen historiaa, mutta erityisen aktiivinen hän oli lehtimiehenä poliittisesti liberaaleissa piireissä 1870–1880-luvuilla. Hän kirjoitti säännöllisesti liberaaliin *Helsingfors Dagbladiin* ja oli mukana perustamassa kulttuurilehti *Finsk Tidskriftä*. Jo *Dagbladin* artikkeleista ilmeni nuoren Robert Castrénin perustuslaillinen ja venäläisvastainen asenne. Hän työskenteli senaatissa ja oli mukana valtiopäivillä liberaalina porvarissädyn edustajana. Lisäksi hän perusti liberaalisen keskustelukerhon ”Grundlagens Vänner”. Robert Castrén pani Robert Lagerborgin ja Leo Mechelinin kanssa alulle liberaalipuolueen ohjelman, jonka teilaajiin kuului J. V. Snellman. Castrén tuli valituksi *Dagbladin* päätoimittajaksi, mutta ei ehtinyt hoitaa tointa kuin vuoden verran. Hän menehtyi umpilisäkkeen tulehdukseen kesällä 1883.¹²⁹⁶

¹²⁹⁴ Allardt Ekelund 1945, 16–17; Castrén 1949, 40–41; Koskelin 2008, 74–75.

¹²⁹⁵ Castrén 1949, 40; 1951, 569–570; Engman 2016, 115–116; Sainio 2000; Sulkunen 2004, 135–141; Vesikansa 2007; liite A.

¹²⁹⁶ Landgrén 2002. Robert Castrénista ks. myös Castrén 1949. Charlotta ja Robert Castrénin esikoispojasta Gunnar Castrénista, joka on kirjoittanut suvustaan laajasti tutkimuksellissakin mielessä, kasvoi ruotsinkielisen sivistyneistön edustaja ja ruotsalaisen kirjallisuuden professori, joka pyrki

Sulkusen arvion mukaan vanhojen rehellisten ero *Helsingfors Dagbladin* piiriin oli ajoittain hiuksenhieno.¹²⁹⁷ Robert Castrén ja hänen enonsa Paavo Tikkanen näyttävät olleen poliittisesti varsin lähellä toisiaan. Kiinnostava kysymys onkin, missä määrin Tikkasen kantoihin vaikutti Tengströmin piirin jäsenyys. Mikäli muut piirin saman sukupolven miehet olisivat eläneet pidempään, voi ajatella, että hekin olisivat todennäköisesti sympatisoineet liberaalista ja kielipoliittisesti maltillista ryhmitymää.

Tikkasten lapset kiinnittyivät aiempien sukupolvien tapaan yliopistomaailmaan. He varttuivat äidinpuoleisen suvun parissa käyttämään ruotsin kieltä. Johanna Tikkanen nai M. G. Schybergsonin, josta tuli historian ylimääräinen professori. Miestä on pidetty ruotsinkielisenä ja -mielisenä vastineena Yrjö Koskisen suomalaiskansalliselle historiankirjoitukselle. Sukuhaarassa nousi myöhemminkin useita yliopistomiehiä. Tässäkin liitossa sukulaisuus- ja ystävyysuhteet limittyivät: M. G. Schybergson oli J. J. Tikkasen ystävä. Johanna Schybergson oli aktiivinen nainen. Hän oli ensimmäisiä suomalaisia naiskeksijöitä ja hänellä oli oma kotitalouskoulu. Hänen lastensa sukupolvessa korkeammat opinnot olivat mahdollisia myös naisille: vuonna 1880 syntynyt tytär Karin opiskeli yliopistossa. J. J. Tikkasesta tuli Suomen ensimmäinen taidehistorian professori. Hän avioitui Augusta Emilia Westzynthiuksen kanssa. J. J. Tikkanen oli ilmeisesti vastahakoinen ottamaan kantaa kielikysymykseen taustansa vuoksi. Yliopistolla hän kuitenkin alkoi käyttää vuodesta 1909 lähtien suomea ja ruotsia rinnakkain.¹²⁹⁸

Lasten sukupolvi näyttää suunnanpuoleisen liberaalien kaksikielisyyteen tai ruotsin kielen painottamiseen runebergiläisen sukutradition jäljissä.¹²⁹⁹ He eivät kuitenkaan olleet irrallaan suomenkielisyydestä – missä määrin he sitä aidosti käyttivät ja mitä he suomalaisuusaatteesta ajattelivat, vaatisi tarkempaa, heihin kohdistuvaa tutkimusta.

suomen- ja ruotsinkielisyyttä lähentävään kulttuuripolitiikkaan. Ks. Varpio 2001.

¹²⁹⁷ Sulkunen 2004, 135.

¹²⁹⁸ Klinge 1989c, 470; Reitala 2001; Suomalaiset naiset keksijöinä ennen ja nyt 2009; Arkiston kuvaus, Jari Tolvanen 2018, Johan Jakob Tikkasen arkisto, Coll. 242; Tommila 2001; Vakkari 2003; Vesikansa 2007; *Ylioppilasmatrikkeli 1853–1899*, Schybergson (av Mickwitz) Karin 25851.

¹²⁹⁹ Runebergiläinen traditio näkyy sukupiirin kiinnittymisessä J. L. Runebergin muistoksi perustetun Svenska Litteratursällskapetin toimintaan. M. G. Schybergson oli sen johdossa vuosina 1897–1923 sekä Charlotta ja Robert Castrénin poika Gunnar Castrén maailmansotien välisenä aikana. Ks. SLS – Ett vetenskaplig samfund; Tommila 2001; Varpio 2001. Myös tämän tutkimuksen kannalta keskeistä Gunnar Castréns släktarkivetia säilytetään Svenska litteratursällskapetin kokoelmissa (SLSA 1185).

6 TUNNESITEISSÄ TEHTY JA KOETTU AATE

Tengströmin perhepiiri oli 1800-luvun puolivälin Suomessa ainutlaatuinen ryhmä, joka kokosi yhteen useita ajan keskeisiä suomalaiskansallisia toimijoita. Emotionaalisten, sosiaalisten ja aatteellisten suhteiden tiivis limittyminen kiinnitti alun perin huomioni. Halusin kysyä, miten lähisuhteet ja aatteellinen sitoutuminen vaikuttivat toisiinsa; miten niitä rakennettiin suhteessa toisiinsa. Tengströmin piiri avasi mahdollisuuden abstraktin aatteen tarkasteluun ihmisten eletyn todellisuuden tasolla, omakohtaisen kokemuksen näkökulmasta. Aate omakohtaistui lähisuhteissa erityisesti sukupuolen ja tunteiden kautta.

Olen lähestynyt Tengströmejä ryhmäbiografisesta näkökulmasta, joka kiinnittää huomiota erityisesti ryhmän jäsenten keskinäisiin suhteisiin sekä heille yhteisiin elämän osa-alueisiin. Siksi olen tarkentanut käsittelyni perhepiirin muodostumiseen, sisäiseen dynamiikkaan ja jatkuvuuteen, ryhmän jäsenten yhteisiin aktiviteetteihin ja keskinäisiin tunnesiteisiin. Tengströmit ovat hedelmällinen kohde tämän tyyppiselle tarkastelulle, sillä he muodostivat kiinteän ja riippumattoman me-ryhmän, jota he vahvistivat keskinäisessä kirjeenvaihdossaan. Näin nimenomaan perheen sisäisen aatteellisen, emotionaalisen ja sukupuolittuneen ilmapiirin tarkastelu heidän keskinäisen kirjeenvaihtonsa kautta oli luontevaa. Olen kiinnittänyt kirjeisiin perustuvan analyysini biografisista lähteistä ja kirjallisuudesta rakentamaani kehykseen.

Kirjeiden tutkimisen teoreettisena lähtökohtana on ollut kokemuksessa rakentuva, kerronnallinen ja relationaalinen minä kirjeiden kirjoittajana. Olen nojannut kokemuksen käsitteen hermeneuttiseen analyysiin, jossa kokemuksella on tulkinnan rakenne, joka perustuu inhimillisen olemisen ehtoihin: ymmärtävänä olemiseen ja ajallis-paikallisuuteen. Sen pohjalta olen käsittänyt minuuden kokemuksessa rakentuvaksi. Kirjeet voidaan nähdä kokemuksen tekstuaalisen rakentamisen ja reflektoinnin tiloina ja välineinä. Tällaisina ne eivät heijasta idealisoitua, autenttista minää vaan ovat osa minuutta. Tengströmin piirin kohdalla on olennaista, miten jäsenet rakensivat myös toisiaan ja keskinäisiä suhteitaan relationaalisuudessa, johon limittyivät

sukupuolittaminen ja emotiivisuus. Lisäksi hahmottuvat tätä laajemmat viiteryhmät: tengströmiläinen me-ryhmä ja kansallinen me. Pienemmät yksiköt sisältyivät suurempiin.

Kokemuksellisessa kerronnassa yhdistyvät inhimillisen olemisen ehdot ajallis-paikallisuus ja ymmärtävänä oleminen. Kokemuksia valitaan ja suhteutetaan toisiinsa siten, että ne kiinnittyvät aikaan ja paikkaan – sekä kerrontahetken tilanteisuudessa että menneisyyteen kohdistuvassa ”maailman rakentamisessa”. Minän näkökulma täydentää kokemuksellisuuden. Kirjeiden kautta avautuva ja tutkimuksessa paikoin yksityiskohtaisestikin esiin tuotu miljöön, henkilöiden, tapahtumien ja suunnitelmien käsittely on osa kokemuksellisuuden kannalta keskeisen ajallis-paikallisen tilanteen/maailman rakentamista. Minän äänen asettaminen tähän tiheään kudelmaan avaa kokemuksellisen näkökulman.

Kirjeissä rakentuu kokemuksia sekä minää, toista ja keskinäistä suhdetta kerronnallisesti hahmottelevia juonia. Tekstilajin luonteen vuoksi ne eivät yleensä ole yhtenäisiä tai välttämättä edes järin harkittuja vaan pikemminkin fragmentaarisia ja prosessuaalisia. Resurssina voidaan käyttää kulttuurisia tarinoita. Monetkaan niistä eivät välttämättä ole erityisen kiteytyneitä, vaan oman itsen kerrontaa kiinnitetään luovasti erilaisiin ajassa liikkuviin ihanteisiin ja käsityksiin. Toisaalta ne saattoivat aiheuttaa paineita milloin elämä ei asettunut niiden uomiin. Kerronnoilla pyrittiin myös silloittamaan erilaisia katkoksia ja silottamaan minuuteen kohdistuvaa risti-vetoa. Keskeistä tässäkin on tulkinnan ja kerronnan rakentava luonne, jolle kirjeet tarjoavat tilan.

Kansallinen oli resurssi niin minän, toisen, keskinäisten suhteiden kuin perheryhmän hahmottelussa. Kokemustulkintoihin ja niiden laajempiin narratiivisiin muodostelmiin haettiin mieltä kansallisista elementeistä. Tähän kiinnittyivät sukupuolittaminen ja emotiivisuus keskeisinä merkityksen antamisen ja kokemuksen rakentamisen aspekteinä. Kansallinen aate antoi ylevyyttä, syvyyttä ja itsen ylittävää merkitystä minäkerronnassa sekä omaan menneeseen tarinaan valituille elementeille että tulevaisuuden hahmotteluille. Se perusteli tavoitteita ja jalosti itsekkäät yksityiset tai ryhmäkohtaiset intressit ylevän päämäärän edistämiseksi.

Nationalismitutkimuksen näkökulmasta olen pyrkinyt nostamaan esille sekä naiset että miehet toimijoina, joille suomalaiskansallinen liike oli monitasoisesti omakohtaisesti koettu, tulkittu ja tehty. Keskittyminen nimenomaan naisten ja kansallisuusaatteen suhteeseen tuo uutta sekä nationalismitutkimuksen että naishistorian

kentille. Naisten kokemusmaailman on usein katsottu jääneen kansallisten kertomusten pääuomista sivuun. Joissain suomalaisissa, 1800-luvulle tai 1900-luvun alkuun sijoittuvissa naisbiografoissa nationalismia on sivuttu, mutta tutkimukselle, joka nostaa naiset keskiöön nimenomaan kansallisuusaatteen kehyksessä, on tilaa. Etenkään 1800-luvun lopun joukkojärjestäytymistä edeltävältä aikakaudelta naisia ei eksplisiit- tisesti ole kiinnitetty nationalismiin. Miehisessä, kansallisessa tarinassa vähemmälle huomiolle ovat puolestaan jääneet siihen kietoutuneet omakohtaiset kokemukset ja sosiaaliset suhteet, kun pääpaino on ollut niin sanotussa julkisessa toiminnassa. Tutkimukseni osoittaa, että Tengströmin piirissä, eli 1800-luvun nationalististen ver- kostojen ydinryhmässä, kansallinen aate limittyi keskeisesti sekä naisten että miesten minuuteen, suhteisiin ja toimintaan.

Nationalismitutkimuksessa on tyypillisesti keskitytty ilmiön poliittisiin ja julki- siin ulottuvuuksiin, joskin jo 1990-luvulla on tehty avauksia omakohtaisesta nationa- lismista ja banaalista nationalismista (*personal nationalism*, *banal nationalism*). Nyt- temmin mielenkiinto on erityisesti noussut jälkimmäisestä näkökulmasta ponnistavaa jokapäiväistä nationalismia (*everyday nationalism*) ja *from below* -lähestymistapaa kohtaan. Nykytutkimuksessa on kiinnostuttu erityisesti laajempien kansanryhmien tutkimisesta, mutta omassa työssäni osoitan, että myös edelläkävijöiden ja kansallisen sivistyneistön omakohtaisten kokemusten analyysi purkaa ja avaa uudella tavalla heihin nojanneita, aiempia narrativeja. Työni osoittaa, että nationalismin henkilö- kohtaisilla merkityksillä ja tulkinnoilla oli väliä abstraktin aatteen kannalta.

Omakohtaisen nationalismin näkökulman avulla voidaan päästä yli ja ohi mono- liittisista, ylätasen ideoista kansallisten merkitysten todeksi elämisen tasoon. Teng- strömin piirissä nationalismi omakohtaistui lähisuhteissa, minkä kannalta sukupuoli ja tunteet olivat tärkeitä tekijöitä. Sukupuoli- ja tunnehistorialla on monin tavoin annettavaa nationalismitutkimukselle, mutta päälinjat ovat usein kulkeneet melko korkealla ylätasolla.

Nationalismin ja sukupuolen yhteyksiin perehtyneet tutkijat ovat korostaneet niiden rakentumisen keskinäisriippuvuutta. Mutta myös sukupuolta on usein käsitel- ty abstraktien ideoiden kautta: naiset ovat symboloineet maata ja kansakuntaa, jota miehet vuorostaan ovat suojelleet; naiset on ihannoitu kotiin, mies julkiselle kentälle. Konkretisoinneissa naisten tehtävä on ollut synnyttää ja kasvattaa uusia kansalaisia. Miesten aktiivisen, kansallisen toiminnan käsittelyssä sukupuoli ei taas kovin usein ole eksplisiittinen näkökulma. Näistä rooleista huolimatta voi jäädä epäselväksi, mi-

tä elävät naiset ja miehet kansakunnastaan ja nationalismistaan ajattelivat; mitä he kokivat, tunsivat ja tulkitsivat. Tutkimuksessani olen tuonut esiin nationalismin ja sukupuolen yhteenkietoumia konkreettisissa lähisuhteissa ja minuuden muotoilussa.

Tunteiden on nähty kuuluvan nationalismin ytimeen ja ontologiaan, mutta tällä tasolla niiden kohteeksi hahmottuu abstrakti isänmaa-entiteetti. Tunteiden poliittista merkitystä on tuotu jonkin verran esiin, mutta nousevalla tunteiden historian alalla poliittisuus ja nationalismi ovat saaneet melko vähän huomiota. Muutoinkin tunnehistorian päälinja on keskittynyt normeihin ja konventioihin konkreettisten sosiaalisten suhteiden ja tunnekokemusten sijaan. Tutkimukseni osoittaa, että tunteet, myös läheisiin kohdistuneet, olivat keskeinen käyttövoima nationalismin projektissa. Se vahvistaa käsitystä tunteiden poliittisesta merkityksestä ja tämän yhteyden tutkimisen tärkeydestä.

Tengströmin perhepiiriä koskeva analyysini osoittaa, että sekä naisilla että miehillä oli tärkeä rooli varhaisen nationalismin verkostoissa. Perhe oli tärkeä ympäristö, josta sekä naisten että miesten kansallinen toiminta ponnisti. Se antoi sosiaalisia resursseja ja emotionaalista turvaa. Naiset olivat perhepiirin tärkeitä yhdistäjiä ja tiivistäjiä etenkin avioliittojen kautta. Tunteet ja aate kietoutuivat toisiinsa kansallisen ryhmän muodostumisessa. Pariskuntien keskinäinen rakkaus oli välttämätön ehto liitoille mutta aate vahvisti yhteyttä. Jaettu aate näyttää olleen ennakkoehto myös sille, että pariskunnat päätyivät samoihin sosiaalisiin piireihin, ja jopa keskinäisen kiinnostuksen heräämiselle. Naisilla ja miehillä oli myös homososiaalisia verkostoja, jotka perustuivat esimerkiksi koulussa ja opinnoissa syntyneisiin yhteyksiin. Etenkin miesten kohdalla ne lujittuivat avioliittojen myötä syntyneiden perheyhteyksien kautta. Kansallisesti sitoutuneiden miesten kollegiaaliset ja muut ystävyys-suhteet vahvistuivat sukulaisuudeksi. Naisten kohdalla sisaruus näyttää jo valmiiksi olleen tärkein yhteys kansallisen toiminnan kannalta.

Perhepiirin muodostumisessa vanhaan, arvostettuun sukuun kuuluneet naiset naivat nousevien säätyjen nuorukaiset, mutta yhteiskunnallisen aseman ero ei näyttäytynyt ongelmana. Yhteinen aatepohja ja nuorten väliset tunteet ylittivät sosiaalisen railon. Aiemman sukupolven suosimien sukuavioliittojen sijaan Tengströmin perhepiiri kiinnittyi meritokraattisessa nousussa olleeseen keskisäätyiseen, kansalliseen ryhmään. Perheeseen liittymiseen vaikuttivat myös appivanhempien ja vävyjen väliset tunnesuhteet – joko positiivisesti tai negatiivisesti. Vanhin tytär nai perheen ”toisen pojan”, toinen vävy oli akateemisen maailman hieman itsetietoinen tähti, kolmas

ruumiillisesti etäältä ihailtua suomenkielistä kansaa. Ulospäin vävyt esiintyivät yhtenäisenä ja toisiaan tukevana ryhmänä, vaikka henkilökohtaisia hankauksia olisi ollutkin. Tämän ”murrosvaiheen” jälkeisissä kirjeenvaihdossa perheen me-ryhmä rakentui kuitenkin erittäin tiiviiksi.

Tengströmin perheen emotionaalis-aatteellisen ryhmän ympärille muodostui niin sanottu Kruununhaan piiri, jossa suomalaisuusaatteeseen sitoutuneet pariskunnat ja yksittäiset ylioppilaat kokoontuivat. Kansallinen kuppikuntaisuus loi ryhmän mutta sulki samalla muita ulkopuolelle. Vaikka piirin toiminnasta on ensikäden tietoa valitettavan vähän, voidaan osoittaa, että 1700–1800-lukujen salonkikulttuurin taapaa naisilla oli siinä merkittävä rooli. Naisten on nähty olleen tärkeitä nimenomaan tällaisissa seurallisuuteen perustuvissa, epämuodollisissa ryhmissä, jotka edelsivät varsinaista joukkojärjestäytymistä. Tengströmien kohdalla epämuodollisemmat seurapiiritapaamiset ja järjestäytynyt yhdistystoiminta elivät rinta rinnan sulkematta toisiaan pois.

Usein kyseenalaistettu jyrkkä jako yksityisen ja julkisen erillisiin sfääreihin tai sukupuolittunut jako sosiaaliseen ja kansalliseen ei luonnehdi Tengströmienkään ymmärrystä omista toimintapiireistään. Kansallisen kapea määrittely politiikaksi on omiaan peittämään naisten osallistumisen sen rakentamiseen. Nuoressa polvessa sekä naiset että miehet opiskelivat suomen kieltä ja olivat kiinnostuneita sivistyksestä, aatteesta ja hyväntekeväisyydestä. Ryhmäbiografisessa vertailussa toimintamuodot ja -panostukset näyttäytyvät osittain sukupuolittuneina ja painotuksiin vaikutti myös sosiaalinen tausta.

Tengströmeille suomen kielen opinnot olivat tärkeä suomalaisuuden omakohtaistumisen areena, jolla saattoi todistaa aatteellista sitoutumistaan. Sosiaaliset suhteet olivat resurssi, joiden kautta ja joiden varaan opintoaktiviteetteja voitiin rakentaa. Piirin jäsenten erilaiset kielelliset lähtökohdat sekä vaihteleva valmius vaivannäköön kuitenkin konkretisoituivat. Eniten vaivaa vaadittiin ruotsinkielisessä ympäristössä kasvaneilta Tengströmin sisaruksilta. Sukupuolittuneesti sisaret näyttävät olleen motivoituneempia kieliopinointihinsa kuin Robert-veli. Kieliopinnot olivat naisillekin mahdollinen tapa osallistua kansalliseen toimintaan, kun taas miehillä muita mahdollisuuksia oli monipuolisemmin.

Eri kohderyhmille suunnattuihin julkaisuihin keskittyminen konkretisoi miesten aatteellisia painotuseroja. Ruotsinkielinen, hyvästä taustasta ponnistanut Robert Tengström halusi panostaa ruotsinkielisen sivistyneistön kansalliseen herättämiseen,

kun taas suomenkielisestä talonpoikaisperheestä lähtöisin ollut Paavo Tikkanen korosti suomen kielen kehitystä ja suomenkielisen kansan sivistämistä. Herman Kellgren, joka oli ruotsinkielisen kauppiaan poika suomenkieliseltä alueelta, pystyi samaistumaan ja aktivoitumaan molempiin tavoitteisiin. Kaikkia nuorukaisia yhdisti käsitys aatteen edistämisestä heidän sukupolvensa asiana, ”nuorten asiana”. Kyseessä oli paitsi ylevä päämäärä myös tapa rakentaa omaa aikuista maskuliinisuutta ja statusta suhteessa vanhempaan, jämähtäneenä pidettyyn sukupolveen, jonka voisi lopulta sysätä syrjään.

Naiset olivat kiinnostuneita yhteisistä asioista ja kansallisesta, mutta he eivät itse määrittäneet aktiviteettejaan kansallisiksi eivätkä tässä aineistossa juurikaan kirjoittaneet niistä. Tämä voi olla yhteydessä ajan naisellisen vaatimattomuuden ihanteisiin, mutta voi hyvin käytännöllisesti liittyä siihen, että naiset toimivat silloin, kun olivat yhdessä eivätkä kirjoittaneet toisilleen. Tengströmin naisten suhtautumisessa naisten rooliin yhteisissä asioissa oli kuitenkin ambivalenssia. Yhtäältä monet heistä olivat kiinnostuneita syvällisestä sivistyksestä ja politiikasta, toisaalta he itse osallistuivat naisille sopivan toiminnan rajaamiseen ja yhteiskunnan sukupuolittamiseen suhtautumalla penseästi naisten kirjalliseen aktiivisuuteen ja esittämällä poliittiset aiheet epäsoviviksi itselleen. Oman toimintansa he suuntasivat tyypillisesti feminiiniseksi katsottuun toimintapiiriin, hyväntekeväisyyteen. Perheen miehetkin olivat kiinnostuneita hyväntekeväisyydestä ja J. J. Tengström näki sen edellytyksenä sivistyneelle kansalaisuudelle. Tengströmin piirissä naisten toiminta ei näyttäydä kansallisesta tai kansalaisuudesta erillisenä, vaan naisille mahdollisena tapana olla edistämässä niitä.

Tengströmin piirin suomalaisuus ja oman maan kokeminen rakentuivat yhtäältä suhteessa sisämaahan ja suomenkieliseen kansaan, toisaalta ulkomaihin ja niiden erilaisuuteen ja edistyksellisyyteen. Suhde suomalaiseen rahvaaseen ei ollut samaistuva vaan etäisen ihannoiva ja paikoin toiseuttava. Maisemanationalismi, sisämaan suomalaisen luonnon ihannointi runebergiläisin elementein, oli sen sijaan mutkattomampaa ruotsinkieliselle sivistyneistölle. Vastarakkauden kokemuksia voitiin tuottaa maisemaa ja osin rahvastakin idealisoivalla kerronnalla, osin keskinäisellä minän ja läheisten kansallisen ylevyyden ihannoinnilla. Ulkomailla koti-ikävässä ihannoitiin etenkin perhettä. Läheisten ja maanmiesten kautta sielläkin saatiin läsnäolevaksi palanen kotia ja sen tunneturvaa.

Yksi elementti kansallisen meidän rakentumisessa oli ulkomailta saatu tunnustus. Tengströmin piirissä sen hakeminen konkretisoitui Herman Kellgrenin pyrkimyk-

sissä edistää suomen kielen ja kulttuurin tunnettuutta Saksassa, mihin yhdistyivät hänen omat urapyyteensä. Tiedeyhteisön mielenkiinnon herättäminen oli keino nostaa suomalaisia eurooppalaisten tietoisuuteen ja yhdeksi sivistyneistä kansoista. Kirjeissä ulkomaat toisina muodostivat kansallisen meidän vertailupinnan. Erityisinä toisina näyttäytyivät Venäjä ja pietarilaisuus. Suomalainen kansallinen me oli venäläisestä erillinen ja erilainen. Venäläisyyteen suhtauduttiin kansallisuuteen sidotulla moraalisella ylemmyydellä, mutta keisaria kohtaan oltiin melko myötämielisiä. Opin-
tomatkoillaan Saksassa ja Ranskassa Robert Tengström ja etenkin Herman Kellgren saivat liberaaleja ja radikaaleja poliittisia vaikutteita, jotka eivät istuneet Suomen oloihin. Kellgren oli valmiimpi niiden omaksumiseen, missä näkynee ystävysten erilaiset sosiaaliset taustat. Hän koki myös helmikuun vallankumouksen 1848 ja kannatti sen tasavaltalaisia periaatteita.

Emotionaaliset, homososiaaliset suhteet olivat tärkeitä aikuisen, kansallisen mieheyden ja uran rakentamisessa. Ne olivat myös koko perhepiirin asia, sillä niistä oli kiinni sen asema ja jatkuvuus. Sukulaisuussuhteet ja naisten panos limittyivät uran rakentamiseen.

Herman Kellgrenin ja Robert Tengströmin läheisessä ystävyydessä emotiivisesti rakennettu tunneturva edesauttoi aatteellisten päämäärien tavoittelua ja ihanteellisen miesminän rakentamista. Peilisuhde mahdollisti itseidealisoinnin toisen kautta. Kansallisen johtajuuden tavoittelu edellytti uhrauksia, mutta ne nivellettiin välttämättömäksi osaksi miehistymisen juonta. Miesystävyyys rinnastui ihannoinnissa aviosuhteeseen ja määrittyi jopa sitä syvällisemmäksi. Miesten keskinäisissä, homososiaalisissa verkostoissa mentor-suhteet olivat tärkeitä. Omaa minuutta voitiin hahmotella mentorien antamaa esimerkkiä vasten, ja he antoivat neuvoja, joilla saattoi olla ratkaiseva merkitys uran kannalta. Mentoreiden osoittama kiintymys imarteli ja vahvisti omaa minäkuva ja mieheyttä, mutta vastaavasti ristiriidat heidän kanssaan haavoittivat erityisen paljon. Näin syntyi tarve emansipoitua ja seisoa omilla jaloillaan.

Perheen isälle J. J. Tengströmille pojan mutta myös tulevan väyn mentorointi oli ratkaisevan tärkeää perheen aseman ja jatkuvuuden takaamiselle, mikä kiinnittyi myös hänen oman maskuliinisen ja aatteellisen perintönsä siirtämiseen eteenpäin. Robert Tengströmin kannalta uran onnistumisessa oli kyse perhettä kohtaan tunnetusta sukupuolittuneesta velvollisuudesta, jota läheiset emotionaaliset suhteet motivoivat. Kun tuli aika todellisen elämänuran valintaan, hän nosti filosofiset ja akateemiset tavoitteet ohi kansallisten päämäärien, mikä oli isälle mieleen. Nuorukaisella oli

kuitenkin myös tarve erottautua isän linjalta ja kurotella näin kohti erillistä, aikuis-
ta mieheyttä. Tähän oli omiaan ulkomailla omaksuttujen vasemmistohegeliläisten,
uskontokriittisten ja liberaalien poliittisten ajatusten selostaminen isälle kirjeissä.
Vaikka J. J. Tengström arvostikin monia poikansa filosofisia pohdintoja, hän koki
tarvetta muistuttaa tätä suomalaisuuteen ja perheen traditioon kuuluneesta nöyrästä
ja kiitollisesta asenteesta Venäjää kohtaan.

Robert Tengström kuitenkin menehtyi vain 24-vuotiaana. Ainoan pojan mene-
tys oli perheelle ja eritoten isälle järkytys. J. J. Tengström otti Herman Kellgrenin
eksplisiittisesti poikansa paikalle sekä emotionaalisesti että perheen jatkuvuuden nä-
kökulmasta. Sukupuolittavasti tunneläheisyyden perusteena oli ensisijaisesti Kellgre-
nin läheisyys ja samuus Robert-pojan kanssa, eikä tämän asema Sofi Tengströmin
kihlattuna ja perheen tulevana vävynä. Myös Carolina Tengströmin ja muun per-
heen kannalta Herman Kellgrenistä tuli yhä selvemmin poika ja veli. J. J. Tengström
mentoroi Kellgreniä jo ennen oman poikansa kuolemaa, mutta Robert Tengströmin
poismeno tiivisti heidän yhteyttään tässäkin suhteessa. J. J. Tengström pyrki edistä-
mään Kellgrenin urasuunnitelmia paitsi neuvoillaan myös verkostojensa välityksellä.
Oman paikan löytäminen yhteisön ja kansakunnan hyödyllisenä jäsenenä oli tärkeää.
Urapyrkimyksissä olivat ristivedossa tulevan vävyn henkilökohtaiset, kansallisiin-
kin tavoitteisiin limittyneet toiveet ja tarve saavuttaa taloudellisesti turvattu asema
tulevaa avioliittoa varten.

Perhe- ja ystävyys-suhteet sekä vävyjen urien rakentaminen kietoutuivat muutoin-
kin yhteen. Paavo Tikkaselle ja Herman Kellgrenille yhteiset, kansalliset kirja- ja
kustannusalan liiketoimet olivat luonteva jatkumo osakunta-aikaisille suomenkie-
lisille aktiviteeteille. Kellgrenin kautta Tikkanen likeistyi Tengströmin perhettä ja
pian he olivat langokset. Tikkasen sosiaalinen nousu sinetöityi avioliitossa Helene
Tengströmin kanssa. Liiketoimien sujuminen ja niihin liittynyt kieli- ja sensuuripoli-
tiikka olivat perhepiirin mielenkiinnon kohteena. Suomen kielen asia edisti paitsi
aatetta myös toimeentuloa. Kellgrenin kohdalla konkretisoitui, miten kumppanuudet
ohjasivat aatteellisen toiminnan suuntaan: Robert Tengströmin kanssa hän keskit-
tyi ohuelle yhteiskunnan yläkerrokselle suunnattuihin ruotsinkielisiin julkaisuihin,
mutta Paavo Tikkasen kumppanina hän perusti suomenkielisiä massoja tavoitelleen
yrityksen. Sosiaalisten taustojen ero nousi hienovaraisesti esille myös, kun vanhem-
mat aatetoverit tuntuivat pitävän liiketoimia sopivina Tikkaselle mutta Kellgrenin
kohdalla ne vaikuttivat akateemisten mahdollisuuksien hukkaan heittämiseltä.

Akateemisten urien rakentamisessa näkyi koko perheen, myös naisten panos. Herman Kellgren kilpaili 1850-luvun alussa itämaisen kirjallisuuden professuurista Tengströmin sisarusten serkun Wilhelm Laguksen kanssa. Professuurikilvassa nähtiin kansallisia päämääriä: paikka yliopiston konsistorissa oli vaikutusvaltainen. Sofi Kellgren oli aktiivisesti puolisonsa tukena ja muut perheen naiset käyttivät parhaansa mukaan sukulais- ja tuttavaverkostoja hyväkseen tiedonhankinnassa. Herman Kellgrenin saadessa professuurin sisaret tulkitsivat sen pariskunnan yhteiseksi saavutukseksi.

Avioliitot olivat tärkeitä kansallisten, emotionaalisten ja sukupuolittuneiden ihanteiden muotoilun ja yhteennivomisen paikkoja. Tengströmin perheen nuoren polven avioliittojen dynamiikoissa nojaututtiin ajan sivistyneistön ihanteisiin mutta haettiin myös liikkumatilaa ja pintatason tulkintoja haastaneita asetelmia. Ihanteet saattoivat olla minän ja suhteen muotoilun resurssi, mutta etenkin naisille myös ristipaineiden lähde. Kaikissa suhteissa ihannoitiin parin keskinäistä romanttista rakkautta, jota todistettiin erilaisin tunneobjektein kuten kirjein ja lahjoin. Kellgrenit eivät saaneet lapsia, mikä asetti rajansa mahdollisuuksille elää todeksi kansallisen perheen ideaa, ja ihannointi suuntautui parisuhteeseen ja täydellisen vaimon rooliin. Tikkasten suhteeseen on tulkittavissa kumppanuuden sävyjä esimerkiksi yhteisissä matkakokemuksissa. Heidän kohdallaan näkyy myös ideaalien kääntöpuoli: vaimon hemmottelu kääntyi paikoin holhoamiseksi ja lasten menetykset asettivat paineita Helene Tikka-selle nais- ja vaimoihanteen mukaisen, Jumalan tahtoon alistuvaisen tarinan todeksi elämisessä. Tikkaset sitoivat lapsensa tiiviisti tengströmiläiseen sukupiiriin kummi- ja nimivalinnoilla. Kansallinen kasvatus konkretisoitui pyrkimyksessä lasten kaksikielisyys. Haasteita sen toteutumiselle asetti vanhempien varhaisten kuolemien jälkeen lasten varttuminen Tengströmien ruotsinkielisessä sukupiirissä.

Castrénien liitossa jaettu sitoutuminen kansallisuusaatteeseen oli suhteen tärkeä taustatekijä. Pariskunnan välille rakentui polariteetti-ihanteellinen vastaavuus. Mies oli kuitenkin erittäin emotionaalinen ja herkkä sekä tässä mielessä riippuvainen puolisoistaan. Hän rakensi itsensä kansalleen Siperiassa uhrautuneeksi yleväksi hahmoksi, jolle Kaitselmus oli antanut ihanan Natalian palkinnoksi. ”Pikku Natun” piti taata parin välinen tasapaino kypsymällä kuohahtelevasta vallattomuudestaan vakavaksi ja uhrautuvaksi vaimoksi, mihin hän toivoi Jumalankin tukea. Uskontoa ei Tengströmien kirjeissä liitetty aktiivisesti kansallisiin pyrkimyksiin, jollei sitten juuri hegeliläisen maailmanhengen paikoin samaistuesssa Kaitselmukseen tai turvauduttaessa korkeimman apuun sukupuolittuneiden ihanneroolien täyttämässä. Muutoin se

nousi esille lähinnä turvana kuolemantapausten yhteydessä.

Castrénien tunnesuhteessa ihannoitiin avoimuutta ja vilpittömyyttä, mutta eletyssä todellisuudessa naisen tuli itse asiassa moderoida ja tukahduttaa omat ikävät tunteensa suojatakseen miehen henkistä ja emotionaalista tasapainoa. Tunteilla ja ihannoinnilla yhtäältä ylistettiin toista, toisaalta normatisoitiin sitä, millainen tämän tuli olla. Pariskunnan kansalliset pyrkimykset konkretisoituivat miehen tiedeurassa. He rakensivat ylevin sanankääntein kuvaa itsestään ja toisistaan valmiina uhrautumaan aatteensa vuoksi. Esimerkiksi Pietariin muutto tiedeakatemian paikan perässä olisi molempien mielestä ollut isänmaan pettämistä. Ylevyys lienee kuitenkin ollut helpompaa, kun tulevaisuuden turvana oli Jumalan ohella Tengströmien vaikutusvaltaisen sukupiirin tuki.

Miehensä kuoleman jälkeen Natalia Castrén keskittyi rakentamaan ylevää, kansallista leskeyttä. Hän pyrki täyttämään elämänsä katkosta menneisyyttä eli miestä ja suhdetta ihannoineella kerronnalla. Tulevaisuus sai merkityksen kansallisen aatteen edistymisestä, mille mies oli uhrannut terveytensä ja elämänsä. Natalia Castrén otti poikansa Robertin kansallisesta kasvatuksesta tehtävän, jolla hän pyrki löytämään merkitystä omaan elämäänsä ja tuottamaan miehensä työlle jatkajan. Nimensä ja kummiensa kautta tämäkin lapsi kiinnittyi tiukasti Tengström-sukupiiriin. Kansallinen leskeys rakentui myös suhteessa keskisäätyisen naiseuden ideaaliin, jonka ei-kansalliseksi vastakuvaksi asettui yläluokkainen, pinnallinen ja turhamainen naisuus. M. A. Castrénin muiston rakentamisessa limittyivät henkilökohtaiset tunteet, perhepiirin aseman vaaliminen sekä kansalliset merkitykset. Muiston rakentaminen kiteytyi erilaisissa tunneobjekteissa: julkaisuissa, kuvissa, patsaissa ja haudassa. Perhepiiri ja eritoten sen miehet olivat leskelle tärkeä resurssi hänen pyrkiessään päämääriinsä miehisillä tieteen ja julkaisemisen kentillä. Leski joutui paikoin ristivetoon oman osansa puolison muistosta halunneiden suomalaisuusmiesten kanssa. Kyse oli samaan aikaan muiston vaalimisesta ja kontrolloinnista.

1850-luvun loppuun tultaessa perhepiiriä olivat kohdanneet lukuisat, traagiset kuolemantapaukset ja jäljellä olivat enää neljä leskeä ja lapset. Seuraavasta sukupolvesta aikuisikään varttui vain kolme lasta. Näyttää siltä, että suvun eetos lopulta oli maltillinen, kaksikielisyyden salliva ja jokseenkin liberaali tai länsimielinen. Fenomanien sisäisissä kamppailuissa tengströmiläiset jäivät 1860-luvulta eteenpäin hävinneelle puolelle; Paavo Tikkanen vanhoissa rehellisissä ja Robert Castrén liberaalipuolueessa, jotka eivät olleet kovin kaukana toisistaan. Perhepiirin muiden miesten

varhaiset kuolemat lienevät heikentäneet tätä juonnetta jopa yleisen poliittisen ilmapiiirin tasolla. Tengströmin piirin seuraavan sukupolven tutkimus voisi valottaa sitä, miten suomalaisuutta sympatisoineen suvun lapset tulkitsivat ja kokivat omakohtaista nationalismiaan kielitaistelun politisoituessa. Ylipäätään nationalismin tutkiminen minuuden rakentamisen resurssina mutta myös sen ristivetona voisi tarjota laajan, erilaisiin henkilöihin ja tapauksiin sovellettavan tutkimusalueen.

Tengströmien kohdalla näkyy selvästi ystävyyksiin, parisuhteisiin ja sukulaisuuksiin perustuneiden läheisten suhteiden merkitys konkreettisen, kansallisen toiminnan kannalta. Nationalistisen veljeyden (*fraternité*) idea päti ja saattoi ylittää sosiaalisia eroja nousevan sivistyneistön sisällä mutta ei ulottunut kansaan asti. Perhepiirin läheiset tunnesuhteet olivat kansallisessa toiminnassa ja minän muokkauksessa tärkeä emotionaalinen resurssi ja tuki eivätkä suuremman yhteisen hyvän saavuttamisen este. Henkilökohtaiset suhteet ja niiden kansallistaminen samaistuivat yleiseen hyvään sen sijaan, että olisivat olleet sille vastakkaisia. Samalla toki rakennettiin merkitystä omalle elämälle ja asemaa yhteiselle perhepiirille.

Tengströmeillä voimakas keskinäinen tunteellisuus ja isänmaahan kohdistunut rakkaus elivät rinnakkain ja olivat ikään kuin toistensa edellytyksiä. Läheisiä kohtaan tunnettu kiintymys sulautui tietoisuuteen siitä, että nämäkin rakastivat yhteistä isänmaata. Isänmaata voitiin rakastaa yhdessä, mikä vahvisti keskinäistä tunnetta ja päinvastoin. Jos ilmaisujen ja kerronnan katsotaan emotiivisesti rakentavan tunteita ja suhteita, voidaan jopa ajatella, että 1800-luvun tunneintensiivinen ilmaisutapa merkitsee myös tunneintensiivisempää kokemusmaailmaa ja olemisen tapaa. Tunteellisuus oli molempien sukupuolten ominaisuus ja resurssi, mutta naisilta odotettiin pikemminkin kovempaa tunnekontrollia kuin miehiltä.

Kansallisen projektin näkyvimvät hahmot olivat toki miehiä, mutta kuten aiemminkin, lähinnä 1800-luvun lopun Suomea koskevassa tutkimuksessa on osoitettu, naisten rooli ei muodostunut kankean porvarillisen ihanteen mukaisesti kodin piiriin sidotuksi. Naiset olivat aktiivisia ja kiinnostuneita, mitä heiltä jopa odotettiin, mutta tietysti, sukupuolenmukaisin ehdoin, joiden rakentamiseen osallistuivat niin naiset kuin miehetkin. Sekä naisten että miesten tarkastelu lähisuhteiden ja perheen kontekstissa paljastaa naisten melko monipuoliset osallisuuden muodot sekä miesten riippuvaisuuden lähipiirinsä emotionaalisesta ja käytännöllisestä tuesta. Sukupuolituneisuus näkyi kirjeissä siinä, miten ihmiset asemoivat itseään suhteessa kansalliseen ja miten suoraan he siitä kirjoittivat. Miehet käsittelivät kansallista eksplisiittisesti,

vuolaasti ja ylevästi. Naisen olivat vaitonaisempia ja epäsuorempia. Jos he kirjoittivat kansallisen auki, se kiinnittyi tyypillisesti miespuolisiin läheisiin. Tutkimuksen kuluessa on löytynyt ystävyyksiin ja sukulaisuuksiin perustuvia kontakteja eri kaupungeissa esimerkiksi kieliopinnoissa ja hyväntekeväisyydessä toimineiden naisten välillä. Naisten yhteydet jäävät helpommin katveeseen kuin vaikkapa miesten osakunta- ja yliopistokontaktit, jotka olivat aatteen edistämisen kannalta ilmeisempiä. Naisverkostojen tutkiminen ja yhteenliittäminen voisi avata naisten kansallista ja yhteiskunnallista roolia entisestään.

Mitä tulee nousevan sivistyneistön ja keskisäädyn hegemoniaprojektiin, jossa tunteita ja sukupuolta koskevia ihanteita käytettiin erottautumiseen sekä ylös- että alaspäin, näyttää siltä, että Tengströmin piirissä pyrittiin kiinnittämään näitä yleisempiä ihanteita kansalliseen aatteeseen. Omaa viiteryhmää luonnehti syvällisyys ja moraalinen ylemmyys. Näin ihanteita olisi aidosti edustanut vain oma, suomalaisuuteen sitoutunut viiteryhmä, vaikka ne olivat varsin samankaltaisia ympäri Eurooppaa kieliryhmästä tai maasta riippumatta.

Tengströmin perhepiirin analyysi osoittaa, että sekä naiset että miehet olivat tärkeitä toimijoita suomalaisen nationalismen verkostoissa. Piiri muodosti inspiroivan sosiaalisen ympäristön aatteellisille aktiviteeteille. Emotionaaliset ja sosiaaliset suhteet olivat keskeinen motivaatio ja käyttövoima kansallisuusaatteen edistämiseksi sekä konkreettisessa toiminnassa että sukupuolittuneiden ihanteiden todeksi elämisessä. Jaettu aate vastavuoroisesti muovasi ja vahvisti minuuksia ja tunnesiteitä. Tengströmin piirissä lähisuhteet ja kansallisuusaate kietoutuivat tiiviisti yhteen – jopa sulautuivat toisiinsa.

7 LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

Alkuperäislähteet

Arkistot

Kansallisarkisto (KA)

Digitaaliarkisto [digi.narc.fi/digi/]

Helsingin ruotsalais-suomalaisen seurakunnan arkisto

Kuulutettujen luettelot 1850–1869

Syntyneiden ja kastettujen luettelot 1851–1855

Syntyneiden ja kastettujen luettelot 1856–1858

Kiuruveden seurakunnan arkisto

Syntyneiden ja kastettujen luettelot 1828–1847

Turun tuomiokirkkoseurakunnan arkisto

Ruotsalaisen seurakunnan syntyneiden ja kastettujen luettelo 1804–1827

Kansalliskirjasto (KK)

Johan Jakob Tikkasen arkisto, Coll. 242

Kellgreniana, Coll. 99

Lagus-suvun arkisto, Coll. 543

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (SKS)

August Ahlqvistin arkisto

Paavo Tikkasen arkisto

Svenska Litteratursällskapet i Finland (SLS)

Borgåsamlingen, Fredrika Runebergs samling, SLSA 1104FR

Gunnar Castréns släktarkiv (GCSA), SLSA 1185

Herman Kellgrens efterlämnade manuskript (HKEM), SLSA 421

J. J. Tengströms arkiv, SLSA 451

J. J. Tengströms brevkoncept, SLSA 438

Schybergsonska släktarkivet (SSA), SLSA 954

SLS-Samlingen, Handskrifter av J.L. Runeberg och Fredrika Runeberg, SLSA 1106

Lähdejulkaisut ja painetut lähteet

Ahlqvist, August 1982. *Kirjeet. Kielimiehen ja kaukomatkailijan viestejä 1845–1889.*

Toim. Maija Hirvonen & Kaisu Lahikainen. SKS, Helsinki.

Elmgren, S. G. 1939. *S. G. Elmgrenin muistiinpanot.* Julkaissut Aarno Maliniemi.

Suome historian lähteitä II. SHS, Helsinki.

Castrén, M. A. 1853. *Nordiska resor och forskningar. Tredje Bandet. Föreläsningar i Finsk mytologi.* Finska Litteratur-Sällskapets Tryckeri, Helsingfors.

Castrén, M. A. 1855. *Nordiska resor och forskningar. Andra Bandet. M. A. Castréns reseberättelser och bref åren 1845–1849.* Finska Litteratur-Sällskapets Tryckeri, Helsingfors.

Castrén M. A. 1967. *Tutkimusmatkoilla pohjolassa.* Suom. Aulis J. Joki. WSOY, Porvoo.

Dumas, Alexander 1998 [1848]. *Kamelianainen.* Suom. Kyllikki Villa. Otava, Helsinki. (Ranskankielinen alkuteos *La dame aux Camélias*)

Geijer, E. G. 1856. *Föreläsningar öfver människans historia.* Efter det muntliga föredraget upptecknade, redigerade och utgifna af Sigurd Ribbing. P. A. Norstedt & söner, Stockholm.

I. [Ingman], A.W. 1871. Muistelmia suomalaisuuden suhteista ja seikoista. *Kirjallinen Kuukauslehti* no 9, 1.9.1871, 218–227.

- Kellgren, H.; Tengström, R. & Tigerstedt, K. (toim.) 1845a. *Fosterländskt Album I*. A. C. Öhmans förlag, Helsingfors.
- Kellgren, H.; Tengström, R. & Tigerstedt, K. (toim.) 1845b. *Fosterländskt Album II*. A. C. Öhmans förlag, Helsingfors.
- Kellgren, H.; Tengström, R. & Tigerstedt, K. (toim.) 1847. *Fosterländskt Album III*. A. C. Öhmans förlag, Helsingfors.
- Lagus, Hugo (toim.) 1936. *En gammal akademisk släkt*. Enligt familjebrev tecknad av Hugo Lagus. SLS, Helsingfors.
- de Lamartine, Alphonse 1849. *Les Confidences*. Perrotin, Paris.
- Runeberg, Fredrika 1946. *Anteckningar om Runeberg. Min pennas saga*. Julkaissut Karin Allardt Ekelund. SLS, Helsingfors.
- Runeberg, J. L. 1970. *Samlade skrifter av Johan Ludvig Runeberg. Nionde delen. Brev*. Toim. Gunnar Tideström & Carl-Eric Thors. Julkaissut Paul Nyberg & Olav Panelius. SLS, Helsingfors.
- Runeberg, J. L. 2002. *Dikter*. Stockholm, Atlantis.
- Runeberg, J. L. 2004 [1836]. *Hanna. Kolmi-lauluinen runoelma*. Suom. Paavo Cajander. SKS, Helsinki.
- Röhrmann, Carl 1846. *Der sittliche Zustand von Berlin nach Aufhebung der geduldeten Prostitution des weiblichen Geschlechts. Ein Beitrag zur Geschichte der Gegenwart unterstützt durch die vollständigen und freimüthigen Biographieen der bekanntesten prostituirten Frauenzimmer in Berlin*. Röhrmann's Verlags-Expedition, Leipzig.
- Schauman, August 1967a [1892–1894]. *Kuudelta vuosikymmeneltä. Muistoja elämän varrelta*. Ensimmäinen osa. Suom. Viki Kärkkäinen. WSOY, Porvoo & Helsinki.
- Schauman, August 1967b [1892–1894]. *Kuudelta vuosikymmeneltä. Muistoja elämän varrelta*. Toinen osa. Suom. Viki Kärkkäinen. WSOY, Porvoo & Helsinki.
- Snellman, J. V. 1993–1996, 1998–1999 (SA). *Samlade arbeten III–VII, XII, Register och Supplement*. Statsrådets kansli, Helsingfors.
- Snellman, J. V. 2001. *Kootut teokset 5. Syyskuu 1842 – joulukuu 1843*. Opetusministeriö, Helsinki.
- Snellman, J. V. 2002a. *Kootut teokset 7. Elokuu 1844 – toukokuu 1845*. Opetusministeriö, Helsinki.
- Snellman, J. V. 2002a. *Kootut teokset 7. Elokuu 1844 – toukokuu 1845*. Opetusministeriö, Helsinki.
- Suomen tilastollinen vuosikirja* 1925. Uusi sarja, kahdeskymmeneskolmas vuosikerta.

Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki.

Tengström, Jacob 1899. Hvad har Finlands folk att göra för att allt framgent behålla sin nationalexistens och sin konstitution? Teoksessa M.G. Schybergson (toim.) *Jakob Tengström vitttra skrifter i urval med en lefnadstekning*. Svenska Literatursällskapet i Finland, Helsingfors.

Tengström, Robert (toim.) 1845. *Finsk Anthologi I*. A. C. Öhmans förlag, Helsingfors. *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852*. Toim. Yrjö Kotivuori.

[<https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi/>]

Ylioppilasmatrikkeli 1853–1899. Toim. Veli-Matti Autio.

[<https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi/1853-1899/>]

Sanomalehdet

Kansalliskirjaston digitaalisten aineistojen kokoelma [digi.kansalliskirjasto.fi]

Finlands Allmänna Tidning

Helsingfors Dagblad

Helsingfors Morgonblad

Helsingfors Tidningar

Morgonbladet

Suometar

Uusi Suometar

J. V. Snellmanin Kootut teokset -verkkojulkaisu [snellman.kootutteokset.fi]

Kallavesi

Litteraturblad

Saima

Kirjallisuus

Abrams, Lynn 2006. Introduction: Gendering the Agenda. Teoksessa Lynn Abrams, Eleanor Gordon, Deborah Simonton & Eileen Janes Yeo (toim.) *Gender in Scottish History since 1700*. Edinburgh University Press, Edinburgh, 1–16.

- Abrams, Lynn 2014 [2002]. *Making of the Modern Woman: Europe 1789–1918*. Routledge, London & New York.
- Ahmed, Sara 2018. *Tunteiden kulttuuripoliittikka*. Suom. Elina Halttunen-Riikonen. niin & näin, Tampere.
- Ahola, Joonas & Lukin, Karina 2016. Matthias Alexander Castrénin suomalaisen mytologian taustoja. Teoksessa M. A. Castrén. *Luentoja suomalaisesta mytologiasta*. Suom. & toim. Joonas Ahola. Tietolipas 152. SKS, Helsinki, 11–80.
- Alapuro, Risto 1997. *Suomen älymystö Venäjän varjossa*. Hanki ja jää -sarja. Tammi, Helsinki.
- Allardt Ekelund, Karin 1945. *Fredrika Runeberg*. Suom. Helmer Winter & E. A. Salomaa. WSOY, Porvoo & Helsinki.
- Anton Schiefner 1852, 2015. *Kalevala maailmalla*. Toim. Petja Kauppi. Kalevalaseura. [<https://kalevalamaailmalla.kalevalaseura.fi/anton-schiefner/>, luetu 15.12.2018]
- Aronsson, Peter; Fulsås, Narve; Haapala, Pertti & Jensen, Bernard Eric 2011. Nordic National Histories. Teoksessa Stefan Berger & Chris Lorenz (toim.) *The Contested Nation. Ethnicity, Class, Religion and Gender in National Histories*. Palgrave Macmillan, Basingstoke, 256–282.
- Bailey, Joanne 2012. *Parenting in England 1760–1830. Emotion, Identity, and Generation*. Oxford University Press, Oxford.
- Barclay, Katie 2011. *Love, Intimacy and Power. Marriage and Patriarchy in Scotland, 1650–1850*. Manchester University Press, Manchester & New York.
- Berg, Annika; Florin, Christina & Wisselgren, Per 2011. *Par i vetenskap och politik. Intellektuella äktenskap i moderniteten*. Boréa, Umeå.
- Björkstrand, Gustav 2012. *Jacob Tengström. Universitetsman, kyrkoledare och nationsbyggare*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland Nr 772. SLS, Helsinki.
- Blom, Ida 2000. Gender and Nation in International Comparison. Teoksessa Ida Blom, Karen Hagemann & Catherine Hall (toim.) *Gendered Nations. Nationalisms and Gender Order in the Long Nineteenth Century*. Berg, Oxford/New York, 3–26.
- Blom, Ida; Hagemann, Karen & Hall, Catherine (toim.) 2000. *Gendered Nations. Nationalisms and Gender Order in the Long Nineteenth Century*. Berg, Oxford/New York.
- Blom, Ida; Hagemann, Karen & Hall, Catherine 2000. Preface. Teoksessa Ida Blom,

- Karen Hagemann & Catherine Hall (toim.) *Gendered Nations. Nationalisms and Gender Order in the Long Nineteenth Century*. Berg, Oxford/New York, xv–xviii.
- Boddice, Rob 2018. *The History of Emotions*. Manchester University Press, Manchester.
- Bonsdorff, Pauline von 2005. Eletty ja mielletty maisema. Teoksessa Tero Halonen & Laura Aho (toim.) *Suomalaisten symbolit*. Atena, Jyväskylä, 44–48.
- Bouwers, Eveline G. 2010. Public Commemorations and Private Interests: the Politics of State Funerals in London and Paris, 1806–1810. Teoksessa Lotte Jensen, Joep Leerssen & Marita Mathijsen *Free Access to the Past. Romanticism, Cultural Heritage and the Nation*. National Cultivation of Culture, volume 2. Brill, Leiden/Boston, 73–102.
- Brockmeier, Jens & Meretoja, Hanna 2014. Understanding Narrative Hermeneutics. *Storyworlds: A Journal of Narrative Studies* 6 (2), 1–27.
- Branch, Michael 2002. Sjögren, Anders Johan (1794 – 1855), historian, kielitieteen ja etnografian tutkija, Venäjän tiedeakatemian akateemikko, valtioneuvos. *Kansallisbiografia*. SKS, Helsinki. [<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/3634/>]
- Brodie, Marc & Caine, Barbara 2014. Class, Sex, and Friendship: the Long Nineteenth Century. Teoksessa Barbara Caine (toim.) *Friendship. A History*. Routledge, London & New York, 223–277.
- Brogan, T. V. F. & Falco, R. 2012. Genius. Teoksessa Roland Greene & al. (toim.) *The Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics*. Fourth Edition. Princeton University Press, Princeton & Oxford, 549–551.
- Broughton, Trev Lynn & Rogers, Helen 2007. Introduction: The Empire of the Father. Teoksessa Trev Lynn Broughton & Helen Rogers (toim.) *Gender and Fatherhood in the Nineteenth Century*. Palgrave, London, 1–30.
- Butler, Judith 1993. *Bodies that Matter. On the Discursive Limits of "Sex"*. Routledge, New York & London.
- Butler, Judith 2010. Performative Agency. *Journal of Cultural Economy* 3 (2), 147–161.
- Caine, Barbara 1986. *Destined to Be Wives. The Sisters of Beatrice Webb*. Clarendon Press, Oxford.
- Caine, Barbara 2005. *Bombay to Bloomsbury. A Biography of the Strachey Family*. Oxford University Press, Oxford.
- Caine, Barbara 2010. *Biography and History*. Palgrave Macmillan, UK.

- Caine, Barbara (toim.) 2014. *Friendship. A History*. Routledge, London & New York.
- Caine, Barbara 2014. Taking up the Pen: Women and the Writing of Friendship. Teoksessa Barbara Caine (toim.) *Friendship. A History*. Routledge, London & New York, 215–222.
- Caine, Barbara & Sluga, Glenda 2000. *Gendering European History, 1780–1920*. Continuum, London & New York.
- Caracciolo, Marco 2014. Experientiality. *The Living Handbook of Narratology*. [<http://www.lhn.uni-hamburg.de/article/experientiality>]
- Castrén, Gunnar 1904. *Robert Tengström*. SLS, Helsingfors.
- Castrén, Gunnar 1945. *Herman Kellgren. Ett bidrag till 1840- och 1850-talens kulturhistoria*. SLS, Helsingfors.
- Castrén, Gunnar 1949. Robert Castrén. En representant för liberalismen i Finland. *Historiska och litteraturhistoriska studier* 24. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland CCCXX. SLS, Helsingfors.
- Cavarero, Adriana 2006 [1997]. *Relating Narratives. Storytelling and Selfhood*. Kääntänyt Paul A. Kottman. Routledge, London & New York. (Alun perin *Tu che mi guardi, tu che mi racconti*.)
- Chen, Shuhua 2015. Making Home, Making Sense of the World. Archival Research with *Qiaopi* Letters. Teoksessa Karin Koehler & Kathryn McDonal-Miranda (toim.) *Private and Public Voices. An Interdisciplinary Approach to Letters and Letter Writing*. Inter-Disciplinary Press, Oxford, 59–76.
- Cohen, Anthony P. 1996. Personal Nationalism: A Scottish View of Some Rites, Rights, and Wrongs. *American Ethnologist* 23 (4), 802–815.
- Dahlberg, Julia 2016. Konst och vetenskap. Intellektuell gemenskap i Helena Westermarcks brev till sin bror. *niin & näin* 23 (2), 57–66.
- Dahlberg, Julia 2018. *Konstnär, kvinna, medborgare. Helena Westermarck och den finska bildningskulturen i det moderna genombrottets tid 1880–1910*. Finska Vetenskaps-societeten, Helsingfors.
- Dahlberg, Julia & Timosaari Niina 2014. ”Kaikkihan tiesivät että Edvard-setä oli homo!” Seksuaalisuuden tutkiminen lähdekriittisenä ongelmana. Teoksessa Heini Hakosalo, Seija Jalagin, Marianne Junila & Heidi Kurvinen (toim.) *Historiallinen elämä. Biografia ja historiantutkimus*. Historiallinen arkisto 141. SKS, Helsinki, 98–112.
- Davidoff, Leonore 2013. *Thicker than Water. Siblings and Their Relations 1780–1920*.

Oxford University Press, Oxford.

- Delille, Gérard 2007. Kinship, Marriage, and Politics. Teoksessa David Warren Sabean, Simo Teuscher & Jon Mathieu (toim.) *Kinship in Europe. Approaches to Long-Term Development (1300–1900)*. Berghan Books, New York & Oxford, 163–183.
- Den Elzen, Katrin 2017. Exploring the Nature of the Dialogical Self. The Young Widow Memoir. *European Journal of Life Writing* 6, 40–61.
- Deslandes, Paul R. 2005. *Oxbridge men. British masculinity and the undergraduate experience, 1850–1920*. Indiana University Press, Bloomington.
- Douglas, Christina 2011. *Kärlek per korrespondens. Två förlovade par under andra hälften af 1800-talet*. Carlsson, Stockholm.
- Edlund, E. O. 1878. *M. A. Castrénin elämä ja matkustukset, nuorisolle kerrotut*. J. C. Frenckell'in ja Pojan kirjapaino, Helsinki.
- Ehmer, Josef 2002. Marriage. Teoksessa David I. Kertzer & Marzio Barbagli (toim.) *The History of the European Family: Volume Two. Family Life in the Long Nineteenth Century 1789–1913*. Yale University Press, New Haven & London, 282–321.
- Eiranen, Reetta 2012. *Ihanteen varjossa. Jeanette Snellman ja filosofin vaatimukset*. Pro gradu. Tampereen yliopisto, Tampere.
- Eiranen, Reetta 2014a. Kirjeet kohtauspaikkoina. Ihanne ja eletty todellisuus Jeanette ja J. V. Snellmanin välisessä kirjeenvaihdossa. *Sukupuolentutkimus – Genusforskning* 27 (2), 5–17.
- Eiranen, Reetta 2014b. Kruununhaan piiri: Ryhmäbiografia ja fennomaaninen verkosto. *Ennen ja nyt* 2/2014. [<http://www.ennenjanyt.net/2014/06/kruununhaan-piiri-ryhmabiografia-ja-fennomaaninen-verkosto/>]
- Eiranen, Reetta 2015. The Narrative Self: Letters and Experience in Historical Research. Teoksessa Karin Koehler & Kathryn McDonal-Miranda (toim.) *Private and Public Voices. An Interdisciplinary Approach to Letters and Letter Writing*. Inter-Disciplinary Press, Oxford, 77–99.
- Eiranen, Reetta 2016. Kirjeet ajan ja paikan tunteikkaina ylittäjinä. *niin & näin* 23 (2), 43–46. [myös verkossa: <http://netn.fi/artikkeli/kirjeet-ajan-ja-paikan-tunteikkaina-ylittajina>]
- Eley, Geoff 2000. Culture, Nation and Gender. Teoksessa Ida Blom, Karen Hagemann & Catherine Hall (toim.) *Gendered Nations. Nationalisms and Gender Order in the Long Nineteenth Century*. Berg, Oxford & New York, 27–40.
- Elomaa, Hanna 2006. *Idylliä etsimässä. Identifikaatiot ja itseymmärrys tammisaarela-*

- sessä sivistyneistöperheessä 1880-luvulta 1930-luvulle.* k&h, Turku.
- Engman, Max 1995. Finns and Swedes in Finland. Teoksessa Sven Tägil (toim.) *Ethnicity and Nation Building in the Nordic World*. Hurst Cop., London, 179–216.
- Engman, Max 2004. *Pietarinsuomalaiset*. WSOY, Helsinki.
- Engman, Max 2016. *Språkefrågan. Finlandssvenskhetens uppkomst 1812–1922*. Finlands svenska historia 3. SLS, Helsingfors.
- Estlander, B. 1928. *Mathias Alexander Castrén. Hans resor och forskningar. En lefnads-teckning av B. Estlander*. Söderström & C:o Förlagsaktiebolag, Helsingfors.
- Eustace, Nicole 2014. Emotion and Political Change. Teoksessa Susan Matt & Peter N. Stearns (toim.) *Doing Emotions History*. University of Illinois Press, Urbana, Chicago & Springfield.
- Florin, Christina 2014. Biografia rajoja rikkomassa. Kolme esimerkkiä ruotsalaisesta elämäkertatutkimuksesta. Teoksessa Heini Hakosalo, Seija Jalagin, Marianne Junila & Heidi Kurvinen (toim.) *Historiallinen elämä. Biografia ja historiantutkimus*. Historiallinen arkisto 141. SKS, Helsinki, 27–44.
- Forsius, Arno 2002. Lavantauti eli typhus abdominalis. *Kuvauksia lääketieteen historiasta*. [http://www.saunalahti.fi/arnoldus/typh_abd.html, luettu 26.12.2018]
- Franzén, Olle 1987–1989. J Daniel A Müller. *Svenskt biografiskt lexikon*. [<https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/8596>]
- Frih, Anna-Karin 2007. *Flickan i medicinen. Ungdom, kön och sjuklighet 1870–1930*. Örebro Studies in History 8. Väitöskirja. Universitetsbiblioteket, Örebro University.
- Fox, Jon E. & van Ginderachter, Maarten 2018. Introduction: Everyday nationalism's evidence problem. *Nations & Nationalism* 24 (3), 546–552.
- Fullbrook, Mary & Rublack, Ulinka 2010. In Relation: The "Social Self" and Ego-Documents. *German History* 28 (3), 263–272.
- Gadamer, Hans-Georg 2005. *Hermeneutiikka. Ymmärtäminen tieteissä ja filosofiassa*. Suom. & valikointi Ismo Nikander. 2. painos. Vastapaino, Tampere.
- Gay, Peter 1995. *The Naked Heart. The Bourgeois Experience. Victoria to Freud*. Vol IV. W. W. Norton & Company, New York & London.
- Gooch, Todd 2016. Ludwig Andreas Feuerbach. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2016 Edition). [<https://plato.stanford.edu/archives/win2016/entries/ludwig-feuerbach/>, luettu 21.12.2018]

- Gordon, Tuula; Komulainen, Katri & Lempiäinen, Kirsti (toim.) 2002. *Suomineitonon hei! Kansallisuuden sukupuoli*. Vastapaino, Tampere.
- Guillemin, Henri 2018. Alphonse de Lamartine. French poet, historian, and statesman. *Encyclopædia Britannica*. <https://www.britannica.com/biography/Alphonse-de-Lamartine>]
- Guttormsson, Loftur 2002. Parent–Child Relations. Teoksessa David I. Kertzer & Marzio Barbagli (toim.) *The History of the European Family: Volume Two. Family Life in the Long Nineteenth Century 1789–1913*. Yale University Press, New Haven & London, 251–281.
- Hakapää, Jyrki 2008. *Kirjan tie lukijalle. Kirjakauppojen vakiintuminen Suomessa 1740–1860*. Väitöskirja. SKS, Helsinki.
- Hakosalo, Heini 2014. Tasohyppelyä. Varhaiset suomalaiset naislääkärit ja historiallisen biografian monimuotoisuus. Teoksessa Heini Hakosalo, Seija Jalagin, Marianne Junila & Heidi Kurvinen (toim.) *Historiallinen elämä. Biografia ja historiantutkimus*. Historiallinen arkisto 141. SKS, Helsinki, 27–44.
- Hakosalo, Heini 2016. Tubipommi ja rautlasi. Emotionaalisia esineitä 1900-luvun alkupuolen suomalaisissa tuberkuloosiparantoloissa. *Historiallinen Aikakauskirja* 114 (2), 165–176.
- Hakosalo, Heini; Jalagin, Seija; Junila, Marianne & Kurvinen Heidi 2014. Elämää suurempaa. Teoksessa Heini Hakosalo, Seija Jalagin, Marianne Junila & Heidi Kurvinen (toim.) *Historiallinen elämä. Biografia ja historiantutkimus*. Historiallinen arkisto 141. SKS, Helsinki, 7–26.
- Hanhivaara, Minna 2009. *Seppelensitojatar ja nuori filosofi. Sofi ja Robert Tengströmin nuoruusaika ja J.J. Tengströmin perheen perhestrategiat 1840–1856*. Pro gradu. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- Harmainen, Antti 2016. Group biography as an approach on studying manhood and religion in late nineteenth-century Finland. Teoksessa Erla Hulda Halldórdóttir, Tiina Kinnunen, Maarit Leskelä-Kärki & Birgitte Possing (toim.) *Biography, Gender and History: Nordic Perspectives*. Cultural History – Kulttuurihistoria 14. k&h, Turku, 101–120.
- Harris, Amy 2012. *Siblinghood and Social Relations in Georgian England. Share and Share Alike*. Manchester University Press, Manchester.
- Harsin, Jill 2002. *Barricades. The War of the Streets in Revolutionary Paris, 1830–1848*. Palgrave Macmillan, New York.

- Hatavara, Mari 2007. *Historia ja poetiikka Fredrika Runebergin ja Zacharias Topeliuksen historiallisissa romaaneissa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1128. Vaitöskirja. SKS, Helsinki.
- Havu, Ilmari 1932. Herman Kellgren suomen kielen apostolina Saksassa. *Kirjallisuudentutkijain seuran vuosikirja II: Runeberg opettajana ynnä muita tutkielmia*. SKS, Helsinki.
- Havu, Ilmari 1945. *Lauantaiseura ja sen miehet*. Otava, Helsinki.
- Hearn, Jonathan 2007. National Identity: Banal, Personal and Embedded. *Nations and Nationalism* 13 (4), 657–674.
- Heidegger, Martin 2007. *Oleminen ja aika*. Suom. Reijo Kupiainen. 3. painos. Vastapaino, Tampere.
- Herman, David 2009. *Basic Elements of Narrative*. Blackwell Publishing, UK.
- Herman, David; Jahn, Manfred & Ryan, Marie-Laure 2005. *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*. Routledge, New York.
- Hermansson, Gunilla 2018. Tegnér, Esaias. Teoksessa Joep Leerssen (toim.) *Encyclopedia of Romantic Nationalism in Europe*. Electronic version, Study Platform on Interlocking Nationalisms, Amsterdam. [<http://show.ernie.uva.nl/ETe>]
- Hindulaisuus 2007. *Uskonnot Suomessa*. Kirkon tutkimuskeskus & Uusien uskonnotlisten liikkeiden tutkijaverkosto USVA ry. [<http://www.uskonnot.fi/uskonnot/view/?religionId=7>, luettu 16.4.2018]
- Hinkkanen, Merja-Liisa 2006. Oman elämänsä sankaritar? Elämäkerrallisen tutkimuksen ongelmia. Teoksessa Rami Kurth & Timo Soikkanen (toim.) *Yksilö ja yhteisö. Henkilöhistoriallinen keskustelu Suomessa 1930-luvulta 2000-luvulle*. Turun yliopiston Poliittisen historian tutkimuksia 28. Turun yliopisto, Turku, 189–196.
- Hirvonen, Maija 2002. Bergh, Samuel Gustaf (1803 - 1852), runoilija, kotiopettaja. *Kansallisbiografia*. SKS, Helsinki.
[<https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/2900>]
- Hirvonen, Timo Petteri 2009. Äkillisen kuulonmenetyksen hoito. *Duodecim* 125, 1421–1426.
- History of the Christmas Lectures 2019. The Royal Institution. [<http://www.rigb.org/christmas-lectures/history>, luettu 19.1.2019]
- Hochschild, Arlie Russel 2003 [1983]. *The Managed Heart. Commercialization of Human Feeling*. University of California Press, Berkeley, Los Angeles & London.
- Holloway, Sally Anne 2013. *Romantic Love in Words and Objects during Courtship*

- and Adultery c. 1730 to 1830*. Väitöskirja. University of London, London.
- Hroch, Miroslav 2015. *European Nations. Explaining Their Formation*. Translated by Karolina Graham. Verso, London & New York.
- Huhtala, Liisi 1989. J. L. Runebergin varjosta – Fredrika Runeberg. Teoksessa Maria-Liisa Nevala (toim.) *Sain roolin johon en mahdu. Suomalaisen naiskirjallisuuden linjoja*. Otava, Helsinki, 124–132.
- Hytönen, Viljo 1917. *Suomalaisuuden merkkimiehiä II. Paavo Tikkanen. Fredrik Polén*. Kansanvalistusseuran elämäkertoja 23. Kansanvalistusseura, Helsinki.
- Häggman, Kai 1994. *Perheen vuosisata. Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa*. Historiallisia tutkimuksia 179. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Häggman, Kai 2008. *Paras tavara maailmassa. Suomalainen kustannustoiminta 1800-luvulta 2000-luvulle*. Otava, Helsinki.
- Häkkinen, Kaisa 2003. Suomettaren pojat. Teoksessa Tommi Kurki, Päivi Laine & Arja Lampinen (toim.) *Suomettaren helmoista. Tutkielmia 1800-luvun suomen kielestä*. Kirja-Aurora, Turku, 13–43.
- Häkkinen, Kaisa 2006. Suomen kielitieteen nousu 1700- ja 1800-lukujen vaihteessa. Teoksessa Sakari Ollitervo & Kari Immonen (toim.) *Herder, Suomi ja Eurooppa*. SKS, Helsinki.
- Häkkinen, Kaisa 2012. Matthias Alexander Castrén suomen kielen tutkijana. *Per Urales ad Orientem. Iter polyphonicum multilingue. Festskrift tillägnad Juha Janhunen på hans sextioårsdag den 12 februari 2012*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 264. Helsinki. 103–114.
- Jaakkola, Pasi 2011. *Topeliaaninen usko. Kirjailija Sakari Topelius uskontokasvattajana*. Väitöskirja. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- Jalava, Marja 1997. ”Kokonainen elämä on ihmisen pyhin oikeus”. Rolf Lagerborgin seksuaaliradikalismi ja ylempien yhteiskuntaryhmien keskinäiset esiaviolliset suhteet 1900-luvun alun Suomessa. Pro gradu. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- Jalava, Marja 2005. *Minä ja maailmanhenki. Moderni subjekti kristillis-ideologisessa kansallisajattelussa ja Rolf Lagerborgin kulttuuriradikalismissa n. 1800-1914*. Bibliotheca Historica 98. SKS, Helsinki.
- Jalava, Marja 2006. *J. V. Snellman. Mies ja suurmies*. Tammi, Helsinki.
- Jallinoja, Riitta 2017. *Families, Status and Dynasties 1600–2000*. Palgrave Macmillan, London.

- Jay, Martin 2005. *Songs of Experience. Modern American and European Variations on a Universal Theme*. University of California Press, Berkeley & Los Angeles.
- Johannisson, Karin 2001. *Nostalgia. En känslas historia*. Bonnier, Stockholm.
- Johnson, Christopher 2007. Kinship, Civil Society, and Power in Nineteenth-Century Vannes. Teoksessa David Warren Sabean, Simo Teuscher & Jon Mathieu (toim.) *Kinship in Europe. Approaches to Long-Term Development (1300–1900)*. Berghan Books, New York & Oxford, 258–283.
- Jonasson, Gustaf 2000–2002. Bengt (Berndt) Schinkel, von. *Svenskt biografiskt lexikon*. [<https://sok.riksarkivet.se/Sbl/artikel/6381>]
- Juntti, Eira 2004. *Gender and Nationalism in Finland in the Early Nineteenth Century*. Dissertation. Binghamton University, New York, 2004.
- Juntti, Eira 2011. ”Kansalliset harjoitukset” ja sukupuolitetut sfäärit 1840- ja 1850-luvuilla sanomalehtikeskustelussa. Teoksessa Tuija Pulkkinen & Antu Sorainen (toim.) *Siveellisyydestä seksuaalisuuteen. Poliittisen käsitteen historia*. Historiallinen Arkisto 133. SKS, Helsinki, 56–82.
- Jussila, Osmo 1987. *Maakunnasta valtioksi. Suomen valtion synty*. WSOY, Juva.
- Jussila, Osmo 2009. Suomi suuriruhtinaskuntana 1809–1917. Teoksessa Osmo Jussila, Seppo Hentilä & Jukka Nevakivi (toim.) *Suomen poliittinen historia 1809–2009*. WSOY, Helsinki, 9–100.
- Kalleinen, Kristiina 2000/2008. Thesleff, Alexander Amatus (1778 - 1847), kenraali-kuvernöörin apulainen, yliopiston sijaiskansleri, jalkaväenkenraali. *Kansallisbiografia*. SKS, Helsinki.
[<https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/3248>]
- Kalleinen, Kristiina 2017. *Suuriruhtinaskunnan etuvartiossa. Ministerivaltiosihtööri R. H. Reh binder Suomen etujen puolustajana Pietarissa 1811–1841*. Historiallinen Arkisto 146. SKS, Helsinki.
- Kallinen, Maija 2001. Tengström, Johan Martin Jakob af (1821 - 1890), lääkäri, hyönteistieteilijä. *Kansallisbiografia*. SKS, Helsinki.
[<https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/6473>]
- Kansallisbiografia*. SKS, Helsinki. [<https://kansallisbiografia.fi/>]
- Kansallisgalleria 2019. Knutson, Johan: Kansanrunoilijat Olli Kymäläinen, Pietari Makkonen ja Antti Puhakka. Kuvitusta R. Tengströmin teokseen, Finsk antologi. [<http://kokoelmat.fng.fi/app?si=A+I+636%3A52>, luettu 5.5.2019]
- Karkama Pertti 1985. *Järkevä rakkaus. J. V. Snellman kertojana*. Suomi 132. SKS,

Helsinki.

- Karlsson, Fred 2001. *Yleinen kielitiede Suomessa kautta aikojen*. Publications No. 28. Department of General Linguistics. University of Helsinki, Helsinki.
- Karttunen, Klaus 2000. Kellgren, Herman (1822 - 1856), itämaiden kirjallisuuden professori, kielentutkija, runoilija. *Kansallisbiografia*. SKS, Helsinki.
[<https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/3502>]
- Katainen, Elina; Kinnunen, Tiina; Packalén, Eva & Tuomaala, Saara 2005. Naiset historiankirjoittajina. Akateeminen marginaali ja uuden tiedon tuottaminen. Teoksessa Elina Katainen, Tiina Kinnunen, Eva Packalén & Saara Tuomaala (toim.) *Oma pöytä. Naiset historiankirjoittajina Suomessa*. SKS, Helsinki.
- Kaunismaa, Pekka & Laitinen, Arto 1998. Paul Ricoeur ja narratiivinen identiteetti. Teoksessa Petri Kuhmonen & Seppo Sillman (toim.) *Jaettu jana, ääretön raja*. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- Kemiläinen, Aira 1993. *Suomalaiset, outo Pohjolan kansa. Rotuteoriat ja kansallinen identiteetti*. SHS, Helsinki.
- Keravuori, Kirsi 2016. Arki kirjekuoressa – Itseoppineet kirjeenkirjoittajat 1800-luvulla. *niin & näin* 23 (2), 48–52.
- Keravuori, Kirsi 2017. *Saaristolaisia. Elämä, arki ja vanhemmuus laivuriperheen kirjeenvaihdossa*. SKS, Helsinki.
- Keskinen, Jarkko 2012. *Oma ja yhteinen etu. Kauppiaiden keskinäinen kilpailu ja yhteistyö Porin paikallisyhteisössä 1765–1845*. Väitöskirja. Turun yliopisto, Turku.
- Kettunen, Pauli 2003. Yhteiskunta. Teoksessa Matti Hyvärinen, Jussi Kurunmäki, Kari Palonen, Tuija Pulkkinen & Henrik Stenius (toim.) *Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria*. Vastapaino, Tampere, 167–212.
- Kettunen, Pauli 2008. *Globalisaatio ja kansallinen me. Kansallisen katseen historiallinen kritiikki*. Vastapaino, Tampere.
- Kettunen, Pauli 2018. The concept of nationalism in discussions on a European society. *Journal of Political Ideologies* 23 (3), 342–369.
- Kietäväinen-Sirén, Hanna 2015. *Eriytyinen ystävyys. Miehen ja naisen välinen rakkaus uuden ajan alun Suomessa (n. 1650–1700)*. Jyväskylä Studies in Humanities 245. Väitöskirja. Jyväskylä University Printing House, Jyväskylä.
- Kindstedt, Barbro 1999. Litterära salonger. Teoksessa Johan Wrede (toim.) *Finlands svenska litteraturhistoria. Första delen: Åren 1400–1900*. SLS, Helsingfors; Bokförlaget Atlantis, Stockholm, 315–316.

- Kindstedt, Barbro & Pelkonen, Maija 1998. Lördagssällskapet, Kronhagen och Kronohagssällskapet – litterära salonger inom den tengströmska kretsen. Teoksessa Anne Scott Sørensen (toim.) *Nordisk salonkultur. Et studie i nordiske skønånder og salonmiljøer 1780–1850*. Odense Universitetsforlag, Odense, 389–402.
- Kingsley Kent, Susan 2012. *Gender and History*. Palgrave Macmillan, London.
- Kivimäki, Ville 2013. *Battled Nerves. Finnish Soldiers' War Experience, Trauma, and Military Psychology, 1941–44*. Doctoral Thesis in Nordic History, Åbo Akademi University. Juvenes Print, Tampere.
- Kivimäki, Ville 2018. Traumaperäinen stressihäiriö ja historia. Diaagnoosista historian-tutkimuksen käsitteeksi. Teoksessa Matti O. Hannikainen, Mirkka Danielsbacka & Tuomas Tepora (toim.) *Menneisyyden rakentajat. Teoriat historiantutkimuksessa*. Gaudeamus, Helsinki, 94–115.
- Klinge, Matti 1967. *Ylioppilaskunnan historia. Ensimmäinen osa 1828–1852*. WSOY, Porvoo.
- Klinge, Matti 1975. *Bernadotten ja Leninin välissä. Tutkielmia kansallisista aiheista*. WSOY, Porvoo & Helsinki.
- Klinge, Matti 1989a. Keisarillinen yliopisto. Teoksessa Matti Klinge, Rainer Knapas, Anto Leikola & John Strömberg. *Helsingin yliopisto 1640-1990. Toinen osa. Keisarillinen Aleksanterin yliopisto 1808–1917*. Helsingin yliopisto, Helsinki, 9–139.
- Klinge, Matti 1989b. Murroksen vuosikymmen. Teoksessa Matti Klinge, Rainer Knapas, Anto Leikola & John Strömberg. *Helsingin yliopisto 1640-1990. Toinen osa. Keisarillinen Aleksanterin yliopisto 1808–1917*. Helsingin yliopisto, Helsinki, 140–215.
- Klinge, Matti 1989c. Professoreita ja dosentteja. Teoksessa Matti Klinge, Rainer Knapas, Anto Leikola & John Strömberg. *Helsingin yliopisto 1640-1990. Toinen osa. Keisarillinen Aleksanterin yliopisto 1808–1917*. Helsingin yliopisto, Helsinki, 418–482.
- Klinge, Matti 1989d. Maan sydän ja isänmaan toivo. Professoreita ja dosentteja. Teoksessa Matti Klinge, Rainer Knapas, Anto Leikola & John Strömberg. *Helsingin yliopisto 1640-1990. Toinen osa. Keisarillinen Aleksanterin yliopisto 1808–1917*. Helsingin yliopisto, Helsinki, 483–602.
- Klinge, Matti 1997a. Runeberg, Johan Ludvig (1804 - 1877), runoilija, lehtori, professori. *Kansallisbiografia*. SKS, Helsinki.
- [<https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/2846>]

- Klinge, Matti 1997b. Snellman, Johan Vilhelm (1806 - 1881), senaattori, filosofian professori. *Kansallisbiografia*. SKS, Helsinki.
[<https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/3639>]
- Klinge, Matti 1997/2018. Topelius, Zachris (1818 - 1898), kirjailija, toimittaja, historian professori, valtioneuvos. *Kansallisbiografia*. SKS, Helsinki.
[<https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/2854>]
- Klinge, Matti 1998. *Idylli ja uhka. Topeliuksen aatteita ja politiikkaa*. WSOY, Helsinki.
- Klinge, Matti 2000/2008. Nikolai I (1796 - 1855), Venäjän keisari, Suomen suuriruhtinas. *Kansallisbiografia*. SKS, Helsinki.
[<https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/3230>]
- Klinge, Matti 2003. Cygnaeus, Fredrik (1807 - 1881), estetiikan ja nykyiskansain kirjallisuuden professori, valtioneuvos. *Kansallisbiografia*. SKS, Helsinki.
[<https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/3175>]
- Klinge, Matti 2004. *Poliittinen Runeberg*. WSOY, Helsinki.
- Klinge, Matti 2006/2016. Runeberg, Fredrika (1807 - 1879), kirjailija. *Kansallisbiografia*. SKS, Helsinki.
[<https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/2845>]
- Klinge, Matti 2007a. Tengström (1600 -), suku. *Kansallisbiografia*. SKS, Helsinki.
[<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/6760/>]
- Klinge, Matti 2007b. Tengström, Robert (1823 - 1847), filosofian dosentti, kirjailija, ylioppilasjohtaja. *Kansallisbiografia*. SKS, Helsinki.
[<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/2955/>]
- Klinge, Matti 2007/2012. Tengström, Jacob (1755 - 1832), arkkipiispa, Turun akatemian varakansleri, teologian professori. *Kansallisbiografia*. SKS, Helsinki. [<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/3658/>]
- Klinge, Matti; Knapas, Rainer; Leikola, Anto & Strömberg, John 1989. *Helsingin yliopisto 1640-1990. Toinen osa. Keisarillinen Aleksanterin yliopisto 1808-1917*. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- Koehler, Karin 2015. "A husband without suspicions does not intercept his wife's letters": Letters, Privacy and Gender in the Victorian Novel. Teoksessa Karin Koehler & Kathryn McDonal-Miranda (toim.) *Private and Public Voices. An Interdisciplinary Approach to Letters and Letter Writing*. Inter-Disciplinary Press, Oxford, 155-182.
- Kokko, Heikki 2016. *Kuviteltu minuuks. Ihmiskäsityksen murros suomenkielisen kan-*

- sanosan kulttuurissa 1800-luvun puolivälissä*. Acta Universitatis Tamperensis 2233. Väitöskirja. Tampere University Press, Tampere.
- Kokko, Heikki 2019. Suomenkielisen julkisuuden nousu 1850-luvulla ja sen yhteiskunnallinen merkitys. *Historiallinen Aikakauskirja* 117 (1), 5–21.
- Kokko, Marja 2017. Henkilötiedot historiantutkijan työprosessissa. Teoksessa Satu Lidman, Anu Koskivirta & Jari Eilola (toim.) *Historiantutkimuksen etiikka*. Gaudeamus, Helsinki, 71–72.
- Koselleck, Reinhart 2004 [1979]. *Futures Past. On the Semantics of Historical Time*. Kääntänyt Keith Tribe. Columbia University Press, New York. (Alun perin *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*.)
- Koskelin, Marja-Leena 2008. *Tengströmin suvun kummiverkosto ja naisten sosiaaliset suhteet 1700– ja 1800-lukujen vaihteessa*. Pro gradu. Turun yliopisto, Turku.
- Kotioja, Eeva 2018. *Uskallus puhua. Sukupiiri ja sosiaalinen pääoma Adelaïde Ehrnroothin yhteiskunnallisen toiminnan mahdollistajina*. Väitöskirja. Unigrafia, Helsinki.
- Kottman, Paul A. 2006. Translator's Introduction. Teoksessa Adriana Cavarero. *Relating Narratives. Storytelling and Selfhood*. Kääntänyt Paul A. Kottman. Routledge, London & New York.
- Kukkonen, Karin 2014. Plot. *The Living Handbook of Narratology*. [<http://www.lhn.uni-hamburg.de/article/plot>]
- Kurki, Tommi, Laine, Päivi & Lampinen, Arja (toim.) *Suomettaren helmoista. Tutkielmia 1800-luvun suomen kielestä*. Kirja-Aurora, Turku.
- Kurth, Rami & Soikkanen, Timo (toim.) 2006. *Yksilö ja yhteisö. Henkilöhistoriallinen keskustelu Suomessa 1930-luvulta 2000-luvulle*. Turun yliopiston Poliittisen historian tutkimuksia 28. Turun yliopisto, Turku.
- Lahtinen, Anu; Leskelä-Kärki, Maarit; Vainio-Korhonen, Kirsi & Vehkalahti, Kaisa. Kirjeiden uusi tuleminen. Teoksessa Maarit Leskelä-Kärki, Anu Lahtinen & Kirsi Vainio-Korhonen (toim.) *Kirjeet ja historiantutkimus*. Historiallinen Arkisto 134. SKS, Helsinki, 9–29.
- Lahtinen, Mikko 2006. *Snellmanin Suomi*. Vastapaino, Tampere.
- Landgrén, Lars-Folke 2002. Castrén, Robert (1851 - 1883), Helsingfors Dagbladin päätoimittaja, valtiopäiväedustaja, historiantutkija. Suom. Oili Tapionlinna. *Kansallisbiografia*. SKS, Helsinki.
[<http://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/3165>]
- Landgrén, Lars-Folke 2002/2009. Berndtson, Fredrik (1820 - 1881), kirjailija, Fin-

- lands Allmänna Tidningin päätoimittaja, valtiosihteeri. Suom. Oili Tapionlinna. *Kansallisbiografia*. SKS, Helsinki.
[<https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/3137>]
- Landgrén, Lars-Folke 2006. Rein, Gabriel (1800 - 1867), yliopiston rehtori, historian professori, valtiopäiväedustaja, kanslianeuvos. Suom. Oili Tapionlinna. *Kansallisbiografia*. SKS, Helsinki.
[<https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/3595>]
- Launis, Kati 2017. *Kynän kantama elämä. Kirjoittavat Hiiskun sisaret*. Sigillum, Turku.
- Lappalainen, Päivi 1999. Äiti-ilon himo: Naiset ja kansakunnan rakentuminen 1800-luvulla. Teoksessa Tero Koistinen, Piret Kruuspere, Erkki Sevänen & Risto Turunen (toim.) *Kaksi tietä nykyisyyteen. Tutkimuksia kirjallisuuden, kansallisuuden ja kansallisten liikkeiden suhteesta Suomessa ja Virossa*. SKS, Helsinki, 106–129.
- Laquer, Thomas 1992. *Making Sex. Body and Gender from the Greeks to Freud*. Harvard University Press, Cambridge & London.
- Leerssen, Joep 2013. Notes Towards a Definition of Romantic Nationalism. *Romantik* 2 (1), 9–35.
- Leerssen, Joep 2014. From Bökendorf to Berlin: Private Careers, Public Sphere, and How the Past Changed in Jacob Grimm's Lifetime. Teoksessa Lotte Jensen, Joep Leerssen & Marita Mathijssen (toim.) *Free Access to the Past. Romanticism, Cultural Heritage and the Nation*. National Cultivation of Culture, vol 2. Brill, Leiden & Boston, 55–70.
- Leerssen, Joep 2017. Publishing, libraries, book clubs and reading societies. Teoksessa Joep Leerssen (toim.) *Encyclopedia of Romantic Nationalism in Europe*. Electronic version, Study Platform on Interlocking Nationalisms, Amsterdam. [<http://ernie.uva.nl/viewer.p/21/56/object/122-159420>]
- Leerssen, Joep (toim.) 2018. *Encyclopedia of Romantic Nationalism in Europe*. Volumes 1–2. (Myös verkossa: <http://ernie.uva.nl>)
- Leerssen, Joep & Linden, Nanne van der 2018. Conviviality and gender. The salon and the public sphere Teoksessa Joep (toim.) *Encyclopedia of Romantic Nationalism in Europe*. Electronic version, Study Platform on Interlocking Nationalisms, Amsterdam. [<http://show.ernie.uva.nl/ngFM1J96rGWB2QsUYGeB9Mep>]
- Leskelä-Kärki, Maarit 2006. *Kirjoittaen maailmassa. Krohnin sisaret ja kirjallinen elämä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1085. SKS, Helsinki.
- Leskelä-Kärki Maarit 2007. Constructing Sisterly Relations in Epistolary Practices:

- The Writing Krohn Sisters (1890–1950). *Nordic Journal of Women's Studies* 15 (1), 21–34.
- Leskelä-Kärki, Maarit 2008. Narrating life stories in between the fictional and the autobiographical. *Qualitative Research* 8 (3), 325–332.
- Leskelä-Kärki, Maarit 2011. Kirjeet ja kerrotuksi tulemisen kaipuu. Kirjailija Helmi Krohnin ja säveltäjä Erkki Melartinin kirjeystävyys, 1906–1936. Teoksessa Maarit Leskelä-Kärki, Anu Lahtinen & Kirsi Vainio-Korhonen (toim.) *Kirjeet ja historiantutkimus*. Historiallinen Arkisto 134. SKS, Helsinki, 242–272.
- Leskelä-Kärki, Maarit 2014. Suhteellista elämää. Relationalisuus ja biografinen vuorovaikutus. Teoksessa Heini Hakosalo, Seija Jalagin, Marianne Junila & Heidi Kurvinen (toim.) *Historiallinen elämä. Biografia ja historiantutkimus*. Historiallinen arkisto 141. SKS, Helsinki, 314–331.
- Leskelä-Kärki, Maarit 2017. *Toisten elämät. Kirjoituksia elämäkerroista*. Avain, Vantaa.
- Lidman, Satu; Koskivirta, Anu & Eilola Jari (toim.) 2017. *Historiantutkimuksen etiikka*. Gaudeamus, Helsinki.
- Liikanen, Ilkka 1995. *Fennomania ja kansa. Joukkojärjestäytymisen läpimurto ja suomalaisen puolueen synty*. Historiallisia Tutkimuksia 191. SHS, Helsinki.
- Liikanen, Ilkka 2005. Kansallinen yhtenäisyys ja kansanvalta – suomalainen nationalismi. Teoksessa Jussi Pakkasvirta & Pasi Saukkonen (toim.) *Nationalismit*. WSOY, Helsinki, 222–245.
- Liliequist, Jonas 2006. Sexualiteten. Teoksessa Jørgen Lorentzen & Claes Ekenstam (toim.) *Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840–1940*. Gidlunds Förlag, Riga, 167–208.
- Lindblom, Ina 2016. The Botany of Friendship and Love. Flowers and Emotional Practices in the Gjörwell Family, c. 1790–1810. *Scandinavian Journal of History* 41 (3), 410–426.
- Loima, Jyrki 2006. *Myytit, uskomukset ja kansa. Johdanto moderniin nationalismiin Suomessa 1809–1918*. Yliopistopaino, Helsinki.
- Louhivuori, O. W. 1940. *Suometar I. Perustaminen ja ensimmäiset vaiheet*. O. Y. Uusi Suomi, Helsinki.
- Luntinen, Pertti 2001. Rokassowskij, Platon Ivanovitsh (1800 - 1869), Suomen kenraalikuvernööri, jalkaväenkenraali, vapaaherra. *Kansallisbiografia*.
[<https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/3604>]
- Luukkanen, Tarja-Liisa 1999. Tengström, Johan Jakob (1787 - 1858), filosofian pro-

- fessori, historiantutkija. *Kansallisbiografia*. [<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/3659/>]
- Lyons, Martyn 1999. Love Letters and Writing Practices: On Écritures Intimes in the Nineteenth Century. *Journal of Family History* 24 (2), 232–239.
- Lyons, Martyn 2010. *A History of Reading and Writing. In the Western World*. Palgrave Macmillan, New York.
- Lyytikäinen, Pirjo 2013. "There in Thousands of Lakes the Stars of the Night Glimmer": Lakescapes in Literature. Teoksessa Saija Isomaa, Pirjo Lyytikäinen, Kirsi Saarikangas & Renja Suominen-Kokkonen (toim.) *Imagining spaces and places*. Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne, 161–182.
- Majamaa, Raija & Paulaharju, Marjut 2004. *J. L. Runeberg. Suomen runoilija*. SKS, Helsinki.
- Malečková, Jitka 2011. Where Are Women in National Histories? Teoksessa Stefan Berger & Chris Lorenz (toim.) *The Contested Nation. Ethnicity, Class, Religion and Gender in National Histories*. Palgrave Macmillan, Basingstoke, 171–199.
- Manninen, Juha 1984. Rakkaus sivistystapahtumana – romantiikan anti naisen ja miehen suhteen arvioimiselle. Teoksessa Esa Saarinen, Lilli Alanen & Ilkka Niiniluoto (toim.) *Rakkauden filosofia*. WSOY, Juva, 102–124.
- Manninen, Juha 2003. Valoa valtion yössä. Modernin valtion oppi Suomessa 1830–1831. *Historiallinen Aikakauskirja* 101 (2), 228–247.
- Manninen, Juha 2005/2015. "Suomalaisuus ennen suomalaisuutta" – 1700-luvun tutkimuksen haaste. Julkaisematon artikkeli. *Academia.edu*. [https://www.academia.edu/5562379/Suomalaisuus_ennen_suomalaisuutta]
- Markkola, Pirjo 2002. Vahva nainen ja kansallinen historia. Teoksessa Tuula Gordon, Katri Komulainen & Kirsti Lempiäinen (toim.) *Suomineiton hei! Kansallisuuden sukupuoli*. Vastapaino, Tampere, 75–90.
- Markkola Pirjo 2014. Moraalin miehet: Mitä prostituution sääntely kertoo mieheydestä? Teoksessa Pirjo Markkola, Ann-Catrin Östman & Marko Lamberg (toim.) *Näkymätön sukupuoli. Mieheyden pitkä historia*. Vastapaino, Tampere, 134–158.
- Markkola, Pirjo; Östman, Ann-Catrin & Lamberg, Marko 2014. Onko suomalaisella miehellä historiaa? Teoksessa Pirjo Markkola, Ann-Catrin Östman & Marko Lamberg (toim.) *Näkymätön sukupuoli. Mieheyden pitkä historia*. Vastapaino, Tampere, 7–24.
- Mazzarella, Merete 2007. *Fredrika Charlotta o.s. Tengström - kansallisrunoilijan vaimo*.

- Porvoo, Tammi.
- Meretoja, Hanna 2014a. Narrative and Human Existence: Ontology, Epistemology, and Ethics. *New Literary History* 45 (2014): 89–109.
- Meretoja, Hanna 2014b. *The Narrative Turn in Fiction and Theory. The Crisis and Return of Storytelling from Robbe-Grillet to Tournier*. Palgrave Macmillan, UK.
- Meretoja, Hanna 2017a. On the Use and Abuse of Narrative for Life. Towards an Ethics of Storytelling. Teoksessa Brian Schiff, A. Elizabeth McKim & Sylvie Patron (toim.) *Life and Narrative. The Risks and Responsibilities of Storying Experience*. Oxford University Press, Oxford, 75–98.
- Meretoja, Hanna 2017b. *The Ethics of Storytelling. Narrative Hermeneutics, History, and the Possible*. Oxford University Press, Oxford.
- Mikkonen, Jukka 2016. Elämän ja kirjallisuuden kertomuksista. *niin & näin* 23 (3), 60–70.
- Moreno-Almendral, Raúl 2018. Reconstructing the history of nationalist cognition and everyday nationhood from personal accounts. *Nations and Nationalism* 24 (3), 648–668.
- Morpurgo Davies, Anna 2003. *History of Linguistics. Volume IV: Nineteenth-Century Linguistics*. Longman, London & New York.
- Mosse, George L. 1982. Friendship and Nationhood: About the Promise and Failure of German Nationalism. *Journal of Contemporary History* 17 (2), 351–367.
- Mosse, George 1988 [1985]. *Nationalism and Sexuality. Middle-Class Morality and Sexual Norms in Modern Europe*. The University of Wisconsin Press, Wisconsin. (Alun perin *Nationalism and Sexuality. Respectability and Abnormal Sexuality in Modern Europe*.)
- Mosse, George 1996. *The Image of Man. The Creation of Modern Masculinity*. Oxford University Press, Oxford.
- Mueller-Vollmer, Kurt & Messling, Markus 2016. Wilhelm von Humboldt. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2017 Edition). [<https://plato.stanford.edu/entries/wilhelm-humboldt/>]
- Mukkala, Miia 2005. *Tengströmin piirin naisten elämää 1800-luvulla. Keskinäiset suhteet sekä suhtautuminen terveyteen, sairauteen ja kuolemaan naisten välisessä kirjeenvaihdossa*. Pro gradu. Oulun yliopisto, Oulu.
- Mäki, Kirsi 2005. Feministit ja nationalismitutkimus. Teoksessa Jussi Pakkasvirta & Pasi Saukkonen (toim.) *Nationalismit*. WSOY, Helsinki, 124–145.

- Männistö-Funk, Tiina 2010. Monien käytäntöjen ”kovat kuvat”. Käyntikorttikuvat suomalaisissa maaseutukodeissa 1900-luvun alussa. Teoksessa Maija Mäkikalli & Riitta Laitinen. *Esine ja aika. Materiaalisen kulttuurin historiaa*. SKS, Helsinki, 249–278.
- Nummi, Jyrki 2012. Aleksis Kiven elämät. Teoksessa Aleksis Kivi. *Kirjeet. Kriittinen editio*. SKS:n toimituksia 1386. SKS, Helsinki, 20–74.
- Oesch, Erna 2002. Wilhelm Dilthey ja eletty kokemus. Teoksessa Leila Haaparanta & Erna Oesch (toim.) *Kokemus*. Tampere University Press, Tampere.
- Ojala, Jari 2000. Borgström, Henrik (1799 - 1883), liikemies, teollisuudenharjoittaja, kauppaneuvos. *Kansallisbiografia*.
[<https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/4242>]
- Ollila, Anne 2000. *Jalo velvollisuus. Virkanaisena 1800-luvun lopun Suomessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 711. 2. painos. SKS, Helsinki.
- Ollila, Anne 2014. Suurmiesjuhlat 1800-luvun lopussa. *Ennen ja nyt* 2/2014. [<http://www.ennenjanyt.net/2014/06/suurmiesjuhlat-1800-luvun-lopussa/>]
- Ovaska, Anna 2016. Aukkoisia tarinoita ja ruumiillisia kertojia. Johdatus itsen kertomiseen. *niin & näin* 23 (3), 29–31.
- Ovaska, Anna & Telakivi, Pii 2016. Daniel D. Hutto, Punahilkka ja liskoaivot. *niin & näin* 23 (3), 40–41.
- Pakkasvirta, Jussi & Saukkonen Pasi 2005. Nationalismi teoreettisen tutkimuksen kohteena. Teoksessa Jussi Pakkasvirta & Pasi Saukkonen (toim.) *Nationalismit*. WSOY, Helsinki, 14–45.
- Palin, Tutta 1997. Kuvia menneisyydestä. Teoksessa Katarina Eskola & Eeva Peltonen (toim.) *Aina uusi muisto. Kirjoituksia menneen elämisestä meissä*. Nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja 54. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- Peltonen, Ulla-Maija 2003. *Muistin paikat. Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 894. SKS, Helsinki.
- Pierson, Ruth Roach 2000. Nations: Gendered, Racialized, Crossed with Empire. Teoksessa Ida Blom, Karen Hagemann & Catherine Hall (toim.) *Gendered Nations. Nationalisms and Gender Order in the Long Nineteenth Century*. Berg, Oxford & New York, 41–61.
- Pietiäinen, Jukka-Pekka 1988. *Suomen postin historia 1*. Posti- ja telelaitos, Helsinki.
- Pietiäinen, Jukka-Pekka 1998. *Postia kaikille. Suomen Postin tarina 1638–1998*. Edita,

Helsinki.

- Plamper, Jan 2010. The History of Emotions. An Interview with William Reddy, Barbara Rosenwein, and Peter Stearns. *History and Theory* 49 (May 2010), 237–265.
- Plamper, Jan 2015 [2012]. *The History of Emotions. An Introduction*. Kääntänyt Keith Tribe. Oxford University Press, Oxford. (Alun perin *Geschichte und Gefühl. Grundlagen der Emotionsgeschichte*.)
- Poesi av Erik Gustaf Geijer. [http://www.geijer.com/jp/egg/egg_poesi/eggpoesi.html, luettu 19.12.2018]
- Pulkkinen, Tuija 2011. J. V. Snellman poliittisena ajattelijana – Siveellisyys. Teoksessa Tuija Pulkkinen & Antu Sorainen (toim.) *Siveellisyydestä seksuaalisuuteen. Poliittisen käsitteen historia*. Historiallinen Arkisto 133. SKS, Helsinki, 36–55.
- Rahikainen, Agneta 2003. *Johan Ludvig & Fredrika Runeberg: en bildbiografi*. SLS, Helsingfors.
- Railo, J. E. 2001. Ingman, Erik Alexander (1810 - 1858), lastentautien ja synnytysopin professori, suomen kielen tutkija. *Kansallisbiografia*. SKS, Helsinki. [<https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/3493>]
- Ramsay, Alexandra 1993. *Huvudstadens hjärta. Filantropi och social förändring i Helsingfors – två fruntimmersföreningar 1848–1865*. Finska Vetenskaps-societeten, Helsingfors.
- Ranki, Kristiina 2007. *Isänmaa ja Ranska. Suomalainen frankofilia 1880–1914*. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 169. Finska Vetenskaps-Societeten - Suomen Tiedeseura, Vammala.
- Rantala, Heli 2013. *Sivistyksestä sivilisaatioon. Kulttuurikäsitys J. V. Snellmanin historiallisessa ajattelussa*. Turun yliopiston julkaisuja. Väitöskirja. Turun yliopisto, Turku.
- Rantanen, Päivi 1998. *Suolatut säkeet. Suomen ja suomalaisten diskursiivinen muotoutuminen 1600-luvulta Topeliukseen*. Helsinki, SKS.
- Reddy, William M. 2001. *The Navigation of Feeling. A Framework for the History of Emotions*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Reinalter, Helmut 1998/2004. Robert Blum. *Encyclopedia of 1848 Revolutions*. [<https://www.ohio.edu/chastain/ac/blum.htm>, luettu 17.12.2018]
- Reinalter, Helmut 1999/2004. Arnold Ruge. *Encyclopedia of 1848 Revolutions*. [<https://www.ohio.edu/chastain/rz/ruge.htm>, luettu 21.12.2018]
- Reitala, Aimo 2001. Tikkanen, Johan Jakob (1857-1930), taidehistorian professori.

- Kansallisbiografia*. SKS, Helsinki.
 [kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/3666]
- Ricœur, Paul 1980. Narrative Time. *Critical Inquiry* 7 (1), 169–190.
- Ricœur, Paul 1992. Life in Quest of Narrative. Teoksessa David Wood (toim.) *On Paul Ricoeur: Narrative and Interpretation*. Routledge, Lontoo, 20–33.
- Ricœur, Paul 2011. Mimesis, viittaus ja uudelleenahmottuminen. Teoksessa Jarkko Tontti (toim.) *Tulkinnasta toiseen. Esseitä hermeneutiikasta*. 1. painos 2005. Vastapaino, Tampere, 164–174.
- Riikonen, H. K. 2000a. Ahlqvist, August (1826 - 1889), suomen kielen ja kirjallisuuden professori, yliopiston rehtori, kirjailija. *Kansallisbiografia*. SKS, Helsinki.
 [https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/3105]
- Riikonen, H. K. 2000b. Gyldeń, Nils Abraham (1805 - 1888), Kreikan kirjallisuuden professori. *Kansallisbiografia*. SKS, Helsinki.
 [https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/3206]
- Riikonen, H. K. 2000c. Sjöström, Axel Gabriel (1794 - 1846), Kreikan kirjallisuuden professori. *Kansallisbiografia*. SKS, Helsinki.
 [https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/3636]
- Riikonen, H. K. 2004. Runebergin *Hanna* – Cajanderin klassinen käännös. Teoksessa J. L. Runeberg. *Hanna. Kolmi-lauluinen runoelma*. Suom. Paavo Cajander. SKS, Helsinki.
- Robinson, Stefan; Anderson, Eric & White, Adam 2018. The Bromance: Undergraduate Male Friendships and the Expansion of Contemporary Homosocial Boundaries. *Sex Roles* 78 (1–2), 94–106.
- Rogers, Helen 2007. ”First in the House”: Daughters on Working-Class Fathers and Fatherhood. Teoksessa Trev Lynn Broughton & Helen Rogers (toim.) *Gender and Fatherhood in the Nineteenth Century*. Palgrave, London.
- Rojola, Lea 2009. Sivistyksen ihanuus ja kurjuus. Suomalaisen nousukkaan tarina. Teoksessa Kukku Melkas, Heidi Grönstrand, Kati Launis, Maarit Leskelä-Kärki, Jussi Ojajärvi, Tutta Palin & Lea Rojola (toim.) *Läpikulkuihmisiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1248. SKS, Helsinki.
- Rosenwein, Barbara 2010. Problems and Methods in the History of Emotions. *Passions in Context* 1 (1), 1–32.
- Rossi, Leena-Maija 2010. Sukupuoli ja seksuaalisuus, erosta eroihin. Teoksessa Tuija Saresma, Leena-Maija Rossi & Tuula Juvonen (toim.) *Käsikirja sukupuoleen*.

- Vastapaino, Tampere.
- Rossi, Leena-Maija 2017. Performatiivisuus ja sukupuolentutkimuksen kumous. *niin & näin* 24 (2), 89–93.
- Rossi, Mario 2010. Hegelianism. *Encyclopædia Britannica*.
[<https://www.britannica.com/topic/Hegelianism>]
- Ruuth, Martti 1951. Koulut. Teoksessa *Helsingin kaupungin historia. III osa. Jälkimmäinen nide*. SKS, Helsinki, 443–470.
- Saarinen, Esa 2001 [1985]. *Länsimaisen filosofian historia huipulta huipulle Sokrateesta Marxiin*. WSOY, Helsinki.
- Sabatos, Terri 2007. Father as Mother. The Image of the Widower with Children in Victorian Art. Teoksessa Trev Lynn Broughton & Helen Rogers (toim.) *Gender and Fatherhood in the Nineteenth Century*. Palgrave, London, 71–84.
- Sainio, Venla 2003. Castrén, Natalia (1830 - 1881), professorin rouva. *Kansallisbiografia*.
[<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/7399/>]
- Sainio, Venla 2004. Kellgren, Bona (1801 - 1889), kauppahuoneen johtaja, laivanvarustaja. *Kansallisbiografia*.
[<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/8562/>]
- Salmela, Anu 2017. *Kuolemantekoja. Naisten itsemurhat 1800-luvun jälkipuolen tuomioistuinprosesseissa*. Turun yliopiston julkaisuja. Väitöskirja. Turun yliopisto, Turku.
- Salminen, Tapani 2002. Castrén, Matthias Alexander (1813 - 1852), suomen kielen ja kirjallisuuden professori. *Kansallisbiografia*. SKS, Helsinki. [<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/3164/>]
- Sanz, Amelia; Scott, Francesca & van Dijk Suzan 2014. *Women Telling Nations. Women Writers in History 1*. Rodopi, Amsterdam & New York.
- Sarjala, Jukka 1998. Ingelius, Axel Gabriel (1822 - 1868), musiikkikriitikko, kirjailija, säveltäjä. *Kansallisbiografia*.
[<https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/1483>]
- Saukkonen, Pasi 2005. Kansallinen identiteetti. Teoksessa Jussi Pakkasvirta & Pasi Saukkonen (toim.) *Nationalismit*. WSOY, Helsinki, 90–145.
- Savolainen, Raimo 2001a. Bergbom, Johan Erik (1796 - 1869), senaattori oikeusosastossa. *Kansallisbiografia*. SKS, Helsinki.
[<https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/4511>]
- Savolainen, Raimo 2001b. Willebrand, Knut Felix von (1814 - 1893), lääkintöhallituk-

- sen pääjohtaja, yleisen patologian professori, vapaaherra. *Kansallisbiografia*. SKS, Helsinki.
[<https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/3689>]
- Savolainen, Raimo 2001/2008. Armfelt, Alexander (1794 - 1876), ministerivaltiosihteerin, yliopiston vt. kansleri, todellinen salaneuvos. *Kansallisbiografia*. SKS, Helsinki.
[<https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/3119>]
- Savolainen, Raimo 2006a. Nordenstam, Johan Mauritz (1802 - 1882), senaatin talousosaston varapuheenjohtaja, yliopiston sijaiskansleri, Uudenmaan läänin kuvernööri, maamarsalkka. *Kansallisbiografia*. SKS, Helsinki.
[<https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/3570>]
- Savolainen, Raimo 2006b. *Sivistyksen voimalla. J. V. Snellmanin elämä*. Edita, Helsinki.
- Scheer, Monique 2012. Are Emotions a Kind of Practice (and Is That What Makes Them Have a History)? A Bourdieusian Approach to Understanding Emotion. *History and Theory* 51 (May 2012), 193–220.
- Schybergson, C. M. 1946. En episod ur Johan Vilhelm Snellmans liv. *Finsk Tidskrift*, Januari–Juni 1946. Åbo Tidnings och tryckeri aktiebolag, Åbo, 210–222.
- Scott, Joan W. 1991. The Evidence of Experience. *Critical Inquiry* (17) 4, 773–797.
- Scott, Joan W. 1999 [1988]. *Gender and the Politics of History*. Revised edition. Columbia University Press, New York.
- Seaton, Beverly 1995. *The Language of Flowers. A History*. University Press of Virginia, Charlottesville & London.
- Shields, Stephanie A. 2007. Passionate Men, Emotional Women: Psychology Constructs Gender Difference in the Late 19th Century. *History of Psychology* 10 (2), 92–110.
- Shields, Stephanie A. 2010 [2002]. *Speaking from the Heart: Gender and the Social Meaning of Emotion*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Shore, Marci 2014. Can We See Ideas? On Evocation, Experience, and Empathy. Teoksessa Darrin M. McMahon & Samuel Moyn (toim.) *Rethinking Modern European Intellectual History*. Oxford University Press, Oxford, 193–211.
- Siltala, Juha 1999. *Valkoisen äidin pojat. Siveellisyys ja sen varjot kansallisessa projektissa*. Otava, Helsinki.
- Skey, Michael & Antonsich, Marco (toim.) 2017. *Everyday nationhood. Theorising culture, identity and belonging after Banal Nationalism*. Palgrave Macmillan, Lon-

don.

- SLS – Ett vetenskapligt samfund. Svenska litteratursällskapet i Finlandin verkkosivut. [<http://www.sls.fi/sv/allmant-arkiv-forlag-forskning/sls-ett-vetenskapligt-samfund>, luettu 11.9.2018]
- Sluga, Glenda 1998. Identity, Gender, and the History of European Nations and Nationalisms. *Nations and Nationalism* 4 (1), 87–111.
- Sluga, Glenda 2009. Passions, patriotism and nationalism, and Germain de Staël. *Nations and Nationalism* 15 (2), 299–318.
- Smith, Anthony D. 1999. *Myths and Memories of the Nation*. Oxford University Press, Oxford.
- Snellman Borenius, Clara 1968. *Isoisäni J. V. Snellman. Lähikuva*. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo & Helsinki.
- Sommer, Łukasz 2012. A Step Away from Herder: Turku Romantics and the Question of National Language. *Slavonic and East European Review* 90 (1), 1–32.
- Sommer, Łukasz 2016. "Sanskrit has guided me to the Finnish language". Herman Kellgren's writings on Finnish or the dilemmas of a Fennoman Humboldtian. *Historiographia Linguistica* 43 (1–2), 145–173. [final post-referee draft; julkaistu versio: <https://doi.org/10.1075/hl.43.1-2.05som>]
- Sowell, M. U. 2004. Almanacs and Romantic nonfictional prose. Teoksessa S. P. Sondrup, V. Nemoianu & G. Gillespie (toim.) *Nonfictional romantic prose: Expanding borders*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam, 2004, 303–316.
- Stanley, Liz 2004. The Epistolarium: On Theorizing Letters and Correspondences. *Auto/Biography* 12, 201–235.
- Sarkkinen, Paavo; Rekonen, Timo & Koivupuro, Seppo 2007. *Suomen sisävesiväylät. Rakentaminen ja kehitys*. Multikustannus, Jyväskylä.
- Stenius, Henrik 1987. *Frivilligt jämlikt samfällt. Föreningsväsendets utveckling i Finland fram till 1900-talets början med speciell hänsyn till massorganisationsprincipens genombrott*. SLS, Helsingfors.
- Stenius, Henrik 2003. Kansalainen. Teoksessa Matti Hyvärinen, Jussi Kurunmäki, Kari Palonen, Tuija Pulkkinen & Henrik Stenius (toim.) *Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria*. Vastapaino, Tampere, 309–362.
- Stolpe, Sven 1927. Johan Börjesson. *Svensket biografiskt lexikon*. [<https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/16293>]
- Sulkunen, Irma 1987. Naisten järjestäytyminen ja kaksijakoinen kansalaisuus. Teok-

- sessä Risto Alapuro, Ilkka Liikanen, Kerstin Smeds & Henrik Stenius (toim.) *Kansa liikkeessä*. Kirjayhtymä, Helsinki, 157–175.
- Sulkunen, Irma 1995. *Mandi Granfelt ja kutsumusten ristiriita*. Hanki ja Jää, Helsinki.
- Sulkunen, Irma 2004. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1831–1892*. SKS, Helsinki.
- Sulkunen, Irma 2009. Biography, Gender and the Deconstruction of a National Canon. Teoksessa Angelika Epple & Angelika Schaser (toim.) *Gendering Historiography. Beyond National Canons*. Campus Verlag, Frankfurt & New York, 65–77.
- Sulkunen, Irma 2012. Kiven verkostot kirjeiden kertomina. Teoksessa Aleksis Kivi. *Kirjeet. Kriittinen editio*. SKS:n toimituksia 1386. SKS, Helsinki, 132–153.
- Sulkunen, Irma 2016. Elias Lönnrot. Mies, myytti ja kansallinen historiankirjoitus. Teoksessa Irma Sulkunen, Marjaana Niemi & Sari Katalaja-Peltomaa (toim.) *Usko, tiede ja historiankirjoitus. Suomalaisin maailmankuvia keskiajalta 1900-luvulle*. SKS, Helsinki.
- Suolahti, Gunnar 1921. Vanhempi fennomania ja Suomen itsenäisyyden aate. Teoksessa *Turun suomalaisen yliopistoseuran vuosikirja III*. Otava, Turku, 116–139.
- Suomalaiset naiset keksijöinä ennen ja nyt 2009. PRH. [<https://www.prh.fi/stc/attachments/patentinliitteet/Naiskeksijat.pdf>, luettu 16.12.2018]
- Suutela, Hanna 2001. Bergbom, Emilie (1834 - 1905), Suomalaisen Teatterin perustaja. *Kansallisbiografia*. SKS, Helsinki.
[<https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/4608>]
- Svenska akademiens ordbok*. Svenska akademien. [<https://www.saob.se/>]
- Syriä, Otto 1926. Wilhelm A D Braun, von. *Svenskt biografiskt lexikon*. [<https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/16895>]
- Sääskilähti, Nina 2011. *Ajan partaalla. Omaelämäkerrallinen aika, päiväkirja ja muistin kulttuuri*. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 105. Väitöskirja. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- Tallgren A. M. 1913. *Mathias Aleksanteri Castrén*. Kansanvalistusseuran Elämäkertoja 18. Kansanvalistusseura, Helsinki.
- Tarkiainen, Kari 1998. Nordström, Johan Jakob (1801 - 1874), kansainvälisen ja valtio-oikeuden professori, Ruotsin valtionarkistonhoitaja, valtiopäiväedustaja. *Kansallisbiografia*.
[<https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/3573>]
- Tepora, Tuomas 2011. *Lippu, uhri, kansakunta. Ryhmäkokemukset ja -rajat Suomessa*

- 1917–1945. Väitöskirja. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- Tepora, Tuomas 2018. Kiihkeä historia. Tunteet historian tutkimuksessa. Teoksessa Matti O. Hannikainen, Mirkka Danielsbacka & Tuomas Tepora (toim.) *Menneisyyden rakentajat. Teoriat historian tutkimuksessa*. Gaudeamus, Helsinki, 77–93.
- Thapar-Björkert, Suruchi 2016. Gender, Nations, and Nationalisms. Teoksessa Georgina Waylen, Karen Celis, Johanna Kantola & S. Laurel Weldon (toim.) *The Oxford Handbook of Gender and Politics*. Oxford University Press, Oxford, 803–827.
- The Editors of Encyclopædia Britannica 1998. Per Daniel Amadeus Atterbom. Swedish author. *Encyclopædia Britannica*.
[<https://www.britannica.com/biography/Per-Daniel-Amadeus-Atterbom>]
- The Editors of Encyclopædia Britannica 2014. Ludwig Feuerbach, German philosopher. *Encyclopædia Britannica*.
[<https://www.britannica.com/biography/Ludwig-Feuerbach>]
- The Editors of Encyclopædia Britannica 2018a. Daniel O’Connell. Irish leader. *Encyclopædia Britannica*.
[<https://www.britannica.com/biography/Daniel-OConnell>]
- The Editors of Encyclopædia Britannica 2018b. Sir Walter Scott. *Encyclopædia Britannica*.
[<https://www.britannica.com/biography/Sir-Walter-Scott-1st-Baronet>]
- The Editors of Encyclopædia Britannica 2019a. Bartolomé Esteban Murillo. Spanish painter. *Encyclopædia Britannica*.
[<https://www.britannica.com/biography/Bartolome-Esteban-Murillo>]
- The Editors of Encyclopædia Britannica 2019b. Erik Gustaf Geijer. Swedish author. *Encyclopædia Britannica*.
[<https://www.britannica.com/biography/Erik-Gustaf-Geijer>]
- The Editors of Encyclopædia Britannica 2019c. Louis-Lucien Bonaparte. French politician. *Encyclopædia Britannica*.
[<https://www.britannica.com/biography/Louis-Lucien-Bonaparte>]
- Tieteen termipankki*. Filosofia: uushegeliläisyys, brittiläinen idealismi.
[<http://tieteentermipankki.fi/wiki/Filosofia:uushegeliläisyys>, luetu 21.12.2018]
- Tjeder, David 2003. *The Power of Character. Middle-Class Masculinities, 1800–1900*. Väitöskirja, Tukholman yliopisto. Författares Bokmaskin, Stockholm.
- Toikkanen, Jarkko & Virtanen, Ira A. (toim.) 2018. *Kokemuksen tutkimus VI. Koke-*

muksen käsite ja käyttö. Lapland University Press, Rovaniemi.

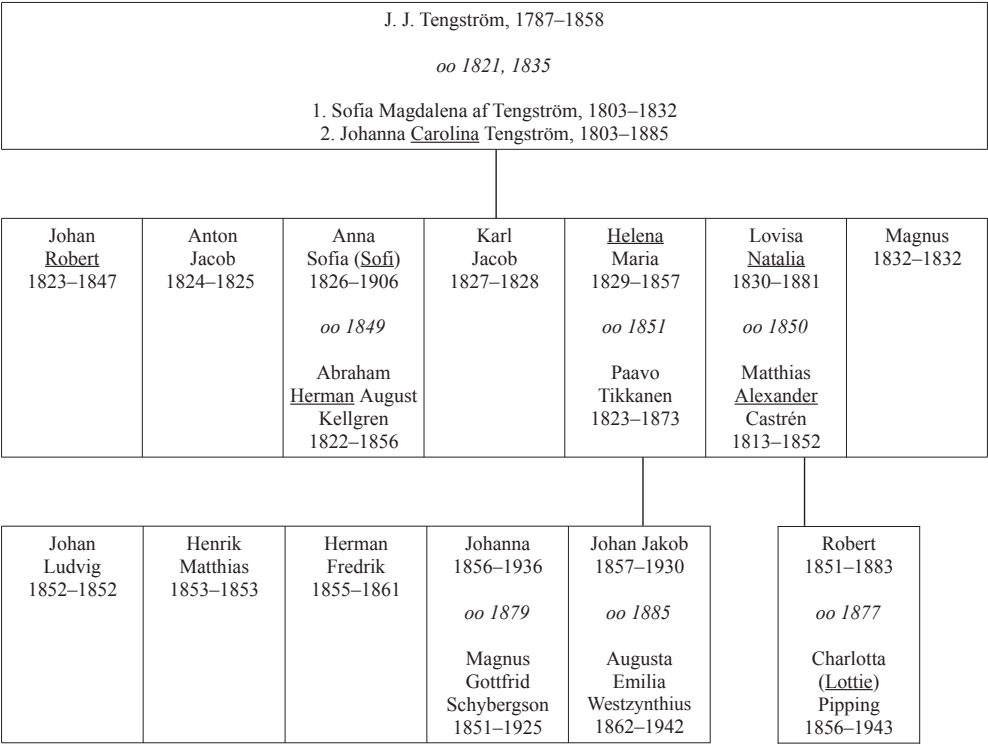
- Tommila, Päiviö 1988. Yhdestä lehdestä sanomalehdistöksi 1809–1859. Teoksessa Päiviö Tommila, Lars Landgren & Pirkko Leino-Kaukiainen (toim.) 1988. *Suomen lehdistön historia 1. Sanomalehdistön vaiheet vuoteen 1905*. Kustannuskiila, Kuopio, 77–265.
- Tommila, Päiviö 2001. Schybergson, Magnus Gottfrid (1851 - 1925), yleisen historian professori. *Kansallisbiografia*. SKS, Helsinki.
[<https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/3626>]
- Tommila, Päiviö; Landgren, Lars & Leino-Kaukiainen, Pirkko (toim.) 1988. *Suomen lehdistön historia 1. Sanomalehdistön vaiheet vuoteen 1905*. Kustannuskiila, Kuopio.
- Tommila, Päiviö & Pohls, Maritta (toim.) 1989. *Herää Suomi*. Kustannuskiila Oy, Kuopio.
- Tontti, Jarkko 2011. Olemisen haaste. Teoksessa Jarkko Tontti (toim.) *Tulkinnasta toiseen. Esseitä hermeneutiikasta*. 1. painos 2005. Vastapaino, Tampere, 50–81.
- Torninoja-Latola, Jaana 2014. ”Perhehistoriani on osa työväenliikkeen historiaa.” Yksityisen ja julkisen suhde elämäkerrallisessa kerronnassa. Teoksessa Heini Hakosalo, Seija Jalagin, Marianne Junila & Heidi Kurvinen (toim.) *Historiallinen elämä. Biografia ja historiantutkimus*. Historiallinen arkisto 141. SKS, Helsinki, 272–313.
- Tosh, John 2005. Masculinities in an Industrializing Society: Britain, 1800–1914. *Journal of British Studies* 44 (2), 330–342.
- Tosh, John 2007 [1999]. *A man’s place. Masculinity and the middle-class home in Victorian England*. Yale University Press, New Haven & London.
- Ulvros, Eva-Helen 1996. *Fruar och mamseller. Kvinnor inom sydsvensk borgerlighet 1790–1870*. Historiska Media, Lund.
- Ulvros, Eva-Helen 2016. *Kvinnors Röster. Livsöden från det moderna Sveriges framväxt*. Historiska Media, Lund.
- Vahtola, Jouko 2001. Castrén, Matthias (1764 - 1845), Kemin kirkkoherra. *Kansallisbiografia*. SKS, Helsinki.
[kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/5497]
- Vahtola, Jouko 2003. Castrén (1600 -), suku. *Kansallisbiografia*. SKS, Helsinki.
[<https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/2640>]
- Vainio-Korhonen, Kirsi 2017. Vastuullinen historia. Teoksessa Satu Lidman, Anu Kos-

- kivirta & Jari Eilola (toim.) *Historiantutkimuksen etiikka*. Gaudeamus, Helsinki, 29–50.
- Vainio-Korhonen, Kirsi & Lahtinen, Anu 2015. *Lemmen ilot ja sydämen salat. Suomalaisen rakkauden historiaa*. WSOY, Helsinki.
- Vakkari, Johanna 2003. Taiteilijaksi vai tiedemieheksi, J. J. Tikkasen vaellusvuodet. Teoksessa *Volare. Intohimona kuvataide*. Taidehistoriallisia tutkimuksia 26. Taidehistorian seura, Helsinki, 258–283.
- Valenius, Johanna 2004. *Undressing the Maid. Gender, Sexuality and the Body in the Construction of the Finnish Nation*. Bibliotheca Historica 85. SKS, Helsinki.
- Vares, Vesa 2005. *Helmi Krohn 1871–1913. Naisen velvollisuunsetiikka ja yksilön ratkaisu*. Yliopistopaino, Helsinki.
- Varpio, Yrjö 1997. *Matkalla moderniin Suomeen. 1800-luvun suomalainen matkakirjallisuus*. SKS, Helsinki.
- Varpio, Yrjö 2001. Castrén, Gunnar (1878 - 1959), ruotsalaisen kirjallisuuden professori. *Kansallisbiografia*. SKS, Helsinki.
[<https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/3163>]
- Vento, Urpo 2001. Linsén, Johan Gabriel (1785 - 1848), kaunopuheisuuden ja runousopin professori, kirjailija. *Kansallisbiografia*. SKS, Helsinki.
[<https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/3538>]
- Vesikansa, Jyrki 2007. Tikkanen Paavo (1823 - 1873), Suomettaren päätoimittaja, suomenkielisen lehdistön perustaja. *Kansallisbiografia*. SKS, Helsinki.
[<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/2959/>]
- Vihavainen, Timo 2004. Suomen suuriruhtinaskunta – osa valtakuntaa, mutta ei Venäjää. Teoksessa Timo Vihavainen (toim.) *Venäjän kahdet kasvot. Venäjä-kuva suomalaisen identiteetin rakennuskivenä*. Edita, Helsinki, 17–33.
- Vilén, Timo 2013. *Ragnar Granitin Nobel-ura. Tutkimus tieteen palkinnoista ja palkintojen tieteestä*. Historiallisia tutkimuksia 262. SKS, Helsinki.
- Virtanen, Matti 2002. *Fennomanian perilliset. Poliittiset traditiot ja sukupolvien dynamiikka*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 831. Sosiaali- ja terveystieteen tutkimus- ja kehittämiskeskuksen (Stakes) julkaisuja. SKS, Helsinki.
- Vuorikuru, Silja 2017. *Aino Kallas. Maailman sydämessä*. SKS, Helsinki.
- Väisänen, Maija 1998. Lagus, Wilhelm (1821 - 1909), yliopiston rehtori, Kreikan kirjallisuuden professori, itämaiden kirjallisuuden professori. *Kansallisbiografia*. SKS, Helsinki.

- [<https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/3519>]
- Väisänen, Maija 2000/2008. Geitlin, Gabriel (1804 - 1871), itämaiden kirjallisuuden professori, eksegeetiikan professori, Espoon kirkkoherra. *Kansallisbiografia*. SKS, Helsinki.
- [<https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/3196>]
- Väisänen, Maija 2000/2016. Brunér, Edvard af (1816 - 1871), Rooman kirjallisuuden professori, kanslianeuvos. *Kansallisbiografia*. SKS, Helsinki.
- [<http://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/3156>]
- Väisänen, Maija 2005. Lagus, Wilhelm Gabriel (1786 - 1859), siviililainopin ja roomalaisen oikeuden professori, historiantutkija, yliopiston rehtori, kanslianeuvos. *Kansallisbiografia*. SKS, Helsinki.
- [<https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/3520>]
- Waris, Heikki 1939. *Savo-karjalaisen osakunnan historia I. 1833–1852*. WSOY, Porvoo & Helsinki.
- Waris, Heikki 1951. Helsinkiläisyhteiskunta. Teoksessa *Helsingin kaupungin historia. III osa. Jälkimmäinen nide*. SKS, Helsinki, 7–211
- Warren Sabeau, David 2007. Kinship and Class Dynamics in Nineteenth-Century Europe. Teoksessa David Warren Sabeau, Simo Teuscher & Jon Mathieu (toim.) *Kinship in Europe. Approaches to Long-Term Development (1300–1900)*. Berghan Books, New York & Oxford, 301–313.
- Wassholm, Johanna 2008. *Svenskt, finskt och ryskt. Nationens, språkets och historiens dimensioner hos E.G. Ehrström 1808–1835*. Väitöskirja. Uniprint, Åbo.
- Wenk, Silke 2000. Gendered Representations of the Nation's Past and Future. Teoksessa Ida Blom, Karen Hagemann & Catherine Hall (toim.) *Gendered Nations. Nationalisms and Gender Order in the Long Nineteenth Century*. Berg, Oxford/New York, 63–77.
- Werin, A. 1922. Carl Wilhelm Bergman. *Svenskt biografiskt lexikon*. [<https://sok.riksarkivet.se/Sbl/artikel/18639>]
- Wirilander, Kaarlo 1974. *Herrasväkeä. Suomen säätyläistö 1721–1870*. Historiallisia tutkimuksia 93. SHS, Helsinki.
- Yrjänä, Jouni 2004/2008. Kiseleff, Feodor (1772 - 1847), kauppias, tehtailija, rakensurakoitsija, kauppaneuvos. *Kansallisbiografia*. SKS, Helsinki.
- [<https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/3504>]
- Yuval-Davis, Nira 1997. *Gender & Nation*. SAGE Publications, London.

Öhrnberg, Kaj 1998. Wallin, Georg August (1811 - 1852), tutkimusmatkailija, itämaiden kirjallisuuden professori. *Kansallisbiografia*. SKS, Helsinki.
[<https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/3679>]

A SUKUTAULU

Lähteet: Helene Tikkanen – Sofi Kellgren 6.7.[1853], Coll. 99.3, Kellgreniana, KK; Syntyneiden ja kastettujen luettelot 1851–1855 (Mars 1852, Maj 1853), Helsingin ruotsalais-suomalaisen seurakunnan arkisto, Digitaaliarkisto, KA; Karttunen 2000; Luukkanen 1999; Vesikansa 2007; Sainio 2003.

B HENKILÖIDEN KUVAT

J. J. Tengström (1787–1858)¹³⁰⁰

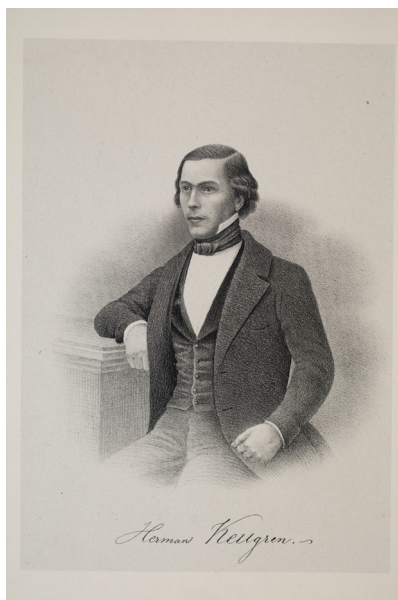

Carolina Tengström (1803–1885)¹³⁰¹

¹³⁰⁰ Museoviraston kuvakokoelmat. J. E. Lindhin öljymaalaus, 1830-luku.
¹³⁰¹ SLSA 954, SSA, Svenska litteratursällskapet i Finland.

Sofi Kellgren (1826–1906)¹³⁰²

Herman Kellgren (1822–1856)¹³⁰³

Natalia Castrén (1830–1881)¹³⁰³

M. A. Castrén (1813–1852)¹³⁰³

¹³⁰² SLSA 954, SSA, Svenska litteratursällskapet i Finland.

¹³⁰³ SLSA1185, GCSA, Svenska litteratursällskapet i Finland.

Robert Tengström (1823–1847)¹³⁰⁴

Paavo Tikkanen (1823–1873) sekä lapset Johan Jakob (1857–1930) ja Johanna (1856–1936).¹³⁰⁵

¹³⁰⁴ SLSA1185, GCSA, Svenska litteratursällskapet i Finland.

¹³⁰⁵ SLSA 954, SSA, Svenska litteratursällskapet i Finland. Helene Tikkasesta ei valitettavasti ole löytynyt kuvaa.

ENGLISH SUMMARY

Close Relationships and Nationalism

The Cause, Emotions and Gender in the Tengström Family in Mid-Nineteenth Century Finland

In my dissertation, I analyse how close relationships and nationalism intertwined in the intercommunication within the academic Tengström family in mid-nineteenth century Finland. The Swedish-speaking Tengström's were a key family in the rise of Finnish nationalism, and their relationships and vast correspondence were crucial spaces for the emergence and shaping of Finnish national thought.

My dissertation focuses on the personal aspects of nationalism for both women and men – on experiencing the abstract phenomenon in lived reality. Gender and emotions are defined as the contact surface of nationalism and close relationships. The analysis of the Tengström group confirms that both men and women were important factors within the Finnish nationalistic networks. I contextualise the Tengströms' conceptions of gender and emotions to the ideals of the European educated middle class. The so called polarity ideal, that emphasised the essential differences between men and women, became popular in the nineteenth century. In the basic model, men were seen as active and rational whereas women were regarded as passive and emotional. However, the emotionality of both genders was actually quite admired. Gendered and emotional ideals were ways of demarcating the social group both upwards and downwards.

The group biographical research setting focuses attention on the internal relations of the group and on their shared ideology. The main source of this study is the mutual correspondence of the Tengström family members. The letters can be interpreted as 'writings of the self', which construct oneself, the other and the mutual relationship.

In this process, the self that emerges is relational, constructed in experience and uses narration in meaning making. Theoretically, I draw from the existential-hermeneutic tradition, and my premise is that the human being is a spatiotemporal creature whose relation to the self and to the world is interpretative and constructive. Based on hermeneutical analysis, the structures of interpretation and experience are seen as analogous. In this framework, I argue that the epistolary self is not a mere reflection of the lived self but a part of it; part of narrating and embodied spatio-temporal lived self. The social, cultural and historical constructedness of the letters should rather be seen as a positive possibility of interpreting a writing subject and their reality than as elements that distort the mythic authenticity. I analyse the concepts gendering and emotiveness as ways of giving meaning to one's experiences. These concepts are crucial resources in producing nationalistic meanings and experiences.

The Tengström family was formed around the Hegelian mentor of the Finnish nationalistic movement, professor J. J. Tengström (1787–1858) and his second wife Carolina Tengström (1803–1885). His first wife and the mother of his children was Sofia Magdalena af Tengström (1803–1832), daughter of Archbishop Jacob Tengström. The firstborn of the family was nationalistically promising Robert Tengström (1823–1847), who, however, died young. The eldest daughter Sofi (1826–1906) married linguist and future professor of oriental literature Herman Kellgren (1822–1856), who had been Robert Tengström's best friend. The second daughter Helene (1829–1857) married Kellgren's friend and business partner, Paavo Tikkanen (1823–1873). The youngest child, Natalia (1830–1881), married linguist and explorer M. A. Castrén (1813–1852) who was also a friend of the family. The sons-in-law represented the rising estates of the nineteenth century. Kellgren was a merchant's son, Tikkanen's parents were wealthy peasants and Castrén came from a clergy family. My research focuses especially on the family's young generation, who matured during the upturn period of Finnish nationalism in the 1840's and 1850's.

Nationalism studies have typically concentrated on the political and official sides of the phenomenon. However, more attention has recently been paid to the personal and everyday aspects of nationalism, often from the *from below* perspective. My study shows that by focusing on the experiences of the national educated classes, it is possible to deconstruct and reinterpret the earlier, elite-driven narratives as well. An important result is that the personal meanings and interpretations of nationalism are meaningful and impactful in relation to the abstract ideology.

Women, and gender in general, have not been in the focus in the mainstream of nationalism studies. Some studies have, however, emphasised the interconnectedness of the construction of gender and nationalism, but gender has often been treated through abstract ideas as well. Women have symbolized the nation and men have protected it; women have been idealised to the home and men to the official field. It often remains unclear what the living women and men thought of their nation and how they experienced, felt and interpreted it. My study shows that nationalism crucially and concretely intertwined with the self, relations and activities of both women and men.

Even though emotions have been connected with the ontology of nationalism, their concrete effect on the ideology has not been studied much. On the other hand, in the rising field of the history of emotions, politics and nationalism have received relatively little attention. My study proves that emotions, towards one's loved ones as well, were an important driving force in the nationalistic project. It strengthens the view that emotions do have political significance and that it is important to study this connection.

In the forming of the Tengström family circle, a distinguished academic family connected itself with the century's rising groups, that promoted the nationalistic cause. The social backgrounds of the sons-in-law were relatively lower than that of the Tengströms. However, the social discrepancy was not a problem: the mutual emotions and the shared ideology were more important factors in the formation of the family circle. Marrying into the Tengström family was beneficial for a young man trying to make his way in the academic and literary world. In the attachment of the sons-in-law to the family, the construction of emotional relations to the parents-in-law was also very important. A nationalistically inclined group, the so called Kruunuhaka Circle, formed around the Tengström family. Women's role in this somewhat informal group was important.

The family was an inspiring social surrounding for ideological activities and 'common causes'. The often criticized conception of the sharply distinct and gendered private and public spheres does not apply to the Tengströms, either. A narrow definition of nationalism as politics can hide the women's involvement. Studying Finnish language was, for both women and men, an important way of personal engagement to Finnish nationalism. The men were active in producing nationalistic publications, either for the Swedish-speaking gentry or the Finnish-speaking folk. There were

differences in emphasis between these two, which depended on the social background of the men. Women were also interested in 'common causes' but they did not define their activities as nationalistic themselves and they did not write about them much. This might be connected with the ideal of female modesty, but a more practical explanation might be that they were only active when they were together, hence the activities do not show in the mutual correspondence. The Tengström women were interested in literature, academic knowledge and politics. However, there is some ambivalence in their attitudes towards women's activity and in this way, they participated to the demarcation of women's sphere of activity. They were somewhat rejecting towards public women writers and framed political topics as unsuitable for themselves. They directed their own activities to a sphere typically regarded as feminine, to ladies' societies. However, the Tengström men were also interested in philanthropy. In the Tengström family, the activities of women do not appear as separate from nationalism or citizenship, but as their ways to participate in and advance them.

The 'national us' was constructed in relation to the inland Finnishness and foreign countries with a combination of admiration and alienation. The relation to the Finnish common people was somewhat admiring but distant and sometimes othering. Landscape nationalism, admiration of the Finnish inland nature, was an easier solution. In this way, one could also construct one's own national self. International recognition of the Finnish nation and culture was also important. Russia in particular was seen as other, and the attitude towards it was characterized by moral superiority. The achievements of German and French culture were admired. From Germany and France, the young men also adopted liberal and even radical political influences, which did not suit the Finnish circumstances very well.

For the young men of the family, the homosocial relationships and their inner emotional dynamics were important in the construction of the self and the career. For Herman Kellgren and Robert Tengström their mutual, intimately emotional mirror-like friendship provided a resource and environment for the construction of their ideal nationalistic masculine selves. The pursuit of future national leadership required sacrifice but they were incorporated as a necessary element of the story of becoming a man. Also, the homosocial mentor relationships were important for the young men. The mentors provided an example against which the young men were able to sketch their own selves, and they gave advice that was potentially decisive for

their protégé's career. However, sometimes a separation from the older mentor was also needed, as a part of growing up.

For the family's status and continuity, the careers of the sons-in-law were of utmost importance. The father J. J. Tengström intensively mentored not only his own son but also the fiancé of his eldest daughter. For him, this was also important for guaranteeing the continuity of his masculinity and ideological legacy. For the son, Robert Tengström, a successful career was about fulfilling the gendered duty he felt towards the family and that was motivated by the close emotional relationships. For him, philosophy was more important than the national goals in the end. The son was more radical in his views compared to the father, who tried to temper him and reminded him of the moderate mindset of Finland and of their family. Tragically, Robert Tengström died at the young age of 24, which was a heartbreak for the whole family but especially to the father. After his son's death, he explicitly took the future son-in-law Herman Kellgren as his son and a replacement of Robert both emotionally and as the family's future. J. J. Tengström strived to advance Kellgren's career plans both with his advice as well as through his networks. There was discord between securing an economically stable position and fulfilment of the young man's scholarly preferences and ambitions.

The family relations and friendships intertwined in the sons-in-law's careers in other ways as well. Herman Kellgren and Paavo Tikkanen, who were already friends as students, founded a nationally inclined book store and publishing business. Tikkanen's social ascent was sealed through marriage to his business partner's sister-in-law Helene Tengström. Again, there was subtle interplay between the social backgrounds when older friends thought that business was a suitable trade for the peasant's son Tikkanen but in the case of the wealthy merchant's son Kellgren, it seemed like wasting one's academic opportunities. Kellgren did not, however, abandon his academic career either. When he strove for professorship of oriental literature, the whole family, especially the women worked hard behind the scenes trying to help him by prying information from their networks. When Kellgren got the job, the sisters interpreted it as an achievement of both Herman and Sofi Kellgren.

The marriages were also important settings for the construction of national ideals and gendered selves. In the dynamics of the Kellgrens, Tikkanens and Castréns, the couples relied on middle class ideals but also sought latitude that challenged the most obvious interpretations. The ideals could be resources for the construction of the self

and the relationship, but especially for women, they were also a source of pressure and even anxiety. The mutual romantic love was idealised in all of the relationships. They used different kinds of emotional objects, such as letters and gifts, to prove their feelings. The Kellgrens did not have children and the idealisation was directed to the couple relationship and the role of the perfect wife. In the Tikkanens' relationship, there was an element of companionship when they travelled together and, for instance, admired latest technology together. However, tragically losing several children put pressure on Helene Tikkanen in living up to the ideals of a perfect woman and wife. The Tikkanens tied the remaining children tightly to the Tengström family circle by choosing their names and godparents carefully. They aimed at raising the children as bilingual, to speak both Swedish and Finnish. This proved challenging after both parents died and the children were raised by the Swedish-speaking Tengström relatives.

The Castréns constructed a gendered correlation along the lines of the polarity ideal, where the masculine and feminine essences completed one another. However, the husband was very sensitive and dependent on his wife's emotional support. The young and lively girl had to mature to be a serious and self-sacrificing wife. In the emotional relationship, sincerity and openness was idealised but in the reality the wife had to suppress her negative feelings in order to secure the husband's balance. The couple's nationalistic goals were concretised in the husband's linguistic career. They constructed themselves as ready to make sacrifices, financial and otherwise, if need be, but this was probably easier to declare when they could rely on not only the support of God but also that of the influential Tengström family circle.

After her husband's untimely death, Natalia Castrén concentrated in the construction of an idealised, national widowhood. She tried to bridge the tragic disruption in her life by idealising the husband, their relationship and the past. The future gained meaning through the nationalistic cause, for which the man had sacrificed his health and life. The nationalistic upbringing of their son was another way of finding meaning in life. Her national widowhood was also constructed in relation to the middle class ideal of womanhood, which was contrasted with upper class, superficial and vain womanhood. In cherishing the late husband's memory, personal feelings, national meanings and securing the family status were fused together. This crystallized especially in different kinds of emotional objects, such as portraits, statues and the grave. The men of the family circle provided important resources for the widow when she strived to advance the recognition and publishing of her late husband's

scholarly work. It was simultaneously about cherishing and controlling his memory.

By the end of the 1850s, the family had suffered many untimely deaths and there were only three widows, one widower and children of the next generation left. It seems that the ethos of the family was and remained, in the end, quite moderate, bilingual and somewhat liberal.

In the Tengström family, the intertwinedness of family relations and friendships with concrete, ideological activities was obvious. The intimate emotional relationships were resources in nationalistic activities and shaping of the self. They were not egoistical or contradictory to the common good, but rather in line with it. For the Tengströms the love felt for the family members and for the fatherland merged together. The shared love for the fatherland strengthened the mutual feelings and vice versa. Both men and women were emotional and used intensive emotional register in their letters, which, in turn, was a way of constructing the emotions themselves. The analysis of both women and men within the context of the family reveals the women's diverse forms of participation as well as the men's dependence on their loved ones' emotional and practical support. It seems that the Tengströms, in a way, tried to give a specific, national interpretation of the general gendered and emotional ideals.

The personal emotions and social relations were a central motivation and driving force in promoting the nationalistic cause, both in concrete activities and in living the gendered ideals. Reciprocally, the shared cause shaped and strengthened the self and the emotional bonds. Within the Tengström family, the close relationships and the nationalistic cause fused together.

